

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

БРОЈ 10

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК: - пишу: Тодор Куљућ, Божо Милошевић, Љубиша Р. Митровић и Драгана С. Захаријевски, Срђан Љ. Шљукић и Марица Н. Шљукић, Лазо Н. Ристић, Милица Весковић Анђелковић Мирјана Бобић, Олга Владимировна Нечипоренко, Марија Рудолфовна Зазулина и Всеволод Владимирович Самсонов, Александар Јокић, Зоран Аврамовић, Радош Радивојевић и Соња Пејић, Сретен М. Јелић и Татјана Јовановић, Милош Љ. Марјановић, Милојица М. Шутовић, Биљана Милошевић-Шошо, Бисерка Р. Кошарац, Аднан Џафић и Амер Осмић, Драгомир Ђ. Вуковић, Драгутин Чегар, Златиборка З. Попов Момчиновић, Ивана Миловановић и Ана Марија Ивковић, Соња Т. Кузманчев-Станојевић и Жолт К. Лазар, Драгана С. Динић, Ранка Перић Ромић, Снежана С. Стојшин, Јелена С. Териман и Верица Павић Центнер, Слободан Рељић, Далибор В. Савић, Давор Видаковић, Лорна Штрбац, Мирјана Чеко и Ана Бјелогрић, Бојан Ј. Ђорлука

ДЕЦЕМБАР 2015

У финансирању часописа учествује Министарство
за науку и технологију Републике Српске

Социолошко друштво Републике Српске уписано
је у Регистар издавача Републике Српске под
редним бројем 212

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

број 10

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Издавач

Социолошко друштво Републике Српске

За издавача

Рајко Куљић

Редакција

Лазо Ристић – Универзитет у Бањој Луци, Рајко Куљић – Универзитет у Источном Сарајеву, Миле Вукајловић – Универзитет у Источном Сарајеву, Душко Трнинић - Универзитет у Бањој Луци, Божо Милошевић – Универзитет у Новом Саду, Зоран Аврамовић – Универзитет у Источном Сарајеву, Драгомир Вуковић - Универзитет у Источном Сарајеву, Кјел Магнусон – Универзитет у Упсали, Бисерка Кошарац – Универзитет у Источном Сарајеву, Александар Јокић – Државни универзитет у Портланду, Другутин Чегар

Главни и одговорни уредник

Лазо Ристић

Секретар редакције

Миле Вукајловић

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Штама

“Dis-Companу” д.о.о. Пале

Тираж

200 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса редакције:

Алексе Шантића 1, 71420 Пале

www.sociolog.rs -- drustvo@sociolog.rs

О ПРАВДАЊУ САВРЕМЕНОГ КАПИТАЛИЗМА

Резиме: *Скренућа је њажња на неке нове образце њравдања кайићализма у нашем веку. Полићичке елиће ѡериферијској кайићализма ѡравдају власти уласком оној кайићала који бежи из ценћира и ѡражи јећйћину радну снаћу. Синдикаћи су бесћомоћни јер ѡериферијске државе ѡружају широка овлашћења кайићалу који је сћићао из ценћира. На ѡај начин се крућ експлоаћације заћивара сеодом кайићала који је кадар да уцећује и који и у ценћиру и на ѡериферији лишава моћи синдикаће и радну снаћу. Одлучују наддржавни акћери, мећународни фондови и данке. Кайићализам се ѡравда и растћом релићозносћи, али и дићићалном конћролом информација. Расћу аућиорићарносћи, ећноценћићизам и ксенофобија и јачају десничарске ѡарћије. Левицу је ѡроћућао ећнонационализам, али је оћћерећује и власћића мелодрамска меланхолична носћалија као ѡаралишућа кућиура сећања.*

Кључне речи: *кайићализам, ЕУ, дићићализам, ећнонационализам, левица.*

Неолиберални постфордистички капитализам 21. века је по много чему другачији од онога пре тридесетак година: по линијама сукоба, по структурама неједнакости и по кризама. Фазе капитализма разликују се и по врстама његове критике. У 19. веку је критикована социјална беда и експлоатација дечјег рада (Маркс), затим су стизале опомене на разне врста отуђења и неиспућености човекових генеричких могућности у капитализму (критичка теорија), а данас се оспорава теологизација неолиберализма као краја историје, незашћићеност рада, незапосленост и недостатак социјалне државе. Са променом хегемоне епохалне свести дошло је и до померања критике капитализма. Више се не тражи алтернатива капитализму него се систем критикује изнутра са становишта његовог могућег усавршавања. Критикује се неолиберализам, а не капитализам уопште. Други правац померања критике јесте заокрет од интернационализма ка национализму. У „патриотизираној“ критици капитализма није више угрожена радничка класа него хрватска или српска сиротиња, незапослени и пензионери. Трећи правац неутрализације критике капитализма јесте центрирање демократије око интереса угрожених средњих слојева, а не више око радничке класе.

Први су данас аутентична основа демократије, други су идеолошки конструктор тоталитарног социјализма. Национално раздијени и дезоријентисани прекаријат је као жртва заменио класно свесни пролетаријат. Критичари капитализма лишавају промену система освешћеног делатног субјекта. Говор о експлоатације и подвлашћености класе замењен је говором о „социјалној ексклузији“ и искључењу група и појединаца.

Зато што је социјалну критику капитализма прихватила и националистичка десница изгубила се архимедска тачка критике капитализма. Када десничарске партије критикују тајкуне онда остаје нејасно шта у капитализму најпре треба мењати и како мењати? Да ли је довољно само развластити тајкуне као непријатеље нације? Нема алтернативне визије друштва нити нове стратегије и тактике и због тога стога што је измењен идејни контекст критике капитализма. Франсоа Фире (*Furet*) је још пре двадесет година уочио да 1989. није била револуција: није донела нове вредности, нити нову утопију, нити нове научне парадигме у критици постојећег. Јирген Кока је ову оцену развио у тврдњу да су сужена очекивања од будућности данас створила антиутопијске друштвенонаучне визије капиталистичког друштва и учиниле теоријске и методске револуције немогућим (Коска 2014). Нема новине у мисли о капитализму у задњих 25 година и отуда што нема утопије, изричит је Кока. Стара очекивања од будућности капитализма (сан о свом дућану), а не нове алтернативне наде спутале су и алтернативне научне критике капитализма. Зато што је капитализам у пракси лишен системске алтернативе, нема ни нових друштвенонаучних парадигми.

У глобализованом капитализму нагло је порастао значај међународних чинилаца на рачун унутрашњих фактора промене. У складу са обновљеним старим вредностима (капитализам, национализам и религија) обнављају се и старе парадигме. У методском погледу, са отклоном од марксизма пробија се политичка историја на рачун привредне и класне. Тома Пикети је ту медијски изузетак. Заокрет ка херменеутици и свакодневици јесте стари номинализам, постмодерна је стари скептицизам, а окретање државном и националном интересу је стари етноцентризам. Религија је важна идејна саставница националноцентричног резона, а опште окретање глобализацији јесте део визије капитализма као судбине. Дискузивно померање критике сведочи о еволуцији капитализма. Нестанком СССР-а као опасности нестала је и социјална држава у капитализму, а слабљењем радничке класе, средњи слој се слави као аутентична основа демократије. Са појавом прекаријата створени су нови ризици, несигурности и нове линије неједнакости. У бившим европским социјалистичким државама нови „дивљи“ капитализам још је оштрије обелоданио своју суштину. Ту су се јавила и нова правдања капитализма.

У сложеној мрежи правдања капитализма у послесоцијалистичким европским државама у овом прилогу биће уочена четири главна обрасца која се тичу економске, техничке, културне и политичке стране неолиберализма 21. века.

1.

Домаћи медији су препуни извештаја о страним инвестицијама у региону. Свуда се свечано отварају нове индустријске зоне. Да ли су ове зоне нови симболи буржоаске модерности или простори за надексплоатацију домаће радне снаге од стране страног капитала, а коју не штити ни држава ни синдикати? У овом прилогу неће бити речи о томе да радници разних квалификација у новим погонима, стојећи за линијом 8 сати, раде за непуних 200 ЕУ и да им се бележи сваки одлазак у тоалет. Не треба ламентирати над незаштићеним новим пролетаријатом, који је привремено запослен и несигуран јер нема довољно материјалних средстава за живот, па мора да ради било какав посао да би преживео.

Реч је о нечему другом. О томе ко и зашто долази да нам „помогне“. Чим синдикати и остаци левице данас у ЕУ запрете крупном капиталу социјалном правдом (порез, бесплатно лечење и образовање), овај се сели ка периферији. То у земљама центра смањује број радних места, диже незапосленост, смањује раст, спорије се пуни буџет државе и расте број апстинената на изборима. У исто време расту ауторитарност, етноцентризам и ксенофобија и јачају десничарске партије. Не само на периферији него су и у центру (у Скандинавији, Аустрији и Швајцарској) нижи слојеви склони етноцентризму и ксенофобији (Коска/Merkel 2014: 5).

У савременом казино-банкарском капитализму буџет држава зависи од крупних банака. Неолиберализам је у основи финансијски капитализам. И државе у центру су зависне од великих инвеститора и кредитора. На неки начин држава је сама себе развластала, а реални актери су централне банке и међународни финансијски фондови. Због глобализације и сталне претње капитала да ће пребацити инвестиције у иностранство слабе и синдикати. Крупни капитал прети измештањем радних места на периферију чиме дерегулише тржиште рада и слаби социјалдемократске партије. Незапосленост изнад 10% доводи у питање демократију. То су људи који нису само трајно незапослени, него и трајно незапосливи (Žižek 2012), радници који су у транзицији трајно испали из система. Ту спадају и млади који студирају, а знају да неће наћи посао, па не могу ни ући у односе експлоатације. Стопа незапослености у Србији је 2014 била 22,2 % (www.novaeconomija.rs/.../morblagi-pad-nezaposle), а чак је и у Шведској незапосленост већ достигла

8% (Gespräch mit W.Streeck 2012: 24). Све мање грађана располаже са довољно основа (доходак, својина, образовање) за коришћење права које пружа слобода неолиберализма.

То могу само поседници, па иза неолибералних идеја стоји велики *loby* банака, медијских концерна и партијских врхова. Социјалдемократија све мање брани већинску радничку класу, а све више штити полне, етничке и верске мањине. Од слома СССР-а слаби разлика између врста капитализма. Глобализација их уједначава и већ самим тим што слаби класну свест јача националну. Имамо ЕУ, али не и Европљане. Нове напетости у центру нису непомирљиви антагонизми, него унутар капитализма решиве еколошке, верске и полне напетости. Тест толеранције није помоћ сиротињи него геј парада.

На другој страни, политичке елите периферијског капитализма правдају власт уласком оног истог капитала који бежи из центра и тражи јефтину радну снагу. И власт у Србији се интензивно правда отварањем врло слабо плаћених радних места. Синдикати су беспомоћни јер банака државе пружају широка овлашћења капиталу који је стигао из центра. Штрајкују углавном само припадници домаћих државних служби, они који желе да избегну пролетаризацију, а не пролетаријат који одмах добија отказ.

На тај начин се круг експлоатације затвара сеобом капитала који је кадар да уцењује и који и у центру и на периферији лишава моћи синдикате и радну снагу. Класни отпор прелази у национални бес: у центру расте ксенофобија против радника страног порекла, а на периферији напетости између нових националних држава. За разлику од Хладног рата из 20. века, данас је бојно поље другачије. Није то више сукоб синдиката и капитала, него нација против нације. Разбијају се ћириличне табле у Вуковару, а Бриселу и Берлину је циљ довести „лење Грке“ памети. То је наличје Европске уније културног мноштва, друштвене солидарности и еколошког ума. Антисоцијални неолиберализам лишен културе је подвластио солидарни и еколошки ум у атмосфери упркос томе што је веровање у напредак заменио општи страх не од нуклеарне, него од еколошке катастрофе.

2.

Каква је улога технике у правдању капитализма? Да ли је техника неутрална или је дигитализација такође идеологија? Важан ослонац неолиберализма јесте дигитализација, техничка страна глобализације, која превазилази тржишну перспективу центрирану око националне државе. Глобални језик је енглески, а глобални медији су дигитални. Дигитализација шири обавештеност, али и спутава демократију. Како?

Финансијске трансакције у дигиталном глобализованом капитализму трају свега неколико секунди па долази до десинхронизације политике и економије, запажа немачки социолог Хартмут Роза. Различит је ритам парламентарног одлучивања и економских трансакција. Дигитално убрзавање токова новца и детериторијализација одлучивања нарушавају правила националне правне државности. Одлучују наддржавни актери, међународни фондови и банке, бриселске комисије и суд у Стразбуру. Мејлом. У Србији цену струје одређује ЕУ. Брисел располаже делом политичког ауторитета који се не може ни демократски ни процедурално правдати. Вежи коња где ти ага каже! Разни декрети установа ЕУ сведоче да су неолиберали ауторитарни и да њихове велике идеје прате ситни интереси.

Али, није само бизнис него је и политика умрежена. Правила постављају моћне приватне компаније, а интернет није ни демократски ни социјални посредник (Krell 2015: 68-72). Дигитални претраживач *Google* је монополист на тржишту информација и обликује структуру нашег опажања света. То је концерн са 50 000 сарадника који користи 70% тражиоца информација у свету (Krell 2015: 68). На сличан начин *Facebook* и *Twitter* прожимају битне сфере живота: општење, јавност, трансакције, медије, а правила намеће капитал. Не директно, али врло посредно. Већ сама околност да је тешко замислити живот без *Google* сведочи да је то најмоћнија установа за дигитално правдање капитализма. Зашто? Зато што шансе за слободу и рекламу лишену регулације увек значе више слободе за ужи круг дигитално моћних, а мање слободе за слабије који евентуално могу само да блогују и тиме да буду лажни украс плурализма. Неолиберализам је уз помоћ дигиталне технологије створио ново светски умрежено и ризично класно друштво. Као што је некада монопол писмености подразумевао монопол власти, тако је и данас контрола дигиталних сервера кључна, без обзира на то што се *Google* чини демократским посредником општења. Има мишљења да је створена нова елита моћи, нетократија, која је заробила потрошачке ниже класе мрежом информација које контролише интернетом. Реч је о дигиталној доминацији надзором и дистрибуцијом важних обавештења (Јекнић 2014:121). Речју, интернет је шарена огласна табла за рекламу робе, али и власти, механизам друштвеног укључивања, али и искључивања. Ако *Google* и може да дигиталном брзином олакша мобилизацију економски израбљиваних, када би револуција угрозила метрополе капитализма, *Google* би сигурно био искључен. Без обзира на отвореност интернета, основни циљ новог умреженог друштва које га користи јесте профит. Осим тога надмоћ у војном сајбер простору ствара изразиту доминацију технолошки и дигитално надмоћних држава.

Да ли је дигитализација сама по себи, због техничких могућности надзора, баријера демократији? У теорији о томе постоје два опречна мишљења. Позитивне утопије тврде да ће општење све више почивати на дигиталној структури и умрежености. И да интернет и сензори нису уопште лоши. Амерички социолог Џереми Рифкин је уверен да ће за пола века превладати нова економска парадигма са обновљивим енергијама (ветар, таласи, соларни колектори) што ће решити еколошку катастрофу. Доћи ће до експанзије непрофитног сектора и кућне производње. Ојачаће кооперативне заједнице. Грађани ће постати политички активни и изван државних граница. Биће то глобална мрежа самоуправних заједница, а не неолиберално друштво конкуренције. Визије среће ће се лагано раздвајати од новца и поседа, а све то у дигиталној будућој свакодневици чисте природе и општења преко сензора (Rifkin 2010; Confino 2014).

Исти писац држи да ће нове технологије створити новог човека и нову организацију друштва. Да ће ослабити егоизам и да ће капитализам добити алтернативу. Још више, да ће доћи до треће индустријске револуције и посткарбоналног доба, без угља и нафте. Биће то епоха интернет технологије плус обновљиве енергије. Издећи ће се планетарни колапс, а декомерцијализација ће убрзати слом неолиберализма. Измениће се и морални стандард. Идемо од капиталистичке ка кооперативној економији. За педесет године прве неће бити. Лепо звучи, али ко су актери ових промена? Да ли је то само раст технологије? Или је потребно и додатно освешћивање обесправљених? Шта може бити детонатор корених промена? Нови глобални рат супер сила или еколошка катастрофа? Да ли дигитализам одиста подстиче слом неолиберализма?

Тешко, јер на другој страни дигиталне негативне утопије опомињу на присуство Великог брата који све надзире. Слуте даљу концентрацију богатства и капитала, јачање друштвених неједнакости и раздијање солидарности. Нове ратове и раст десног екстремизма и фундаментализма. Дигитални „Велики брат“ посматра, надзире, шпијунира и контролише. Циљ му је остати анониман, не остављати трагове, а надзирати. То може амерички ТОР Систем (The Onion Router) који, како је посведочио Едвард Сноуден, поред САД користе и британске тајне службе. Дигитализација угрожава приватну сферу: на фејсбуку свако свакога гледа и надзире. Капиталисти надгледају раднике, сарадници се узајамно контролишу. И попови сурфују. *Homo digitalis* пре свега контролише и надзире себе. Хакер Џулијан Асанж (*Assange*) је преко *Wikileaks* станице показао шта значи бити шпијунiran, а све уз илузију слободе. Објавио је тајне документе о америчким операцијама. Кажу да најбоље "хакере" света запошљава Пентагон. За само неколико секунди ови скидају са било ког рачунара на мрежи све податке. И то

није ствар њихове изузетне способности (као што то приказују холивудски филмови), него више изузетних софтвера који нису за јавну употребу. Уз речено, песимисти који пишу о дигиталним негативним утопијама тврде да твитовање и блоговање јесу сурогати плурализма. Блогови не афирмишу плурализам него културу индискреције. Немачки социолог Александра Сова исто назива „дигитални нудизам“ (Sowa 2012).

Овде се отвара питање да ли је интернет само хибридна неутрална структура општења или и нешто више од тога? Да ли нужно ствара *homo digitalis*, сурогат личности, отуђеног појединца, који живи у какофонији, непрегледној хрпи вести, сензација, свађа и полуистина кога хаос замара, али и забавља, па чак и опушта, јер у хаосу гради властити идентитет поистовећујући се са истомишљеником на екрану. А што је више различитих мишљења, то се лакше манипулише. Упркос свим резервама, опстаје мишљење да је дигитална демократија „директнија од директне“. Да ли је баш тако? Ако блогери слободно исказују своје мишљење и ако остављају дигиталне трагове, да ли су онда партије сувишне? Може ли се плурализам досегнути интернетом? Да ли интернет нуди алтернативу, или је, напротив, неаутентичним мноштвом спречава? Или је боље рећи да дигитална техника нудећи непрегледно мноштво заправо замаглава неједнакости. Наравно то не чини техника по себи, него то чине њени контролори.

Како? Да би се сложеност одговора наговестила ево примера који наводи Евгениј Морозов амерички политиколог белоруског порекла. Како су у САД тврдили интернетцентристи, *Twitter* је технологијом друштвених мрежа, подстичући протесте опозиције 2009. у Ирану, изазвао више промена у овој земљи, него што је низ претходних година то успело свим санкцијама и претњама (Morozow 2011: 4). Због храбрења Зеленог покрета у овој земљи на протест против М. Ахмадинежада било је у САД чак и предлога да се *Twitter* 2009. номинује за Нобелову награду за мир (Morozow 2011: 5). *Google* оптимисти још верују у ослободилачку моћ технологије у борби против аутократије, у *Twitter* револуцију и у технологију стварања хаотичне демократије.

Ако је технологија и била замишљена да буде ослободилац од аутократије, питање је да ли је била успешна? Да ли је претећа информатичка свезнајућа технологија најефикасније средство демократије против тоталитаризма? Да ли је Интернет променио историју исламских држава на исти начин као што су 1989. то чинили Радио Слободна Европа и Глас Америке или као што је био Самиздат у СССР-у? Можда би се у то и могло поверовати да власти у Ирану нису такође у интернету уочили средство за ширење света свог пророка и да за неколико месеци нису обавили дигиталну чистку противника. На интернету су

брзо препознати и похапшени сви који су ширили опасне информације, па је иранска полиција, већ крајем 2009. извршила успешну дигиталну контрареволуцију (Morozow 2011: 6). Данас Кина и Иран контролишу Интернет, а Русија држи да свака држава има суверено право да регулише национални сегмент интернета. Власти у овој држави имају право да оборе сајтове који позивају на „неодобрене протесте и nerede“ (Путин (не) уводи „визе“ за Интернет, Политика 28. мај 2015). Није, дакле, тешко закључити да Интернет подједнако служи и власти опозицији.

Од ове опасности је важније општије питање да ли се интернет може реформисати, односно да ли се од њега може створити јавно добро, а да капитализам остане нетакнут? Тешко. Информатичка технологија чини 40 одсто свих страних инвестиција у САД, а та је цифра четири пута већа него пре 50 година. Интернет корпорације сада чине скоро половину од 30 највећих фирми у САД према тржишној вредности (McChesney 2013). Ко доведе у питање прерогативе интернет гиганата, доводи у питање доминантну инфраструктуру реалног капитализма. Зато и треба разбијати демократске илузије које се плету око мреже. Комуникацијски простор интернета концентриран је у „облацима“ неколицине монополистичких корпорација, рекламирање базирано на праћењу корисника постало је доминантан пословни модел, електронске комуникације су под сталним надзором обавештајних служби, а информативни медији су у кризи без преседана. Фестивал демократије претворио се у фестивал економске и политичке доминације, закључује Роберт Мекчесни (McChesney 2013). У спољној политици *Twitter* и *Facebook* су имали велику улогу у арапском прољећу, када је запад подржао пренос ових технологија у Либију и Египат. То је на другој страни подстакло Русију Кину и Иран да контролишу свој интернет (Morozow 2015 б: 54). Показало се да овај дигитални протест није био модернизацијски јер није увећао људска права, него је код Арапа подстакао ратну мобилизацију. Данас интернет највише контролишу САД. Гоогле је покренуо Андроид да би контролисао проток података. Реч је о оперативном систему који је више од претраживача и који покреће друге оперативне система за мобилне телефоне и е-маил систем. Ова сложена инфраструктура за преношење података јесте и основа данашње економије капитализма. То је „крвоток“ савременог неолиберализма. ЕУ се труди да нађе сличан информатички одговор Силицијумској долини, да не зависи од америчких компанија, па зато треба очекивати сукобе око монопола над дигиталном инфраструктуром.

Колико су речене оцене реалне? Да ли су све неолибералне краве само у мраку црне? Нису. Интернет јесте каткад корисна превентива. Олакшава употребу података против криминала, али врши надзор и

над емаил поштом. Централне базе података распознају имигранте које треба депортовати или сиротињу, па такође служе репресији. Интернет је користан у ширењу знања и књига, али није у политичкој манипулацији. Невоља је у томе што су оба аспекта интернета (неутрални информатички и репресивни) нераздвојиви, што чини Интернет медијем са Јанусним лицем. Основно је питање да ли ова техничка инфраструктура може бити приватна корпорација или јавни сервис грађана. Није решење у дизању пореза *Google*. Треба створити анти-неолибералну пријатељску технологију (Morozow 2015 б: 64), па је зато однос према Интернету важан део односа према капитализму. Интернет јесте организациона метакатегорија, али и сложена манипулативна инфраструктура која посредно, али снажно правда капитализам.

Меатафорично речено, на делу је силиконска демократија. Премда дигитализација носи енормне потенцијале обавештености, ова је далеко од демократије: 1998. кренуо је *Google*, *Wikipedia* 2001. и *Facebook* 2004. *Google* је монополист који влада тржиштем података и обликује структуре нашег опажања света. Интернет осигурава присуство на мрежи, али не и утицај алтернативе. Има на њему и антикапиталистичких садржаја. Премда твитовати значи каткад износити аргументе, ово не угрожава моћнике. Толеранција је репресивна. Из више разлога. Интернет је пре баријера која штити систем, осамљује појединца који седи пред рачунаром, па је сваки појединац на неки начин засебна партије (Sowa 2012: 35). Нису ли твитовање и блоговање сурогати плурализма? Блогови исказују мишљење на форумима, остављају дигиталне трагове, али и афирмишу културу непоштовања и индискреције. *Homo digitalis* се разликује од *homo electronicus* из ере радија и ТВ. Свако је данас директно присутан на социјалним мрежама, што опет поткопава представничку функцију политике. Чак и новинари постају сувишни. Даље, *Facebook* узима мобилне оператере као партнере, па сиромашни могу бити online и преко мобитела. Али то није искрена филантропија лишена интереса. Преко *Facebooka* можете да утичете на образовање студената у Африци, јер је овај бесплатан. *Facebook* јесте важна инфраструктура помоћу које људи све оцењују. Није то аргумент против *Facebooka* него против неолиберализма (Morozow 2015 б: 56). Има ту и снажних унутаркласних напетости. Немачки капитал се бори против *Google* јер страхује да би овај могао да преузме ауто индустрију.

Евгениј Морозов у критици интернета иде корак даље. Истиче да на посебно манипулативан начин дигитални капитализам Силиконске долине помоћу Интернета ствара ефектна тржишта и од сваког појединца ствара психотичног предузетника, који се стално брине за властиту репутацију (Morozow 2015a; Morozow 2015b). *Facebook* i *Google*

контролишу дигиталне идентитете. Реч је о монополизovanом капитализму података и информација који су роба, о тзв “клик-капиталу”. Грађанин није културно него тржишно биће, а контролори мрежа знају све о њему. Истичу му слике, адресе, знају чак и које странице посећује. Ако сте *online* онда сте обавештени, али и надзирани. Да ли је на другој страни појединац који је *offline*, искључен из мреже података, безбедан? Има ли правде у дигиталном свету, могу ли претраживачи бити јавно добро, а не монопол надзора?

Шта уопште значи праведан приступ интернету? Пре свега треба имати на уму да је техничка и медијска култура неједнака: јача јаке и слаби слабе, па би требало појачати дигитално образовање за све као што је некада било описмењавање. На интернету информације јесу све брже, али не и квалитетније. Измењена је медијска и политичка култура, нема продубљених извештаја, или се ови електронски закључавају. Најпоследње, тешко је избећи електронско мноштво у ком се проблеми релативизују, а релативизмом се лакше манипулише. Данас на столу поред даљинског ТВ управљача и рачунара имате таблет и смартфон. Техничка инфраструктура за сналажење у непрегледном мноштву података је импресивна. Међутим, питање је колико аутентичног садржаја има у том мноштву. Квалитет и мноштво не расту синхроно у медијском свету. У дигиталној скандализацији и персонализацији нестају теме. Све је центрирано око медијски конструисаних позитивних и негативних јунака. Мрежа је таблоидизирана, јер су код претраживања најфреквентнији таблоидни коментари.

Све у свему тешко је говорити о новој онлине демократији једнаких. Ништа ново, јер својом величанственом једнакошћу закони капитализма одавно подједнако допуштају и сиромашним и богатима да спавају испод мостова и подједнако им забрањују да краду хлеб (Анатол Франс). Дигиталним речником речено, сиротиња јесте *offline* и онда када је *online*. Веберовски речено, дигитална транзиција је сузила канале за успон даровитих плебејаца. Марксовски речено реч је о новој идеологији експлоатације. Није без разлога Тони Негри упозорио да је за борбу против мреже потребна друга мрежа.

3.

Чиме се још правда капитализам? Буржоазија више не наступа као образовано грађанство које креира елитну културу него као класа која намеће масовни потрошачки укус. Ако се има на уму структура нове послесоцијалистичке буржоазије није тешко уочити да неолиберални бизнис није мисаон. Воде га неотесани милионери више него култивисани пословни људи. Када се каже да нема високе буржоаске културе, али да има попова на славама тајкуна, онда није реч ни о каквом

ламенту за временом просвећеног грађанства нити за добом „када су приспевале дивиденде, а рађале се узвишене мисли“ (Хобсбаум 2014: 114). Мотиви тајкуна су одвећ огољени да би се могли поредити са просвећеним грађанством. Нови јапи менаџери у предузетничку оперативност убрајају и употребу црквеног церемонијала, што, наравно, прагматична црква не одбија.

У поменутом утилитарном савезу треба тражити извор раста идентитетске религиозности у региону. Мање је вероватно да капитализам живи директно од страха од Страшног суда. Ближа је истини она старомодна теза да капитализам јесте живав управо зато што се у њега не можете разочарати (не обећава много), а можете се ипак надати (па и у спасење након смрти). Не треба заборавити да култура у буржоаском смислу није увек подразумевала поповштину, па је у том смислу савремени неолиберални животни стил у обновљеном етно-конфесионалном капитализму идентитетски функционалан, али и назадан. Буржоаска потрошачка модерност није деградирана само на реалиту *schow* него и на крсне славе.

Хегелијански гледано, глобализовани капитализам није ни изда лека револуционаран, онако како је некада о њему писао Маркс у Манифесту. Заокрет из 1989. није увео нове, него је само обновио старе вредности: капитализам, национализам и религију. Ни данас, након 25 година, неолиберализам не руши старе баријере, него их напротив обнавља: јача локалну, националну и верску солидарност, а слаби надржавну солидарност обесправљених. Зато и убрзано расту напетости између капитализма и демократије, изричито тврде берлински историчари Јирген Кока и Волфганг Меркел (Коска/Меркел 2014). У свему томе нема више интелектуалаца као главних политичких јавних лица опозиције као у 20. веку. Њих су, запажа Ерик Хобсбаум, заменили рок музичари или филмске звезде (Хобсбаум 2014: 192-193). Зато и није детаљ, него је важан део структуре, то што је због одсуства левичарске интелигенције, ојачао антикапитализам, али онај здесна. У десничарском миљеу моралну економију савременог капитализма данас синхроно регулишу тржиште и национална правда. Друштво хомогенизује заједничка национална, а не класна неправда. Брига за истокрвног и истоконфесионалног сународника је разводнила класну емпатију.

У реченој бризи су парадоксално, али само наизглед, „пљачкашки капитализам“ и социјално питање постале и теме деснице. Левица је изгубила монопол над социјалном бригом и стога што је престала да буде интернационалистичка. Ове дужности се прихватила националистичка десница, али су њена тумачења беде суштински другачија. У ЕУ је десничарски антикапитализам антиимигрантски и расистички, у нашем региону је шовинистички и клерикални. Код немачке Пегиде

је раса велеидентитет, у региону су то нација и конфесија. Лишен конфесије национални идентитет је хладан механизам. У прожимању ова два идентитета настаје етноконфесионално самовиђење. На делу је нека врста теолошког осигуравања етничког самовиђења: крсне славе, црквена крштења и црквена венчања. И председник и премијер Србије љубе руку патријарху, а председница Хрватске је са олтара цркве читала Стари завет. Сличан спој поштовања нарочитог сегмента оностраног простора и еврофилије је и у другим земљама региона оквир правдања домаћег капитализма. Хрватску еврофилију прати папа, мајка Божја, Готовина, антијугословенство, Томпсон и домољубље. Док левица тражи праведну економију за све, антикапитализам здесна тражи отприлике оно што је некада Дидо Кватерник звао „економија хрватске крви“. Хрватски зидови боли памте само крв властите нације, српски и бошњачки такође своје. Нема антиспоменика жртвама насиља властите нације.

Ови процеси нису упад изненадног него глобалног. Хобсбаум тврди да се у свету још од краја 1970-их просвећеност повлачи пред антиуниверзалистичким снагама „крви и тла“ (Хобсбаум 2014: 193). Слом европског социјализма је у нашем региону само шире отворио вене овог крвотока. Уз крв, граматиком националног памћења доминира и част која заборавља мрље националне прошлости. У памћењу се задржава само оно што не престаје да боли (Ниче), а жртве дају сећањима меру. У региону ту улогу имају не само реалне, него и исконструисане, приписане жртве. У Сребреници их је све више, Јасеновац је поодавно највећи српски подземни град, а ритуализовано сећање на Вуковар има сложenu улогу: тиче се и положаја Срба у данашњој Хрватској и српско-хрватских односа, а не само хрватске жртве (Banjeglav 2012:16).

Увећане жртве се у етноцентризму додатно ирационализују освештаним сећањима. Црква је продрла у јавност. Колоне националних сећања предводе попови. Праштају, али не заборављају. Нуде исповест у цркви и теше правдом на Страшном суду. Иако мали број нових верника верује да је свет настао за седам дана, конфесионално облагање националног идентитета нуди у основи бесплодно ирационално суочавање са прошлошћу. Аутентично рационално суочавање са прошлошћу нема трансцедентну надемпиријску дистанцу. Колективне услове сећања у региону, између осталих чиниоца, замагљавају и црквени обреди. Службене комеморације страдалима у црквама су осигурачи идентитетских решетки кроз које се филтрира искуство појединца на јавним државним обредима. Није то ни просвећено ни саморефлексивно сећање. Зато што и код сећања важи правило да што је јача нада у онострано спасење, то је нижи жар у поправљању оностраног. Атеизам и световно, бар на службеном нивоу, нису више оквири службе-

ног сећања. Хегемону је фарисејско самопоуздање да се само кроз веру може бити морално бољи човек. Маркс је давно упозорио да је вера „срце у свету без срца“. Истинска моралност је лишена натприродног.

У реалности, пак, нови јавни тешки црни гранитни споменици сународницима са упадљивим конфесионалним симболима су углавном инстанце заборава јер треба да посетиоцима смање савест и терет сећања. Недужност властите групе свечано преваљују на целате из друге групе. Нема у региону саморефлексивног антиспоменика јер, по природи ствари, нема спремности националистичких елита да се опсете и властите кривице. Уосталом, да је имају не би биле националистичке. Споменик Србима страдалим у „Олуји“ би могао бити понос Хрвата, као што би то исто могао бити и споменик средбеничком масакру у Србији. И Бошњаци би се могли поносити спомеником убијеним Србима у Сарајеву. Није то никаква нова идеја него стара античка опомена *меменио мори*: тријумф и искључивост су на дуге стазе хазардни.

Нема продуктивног дијалога између оних који се не чују. Хрвати и данас знају само за Вуковар, Срби за Косово, а Бошњаци за Сребреницу. Питање је да ли ће се због притиска ЕУ нешто моћи изменити у текућем грађанском рату сећања? Не само што је Вуковар прекрио Олују, него Срби Хрватима никада неће опростити Вуковар као једно од емоционализованих места страдања која су интегрисала Хрвате у изгону Срба. На сличан начин Хрвати неће никада Србима опростити Јасеновац као подсећање на неупоредиви злочин. Још увек нема озбиљнијег покушаја дијалошког сећања које би поступно могло да формира заједничко историјско знање о променљивости жртва - целат констелација. Нема толеранције између сећања на Вуковар, онога на изгон Срба из Хрватске и злочина у Сребреници.

Зато што нема саморефлексије ове врсте, али и зато што нема негативног националног сећања уопште, зидови боли не подсећају на почињене, него само на претрпљење злочине. Нема критичког, него само слепог патриотизма. А код слепог патриотизма нема места антиспоменику. Напротив, домишља се класично самоуздизање и монументализација властите патње. Нерексивни етноцентризам је структура сваког национализма и шовинизма, али и правдања националног капитализма.

4.

На крају, шта је данас са левицом? У Грчкој се Сириза мучи, у Шпанији се Подемос спрема, у региону нема левичарске партије. Зашто? Не само отуда што је левицу појео национализам, нити зато што је исту Брисел успешно демонизовао. Са сломом СССР-а није урушена

само социјална држава у Западној Европи него су скоро ишчезле и дебате око алтернативе капитализму. Нормализација неолиберализма је скренула дебате о некапитализму у (1) антитоталитарни и (2) носталгични смер. То су данас два хегемона рукавца сећања на социјализам. О првом је било речи на другом месту (Куљић 2014), овде нешто више о другом.

Поред тога што је прилично успешно демонизована као тоталитарна у разним резолуцијама ЕУ и њених чланица, левицу оптерећује и њена властита мелодрамска меланхолична носталгија као паралишући жанр сећања. Прва стигма долази извана, другу сама левица негује. О томе је скоро писала америчка политиколошкиња Елизабет Анкер, критикујући савремене теоретичаре левице (Anker 2012). И код нас титосталгична сећања обичног човека крију паралишућу меланхолију за некадашњим миром и сигурношћу. Мелодрама као жанр сећања део је носталгије која смањује делатни потенцијал левице.

Код деснице је мелодрама природнија јер се ова увек враћа узорима из прошлости и “златном добу” домишљене националне историје. Сваки национализам је легитимнији што је старији, па отуда тражи континуитет и дубоко свраћа у историју. За разлику од деснице, левица је била окренута будућности. Није јој требало златно доба, него конкретна утопија. Десничарски патриоти увек комбинују мелодраму са конзерватизмом. Величају жртву властите вере и нације. Критикују садашњицу због неправде према својој нацији. Депозиту проливане националне крви у прошлости националне књиговође приписују моралну камату добра и зла.

Томе насупрот, левица се држала Марксовог упозорења да увек када се из прошлости црпе визија будућег, слаби могућност радикалне измене постојећег. Док је то чинила била је успешна. Ствари су се измениле када је меланхолична носталгија левице почела да се гради око жала за несталом социјалном државом социјализма. Изгледа да је и овај облик сећања, тј. умртвљујући рад меланхолије, смањио левици у региону револуционарни потенцијал. Овакво сећање данас није делатно него испражњено и инертно покретачко језгро, пасивни изгубљени објект љубави. Зашто? Зато што се тек онда када је визија будућег отворена, а не изгубљена загледаношћу у прошлу пропаст, могу уочити границе садашњице. Јер, свака меланхолија је пасивна. По Фројду то је одбијање сазнања да је објекат љубави изгубљен. Не треба се опсесивно сећати нестанка социјализма. “Ваше сећање је ваша тамница”, упозорио је левицу Тони Негри. Хтео је да каже да слом европског социјализма није дефинитивна катастрофа левице. Поразно јесте то што је нација свуда појела класу. Зато данас није

ни актуелан Марксов Манифест са тезом о неизбежној еманципацији класе који је некада галванизовао енергије милиона обесправљених. Марксов Манифест је данас шупље и мртво језгро побуне зато што нема наднационалне солидарности.

Да би је оживела, левица треба да се ослободи мелодраме која драматизује и морализује неједнакост и повезују сиромаштво са врлином, а богатство са неморалом. У прошлом веку су око ове приче били центрирани наративи радничке класе и свест о друштвеној неправди. Дуго је виктимизација пролетаријата повезивана с револуционарним хероизмом и вером да ће правда победити. Ово судбинско мишљење је данас анахроно. Али није и Марксов Манифест, јер није на меланхоличан него је на футуристички начин згуснуо антагонизам светске историје у историју класних борби. Није се окретао изгубљеним идеалима Француске револуције. За разлику од деснице, гледао је напред. Може ли Маркс помоћи левици у нашем веку који је сложенији и дигитално повезанији него столеће пре њега?

Може, премда дифузнија репресија мултинационалног капитала тражи дифузнију појмовну мрежу и децентрирану критику. ЕУ је све више друштво усељеника и азиланата који беже из простора које су САД и ЕУ војним интервенцијама претвориле у ратна подручја. Избеглице се враћају као бумеранг неолибералном импреријализму. У 21. веку који се одрекао класног интернационализма стварају се ново мноштво, разноликост и плурализам који тражи нову емпатију. Савремени плурализам је далеко од демократије. Колеба се између хаоса и поретка, оних стања које осигурава све моћнија медијска манипулација. Дигитални нудизам фејсбука је друштвеним мрежама створио наизглед демократску, али у реалности хаотичну политичку јавност и нову маглу у којој се лакше манипулише. Отворени су многи нови сукоби у којима је више непрогресивних него прогресивних. Део насиља је нова репресивна толеранција где је национална ароганција потиснула класну солидарност. Прекаријат је заменио пролетаријат и зато што је дигитализација уништила класична радничка занимања. Села су опустела, а земља је препуштена накупцима. Нема савеза српа и чекића јер нема заједничког интереса који би повезао прекаријат са осталим подвлашћеним групама. Напредак технологије јесте изазвао нестанак средње плаћених радничких места (Д. Салваторе), али нема ни интелигенције која би у новој непрегледности осмислила нови класни савез. Без интелектуалаца осмишљени протести остају ефемерне буне. Како је то данас? Данас театрална војска интелектуалних активиста води чарке с надом да се оне неће претворити у битке (Хобсбаум 2014: 196).

Како данашња левица да се понаша када је лишена великих протестних интелектуалаца Сартра, Мерло-Понтија и Маркузеа? Чомски није довољан. Интелектуалци не стварају само научне идеје него и идеологије које покрећу масе. Увек је тако било. Својевремено су у Кини интелектуалци претварали дивље монголске освајаче у царске династије, док су се царства Џингис Кана и Тамерлана распала јер ове кадрове нису имала (Хобсбаум 2014: 189). И успех левице у 20. веку био би немогућ без фронта виђених опозиционих интелектуалаца. У 21. веку је неолиберализам успешно потиснуо критичке интелектуалце са алтернативним програмом новом коалицијом безидејних менаџера и виртуелних стручњака за онострано - попова. Репресивна толеранција јесте стакла нове идеологе, али не и нове интелектуалне опозиционаре. Може ли се без интелектуалаца тражити алтернатива неолиберализму? Тешко. Како било, левица треба да пружи другачији отпор данашњој умреженој репресији капитализма. Никако погледом уназад који смањује делатни потенцијал властите критике мелодрамски тражећи парадигму и архетип у прошлости. Отклон од сваке романтизације прошлости је предуслов самокритике и саморефлексије левице. Иако су у титоизму неке ствари биле боље, овај режим не може бити упориште критике капитализма 21.века.

Не треба се догматски враћати садржају Маркс- Енгелсовог Манифеста из 19. века, али се из овога списка нешто ипак може учити. Шта? Антиносталгија. Нема код Маркса меланхолије ни прописане будућности. Нема ни идеала из прошлости. Манифест тумачи историју као циклус насиља, али без носталгије за неким идиличним добом. И данас визија будућности левице треба да буде отворена. У њој треба да буде места и за утопију, мање реалну алтернативу будућег. Важно је рушити мелодраму у сећању да сећање на пораз из прошлости не деморалише алтернативне визије будућности. Носталгична меланхолија бежи од одговорности. То је често прича како никада није било и прича о томе како желимо да је некада било.

Да ли то значи да левица треба да учи да заборавља? Не. Али код тражења обрасца сећања треба да промишља ону прошлост која је и раније игнорисала прошлост као извор визије пожељног друштва. Није наодмет поново читати Манифест који не монументализује него детронизује прошлост. Као да из њега учи левица у Грчкој и у Шпанији.

.

Правдања капитализма могу бити директна и посредна. У средишту може бити демонизација непријатеља или улепшавање властите политике. Када је престала опасност од обнове социјализма у Европи ослабио је и класични антикомунизам, а правдања капитализма су

постала посредна: центрирана су око нових страних улагања, дигиталног плурализма и око етноцентризма. Осврт на поменута тежишта буржоаске идеологије 21.века можда може да олакша увид у то да су очекивања данашње подвлашћене класе од нових улагања страног капитала варљива нада која почива на безнађу „безобразно безперспективних“ у дигиталном 21.веку. Капитализам јесте режим у ком никада не можете имати превише, а непрогресивна привидна стабилност капитализма утемељена је на новим варљивим надама у националну државу и у дигиталну технику. Односи експлоатације су у нашем веку замагљени на нови начин, па вероватно зато и нема револуција са пројектом, него неосмишљених побуна и нереда као у Словенији 2012. и у БиХ 2014. Време ће показати да ли ће ове буне бити упамћене само као мали талас у односу на могући цунами безнадежних у будућности. Колико год биле насилне, буне без пројекта остају ефемерне. Буне тумаче неправду као карактерну црту богатих, револуције, пак, као безличну структуру капитализма. Овде је реч о структурама.

ЛИТЕРАТУРА

- Anker, E. (2012). Left melodrama, *Contemporary Political Theory* (2012) 11: 130–152.
- Banjeglav, T. (2012). Conflicting Memories, Competing Narratives and Contested Histories in Croatia's Post-war Commemorative Practices, *Politička misao*, Vol. 49, 5: 7-31.
- Confino, Jo (2014) Radical new economic system will emerge from collapse of capitalism, *The Guardian* 7.11.2014. www.theguardian.com › ... › *Economic policy*
- Gespräch mit Wolfgang Streeck (2012). *Neue Gesellschaft - Frankfurter Hefte*, 4: 21-27.
- Хобсбаум Е. (2014). Крај културе – Култура и друштво у XX веку (превод с енглеског), Београд: Архипелаг.
- Јекнић, Р. (2014). Интернет као компонента и средство глобализације, у Тодоровић, Д., Петровић, Д., Прља, Д. ред. Интернет и друштво, Ниш и Београд, Српско социолошко друштво: 113-133.
- Kocka, J. (2014). Umwälzung ohne Utopie – Die Jahre von 1989. bis 2014. läuteten wissenschaftlich keine neue Aera ein, *WZB Mitteilungen* 146, Dezember: 11-15.
- Kocka J./Merkel, W. (2014). Demokratie und Kapitalismus: eine neue Balance wird gesucht, *Neue Gesellschaft - Frankfurter Hefte* 7-8: 4-8
- Krell, C. (2015). Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität in Zeiten der Digitalisierung, *Neue Gesellschaft - Frankfurter Hefte* 1-2: 68-72.
- Куљић, Т. (2014). Транзиција ума - Социолошки огледи о промени опредељења хуманистичке интелигенције у Србији, Зрењанин: Градска народна библиотека.
- McChesney, R. (2013). Kako je kapitalizam pobedio internet [Pešcanik.net](http://pešcanik.net), 09.04.2013. www.pdis.org.rs/.../index.php?...kapitalizam...
- Morozow, E. (2011). *The Net Delusion - The Dark Side of Internet Freedom* Philadelphia: Public Affairs.
- Morozow, E. (2015 a). Digitale technologie und menschliche Freiheit, *Frankfurter Hefte* 3: 30-35.
- Morozow, E. (2015 b). Socialize the data centres! *New Left Review* 91:45-67.
- Rifkin J. (2010). The third industrial revolution, *New Scientist* 17 February 2010. www.newscientist.com/.../jeremy-rifkin-the-third-in...

Sowa Aleksandra (2012). Der Fortschritt und das „notwendige Ubel“ des Menschseins, Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte 4:48-52.

Žižek Slavoj (2012). Izvod iz diskusije o levcici

<http://pescanik.net/izvod-iz-diskusije>

Todor Kuljic

University of Belgrade, Faculty of Philosophy
Serbia

ABOUT JUSTIFICATION OF CONTEMPORARY CAPITALISM

Summary: *The paper attempts to show a new patterns apology of capitalism in our century. The political elites of the capitalism on periphery justify power with the entrance of the capital which fleets from the center and search the cheap manpower. The tradeunions are powerless because the periphery states give broad powers to the capital who comes from the center. So the circle of exploatation is closing with the migration of capital who is able to blackmail and which in the center as well as in the periphery deprive of power the tradeunions and also the manpower. The decisions are made by the supranational actors, the international fonds and banks. The capitalism of today justice itself also with growth of religiosity and with the digital control over the informations. There is growth of the religiosity, ethnocentrism, xenophobia, and the right parties are stronger. The left is destroyed by the ethnonationalism and is also encumbered by the own elodramatic nostalgia as the paralysed memory culture.*

Key Words: *capitalism, European Union, ethnonationalism, digitalism, left.*

КОНТИНУИТЕТ СИРОМАШТВА И СИРОМАШНИХ У СРПСКОМ ДРУШТВУ: ОД „РАЊИВИХ ГРУПА“ ДО „ГУБИТНИКА ТРАНЗИЦИЈЕ“^[2]

Резиме: У овом прилогу истражувању сиромаштва, аутор своју анализу излаже на два нивоа. Прво образлаже сазнајни интерес социологије за истражување сиромаштва као друштвене појаве која ипак неравномеран и ипак ипак друштвени развој, а ипак указује на могућности социолошкој разумевања сиромаштва (и сиротиње) у српском друштву као континуелној друштвеној процеса.

На тај начин, аутор настоји да систематизира неке кључне показатеље сиромаштва у српском друштву у шири сазнајни контекст разумевања друштвених неједнакости, ослањајући се у првом реду на секундарне изворе неких српских социолога, а делимично и на изворе званичне статистике. При томе, аутор констатира да се континуелност сиромаштва у српском друштву у транзицији оледа у томе што се традиционално „рањивим групама“ (којима припадају појединци с недовољним способностима за обезбеђивање властитог егзистенције) у новије време придружују све разноврсније групе „губитника транзиције“.

С обзиром да дуготрајно „обитаванье“ у сиромаштву (као карактеристични српској друштву у постсоцијалистичкој транзицији) утиче на настајак и обликовање специфичних вредносних оријентација, аутору се намеће питање: ипак ли осиромашеној већини припадника ове друштва „култура сиромаштва“?

Кључне речи: сиромаштво, друштвене неједнакости, „рањиве групе“, „губитници транзиције“, „култура сиромаштва“, српско друштво.

^[1] bozo_mil@yahoo.com

^[2] Овај рад је урађен у оквиру пројекта које финансира Министарство науке Владе републике Србије: „Промене у друштвеној структури и покретљивости као чиниоци европских интеграција Републике Србије, са посебним освртом на АП Војводину“ (бр. 179053) и „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (бр.179074).

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Потребно је одмах на почетку - ради јасноће наше намере с излагањем које следи - да истакнемо две напомене; од којих се прва односи на разумевање сиромаштва у српском друштву као континуелног пратиоца његовог тегобног развоја, а друга на указивање да постоји извесни континуитет у сазнајној сфери српске социологије када је реч (и) о овом друштвеном проблему.

Двовековна тежња доминантних актера у српском друштву да се оно што више модернизује - с увек „упртим погледом“ на друштвено-економски развијеније европско окружење - сударала се са два неповољна идеолошко-вредносна застрањивања: а) „елитизацијом“ (као показатељем изразитих друштвених неједнакости) и б) „егалитаризмом“ (као показатељем једнакости у сиромаштву). Ни један од та два смера није успевао да се избори са неповољним местом целог друштва у међународној подели рада, ни да сведе сиромаштво на одрживу меру друштвеног развоја. Повремени развојни успони, у последња два века, прекидани су „катастрофичним турбуленцијама“ у друштву, домаћег или међународног порекла, које су продубљивале сиромаштво појединаца који припадају старим „рањивим групама“ и које су, истовремено, доводиле до нових друштвених неједнакости, из којих су „израћале“ све разнородније групације „губитника“.

Као уводну илустрацију за континуитет сиромаштва у српском друштву, у новијој историји, можемо навести једну скицу, која се заснива на обимној аргументацији С. Антонића (Антонић, 2009: 12-33), из које издвајамо следеће: (1) у време међународног признања, на Берлинском конгресу, највећи део (88%) становништва Србије су били сељаци, од којих се чак 73% могу сматрати сиромашним, јер им је посед био мањи од 5 ха; (2) после ратова у другој деценији 20-тог века, поред тога што је изгубила 24% становништва, Србија је претрпела огромне материјалне штете, а потом (у Краљевини СХС/Југославије) дистрибуција ресурса продубљује друштвену неједнакост и одвија се посебно „на штету сељака, ратних сирочади и удовица, а у корист привилегованих“; (3) после капитулације и распада Краљевине Југославије (априла 1941), у грађанском рату и окупацијском разарању, уништено је 36% индустрије и око 25% свих станова и кућа, „а укупна ратна штета у Југославији била је упола већа од оне коју је претрпела Британија и седам и по пута већа од све ратне штете коју је имала Америка“; (4) са победом комунистичке опције друштвеног усмеравања (после 1945. год.), настаје полувековно превладавање идеје легимитета „друштвене једнакости“, која ће се ослонити на превладавајући „егалитарни дух“ већински сиромашне популације Србије (и бивше Југо-

славије); уз извесно смањивање сиромаштва (посебно у две деценије, 70-тих и 80-тих година 20-тог века), да би почетком 90-тих дошло до друштвеноекономског суноврата - услед распада а потом и разарања државе и друштва (ратови, НАТО бомбардовање Срба), али и услед деиндустријализације и хиперинфлације - који се огледају у паду расположивог друштвени производа Србије (који се већ крајем 1993. године смањило на 38,9% свог нивоа из 1989. године) и у системском ширењу сиромаштва (које се само, у том периоду, огледа у паду прихода домаћинства за 50-60% и пада прихода по основу рада на свега 15% од наведеног почетног периода); (5) са друштвенополитичким променама (2000-те године) и каснијег једнодеценијског друштвеноекономског усмеравања (које се заснивало на стабилизацији, либерализацији и приватизацији), дошло је до континуираног раста незапослености, уз истовремено ширење друштвеног јаза између малобројног, елитног слоја и све веће масе пауперизованих слојева у друштвеној структури српског друштва.

Када је реч о континуитету проучавања сиромаштва у српској социологији, могли би да констатујемо да се он огледа у готово полувековним настојањима појединих социолога (од њене професионалне ре-афирмације, из 60-тих година 20-тог века) да „захвате“ и тај „болни проблем“ друштва. У почетку се то проучавање испољавало као „упознавање“ са идејама и истраживачким налазима неких социолога који су проучавали друштвену неједнакост (и сиромаштво) у „западним друштвима“ (као што је упознавање, нпр. с истраживачком студијом о сиромаштву у САД, М. Харингтона), да би 80-тих година неки од њих (М. Живковић, М. Радовановић, Б. Ђукановић, М. Милосављевић и др.) приступили прикупљању података о сиромаштву у српском (и бившем југословенском) друштву и систематичнијој интерпретацији и објашњењу утицаја друштвених неједнакости на ширење „беде и пауперизације“.

Можемо констатовати да српски социолози почињу да се „укључују“ у „други галас“ проучавања сиромаштва (ако имамо у виду да је први систематичнији сазнајни приступ сиромаштву у Европи био онај из друге половине 19-тог века). За период од последње деценије 20-тог века, па до сада, могли бисмо да кажемо да је то период поновног социолошког оживљавања интереса за проучавање сиромаштва. Иако интерес за проучавање сиромаштва, код неких српских социолога (као нпр. М. Лазић, С. Болчић, А. Милић, Љ. Митровић, Б. Милошевић, Д. Мркшић, В. Пешић, В. Вратуша-Жуњић, С. Антонића и др.), произилази пре свега из сазнајних разлога, који се односе на објашњавање друштвених промена и њихових блокада - а који утичу на уобличавање друштвене неједнакости и на одговарајуће структурисање конкретног друштва - не може се превидети чињеница да се и само сиромаштво у

српском друштву у постсоцијалистичкој транзицији наметнуло у „огољеном“ виду као незаобилазан проблем проучавања појединих српских социолога (као нпр. С. Цвејић, М. Бабовић, М. Колин и др.).

СОЦИОЛОШКО-САЗНАЈНИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ СИРОМАШТВА

Сиромаштво, као показатељ друштвених неједнакости, и сиромашни, као специфична („искључена“) групација у структури друштва - представљају „наличје“ друштвеног развоја. Без обзира о којем друштвеном систему је реч и без обзира на историјски период посматрања, друштвени развој се није одвијао без противречности. Иако се у периодима друштвеног успона, стидљиво, с nelaгодом, или никако не говори о сиромаштву; иако су у тим фазама друштвеног развоја сиромашни једва приметни или невидљиви у сазнајној сфери - то не значи да те групације нема у неком конкретном историјском друштву. Чак када се и помисли, у фазама успона друшт(а)ва, да је сиромаштво успешно савладано („избачено кроз врата“), оно се, у периодима рецесија и криза, враћа („кроз прозор“); брже него што се нада већина припадника „привилегованог“ слоја конкретног друштва.

Изгледа да логика друштвеног развоја делује на људе тако да се они знатно брже навикну на благодети друштвеног просперитета, него што се адаптирају на нарастајућу оскудицу у друштвеноекономским поремећајима. И у једном и у другом случају реч је о недовољно рационалном сагледавању сложености друштвеног живота. Отуда за „борбу против сиромаштва“ није довољна искључиво „брига о сиромашнима“, нити чак оперативна „социјална политика“ државе и других организација друштва, већ је - уз то (или, данас, и пре тога) - потребно сазнајно разумевање могућности конкретног друштва да „савлада“ оне изворе друштвене неједнакости који једну специфичну групацију (сиромашне) држи у стању друштвене депривације и/или искључености.

Дакле, одрживи друштвени развој се може посматрати (и) као институционална оспособљеност друштва за континуитетно праћење и адекватно решавање било којег вида сиромаштва (а посебно беде и пауперизације) у њему. У том смислу је сасвим прихватљив социолошки поглед на сиромаштво, који је, пре три деценије, изнео Мирослав Радовановић. „Насупрот бројним редуccionистичким приступима у теоријском конципирању и емпиријском мерењу распрострањености и тежине беде и пауперизације - каже он - треба указати да се беда и пауперизација не могу свести напросто на пуку несташицу новца већ да је пауперизација континуелни друштвени процес који сиротињу води у стање беде“ (Радовановић, 1983: 24). Готово истоветно одређење сиромаштва се сусреће и у најновијим социолошким образложењима

српских истраживача (социолога); међу којима се по обимности истраживања и систематичности посебно истичу радови Марије Колин (која се, узгред речено, не осврће много на сазнајни „континуитет“ у властитој култури), чији се „сумирани“ резултати теоријских истраживања исказују на следећи начин: „У новијим дефиницијама сиромаштва полази се од висине прихода и материјалних услова живота као главних индикатора, али се подвлачи да се овај феномен не може дефинисати само с обзиром на стандарде физичког преживљавања већ и у односу на друге димензије које се тичу квалитета живота и задовољавања разноврсних потреба... тако да захвата целокупни унутрашњи и спољашњи свет човека“ (Колин, 2008: 192).

Иако се код поменутих социолога може приметити сличан став (без обзира на вишедеценијску разлику у његовом теоријском обликовању), треба нагласити да није довољно да се о сазнајној страни проблема сиромаштва и сиромашних у друштву искључиво „брину“ посебне (прагматичне) дисциплине (и „специјалности за рад са сиромашнима“), него и социологија друштвеног развоја (као део опште социологије). Општесоциолошки поглед на развојне проблеме друшт(а)ва, управо даје могућност да се сагледа „лице“ и „наличје“ друштвеног развоја; што омогућава рационалније приступање усмеравању друштвеног живота - како у периодима развојног успона, тако и у периодима друштвене стагнације. На тај начин се социолошка теорија, и на овом пољу јавља, не као неки „научнички арканум“, него као „најфинији део“ сазнајно-културног израза модерних друштава (Lynd, prema Bottomor, 1977: 11).

Иако друштвеноисторијски извори, као и савремени искуствено-емпиријски „увид“, може да укаже на постојање сиромаштва у свим друштвима, не може се ваљано теоријски аргументовати да ли је сиромаштво континуитетан или дисконтинуитетан друштвени процес без сазнајно-социолошког разумевања противречности друштвеног развоја. С обзиром да је сиромаштво „законита последица“ структуралних (класно-слојних) неједнакости у конкретном друштву (Радовановић, 1985: 99), то се оно може разумети као континуелан друштвени процес; чији се неповољни ефекти по друштво испољавају наглашено (и више видљиво) у периодима друштвених криза (које „изоштравају“ ту неједнакост). У тим периодима се сиромаштво најчешће испољава у акутном, и најтежем социјално-патолошком виду; у виду материјалне беде - када су сиромашнима угрожене основне животне функције и могућност репродуковања његових психофизичких способности и радне снаге (Радовановић, 1985: 99). У ствари, беда је показатељ најгорег степена (и стања) сиромаштва у неком друштву; она „обухвата и садржи: беду исхране, бедно становање, бедно облачење, бедно образовање, слабо здравствено стање, бедан тржишни положај и ослабљене

шансе за укључивање у активну армију најамног рада, особен породични стил и начин живота, убијене аспирације; укратко речено, беда обухвата читав спољашњи и унутрашњи живот и свет пауперизованог људског бића“ (Радовановић, 1983: 24; Радовановић, 1985; 99).

Отуда је могуће констатовати да је беда више дисконтинуелан показатељ сиромаштва као континуелног друштвеноисторијског процеса. Па, ипак, треба додати да се у социологији (као и другим наукама и научним дисциплинама, које се баве проблемима сиромаштва) све чешће (од последње деценије 20-тог века) о сиромаштву говори као о „социјалној искључености“. Тај „парадигматични сазнајни заокрет“ у поимању сиромаштва настао је под утицајем званичних докумената Европске Уније (ЕУ), који се односе на усклађивање заједничке стратегије у развијању заједничке социјалне политике земаља чланица. Концепт „социјалне искључености“ у земљама ЕУ - који је инаугурисан *Европском социјалном повељом* (1995), као и *Лисабонском сјрајшејџом* (2000) - све више потискује употребу појма сиромаштва и, с њим у вези, појмова маргинализације и поткултура и у сазнајним расправама (Колин, 2008: 192). Према Керол и Алану Вокеру (Walker), „социјално искључени“ су сви они појединци, породице и друге групе које су „избачени“ из укупног друштвеног (економског, политичког, уже-социјалног) и културног система односа, који би им могао обезбедити бар минималан степен интеграције у конкретном друштву (Walker, 1997). Реч је о незапосленима, пре свега, али и о оним који раде на несигурним радним местима или на местима са делимичним радним временом; затим о инвалидима (људима с „посебним потребама“), болесним и старим, самохраним родитељима и њиховој деци, расним и етничким „мањинама“, изгнаним и прогнаним групама у процесу присилних миграција и сл. - чије су социјалне мреже врло слабе, те отуда не могу да одлучују о свом свакодневном животу.

Иако М. Колин наглашава да је „концепт *социјалне искључености* (...) аналитички инструмент за истраживање и сузбијање сиромаштва који више погодује новом, постиндустријском друштву, јер пружа шири поглед на депривацију која произилази из сиромаштва и показује како социјалне структуре генеришу сиромаштво“ (Колин, 2008: 200), могли би само да додамо да су и ранији социолошки приступи проучавању сиромаштва управо нудили тај „шири поглед“ (као што смо горе навели, то важи и за српску социологију). При томе, можемо да приметимо да само усвајање нове терминологије - као што је случај с синтагмом „социјална искљученост“ - неће битније допринети странијем разумевању проблема сиромаштва уколико се у сазнајним образложењима узимају у обзир само материјално мерљиви чиниоци. Управо то има на уму индијски нобеловац Амартја Сен (Amartya Sen), када каже: „Морамо посматрати осиромашене животе, а не само празне

новчанике“ (Sen, 2000: 3); додајући још (у публикацији коју је написао заједно са сарадницом Мартом Нусбаум/Martha Nussbaum) да (материјални) „приход и животни стандард нису важни сами по себи, већ због тога што одређују начин живота који нека особа води“, па отуда сиромаштво треба схватити „као одсуство могућности слободе избора и остварења људских потенцијала, развоја и животног благостања“ (Nussbaum and Sen, 1993).

Иако М. Колин напомиње да је концепт „социјалне искључености“ (из француског законодавства) увелико заменио енглеску (социолошку?) верзију „социјалне депривације“ (Колин, 2008: 200), она експлицитно не каже зашто је учињен тај појмовно-сазнајни „заокрет“. Ипак, могли би приметити да се имплицитан одговор садржи у њеном образлагању - зашто разне врсте сиромаштва долазе више до изражаја у појединим друштвима неједнаке развијености. Наиме, Колин сматра да појам/синтагма „апсолутно сиромаштво“ (мерено физичким преживљавањем) више одговара неразвијеним, а да појам/синтагма „релативно сиромаштво“ (мерено економским, социјалним и културним „квалитетом живота“) више одговара развијеним друштвима (Колин, 2008: 192). Отуда и наш следећи закључак: Како се чланице ЕУ идеолошко-системски („вредносно“?) усмеравају ка стварању „амбијента“ за „друштвену инклузију“ сиромашних у систем заједничке социјалне политике, то се и сазнајно-социолошки приступ сиромаштву „помера“ са сазнајно-критичке ка научно-политичким (стратешким и прагматичним) оквирима разумевања. За потребе тог сазнајног „померања“ настала је кованица „социјална инклузија“ (односно „друштвена укљученост“).

Слична сазнајна „померања“ нису неуобичајена, јер су се она дешавала и у ранијим периодима проучавања сиромаштва. После класичних схватања беде (и из њих изведених практичних мера за њено сузбијање у друштву), посербно оних из друге половине 19-ог века, „поновно откривање беде“ - 60-тих година 20-тог века - је довело до „проширивања“ сазнајног оквира, који се односи на проучавања њеног утицаја на шире и уже друштвене аспекте и проблеме у њима - као што су: (а) утицаји на општу друштвену организацију (од правно-политичког уређивања односа, до територијалног и еколошког устројства); (б) утицаји на поседно друштвено организовање које се тиче социјалне политике, социјалне заштите и социјалног рада (старања о сиротињи, али и регулисања разних других области - привреде, здравства, просвете и школства, просторног планирања, размештаја и саобраћаја) и (в) утицаји на организацију и функционисање разноврсних добротворних, филантропских и невладиних организација (које се баве пружањем помоћи сиротињи, али и њиховој социјалној контроли) (Радовановић, 1983: 207).

Том, Радовановићевом ставу данас можемо (поново) додати да је, у последњих 20 година, и у нас опет („двапут поново“) откривена беда у науци (иако у социологији стидљивије), јер су бројчано биле присутније многе анализе других аспеката друштвеног живота (углавном „веселијег карактера“). Отуда опет („поново“) треба позвати „у помоћ“ Рајта Милса, када 60-тих година 20-тог века, пише следеће: „У центру пажње се више не налазе проблеми као што су, на пример, проблем физичког рада малолетника, већ проблем хуманистичке литературе; не више проблем сиромаштва, већ проблем доколице маса“ (Милс, 1964: 18; Радовановић, 1983: 240). Изгледа да се о сиромаштву више јавно говори, пише и научно више саопштава у оним временским „серијама“ када сама друштвена стварност „наметне“ тај друштвени проблем, него што то захтевају сазнајни разлози проучавања противречности друштвеног развоја. Отуда је препознатљива критика Харија Брејвермана (Bravermann) оних социолошких проучавања која занемарују положај сиромашних у друштвеној структури (или чак свесно избегавају да их уопште третирају као сазнајно вредан проблем социологије). Уместо да се социолози више и садржајније оријентишу - пише Брејверман - на истраживања „потлачених и обично ћутљивих делова друштва“, тим проблемима се често више баве (уместо њих) синдикални организатори, политички агитатори, искусни револуционари и полицијски шпијуни. Зато је Брејверман узео за „мото“ своје књиге *Rad и монополистички кайиштал* следеће стихове из Брехтове (Brecht) „Баладе о Меки Ножу“ (*Ојера за њи роша*):

„Неки од нас живе у њами

Дрући су светлом обасјани.

Видимо оне светлом обасјане

а они у њами осјајају сами“

(Bravermann, 1983; Milošević, 2004: 154).

Савременици смо управо такве друштвене стварности која „захтева“ не само практично делање како да се помогне бројној сиромашној популацији у српском друштву, него „намеће“ и свеобухватно сазнајно третирање проблема сиромаштва. Без увида у структуралне друштвене неједнакости, које су - уз то - ситуационо акутне, „борба против сиромаштва“^[3] најчешће остаје у сфери „системске намере“,

[3] Иако се не може оспорити филантропска оријентација свим оним прктично-политичким покушајима да воде „борбу против сиромаштва“ (посебно у последњих педесет година), ипак из тога не можемо закључити да се кроз ту „борбу“ настоји стићи до свеобухватнијег отклањања извора све новијих и новијих структуралних неједнакости које умножавају број сиромашних у савременим друштвима. У том смислу, иако „црнохуморно“, опомиње један (стварни, или „исконструисани“) истраживачки случај

без сагледавања трајнијег отклањања све новијих и новијих структуралних друштвених неједнакости. Треба, ипак, имати у виду да су и најплеменитије „системске намере“ за „искорењивање беде“ најчешће дугорочног карактера, а „то је проблем који решава себе на дуги рок, када смо сви ми мртви“ (Boulding, 1961: 55, према Радовановић, 1983: 242/3).

СОЦИОЛОШКО РАЗУМЕВАЊЕ СИРОМАШНИХ (СИРОТИЊЕ) У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ДРУШТВУ

У оној мери у којој се савремено српско друштво препознаје међу постсоцијалистичким друштвима, у тој мери се и сиромаштво у њему препознаје као континуитетан друштвени процес, који је, уз то, интензиван услед дејства дезинтеграције шире (југословенске) заједнице, међународних санкција (казни), ратних околности и бомбардовања од стране НАТО савеза, српских избеглица (поседно из Хрватске и Босне и Херцеговине), расељеног становништва (са Косова и Метохије), вредносне дезоријентације и дводеценијских условљавања друштвеног развоја од стране светски доминантних држава и међународних институција.

У таквом, осиромашеном друштву је много теже прецизније одредити ко су сиромашни, па је за сазнајно третирање сиромашних у таквим друштвеним условима потребно развијати специфичан појмовно-теоријски оквир. Општи (социолошки) појмовни оквир се садржи у релацијама начина репродуковања друштвене неједнакости, односно објашњења „расцепа“ између „добитника“ и „губитника“ постсоцијалистичке транзиције српског друштва. Иако се у теоријском дефинисању тих појмова, а у вези с разумевањем друштвеног развоја (све с ужим значењима транзиције и трансформације), може приговорити за занемаривање „прелазних групација“, ипак је то - за потребе разумевања сиромаштва (као појаве) и сиромашења (као процеса) у савременом српском друштву - прихватљив појмовни оквир, из кога можемо прећи на идентификовање сазнајног „прелаза“ са социјално-политички (и прагматички) усмереног коришћења термина/синтагме „рањиве групе“ на адекватнији термин/синтагму „губитници транзиције“.

Наиме, термин/синтагма „рањиве групе“ има своју дужу сазнајну и, посебно, прагматичку употребу у сфери социјалне политике и социјалне историје 60-тих година 20-тог века, који одражава критички приступ сиромаштву Мајкла Харингтона (Michael Harrington). Реч је о једном „анкетарском случају“, када (приучени) анкетар настоји да прикупи неке податке од градске сиротиње - питајући једног од њих (који „претура“ по контејнерима) да ли је чуо да је Влада (САД) повела борбу против сиромаштва, на шта му је овај одговорио: „Реците ми где се води та борба, па да одмах идем да се предам“.

јалног рада; где се упорно одржава његова употреба^[4], иако социолошки налази и објашњења све садржајније аргументују да су само неке групе сиромашних (*индивидуално*) „рањиве“ у традиционалном смислу речи, а да све новији и новији начини сиромашења у друштву обликују *сирукијурално* „депривиране“, „искључене“ и „немоћне“ групе - као што је транзиција условила настанак „губитника транзиције“. Наиме, док се класично (социјално-политичко и прагматичко) поимање „рањивих група“ односи на све оне појединце који не могу да обезбеде властиту егзистенцију услед индивидуалних неспособности и немогућности да привређују, дотле поимање „губитника транзиције“ упућује на структуралне друштвене и културне препреке (неједнакост, немоћ и дискриминисаност) које одржавају целе групације у стању сиромаштва (без обзира на њихову способност да привређују). Отуда би се могло закључити да је појам/синтагма „рањиве групе“ ужег, прагматичког (социјано-политичког и „социјално-радног“) значења,^[5] а да је појам/синтагма „губитници транзиције“ ширег, социолошко-сазнајног значења.

Уколико се ослонимо на (новије) дводеценијске сазнајне доприносе појединих српских социолога, као и на емпиријске налазе, од којих су неки од њих образлагани у неколико петогодишњих извештаја (који су урађени у Социолошком институту Филозофског факултета у Београду), о карактеру постсоцијалистичке транзиције српског друштва, онда се може закључити да су све класе/слојеви - осим политичко-привредне елите - „губитници транзиције“. Сви неповољни (и „крупни“) друштвени процеси, из 90-тих година 20-тог века, не само да су осиромашили целокупно српско друштво - „гурајући“ га из круга привредно средње развијених у друштво „капиталистичке периферије“ - него су утицали да се то друштво ре-структурише тако да се (и) у њему јасније препознаје диференцијација на малобројну, моћну и богату, елиту (као „добитника транзиције“) и осиромашену већину (као „губитника транзиције“).

„Елитизација“ савременог српског друштва се - посебно 90-тих година 20-тог века - одвијала на тај начин што је „блокирана транзи-

[4] О томе сведочи и један новији истраживачки извештај о сиромаштву у Србији, на крају прве деценије 21-ог века, који у наслову садржи синтагму „рањиве групе“ (Крстић, редактор, 2010).

[5] Употребом синтагме „рањиве групе“, савремени теоретичари социјалног рада настоје да отклоне раније распрострањен „дискриминаторни језик“, којим су се у прошлости његови „клијенти“ означавали као: запуштени, аномалани, закржљали, угрожени, несређени, несолидни, они с недостатком унутрашње чврстине, с превагом инстинктивности, лењости, дембели, несклони прилагођавању, друштвени паразити, немирни, набусити и зловољног духа, дангризала, они с једном развијеном сопственом вољом која се често мора ломити и др. (Холштајн, 1980; према Радовановић, 1983: 231).

ција^[6] система омогућила да се припадници елите регрутују из различитих друштвених слојева (претходне структуре); као што су: припадници бившег (социјалистичког) поретка, који конвертују акумулисани политички капитал у економски и тако постају предузетници; један део стручњака („интелектуалаца“), који конвертују културни и социјални капитал у политички и заузимају положаје партијских вођа; нови богаташи, који су вешто искористили „мекано законодавство“ и који су обезбедили мање или више видљив политички утицај у друштву (Лазић, 2000:28). Недовољно брз темпо структуралне трансформације друштва, као и непостојање јасних принципа и равноправних могућности за индивидуалну друштвену покретљивост, довели су до тога да мањи број људи (елита) пригради велике привилегије; уз континуирано „гурање“ осталих слојева испод границе сиромаштва (Лазић и Цвејић, 2008). Дакле, већ у првој деценији постсоцијалистичке трансформације српског (постсоцијалистичког) друштва - када се успорено одвија ново класно (пре)груписање - ток „елитизације“ има пресудан утицај на ширење сиромаштва (Лазић, 2000: 23).

Утицај све већег раслојавања по основу материјалних прихода на „елитизацију“ структуре српског друштва, и њој одговарајућег распрострања сиромаштва, огледа се (и) у многим статистичким подацима; као што су нпр. следећи показатељи (за 2014. годину): *релативни јаз ризика од сиромаштва*^[7], који износи 39,9%, затим *Ћини коефицијент*^[8], који износи 38,7, а посебно се то види из *квинтилног односа С80/С20*^[9], који износи 9,8 (Саопштење СРБ083 ПД10 31032015). Уколико узмемо за поређење - ради јасније илустрације - податак, који изражава само Ћинијев коефицијент (као један од „синтетичких

^[6] „Блокирана транзиција“ (с међународним санкцијама и „разарањима“) српског друштва је трајала, у изразито акутном виду, целу последњу деценију 20-тог века. Она се изражавала у настојању политичке елите да задржи друштво што дуже у „командно-планском начину производње“, иако такав друштвени систем „није био последица иманентног успона алтернативног капиталистичког начина производње, већ немогућности истог да и даље опстане у спољашњој конкуренцији са другим поретком“ (Лазић, 1996 : 259).

^[7] Релативни јаз ризика од сиромаштва је статистичка величина којом се одређује разлика између прага ризика од сиромаштва и медијане еквивалентног прихода припадника друштва који се налазе испод прага ризика од сиромаштва (Саопштење СРБ083 ПД10 31032015).

^[8] Ћини коефицијентом се мери неједнакост у расподеле прихода, у интервалу О-1, где 0 представља савршену једнакост (тј. показује да све особе у друштву имају једнак приход) и где повећање на тој релацији указује на пораст неједнакости (Саопштење СРБ083 ПД10 31032015).

^[9] Квинтилним односом (С80/С20) се изражава поређењем укупог прихода „горњег“ дела структуре, односно 20% становништва с највишим еквивалентним приходом, с укупним еквивалентним приходом „доњег“ дела структуре, односно 20% становништва с најнижим еквивалентним приходом (Саопштење СРБ083 ПД10 31032015).

индикатора“), онда можемо констатовати да је актуелна неједнакост по основу доходака из рада у Србији више од два пута већа него што је она била у скандинавским земљама између 1970. и 1980. годнне (када је она тамо износила 0,19 тог коефицијента) (Piketi, 2015: 287).

Иако су наведени „синтетички индикатори“ корисни за једну прелиминарну „оријентацију“ у истраживању материјалних неједнакости у конкретном друштву (и за њихово поређење са сличним неједнакостима у другим друштвима), треба нагласити да они представљају једнодимензионално сумирање вишедимензионалне стварности; пре свега, зато што се из тих индикатора не може уочити шта се у конкретном податку односи на неједнакости које настају у погледу рада и у погледу капитала, као и зато што ти подаци често замагљују чињеницу да се у њима садрже грешке и недоследности (које посебно долазе до изражаја када се они узимају за различите земље и различите периоде, где се „врхови расподеле“ различито прикривају или изостављају) (Piketi, 2015: 288).

Управо су окоштале („нефлексибилне“) друштвене институције (с ауторитарним и нефункционалним државним апаратом) допринеле да се сиромаштво системски репродукује у српском друштву (у време „продужене“ постсоцијалистичке транзиције), захватајући све друштвене слојеве, осим елите. Томе је допринела и идеолошка замена системске регулације механичке солидарности, и њој одговарајуће друштвене интеграције (која је постојала у време социјалистичког поретка^[10]), с „аномијским јазом“ у друштву (Цвејић, 2006 б: 31). Емпиријски налази С. Цвејића (из прве половине прве деценије 21-ог века) су указали да се *стајање ризика од сиромаштва*^[11] континуирано повећава, односно да се сиромаштво шири различитим темпом у разним („губитничким“) друштвеним слојевима: код припадника прелазног слоја (службеника и техничара) је изразитије заступљено код оба пола, с тим што се ризик од сиромаштва повећава код оних који су старији од 45 година, као и за оне који улазе у радни однос у ново-приватизованим предузећима; код квалификованих мануелних радника тај

^[10] То не значи да у социјалистичком поретку није било сиромаштва и да (малобројни) социолози нису о том писали; без обзира што су управо неким од њих (који су се критичкије бавили сиромаштвом - као М. Живковићу, М. Радовановићу и Б. Ђукановићу) „цензори режима“ забрањивали публикације. Управо је публикација наведене тројице српских социолога Социјални проблеми југословенског друштва (1985) - у којој се, поред пледирања за систематски социолошки приступ сиромаштву, налази мноштво података о ширењу „беде и пауперизације“ у југословенском друштву - била последња публикација у дившој Југославији која је судски забрањена (јер се у њој огледала „беда“ владајуће идеологизоване представе о егалитарности „социјалистичког самоуправљања“).

^[11] Стопа ризика од сиромаштва (и/или „социјалне искључености“) све се више узима као најважније индикатор материјалне угрожености (посебно од усвајања стратегије Европа 2020) (Саопштење, СРБ083 ПД10 31032015).

ризик је средњег интензитета; код пољопривредника ризик од сиромаштва је нешто нижи; код неквалификованих радника, домаћица (као и једног дела пензионера - оних са нижом и средњом стрчном спремом) ризик од даљег осиромашења је највише изражен; а незапослени (посебно старије доби, без обзира на пол) сурово су изложени сиромаштву и ризику од сиромаштва (Цвејић, 2006 б). Отуда следи закључак да ризици од сиромаштва могу да долазе, како од индивидуалне (не) способности, тако и од глобалне друштвене рецесије (Цвејић, 2006: 22).

Имајући у виду један важан показатељ, као што је „дубина сиромаштва“ (као мера прихода у односу на друштвено утврђену „линије сиромаштва“), можемо да тврдимо да је по том мерилу сиромаштво у српском друштву, не само изразито распрострањено у разним групацијама („губитника транзиције“), него да је оно доста „дубоко“ захваатило материјалну сферу његових припадника, јер се у тој популацији појединци свакодневно суочавају са мањком прихода од 23,6 % (просек за чланице Европске Уније је 22 %; с тим што треба имати у виду да неке чланице, као Румунија, „квари“ тај просек, јер у се њој 32,3% становништва свакодневно суочава са мањком прихода) (<http://www.inkluzijakurs.info/modul.php?headerbar=3&m=4&p=22&t=b&kp=0>, приступ. 17.05.2015). Према Анкети о приходима и условима живота, коју је урадио (по други пут у 2014-ој години) Републички завод за статистику, у Републици Србији се тада суочавало са ризиком од сиромаштва 25,6% становништва (што представља пораст за 2% у односу на једну деценију раније), док је (збирно) ризик од сиромаштва и од „социјалне искључености“ износио чак 43,2% (Саопштење, СРБ083 ПД10 31032015).

Иако подаци о „ризиком од сиромаштва“ за појединце који припадају разним групацијама (традиционално „ризичним групама“, као и „губитницима транзиције“) не морају у потпуности да потврђују и да су они сиромашни у том броју, ипак неки подаци Министарства за рад, запошљавање, борацка и социјална питања Владе Републике Србије о „корисницима социјалне новчане помоћи“ указују да се њихов удео повећао за три године (од 2011. до 2014) за 63% (индекс 163) (<http://www.minrzs.gov.rs/cir/dokumenti/briga-o-porodici/socijalni-profil-opstina>; приступ. 25.04.2015).

Дакле, све те „губитничке“ групације у структури српског друштва су на извесан начин „егзистенцијално-економски рањиве“, док су се традиционално означене „рањиве групе“ нашле у економски још „рањивијем“ положају. У оба случаја, реч је о стварно незапосленима (тј. онима који не партиципирају ни у сфери „сиве економије“), пре свега, али и о оним који раде на несигурним радним местима или

на местима са делимичним радним временом; затим о инвалидима (људима с „посебним потребама“), болесним и старим, самохраним родитељима и њиховој деци, затим расним и етничким „мањинама“, изгнаним и прогнаним групама у процесу присилних миграција и сл.

Иако је незапосленост јака варијабла у савременом српском друштву (јер је, у новембру 2014. године евидентирано 739.044 незапослених) (http://www.nsz.gov.rs/live/dokumenti/statisti_ki_bilteni_nsz_-_2014_godina.cid11156, приступ. 20.04.2015), која утиче на положај „егзистенцијално-економски рањивих група“ (или „губитника транзиције“) на тржишту рада, треба нагласити да је и међу запосленим евидентан ризик од сиромаштва. Док је у Европској Унији (према подацима за 2008. годину) ризик од сиромаштва био пет пута већи међу незапосленим него међу запосленим, дотле је у Србији (2014. године) тај омер ризика нижи (и износи 15,1%). Наиме, у Србији се (те године) идентификују следеће специфичности по основу радног статуса: висока ниво ризика од сиромаштва међу незапосленим (47,1%); ризик од сиромаштва за пензионере је међу најнижим у ЕУ (13,0%), иако и међу том групацијом постоје изразите разлике (као што смо већ нагласили); тај ризик је највећи за неактивне припаднике српског друштва (31,7), у односу на исте показатеље земаља чланице ЕУ (*Саопштење, СРБ083ПД1031032015*; <http://www.inkluzijakurs.info/modul.php?headerbar=3&m=4&p=22&t=b&kp=0,iprciuyi>. 17.05.2015).

Сиромаштво „губитника транзиције“ у структури српског друштва условило је цео низ стратегијских прилагођавања унутар њиховог домаћинства; све с циљем да се омогући „економско преживљавање“ његових чланова. Те стратегије се огледају: у укључивању чланова домаћинства у разнородне економске активности (које не морају да одговарају њиховој квалификацији, ни уговорном радном односу); у учесталом обављању додатних послова (и то најчешће у „сивој зони“ пословања); у самосталној натуралној производњи; у „повратку“ на пољопривредне активности (посебно у условима дуготрајне формалне незапослености) и у опрезном уласку у предузетничке активности уз преовлађујуће задржавање других радних активности које треба да амортизују ризик „пословања“ (Бабовић, 2008: 247; Милошевић, 2011).

РАЊИВИ ГУБИТНИЦИ ТРАНЗИЦИЈЕ СРПСКОГ ДРУШТВА И „КУЛТУРА СИРОМАШТВА“ (У М Е С Т О З А К Љ У Ч К А)

Имајући у виду „катастрофичне“ услове у којима се савремено (постсоцијалистичко) српско друштво суочило са потребом структуралне трансформације, у последње две деценије, можемо да констатујемо да су ти услови само акутније изоштрили развојни глобализацијски тренд поновног историјског нарастања друштвених неједнакости. У претходној (елементарној) анализи неких података из секундарне грађе српских социолога и из званичне друштвене евиденције, нагласили смо да је тај тренд довео до сиромашења свих друштвених групација („слојева“) осим елитног слоја. Отуда би смо могли да закључимо да је тај тренд нарастања структуралног јаза између малобројног, елитног слоја (као „добитника транзиције“) и осталих слојева (као „губитника транзиције“) само специфичан српски израз ширих глобализацијских „обрта“ у нарастању и распрострањању друштвених неједнакости. Наиме, опсежна анализа Бранка Милановића о „мерењу међународне и глобалне неједнакости“ недвосмислено је показала да је „у прошлости доходак појединца много више зависио од друштвеног слоја коме је припадао него од места (земље) у којој је живео; од средине двадесетог века много је битнија земља од друштвеног слоја. Међутим, у другој половини XX века ствари су се поново преокренуле: значај неједнакости унутар земаља сада поново расте иако је, наравно, много мањи него што је то био случај до средине XX века“ (Милановић, 2006: 51).^[12]

При томе, треба да нагласимо да је српско друштво у транзицији суочено, како са вишедеценијским развојним заостајањем у односу на међународно окружење, тако и са друштвеноекономском „елитизацијом“. Убрзана „елитизација“ српског друштва у „хаотичној“ постсоцијалистичкој транзицији је, такође, специфичан израз глобализацијских трендова у погледу неједнакости у расподели богатства. Наиме, таква транзиција, не само да је довела до „черупања“ (раније) друштвене/државне) својине (путем „пљачкашке приватизације“), него је (потом)

^[12] Као илустрацију убрзаног повећавања „имовинског јаза“ између најбогатијег дела и осталих структуралних делова неких европских друштава (као и осталог дела света), можемо да наведемо неке податке из „дневних вести“ (са свешћу о њиховој ограниченој валидности). Наиме, у последњих 30 година „чак 40 одсто становништва нижег имовинског стања у многим земљама имало је мало користи од оствареног привредног раста: у појединим случајевима реална примања су им у међувремену осетно опала“. Такође, најбогатијих 10% становника земаља ОЕЦД зарађује данас 9,6 пута више од 10% најсиромашнијих (а 80-тих година прошлог века тај однос је био 7:1) (ОЕЦД, према Политика, 22. мај 2015: 2). Могли би, у вези с тим „трендом“, само да констатујемо (на сонову претходне анализе) да Србија „прати“ те (негативне) трендове, који су евидентни и у многим другим земљама Европе и света.

дошло до „концентрације“ дохотка од капитала у поседу малобројне економске елите (која сада може да се понаша у пословању „рентијерски“). У том смислу Тома Пикети (Thomas Piketty) аргументује своју кључну тезу (у књизи *Capital u XXI veku*) о све већем нарастању друштвених неједнакости у глобализацијским условима које произилазе из неједнакости власништва над капиталом, иако и даље опстају неједнакости које произилазе из расподеле дохотка од рада. „У свим друштвима за која знамо, у свим епохама - констатује Пикети - половина најсиромашнијег становништва не поседује скоро ништа (генерално једва 5% од укупног богатства), горњи децил (П90/П10 - прим. Б.М.) на лествици богатства поседује већину онога што се има поседовати (генерално више од 60% укупног богатства, понекад до 90%), а остатак становништва (што је око 40%) поседује између 5% и 35% укупног богатства“ (Piketi, 2015: 363).

Иако се не може тврдити да економски раст нужно доноси корист свим припадницима конкретног друштва, сасвим је извесно да уколико раст изостане онда страдају најутроженије групе, и њихов број се увећава.^[13] Како нема изгледа да се сиромаштво смањи без снажног економског раста, тако ни развој српског друштва у транзицији у виду - како би рекао Андре Гунар Франк - „развоја неразвијености“ (‘development of undevelopment’) (према, Berger, 1995: 150) (још увек) не даје плодноне резултате на том пољу, јер „производи“ све новије и новије „ризичне групе“, које се „придружују“ традиционално „рањивим групама“ у сфери социјалне политике и међу корисницима социјалне помоћи.

Отуда се намеће закључак да се све групације „губитника транзиције“ у српском друштву налазе у вишедеценијском стању егзистенцијалне „рањивости“ (односно, прецизније, у стању „друштвеноекономске рањивости“). Та њихова (дугорочна) „рањивост“ их приближава положају оних групација које су традиционално „рањиве“ због својих недовољних индивидуалних радних способности и могућности. Како дуготрајно „обитаванье“ у сиромаштву утиче на настанак и уобличавање специфичних вредносних оријентација, то се намеће питање: прети ли осиромашеној већини припадника српског друштва „култура сиромаштва“ (Милошевић, 2004: 311)? Иако одговор на ово питање захтева нека будућа опсежна истраживања, неспорно је да „култура сиромаштва“ - као оквир вредносних оријентација сиромашних сло-

^[13] У том смислу, Стиглиц (Stiglic) аргументује нарастање сиромаштва у постсоцијалистичкој транзицији Русије; када наводи податак да је у тој земљи, 1989. године, само 2% било сиромашно, а да се, крајем 1998. године, удео сиромашних нагло повећао на 23,8% укупне популације (с тим што се као норма користи потрошња од 2 долара дневно). При томе, он додаје да су друге постсоцијалистичке земље бележиле сличне, ако не и веће порасте сиромаштва (Stiglic, 2004: 162).

јева друштва (који преферирају живот „од данас до сутра“) - доводи до њихове пасивизације и оријентације на тражење помоћи од државе и/или разних хуманитарних организација.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonić, S. (2009). *Elita, građanstvo i slaba država*. Beograd: Službeni glasnik.
- Babović, M. (2008): “ Ekonomske strategije domaćinstava u Srbiji 2003-2007 ”, u: Vujović, S. (ur.) *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: ISIFF/Čigoja štampa. 247-257.
- Berger, P. L. (1995). *Kapitalistička revolucija*. Zagreb: Naprijed.
- Bottomor, T.B. (1977). *Sociologija kao društvena kritika*. Zagreb: Naprijed.
- Boulding, K. E.(1961). Reflections on Poverty. *The Social Welfare Forum 1961*. New York: Columbia Universtity Press .
- Bravermann, H. (1983). *Rad i monopolistički kapital*. Zagreb: Globus
- Cvejić, S. (2006 b): “ Strukturalni efekti siromaštva ” u: Tomanović, S. (pr.) *Društvo u previranju: sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji*. Beograd: ISIFF, Čigoja štampa: str. 21-33.
- Cvejić, S. (2006). *Korak u mestu: društvena pokretljivost u Srbiji u procesu post-socijalističke transformacije*. Beograd: ISIFF/Čigoja štampa.
- Харингтон, М. (???). Друга Америка. Београд: ???
- Холштајн, В. (1980). *Социјални рад у калиталистичким њродукионим односима*. Београд.
- Колин, М. (2008). Обрасци живота у сиромаштву и нове парадигме Европске Унији. У: *Социологија*. Вол. L/(2). 191-206.
- Krstić, G. (ред.) (februar 2010). *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*. Beograd: Foundation the Advancement of Economics.
- Lazić M. (1996). “ Delatni potencijal društvenih grupa ” u: Beograd: *Sociologija*, Vol.33, No.2: str. 259-288
- Lazić M., Cvejić S. (2008). “ Post-socijalistička transformacija i fragmentacija radničke klase: slučaj Srbije i Hrvatske ”, u Vujović S. (ur.) *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, Beograd: ISIFF. str.107-135.
- Lazić, M. (2000). Elite u post-socijalističkoj transformaciji srpskog društva. U: Lazić, M. (ur.) *Račiji hod*. Beograd: Filip Višnjić: str. 21-65.

- Milanović, B. (2006). *Odvojeni svetovi: Merenje međunarodne i globalne nejednakosti*. Beograd: UNDP.
- Milić, A. (2002). Dobitnici i gubitnici u procesu tranzicije iz ugla porodične svakodnevnice (1991-2001). U: Bolčić, S., Milić, A. (pr.). *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: ISI FF. 251-28.
- Milošević, B. (2004). *Umeće rada*. Novi Sad: Prometej
- Милошевић, Б. Радне стратегије домаћинства у транзицији пост-ратног друштва: пример Републике Српске. *Социолошки преглед*. Vol XLIV (2011). Бр. 2
- Милс Р. (1964). *Социолошка имагинација*. Београд: Савремена школа.
- Nussbaum, M. C. and A. Sen (eds.1993). *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Piketi, Toma (2015). *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Политика* (23. мај 2015). Олигарси одмичу остатку света. Београд. Стр. 2.
- Радовановић, М. (1983). *Социологија беде и науперизације*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Радовановић, М. (1985). Незапосленост (стр. 91-98); Беда као социјални проблем (стр. 98-108); полазно становиште у концептуализацији теорије савремених социјалних проблема (стр. 393-416). У: *Социјални проблеми југословенског друштва* (Редактори: М. Живковић, Б. Ђукановић, М. Радовановић). Београд: Слобода.
- Саопштење, СРБ083 ПД10 31032015*. Анкета о приходима и условима живота: Београд: Републички завод за статистику.
- Sen, Amartya (2000). *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*. Master of Trinity College, Cambridge, and Lamont University Professor Emeritus, Harvard University. Social Development Papers No. 1. Pp 1-54.
- Stiglic, Dž. E. (2004). *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SBM-x.
- Walker, A. and C. Walker (eds.) (1997)..*Divided Britain: the Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*. London: CPAG.
- <http://www.inkluzijakurs.info/modul.php?headerbar=3&m=4&p=22&t=b&kp=0>.
- http://www.nsz.gov.rs/live/dokumenti/statisti_ki_bilteni_nsz_-_2014._godina.cid11156_

(<http://www.minrzs.gov.rs/cir/dokumenti/briga-o-porodici/socijalni-profil-opstina>)

Bozo Milosevic

University of Novi Sad

Serbia

**CONTINUITY OF POVERTY AND POOR IN SERBIAN SOCIETY:
FROM "VULNERABLE GROUPS" TO "TRANSITION LOSERS"**

Abstract: *In this paper about poverty, the author presents his analysis on two levels. The first explains the cognitive interest of sociology to study of poverty as a social phenomenon that follows the uneven and contradictory social development, underscoring the possibility of sociological understanding of poverty (and poor) in Serbian society as a continual social process.*

In this way, the author tries to systematize some key indicators of poverty in Serbian society in the broader context of cognitive understanding of social inequalities, relying primarily on secondary sources of some Serbian sociologist, and partially on official statistics. In doing so, the author concludes that continuity of poverty in Serbian society in transition lies in the fact that the traditional "vulnerable groups" (which belong to individuals with insufficient skills to provide for their own existence) recently joined more diverse group of "transition losers".

Given that long-term "habitation" in poverty (as a characteristic of Serbian society in the post-socialist transition) affects the formation and shaping of specific value orientations, the author asks the question: is impoverished majority of the the society members threatened by "culture of poverty"?

Keywords: *poverty, social inequality, "vulnerable groups", "losers of transition" culture of poverty ", Serbian society.*

Љубиша Р. Митровић
Драгана С. Захаријевски
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

Оригиналан научни рад
UDK: 316.42:316.344.23(497.11)

СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА И ПРОИЗВОДЊА СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ И СИРОМАШТВА (МАРГИНАЛИЈЕ О СОЦИЈАЛНОЈ ЦЕНИ РАЗВОЈА)

Сажетак: Аутори кроз њизму развоја концепција сиромаштва разматрају стратешка докумената усмерена на смањење сиромаштва и повећање социјалне укључености. У савременој акционалистичкој теорији и методологији стратешке анализе, посебно поимања, реч је о истраживању међузависности између културне оријентације актера, њиховој издору стратегије развоја и производње одређеној типичној друштвених односа. Управо, полазећи од овој теоријској оквира и методолошкој прилици, у раду се указује на импликације различитих стратегија развоја на социјалне неједнакости и производњу сиромаштва. У фокусу ове социолошке анализе налазе се савремена друштва у транзицији, а посебно српско друштво у последњих двадесет њих година.

Кључне речи: стратегије, социјалне неједнакости, сиромаштво, транзиција, Србија

КОНЦЕПТИ СИРОМАШТВА И СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА

Стратегије развоја нужно укључују концепт сиромаштва (у ужем или ширем смислу), као и стратешке циљеве који су усмерени ка смањењу ризика од сиромаштва и остваривању принципа једнаких могућности. Националне стратегије развоја врло често остају блокиране и нереализоване, праћене дубоком социјалном кризом. У фокусу овога текста јесу аргументације које неолибералну стратегију транзиције друштва виде као кочничара развоја, који Србију држи у исцрпљујућем и деградирајућем положају са тенденцијом удаљавања од социјалдемократске хуманистичко-еманципаторске алтернативе одрживог развоја, што неминовно подстиче производњу социјалних неједнакости и сиромаштва.

У тумачењима сиромаштва почетком прошлог века преовлађују она која у први план стављају индивидуална обележја појединаца и њихову одговорност за сопствено стање. Она опстају и у другој половини XX века, али уз све веће интересовање истраживача за структурне проблеме друштва, где се проналазе узроци сиромаштва. Сиромаштво као социјални проблем захтева апликативни научни приступ са предлогом конкретних механизма социјалне политике. Забрињавајућа објективна статистика указује на то да је реч о универзалном проблему, који у зависности од друштвеног контекста има различите особености и интензитет. С обзиром на вишедимензионалност сиромаштва истраживања су усмерена на разоткривање његових узрока, разноврсност испољавања, али и последице. Интензиван је рад на концепту сиромаштва и методологији његовог мерења, пошто је било неопходно сагледати све релевантне димензије и изнова преиспитати индикаторе мерења и дефинисања. Чињеница је да су се кроз време мењали и кориговали концепти сиромаштва. Почетна одређења су у фокусу имала минималне материјалне ресурсе неопходне за пуко преживљавање, потом, примат имају она која инсистирају на томе да овај феномен није могуће сагледати само у односу на стандарде физичког преживљавања (Saraceno, 2002; Sen, 2000; и други.). Наглашава се да проблем мора бити проучаван и у односу на остале димензије које се тичу задовољавања разноврсних потреба. Шири концепт сиромаштва поред „материјалне оскудице“ укључује и оно што сиромаштво последично производи као ограничења у приступима другим социјалним ресурсима (Милосављевић, 2008; Мацура и др. 2011.). Оба концепта су опстала.^[1] Ширењем појма сиромаштва шири се дискурс социјалне искључености, или, пак, концепт који укључује различите видове ускраћености кључним подсистемима друштва (политичком, економском, социјалном). Отуда се развија методологија мерења социјалне искључености, која је у земљама Европске уније заснована на скупу стандардизованих индикатора, а допуњена специфичним на националном нивоу (Лакен индикатори). Кључно место у овом концепту мерења социјалне укључености имају индикатори који се односе на економско сиромаштво. Имајући у виду особености друштвено-економског и политичког контекста за Србију су сачињени индикатори преко којих се прати социјална укљученост, са нагласком на две димензије: ускраћеност егзистенцијалних потреба и социјална партиципација (Тим Владе РС, 2009).

Социјална искљученост је новији дискурс у односу на концепт сиромаштва. Евидентна је појмовна конфузија, неосновано вредно-

^[1] Видети опширнији преглед развоја концепта сиромаштва: Јасмина С. Петровић, Драгана С.Захаријевић, Весна Д. Милтојевић, Сиромаштво у теоријском дискурсу и стратешким документима Републике Србије, Српска политичка мисао, година XX, vol. 40 N° 2/2013. с. 151-172.

вање једног у односу на други, разлике у дефинисању и операционализацији индикатора и друго. Преовлађујуће је мишљење да је потребно задржати оба концепта (Šušur, 2004: 58), пошто, како истраживања показују, не постоји увек непосредна веза сиромаштва и социјалне искључености.

Предочени развој концепта сиромаштва основа је за анализу кључних националних стратегија развоја^[2]. Вредело је проверити који је концепт преовлађујући и у коликој мери су усаглашени кључни аспекти и индикатори сиромаштва и социјалне искључености у националним стратешким нормативним актима. Овде се акценат ставља на две стратегије, које имају најпотпуније одређење кључних појмова. Тако, „Стратегија за смањење сиромаштва у Републици Србији“ даје свеобухватну дефиницију сиромаштва, које види као вишедимензионални феномен јер поред „недовољних прихода за задовољење основних животних потреба, подразумева и аспекте везане за људска права као што су немогућност запошљавања, неодговарајући стамбени услови и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама. Ови аспекти посебно су важни за угрожене и социјално недовољно укључене групе. Остали кључни аспекти су неостваривање права на здраву животну средину и природна богатства, пре свега на чисту воду и ваздух“ (2003:1). Експлицитно дефинисање *социјалне искључености* садржи „Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије“, реч је о ширем појму „који обухвата и аспект сиромаштва, које може бити како узрок тако и последица социјалне искључености. Истовремено, сиромаштво се више односи на дистрибуцију и редистрибуцију, односно одсуство ресурса, а социјална искљученост подразумева особе и домаћинства која не учествују на одговарајући начин у друштву и који нису на одговарајући начин интегрисани у друштво услед немогућности да остваре одређена социјална права. Резултат социјалне искључености јесте раскидање веза између особе и друштва“ (2007:55-56).

Смањење сиромаштва и подстицање друштвеног укључивања јесу приоритетни стратешки циљеви свих националних стратешких развојних програма. Препознати су као пресудни за будући друштвени развој. Стратешким планирањем су конкретизоване мере економске и социјалне политике, уз нужну синхронизацију са европским развојним принципима и стандардима, као и Миленијумским циље-

[2] Детаљнија анализа националних стратегија: Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године, Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, Стратегија дугорочног економског развоја југа Србије - општине Прешево, Бујановац и Медвеђа (Јасмина С. Петровић, Драгана С.Захаријевски, Весна Д. Милтојевић, 2013: 151-172.)

вима развоја. Кључно питање је да ли национални стратешки циљеви развоја уопште имају шансу да се реализују у условима наметнутог модела неолибералне стратегије развоја?

СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА И ПРОИЗВОДЊА ИСТОРИЈСКОГ ТИПА ГЛОБАЛНИХ ДРУШТАВА

У радовима истакнутих научника у области друштвених наука, од Карла Маркса (Karl Marx), преко Макса Вебера (Max Weber) до Алена Турена (Alain Touraine), друштва су сматрана производима система друштвених акција људи и друштвених група у историјској пракси. Дакле, она нису дар ни богова нити вођа, већ производ социјалне интеракције, примарно детерминисана различитим факторима: код Маркса - нивоом развитка начина производње, код Макса Вебера – типом деловања, а код Алена Турена – улогом капиталног ресурса и акцијом друштвених покрета као актера. Оно што је, међутим, заједнички именоватељ код ових аутора је интервентна улога људи/група у поље историје или *йрометјејски акционализам*. На основу тога, они разликују историјске и неисторијске народе, отворене или затворене према процесима рационализације и модернизације.

Одабрана/доминантна стратегија друштвеног развоја у националном и глобалном светском систему производи одређени историјски тип друштва, као и карактер унутрашњих односа међу класама, народима и друштвима. Историјски посматрано, социјалистички и социјалдемократски тип развоја после Другог светског рата довео је до смањења јаза између класа, рада и капитала, између развијених и неразвијених земаља и региона у свету; до мирољубиве коегзистенције, детанта, мира и стабилности.

У постбиполарном свету (после 1989. године), на таласу радикалног неолиберализма и идеологије тоталног глобализма (читај: асиметричне глобализације), у свету је извршена енормна поларизација, порасле су социјалне и регионалне диспропорције у развоју: богати су постајали све богатији, а сиромашни све сиромашнији.

Табела 1: Дубина социјалне поларизације (богати – сиромашни) у свету.

Светска популација	Светско богатство
Најбогатији 20 %	82,7%
Други 20%	11,7%
Трећи 20 %	2,3%
Четврти 20 %	1,9%

Најсиромашнији 20%	1,4%
--------------------	------

Извор: D.Held&A.McGrew, *Globalisation/Anti-Globalisation*, Polity Press, Cambridge, 2002, s. 82.

Проблемом економских, социјалних и регионалних неједнакости у ери глобализације и неолиберализма бавили су се нобеловац Јозеф Штиглиц (Joseph Stiglitz), економиста Ерик Рајнер (Eric Rajner) и француски економиста Тома Пикети (Thomas Piketty).

Тома Пикети у студији „*Кайиџал у 21. веку*“ илуструје раст економских и социјалних неједнакости у савременом свету. Наиме, он својом анализом показује како су се са преласком на неолибералну стратегију развоја у ери глобалног финансијског капитализма (од 1980. године до данас) енормно појачале класне и регионалне неједнакости у свету. Регионалне диспропорције између развијених и неразвијених земаља после Другог светског рата биле су 1:3, а данас су 1: 240. Данас око 350 милијардера држи скоро 50% светског богатства.

Табела 2: Удео становништва у расподели/уживању светског богатства

	Процент људи који држе богатство	% богатства
Најбогатији	1%	48,20%
Мање богати	20%	46,30%
Остали	79%	5,50%

Извор: НИИ, 12.2.2013:14 (према прорачунима Томе Пикетија, *Кайиџал у 21. веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015.)

Ноами Клајн (Naomi Klein) у студији „*Доктрина шока: ѝроцвајћ кайиџализма кайиџаџрофе*“ анализира односе међу класама у америчкој индустрији, илуструје разлике у економској моћи између радника и менаџера. До 1980. године, овај однос је био 1:43, а данас је 1:411 у корист менаџера. Неолиберализам је довео до пада социјалне државе и до подизања бројних баријера за школовање и узлазну социјалну мобилност деце из радничких породица и средње класе. О томе говоре подаци из британског „Социјалног барометра“. За разлику од 1980. године, данас је све мање студената из ових група на престижним колеџима и универзитетима.

У овом контексту неоимперијалног таласа остварују се процеси реколонијације света од стране ТНЦ и земаља светског центра; јачају социјалне противуречности и сукоби; обнавља се Хладни рат; расту разни облици насиља и друштвене патологије. Као израз социјал-дарвинизације међународних односа и неоколонијалних интервенција САД и НАТО алијансе, из разорених земаља и региона, који су и осиромашени – теку нове реке избеглица/азиланата, који напушта-

јући своја огњишта у потрази за хлебом и миром, хрлећи ка Европи. Овај феномен, који постаје глобални, такође је нуспроизвод данас доминантне стратегије развоја и управљања светом. Јер, како истиче председник Бразила Силвио Лула (Luiz Inácio Lula da Silva) „без глобалне правде, нема глобалног мира у свету“.

ИМПЛИКАЦИЈЕ ИЗБОРА НЕОЛИБЕРАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА НА СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Искуство балканских земаља у постсоцијалистичкој транзицији у знаку су црног биланса. Новодемократске елите у овим друштвима, следећи некритички стратегију неолибералне зависне модернизације (према диктату Вашингтонског споразума, ММФ и НАТО алијансе) у чијем је центру тржишни фундаментализам и филозофија развоја у духу профит изнад човека, довеле су до деструкције темеља социјалне државе, деиндустријализације ових земаља, дужничке економије, масовне незапослености и сиромаштва, до реколонијације и протекторизације ових земаља. Наиме, у ери глобалне економије, у којој се остварује диктатура финансијске буржоазије, друштвима у транзицији присилно је наметнут (под формом „демократских реформи“) радикални процес приватизације, либерализације и дерегулације, чијом реализацијом су урушени кључни развојни капацитети, а ове земље препуштене на милост и немилост тржишних бандита и експанзији предаторског мегакапитала.

Табела 3. Тип транзиције, модел стратегије и тип друштва (типологија постсоцијалистичких друштава према социјалном смеру транзиције)

Тип транзиције	Модел стратегије (са кључном концепцијском одредницом)	Тип друштва
1. Инверзивна, регресивна предмодерна	Ретрадиционализација (етнофеудализам, тридал соци- ету)	Традиционално, предграђанско, протомодерно
2. Реверзибилна неолибе- рална	Зависна модернизација (неолиберализам)	Капиталистичко, периферно, зависно
3. Реверзибилна неокон- зервативна	Деформисана реалсоцијали- стичка ауторитарна модерни- зација (неоетатизам)	Полупериферно Политократско друштво
4. Прогресивна социјал- демократска(транзиција са социјалном одговорно- шћу)	Социјалдемократска модер- низација (социјално парт- нерство, социјална држава «welfarestate»)	Модерно, разви- јено, плуралистичко, социјалдемо- кратско друштво

Извор: Љ. Митровић, *Савремено друштво: стратегије развоја и актери*, ИПС, Београд, 1996, с. 167.

Последице неолибералне стратегије развоја су многоструке по привреду, социјалну структуру, друштвене односе, демографију, социјалну патологију, сукобе, међународни положај и перспективу ових земаља. Досадашњи домети и резултати у знаку су црног биланса. Већина ових земаља враћена је у стање пре 1989. године. Извесно је да и у наредних двадесет година неће достићи тај ниво развоја, када су ове земље, у ери социјализма, биле средњеразвијене. Њих је изабрана/наметнута стратегија неолибералног развоја према „шок доктрини“ капитализма катастрофе (Н. Клајн) довела до периферног капитализма, а ова друштва су постала високо зависна од страног капитала, реколонизована, а истраживачи пишу о процесима њихове ретрибализације и африканизације.^[3]

Учини ли се осврт на развој друштва у Србији у периоду постсоцијалистичке транзиције, 1989-2015, могу се уочити две фазе: а) *фаза блокиране транзиције*; б) *фаза радикалне транзиције* на платформи неолибералне зависне модернизације. Резултати прве фазе транзиције огледају се у контролисаном развоју уз очување кључних институција социјалне државе и реформисања друштва по формули политичког номенклатурног капитализма. Овакав модел реализовао се у изуђењим околностима међународних санкција, ратног окружења и снажног

^[3] Љ. Митровић, *Транзиција и периферни капитализам*, ИПС, Београд, 2009; Опширније видети у студијама „Пут у зависно друштво“, ИПС, Београд, 2004.

притиска Запада ка дестабилизацији остатка социјалистичког поретка на Балкану. Он је кулминирао не само раздијањем СФРЈ, већ и дестабилизацијом Србије НАТО агресијом и протекторацијом, а потом и одцепљењем Косова и Метохије.

Од 2000. године, под вођством новодемократских марионетских елита, у Србији је у форми тзв. демократских реформи инаугурисана радикална стратегија неолибералног развоја. Биланс тог типа развоја огледа се по својим последицама у деструкцији економије, привредном субразвоју, социјалној регресији, високо зависној политици и медијској окупацији. Последице неолибералног развоја Србије по привреду су следеће: деиндустријализација земље, неразвијеност, масовна незапосленост, јачање експлоатације радне снаге, реколонијација ресурса земље од стране странаца.

Последице по односе у социјалној/класној структури транзиционе Србије су: радикално раслојавање друштва, раст сиромаштва већине становника и енормно богатство мањине. У дегенерисаној социјалној структури кристалишу се и обликују следеће класе/слојеви: а) танак слој предузетничке компрадорске буржоазије; б) слој номенклатурне лумпен-буржоазије; в) разуђен/растопљен слој средње класе; г) пауперизовани пролетеризовани/декласирани/маргинализовани слојеви града и села, који чине већински део у настајућој структури.^[4]

Неолиберална стратегија развоја и у националним и светским размерама производи феномен неједнаке размене рада, дубоке социјално-класне и регионалне неједнакости и противуречности између друштвених класа, држава и народа, тј. зона у светском/глобалном систему. На овом фону производње традиционалних и нових облика неједнакости и сиромаштва репродукују се бројни *феномени социјалне љапологије* (од социјалне беде, криминала, проституције, избеглиштва и тероризма). Познато је да незапосленост и сиромаштво рађају поворку порока. Све већа социјална беда, посебно у урбаним срединама, доводи нове категорије становништва у стање социјалног старања/заштите. Све то врши притисак на буџете (државе и локалних заједница), који су у ери неолибералне штедње и рационализације и овако радикално сасечени.

Неолиберална транзиција друштва у Србији има високу социјалну цену не само са становишта третмана људи и деструкције привредних ресурса, већ и односа међу друштвеним групама и перспективе изградње отвореног и солидарног друштва. Наиме, српско друштво је мултиетничко и свака социјална и регионална пола-

[4] Видети о томе у студијама М. Лазића, С. Антонића, С. Цвејића и Љ. Митровића, као и у зборнику радова Промене у друштвеној структури и покретљивост, Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2012.

ризација у њему има импликације на међуетничке и међурелигијске односе. У том смислу треба истаћи да смо упоредо са јачањем социјално-класне поларизације, суочени са јачањем етничке дестанце и ширењем феномена социјалног и политичког неповерења, аномије и отуђења.

У друштвеном животу је све више декласираних категорија грађана, у економском и социјалном погледу. На делу су процеси десувенизације државе али и радника/произвођача и народа. Видљива је тајкунизација привреде и олигархизација политике. Институције представничке демократије се формализују, а демократија претвара у корпоративну – у инструмент нове власничке класе богаташа. Политика се псеудопрофесионализује: фаворизовањем новог слоја политичке аристократије/псеудоелите, која политику претвара у занат.

Оваква псеудоелита постаје све арогантнија према грађанима, сопственом народу, а поданичка према центрима светске моћи (Бриселу, Вашингтону, ЕУ, ММФ, НАТО-у). Својим деловањем све више уводи земљу у дужничко ропство, а националне и државне интересе подређује/жртвује ради своје функционалне припреме за улазак земље у ЕУ. Србија после проглашења независности Косова и Метохије постаје торзо држава, са тенденцијом даљег „черупања“ и политичког фрагментисања.

Неолиберали социјалну политику сматрају изнудицом и имају рестриктиван однос према њој. Приватизујући институције социјалне заштите, они редукују борбу против сиромаштва на приватну ствар пуке филантропије богатих појединаца. За разлику од њих, социјалисти сматрају да су неједнакости и сиромаштво израз структурног социјалног насиља у систему, те да је борба за праведнију расподелу интегрални део хуманистичко-еманципаторског програма борбе за промену начина производње и радикални преображај капиталистичких друштвених односа.

Извесно је да нема бржег изласка из економске регресије и отварања према актерима социјалдемократске алтернативе без критичког преиспитивања и напуштања неолибералне стратегије развоја која Србију држи у зони „транзиционог хаоса“ и периферног капитализма.

ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ: СОЦИОЛОГИЈА ПРЕД ПРОБЛЕМОМ СОЦИЈАЛНЕ ЦЕНЕ ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА

Савремено светско друштво налази се на раскршћу. Суочено је са хипертехнолошком продуктивношћу у одређеним секторима нових технологија и социјалним субразвојем, мањком друштвене солидарности у националним и међународним односима. Савремена економска

криза све више разоткрива дубоку социјалну кризу и кризу модела/ стратегије развоја. У свету се преспоро кристалишу и реорганизују снаге за прометејски обрт – ка социјалдемократској хуманистичко-еманципаторској алтернативи одрживог развоја света.

Пред савременом социологијом друштвених промена стоје озбиљни задаци, како на плану критичке теоријске проблематизације, тако и емпиријских истраживања проблема развоја. У њеном фокусу морају се наћи бројна питања одрживог развоја, социјалне цене развоја и ризика. У регистру дисциплина у социолошком систему, поред социологије развоја, овим питањима данас се баве следеће дисциплине: социјална екологија, социологија рада, социологија економског живота, социологија беде/сиромаштва, социологија ризика, економија и социологија управљања развојем.

Ове и друге дисциплине, у дисциплинарној интеркомуникацији са другим наукама у систему савремених наука треба да пруже одговор не само на питање узрока савремене кризе, домете и последице актуелних развојних стратегија, већ и да дају допринос у обликовању алтернативних пројеката – куда и како даље?

Време је за суочавање са етиком позива социолога. Наш посао није само да равнодушно региструјемо последице друштвених проблема, већ и да у духу акционалистичке социологије трагамо за новим развојним моделима. Посао социолога није само да региструје број жртава/губитника у процесу транзиције (или добитника), нити да се бави палијативном делатношћу социјалних радника. Наш је посао сложенији и одговорнији. Он захтева већи степен професионализације, људске и моралне одговорности у борби за праведније друштво и бољи свет.

ЛИТЕРАТУРА

- Klajn N., (2009) *Doktrina šoka - procvat kapitalizma katastrofe*. Beograd: Samizdat B92.
- Митровић, Љ., (1996) “Савремена друштвова: стратегије развоја и актери”, Београд: ИПС.
- Митровић, Љ., (2009). *Транзиција у периферни капитализам*. Београд: Институт за политичке студије.
- Митровић Љ., (2013) *Увод у стратегије глобализације*. Филозофски факултет Косовска Митровица.
- Милосављевић, М., (2008). Сиромаштво у свету и Србији. *Социјална мисао* (4):7-27.
- Мацура, Р. и др. (2011). Социјална искљученост – појам и приступи. *Социјална мисао* 1: 105-120.
- Печујлић М., (2006) *Глобализација два лика свећа*. Београд: „Гутенбергова галаксија“.
- Пикети, Т. (2015) *Капитал у 21. Веку*. Нови Сад: Академска књига.
- Петровић, Ј., Стјепановић Захаријевски, Д., Милтојевић, В. (2013) Сиромаштво у теоријском дискурсу и стратешким документима Републике Србије, *Српска политичка мисао*, година XX, vol. 40 № 2. с. 151-172 .
- Saraceno, C., (2002). *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*. Paper presented at the Institute for Child and Family Policy at Columbia University. Доступно на: <http://www.childpolicyintl.org/publications/Saraceno.pdf>
- Sen, A., (2000). *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*. Office of Environment and Social Development Asian Development Bank. June 2000. Доступно на: http://www.adb.org/documents/books/social_exclusion/Social_exclusion.pdf
- Стратегије Владе Републике Србије. Доступно <http://www.kg-cci.co.rs/pdf/strategije.pdf>
- Тим Владе РС. SECONS, CESID, Републички завод за социјалну заштиту 2009. *Праћење друштвене укључености у Србији*. Београд: Влада РС, SECONS, CESID, Републички завод за социјалну заштиту.
- Влада Републике Србије (2003). *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*.

Влада Републике Србије (2007). *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*.

Šućur, Z., (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju* (1-2): 45-60.

Ljubiša R. Mitrović, PhD, Emeritus Professor

Dragana S. Zaharijevski, PhD, Full Professor

University of Niš, Faculty of Philosophy

Serbia

DEVELOPMENT STRATEGIES AND THE PRODUCTION OF SOCIAL INEQUALITIES AND POVERTY (MARGINALIA ON THE SOCIAL PRICE OF DEVELOPMENT)

Abstract: *Relying on the development of the concept of poverty, the authors analyse the strategic documents aimed at decreasing poverty and increasing social inclusion. The contemporary action theory and the methodology of strategic analysis, especially of understanding, focuses on researching the interdependence between the cultural orientation of social agents, on the one hand, and their choice of development strategy and the production of a certain type of social relations, on the other hand. Adopting the given theoretical and methodological approach as the starting point, the paper points to the implications of different development strategies for the generation of social inequalities and poverty. The focus of this sociological analysis are contemporary societies in transition, and especially Serbian society in the last 25 years.*

Key Words: *strategies, social inequalities, poverty, transition, Serbia.*

Срђан Љ. Шљукић

Марица Н. Шљукић

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23:316.48

СИРОМАШТВО И СУКОБИ: ГЛЕДИШТА И АНАЛИЗА

Сажетак: *Однос сиромаштва и сукоба до сада је углавном био разматран од стране економиста и експерата из области превенције, ујављања и решавања сукоба. У овом раду аутори приказују и анализирају најважнија гледишта о односу сиромаштва и сукоба, имајући у виду социолошка сазнања о друштвеним сукобима. При томе посебно указују на недостицаје и ограничења анализираних гледишта.*

Кључне речи: *друштвени развој, решавање сукоба, сиромаштво, сукоби, ујављање сукобима.*

Сиромаштво и сукоби спадају у друштвене појаве (процесе) које друштвени актери перцепирају као нежељене. Ово важи у сваком погледу када је реч о сиромаштву (осим за аскетски начин живота у манастирима), а углавном важи када се говори о сукобима. Наиме, сукоби се, најчешће, појављују као средство за остварење циљева појединих друштвених група. Међутим, чак и у тим случајевима, актери који сукобе започињу у правилу не би хтели да буду означени као они који тај сукоб желе, већ би радије да буду виђени као миротворци који у сукоб улазе против своје воље.

Однос између сиромаштва и сукоба, сасвим логично, представља легитимну сферу социолошких истраживања. Ипак, до сада су се овим питањем већином бавили економисти и то у оквиру научне дисциплине која се појавила у другој половини прошлог века, а свој пуни замах добила са крајем Хладног рада, деведесетих година. Та дисциплина, развијена на једном броју западних универзитета, још увек нема општеприхваћен назив, а најчешће ознаке за њу су „решавање сукоба“ (Conflict Resolution) и „управљање сукобима“ (Conflict Management). Као што је из самог имена видљиво, реч је о практично усмереним истраживањима, чији је претпостављени циљ превенција, управљање и решавање друштвених сукоба (Ramsbotham, Woodhouse and Miall, 2007). У нашем ћемо раду приказати нека од гледишта представника дисциплине решавања сукоба о односу сиромаштва и сукоба, са тиме да ћемо најпре утврдити о којој врсти сукоба они уопште говоре.

Концентрисаћемо се на дата објашњења, док ће апликативна димензија остати овај пут изван наше пажње. Први део рада биће посвећен утицају сукоба на сиромаштво, а други обрнутом смеру деловања, тј. сиромаштву као могућем узроку сукоба. Последњи део рада састојаће се од неколико наших критичких запажања, чија је сврха да укажу на недостатке представљеног приступа, али и на употребљивост њихових налаза у социолошкој анализи друштвених сукоба.

УТИЦАЈ СУКОБА НА СИРОМАШТВО

Анализирана гледишта немају у виду све друштвене сукобе, него тачно одређену врсту: унутрашње сукобе (грађанске ратове) који се одигравају у неразвијеним земљама последњих неколико деценија (од шездесетих година прошлог века до данас, све заједно око педесет година). Поседна пажња посвећује се овој врсти сукоба у друштвима подсахарске Африке. Тако П. Џастино наведену врсту сукоба ближе одређује као „(...) оружану борбу у оквиру граница признатог и сувереног ентитета, између страна које су на почетку непријатељстава биле подложне истој власти, са посебним нагласком на побуњеничке грађанске ратове“ (Justino, 2008: 4). Једну од могућих операционалних дефиниција дају П. Колије и А. Хефлер: „Ми дефинишемо грађански рат као унутрашњи сукоб са најмање 1000 људи настрадалих годишње у борбама. Како бисмо разликовали рат од масакра, жртве владиних снага и побуњеничких организација морају чинити најмање 5% од наведеног броја“ (Collier and Hoeffler, 2004: 565). Грађански ратови који су предмет ових истраживања у правилу трају веома дуго, у просеку 16 година (Justino, 2008a), најчешће се воде на неприступачним теренима (планине, шуме) и укључују већи број различитих актера. Рачуна се да је у грађанским ратовима после Другог светског рата погинуло три пута више људи него у ратовима међу државама (Miguel, Satyanath and Sergenti, 2004).

Да ратни сукоби повећавају сиромаштво већ сиромашних земаља неразвијеног дела света јесте став који би се могао сматрати подраумевајућим. Упркос овоме, проучаваоци грађанских ратова дају изванредан допринос доказивању оваквог става, посебно кроз анализу различитих видова утицаја сукоба на додатно осиромашивање погођених друштава. Међу директне утицаје сукоба П. Џастино убраја смрт десетине милиона људи (већином цивила), милионе осакаћених и психички погођених, уништене куће и пољопривредна газдинства. Ситуацију погоршавају присилне миграције, након којих избеглице редовно падају у сиромаштво, јер им је тешко да пронађу било какав посао. Индиректни утицаји обухватају промене на тржишту, тачније промене цена робе које домаћинства/газдинства купују или пак прои-

зводе и продају, као и то што газдинства морају да у своје трансакционе трошкове урачунају и уништене пруге и путеве и да се уздрже од узимања кредита и инвестирања (услед неизвесности коју доноси рат). Индиректним утицајем ваља сматрати и ситуацију у којој држава није више способна да обезбеди заштиту својинских права, физичку сигурност и материјална добра од општедруштвеног значаја. П. Џастино наводи и инструменталан утицај сукоба на сиромаштво, под којим подразумева разарање дотадашњих стратегија домаћинстава у њиховој борби да преживе и ојачају (Justino, 2008, 2008a). Б. Икејаку и Г. Еванс се позивају на истраживања П. Колијеа и она рађена у оквиру Светске банке, а према којима грађански рат смањује економски раст за око 2.3% годишње, што значи да за седам година оставља земљу сиромашнију за око 15% него што би то иначе била. Да би се након рата достигао ранији степен развоја, у просеку је потребно више од 11 година (Икејаку, 2012; Evans, 2009). Р. Драман (Draman, 2003), сумирајући нека ранија истраживања, ефекте сукоба види кроз губитак одређених права (јавних, тржишних и друштвених) и настанак нових друштвених неједнакости. Ови се ефекти испољавају на директан и индиректан начин, на макро, мезо и микро нивоу.

Сукоб може изазвати оно што се назива „клопком сиромаштва“ (poverty trap) и то на три начина. Прво, домаћинства/газдинства која се налазе испод прага сиромаштва бивају спречена да направе било какав напредак; насилан сукоб може да спусти праг сиромаштва и да ојача механизме који домаћинства/газдинства држе испод тог прага. Друго, присилне миграције могу уништити постојеће друштвене везе, а избегличка домаћинства, услед недостатка средстава за живот, уплести у криминалне мреже или их натерати да траже заштиту од милиција. Коначно, дисфункционалне државне институције могу овековечити врло изражене неједнакости (Justino, 2008a).

ДА ЛИ ЈЕ СИРОМАШТВО УЗРОК СУКОБА? РАЗЛИЧИТА ВИЂЕЊА

Када се ствар погледа са друге стране, читава је прича много сложенија, при чему није спорно да постоји некаква повезаност између сиромаштва и издијања сукоба. Као што смо већ напоменули, регион на који се већина аутора концентрише јесте подсахарска Африка, у којој се налази 38 од 63 најсиромашније земље (при томе, западна Африка обухвата 11 од 25 најсиромашнијих земаља), а управо је то део света који је изразито нестабилан, са бројним грађанским ратовима. Чак у 29 од 43 земље подсахарске Африке вођени су грађански ратови 80-их и 90-их година двадесетог века. Изразито сиромаштво је одиграло велику улогу у унутрашњим сукобима у Кенији, Сенегалу, Ниге-

рији и Мозамбику (Miguel, Satyanath and Sergenti 2004; Ikejiaku, 2012). Иако не постоји сагласност о значају сиромаштва као узрока сукоба, нити о објашњењу претпостављене везе, већина аутора се слаже да се испитивана повезаност треба сматрати индиректном (преко питања друштвене неједнакости, или на неки други начин) и да истраживачки изазов заправо представља питање разумевања како интеракција између сиромаштва и других фактора у одређеном друштвеном контексту може водити насилном сукобу (Verstegen, 2001; Goodhand, 2001). Добитник Нобелове награде за економију А. Сен посебно наглашава да је, уз економске и политичке факторе, потребно водити рачуна и о културним, као што су језик, религија и сл. Различити фактори не постоје као изоловани, већ делују заједно и „убијају заједно“ (Sen, 2008: 11).

Постоје приступи у којима се сиромаштво и грађански ратови покушавају повезати путем неких објективних показатеља, уз употребу статистичких техника. Мигуел, Сатианат и Сергенти (2004) у свом су истраживању користили годишњу количину падавина у земљама подсахарске Африке као инструменталну варијаблу за економски раст, како би проценили утицај раста на грађанске ратове. Годишњу количину падавина сматрају веома важном за економију друштава које немају развијен иригациони систем, нити развијену индустрију; у истраживаној области, која је доминантно пољопривредна, наводњава се само 1% површина. При томе се оградају да су испитивали само краткотрајне флукуације које могу изазвати грађански рат, али и не и бити фактор за објашњење дужине трајања одређеног сукоба. Користећи базе података који су сачињени у Међународном институту за истраживање мира у Ослу и на Универзитету Упсала (Шведска), ови су аутори утврдили да је раст бруто домаћег производа (GDP) значајно негативно повезан са појавом грађанских ратова у подсахарској Африци у периоду 1981 – 1999. године: петопроцентни пад годишњег економског раста увећавао је могућност избијања грађанског рата у наредној години за 12%, што је било за половину више од такве могућности без овог фактора. Остале варијабле, међу којима су били ниво бруто домаћег производа по становнику, достигнути степен демократије, етничка разноликост и статус извозника нафте, нису се показале ни близу толико битне. Други важан налаз, који је истраживаче, према њиховом сопственом признању, доста изненадио, био је да је утицај оваквог једног економског шока (у смислу пада економског раст од пет посто) исти за сва испитивана друштва, рачунајући и она богатија и демократски устројена. Ипак, сматрају аутори, ови се налази не могу генерализовати, тј. применити на друге области у свету (Miguel, Satyanath and Sergenti, 2004).

С. Ферштеген (Verstegen, 2001) сматра да ствари са економским растом нипошто нису тако једноставне и да раст може бити праћен растом неједнакости, друштвене искључености и маргинализације. Другим речима, развој није гаранција мира и безбедности, јер доводи у питање *staus quo*. Суштински гледано, сиромаштво је резултат неједнаке дистрибуције моћи, питање перцепције сопственог положаја и релативне депривираниости. Зато С. Ферштеген усваја „приступ права“ (*entitlement perspective*), чијим утемељивачем сматра раније споменутог А. Сена. Према овом приступу, у објашњавању повезаности сиромаштва и сукоба пажњу са природних катастрофа и статистичких категорија (брuto домаћег производа, економског раста и сл) треба окренути према посебним положајима одређених друштвених група и њиховог капацитета да захтевају права на одређене ресурсе од владе и правног система. Оваква „права“ су питање како права, тако и моћи и тичу се процеса путем којих људи долазе до средстава за живот. Та су средства, међутим, ограничена и њихова је дистрибуција резултат преговарања или сукобљавања друштвених актера који имају различите приоритете и интересе. Стога се ваља концентрисати на ситуације у којима су захтеви разних актера контрадикторни, те на дневни ред могу доћи и насилна средства њиховог испуњавања. Када једна група не жели више да прихвати свој депривилегован друштвени положај, легитимитет државе се урушава и сукоб је на видикy.

„Приступ права“ примењиван је и када се ради о питању трајања сукоба, а не само њиховог избијања. П. Џастино је истраживала реактовања становништва (њихових газдистава/домаћинстава) у подручјима сукоба, тачније њихов однос према наоружаним групама и дошла до закључка да на тим местима постоји „симбиотичка асоцијација“ између домаћинстава и побуњеника: док први помажу другима у храни и другим потребштинама и пружају им сваковрсну подршку, други штите оне прве и њихов достигнути економски статус. Што је неко домаћинство сиромашније, већа је вероватноћа даће ући у „симбиотичку асоцијацију“ са наоружаним групама; исти однос важи и када је у питању насиље као фактор ризика. У зависности од тога да ли су изложена ризицима даљег осиромашења и/или насиља, домаћинства бирају различите стратегије у току сукоба, од партиципације и подршке побуњеницима, преко неутралности до избеглиштва (Justino, 2008).

Сиромаштво може водити такозваној „клопци сукоба“ (енг. *conflict trap*), ситуацији у којој грађански рат траје веома дуго, или пак непрестано поново избија. Сиромаштво може бити подлога за незадовољство (жалбу, енг. *grievance*) и тиме за мобилизацију становништва за помоћ наоружаним групама, које обезбеђују склониште, храну, информације и смањују опасност од денунцијације. Уколико владине

и побуњеничке снаге имају отприлике исту снагу, скоро је неминован пад у „зачарани круг“ сиромаштва и сукоба. Рат уништава економски и социјални капитал, из продуктивних инвестиција новац се сели у војни буџет, множе се избеглице, харају заразне болести. Из овог „зачараног круга“ изаћи је веома тешко, то је једино могуће уз помоћ „драматичне акције“ (Justino, 2008a; Evans, 2009).

Сам узрок сиромаштва виђен је на различите начине, од којих је један политичка корупција. Б. Икејиаку тврди да је сиромаштво укорењено у политичкој корупцији заправо главни узрок грађанских ратова; узети заједно, сиромаштво и сукоб запречавају друштвени развој. Овај се аутор позива на „теорију људских потреба“ (human needs theory), коју је утемељио Џ. Бартон (John Burton), један од оснивача дисциплине решавања (управљања) сукоба. Према овој теорији, незадовољене основне људске потребе (како биолошке, тако и психолошке) воде изазивању сукоба. Основне људске потребе (склониште, храна, вода, здравље), супротно интересима, не могу бити предмет трговине и не може им се наћи замена. Отуда свако занемаривање ових потреба од стране владе може водити насилној реакцији и грађанском рату. Икејиаку је испитивао више фактора сукоба у Африци (модернизација, демократизација и колонијализам; економски фактори; становништво; милитаризација; етницитет;) и дошао до закључка да је од свих њих најважнија политичка корупција: када корумпирани политичари не изађу у сусрет захтевима за основним људским потребама, сукоб је неизбежан. Размере политичке корупције у Африци су огромне; чак 37% новчаних средстава налази се на рачунима у иностранству. Према званичним подацима ОУН, политички лидери подсахарске Африке украли су 33 милијарде долара у последње три деценије, што је знатно погоршало сиромаштво: становници овог региона живе са 0,65\$ на дан, водили су 32 сукоба, трпе високе годишње стопе криминалитета (разбојништва 4%, напади 6%, провале 8%), а стопа развоја њихових друштава је у паду 0.8% годишње (Ikejiaku, 2009).

Има аутора који иду и корак даље, у истом смеру, тврдећи да извор сукоба нису незадовољства и жалбе због сопственог друштвеног положаја, већ похлепа за ресурсима (greed, not grievance). Према овим гледиштима, „проклетство“ које изазива сукоб није сиромаштво, већ богатство изражено кроз одређену врсту ресурса, редовно из примарног сектора (дијаманти, нафта, итд). Наиме, ови ресурси представљају изазов за „предузетнике сукоба“ (conflict entrepreneurs), којима сукоб служи као средство за богаћење, при чему искориштавају постојећа незадовољства сиромашног становништва. Сиромаштво које је „пролазног“ типа је овде важније од хроничног, јер су хронично сиромашни у правилу дезорганизовани и пасивни (Goodhand, 2001). П. Колије наглашава да се не може веровати „дискурсу сукоба“, који је препун

приче о неправди и незадовољству, јер се иза свега заправо крије похлепа и предаторство. Међу значајне факторе ризика сукоба Колије убраја географски положај, историју (посебан значај има дијаспора), економске прилике, етнички и религиозни састав становништва и крај Хладног рата, али најважнијим сматра удео извоза примарних производа у бруто домаћем производу дате земље: ако тај удео износи 26%, ризик од сукоба је чак 23%. Супротно, уколико земља уопште не извози примарне производе, ризик од сукоба је само пола процента. Колије наводи и факторе који не носе ризик избијања насилног сукоба – то су друштвена неједнакост, недостатак демократских права и етничка и религијска разноликост. Рата нема без финансија, а оне могу доћи из три извора: искориштавање природних ресурса, донације дијаспоре и субвенције непријатељских влада. Економија која зависи од извоза примарних производа ствара много прилика за предаторску побуну, јер се та роба не само лако опорезује од стране државе, него се лако и пљачка. Своје закључке Колије изводи након статистичке анализе података за 161 земљу (он не узима у обзир само подсахарску, него и целу Африку, али и друге континенте, укључујући и Европу – зато ова анализа има већи значај од претходних) у периоду од 1960 – 1999, као и за 79 грађанских ратова (Collier and Hoeffler, 2004; Collier, 2006).

КРИТИКА: НЕДОСТАЦИ И ОГРАНИЧЕЊА

Радови о односу сиромаштва и сукоба доносе неколико социолошки вредних увида, мноштво искуствених података и корисних статистичких анализа. Један од главних недостатака им је, међутим, врло слаба теоријска утемељеност. Мало се који аутор бави дефинисањем сиромаштва, а сукобе у теоријском смислу одређује један једини (Draiman, 2003). Главни разлог за ово је потпуно игнорисање социолошких сазнања о друштвеним сукобима, премда је сасвим јасно да је реч о проблему који јесте, пре свега, социолошки. С обзиром на садржину чланака у које смо имали увид, чини се да нико од аутора није упознат са главним социолошким доприносима у овој области: идејом о сукобу као облику друштвености (Simmel, 1904); поделом на реалистичне и нереалистичне сукобе (Козер, 2007); схватањем о унутрашњем сукобу као извору друштвених промена (Маркс, 1977; Dahrendorf, 1959); цикличном карактеру сукоба као пратиоца друштвених промена (Сорокин, 2002). Набројана основна социолошка сазнања о сукобима сигурно би значајно допринела бољем теоријском утемељењу анализиране литературе. На један врло неодређен начин на К. Маркса се позива П. Колије (Collier, 2006), док је за друге врхунски теоријски дomet спомињање концепата двојице утемељивача дисциплине решавања сукоба, Џона Бартонa (Ikejiaku, 2009) и Јохана Галтунга (Galtung; Draiman, 2003). С обзиром на ову чињеницу, недостатак теоријског

оквира покушава се надокнадити здраворазумским ставовима или пак фрагментима социолошког сазнања о друштвеним сукобима, али без позивања на изворе, те неупућени читалац може помислити да се ради о оригиналном доприносу аутора. Управо то чини С. Ферштеген, тврдећи да је сукоб „уграђен“ у друштво и да је неизбежан, као и да је повезан са друштвеним променама (Verstegen, 2001). Овде је, наиме, реч о ставовима који се, веома лако, могу пронаћи код готово свих социолога-прочавалаца друштвених сукоба. Такође, теоријски концепти који се нуде („приступ права“, „теорија људских потреба“, итд) садрже многе идеје социолошких класика попут К. Маркса и М. Вебера (Weber), али се ови уопште не спомињу. Усудили бисмо се да кажемо да је овде на делу својеврсни „економски аутизам“, којег карактерише игнорисање постојања, у односу на економију као науку, „спољашњег научног света“, пре свих оног социолошког.

Битан недостатак је свакако и редукација узрока сукоба на унутрашње, док се спољни узроци једва и спомињу, а и то врло стидљиво. У том се смислу наводе једино врло рђаве последице (у смислу сиромаштва) програма структурног прилагођавања (SAP – Structural Adjustment Program), који су друштвима подсахарске Африке наметнули Међународни монетарни фонд и Светска банка (Икејаки, 2012; Goodhand, 2001). Читалац стиче утисак да постоје два, потпуно одвојена друштвена света, свет неразвијених и свет развијених, од који први грца у сиромаштву и непрестано води унутрашње ратове, док други, из чистог алтруизма, „муку мучи“ како да допринесе развоју првог, „ишчупа“ га из беде и елиминише његова ирационална унутрашња сукобљавања. У овом погледу изузетак представља Ц. Атвуд, бивши администратор Министарства за помоћ и развој Владе САД (USAID), са ставом да растући јаз у приходима између развијеног света и земаља у развоју повећава перцепцију релативне депривираниости. Западне владе су више заинтересоване за нафту, међународну трговину и прилике за инвестирање, него за развој неразвијених. Док су буџетска средства за ово последње врло мала, буџети за војску и пољопривредне субвенције су десетоструко већи. Програми Међународног монетарног фонда имају за свој циљ макро-економску стабилност, редовно на штету развоја и раста, а политика коју воде САД није кохерентна: трговинска и финансијска политика иду директно против оне развојне. Уколико се ништа не предузме, у будућности нас чека „глобални класни рат“ између Западног света који се стално сужава и света у развоју који се непрестано шири и постаје све насилнији (Atwood, 2003).

Приступ по коме за збивања у једној земљи постоје само унутрашњи узроци је у теоријском смислу ограничен и може да води погрешним закључцима. Ако бисмо код нашег проблема о односу сиромаш-

штва и сукоба водили рачуна како о унутрашњим, тако и спољашњим факторима, могуће би било поставити многа додатна питања. На пример: може ли сукоб водити и богаћењу? Да ли од унутрашњих сукоба у неразвијеним земљама могу профитирати они који производе и продају оружје? Да ли се као корумпирана може посматрати политичка елита која великим страним компанијама даје права на експлоатацију природних богатстава, док већина становништа живи у сиромаштву? Из угла анализираних радова на оваква се и слична питања не може одговорити.

Као што смо видели, бављење питањем односа сиромаштва и сукоба од стране економиста, а у оквиру дисциплине решавања сукоба, има крупне недостатке. То, међутим, не значи да одређена, социолошки вредна сазнања (нарочито се то односи на она искуствено проверена) која нам ова истраживања доносе није могуће укључити у шири корпус социолошког познавања друштвених сукоба. Ово се може постићи њиховим поопштавањем и, наравно, додатним проверавањем. Тада би та сазнања постала корисна (у теоријском, али и у апликативном смислу) за сва друштва, укључујући и она на Балкану.

ЛИТЕРАТУРА

- Atwood, J. (2003). The Link Between Poverty and Violent Conflict. *New England Journal of Public Policy*, vol. 19, issue 1: 159-165.
- Collier, P. and Hoeffler, A. (2004). Greed and Grievance in Civil War. *Oxford Economic Papers* 56: 563-595.
- Collier, P. (2006). *Economic Causes of Civil Conflict and their Implications for Policy*. Department of Economics, Oxford University. <<http://users.ox.ac.uk/~econpco/research/pdfs/EconomicCausesofCivilConflict-ImplicationsforPolicy.pdf>>, приступљено 22.06.2015.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press.
- Draman, R. (2003). *Poverty and Conflict in Africa: Explaining a Complex Relationship*. Experts Group Meeting on Africa-Canada Parliamentary Strengthening Program. <<http://www.harep.org/ifaapr/semi.pdf>>, приступљено 03.03.2015.
- Evans, G. (2009). *Conflict and Poverty*. Keynote Address by Gareth Evans, President, International Crisis Group, DFID Conference on International Development, London. <<http://www.gevans.org/speeches/speech310.html>>, приступљено 29.04.2015.

- Goodhand, J. (2001). *Violent Conflict, Poverty and Chronic Poverty*. Chronic Poverty Research Centre, Working Paper 6. < http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/WP06_Goodhand.pdf>, приступљено 03.03.2015.
- Ikejiaku, B. (2009). The Relationship between Conflict, Poverty and Development. *Journal of Sustainable Development*, vol. 2, no. 1, pp. 15-28.
- Ikejiaku, B. (2012). Poverty-Conflict Nexus: The Contentious Issue Revisited. *European Journal of Sustainable Development* (1-2): 127-150.
- Justino, P. (2008). *Poverty and Violent Conflict: A Micro-Level Perspective on the Causes and Duration of Warfare*. MICROCON Research Working Paper 6, Brighton: MICROCON.
- Justino, P. (2008a). *Poverty and Conflict: Theory*. Brighton: MICROCON.
- Козер, Л. (2007). Функције друштвеног сукоба. Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Маркс, К. (1977). Осамнаести бример Луја Бонапарте. Београд: Просвета – БИГЗ.
- Miguel, E, Satyanath, S, and Sergenti, E. (2004). Economic Shocks and Civil Conflict: An Instrumental Variables Approach. *Journal of Political Economy* vol. 112, no. 4, pp. 725-753.
- Ramsbotham, O, Woodhouse, T, and Miall, H. (2007). *Contemporary Conflict Resolution*. Cambridge: Polity Press.
- Sen, A. (2008). Violence, Identity and Poverty. *Journal of Peace Research*, vol. 45, Issue 1: 5-15.
- Simmel, G. (1904). The Sociology of Conflict. I. *American Journal of Sociology*, vol. 9, issue 4: 490-525.
- Сорокин, П. (2002). Друштвена и културна динамика. Београд и Подгорица: ЈП Службени гласник СРЈ и ЦИД.
- Verstegen, S. (2001). *Poverty and Conflict: Entitlement Perspective*. Conflict Prevention Network Briefing Paper. < http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20010900_cru_other_verstegen.pdf>, приступљено 03.03.2015.

Srđan Lj. Šljukić

Marica N. Šljukić

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Serbia

POVERTY AND CONFLICTS: VIEWS AND ANALYSIS

Summary: *The relation between poverty and conflicts has been discussed mostly by economists and experts from the field of prevention, management and resolution of conflicts. In this paper the authors present and analyze the most important views on the relation between poverty and conflicts, keeping in mind the sociological knowledge on social conflicts. They especially point out the deficiencies and limitations of the analyzed views.*

Key words: *conflicts, conflict management, conflict resolution, poverty, social development.*

Лазо Н. Ристић^[1]

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Босна и Херцеговина

Оригиналан научни рад

UDK: 316.42:316.75

ИДЕОЛОШКЕ ФУНКЦИЈЕ ЗАНЕМАРИВАЊА РАЗЛИЧИТОСТИ ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ И ДРУШТВЕНИХ РАЗЛИКА

Сажетак: Уколико се између друштвених неједнакости и друштвених разлика занемаре различитости ствара се конфузија која може довести до закључка о нужности дрastiчних друштвених неједнакости, односно до масовној сиромаштву. Ако се друштво налази у стању дрastiчних друштвених неједнакости, односно масовној сиромаштву, посљедице су усјоравање моћуће друштвеној развоја, или, у јорем случају, стагнација друштвеној развоја и друштвени рејрес. У савременом друштву глобализам као идеологија доприноси настајању струкуре друштва која на врху пирамиде има малобројни друштвени слој експира бојатих а на дну ојромну масу сиромашних.

Теоријско занемаривање различитости између друштвених неједнакости и друштвених разлика може бити случајно, под индиректним утицајем идеологије, али и резултат идеолошкој предумишљаја. Наравно, може се предвидјети да је на дјелу јрвенствено идеолошки предумишљај.

Кључне ријечи: друштвени развој, друштвене неједнакости, друштвене разлике, идеологија, сиромаштво.

ИДЕОЛОШКИ СТАВОВИ У СОЦИОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

Друштвене науке су идеолошки осјетљиве зато што су окренуте друштвеним проблемима, што омогућују човјеку овладавање друштвеним процесима и законитостима. „У овом веома сложену процесу преплиће се више чинилаца, почев од обично искрене тежње научника да открива научну истину о друштвеним појавама, преко деловања класних интереса на процес научног истраживања и на коришћење његових резултата, до осјетљивих идеолошко-политичких ставова које научници заступају или се од њих тражи да их поштују“ (Поповић, 1974: 279). Ови ставови изражавају трајније субјективно реаговање неке

^[1] risticlazo@yahoo.com 065/421-836

друштвене групе на одређени друштвени проблем, појаву или догађај. Према томе, реаговање није само тренутно и незаинтересовано него је трајније и групно заинтересовано. Реаговање произилази из положаја друштвених група, њихових потреба и аспирација, а то је кључни разлог да се у идеолошке ставове вјерује као истините. За разлику од идеологије наука се не ослања на вјеровање у истинитост својих исказа него на доказивање истинитости. Ако искази нису доказани они су само научне претпоставке.

У ширем значењу под идеологијом се могу подразумевјевати све врсте идеја и духовних творевина. Наравно, нема оправданости да разматрамо шире схватање идеологије пошто је уобичајеније да се укупност духовних творевина назива *духовном културом* или *друштвеном свијешћу*. „У ужем смислу идеологију чини област духовне стварности, духовне творевине које описују, објашњавају, тумаче друштво, његов поредак и могућности његовог развоја, а које су под изразитим утицајем друштвених група и друштвено-историјских ситуација“ (Флере и Марјановић, 1990: 238). Зато је за идеологију карактеристично да је то свијест о друштву и друштвеним појавама, али свијест која је искривљена. Основни колективни творци идеологија су друштвене класе (мада је могуће говорити о националним, професионалним, слојним и другим идеологијама). Зато се идеологија не заснива на истраживању стварности и провјери својих резултата. Наравно, научна сазнања могу врло често послужити идеологији као покриће њене исправности. Проблеми настају када дође до идеолошке прераде научних достигнућа, или када се вриједносни идеолошки судови приказују као научни. Дакле, постоји проблем идеолошке инструментализације науке. То је стање у коме се „не забрањују научно-истраживачке процедуре, али оне су мање важне од онога што им се идеолошки задаје. Идеологизација науке је толика да чак и борба за њену дезидеологизацију мора посезати за идеолошким аргументима. Идеолошке борбе за науку и око науке постају важније од науке саме. Да ли је наука буржоаска или пролетерска, либерална или социјалистичка, национална или нитерационална итд., то су типични контра-идеолошки показатељи којим се обиљежава и мјери њена ваљаност. Идеологија је водеће конструктивно начело а друштвена наука помоћна, подређена институционална апаратура те конструкције, мишљење другог реда или ‘идеологија на квадрат’“ (Kalanj, 2009: 243). У самом процесу научног рада постоје тешкоће да се научници ослободе идеолошких ставова. У социолошким истраживањима идеолошки ставови се јављају на три начина:

„(а) као саставни део сопствених научних претпоставки и гледишта, при чему социолог између њих често не прави разлику;

(δ) као политичка или друга идеолошка становишта његових идеолошких противника, која социолог не прихвата и зато их критикује;

(ц) као предмет социолошког истраживања, на пример политичка мишљења у области истраживања јавног мњења, или вредносни судови у социологији религије, уметности, морала итд.“ (Поповић, 1994: 66-67).

У социолошком истраживању проблеме стварају идеолошки ставови који се јављају на прва два начина. Први начин ствара несагледиве проблеме, јер је саставни дио „научног фонда“ па се идеолошки ставови приказују као научни ставови, као теоријска полазишта за емпиријска истраживања. У том смислу данас је социологија у незавидном положају. Оптерећена је неолибералном идеологијом која друштво не види као посебан ентитет. Социолози су потиснути у други план да би се идеологија оних који имају тренутну друштвену моћ могла реализовати.

Кроз дужи историјски период манифестује се супротност научних резултата и идеолошког мишљења. Да би се објаснила ова супротност потребно је имати у виду да се интереси друштвених група најбоље изражавају у њиховим идеологијама. У ствари, њихова се идеологија показује као рационализација њихових групних интереса. Али, ако идеологија одређене друштвене групе остане искључиво рационализација интереса те групе она нема изгледа да постане владајућа свијест. Зато постоји потреба за вишим степеном рационализације, односно да се посебни групни интерес приказује као интерес цијелог друштва. Тако се различити интереси маскирају рационализацијом. Ова рационализација групног интереса представља идеологију као искривљену свијест. Наравно, искривљена свијест није лажна свијест. Идеологија није лаж. Јер, онај ко лаже добро зна шта је истина, а онај ко идеолошки мисли није свјестан да обмањује и себе и друге. Дакле, у свом развоју идеологија је прво партикуларна свијест која рационализује интересе одређених друштвених група, а онда постаје тоталитарна. Постоји мноштво партикуларних идеологија а једна од њих постаје тоталитарна. Тоталитарна идеологија увијек приказује посебно као опште. Али, исто тако она тежи да идеолошку свијест прикаже као научну.

У социолошком дискурсу посебан значај има разматрање утицаја идеологије на социолошка истраживања. На примјер, Мертон фокусира пажњу на утицај либерализма и тоталитаризма на научно мишљење. Милс је такође дао значајан допринос на овом пољу, указујући да је емпиријски карактер социолошких истраживања подређен идеолошким схватањима. Милса посебно интересују разни чиниоци који условљавају утицај идеологије на социологију. Интересује га, прије свега, утицај либерализма на социологију. На примјеру америч-

ких социолога Милс објашњава утицај либералне идеологије на тенденцију да се у истраживањима бави једним емпиријским детаљем. Амерички социолози полазе од поставке да иза сваког друштвеног феномена стоји велики број узрока, који су, сваки за себе, мало важни. Дакле, ради се о плуралистичкој теорији узрока. То добро дође либералној политици за спровођење реформи кроз низ поступних мјера ограниченог домаћаја. Дакле, идеја да су узроци друштвених дешавања многобројни и, сваки узет за себе, мало важни, уклапа се у либералистички практицизам. „Плуралистичка теорија узрока представља важну *идеолошку комјоненту* америчког либерализма. Помоћу овакве теорије замагљује се стварност и скривају битни узроци друштвених појава. Теорија *илурализма узрока* смањује моћ научне мисли да врши откривање битнијих и дубљих узрока друштвених кретања. Класно-идеолошке примесе у оваквој теорији веома су видно испољене“ (Тодоровић, 1979: 136). Сличне концепције налазимо и код других теоретичара. На примјер, Карл Попер је развио идеју мијењања друштвених прилика коју је назвао поступном технологијом, друштвеним инжењерингом корак по корак. Дакле, полази се од става да само поступне промјене могу да доведу до практичних резултата. Ако би се при томе и прихватиле поједине идеје које се тичу друштва као цјелине, то још увијек не значи да се може приступити измјени цјелокупног друштва. Можемо, на примјер, прихватити идеју општег добра, али опет се друштвене промјене дешавају само путем малих прилагођавања. Циљеви који се овим прилагођавањем остварују могу бити различити, али се увијек остварују корак по корак, путем пажљивог упоређивања резултата који се очекују са онима који су постигнути, како би се одмах уочиле непожељне посљедице преузете реформе. Зато Попер сматра да се морају избјегавати сувише обимне и сложене реформе. Код таквих реформи не могу се сагледати узроци и посљедице да би се сазнало шта се стварно дешава и чему таква реформа стварно води. Наравно, то не искључује и неке веће реформе. Као примјер Попер наводи да се путем једног низа узастопних мјера доводи до измјене класне структуре друштва или до праведније расподеле дохотка. Али овакве промјене стално су подвргнуте критичком испитивању и непрестаном прилагођавању. Тако се могу отклонити или умањити ненамјеране посљедице.

ДРУШТВЕНЕ ПРОМЈЕНЕ И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ

Интересовање за друштвене промјене и развој у социологији је увијек актуелно. Мађутим, основни проблем је систематизовање емпиријских генерализација. Суочавамо се са мноштвом разноврсних друштвених промјена и специфичностима друштвеног развоја. Такође се суочавамо са апстрактношћу теорија друштвеног развоја и

са парцијалношћу у проучавања друштвених промјена. Расвјетљавање овог проблема може помоћи сагледавање развоја социологије послје Другог свјетског рата. Он се одвијао у знаку истраживања друштвене структуре, а проблеми друштвеног развоја потиснути су на маргине истраживања. Међутим, као што обично бива, након неколико деценија све више у центар пажње долазе друштвене промјене и развој. Тако Михаило Поповић закључује да је преломна тачка од које почиње стални пораст за друштвене промјене и развој у америчкој социологији прва половина 60-их година.

За наше разматрање од посебног значаја је указати на разлику између појмова друштвена промјена и друштвени развој. Прије свега треба нагласити да друштвену промјену треба разликовати од друштвеног догађаја. Наиме, свака друштвена промјена је неко догађање али сваки друштвени догађај није друштвена промјена. Михаило Поповић сматра да је друштвена промјена „измена социјалне структуре у целини или неком њеном делу“ (Поповић, 1974: 299). Наравно, друштвену промјену можемо дефинисати и у ширем смислу. Сергеј Флере и Милош Марјановић наводе да би се у ширем смислу друштвена промјена „могла одредити као измена граничних друштвених процеса, односно, што је исто, као момент разлике у друштвеним стањима и процесима“ (Флере и Марјановић, 1990: 269).

Наравно, у динамичком појмовном низу поред појмова друштвене промјене и друштвени развој треба разликовати и друге појмове. Њихова значења се преливају или преклапају. Погрешно је да се они замјењују. Њих треба аналитички разликовати и теоријски повезивати. Зато појам друштвене промјене треба разликовати од појмова друштвено кретање и друштвени процес. Ови појмови су апстрактнији и као такви су шири од појма друштвене промјене. Наравно, нас интересују појмови друштвене неједнакости и друштвене разлике. Али, морамо ове појмове довести у везу са друштвеним развојем и сиромаштвом. Одмах треба нагласити да је појам друштвеног развоја ужи од појма друштвених промјена. Друштвени развој увијек подразумијева друштвену промјену. Међутим, свака друштвена промјена није и друштвени развој. Зато се често говори о развојној друштвеној промјени. Наравно, може се говорити и о друштвеном развоју у ужем смислу (привредни, економски, технолошки, демографски, политички итд.). „У средишту развитка је неко довољно значајно иновационо језгро или синдром које се шири на поједина подручја и структуру друштва у целини“ (Флере и Марјановић, 1990: 272). Битно је нагласити да је друштвени развој вишедомензионалан и сложен. Ово је разлог да се често избјегава расправа о општедруштвеном развоју, те да се пажња фокусира на неку од димензија друштвеног развоја. Тако се неке димензије

пренаглашавају а, с друге стране, неке димензије се занемарују. Типичан примјер био је код нас када се пренаглашавала класна димензија што је одвело у демагогију.

Такође је битно сагледати разлике између друштвеног раста и друштвеног развоја. Фокусирање пажње на друштвени раст може имати идеолошке функције. Ове функције посебно долазе до изражаја када се пажња фокусира на једну страну друштвеног развоја, а посебно на економски раст. Тако се може доћи до идеолошког става о одрживости друштвеног развоја са економским растом. Дакле, друштвени проблеми рјешавају се економским растом. Зато је економија постала централна тема, па је највећа пажња посвећена економији. Међутим, друштвени развој није условљен само економским растом. Ову тврдњу најбоље подрепљује све израженије сиромаштво. Данас сиромаштво није посљедица споријег економског раста. Зато није тачна теза да ће економски раст допринијети благостању свих. Пракса показује да упркос економском расту све више људи клизи у сиромаштво. Повратни утицај овог стања раста друштвених неједнакости постаје један од кључних фактора привредне стагнације. Зато је неоснована тврдња да постојећи економски модел нема алтернативу. Наравно, врло је тешко утврдити економски модел који одговара одрживом друштвеном развоју. С друге стране, врло је лако уочити погрешан избор. Ако нема одрживог друштвеног развоја онда се може закључити да је погрешан политички став да постојећа политика економског раста нема алтернативе. Дакле, проблематично је инсистирање на економском и друштвеном расту. Ову схватање темељимо на тврдњи да постоје разлике између друштвеног раста и друштвеног развоја. Друштвени раст је квантитативна промјена а друштвени развој квалитативна. Зато друштвени развој подразумијева друштвени раст али сваки друштвени раст није друштвени развој. Дјелимично је разумљиво да се придаје посебна пажња економском, техничком и технолошком расту. Међутим, када је ријеч о друштву као цјелини кључно питање је друштвени развој. Ако се друштвени развој посматра као друштвени раст онда је свакако основано поставити тезу да се овим проблемима приступа са идеолошког гледишта. Тако се, на примјер у транзиционим друштвима, идеолошки прикрива улазак у стање колонијалног ropства. Ако се природна богатства распродају у безцијење а народ се све више гура у сиромаштво престају могућности властитог развоја. У оваквој ситуацији политичке елите у транзиционим друштвима виде спас у кредитима, што је потпуно бесмислено јер може бити само у функцији продужавања владајућих финкција. У таквој ситуацији ММФ почиње да условљава кредите штедњом ради обезбјеђења враћања кредита. У крајњој линији оваква штедња још више слаби могућности властитог развоја и повећава сиромаштво. Разумије се, штедња јесте значајна,

али не увијек и по сваку цијену. Ако штедња има смисао да се враћају кредити и да се добијају нови кредити онда она има потрошачки значај. Штедња у друштву има смисао ако развојну спиралу усмјерава на горе.

Претходно сагледавање разлике између друштвеног раста и друштвеног развоја упућује на разматрање проблема друштвене неједнакости и у вези с тим процеса друштвеог раслојавања. Наравно, у овом разматрању прво се уопштено суочавамо са друштвеним разликама. Дакле, пред нама су прво у разматрању било какве друштвене разлике које се јављају између људи у друштву. На тај начин ми не стављамо знак једнакости између друштвених неједнакости и друштвених разлика уопште. Ако се тако приступи проблему, ако се не ставља знак једнакости између друштвених неједнакости и друштвених разлика, неће се десити да се поистовијете процеси друштвеног раслојавања и процеси хоризонталне друштвене диференцијације. Наравно, у стварности је често тешко постићи јасну границу између друштвених неједнакости и друштвених разлика, пошто често постоје прелази од једних у друге.

Дакле, полазимо од тврдње да се често занемарују и превиђају разлике између друштвених неједнакости и друштвених разлика. То ће свакако имати за посљедицу занемаривање и превиђање разлике између друштвеног раслојавања и хоризонталне друштвене диференцијације. Често се то дешава случајно када се површно приступа проблемима. Ипак и тада се ствара конфузија и врло лако се долази до закључка о нужности драстичних друштвених неједнакости и најгрубљих процеса друштвених раслојавања. Овај процес очигледно се дешава данас пред нама. Зашто све тече прилично мирно? Зашто се превиђају разлике између друштвених неједнакости и друштвених разлика? Тврдимо да се то не дешава случајно, него да на сцени дјелује идеолошко замагљивање стварности и да има основа за тврдњу да се ради о правом идеолошком предумишљају. Ако је то тако онда можемо претпоставити да ће се социологија наћи у незавидном положају. Она за владајуће клике може представљати реметилачки фактор за остваривање њихових циљева. Дакако да ће се то одразити на положај социологије.

Идеолошке функције занемаривања разлика између друштвених неједнакости и друштвених разлика нису једино подручје за искривљено приказивање стварности. На примјер, слично је и код занемаривања разлика између друштвеног раслојавања и хоризонталне друштвене диференцијације. Циљ је исти: да се најгрубље друштвене неједнакости прикажу као нужни предуслови за разноликост дру-

штвеног живота и општедруштвени напредак. Дакле, иде се ка убјеђивању да се треба помирити да су одређене друштвене неједнакости нужно трајне.

Занемаривање разлика између друштвених неједнакости и друштвених разлика у својој идеолошкој функцији може имати за циљ општи хајку против сваке могуће друштвене разлике, као инструмента за формирање свијести да остваривање друштвене једнакости није могуће без присилног униформисања. Наравно, циљ да се створи идеална активност, у овом случају, подразумијева концентрацију друштвене моћи, а та моћ може се усмјерити и на потпуно супротну страну. Зато се у овом случају идеолошка фраза за друштвену једнакост употребљава као инструмент против пожељне слободе (пошто је каснијем периоду могуће обртање). Дакле, идеолошке манипулације са проблемом друштвене неједнакости често су на дјелу. Зашто се ове манипулације остварују са лакоћом? Кључни разлог је што је тешко одредива граница која раздваја друштвене неједнакости од друштвених разлика. Ово је са идеолошког гледишта врло погодно за манипулацију. Свака друштвена неједнакост је и друштвена разлика. Неједнаки људи међу собом се разликују. Међутим, обрнуто не важи. Људи се могу друштвено разликовати а да при томе не долазе у однос друштвене неједнакости. Дакле, постоје друштвене разлике које нису друштвене неједнакости. Зато се може закључити да „друштвене неједнакости постоје и јављају се када се људи у једном друштву у масовним размјерама фактички тако дубоко друштвено разликују по својем опћем друштвеном положају и по својој, понајприје друштвеним положајем увјетованој, укупној животној ситуацији да се то одражава у друштвено вертикалном смислу и доводи до тога да људи у једном друштву фактички друштвено не вриједе једнако. Другим ријечима, постојање друштвене неједнакости значи постојање таквих друштвених односа у којима се једни у друштву на суставан и релативно стабилан начин фаворизују и привелигирају, а други се истодобно суставно и на релативно стабилан начин депривилегирају, потискују и ограничавају у реалним могућностима своје властите друштвене и културне афирмације и цјеловитијег индивидуалног и колективног развоја“ (Врцан, 1974: 11-12). Према томе, друштвене неједнакости постоје као резултат процеса вертикалне друштвене диференцијације.

Врло често се вертикална друштвена диференцијација повезује са друштвеном подјелом рада. Друштвена подјела рада узима се као најважнији извор друштвене неједнакости. Заиста друштвена подјела рада утиче на стварање друштвене разлике између људи и то у масовним размјерама. Међутим, из саме друштвене подјеле рада не могу настати значајне друштвене неједнакости у друштву. Највећи број људи, којима је друштвена подјела рада условила различите послове,

има исти друштвени положај. Зато се не може тврдити да у апсолутном смислу настају значајне друштвене неједнакости условљене самом друштвеном подјелом рада. На примјер, постоје разлике између шофера и кројача али не и значајне друштвене неједнакости. Ово нас усмјерава на размишљање да су друштвене неједнакости узроковане још нечим осим друштвене подјеле рада.

Овдје треба напоменути идеју да су људи природно једнаки па би, с обзиром на то, требали бити и друштвено једнаки. И ово је само идеолошки став који индиректно, ради своје неутемељености, одржава status quo. Дакле, друштвене неједнакости се објашњавају друштвеним чиниоцима. Међутим, нема сагласности када је ријеч о полазиштима. Постоје објашњења која полазе од приватне својине. Тврди се да је приватна својина основни извор друштвене неједнакости. Међутим, приватна својина сама по себи није извор друштвених неједнакости. Зашто? Зато што је основни извор неједнакости приватно присвајање материјалних добара. Развијенији начин објашњења друштвених неједнакости налазимо у схватању о друштвеној подјели рада као основном извору неједнакости. Друштвене подјела рада је створила могућности за стварање вишка производа. Вишак производа присвајају друштвене групе у оквиру борбе за институционализовану власт. Борба за присвајање вишка производа постаје трајан однос а својина над средствима за производњу је најчешће основни инструмент за обезбјеђење овог односа. Наравно, могући су и други инструменти. На примјер, у нашој стварности дужи временски период држава је основни инструмент. Наравно, друштвена подјела рада даје само основно објашњење. Зато је овом објашњењу потребно додати и друга. Ова друга објашњења везана су за конкретне облике организације друштва, за културу и традицију, разне конкретне ситуације у друштву.

Дакле, у конкретној ситуацији многобројни чиниоци се повежују и детерминишу неједнакости у друштву. У овом сложеном сплету друштвена подјела рада је са највећим узрочним дејством. Друштвена подјела рада јесте нужан услов за друштвене неједнакости али није довољан услов за велике неједнакости. Приватна својина представља наглашен фактор, свакако и држава као основни инструмент институционализације моћи, и тако даље. Апстраховање појединих фактора даје криву слику стварности и претвара се у идеолошки инструмент за „производњу“ сиромаштва.

АСПЕКТИ ДРУШТВЕНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

У претходном излагању било је ријечи о изворима друштвених неједнакости. Ако би се остало на томе онда би подразумевали да је појам друштвених неједнакости јасан по себи, и да су непотребна

друга питања осим откривања извора. То значи да би у погледу садржине друштвене неједнакости остао празан простор. У овом дијелу такође постоје проблеми. У ствари, јављају се два аспекта проблема. Први је дистрибутивни аспект а други структурални и релациони аспект друштвене неједнакости. Дистрибутивни аспект друштвене неједнакости односи се „на диференцирану расподелу материјалних добара, утицаја и власти, угледа, образовања, знања и других добара чији размештај се може схватити као неравномеран у друштву и чије простирање се може сматрати значајним“ (Флере и Марјановић, 1967: 161). Структурални и релациони аспект друштвених неједнакости састоји се „из околности да појединци (или породице) који присвајају различите мере тих материјалних и духовних добара улазе у различите односе једни са другима и тиме творе различите групе“ (Флере и Марјановић, 1967: 161). Дакле, издвајају се друштвене групе у оквиру вертикалног поретка. Наравно, ријеч је о мноштву различитих друштвених група а за неке од њих може се рећи да их чине сиромашни. Наравно, појам сиромашни има посебно значење у оквиру вертикалног поретка. Наиме, вертикални поредак чине друштвене групе које се налазе у одређеним друштвеним односима. Међу њима постоје видљиве границе у најважнијим областима друштвеног живота (економија, политика итд.). Овдје није ријеч само о релативним границама међу друштвеним групама. Постоје и различити степени друштвене удаљености међу групама. Наравно, приликом разматрања друштвених неједнакости битно је обратити пажњу на неједнакост у расподјели материјалних добара. Ова неједнакост има снажан утицај и на друге неједнакости (на примјер на расподјелу утицаја).

У свим друштвима налазимо неке облике неједнакости. Да ли то значи да је ријеч о трајној законитости неједнакости људи у друштву? Ако то прихватимо подразумева се да свјесна интервенција на овом пољу нема смисла. Међутим, на другој страни развија се супротно становиште. Људи су од почетка класног друштва тражили излаз из стања неједнакости. Зато је друштвена једнакост једна од највећих покретачких сила током историје. Наравно, ријеч је о превазилажењу неједнакости које произлазе из односа експлоатације и владавине у друштву. Ове неједнакости требају бити предмет превазилажења човјековом свјесном акцијом. Постоје и друге разлике међу људима, које нису системске. Несистемске неједнакости су највећим дијелом производ личних склоности и способности. Расправа у смислу њихових превазилажења нема смисла.

Идеолошкој свијести иде у прилог мноштво различитих друштвених неједнакости. Међу њима постоје оне које су изразито краткотрајне. Оне су врло погодне за идеолошке манипулације. Са гледишта науке посебан значај придаје се разматрању проблема друштвене

неједнакости системске и структуралне природе. Али, задржимо се на могућности идеолошке манипулације друштвеним неједнакостима које нису системске и структуралне природе. У идеолошком схватању испушта се из вида ова разлика и тако се стварају услови за схватање о немогућности елиминисања драстичних друштвених неједнакости системске и структуралне природе. Тако се индиректно оправдава постојећа системска и структурална друштвена неједнакост. Осим тога и у овом случају могућ је идеолошки обрат. Пошто се код идеолошког мишљења све друштвене неједнакости приказују на исти начин то је могуће тврдити да се не треба узнемиравати ради неједнакости системске и структуралне природе, јер су оне привремене друштвене појаве које ће временом нестати.

Постоји потреба да се одговори на питање шта су системске и структуралне друштвене неједнакости. Срђан Врџан таксативно набраја неколико обиљежја. Прије свега наводи се да су системске и структуралне неједнакости релативно трајне и стабилне и јављају се у препознатиљивим појавним облицима. Одржавају се и обнављају на системски начин и показују трајнију релативно чврсту структуру. Очитују се прије свега у оним подручјима друштвеног живота која су стратешки важна за цијело друштво. Објективно проистичу из мреже владајућих друштвених односа. По правилу су институционализоване. Показују тенденцију да се проширују из једног подручја друштвеног живота у друго и да се преносе с једног нараштаја на други. Одговорне су за најважније резове и најдубље расцјепе у друштву. Масовне су те захватају и погађају већа мноштва људи. Својим учинцима одражавају се на укупну животну ситуацију те просјечне шансе и животне перспективе масовних дијелова друштва. Такве друштвене неједнакости јављају се на подручју материјалне продукције, политичке доминације, друштвене подјеле рада као и на подручју укупне друштвене расподеле.^[2]

Друштвене неједнакости системске и структуралне природе очигледно су препознатљиве између оних који су богати и оних који су сиромашни. Зато нас у оквиру наведених подручја друштвене неједнакости интересује подручје укупне друштвене расподеле свих цивилизацијских добара и културних вриједности које стоје на располагању неком друштву и која се системски дијеле. Такве друштвене неједнакости су препознатљиве између богатих и сиромашних. Овдје је ријеч о онима којима су доступна најважнија материјална и културна добра и оних који су системски лишени ових добара. Први су увијек чинили изразиту мањину друштва а други су далеко бројнији у друштву. Зато је друштвена неједнакост изразито динамична друштвена

^[2] Видјети шире: Vrcan, S. (1974). *Društvene nejednakosti i moderno društvo*. Zagreb: Školska knjiga, стр. 16-18.

појава која ствара друштвене напетости и конфликтне ситуације. То је кључни разлог што се налази у фокусу идеолошких ставова. Осим тога, чињеница је да су друштвене неједнакости међу људима одувјек су постојале. Такође, одувјек се постављало питање о поријеклу и оправданости неједнакости међу људима. Први одговори на питање били су митолошке природе. Неједнакости међу људима објашњавана је вољом надприродних бића. Касније се неједнакости међу људима приказују као дио универзалних законитости које се испољавају у космичким релацијама. Дакле, друштвене неједнакости имају свој извор у природи. У античкој филозофији налазимо развијенији облик натуралистичког објашњења. Тако је Аристотел тврдио да друштвене неједнакости произилазе из природних неједнакости људи. Шта се хтјело овим објашњењима? По правилу, ништа друго до оправдања привилегованих положаја. Мишљење које има циљ да оправда привилеговани положај у различитим варијантама било је карактеристично вјековима у друштвеној мисли. Разумије се, овакав начин мишљења отежава сагледавање узрока друштвене диференцијације. Главна карактеристика објашњења је да се неједнакостима у природи објашњавају неједнакости у људском друштву. Наравно, натуралистичко објашњење друштвене неједнакости је идеолошки искривљено. Међу људима заиста постоје природне неједнакости, али те разлике не детерминишу друштвене разлике. Тако је могло бити код првобитних друштвених група. Тада је могуће поклапање природних и друштвених неједнакости.

Друштвене неједнакости су један од најстаријих и, истовремено, и средишњих проблема истраживања у друштвеним наукама. Спадају међу проблеме око којих се воде велики спорови и сукобљавања. Око ових проблема тешко је очекивати врједносно неутрална стајалишта. Зато расправе о друштвеној неједнакости носе велики терет идеолошког притиска. Проблем је актуелен још од Аристотелових разматрања о друштвеној неједнакости и једнакости. Наравно, стално су у сукобу концепције које оправдавају постојећу друштвену неједнакост и концепције које исту оспоравају. Као и обично између су концепције које настоје успоставити мост између њих. Критике других концепција су жестоке и често се друге концепције критикују као идеолошке концепције (неке с разлогом а неке без разлога). У том смислу критикује се и захтјев за друштвеном једнакошћу. На примјер, Парето тврди да сваки захтјев за друштвеном једнакошћу представља идеолошку смицалицу којом се служи нова елита да би оборила с власти елиту која влада. Парето је у ствари апологета друштвене неједнакости. Он сматра да се могу мијењати конкретни облици друштвеног система, али увијек се обнавља изворна подјела друштва. Ако се десе и револуције поново настају елите и масе. Дакле, елита увијек влада а маса

се увијек поковава. Елита увијек располаже са великим богатством а маса живи у сиромаштву. Елита увијек активно друштвено дјелује, а маса само трпи посљедице тог дјеловања. Маса трпе посљедице активног друштвеног дјеловања елите и представљају инертну, пасивну и беспомоћну грађу друштвеног кретања.

ГЛОБАЛНО СИРОМАШТВО

Сиромаштво се све више продубљује без обзира на техничке могућности производње која може задовољити елементарне потребе становништва на планетарном нивоу. Међутим, владајућа планетарна идеологија условљава другачију стварност. Интернационализација капитала путем глобалних корпорација створила је посебан слој људи који њима управљају. Они развијају своју идеологију, чија је основна идеја глобална ефикасност. Михајло Марковић сматра да је ова идеологија, прије свега, доминација једне свјетске супер-силе, а требало би је „звати ‘глобализам’ и за њу је битно порицање националног суверенитета и разбијање националних држава на посебне атоме-регионе, који би се онда силом спајали у велике конгломерације, којима ће владати мултинационалне корпорације и тајни центри моћи“ (Миленковић, 2002: 254).

Олигархије финансијског капитала доносе одлуке с несагледивим посљедицама. У организовању новог свјетског друштва одбациле су подвргавање постојећим мултинационалним организацијама, као што су Уједињене нације. Мјесто мултилатералне организације колективне безбједности господари капитала рачунају на ударну моћ америчке суперсиле. Мјесто међународне арбитраже сукоба међу нацијама изабрали су диктат америчког империја. Нема производње и дистрибуције добара на планети у складу са елементарним потребама свих становника. Мјесто тога олигархије финансијског капитала интегришу свјетско тржиште према својим интересима и савршено га контролишу. Тако су господари свијета уназадрили човјечанство, изабирајући амерички империј против планетарне демократије. Они владају свијетом помоћу идеолошког дискурса, економске присиле и војне доминације. Ако би се тражио почетак овог свјетског господара, могло би се рећи да је он идеолошки утјеловљен у Вашингтонском консензусу, крајем осамдесетих година.^[3]

Анализа утицаја глобализма на сиромаштво захтијева да се оно претходно дефинише. Ентони Гиденс сматра да у дефинисању сиромаштва социолози обично развијају концепцију апсолутног и релативног сиромаштва. У Социолошком речнику наводи се да „апсолутно сиро-

^[3] Видјети шире: Kalanj, R. (2004). *Globalizacija i postmodernost. Ogledi o misliocima globalne kompleksnosti*, Zagreb: Nakladno-istraživački zavod, str. 92-93.

маштво подразумева помањкање основних средстава неопходних за одржавање живота, здравља и несметаног функционисања тела. Појам апсолутног сиромаштва заснива се на идеји преживљавања, тј. задовољавања основних потреба за храном, станом и одећом. Уколико људи не могу да задовоље своје основне потребе за опстанак, они преживљавају у сиромаштву. Сматра се да су стандарди за људски опстанак, у смислу одржавања физички здраве егзистенције, универзални – односно, да су углавном исти за све људе истог животног доба и исте телесне грађе, без обзира на то где живе. Али, сви не мисле да је могуће одредити те стандарде. Стога неки сматрају да је погоднији појам релативног сиромаштва, који се мери с обзиром на неједнакост услова живота неких појединаца и друштвених група, с једне, и оних услова у којима живи већина становнишва, с друге стране. При томе се полази од става да људске потребе нису свуда идентичне, већ да се разликују и унутар истог друштва“ (Мимица и Богдановић, 2007: 517).

Послије два свјетска рата дошло је до коријених промјена. „Оно што је потпуно ново у светској историји и што запрепашћује цинизмом, неморалом и евидентно некрофилијом јесте отворени говор о потреби драстичног смањивања становника на земљи. Да би развијени и богати могли да живе довољно удобно, треба уклонити с лица земљиног неколико милијарди сиромашних злосрећних људских бића. О томе се у развијеном цивилизованом свијету говори као да је реч о скакавцима, мувама или пацовима“ (Марковић, 2004: 5). Дакле, за глобалне центре друштвене моћи сиромашни су вишак на планети Земљи. Зато они не воде рат против сиромаштва него рат против сиромашних. Зашто? Зато што на нашој планети постоји вишак становништва с обзиром на укупне потребе богатих. Велики број сиромашних који су незапослени постали су „некорисне изјелице“. „Да би се што више некорисних живота сатрло, системски се изазивају сукоби између народа одређених за острел (на пример Тутси и Хути у Африци, Ирачани и Иранци у Азији и народи бивше Југославије на Балкану)“ (Марковић, 2004: 5).

Године 1964. Сједињене америчке државе објављују рат против сиромаштва. Тада је донешен Закон о економским шансама и основан Уред за економске шансе за координацију мјера у борби против сиромаштва. Полазило се од становишта да „су сиромашни највећа препрека за уклањање сиромаштва“ (Naralambos end Holborn, 2002: 341). Зато је потребно да се проведу активности које ће обезбидједити промјене код сиромашних, јер су они добрим дијелом криви за своје стање. У ствари, они морају прихватити норме и вриједности средње класе. Уред за економске шансе покрену је низ програма, чија сврха је била да се преваспитају сиромашни. „Циљ многих од тих програма био је да се неутрализују наводне посљедице културе сиромаштва подсти-

чући амбицију, мотивацију и иницијативу“ (Haralambos end Holborn, 2002: 341). Циљ је био да сиромашни стану на властите ноге и одбаце културу сиромаштва те да постану предузетници и иницијативни као припадници средње класе. Овим васпитним мјерама придаван је много већи значај него директној помоћи сиромашнима у облику новчаних давања. Али, није тешко извести закључак да је основни резултат ових мјера био прерасподјела фонда за сиромашне. Из тог фонда сиромашни су кроз директну помоћ добили мањи дио, а већи дио је припао средњој класи за преваспитавање сиромашних. Дакле, није то био рат против сиромаштва него рат против сиромашних. Да није био рат против сиромаштва било би обезбдијеђено довољно прихода за сиромашне који би их издигли изнад границе сиромаштва. Умјесто тога сиромашни су могли добити само лажну наду да ће, ако се промијене, имати прилику напредовања на друштвеној лествици.

Јасно је да рјешење проблема сиромаштва треба тражити у оквиру теорије стратификације, а не такозване теорије културе сиромаштва која је, у ствари, идеолошка концепција. Теорија културе сиромаштва, као основ рата против сиромаштва, само прикрива праву природу неједнакости и представља препреку за налажење рјешења смањивања сиромаштва. Међутим, „са стајалишта теорије стратификације, рјешење проблема сиромаштва укључује промјену стратификационог система. Тај би рат против сиромаштва било много теже водити него претходни, јер би захтијевао велике жртве богатих и моћних“ (Haralambos end Holborn, 2002: 342).

Дјеловање идеологије глобализма постаје очигледно осамдесетих година двадесетог вијека. Статистички показатељи из тог периода дају врло јасну слику постојећег стања. Они показују да је преовлађујућа тенденција економске глобализације допринијела проширивању јаза између богатих и сиромашних. Исто тако дошло је већих разлика између развијених и неразвијених земаља, као и између појединих друштвених слојева унутар држава и региона, укључујући и најбогатије дијелове свијета. Распон у приходима између петине свјетске популације која се налазила на врху лествице по примањима и петине која се налазила на дну био је: 30:1 у 1960, 60:1 у 1990, 74:1 у 1999. години.^[4] Дакле, неолиберални модел економске глобализације продубљава историјске и постојеће друштвене неједнакости. Овакав модел глобализације резултирао је погоршањем економских, социјалних и културних услова под којим живе најосјетљивије друштвене групе и допринио расту сиромаштва. Пратећи феномен економске глобализације и експанзије сиромаштва је повећање несигурности појединаца, друштвених група и држава. Либерализација финансија, трговине, инвестиција и технологије од седамдесетих година прошлог вијека, довела

^[4] Видјети шире: UNDP (1999), *Human Development Report*, стр. 3.

је до технолошког бума и бржег протока капитала него у свим претходним периодима. Међутим, она је довела до неслуђених економских могућности само за појединце. Сада је стање у коме је све мањи број оних који могу да уживају у доприносима економске глобализације. На другој страни дешава се стални раст сиромаштва, неједнакости међу регионима, између држава и унутар држава.

ЛИТЕРАТУРА

- Бек, У. (2001). Ризично друштво. Београд: ИП „Филип Вишњић“.
- Бек, У. (2003). Живјети свој живот у свету који се убрзано мења: индивидуализација, глобализација и политика. У: Е. Гиденс и Б. Хатон (прир.), На ивици - живети са глобалним капитализмом. Београд: Плато, стр. 216-228.
- Флере, С. и Марјановић, М. (1990). Увод у социологију, Београд: Научна књига.
- Naralambos, M. and Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*, Zagreb: Golden marketing.
- Хелд, Д. (1977). Демократија и глобални поредак, Београд: Филип Вишњић.
- Kalanj, R. (2004). *Globalizacija i postmodernost. Ogledi o misliocima globalne kompleksnosti*. Zagreb: Nakladno-istraživački zavod.
- Kalanj, R. (2009). Sociologija i ideologija. *Socijalna ekologija* 18/3-4: 237-266.
- Марковић, М. (2004). Вриједности и квалитет живота. Социолошки годишњак 1/2004: 5-12.
- Миленковић, П. (2002). Филозофија као начин живота (Разговор са Михајлом Марковићем). *Теме XXVI* (3): 449-462.
- Мимица, А. и Богдановић, М. (2007). Социолошки речник, Београд: Завод за уџбенике.
- Митровић, Љ. (1996). Савремено друштво: стратегије развоја и актери. Београд: Институт за политичке студије.
- Поповић, М. (1974) Проблеми друштвене структуре. Београд: Београдски издавачко-графички завод.

- Поповић, М. (1994). Теорија и емпирија. Социолошко истраживање класа и слојева. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултете у Београду.
- Ристић, Л. (2007). Савремено друштво и глобализам. У: Д. Бранковић (прир.) Наука и савремени друштвени процеси, Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, стр. 9-23.
- Ристић, Л. (2011). Утицај идеологије на истраживање класно-слојне структуре. Социолошки дискурс 1/2011: 53-65.
- Тодоровић, А. (1979). Неки проблеми социологије сазнања, Ниш: Стручно удружење студената Универзитета у Нишу.
- UNDP (1999). *Human Development Report*
- Видојевић, З. (2005). Куда води глобализација. Београд: ИП „Филип Вишњић“, Институт друштвених наука.
- Vrcan, S. (1974). *Društvene nejednakosti i moderno društvo*. Zagreb: Školska knjiga.

Lazo Ristic

Faculty of Political Science
University of Banja Luka
Bosnia and Herzegovina

IDEOLOGICAL FUNCTIONS OF NEGLECT VARIETY OF SOCIAL INEQUALITY AND SOCIAL DIFFERENCES

Summary: *If you are between social inequality and social differences are ignored diversity creates confusion that can lead to the conclusion about the necessity of drastic social inequality or to mass poverty. If the company is able to drastic social inequality and mass poverty, the effects of the slowdown of the potential of social development, or, in the worst case, the stagnation of social development and social regress. In contemporary society globalism as an ideology contributes to the emerging structures of companies at the top of the pyramid has a few extra rich social layer on the bottom of the great mass of the poor. Theoretical ignoring differences between social inequality and social difference may be accidental, under the indirect influence of ideology, but also the result of ideological intent. Of course, one can assume that there is a primarily ideological forethought.*

Keywords: *social development, social inequality, social differences, ideology, poverty.*

Милица Весковић Анђелковић

Мирјана Бобић

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23.314.7(497.11)

ПАРТНЕРСТВО СА ДИЈАСПОРОМ КАО СТРАТЕГИЈА СМАЊЕЊА СИРОМАШТВА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ^[1]

Сажетак: Вишедеценијско урушавање српске привреде и дуго-трајна економска и друштвена криза утицали су на њад стандарда и повећан број изразито сиромашној становништва. С друге стране, зајача се и велики њад броја радно активних грађана, који ће се, према прогнозама, у будућности још повећавати. Поред дуго-трајној неадекватној природној прираштаја, томе доприноси и константна неадекватна нето миграција на подручју Србије (без Косова и Метохије). Стога не чуди што се у Србији на миграције гледа као на неадекватну појаву. Међутим, треба имати на уму да миграцији својим одласком у развијене земље стичу материјалне ресурсе и усвајају нова знања, вештине и развијају значајне професионалне и личне компетенције. Истовремено они остају повезани са Србијом кроз разне друштвене мреже, преко којих могу да пренесу стечени хумани и социјални капитал и иако допринесу њеном будућем развоју. Циљ нашег рада је да укажемо на дијаспору као ресурс локалној развоја Србије, при чему ирилично одређења дијаспоре наласак стављамо на повезаност миграција са Србијом, нарочито са локалном средином из које ииичу, као и на њихову жељу да одрже тивезу и допринесу њеном најрејку.

Кључне речи: дијаспора, дознаке, социјални капитал, хумани капитал, емоционална повезаност за матицу.

УВОД

Низак животни стандард становништва у српским земљама, последица је догађаја који су се синхронизовано одвијали на крају прошлог века и утицали на корените друштвене промене, односно суштинску промену свих подсистема овдашњих друштава. Прво, 1989.

^[1] Рад представља резултат рада ауторки на пројекту *Изазови нове друштвене интеграције – концепције и актери*, који реализује Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2011.-2015., који подржава Министарство науке, просвете и технолошког развоја (бр 179035).

година представља годину рушења Берлинског зида, што је симболизовало завршетак Хладног рата између Истока и Запада. Овај догађај не само да је отворио границе за слободан проход људи и економских добара између земаља, које су након Другог светског рата па до тада биле затворене једне за друге, већ и представља извесну врсту победе и успостављања превласти земаља Западне Европе. Од бројних последица овог догађаја првенствено треба истаћи урушавање социјалистичких режима и убрзану демократизацију Источне Европе. У економском смислу, државе које су до тада биле уређене по угледу на „источног поглавара“, Совјетски Савез, улазе у процес убрзане приватизације друштвених добара и полако се укључују у глобални капиталистички систем.

Србија (тј. тадашња СФРЈ), којој је комунистички систем наметнут умногоме нагодбом великих савезничких сила током Другог светског рата и уз индиректну потпору совјетске армије 1944. године (Анђелковић Д. & М. Весковић, 2014), последња је држава која се одрекла комунизма и концепта државног уређења који је проистекао из њега. Разлог за одлагање прихватања овог државног уређења можемо наћи у отвореној подршци српског народа режиму Слободана Милошевића (о чему сведочи добро познати скуп на Газиместану у јуну 1989. године) који се залагао за опстанак „Титове Југославије“ у идеолошком, геополитичком и територијалном виду. Међутим, трансформација ка тржишном систему је била неминовна, а њено деценијско одвијање (блокада, одлагање, деблокада, наставак, итд) и нелегитимни принципи приватизације друштвених предузећа (при чему је велики број и угашен) имали су далекосежне негативне последице, које су се дубоко одразиле на рапидно и енормно осиромашење становништва Србије, издвајајући уски круг „добитника“ и масе „губитника“ у процесу пост-социјалистичке трансформације.

Положај Србије додатно је био угрожен непријатељством са Западним силама, које је тадашња власт створила, залажући се за опстанак комунистичке идеологије, која је у то време све више одумирала, а затим и због преиспитивања положаја Републике Србије и заштите Срба на Косову и Метохији. Архаичан, па и нападан приступ решавању српског националног питања као и инсистирање на прекомпозицији југословенске федерације само по себи за Запад није представљало проблем, што можемо видети и из примера Хрватске. Међутим, оно што је изазвало револт центара моћи, рецимо, Вашингтона (чије је време превласти тек долазило), јесте изражена приврженост комунистичком наслеђу. Прва рефлексивна тога било је дојкотовање „Газиместана“ од стране тадашњег амбасадора САД, Ворена Зимермана (Анђелковић Д. & М. Весковић, 2014).

Бујање национализма код свих до скоро братских народа, њихово залагање за редефинисање положаја у заједничкој држави, али и савремени измењени геополитички односи довели су до распада Југославије. Овај догађај имао је трагичан епилог за све грађане који су живели на њеној територији. Колоне избеглица које су се кретале ка матичним државама била је „разгледница“ са наших простора од 1990. до 1995. колико су трајали сукоби на територији Хрватске и Босне и Херцеговине. У случају Србије, присилно кретање становништва није престало да краја прошлог века, а знатно се интензивирало 1999. када је јужна покрајна Косово и Метохија бомбардована од стране НАТО пакта, а српско становништво протерано од стране сепаратистичког већинског албанског живља. Масовни прилив избеглог и прогнаног становништва у централни део Србије и у Војводину, који је уз паузе трајао читавих десет година, утицао је на погоршање положаја локалног становништва које је и само плаћало огромну цену транзиције.

Избеглице и расељено становништво нису, међутим, ни једини ни кључни разлог сиромаштва српског народа. Иако се идеолошки курс српске политичке елите на почетку деведесетих година прошлог века мења, што можемо видети у програму Социјалистичке партије, па долази до опсежних унутрашњих (тржишних и политичких) реформи у правцу успостављања доминантних друштвених односа, Србија је већ подстакла непријатељство водећих светских сила. То се прво одразило на увођење Србији Међународних санкција 30. маја 1992. године, које су периодично пооштраване и ублажаване све до октобра 1996. године. У овом периоду је српско становништво доведено на ивицу егзистенције јер остаје без основних ствари неопходних за живот. И не само да грађани нису имали довољно новца да задовоље своје основне потребе, већ (изузев у Београду) у званичној трговини није ни било робе за свакодневну потрошњу. Размена се вршила готово искључиво на црном тржишту, а учешће у овој трговини многи су видели и као једину стратегију опстанка. Други, углавном млади, образовани и радно способни грађани као једину могућност за преживљавање и пристојан живот видели су у емиграцији. У том периоду незнања и опште несигурности, сви који су имали начина да напусте Србију, то су и учинили и то са почетном намером да забораве „крв и глад“ из које деже и без намере да се у Србију врате.

Црна слика о Србији делимично почиње да бледи након пораза Милошевићеве владавине на локалном нивоу 1996/97. године, а његов апсолутни пораз у октобру 2000. године родио је наду потпуног опоравка земље и брзог укључивања у кругове развијених европских држава. Уједно, пробуђена је и нада да ће се животни стандард становништва Србије вратити на ниво из времена Титове владавине и брзо достићи водеће европске стандарде. Међутим, то се није догодило упр-

кос огромној новчаној помоћи која је пристизала са Запада. Супротно оптимистичким очекивањима и ентузијастичким напорима грађана Србије, привреда се тешко и споро опорављала, па су услови живота остали и даље далеко испод стандарда развијених земаља Европе. Ова ситуација је погоршана са почетком светске економске кризе 2008. године, која се у Србији одразила на драстично смањивање стране помоћи и инвестиција, раста незапослености и сиромаштва, као и гомилања јавних и приватних дугова (Лазвић, 2014:27).

О постојању свести о ситуацији у земљи као и добре воље да се друштво покрене са „мртве тачке“ у правцу макар и спорог свеукупног напретка сведоче нацрти нових програма развоја, креирања политика различитог типа, доношење стратегија и акционих планова на националном и локалном нивоу, затим доношење нових закона као и ревидирање или оповргавање старих. Ипак, некоординисаност активности одговорних актера, међусобни сукоби, честе промене власти, али и изнад свега, неискоришћеност многих расположивих ресурса државе и неодговарајуће политике, чине да њихови напори остану без успеха и да се увек изнова тражи одговарајућа визија за бољу будућност. Тако добијен, условно речено, ефекат потирања свега претходно створеног, урађеног, представља својеврсну замку у којој се нашло српско друштво. Без доследности политичке елите независно од страначких и персоналних измена, и њеног јединственог циља у смислу свеукупног опоравка земље, што тражи да се мобилишу сви расположиви ресурси, сиромаштво остаје доминантна црта нашег друштва.

Циљ овог рада јесте да укаже на ресурсе српске дијаспоре као недовољно искоришћеног потенцијала развоја друштва. Мишљења смо да јединствена и добро координисана државна политика повезивања матице са дијаспором, може допринети довршавању трансформацијских процеса, модернизацији друштва и економије, бржем хватању у корак са техничко технолошким прогресом, напретку знања и покретању привреде, што би постепено ублажавало вишедеценијско сиромаштво. При томе, имајући у виду да је друштвена мрежа припадника дијаспоре најгушћа на локалу и да је жеља за улагањем властитих ресурса најснажнија када се ради о блиској средини и конкретним људима којима је подршка неопходна (Павлов и др. 2012:3) сматрамо да акценат треба првенствено ставити на њихову мобилизацију у циљу опоравка локалних заједница, градова и општина, одакле су потекли. С друге стране, постоји велики диспарат у развијености региона у држави што је делимично последица „београдизације“ Србије (Вујовић, 2014), тј. усмеравање средстава искључиво на развој Београда. Настављање овог тренда, уз недостатак иницијатива за опоравак осталих региона у Србији, као и њихову депопулацију, изазвану негативним природним прираштајем и емиграцијом, пре

свих, младих, може довести до пражњења унутрашњих и пограничних делова земље. Такав сценарио не би био повољан ни из перспективе унутрашње ни спољашње државне политике.

Пре него што изнесемо конкретне предлоге за усмеравање ресурса дијаспоре, размотрићемо ко чини српску дијаспору и како се она формирала. Други део рада је резервисан за приказ капитала који дијаспора поседује и начин њиховог усмеравања сходно предлозима водећих аутора који се баве овом популацијом. На крају, указаћемо на неке актуелне програме привлачења и усмеравања капитала наших људи из иностранства и изнети неке препоруке за будуће државне политике и стратегије у циљу њиховог ефикаснијег и ефектнијег привлачења.

КО ЧИНИ СРПСКУ ДИЈАСПОРУ?

Закон о дијаспори и Србима у региону под дијаспором подразумева „држављане Републике Србије који живе у иностранству, припаднике српског народа и исељенике са територије Републике Србије и из региона и њихове потомке“ (члан 2, стр. 1). Из наведеног дефинисања дијаспоре, увиђамо да Закон јако води рачуна о Србима из региона и да национални идентитет поставља као приоритет независно од места рођења. Међутим, оно што овој дефиницији недостаје, а што је нарочито битно када је реч о дијаспори и развоју, јесте указивање на међусобну умреженост и менталну и физичку усмереност припадника дијаспоре на земљу порекла. Стога, из перспективе овог рада, али и имајући у виду схватање појма дијаспоре које доминира у светској научној литератури^[2], чинила нам се прикладнија дефиниција по којој „дијаспору (припаднике дијаспоре) одређене нације чине сви они људи који живе изван своје земље порекла и наслеђа као и територије где су они аутохтоно становништво, без обзира на њихово држављанство, а који су у могућности да говоре језик који припада месту порекла њихових предака, генерације емиграната који за земљу порекла сматрају своју матицу и исказују добру вољу да учествују у њеном просперитету кроз организовање транснационалних делатности“ (Филиповић, 2012:28). И у овој дефиницији се инсистира на посебном положају српског народа на територији држава где су они аутохтоно

^[2] Инсистирање на идентитету припадника дијаспоре и на њиховом међусобном повезивању и на усмерености на матичну државу у смислу активности са циљем њеног просперитета, примећује се код већине аутора који се баве овом тематиком. Како један од аутора тврди „у случају да не постоји однос међу појединцима који не живе у земљи порекла и да се не препознаје усмеравање њихових ресурса у добробит друштва матичне државе, тада не говоримо о дијаспори, већ о расејању. Једино у тим условима се дијаспора може посматрати као губитак“ (Ma Mung, 2004:211). На повезаности и јединству инсистира и Пеги Левит, која каже да се дијаспора јавља једино када постоји слика о јединству (Levitt, 2001:203).

становништво – они, дакле, нису дијаспора, мада представљају посебну популацију нашег народа. Филиповић иде корак даље, па чак и уводи различите термине и поделе по принципу земље порекла емиграната. Наиме, овај аутор дијаспору формирану од грађана који су изворно напустили српску територију назива *ендо-дијаспором*, док емигранти који су напустили територије држава где су Срби аутохтоно становништво^[3] (територија бившег Аустро-угарског царства, регије око Лике, Крајине, Херцеговине) формирају *еizo-дијаспору* (Филиповић, 2012:53)^[4].

Главне струје кретања и формирања српске дијаспоре теку дуже од једног века и могу се према узроцима и смеру поделити у четири тока (Бобић, 20013:126; Филиповић, 2012:54; Гречић, 2010):

Први период прекоокеанских миграција догодио се у периоду пре Првог светског рата, односно крајем XIX и почетком XX века, и то прво у правцу САД, Канаде и Северне Америке, а касније, након Првог светског рата још и у Јужну Америку, Аргентину, Чиле, Венецуелу и Бразил. Емигранти су највише били Срби из сиромашних крајева Аустроугарског Царства, а нешто мање са територије Србије. Велики број емиграната и њихових потомака који су први напустили земљу, током Првог светског рата су се вратили у Србију и борили се против Немаца и Аустроугара. Најпознатија личност из овог емиграционог таласа јесте Михајло Пупин.

Други период одласка се догодио након Другог светског рата, када је велики број људи, највише бораца, напустило Србију, Крајину, Лику, Кордун, Херцеговину и Босну. Занимљиво је да је у овом таласу отишло највише Срба који живе ван Србије. За овај период је карак-

^[3] Србе који не живе у Србији, већ у некој од суседних држава, не сматрамо дијаспором већ аутохтоним становништвом по основу три принципа: прво, на основу рођења или становања у независним државама распалог Отоманског царства (Албанија) или бивше Аустроугарске (Румунија и Мађарска); друго, на основу рођења или становања у различитим државама бивше Југославије и на крају, на основу места сталног боравка које је последица унутрашњих миграција унутар СФРЈ (војска, полиција, државни службеници и њихове фамилије, или миграција због других економских разлога) и које је остало непромењено и након што су чланице постале независне државе.

^[4] Приликом анализе састава српске дијаспоре и покушаја поделе с обзиром на државу порекла, Филиповић додаје и дијаспору афинитета која укључивала „припаднике других националности који су живели у Србији, али су се вратили у своје домовине и остале појединце који су преко бракова и осталих веза са Србима, затим кроз откриће духовности, љубазности, културе и традиције као и природних лепота и осталих потенцијала Србије и српског народа остали повезани са нашом земљом“ (Филиповић, 2012:54). Ове група, међутим, нећемо имати у виду приликом анализе ресурса дијаспоре и начина њихове мобилизације зарад смањења сиромаштва из разлога што нам се чини у великој мери неухватљивом групом која захтева комплексну анализу, а која превазилази оквире овог рада.

теристично и да су Србију напуштали припадници антикомунистичких покрета и ови политички емигранти и њихови потомци никада нису хтели да се врате у Србију.

Трећи талас настаје након Титовог сукоба са Стаљином и отварања за земље Западне Европе. Овај емиграциони талас је углавном био покренут социо-економским разлозима. Иако се период комунистичке владавине посматра као релативно стабилан у погледу животног стандарда становништва, ипак је постојала извесна селекција (која није заснована на квалификацијама и процени способности и знања) у погледу запошљавања на добро плаћеним местима. При томе животно стандард наших грађана је ипак био испод стандарда у државама Запада. Ови емигранти су у земљама пријема називани *Гастардајџерима* (од нем. *der Gastarbeiter*, гост радник), а порекло ове речи указује да је њихова дестинација била претежно на немачком говорном подручју (Немачка, Аустрија, Швајцарска) где је и данас, видећемо, најбројнија српска дијаспора. Такође, значење ове речи указује и да се на њихов боравак гледало као на привремен и да се очекивало да ће се након пензионисања у великом броју враћати у Србију.

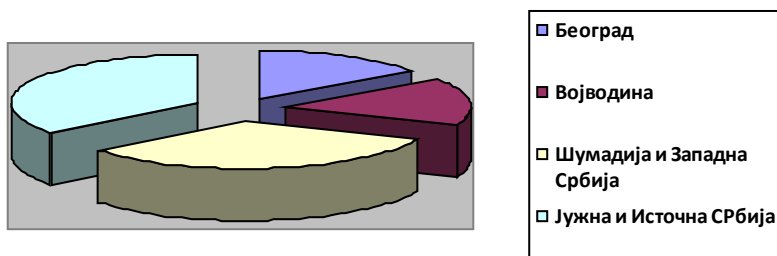
Последњи талас емиграције српског становништва почиње упоредо са кризом на Балкану, дакле крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века. У току тог периода, велики број младих и образованих људи у емиграцији види једину стратегију преживљавања и успостављања пристојног живота. Такође, за овај период је карактеристично да је велики број људи из избегличких редова након напуштања ратног подручја и доласка у Србију брзо напуштао и њене границе у правцу западних земаља. Реч је о радно способном, младом становништву, које је још увек погодно за прилагођавање на нове услове живота и рада.

Премда се у литератури исељавања с краја прошлог века посматрају као последњи талас емиграције нашег становништва, ми бисмо додали још један који се временски може сместити на почетак новог миленијума и који још увек траје. Као што смо рекли, иако је 2000. године Милошевић свргнут са власти чиме се Србија отворила за стране инвестиције и фондове, положај обичног човека се и није пуно поправио, тако да је остало да још увек значајан број грађана, а посебно младих, одлазак у иностранство види као стратегију побољшања властитог положаја и положаја домаћинства. Друго, сменом власти из деведесетих отварају се врата Западних држава за наше грађане (првенствено, укидање виза) па и одлазак постаје олакшан. У ери „борбе за таленте“ многи универзитети из развијених држава дају стипендије и пружају шансу нашој образованој омладини да живи

и ради у условима развијених друштава. Тако да заједно са таласом емиграције који се догодио на крају прошлог века и овај „савремени“ карактерише оно што се у литератури назива „одлив мозгова“.

Током свих наведених емиграционих етапа формирала се заиста бројна српска дијаспора, која према Попису становништва из 2011. броји 313.411 лица (Станковић, 2014:16), мада је процењено да се тај број креће између 3,5 и 4 милиона, што би било око половине укупне домаће популације без становништва са територије Косова и Метохије (Бобић, 2013:125). Као што је приказано на Графикону 1. највише их је из региона Јужне и Источне Србије (110.886 лица), а најмање са територије АП Војводине (50.328 лица).

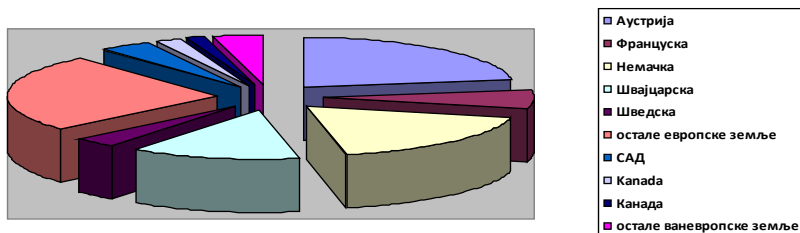
Графикон 1. Заступљеност миграната према регионима из којих потичу

Извор: Станковић, 2014:27.

Од овог броја, највише њих живи у традиционално емигрантским земљама Западне Европе, затим у САД и Канади. За разлику од резултата ранијих пописа становништва, када је Немачка била главна дестинација наших емиграната, данас је то Аустрија. На Графикону 2. је приказан удео наших грађана који бораве у иностранству према земљи пријема.

Графикон 2. Боравак грађана Србије у иностранству према земљи пријема

Извор: Станковић, 2014:19.

У погледу структуре становништва које борави у иностранству, резултати последњег Пописа показују да је најзаступљенија популација са средњим степеном стручне спреме 38,8%, али и да је значајан проценат стакло више или високо образовање – укупно 15,7% (Станковић, 2014:70). Највише високообразованих емиграната је у САД (15,8%), иза којих следи Немачка са уделом од 10,4% (Станковић, 2014:74).

У погледу занимања, и даље су најзаступљеније занатлије 14,4%, али расте и удео стручњака са уделом од 9,0%. Менаџери, функционери и законодавци чине мали број унутар популације наших спољних миграната (свега 1,0%), али њихов број у односу на претходне пописе ипак расте (раније је био статистички занемарљив). Истовремено, опада број пољопривредника, према попису из 1971. било их је 48,3%, а данас свега 0,6%. Овај податак, међутим, не указује само и првенствено на побољшан социјални положај наших емиграната, већ је и последица осавремењивања пољопривредне производње што је довело до смањења потребе за радном снагом у овој делатности.

Према изнесеним подацима о нашој дијаспори можемо закључити да је она изразито бројна и да потиче из свих крајева Србије. Такође, увиђамо да је наше становништво које живи у иностранству разноврсно и по структурним обележјима – месту рада и боравка, као и образовању и струци. Подаци последњег пописа становништва 2011. указују да је српска дијаспора најбројнија у нама територијално најближим развијеним земљама које су за наш народ и традиционално земље пријема (Аустрија, Немачка и Швајцарска). Даље, повећање удела високообразованих лица, затим стручњака и уметника, а смањење удела занатлија и пољопривредника, указује како на узлазну линију социјалне покретљивости грађана нашег порекла у иностранству, тако и на растући ниво капитала који се уз сарадњу са њима може усмерити у развој земље.

РЕСУРСИ ДИЈАСПОРЕ КАО ПОТЕНЦИЈАЛ ЛОКАЛНОГ РАЗВОЈА

Према подацима Светске банке и Народне банке Србије, у Србију се годишње слије око 2,6 милијарди евра у виду дознака из иностранства и на тај начин помоћ добија око 800.000 људи (Станковић, 2014). Подаци Светске банке показују да дознаке које су од дијаспоре пристигле у првој деценији овог века чине чак 13,7% укупног српског бруто домаћег производа, што би значило да је у овом периоду прилив средстава од дијаспоре 2,5 пута већи од директних страних инвестиција (Гречић, 2010). Овај удео средстава од дијаспоре би био још и већи, ако би се узео у обзир новац који пристиже преко неформалних

канала, који је, према проценама, по обиму далеко изнад забележеног. Како би се стекла још потпунија слика о упливу материјалних средстава од наших емиграната треба додати још и новац који потроше у Србији када долазе ради одмора и посете родбини и пријатељима. Међутим, иако је наша дијаспора поприлично дарежљива и омогућава значајан прилив новца у нашу државу и по томе је једна од водећих у свету, треба имати на уму да је она међу последњима по инвестицијама. Наиме, према подацима некадашње *Канцеларије за дијаспору* Републике Србије, свега 10% од овог износа наши људи инвестирају у Србију док остало иде директно у потрошњу домаћинства. Готово сви експерти који се баве управљањем миграционим процесима у смислу њиховог усмеравања у развој, сматрају да овако потрошен новац уопште не доприноси (или бар не у обиму за који има потенцијал) развоју матице. Међутим, неки аутори попут де Хаса (de Haas, 2005), верују да чак и овако потрошен новац посредно утиче на развој локалне заједнице. Своје уверење заснива на чињеници да свакодневна потрошња или улагање у стамбени простор подстичу домаћу производњу што даље утиче на побољшање стандарда. Такође, улагање у школовање деце или чак слање новца ради ангажовања чувања старих утиче даље на смањење броја незапослених чиме се уједно и смањује број особа које живе на ивици сиромаштва.

Материјални ресурси, притом, нису ни једини ни најважнији капитал којим располаже српска дијаспора, а који би ваљало мобилисати у циљу ублажавања сиромаштва нашег народа. Наши људи у свету поседују и различите нивое и врсте *хуманој калпика* у смислу достигнутог нивоа образовања, вештина и практичних искустава. Када се о томе говори, углавном се ставља акценат на младе образоване стручњаке и њихову улогу у трансферу знања из света у Србију, учешћу у подизању квалитета образовања и истраживања и тсл. Међутим, треба имати на уму да и лица која нису високообразована знањем и првенствено искуством које доносе из иностранства могу поспешити домаћу производњу. Примена искуства пољопривредника, на пример, који су радили у другачијим условима од домаћих уз употребу алата и машина и техника до сада непримењиваних у Србији, може утицати на пораст домаће пољопривредне производње.

Животом и радом у иностранству наши људи стичу познанства са појединцима из своје струке, комшијама, као и другим лицима српског порекла са којима постају ближи захваљујући заједничком идентитету, сличном искуству и осећањима према матици. Ове „неформалне мреже комуникације, које настају на бази поверења, реципроцитета и заједничких вредности“ (Бобић, 2013:127), представљају *социјални калпик* којим дијаспора располаже. Његов потенцијал за развој земље порекла је многострук. Захваљујући познанствима са

људима у земљи дестинације и доброг односа са њима наши људи могу изградити позитивну слику о Србији и изазвати позитивна осећања, што је основ за стварање тзв. дијаспоре афинитета (Филиповић, 2012). Даље, наша елита која живи у свету своју умреженост у друштву пријема може искористити у сврхе лобирања за интересе Србије или за привлачење инвестиција у нашу земљу нудећи подршку у смислу обезбеђивања гаранција пословања, али и домаће радне снаге. Поред тога, социјални капитал дијаспоре је незаобилазан ресурс и приликом реализације миграционих интенција нашег становништва. Дијаспора не само да пружа значајне материјалне ресурсе неопходне за емиграцију, већ пружа информације о процедурама за исељење, пружа административну подршку, затим прибавља информације о запослењу и након реализације емиграције пружа врло значајну емоционалну подршку. Социјални капитал у смислу умрежености миграната тако постаје саставни део и детерминанта миграционог процеса (Meyer, 2001). С обзиром да су радне миграције данас често одлука домаћинства и да су мотивисане побољшањем животних услова, а да је селективност у реализацији процеса карактеристика данашњих миграција, повезаност са онима који су одавно отишли за многе представља једину шансу реализације намере да се иселе.

Слање дознака, пружање подршке приликом исељавања и трансфер знања до сада реализован углавном преко програма размене, доказ су усмерености дијаспоре на Србију и жеље да јој помогну. Све то представља последицу сентимената и осећања појединаца, носталгије и осећања одговорности за напредак матице. Ова осећања, често кључна за мобилизацију дијаспоре, представљају њен *афективни капитал*. И не само да ова осећања представљају главни ослонац и адут државе приликом њеног ангажовања, већ она представљају и чврсту нит која повезује припаднике нашег народа који живе у свету и тако од њихове територијалне расутости ствара српску дијаспору у смислу који смо горе навели.

Према истраживањима спроведеним на популацији српске дијаспоре (Филиповић, 2012; Павлов & Предојевић-Деспић 2013) и дијаспоре других народа (Levitt & Jaworsky, 2007) утврђено је да су осећања појединаца највише усмерена на локалне крајеве из којих потичу. Ова посебна повезаност са местом порекла која поред осећања носталгије и одговорности подразумева добру упознатост са локалним контекстом и умреженост у друштвене структуре у локалној заједници, у литератури се назива *локалним капиталом*. Чињеница је да емигранти имају највише родбине и пријатеља у средини где су рођени и где су одрасли. Ово, даље, имплицира да је и уплив новца усмерен на домаће окружење, будући да примаоци ту живе. Одрастање и школовање емиграната подразумева с једне стране, припадност дру-

штвеним мрежама које су најгушће баш на локалу, као и добру информисаност о локалним контекстуалним условима. Ова умреженост која чини део њиховог социјалног капитала као и обавештеност о условима пословања, заједно са осећајем носталгије и одговорности према „родном месту“ утиче да ако се одлуче да улажу сопствена средства у привреду, онда отварају предузећа и започињу бизнис у локалној средини одакле су потекли, или у њу усмеравају стране инвестиције ако у њима посредују. С друге стране, запажа се да се „у месту дестинације мигранти насељавају по територијалном принципу: они који потичу из истих крајева, насељавају се у истим деловима насеља страних држава“ (Бобић, 2013:128). Територијална близина олакшава удруживање емиграната, а „позитивна осећања према завичају мотивишу на учесталост и ефективност економских, политичких и културних активности које су пре усмерене на уже локалне завичаје и породичне прилике“ (Халиловић, 2013:67)^[5].

Сви наведени капацитети указују на дијаспору као значајан ресурс развоја Србије, првенствено локалних средина из којих су ангажовани мигранти потекли. Стварање повољних услова за покретање бизниса који би поред стварања капитала упошљавао и локалну радну снагу, представља једну од могућих делатности одговорних домаћих актера као одговора на вишедеценијско сиромаштво српског народа. Да дијаспора има воље и жеље да улаже у завичај показују организације наших емиграната широм света. Мада су оне доста расцепкане, фрагментисане, удаљене и недовољно повезане и без координације у Србији, ипак су доказ постојања и расположивости наведених ресурса српске дијаспоре.

СТРАТЕГИЈЕ ДРЖАВЕ – МОГУЋНОСТИ И ПОТРЕБЕ РЕВИЗИЈЕ ЈАВНИХ ПОЛИТИКА

Однос Србије према дијаспори се мењао кроз историју што је доносило и промене миграционих политика. Свест о значају кружења знања зарад његовог раста и неопходности слања младих људи у иностранство на студије показала је наша политичка елита још средином XIX века када је према потребама државних служби слала омладину у емиграцију са задатком извештавања о сопственим постигнућима уз

^[5] Повезаност миграната заједничког порекла који живе и раде ван матице, у савременој литератури о миграцијама је означена појмом транснационалних заједница, које саме по себи не представљају дијаспору. Тек када се у оквиру заједнице јави центар, тј. матична држава ка којој су усмерена осећања и ресурси чланова заједнице, транснационална заједница постаје дијаспора (Филиповић, 2012). Међутим, пошто је забележено насељавање емиграната по територијалном принципу и давање примата локалном, а не целокупном националном развоју земље матице, неки аутори сматрају да је пре него појмом транснационалних заједница њихову повезаност прикладније означити термином транслокалних заједница (Халиловић, 2013:67).

дужност повратка ради примене стеченог знања кроз рад у државној служби и развијање појединих факултета (Павлов и др, 2012:19). Од тада, а нарочито након Другог светског рата, смењују се различите фазе државне миграционе политике које указују на постојање свести политичке и економске елите о значају дијаспоре за напредак земље. И данас, када се на основу институционалне деградације питања дијаспоре и Срба у региону (од Министарства, преко Канцеларије, ово тело је спало на Управу за сарадњу са дијаспором и Србима у региону у оквиру Министарства спољних послова) чини да интерес за исељенике јењава, ипак постоје иницијативе државе које указују на опстанак свести о њиховом значају – првенствено Стратегије и Акциони планови њихове промене, а затим и неколицина пројеката започета са циљем усмеравања ресурса имиграната у развој. Међутим, улагања још увек нису достигла задовољавајући ниво.

Анализирајући јавне политике држава које бележе успешну и мало или нимало успешну сарадњу са својом дијаспором Јонеску (Ionescu, 2006) је дала конкретне предлоге како развити успешну сарадњу. Према овој ауторки, држава прво треба да идентификује кључне развојне приоритете и конкретне пројекте како би се направио заједнички програм са дијаспором. Важно је, дакле, кроз озбиљну анализу утврдити развојне приоритете у земљи и дефинисати их како се не би створили нереалистични планови. Стога, дијаспору треба повезати са постојећим развојним институцијама (пројекти инвестирања, микрокредити и тсл), иновативним развојним праксама (пословним инкубаторима, Привредном комором, локалном самоуправом, разним Канцеларијама на локалном нивоу) и актерима у заједници – из области јавних услуга, здравства, науке, приватног сектора. Србија је имала више иницијатива таквог карактера. Једна од њих је *Кашалот* који је сачинило некадашње Министарство вера и дијаспоре са понудом око 200 инвестиционих пројеката у 68 градова и општина Србије. Реч је о мултимедијалном каталогу „Могућност улагања у општине Србије“, насталом као резултат сарадње тадашњег Министарства, локалне самоуправе, Привредне коморе Србије и центара за дијаспору при регионалним привредним коморама^[6]. Највећи

^[6] При Привредној комори Србије основан је Центар за дијаспору, а на нивоу локалних привредних комора – 16 центара за дијаспору, као и 12 канцеларија за дијаспору на нивоу локалне самоуправе (Павлов, ет ал, 2014). У Привредној комори Србије постоји Пословни савет за дијаспору, састављен од чланова дијаспоре и представника ресорних министарава и других организација из земље. Постоји и виртуелни Дијаспора клуб који је намењен размени искустава и знања матице и дијаспоре, а издаје се и информативни лист намењен дијаспори - Дијаспора инфо. Бивше Министарство вера и дијаспоре организовало је и праксе за студенте из дијаспоре у компанијама и државној управи у земљи, са идејом њиховог евентуалног привлачења и повратка. Министарство просвете, науке и технолошког развоја креирало је базу од 586 научника. Подстиче се њихово учешће у научноистраживачким пројектима у

део пројеката се односи на постојеће или нове капацитете у туризму. Једна петина пројеката је из области индустрије и исто толико у вези са инфраструктуром. Следе пројекти из домена екологије, пољопривреде и производње здраве хране, а општине које су обухваћене су: Зрењанин, Темерин, Лозница, Неготин, Кучево, Зајечар, Чачак, Крагујевац, Ивањица, Врњачка Бања, Ниш, Сокобања, Прокупље и Бабушница. Министарство је и носилац пројекта „Улагања у Србију“ где се представљају појединачни страни инвеститори из дијаспоре (Шведска, Канада, Велика Британија). По оцени тадашњег Министарства вера и дијаспоре, код нас, улагања су још увек мала, спорадична и недовољна (ИОМ, 2012). Недовољно су искоришћени потенцијали за умрежавање, заступање интереса и поправљање положаја дијаспоре/миграната у земљама пријема/дестинације, слаба је укљученост миграната у економски и политички живот матице.

Још један пројекат који бисмо навели као покушај изградње успешне сарадње са дијаспором јесте пројекат оснивања тзв. пословних инкубатора који покривају део трошкова пословања (изнајмљивање канцеларијског и истраживачког простора, телекомуникационе и технолошке инфраструктуре), пружају логистичку подршку (саветовање око бизнис плана, маркетинга, правне регулативе, књиговодства, и сл), (Павлов, ет ал, 2014). Пример такве праксе је *йословно йтехнолошки инкубатор* техничких факултета у Београду, настао кроз партнерство 4 факултета (Грађевински, Машински, Електротехнички, Техничко-Технолошки), затим општине Палилула и Иницијативе за демократску транзицију, а подржан од стране ОЕБС-а. Инкубатор је окупио факултете са којих фактички највише младих људи тежи да по завршетку студија емигрира. У оквиру инкубатора активирали су се и чланови наше дијаспоре, а 15 њих се вратило у земљу. Пример успешног повратника је научник Сава Маринковић, који је завршио Електротехнички факултет и магистрирао бизнис на Харварду, а уз помоћ инкубатора је 2007. основао фирму *ТелеСкин* (производи уређај и софтвер) за рано откривање меланома. Реч је о извозној компанији, која запошљава 20 људи (Павлов, ет ал, 2014).

Јонеску на другом месту наводи неопходност дефинисања дијаспоре и указује на разноврсност дијаспоре, што је врло корисно за идентификовање њихових бројних и разноврсних ресурса. Као што смо видели, попис становништва који се периодично врши пружа оквирну слику о структурним карактеристикама наше дијаспоре, односно, њеног дела. Међутим, морамо бити свесни да су ти подаци непотпуни, што због немогућности ажурног регистровања и праћења

земљи, било као сарадника, било рецезената домаћих пројеката. Но, општа је оцена да недостају јасни и конкретни подстицаји транснационалном предузетништву у Србији (ибидем).

саме појаве (пресељавања у иностранство) од стране Србије, као земље порекла, што због непрецизних података о мигрантима и у земљама дестинације^[7].

Повезано са претходним предлогом, јесте и наредни према коме треба идентификовати како и где дијаспора може да пружи специфичан допринос развоју. Начин да се то учини јесте преко података пописа становништва или евентуално преко неке прецизне базе података о нашим исељеницима, узимајући у обзир више генерација исељеника. Међутим, нереално је очекивати потпуни и објективни увид из разлога што то немају ни много развијеније државе од наше.

Даље, Јонеску сматра да треба идентификовати партнере у дијаспори и препознати њихове интересе, али и пронаћи начине њиховог повезивања са развојним потребама земље. Ово се првенствено односи на препознавање њихових постојећих иницијатива – програма, мрежа, удружења, стручних и пословних клубова и тсл. Што се тиче организација наше дијаспоре, оне су фрагментисане, расцепкане, удаљене и међусобно неповезане. Ипак, треба поменути неколико примера умрежавања са циљем протока информација и знања: познати *Serbian City Club*, са седиштем у Лондону, са 1.500 чланова, окупља пословне људе пореклом из Србије, који живе у Великој Британији, у циљу размене знања и информација, помоћи око интеграције емиграната, поправљања имиџа земље у иностранству, итд. У самој земљи има неколико примера: неформално удружење повратника *Repeats* (629 чланова), мрежа намењена реинтеграцији у Србију. Покрет *iSerbia* настао је као иницијатива младих високообразованих повратника да помогну младима у Србији да се адаптирају на услове савременог тржишта, а у том смислу, посебно је значајна њихова активност обезбеђења виртуелне менторске подршке из иностранства. Организација *Back2Serbia* позната је по сајмовима запошљавања, за наше грађане у иностранству и повратнике из иностранства (Павлов, *ет ал*, 2014:19).

На петом месту ова ауторка наводи да треба развити подстицаје који ће привући дијаспору да учествује у развојним програмима. То би значило да поред основних права (држављанство, имовинска и социјална права и тд.) припадницима дијаспоре треба омогућити приступ

^[7] Наиме, регистрација имиграната нашег порекла у државама дестинације, ма колико прецизну статистику да имају, поред осталог, отежана је због релативно честих промена граница наше државе од 1992. па до данас. Подаци који су прикупљени о досељеницима пре распада СФРЈ важе за све републике заједно; затим одвајање Црне Горе 2006. године, представља још један догађај који је допринео непрецизности праћења наших емиграната. Услед немогућности спровођења пописа у самим земљама дестинације, за сада се попис спољних миграната, односно условно, дијаспоре ослања на изјаве родбине, пријатеља и суседа исељеника, које нису ни потпуне ни сасвим прецизне.

кредитима, повољне услове регистрација фирми и бизниса, услуге трансфера дознака по ниским ценама, поједностављење бирократских процедура у оснивању предузећа и пословању. Генерално узев, у Србији не постоје специфични економски подстицаји намењени повратницима и транснационалним предузетницима. Они, у принципу, могу да користе директну и индиректну подршку Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, и НАЛЕД-а (Националне алијансе за локални економски развој) у циљу развоја бизниса намењен, како локалних предузетницима, тако и странцима, посебно за лансирање малих и средњих предузећа. Ту спадају помоћ око концепције бизнис планова па све до финансијске подршке. Министарство науке, просвете и технолошког развоја заједно са Привредном комором Србије, уз подршку дијаспоре организује такмичење и додељује награде за најбоље технолошке иновације. СИЕПА (Агенција за страна улагања и промоцију извоза Републике Србије) омогућава српским фирмама да се пласирају на страна тржишта, али и страним инвеститорима да стигну на српско тржиште. Што се тиче олакшица у погледу трансфера дознака и бирократских процедура, иако се говори да постоје такве иницијативе, у Србији се то јако споро спроводи.

Ради повећања продуктивности партнерства матице и дијаспоре, Јонеску сматра да је на држави да препозна препреке њиховој сарадњи (бирократија, инфраструктура, корупција и тд.), да би на основу тога утврдила адекватне друштвене мере, политике и осигурала њихову кохерентност на националном, регионалном и локалном нивоу. Недостатак ове кохерентности у Србији потврђен је и одлагањем примене стратегија и акционих планова који се периодично усвајају од стране одговорних актера. Уз то, јако је битно изградити капацитете државе да ради са дијаспором. Јонеску сматра да је врло важно да подршка дијаспори долази са највиших нивоа власти који дају легитимност развијеним политикама. Такође, важно је унапредити услуге које дијаспори пружају јавне службе – овде се првенствено мисли на проширивање капацитета администрације што би утицало на скраћивање процедура.

На крају, да подсетимо само да дијаспору не треба перципирати само као ресурс економских инвестиција, пошто би се тиме занемарили остали потенцијали ове групе. Овде првенствено мислимо на примену њиховог знања^[8], коришћење њихових мрежа и у смислу проводника

^[8] Није увек могуће на исти начин усмерити знање на локалну средину. Чланови дијаспоре који потичи из општина које немају универзитет у њих не могу ни да улажу услед тога што општине немају капацитете за упошљавање или гостовање експерата у циљу преноса знања у уобичајеном смислу. Због тога, наша експертска дијаспора доноси знање из света у универзитетске градове које се на локал може пренети преко студената који из њих одлазе на школовање. Међутим, многи научници су у исто време и предузетници, па у том смислу можемо говорити о директним инвестицијама. Кон-

за проток знања из иностранства и у смислу основног оруђа лобирања за националне и локалне интересе у иностранству. Позивајући се на локални капитал нераздвојан од позитивних емоција према завичају, препоручује се политика усмеравања ресурса на мање средине, а њихов развој би се даље одразио на напредак читаве земље.

ЗАКЉУЧАК

Србија има бројну и разноврсну дијаспору која се почевши од краја XIX века формирала емиграцијом становништва са њене територије и територија држава где су Срби аутохтоно становништво. Она је доста хетерогена по својим социо-демографским обележјима – полу, старости, образовању, занимању, интересовању, религијској припадности, политичкој и идеолошкој оријентацији и тсл. Ове особине су од „крuciјалног значаја када се промишља о (не)могућности успостављања јединственог идентитета српске дијаспоре и њеном могућем доприносу актуелном економском и друштвеном јединству матице“ (Бобић, 2013:128). Међутим, оно што се поставља као основни предуслов могућности мобилизације мрежа иселеника у развој матице – позитивна осећања према матици, налази се код већине њених припадника, што закључујемо на основу података прикупљених у оквиру малобројних истраживањима ове популације, која су код нас до сада спроведена (Филиповић, 2012, Павлов ет ал, 2011). Такође, на основу података ових истраживања увиђамо да се код њихових припадника кристалишу осећања одговорности више према локалној средини, него читавој држави, која за њих представља завичај у правом смислу. Стога, локални и афективни капитал у смислу који смо горе навели, треба да подстакну креаторе државних политика у правцу усмеравања ресурса дијаспоре у развој земље.

Коришћење капацитета Срба који живе ван Србије и стварање партнерства са њима, као стратегија смањења сиромаштва не треба да се ограничи само на потенцијално улагање материјалних ресурса. Хумани и социјални капитал у смислу катализатора за трансфер светског знања и обезбеђивања подршке приликом реализације развојних пројеката може да донесе боље резултате од директног улагања новца.

кретно, познати генетичар др Миодраг Стојковић из Лесковца иако је након повратка запослен на Универзитету у Крагујевцу, ипак се одлучио да клинику отвори у родном Лесковцу. Овај његов подвиг је на његов родни град утицао на више начина. Прво, проценат успешности обављања вантелесне оплодње, поред тога што је прославио клинику, утицао је да и сам град постане познат у региону. Многи парови који су имали проблема са природним зачећем, долазили су у Лесковац како би остварили жељу за потомством. Даље, др Стојковић је запослио изванредан број локалних становника, док је другима отворио могућност додатне зараде или потпуне преоријентације на угоститељске делатности. Бројне породице су знатно побољшале свој положај издавајући стамбени простор паровима који су долазили на оплодњу.

И не само то, углед заснован на поменутиим личним ресурсима може представљати гаранцију евентуалних страних инвестиција. Притом, треба имати на уму да ово потенцијално партнерство може донети успех једино ако се заснива на базичном поверењу и међусобној подршци, тако да је на Србији да промисли шта је за то неопходно и укључи то у своје јавне политике.

На крају, иако је масовни одлазак становништва из једне општине знак слабе развијености, високе стопе сиромаштва која је у њој заступљена и опадања демографског, социјалног и хуманог капитала, дијаспору треба препознати као ресурс који је могуће активирати и без повратка њених чланова у место порекла. Виртуелним повезивањем, повременим боравцима, краткорочним радним ангажовањем чланова дијаспоре постигла би се корист за одређену општину/насеље, што би се касније одразило и на укупан национални развој. Због тога изградња капацитета неопходних за ангажовање припадника дијаспоре у локалним заједницама може бити добар одговор на изазов смањења сиромаштва појединих територијалних заједница, као и на нивоу целе државе.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, Д. и М. Весковић (2014), „Корелација између политичког опредељења српске економске елите и спољнополитичке орјентације Србије у периоду 1989-2012.“, у Николић М. и Д. Тодић ур. *Страјешки њрвци развоја и утврђивање њоложаја Србије у савременим међународним односима*, Београд, Институт за међународну политику и привреду и Hans Seidel Stiftung.
- Бобић, М. (2013), *Постмодерне њоулационе сѡудије*, Београд, ИСИ и Чигоја штампа
- De Haas, H. (2005), „International migration, remittances and development: Myths and facts“, *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 8.
- Filipović, J. (2012), *Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization, Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken
- Гречић, В. (2010), *Српска научна дијасѡора*, Београд, Институт за међународну политику и привреду
- Халиловић, Х. (2012), „(Ре-)конструкција завичајних идентитета у босанскохерцеговачкој дијаспори: транс-локалне заједнице у Аустралији, САД и Аустрији“, у Емирхафизовић М. и др. ур. *Миѡрације из Босне и Херцеговине*, Сарајево, Универзитет у Сарајево и Министарство за људска права изабеглице Босне и Херцеговине
- Ionescu, D. (2006), *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*. IOM Migration Research Series 26, Geneva:IOM
- Лазић М. (2014), „Увод“, у Лазић М. ур. *Економска елиѡа у Србији у њериоду консолидације кайѡиѡалистѡичкоѡ ѡоретѡка*, Београд, ИСИ и Чигоја штампа
- Levitt, P. (2001), „Transnational migration: taking stock and future directions“, *Global Networks*, Vol. 3, No. 1.
- Levitt, P. and B. N. Jaworsky (2007), „Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 33.
- Ma Mung, E. (2004), „Dispersal as a Resource“, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Vol. 13, No. 2/3.
- Meyer, J. (2001) „Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora“, *International Migration*, Vol. 39. No. 5

Павлов Т, Р. Козма и Б. Велев (2012), *Дијаспора као ресурс локалног развоја*, Београд, USAID Србија и Група 484

Станковић, В (2014), *Србија у процеси селских миграција, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*, Београд, Републички завод за статистику

Milica Veskovic Andjelkovic

Mirjana Bobic

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Serbia

PARTNERSHIP WITH DIASPORA AS A STRATEGY OF POVERTY ALLEVIATION AT THE LOCAL LEVEL

Summary: *The devastation of Serbian economy taking place for last several decades has been compounded with long term social and economic crisis which brought about a decline of living standards and an increase in a number of extremely impoverished people. On the other hand a share of active population has been decreasing ever since and as forecasts say it will be further lowering down. These trends in Serbia (without Kosovo and Metohija) are, inter alia, caused, by both negative natural population growth and permanent negative net migration. Therefore it is not at odd to get to understand that migration is treated as a negative phenomenon. However it should be taken into account that by staying abroad migrants accumulate resources and new knowledge and skills and thus develop significant professional and personal ties. Many of them preserve relationships to Serbia, their homeland, through various social networks, owing to which they can transfer accrued social and human capital and therefore contribute to its future advancement. Therefore the goal of this paper is to demonstrate that diaspora is a highly prominent yet neglected source of local development of Serbia. In the conceptualization of Serbian diaspora we emphasize its interactions with the homeland and especially to local communities they originate from as well as their willingness to maintain these ties to homeland and obviously add to its progress.*

Key words: *Diaspora, remittances, social capital, human capital, affective relatedness to the homeland.*

Olga Vladimirovna Nechiporenko^[1]

Maria Rudolfovna Zazulina

Vsevolod Vladimirovich Samsonov

Siberian department of the Russian Academy of Sciences

Institute of Philosophy and Law

Russia

Оригиналан научни рад

UDK: 316.343.7(470)

THE RISKS OF POVERTY IN THE MODERN RUSSIAN COUNTRYSIDE AND THE COPING MECHANISMS OF RURAL COMMUNITIES^[2]

Abstract: *Our investigation is based on the results of the sociological surveys of change in strategies of social adaptation of rural population of Russia, spent by authors with uniform technique in Siberia, Volga region, Altai from 1993 to 2014. The proposed method of poverty assessment consist of two major indicators of poverty measurementp: average income per household member, subjective evaluation of the household economic situation. Analyzing the obtained empirical data enabled to reveal that in recent years there has been a significant reduction in poverty from the point of view of increasing rural incomes, but subjective evaluation of their living situation has not significantly improved. The paper concludes with a presentation of a theoretical framework for understanding of evolution of coping mechanisms (that protect rural communities from the risk of poverty) in rural development in terms of informal economy, networks and development of non-agricultural economy of rural areas.*

Keywords: *rural development, poverty, household income, subjective evaluation, coping mechanisms*

INTRODUCTION

One of the main results of the reforms of the 1990s. in the post-socialist countries was an unprecedented deepening socio-economic inequalities. Rapid change in the balance of power and society resulted in the aggravation of social problems and a sharp decline in living standards of the general population. The most negative social consequences of the reforms, which

^[1] olganechiporenko@yandex.ru Tel.: +79059543075; zamashka@yandex.ru. Tel.: +79134683500; highbook@yandex.ru. Tel.: +79139294211

^[2] The work was financially supported by RHF (project No 15-03-00605)

appeared in the first place - is a high level of poverty and unemployment and social polarization. In this - the main cause of social tension and political instability of reformed societies.

In recent years, in conditions of economic recovery, which follows after the overcoming the acute phase of the transformation crisis, the incomes of population has growing, but the problems of social inequality and poverty are remain acute, especially in rural areas. It is a known fact of the poverty of Russian citizens living in rural areas. And in world practice it is recognized that the population is less urbanized social communities have fewer opportunities for their development and is characterized usually by the presence of significant share of the poor. The problem of poverty is closely correlated with the problem of deprivation of the rural population, which binds P. Townsend with a specific set of material assets of households, guaranteeing the possibility of maintaining at least a minimum level of social ties. The lack of such a set means the actual loss of people from society, their social exclusion [Townsend, 2000].

The aim of this paper is to, first, to present an outline of the nature and dynamics of the Russian rural poverty, and, secondly, to identify protective practices (coping mechanisms) of rural communities, developed to overcome social class and socio-spatial inequalities.

METHODS OF MEASURING RISK OF POVERTY

It should be noted that the development of the scientific approach to the study of the phenomenon of poverty starts since, when the industrial society was replacing the traditional and, when poverty becomes a problem associated with the processes of industrialization and social reform. Qualitative rebirth of perception disadvantaged is from mid-twentieth century, when all were in vain attempts to overcome poverty and economic, and political methods. It was recognized that poverty is a systemic, multidimensional phenomenon, constantly changing value. The concept of "absolute" (material) poverty gave way to the new "relative" (symbolic) poverty, the criteria of which are the inability (inability) to follow the prevailing standards of consumption and way of life of the majority population, as well as satisfaction with their social situation.

In world practice there are several methods of poverty measurement:

- Regulatory approach, analysing the availability of wealth on nutritional standards and other standards set the minimum consumer (minimum consumer basket). This approach has a long tradition in international poverty research. The so-called basic needs as a criterion for measuring poverty dates back to the work of English economist of the nineteenth century J. Rountree. Leaving aside the considerable difficulties

associated with defining at least a minimum set of necessary products and goods, it should be noted that regulatory threshold of poverty can be used to measure poverty only if cash income reflects real consumption.

– Statistical approach as poor considering either 10-15% of the total number of population distribution in the sizes of the resulting per capita incomes, or a part of this series.

– According to the stratified approach – poor people are, a priori limited in the possibilities of self-sufficiency (the elderly, the handicapped, single-parent and large families, children without parents, the unemployed, migrants, etc.).

– Heuristic approach to poverty defines, based on estimates of public opinion or from the standpoint of the Respondent, the sufficiency or insufficiency of the standard of living of individuals or groups.

In Russia, as an official approach, adopted a normative approach, i.e. belong to the poor population living below the subsistence minimum, or the cost of the minimum set of food, the most essential industrial goods and very low consumption of services.

In Russian sociology a number of researchers uses a combination of several methods of measurement, for example, “normative heuristic method with endogenous component”, developed under the leadership of T. I. Zaslavskaya. The combination and development of these two factors is implemented by the researchers in different systems of indicators of poverty.

Our proposed approach to the measurement of poverty involves two types of indicators, including statistical and normative indicators and subjective assessment of material situation of the family (household).

The most typical factors that contribute to the vulnerability of becoming poor, most sociologists attributed the low level of per capita real income and wealth (“to be born poor”), low level of skills and education, poor health, high familial load, the displacement of the labour market, the individual characteristics associated with lifestyle, value orientations. The proposed method of poverty assessment through the measurement of deprivation (deprivation and social exclusion comes from the direct analysis of the degree of satisfaction of needs. Families can be classified as poor if their resources are insufficient to provide food, living conditions and activities, which is the usual or customary in society. Accounting for subjective self-assessments of the respondents their financial situation allows to make the analysis more relevant to the conditions of the studied area: on the one hand, the Respondent has knowledge about whether his standard of living “normal” or acceptable for this community, and on the other hand, a common understanding of poverty does not exist. This situation, in our

opinion, involve changes in the living standards of Russians in the post-reform years. The part families have been accustomed to poverty, and they do not consider low standards of consumption deprivation. Others compare their current situation with the standards of 1990th and in deprivation when incomes above the official poverty line.

Understanding that specific characteristics led to the emergence of connection attempts normative and heuristic approaches in the development of indicators of poverty. Research conducted by VTSIOM on poverty in Russia, based on five types of indicators. They are: a) the sum of primary and secondary incomes (earnings) of respondents in the month prior to the survey; b) the average per capita income of families of the respondents in the same month; b) the view of respondents on the minimum required wage level of workers; d) their idea of the cost per capita subsistence minimum in the period of the survey; e) an indication of the level of per capita income of families required, "to live fine". However, measurements on the basis of this approach based on a representative nationwide sample to obtain the necessary empirical data, but still with a certain periodicity (at least once a quarter), require enormous financial resources, known due to the high cost of such works. Given this, and more productive approach, it was deemed appropriate to elect only two major indicators different etymology, not correlated with each other, but having a relation with each other.

These indicators are as follows:

- average income per household member;
- subjective evaluation by the members of the household economic situation of the family.

In monitoring studies conducted from 1995 to 2014, in the framework of this approach, we used two types of indicators to study the problems of poverty.

The first step was to determine:

- a) the amount of basic and additional income (earnings) of respondents in the month prior to the survey;
- b) subjective assessment of respondents financial situation of the family.

The second step was to determine:

- c) the amount of basic and additional cash income, including all transfers of the household in the month prior to the survey;
- d) average shower cash income per 1 household member in the same month;
- e) subjective assessment of respondents financial status of a family

(household).

The measurement of the financial position of households was carried out based on the nominal scale, including signs, obtained empirically in the course of many years of research, and includes several categorical divisions, some of which means the situation of poverty of the Respondent (or the risk of such a situation – for example, “On products of money missing, but buying clothes is difficult”).

But since poverty is a socio-psychological state and not just the economic situation, it is possible to measure the psychological state of poverty was used, the scale of self-assessment by respondents of their “life situation”, which includes only 5 indicators, namely:

- more than normal;
- it's not bad, it is possible to live;
- life is difficult, you can tolerate;
- the situation is dire, impossible to endure;
- difficult to answer.

Thus, the poverty threshold for all stages of the monitoring study were shower subsistence minimum in the period of the survey, determined by government authorities. In fact, we face again “normative heuristic” approach to the definition of poverty. Possibilities of interpretation of the data obtained as a result of the use of such a “normative heuristic” approach allowed us to characterize poverty as a social condition different socio-demographic groups of the rural population and to characterize the dynamics of rural poverty in contemporary Russia, as well as protective mechanisms, produced by the actors of rural development in response to the risks of poverty.

While the problems of poverty and social differentiation were investigated in the context of broader issues of social modernization of the Russian countryside, so being primarily focused on economic and institutional changes, we tried to cover in our researches whole range of changes: social behavior, daily practice, ethnocultural aspects, changes in the rural way of life, political modernization of rural society (including issues of social partnership and local democracy). A comprehensive study of dynamics of change in rural communities included at least three sets of problems, containing more than 100 variables: the socio- economic bloc, covering the problems associated with the level of income of the rural population, property relations, the situation on labor market and forms of employment and the predominant economic activities; sociodemographic block; socio- structural block, comprising questions of social organization

and social relationships of rural communities, the network community profile, the level of trust and social capital, norms that structure social interaction of individuals and groups .

THE SPECIFICITY AND DYNAMICS OF THE RUSSIAN RURAL POVERTY IN THE MIRROR OF STATISTICS

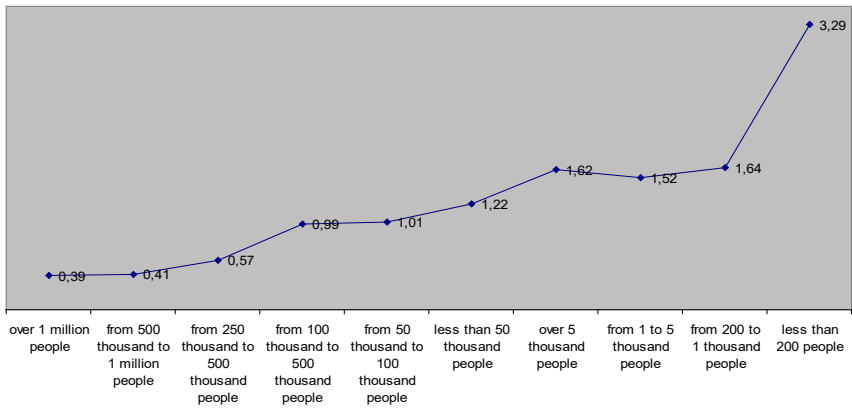
The growth of rural poverty in Russia during the reforms of the 1990s contributed to a number of reasons. First, significantly reduced the scale of production in the agricultural sector, which caused the growth of unemployment. Secondly, decreased the amount of state social assistance to low-income people. Thirdly, in the face of shrinking formal labour market in rural areas is falling wages of workers employed in agricultural organizations. Agricultural workers was one of the low-paid category of workers. For the period of the 1990s – early 2000s the level of wages of agricultural workers relative to the average Russian has fallen from 90% to 40%, and the ratio of minimum wage to average in the industry amounted to only 28 %. In addition, wages in enterprises in rural areas much more often compared to the city, detained, taking advantage of a desperate situation and low legal literacy of people. In the period of recovery growth after the 1998 crisis, the growth of real incomes began throughout the economy but the average monthly wage in agriculture is still lower than in any other sector of the economy (table. 1).

Table 1. Average monthly wage of workers in agriculture, in % of all-
-economic average level, 2008-2013

2008	2009	2010	2011	2012	2013
49	52	51	53	53	53

The risk of poverty is most high among the population living in small villages and hamlets, and has a tendency to increase. In 2013, the index of risk of poverty in settlements with populations of less than 200 people, was 3.29 against 2,15 in 2009 and more than doubled the corresponding indicator in rural settlements with populations of over 5 thousand people.

Fig. 1. The risk index of poverty on human settlements of different population in 2013

More than half of poor and extremely poor rural population (with incomes of more than 2 below the subsistence minimum) is employed, which indicates extremely low yields primarily agricultural work, which remains the main activity in rural areas, and widespread rural economic poverty. Moreover, according to statistics, the obvious trend to proliferation of the phenomenon of “labor poverty” – i.e., poverty among the employed rural population (table. 2).

Table 2. The share of employment in the economy among the poor population, in %, 2002-2013

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
58,7	58,2	58,1	58,4	58,7	59,4	59,7	60,7	61	63,1	63,2	62,7

Households with children in 2013 was 64% of all rural poor households. Of these, 32.7 per cent had one child, 22,3 – two and 9% three or more children. The slide into poverty at birth certainly has a negative impact on reproductive behaviour of villagers and demographic situation in the country. Among the rural poor is dominated by persons with secondary (complete) General education, are not in high demand in the labour market. They account for one fourth of the poor and extremely poor villagers. Higher education possess 9 % of the poor and 7.7% are extremely poor. The largest proportion of the poor are concentrated in larger rural settlements (from 1 to 5 thousand people).

THE DYNAMICS OF OBJECTIVE AND SUBJECTIVE INDICATORS OF RISK OF POVERTY. SOCIOLOGICAL SURVEYS

Analysis of the data of sociological research generally confirms the reduction of rural poverty in Russia according to macroeconomic indicators. The economic growth of the 2000s, accompanied by the growth of social support the rural population, has led to a certain increase in the welfare of rural residents. The comparison of data of our surveys of various years show the appreciable positive tendencies in this point in question, but we need to explore further, how it connected with shown growth of a standard of well-being of rural population (Table 3).

Table 3. Incomes of the population

Category	Data 2001	Data 2004	Data 2007	Data 2011	Data 2013
Abject poverty (less than 1/2 PM)	67 %	52 %	58 %	47 %	22 %
Poverty (from 1/2 to 1 PM)	27 %	36 %	37 %	42 %	40 %
More than 1 PM on a member of a family	4 %	10 %	5 %	9 %	29 %
2 PM and it is more	2 %	2 %	0 %	2 %	7 %

The analysis of subjective evaluations of their own financial situation of respondents, interpret the situation by personal views, values and opinions, allows a slightly different way to present the situation. Data from different years a gradual decline in the share of “very poor” (rural residents experiencing problems with the availability of food), from 25 to 5% of the respondents. However, the share of “uniquely poor” (respondents who have difficulties with acquiring clothing) remains unchanged, except for certain fluctuations, and is in the research of the last 10 years about 20% (table 4), significantly higher compared with the statistical indicators.

Table 4. Self-evaluation of their financial means by the respondents, %

Evaluation	2007	2011	2012	2013	2014
We barely scrape by; not enough money even for food	26	43	13	10	5
Have enough money for food, but buying clothes causes serious difficulties	19	20	20	42	20
Enough money to buy food and clothing, but buying things expendable is a problem for us	16	11	20	33	39
We can easily buy things durable. But it is difficult to buy really expensive things	2	3	4	13	27
We can afford expensive purchases - an apartment, a house, and much more	1	0	0	0	2
Difficult to answer	1	1	4	2	4

Considered above data correlate with the subjective scale of self-esteem “situations” by the respondents. During the same period 2007-2013 there was a reduction in the “pessimists” who choose the answer “the situation is disastrous, impossible to endure” (from 12% to 3%), but the share of other self-evaluations in recent years virtually unchanged, and the majority of respondents tend to regard their position is neutral: “life is difficult, but you can endure” (table 5).

Table 5. “How would you rate your current life situation?”, %

Evaluation	2007	2011	2012	2013
Everything is more than fine	4	5	6	7
It's not that bad and you can live	21	25	29	25
Life is difficult, but you can tolerate	39	58	51	62
The situation is dire, impossible to tolerate	12	11	13	3
Difficult to answer	14	1	1	3

Thus, the inconsistency of the current stage of development of the Russian countryside is that of objective improvement, manifested in the growth of the economy and people’s income does not significantly affect the social conditions of ordinary people and their subjective assessment of the situation, most of them are moderately pessimistic, or restrained optimistic judgments. This contradiction is explained, first, too low “starting point” of growth in the Russian village in the 2000s when wages and incomes were sometimes at a level not sufficient for physical reproduction (and

therefore the impressive growth of the 2000s is too small at the micro-level of individual households). Secondly, on the level and quality of life is influenced by the deterioration of the material base of the enterprises, the lack of social infrastructure, the shortage of safe drinking water and ecological problems. The dilapidated state of rural roads limits the economic development of the village. The reduction in the number of schools, hospitals, cultural institutions and sports limits the ability of rural residents. Despite the fact that rural residents are aware of the need and importance of higher education, many of them can't give a decent education to their children.

A significant component of rural poverty in Russia is to reduce the quality of the labour force and non-socialization of the rural population. From part of the working-age population formed a fairly stable group of unemployed, not seeking to get a job at all. While the study was not revealed strict correlation between the unemployment rate and income level. Employment on large farms, hired labor from the farmer or self-employment farm no guarantee of prosperity and wealth and save the villagers from the risk of poverty. One of the crucial aspects determining the risk of rural poverty in modern Russia is the socio-spatial factor. Territorial differentiation of natural conditions is a natural basis of the social division of labor, in turn, it accounts for the unique social conditions of life and social image of the population living on the territory of the local, the regional, subregional and regional communities.

COPING MECHANISMS AGAINST THE RISKS OF POVERTY

The problem of rural poverty in Russia is widely covered in literature and are well understood by society as a critical point of national development. At the same time recognized strategies of its decision has yet been made, neither explicitly nor implicitly. Generally speaking, this decision lies within the three strategies: 1) increase rural incomes from agricultural employment, 2) the growth of income from non-agrarian employment and economic diversification of rural areas 3) migration of rural population to the cities. And if part of this activity is external to rural society actors, the other part of practices and institutions to counteract the risks of poverty, created and maintained by villagers. Modern paradigm of rural development clearly relies on the resource of self-organization, self-development of the village. The self-organization processes of particular importance in rural areas where the most profound transformations of social life wore a spontaneous, often temporary in nature and was carried out in conditions of prolonged and large-scale crisis that threatened the survival of rural communities. The imperfection of the state agrarian policy and the ineffectiveness of measures

of socio-economic support of rural residents highlights the problems of self-organization of rural society and liberation of creative and entrepreneurial potential of “mass”.

The decrease during the years of reforms more than twice the share of wages in household income led to this situation, when she ceased to perform stimulating, reproductive, social and protective functions [Elohoval, 2004:36] that stimulated the development of alternative ways of providing rural households in Russia. Self-sustaining households represent a “primary element” of the informal rural economy. To compensate for low or no wages, rural residents are forced to resort not only to sell in the market parts of manufactured products, but also to different ways of diversifying sources of income — in other words, all possible ways of survival: leaving for work in the city, the collection and sale of mushrooms and berries, fishing and hunting, illegal hiring, etc. the national average in 2013, more than a quarter of all employment in rural areas were employed in the informal sector, which is almost three times higher than for the city. Unregistered employment is widely distributed and occupies an important place in the livelihoods of rural people, although it is mostly secondary. At least two thirds of rural residents, formally unemployed, have either permanent or alternating seasonal gainful employment. The study found various forms of unregistered employment. Among the young and working-age men spread out to work in the city and “shift method”, “work at North”. An important source of extra earnings for the villagers collect and sell mushrooms and berries, which lasts from July to October. Mushrooms and berries sold on the motorway or train station, and where such capacity is lacking, the buyers at prices twice lower. In recreational areas (along rivers and lakes) distributed service visiting for the summer season residents – construction of baths, houses, sheds. Cottagers are realized in summer surplus household products, etc. in the Winter the locals guard cottages most affluent citizens. While our research 2007-2014 allowed to discover two alternative types of informal practices: 1) “individualistic” based on reciprocal market and the types of exchange that are sold in informal entrepreneurial activities of households; 2) “integrative”, which combines the features of reciprocal, market and redistributive types of exchange, unites enterprises of the formal sector (reformed collective farms) and the household network.

The surveys showed a the strengthening of social differentiation and reduction in the importance of informal norms and interactions in communities, development-oriented practices of informal enterprise, trade and crafts, “seasonal work”, recorded the event here the degradation of social capital, manifested in the shift of attitudes to personal autonomy and lesser significance of local solidarity ties. In this sense, these coping mechanisms of the countryside against the risks of poverty, as the use of informal practices used in varying degrees by all rural households are contributing to increased

social differentiation and increases the risk for the individual groups of the rural population. Our assumptions are confirmed by modern research in Europe (England), there the finding is not that affluent populations are more formalized and deprived populations more informalized, as is assumed in the modernization thesis, but rather, affluent populations are found to be “work busy” engaging in a wider range of multifarious labor practices and doing so out of choice whilst disadvantaged populations are relatively “work deprived” conducting a narrower limited range of practices more commonly out of necessity and in the absence of alternative options [Nadin, Williams, 2012]. It fact led R. Pahl [1988] to see the informal economy not as a possible survival mechanism of the poor and unemployed, but a new dimension of social polarization with an underclass which is deprived both in the field of formal and informal work.

CONCLUSION

Thus, the analysis of data of the state statistics and our sociological surveys of processes of social modernization of the Russian countryside show that despite the positive dynamics of objective indicators of welfare the situation of poverty perceived by the respondents as a problem, and the subjective assessment of the problem vary slightly. Therefore, poverty as a factor of exclusion and deprivation remains important in rural areas. At the same protective mechanisms against the risks of poverty, develop the rural communities (informal practices, alternative employment) play an ambiguous role. On the one hand, they contribute to raising the standard of living of certain individuals and social groups. On the other hand, the use of informal practices sometimes leads to the inert nature of the development of rural communities and enhances social differentiation. Given this, it would be a mistake to bet solely on the resources of self-development of rural communities, suggesting that with some support (or non-intervention), they will be able to cope with the most serious risk of poverty. It is necessary to take into account the tool (adaptation) the nature of the protective mechanisms of the village. Analysis of current trends in the socio-economic development of the Russian countryside (research 2010-2014.) Shows a reduction in the value of the basic structures, generating informal connections and relations. Hypertrophic development of informal practices and relations in the 1990s. It was called as features of adaptation of the rural population to the market (which was forced, due to reduced formal employment opportunities, to find new channels of social and economic activity) and the weakening of state control in the various spheres of society in the period of large-scale restructuring and the lack of detailed legislative framework, adequate changing realities. As soon as there is no need for informal practices - there are changes that affect the scope and value, working ethos of the peasants.

REFERENCE

- Bondarenko, L. (2012) Bednost' sel'skoj Rossii (Poverty of Rural Russia). Otechestvennye zapiski, 6: 104-116.
- Elohova, I.V. (2004) Uroven' zhizni sel'skogo naselenija Rossii (The standard of living of the rural population of Russia). Sel'skaja bednost': prichiny i puti preodolenija. Moscow.: VIAPI.
- Nadin, S., Williams, C.C. (2012). Blurring the formal/informal economy divide: beyond a dual economies approach. Journal of Economy and its Applications, Vol. 2, 2: 3-19.
- Pahl, R.E. (1988). Some remarks on informal work, social polarization and the social structure. International Journal of Urban and Regional Research, 12(2): 247-267.
- Townsend, P. et al (2000). Poverty and social exclusion in Britain. York: Joseph Rowntree Foundation.

Олга Владимировна Нечипоренко

Марија Родолфовна Зазулина

Всеволод Владимирович Самсонов

Сибирско одјељење Руске академије наука

Институт за филозофију и право

Русија

РИЗИК ОД СИРОМАШТВА У СЕОСКИМ ПОДРУЧЈИМА САВРЕМЕНЕ РУСИЈЕ И ОДБРАМБЕНИ МЕХАНИЗМИ У РУРАЛНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА

Резиме: *Раd је заснован на резултатима социолошкој истраживања о промјенама у ситуацијама социјалне припадљивости руралне популације у Русији, које су аутори провели у Сибиру, региону Волге, и Алтаји у периоду од 1993. до 2004. године. Предложени метод за процјену сиромаштва се састоји од два главна индикатора: просјечни приходи по члану домаћинства, и субјективне процјене економске ситуације домаћинства. Анализом прикуљених података се дошло до закључка да је у руралним подручјима у посљедњим годинама дошло до значајног смањења сиромаштва из угла повећања прихода, али да је субјективна процјена услова живота и даље иста. Раd се завршава представљањем теоријској оквира за разумјевање промјена у одбрамбеним механизмима руралној развоја у смислу сиве економије, мрежа и развоја неформалне економије у руралним подручјима.*

Keywords: *рурални развој, сиромаштво, приходи домаћинства, субјективна процјена, одбрамбени механизми*

ETHICS OF INTERNATIONAL ACTIVISM AND THE CRIMINALIZATION OF UNDESIRABLE FOREIGN NGOS

The decision by Russian President Vladimir Putin to sign a bill that allows “authorities to prosecute foreign non-governmental organizations (NGOs) or firms designated as ‘undesirable’ on national security grounds”^[1] bound to receive a hostile reception in the West. Already Amnesty International declared that the new law will “snatch away the space for dissenting views and independent civil society activism,”^[2] while Human Rights Watch more hysterically stated that the law aims at “squeezing the very life out of Russian civil society”^[3], and the State Department harshly characterized it in a characteristically over the top fashion “as a further example of the Russian government’s growing crackdown on independent voices and intentional steps to isolate the Russian people from the world.”^[4]

Dramatic statements aside, we may want to ask, quite separately from the case with this Russian law, what could be considered as proper boundaries for engagement by international activists. In other words, the increasing power of NGOs in the post-Cold War period, manifest in their ever mounting number in operation and handling of ever more substantial quantities of money, raises questions about the roles and responsibilities of these new global, non-state actors. In particular, there is the question of developing an ethics of international activism that would facilitate moral assessments of the endeavors by agents operating in countries other than their own.

^[1] “Russia’s Putin Signs Law Against “Undesirable” NGOs,” (<http://www.bbc.com/news/world-europe-32860526> last accessed June 17, 2015).

^[2] “Russia: Law on ‘Undesirable Organizations’ Will Further Tighten the Noose on Dissent,” (<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/01/russia-law-undesirable-organizations-will-further-tighten-noose-dissent/> last accessed June 17, 2015).

^[3] “Russian Civil Society Deemed “Undesirable,” (<https://www.hrw.org/news/2015/05/20/russian-civil-society-deemed-undesirable> last accessed June 17, 2015).

^[4] “US State Department Takes on Putin’s “Undesirable” NGO Law,” (<http://www.dw.de/us-state-department-takes-on-putins-undesirable-ngo-law/a-18472831> last accessed June 17, 2015).

Elsewhere I have argued^[5] in favor of developing an ethics of international activism, which involved a process of formulating a series of constraints on what would constitute morally permissible agency in the context that includes delivering services abroad, directly or indirectly. In elaborating these ethical constraints I relied on the concept of “force multiplier.” The content of this idea and its official applications have explanatory importance in considering the correlation between post-Cold War phenomenal growth in the number of international NGOs and the emergence of the U.S. as the sole, unchallenged super-power ushering in the new “unipolar” world.

The fully developed proposal for an “ethics of international activism” consists of four constraints on morally permissible international activism: (C1) *The Professionalism Constraint*; (C2); *The Integrity Constraint*; (C3) *The Respect for Sovereignty Constraint*; and (C4) *The Humility Constraint*. As soon as these constraints are understood and correctly analyzed, an overarching principle emerges helping us realize that *local activism must enjoy normative primacy* (in all three normative spheres: moral, legal, and political) over international activism. At the same time, this gives us an idea of how to conceive of what could constitute legitimate international activism, that is one that respects the primacy of local activism.

Before introducing in a bit greater detail the elements of this ethics of international activism let us define “international activists” as altruists attracted by causes that originate in foreign lands. By calling them “altruists” I do not intend to prejudge the actions of international activists as necessarily morally good; I simply mean to indicate that they are ostensibly acting out of concern for the welfare of others, in this case those others are foreigners. We can make further progress in delineating more exactly who the “international activists” are by making more precise this notion of “causes that originate in foreign lands.” Most frequently those causes are expressed in terms of global protection, and respect for human rights. Thus, Amnesty International defines itself as a “global movement” of people “campaigning for a world where human rights are enjoyed by all,”^[6] while Human Rights Watch claims that it “works as part of a vibrant movement to uphold human dignity and advance the cause of human rights for all.”^[7]

[5] This article is based on the essay: Aleksandar Jokic “Go Local: Morality and International Activism” *Ethics & Global Politics* Vol. 6, No. 1, 2013; pp. 39-62. A web version on this article was published under the title “Russia’s Law on Undesirable Foreign NGOs and the Ethics of International Activism” by *Oriental Review* on June 5, 2015 (<http://orientalreview.org/2015/06/05/russias-law-on-undesirable-foreign-ngos-and-the-ethics-of-international-activism/> last accessed June 17, 2015).

[6] See <https://www.amnesty.org/en/who-we-are/> (last accessed June 17, 2015).

[7] See <https://www.amnesty.org/en/who-we-are/> (last accessed June 17, 2015).

We can achieve additional clarity by realizing that governments can also show interest in those same causes expressed in terms of *human rights*, but we would not count government administrators, operating in their official capacities, among “international activists”. Thus, The Bureau of Democracy, Human Rights and Labor of the U.S. government, states that “protecting human rights around the world (is) central to U.S. foreign policy;”^[8] yet we would not consider State Department officials “international activists”. This is why organizations that want to count as groupings of international activists are quick to assert their *independence*. Consequently, international activists are not meant to be government officials, ideologues, corporate lobbyists, or missionaries on behalf of any religion; in fact, international activists are supposed to operate independently of any government, ideology, corporation, and religion. In the first instance, this then poses strong constraints on how to construe an ethics of international activism starting with *The Professionalism Constraints*:

(C1) It is considered morally impermissible for international activists to act on behalf of any government, ideology, corporation, or religion.

It stands to reason that if a person is genuinely motivated by the welfare of others from a country other than her own, then she must not be acting on behalf of her (or any other) government, should not promote any ideology (be it political, economic or otherwise), nor proselytize in favor of a religion. Thus, for example, international activists must not propagate in favor of a regime change in a country where such policy is pursued by, say, the U.S. government; they must not engage in promoting the economic ideology of free market and privatization in, say, a country with the socialist economic system (or any other); or attempt to convert, say, local Muslim population to Christianity.

In order to introduce the second constraint the notion of *force multiplier* must be introduced; it is a military term, defined as follows in *The Oxford Essential Dictionary of the U.S. Military*^[9]:

A capability that, when added to and employed by a combat force, significantly increases the combat potential of that force and thus enhances the probability of successful mission accomplishment.

^[8] See <http://www.state.gov/j/drl/> (last accessed June 17, 2015).

^[9] For the web version of this dictionary see <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095827908> (last accessed June 17, 2015).

It is not difficult to document that this military term is widely used by U.S. officials^[10], including a Democratic U.S. President^[11], right wing think tankers^[12], various academics, and even international activists^[13] themselves, suggesting that the Western NGOs do and should serve as force multipliers for U.S. armed forces in the variety of theaters of operations where the latter are continuously active. This, however, stands in direct opposition to the definitional component of “international activism” as agency that stems from concern for the welfare of others in foreign countries. The integrity of their actions is threatened if international activists operate in concert with U.S. armed forces or for the sake of U.S. government while ostensibly engaged to address basic needs of less fortunate humans in other countries. Consequently, an explicit moral constraint—*The Integrity Constraint*—defining the way international activists can satisfy the requirements of minimal integrity of their actions is necessary:

(C2) It is considered morally impermissible for international activists to serve as force multipliers for U.S. (or any other) armed forces or U.S. (or any other) government.

It is perhaps clear that *The Integrity Constraint* is already implied by *The Professionalism Constraint*. However, given the aggressive push by the U.S. officials to employ international activists as force multipliers, the impact of the phenomenon of revolving doors between government service and positions within human rights organizations, and the apparent happy acquiescence by many international activists to their newly given (post-Cold War) role, it is important to make *The Integrity Constraint* explicit.

Once human rights become indistinguishable from official political ideology, once human rights culture is usurped by the dominant powers, and once the argument for human rights is turned into an apologia for the imperial project by the sole super power while this transformation is not protested but supported by international activists in the Western countries, this gives us a clear sense of international activists serving as force multipliers or being “belligerent altruists”. However, the tension captured by this term must be resolved, and this brings us to the next constraint on the morally permissible character of international activism. In order to accomplish this we must remove the belligerent character of the post-Cold War practice by human rights organizations. We must counsel a return to the human

^[10] See http://avalon.law.yale.edu/sept11/powell_brief31.asp (last accessed June 17, 2015).

^[11] See <http://www.kentlaw.edu/academics/courses/admin-perritt/pdd-25.html> (last accessed June 17, 2015).

^[12] See <http://www.heritage.org/research/lecture/the-united-states-must-demand-accountability-from-un-peacekeeping-operations> (last accessed June 17, 2015).

^[13] See <http://www.doctorswithoutborders.org/news-stories/ideaopinion/iraq-search-humanitarian-crisis> (last accessed June 17, 2015).

rights discourse that respects sovereignty of nation states and permits at most “soft” intervention while opposing all attempts at decriminalizing aggression (through “humanitarian intervention,” R2P, “war on terrorism,” or similar constructs) and making sure that activists are not aiding and abetting aggression under any circumstances. This could be called *Respect for Sovereignty Constraint*:

(C3) It is considered morally impermissible for international activists to disrespect sovereignty, aid and abet aggression, and engage in anything beyond “soft” intervention.

To advance further with our goal of developing an ethics of international activism that would facilitate moral assessments of their endeavors we may engage in moral phenomenology of international activism. Moral phenomenology is the study of the experiential aspects of moral life. By investigating “what it is like” to undergo mental states that instantiate phenomenal properties when, say, judging that one “must engage” we might be able to formulate further moral constraints that can guide our moral evaluation of what international activists do. The idea is that the construction of constraints on moral permissibility of acting *qua* international activist can be aided via compelling phenomenological descriptions of specific experiential episodes.

By paying attention to moral phenomenology of activism a picture emerges according to which, for the activist, given the axiological nature of the cause for which she is fighting, all that is required to set her on the right path is that she be sincere and firm in her decision. Are there no obstacles to getting the purpose right, to honing in on what is unquestionably the right goal to make personal sacrifices for? What could be the source of such infallible knowledge or the experience that appears as if one is in the possession of it? These are appropriate questions! For, the activist possesses not only a firm conviction that the cause is right, but also a persuasion that no consideration could possibly put it in question. The position is tantamount to a person who has all the answers in advance, with no need to engage in the search for evidence. It is a position that readily presents answers, while the procedure that supplied them remains forever hidden, unexplored, and insignificant. Does this, therefore, mean that it isn’t, strictly speaking, important *what will really be achieved* (as in the saying “Don’t look a gift horse in the mouth”), but that whatever is accomplished is good enough—in the sense of being sufficient and not open to moral assessment other than automatic praise? Put differently, since the activist’s motivation procures the act’s rightness and its goodness, does this mean that *there is no possible question to be raised here*? Or, that no argumentation of any kind is required or possible in this case? The last remark indicates an *ideological*

character of the situation—we are trading in a context wherein *reasons* do not function in their customary fashion, or not at all. This appears to make activism akin to ideology.

This discovered link between international activism and disposition to uncritical adoption of ideology indicates that the principal danger international activists face is their vulnerability to cooption by big powers through usurpation of the main (ideological) tenets that define *sumum bonum* on behalf of which they activate. In light of *The Professionalism Constraint* international activists are morally required to prevent such cooption and usurpation, but the ideological nature of activism substantially reduces the resistance capacity by activists in this respect. Hence, it should not be surprising that they end up converted into force multipliers with such ease. However, there is a defense available to them that could enhance their integrity and consists in the practice of humility. If activists avoid the attitude of epistemic arrogance with respect to the normative value of the cause they act to support, if they refuse to take their own comfort and conviction regarding the value of their cause as a sure mark of its unquestionable validity, they may have a way of protecting the moral purity of their engagement. This takes us to the final constraint in this exercise, to *The Humility Constraint*:

(C4) It is considered morally impermissible for international activists to take the strength of their conviction as a sufficient condition for the validity of their endeavor.

In light of the moral constraints, C1-C4, the overwhelmingly negative assessment of contemporary Western international activism is painfully obvious. If so, the question emerges, what must morally speaking be done about it? This question would have to be answered both from the perspective of the activists and those who find themselves on the receiving end of these would-be-good-but-bad-Samaritans.

From the perspective of the Western activists we should advise the following. Just as the old American saying goes that “all politics is local” so all activism should be local. In fact, the overarching duty for any activist-minded Westerner may be to go local, and thus deprive the imperialist project of an important body of force multipliers. On the other hand, if activities and projects by international activists hailing from the West cannot be deemed morally permissible, this should have *legal* consequences in the rest of the world: all countries outside the Empire, particularly countries targeted by international activists as potential theaters of their operations, ought to criminalize activities by international activists and “human rights organizations” on their territory when not in solidarity or in support of

local movements. Paradoxically, the justification for this criminalization is grounded precisely in the real concern for the human rights of the inhabitants from those countries.

A clarification is in order at this point. When I state that all activism should be local this is not meant to preclude legitimate international activism. What I mean is to insist on *the primacy of local activism* in the sense that all international activism must recognize this primacy, and hence reduce itself to a supporting role. In short, the legitimate international activism engages in solidarity and support of pre-existing local movements. Recognizing this primacy of the local aspect of activism can be seen as the main condition of legitimacy for any international activism.

The conceptual apparatus and normative framework developed here can assist in diagnosing in a precise way what is wrong (morally speaking) with the Western “strategic non-violent action” and the projection of the so called “soft power”. In short, this design that uses non-violence as a form of warfare adopted by foreign policy makers in the U.S. who orchestrated various “color revolutions,” “Arab spring,” etc. must be deemed morally impermissible as it violates all four constraints developed and defended here and because it feigns respect for the *primacy of local activism*: while it is the local people that participate in a non-violent movement directed against their government, the movement itself is envisaged, funded, and its “local” leaders are trained by foreign organizations.

Returning now to the Russian law on the undesirable foreign NGOs, rather than quickly dismissing it as an assault on dissent, civil society or anything else we could avoid drama and hysteria by using the conceptual apparatus offered here in order to assess whether the response to international activism is excessive or legitimate, which at the same time gives us a very precise sense of what is rightly “undesirable”. To the extent that foreign NGOs violate the provision of the primacy of the local activism and the four moral constraints, issuing restrictions in the form of legal means may be entirely justified and defensible. In fact, this is a practice that would in all probability be justified the world over, in particular in what I like the call the “once developing world” (before they become victims of imposed neoliberal economic models) where the Western human rights organizations have been operating in total impunity.

Зоран Аврамовић

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Босна и Херцеговина

Оригиналан научни рад

UDK: 316.733

О ПОЈМУ СИРОМАШЕЊА КУЛТУРЕ

Сажетак: *Савремена култура се налази под притиском нових информатичких технологија и халајљивој глобалистичкој тржишња. Брзе промена друштва одухваћају све традицијом створене, усманове и вредности. Савремена култура се суочава са снажним налетом хедонизма на њековине духовној живој. Култура постоје забава. Уметност отвара врата царству чула. Савремена култура је једна дизајнирана целина у којој се дух повлачи пред налетима разних облика чулности. Висока култура се повлачи пред масовном. Три су дереминације појаве нове чулне културе – глобализам, интернет, уметност као чулност без идеје. Мења се културни образац српској друштва.*

Кључне речи: *Сорокин, чулна култура, глобализам, интернет, антиуметност, српска култура*

УВОД

После 600 страница неверовантне ерудиције и систематике Питирам Сорокин у књизи *Друштвена и културна динамика* (2003) прелази на завршно поглавље следећим, понесеним поетским речима. «У дубокој смирености приближавмо се крају дугог и смелог ходочашћа наше анализе структуре промене културе. Све што нам још остаје јесте да, на основу општег утиска који смо стекли, бацимо последњи поглед на трагичну сцену сумрака чулне фазе наше културе. Учинимо то са свим саосећањем учесника у трагедији и са непоколебљивом надом човека који види даље од најближег видокруга» (Sorokin, 2003: 613).

У тексту који је писао 1934. године *Криза нашеј доба* Сорокин тврди да Западно друштво и култура доживљава једну од најдубљих и најзначајнијих криза свог живота. «То је криза чулне културе која је сада у својој фази презрелости, културе која је доминирала западним светом последњих пет векова» (Sorokin, 2003: 557).

Књига се завршава чланком *Сумрак наше чулне културе и иша после ње. (писаном од 1937 до 1941)* у коме се такође подвлаче основне

карактеристике данашњег стања западне културе. Оне се свде на дубоку кризу вредности, неких институција, демократије, стваралачке културе.

Култура у епохи разобручене чулности постаје «културно смеглиште». Ту ће се наћи «несварени култури елементи» и креативност у одумирању. Уместо великана, места заузимају медиокритети и псеудомислиоци, псеудописци и псеудосликарци. Уместо креативне префињености појављује се квантитативни колосализам («што веће-то боље»), техника замењује генија, информација мисао. Велике културне вредности прошлости се деградирају (украс на производима масовне културе).

Вредности духовне културе губе опште важење. Оне се атомизују, уместо њих добијамо «мишљење». Оне су огрезле у материјализму, оне су остале без духовног и божанског. Занемаривање граничне линије између вредности и невредности (праведног и неправедног, лепог и ружног) доприноси нестанку њиховог универзалног прихватања. Преовладавање чулних вредности допринело је обезвређивању човека. Човек се све више схвата као «хумани робот».

Слобода се претвара у мит за већину људи и постаје самовоља једне осционе мањине. «Неотуђива права се неће поштовати, а све свечане декларације о њима служиће само као обичан декор и лепа маска за необуздану принуду» (Sorokin, 2003: 615).

Да ли је ова Сорокинова суморна слика културе у којој доминара чулно доиста кључна тенденција савременог постојања човека и нација? Има у његовим тврдњама нешто прорпчког: дух је у данашем свету у дефанзиви. Шта је то што у савременој култури производи чулност без духа? Бар три извора савременог обездуховљења културе су: глобализација националне посебности, експлозивни породор интернета, стваралаштво без великих тема и зараза експериментисања.

ДА ЛИ КУЛТУРНА ТРАДИЦИЈА ГУБИ БИТКУ СА ГЛОБАЛИЗАЦИЈОМ?

Основни појмови културе концентрисани око човека који *обојањује свој дух*, који својој *души* тражи изражајни облик, који доживљава и проучава свет у коме историјски живи. Тако су мислили класични проучаваоци културе крајем XIX и почетком XX века. Свет човекове културе се разумева као *целина* стваралачких остварења заједнице, било имплицитно (Шпенглер, 1989.) или теоријски утемељено (Малиновски, 1965, Сорокин, 2003). Дакле, култура је целина човековог постојања.

У таквом поимању културе однос према *традицији* је од суштинског значаја и то у две равни: као одржавање и као прерада духовног и материјалног наслеђа. Све типологије културне историје људске врсте (Шпенглер, 1989, Сорокин, 2003, Данилевски, 1994) засноване су на увиђању огромног значаја традиције за културни живот људи.

Социјални оквир постојања и развоја културе је *нација*. Она има пресудан значај за настанак, постојања, и промену културног погледа на свет. Богатство култура се показује посредством националне душе и облика. Али, национална култура није опозитна страном. У њима се процес културног сазревања у контексту више култура (национална – страна) именује као “енкултурацијски конфликт”. Свака култура показује различита обележја и различите могућности решавања одређених ступњева напетости као што су отвореност, индивидуалност, различитост, начини мишљења. Отвореност подразумева културне промене до којих долази у додирима и мешањима између култура, диференцираност показује различитост слика културе, а не само једну, рефлексивност потврђује промишљање и других култура а не само оне којој ученик (или грађанин) припадају, индивидуалност је напор да се ослонац субјективности пронађе у себи а не у другим ентитетима.

У савременој култури која се обликује у глабалистичком амбијенту, “енкултурацијски конфликт” је добио друга значења. Није више реч о плодном прожимању националног и страног већ о поступном нестајању националног у страном (глобализацијском). Парадоксално, овакве тенденције увидео је руски мислилац Данилевски, средином XIX века. «Пренети цивилизацију неком народу очевидно значи приморати тај народ да усвоји све културне елементе (религиозне, обичајне, социјалне, полтичке, научне, уметничке) до те мере да буде потпуно прожет њима, да би могао да делује у духу онога који му је то предао, тако да би макар делимично био на његовом нивоу, да би био његов супарник и истовремено, настављач правца». (Данилевски, 1994:199). Преношење цивилизације одвија се између утицаја и пресађивања.

Глобализована култура је усмерена на промену темељних одређеница малих култура. У томе јој помажу американизоване социјалне вредности као што су слободно тржиште, инструментални ум, индивидуализам. Њен је циљ да промени однос локално-глобално и да све утопи у глобално. Али, кључни «задатак» нове, глобализоване културе открива се у промени темељних значења националних симбола. Култура је скуп симбола чија су значења устаљена за одређену заједницу. Она је колективно памћење. Процес симболизације, који је претпоставка рађања културе, одвија се путем стабилизације значења најпре говорним а потом и писаним језиком. «Људска заједница почиње да

има културу тек онда када се одређена сума знакова за све чланове заједнице састоји само од елемената који су за све њене чланове повезани са *идентичним значењем*». (Ваутан, 1996:76). Овде смо код угаоног камена нашег разумевања глобализоване културе. Њен је план да управо ова стабилизована идентична значења раствори, разлије и да тако чланови мање културе изгубе међусобну везу. Поред медија и образовања, продор глобализацијске културе, огледа се и у другим областима друштвеног живота - у економији, култури, забави, спорту.

Потребно је разликовати дугорочни и краткорочни циљ глобализацијске културе. Када је реч о овом другом циљу, онда се мора подвући јачање забавно-спортског дела културе. То је онај део културе који Питирам Сорокин именује као чулна култура која се састоји из три варијетата од којих су значајна два: А) пасивно-паразитски експлоатише и користи спољну стварност («Уживај у данашњем дану», «Живот јер кратак»), Б) цинични користи свет стављањем и скидањем маски (лицмери, сналажљиви, послушни).

Талас забаве, игре, спорта, уопште духовно празног живота уз материјалну похлепу је оно кључно обележје савременог друштва и културе. Мед дана, сласт свакодневнице је постало суштинско, а оно што је духовни напор, идејни рад је гурнуто на маргину, не нешто непотребно. Ериксен је тачно приметио да «савремена култура страшно хита, а нигде не стигне» (Eriksen, 2003). Ова превлађујућа култура забаве већ се именује као «кокаколизација», «мекдоналдизација» стила живота.

Глобализацијска култура наилази на препреке. Традиција јој је велика сметња. Свака култура носи у себи нешто од памтивека дубинско, архаичне симболе, духовни почетак. Културна археологија открива митолошке, верске, књижевне, дискурзивне слојеве прошлости. Традиција није ни историја, ни наслеђе, ни прошлост. Традиција се изводи из предања, из онога што се *преузима* из прошлости и преноси на савременост и будућност.

Свака генерација у прилици је да дефинише свој однос према предању, да интерпретира културно наслеђе које није увек културолошко већ често у функцији других друштвених, идеолошких и политичких циљева. Када се разбистре све поменуте разлике под појмом културне традиције, треба подразумевати онај део прошлости који учествује у стварању *идентичности* (културних образаца) и *конструктивности* са три кључна сазнајна и доживљајна елемента националне културе: 1) *јавна свест* о наслеђеним духовним и материјалним вредностима, 2) *институције* као што су породица, школа, црква, држава, 3) *стваралачке личности* у уметности, науци, религији, држави.

Културна традиција се налази између одбране и напада (Аврамовић, 2011). Притисак глобалистичког постмодернизма на вредности традиције све је снажнији. Колоквијални дискурс се своди на «окрепимо се будућности» што значи да је традиција баласт кога се треба ослободити. У одбрани од свести која се залаже за радикални дисконтинуитет треба рачунати и на аутокритику држава које шире нову западну идеологију глобалистичког искорењивања, а које по истраживањима Арнолда Тојнбија своју економску, војну и политичку моћ усмеравају и према уклањању «особених култура». А треба веровати да ће се појавити елита националне власти која ће напустити политику по којој ће нама бити добро ако се одрекнемо слободе и права на изражавање својих интереса, вредности и потреба.

Нема доказа да оно што је традиција треба да буде преузето у будућности. Али, традиција је *најрационалнија мојућа основа* за избор између различитих облика модерности. Другим речима, традиција није опозит промени, при чему није неважно о каквој промени је реч. А треба додати и чињеницу да се код великих стваралачких личности, културних група, институција могу уочити хибридни примери комбинавања традиције и модерности (традиционализма и модернизма). Стваралац може да буде модерниста у свом делу а традиционалиста у идејнополитичком опредељењу. И супротно.

ИМПЕРИЈАЛИЗАМ ИНТЕРНЕТ КУЛТУРЕ

Појава интернет културе, условљена је технолошким и привредна развојем друштва и државе. Информационо друштво, само име говори, заснива се на стварању, ширењу, коришћењу информација које су значајне за друштвене делатности и све друге активности пјединаца и друштвених група. Интернет културу можемо разумети у контексту информационог друштва.

Крајем XX и почетком XXI века дошло је до екстремне персонализације медија. Друга карактеристика је њихова интернационална повезаност. Нови медији све снажније намећу виртуелни идентитет, заправо конструкцију постојања: културна активност потрошача, активност публике. Велика је концентрација неких облика културних активности на интернету: комуникација, инфомисање, куповина-продаја, забава, образовање, политика, уметност, језик, мода, спорт. Интернет култура промовише ново схватње субјективности – слободна размена информација. Појединац је корисник Мреже који конструише свој идентитет. Интернет је справа која ослобађа говор корисника, на Мрежи је смањена контрола од стране супер ега, корисник постаје учесник културе а не само публика и прималац.

Ова култура повезује продукцију и публику утолико што корисника ставља у позицију „уради сам“. Односно, корисник ствара своја значења и подстиче активност на мрежи. Интерактивност је уграђена у Мрежу. То је технологија која нас нагони да реагујемо, да претражујемо и да стварамо индивидуални садржај.

Појам сајбер културе означава социјалне и културне промене које се одвијају под утицајем информационе технологије и науке. Ова култура је повезана са кибернетиком, компјутеризацијом, дигиталном револуцијом, киборговање људског тела (Marshall, P. David, 2004; Grutcijus, D.2003). Другим речима, сајбер култура користи компјутере али и предаје (утицај, пресађивање) другима посредством компјутера.

Интернет култура је део сајбер културе. Као нови мултимедијски облик, интернет проширује комуникацију на писмо, телефон, часописе, телевизију, филмове, музику, на све оне медије који су били не тако давно одвојени.

Поред овог инструменталног аспекта медијске културе, морамо се осврнути и на оне облике културне праксе које су настале око нове технологије. Са новим начином комуницирања – мреже – долази и до нових значења, смисла, знања, креације. Али какву културу промовише интернет култура? Да ли стваралачку, сазнајну, хедонистичку, духовну? Жан Бодријар (1991) би, да га парафразирамо, рекао да се ствара једна хиперкултура која се разликује од реалне и традицијске културе.

Шта је ново донела интернет култура? Да ли је то облик културе који нема или има минималне везе са наслеђеним облицима културе? Лако ћемо запазити да је *однос њрема њтрадицији* значајно другачији. Уколико се не ради о меморисаној традицији, улажење у библиотеке и научне енциклопедије, онда је то култура тренутка, култура on line.

Традиционална култура је отворена за критичку мисао. Она је ваздух сваке културе. Критика је гурала дух напред и померала границе лепоте и истине. Традиционално схватање културе обухвата сва три значења појма култура. Култура је атрибут људске врсте и то се снажно аргументује у Шпенглеровом и Сорокиновом делу, али је такође и обележје културне елите сваког народа. Тако, разумева се на ексклузивистички начин, као дело изузетних појединаца, подразумева духовни напор у трагању за изразом свога ја и истином, крчи путеве самореализацији, и бликује човеков унутрашњи живот, припада горњим друштвеним слојевима.

Друга карактеристика интернет културе је померање од доживљаја, од душе према *информатичком знању*. Душе не тражи облик да се изрази колико знање на интернету тражи алате и процедуре дола-

неовлашћен продор у информације – хакери. Најкрупнији проблем «нове» културе је све већа зависност од интернета (Internet Addiction Disorder). Она је снажан допринос нарцистичкој култури. Расте опседнутост собом, својим ја и предност се даје свом телу, изгледу, здрављу и вечној младости. Тежња ка тренутним задовољствима макар и виртуелним. Равнодушност према прошлости и будућности. Важно је бити испуњен у тренутку.

ОСИРОМАШЕЊЕ УМЕТНОСТИ (ПРИМЕР СРБИЈЕ)

Шта се догађа у савременој уметности? Колико следи идеал естетског а колико се предаје хедонистичкој култури и медијско-тржишној инструментализацији? Да ли уметност може да преживи ову екстремну демократизацију медијске продукције и приступа? С једне стране, ова питања немају смисла, јер је савремена уметност на врхунцу комерцијалног успеха. Оно што се заправо дешава у већини уметничких грана је да скоро сваки професионалац или студент уметности има своје присуство на Мрежи, односно веб презентацију својих радова. Процентуална заступљеност ових радова онлајн представља најновију културну продукцију или бар да свет професионалне уметности нема посебну лиценцу на креативност и иновацију.

Уметност је чулни израз мисли и осећања, њено поље изражајних форми је неограничено а у том пољу влада слобода стваралаштва. Ту се затвара круг. Нема судије у уметничком стваралаштву. Све се може прогласити уметничким делом. Шпенглерова разлика између радника и ствараоца у уметности има теоријску вредност. Радник у уметности има све могућности да се прогласи ствараоцем, а ако за његову «стваралачку» скаламерију нађе бар једног читаца (гледаоца) он ће себе видети у храму националне културе и уметности. Они који теоријски и критички суде о естетским вредностима уметничког дела немају никаквог начина да спрече оне којима се не-књижевност „свиђа“, којима се „допада“ и који у њој „уживају“. То је цена коју уметност мора да плати. Музичко стваралаштво једини је симболички израз душе који ће и даље чувати достојанство естетског.

Савремена уметност не може да одговори на изазов новог осим ако није надахнута разарањем традиционалних уметничких форми. «У двадесетом веку равнотежа између традиције и потребе за новим била је више пута поремећена због лоше схваћеног авангардизма... Деструкција је тако постала апотеоза овог ратничког авагардизма. Она се устремила да уништи вековну културну традицију... Обезвређивање прошлости изгледа да се хвали као кључ напретка» (Солжењин, 1983).

Али шта долази на место рушевина културног и уметничког наслеђа? Шта преостаје када нема Бога, нема истине, када је све постало релативно, а свет постао текст, како нас уверавају постмодернисти? Остаје царство чула. Порнографија је заплуснула савремену српску уметност. Књижевност у своје корице прима све више такву грађу, позориште је одавно скинуло глумце, филм је најмање отпоран на порнографску слику. Само музички облици чувају сву лепоту душе која хоће да се уметнички изрази.

Појмови еротског и порнографског означавају разлику коју ваља имати увек на уму када се расправља о сексуалном као делу уметничке форме. Еротско је саставни део уметничке снаге, порнографско, као огољена телесност (чулност), то не може да буде. Када је љубавни израз телесног само наговештен, када се покаже део чулности жене или мушкарца, онда то, под условом да је уметник стваралац а не радник, добија снагу естетског. Речи – „слатки, још, још“ у роману Милоша Црњанског садрже еротски набој који је уједно и моћан уметнички израз. У њему се крије страст душе и тела. Али, велики српски писац свему томе налази форму (Avramovic, 2009).

Узмимо било који порно роман који се кријумчари под именом књижевност. Без именовања аутора, њихове слике се лако препознају у штампаним и електронским медијима у којима се представљају као припадници књижевног сталежа. На страницама тих књига читалац је у прилици да, уз један псовачки језик, чита описе чисте порно сексуалности, без грама душе и духа. Огољена сексуалност, ето „иновације“ самоименованих књижевника. Настрану остављам једноставну (новинарску) реченицу, сиромашну мотивацију ликова, фабулативност оваквих штива, сам језик. Овде је реч о простачким темама које се кријумчаре као књижевност. Најмисаонији лик у српској књижевности, Иван Галеб приметио би да је „баналност смрт уметности ..а још горе намерна оригиналност“. А шта тек рећи о вулгарности и порнографији?

Савремени српски филм се отворио према псовачком језику а они смелији од еротског иду према порнографском. Да ли се сећамо сјајих ауторских филмова генерације 70 тих година, Саше Петровића или Живојина Павловића? Данас се техничка страна филма узима као „развој“. На платну се нижу улични и простачки говор. У чему је уметност псовања и чисте сексуалности? Чујемо одговор да је то живот. Па све је живот али није све уметност.

Изгледа да савремени позоришна представа не може да прође без високе сексуализације (псовке, скидање одеће, полни односи на сценски начин). Не тако давно, рекламирана је једна позоришна група из унутрашњости Србије са представом о силовању једне девојке. Глу-

мица и глумци су физички „глумили“ сексуално насиље, дакле изводили оно што се може видети за исте паре у подрумима малих улица на Пигалу. У Паризу, у делу града који је Балзак назвао „рана Париза“, за шаку новца може свако да гледа сексуални акт на сцени, три метра од својих очију. Карактеристике тог чина је да се сексуалне оргије одвијају без речи, уз музику, или са мало речи. У Београду нема Пигала али има позоришних представа у којима има, како рече недавно једна ауторка „свега па и секса“ (заправо како се испоставило порнографије). У чему је разлика између подрума на Пигалу и савремене порно позоришне представе? У томе што писци позоришних комада никада не би пристали на оцену о порнографији у њиховом сценском умећу. Можете их убеђивати са сијасет естетичких аргумената да еротско није брутална телесност, да порнографско не може бити симболички израз душе већ самим тим што је чисто телесно у питању и нећете успети. Они се бране именом уметности. А то је већ моћна одбрана.

Уметност је чулни израз мисли и осећања, њено поље изражајних форми је неограничено а у том пољу влада слобода стваралаштва. Ту се затвара круг. Нема судије у уметничком стваралаштву. Све се може прогласити уметничким делом. Шпенглера разлика између радника и ствараоца у уметности има теоријску вредност. Радник у уметности има све могућности да се прогласи ствараоцем, а ако за његову порнографску скаламерију нађе бар једног читаоца (гледаоца) он ће себе видети у храму националне културе и уметности. Они који теоријски и критички суде о естетским вредностима уметничког дела немају никаквог начина да спрече оне којима се порнографска књижевност „свиђа“, којима се „допада“ и који у њој „уживају“. То је цена коју уметност мора да плати. Уз мањину стваралаца изузетне уметничке снаге израза, увек ће ићи већина која се покрива именом уметника, који кријумчаре своја шунд дела као уметничка, и они који је инструментализују. На традицији класике, музичко стваралаштво једини је симболички израз душе који ће и даље чувати суштину естетског.

Два се питања овде отварају. Како се поставити према најезди сексуалности у уметност? Каква је блиска будућност уметничког стварања у Србији?

Наравно, забране порнографских уметничких садржаја се не могу подржати. Тако нешто не може да се примени ни на таблоидне новине. За оне који на било који начин учествују у уметничком животу, а осећају да експлицитни секс прети самом бићу уметности, преостаје стручна и јавна критика. Право на критику је свето право цивилизације и модерне културе. Они који верују да је порнографија уметничко дело такође имају право да у тако нешто верују али морају бити спрени на критику.

Друга забринутост тиче се блиске будућности уметничких израза. Форсирање чулности без духа упућује на закључак да су велике приче о драми човека у уметности завршене и да преостаје оно анимално које се до сада кретало у границама еротског. Трагедију замењује забава, духовна празнина, телесно уживање. Искорак је направљен и сада се питамо шта ће уметник смислити и изразити. Време мења значења појмова па је и уметност дошла на ред. Оно што је некада било уметност не мора да буде и данас. Хегеловска идеја у чулном облику, сада се јавља као чулно без идеје. А сутра, можда без чулног и без идеје.

ПРОМЕНА КУЛТУРНОГ ОБРАСЦА У СРБИЈИ

Српски народ је од свог доласка на Балкан у сталном просторном кретању од Рашке и Косова до Сент Андреје и Трста. Дијаспорични просторни живот српског народа на Балкану суочавала је делове српског народа са суседним културама и верама. Та околност је оставила дубог траг у бићу српског народа. Неки делови су били асимиловани преласком на другу веру а други су се селили још у даље просторе. Па ипак, током историјског постојања српски народ је градио своју културу око два основна чиниоца – православне вере и усмене народне књижевности.

Православна вера је у свом вековном отпору католицизму и исламу изградила култ Светог Саве и мит Видовданске етике а то је веровање да ће патње и страдања српског народа од Косова до наших дана добити своје место у царству небеском.

Снажан фактор обликовања српске националне свести била је народна књижевност – епске народне песме. Сматра се да је записано преко 10000 песама у десетерцу – гусларске песме. Вукова реформа је била померање народног језика у књижевни језик. Верско-књижевни карактер српске културне свести историјски се обликовао изван државног и научног оквира. То значи да су у култури српског народа били изражени митски елементи или осећајни однос према свету усмерен према прошлости ане пројмовно рационални. Полако али сигурно мења се верско-књижевни образац српске културе. Транзиција протиче у знаку глобализма (ЕУ интеграција), културе интернета, «све је уметност».

У многим својим облицима, Интернет слави културну продукцију. Можемо га назвати „уради сам“ медијским обликом због његовог позивања корисника да стварају своје медијске праксе; али, важно је разумети да развој овог „уради сам“ медија није ослобођен од корпорацијских активности. Лични начини коришћења су испреплитани са веома комерцијалним нужностима. Термин *йублика* више није имао

смисла за већину активности на Мрежи. С друге, концепт *корисника* се приближава идентитету који веб сурфер наслеђује. Постмодерна карактеризација „површност без дубине“ је прецизан начин да се опише искуство на Мрежи.

Нове теорије културе су заправо препознале жељу да се „стварају“ културне форме. Теза културне продукције такође препознаје ову потребу да будемо део културне продукције а не само рецепције. На многе начине, класичан приступ теорији културе, где се каже да публика присваја културне облике, препознаје саму срж онога што је веома привлачно код нових медија: они су културне форме које су прошириле капацитет гледаоца/корисника да ствара.

Постоје два кључна елемента која нам помажу да идентификујемо другачији сензибилитет нових медија: прво, ту је концепт корисника, и друго, осећај стварања кроз коришћење нових медија.

* * *

Савремена култура је више окренута спољашњем а не унутрашњем животу. Духовно је потиснуто од физичког, материјалног, потрошачког. Свакодневна култура и „терор доброг изгледа“ (показивање и откривање тела) суштинске су карактеристике чулне културе.

Културна активност појединца је сведена на учешће у забави. Појављује се проблем ауторског идентитета и порекла материјала (фалсификат) у глобализованој култури на Мрежи. Ствара се нова дигитализована култура. Тешко је предвидети будућност развоја Мреже. Али, отворено је питање да ли је интернет иновација непресупшна, енергија неисцрпна, машта неограничена?

Уметност постаје уобразано чулност без духа и идеје. Шта ће бити са традицијом лепе уметности? Шта са традицијом? Велики техномедијски закорет догодио се сам пре 60 година. Сме ли неко да буде пророк?

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. (2008): Социологија и књижевност, Рашка школа, Београд
- Аврамовић, З. (2011): Социолошка осматрачница културе и образовања, Рашка школа, Београд
- Bauman, Z. (1996): «From pilgrim to tourist – or a Short History of Identity» u Hall, S;Gay, P. (ed) (1996): Questions of Cultural Identity, Sage, London

- Bodrijar, Z. (1991): Simulakrumi i simulacije, Novi Sad, Svetovi
- Grutcijus, D. (2003): Duša u kiberprostoru, Zagreb, Stepes
- Данилевски (1994): Русија и Европа, Београд, Службени лист,
- Eriksen T.H. (2003): Tiranija trenutka, Beograd, XX vek
- Marshall, P. David,(2004): New Media Cultures, London, Arnold
- Markuze, H. (1977): Kultura i društvo, Beograd, BIGZ
- Malinovski, B. (1965): naučna teorija kulture, Beograd, Vuk Karadzić
- Келнер, Даглас (2004): Медијска култура, Београд, Клио
- Солжењицин, А.(1983): Ратници псеудованграде, *Полиџика*, 31.3. 2012
- Sorokin, P. (2003): Društvena i kulturna dinamika, Podgorica, CID
- Шпенглер. О. (1989): Пропаст Запада, Београд, Књижевне новине

Zoran Avramović

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy Pale
Bosnia and Herzegovina

ABOUT IMPOVERISHMENT OF CULTURE

Abstract: *Contemporary culture is under pressure of new information technologies and hunger of globalization market. Rapidly social changes cover all the traditionaly created institutions and values. Contemporary culture is faced with a powerful gust of hedonism on the achievements of the spiritual life. Culture becomes fun. Art opens the door to the realm of the senses. Contemporary culture is a disintegrated unit where the spirit receded into the various forms of sensuality. High culture withdraws before the mass culture. Three determinations of the new sensory cultureare - globalization, the Internet, art as sensuality without ideas. The cultural pattern of Serbian society is changing.*

Key words: *Sorokin, sensual culture, globalization, internet, anti-art, Serbian culture*

Радош Радивојевић^[1]

Соња Пејић

Универзитет у Новом Саду

Факултет техничких наука

Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344:37.014.54(497.11)

МАТЕРИЈАЛНО СТАЊЕ КАО ОСНОВА СОЦИЈАЛНЕ РЕПРОДУКЦИЈЕ У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ У СРБИЈИ

Сажетак: *Образовање се као друштвени феномен историјски развијало као хумана категорија, развијајући али и репродукујући вредности и вредносне системе у оквиру друштвених и економских односа. Посматрано као значајна сила социјалне мобилности и демократизације друштва, кроз образовање се прелама и економска димензија социјалног система, што указује на велику улогу образовања у процесу класне репродукције. Ослањајући се на истраживачки рад Џемса Колмана и Пјера Бурдијеа у области образовања и покушали смо да утврдимо да ли се параметри социјалне репродукције који важе у земљама Запада, једнако манифестују и у земљама у развоју каква је на пример Србија.*

ОБРАЗОВАЊЕ И НЕЈЕДНАКОСТ

Образовање се као друштвени феномен историјски развијало као хумана категорија, развијајући али и репродукујући вредности и вредносне системе у оквиру друштвених и економских односа. Не оспоравајући еманципаторску функцију образовања треба указати на неке противречне процесе образовања, који указују на потребу социолошко критичке анализе образовања. Иако је критичко преиспитивање образовно-васпитног феномена, одавно присутно, посебно у социолошким и антрополошко-филозофским студијама, Иљичев радикализам ће утицати на његово свеобухватније сагледавање, имајући у виду чињеницу да је то друштвена појава која није настајала нити се развијала независно од других друштвених и културних појава. Из те критичке, сазнајно теоријске перспективе увидело се да се првобитна просветитељска замисао о значају и моћи образовања у друштву велико догматизовала под утицајем интересног груписања људи и њему одговарајућег идеолошког прилагођавања.

^[1] радос@унс.ац.рс; анаел@унс.ац.рс

Иако једним делом доприноси репродукцији односа моћи и повластица међу класама, образовање такође може донекле да умањи ове разлике. Системом расподеле знања образовање пружа шансу да људи освоје одређене друштвене улоге које им доносе одговарајући друштвени положај и моћ. Ову врсту репродукције друштвених односа, познату као систем једнаких шанси, критиковали су многи теоретичари упозоравајући на неједнакост почетних социјалних и материјалних претпоставки .

У области истраживања образовања, нарочито проблема репродукције друштвених неједнакости, веома значајно место заузима схватање Пјер Бурдијеа (Bourdieu). Бурдијеова концепција пружила је нове увиде у боље разумевање улоге образовања у перманентном одржавању друштвених неједнакости, почев од породичног васпитања, преко професионалног обучавања, па све до високог образовања. Посебно значајан допринос представљала је анализа повезаности културног са осталим облицима капитала, која је подстицајно деловала на нови талас истраживања о једном дубљем, скривеном утицају образовања на обнављање друштвених неједнакости

Културни капитал, нарочито у свом институционализованом виду, преко квалификација које се стичу у школском систему омогућава репродукцију друштвене структуре. Културни капитал се појављује у три вида: као отеловљен у индивидуалним способностима духа и тела, затим као објективизован у културним добрима (књиге, компјутери) и институционализован, преко академских диплома и сведочанстава (Bourdieu, 1986: 225). По Бурдијеу, образовне институције нису толико место за дистрибуцију културног капитала колико за легитимацију капитала средње и горње класе.

Односно, културни капитал се појављује као погодно аналитичко средство за изражавање специфичних друштвених структура које репродукују неједнакости у образовним процесима. Природа културног капитала зависи од могућности приступа друштвеним ресурсима који нису правично расподељени. Бурдије сматра да се улога образовања огледа у друштвеној функцији елиминације нижих класа која не припада доминантној култури. На тај начин, образовање и школовање доприносе друштвеној репродукцији односа моћи, повластица и друштвених утицаја, одржавање моћи доминантних класа. Та се функција састоји у елиминацији нижих слојева из виших нивоа образовања, што се постиже на два начина: неуспехом на испитима, али много чешће самоелиминацијом. Наиме, њихова одлука да добровољно напусте систем одговорна је за већи део елиминације. Њихов поглед на школовање обликован је објективним околностима, и такав поглед ће се задржати "све док реални изгледи за успех буду тако мршави"

(Haralambos i Holborn, 2002:838.) Исто тако Бурдије тврди да успех свег школског образовања зависи у суштини од одгоја који је стечен у првим годинама живота. Образовни систем се једноставно гради на том темељу, јер он не почиње од почетка, него претпоставља неке већ постојеће вештине и постојеће знање. Студенти који потичу из виших класа имају "стартну" предност, јер су од почетка социјализовани за доминантну културу, и самим тим, према Бурдијеовим речима, они поседују "шифру поруке". Следствено томе, образовни успех друштвених група у потпуности је повезан са количином културног капитала који поседују. Тако ученици и студенти средњих класа имају далеко више стопе успеха него ученици из ниже класе, јер је супкултура средње класе ближа доминантној култури. Културни капитал односи се на начине на које школа, као и друге институције, помаже у непрекидном перпетуирању друштвено економских неједнакости из генерације на генерацију. Овде би можда било корисно подсетити на концепт "симболичког насиља" који је управо увео Бурдије, а под којим се подразумева наметање културе владајуће класе потчињеним групама, и посебно процес у коме се маргинализоване групе приморавају да владајућу културу признају као легитимну, а властиту као нелегитимну. Самим тим, образовни систем није неутрална инстанца, већ механизам доминације, класне али и родне, који обезбеђује конзервирање односа доминације и константан идеолошки рад на њиховој легитимацији.

Школа је дакле један од средишњих социјалних механизма за репродукцију неједнакости, она прикрива суштинску друштвену аристократију и кити је украсима меритократије (Lalman, 2004:79). Образовни систем то прикрива митом о меритократији, и због тога они који не успевају, за то окривљују себе, а не систем који их осуђује на неуспех (Haralambos i Holborn, 2002:788).

У својим емпиријским истраживањима, посвећеним образовном систему Бурдије се првенствено бавио образовном структуром и односом који она успоставља са студентима с обзиром на њихово социјално порекло, али није занемарио ни поделу студената према полу која такође одређује овај однос. У тим истраживањима, он је показао како је трансформација образовних структура у правцу отварања према већем броју ученика била пропраћена "неутрализацијом" њених ефеката, односно оним што Бурдије назива "транслација структуре шанси за приступање школи". Бурдијеови налази показују значајан пораст шанси за студенте који имају ниже социјално порекло и за студенткиње да се упишу на Универзитет, али исто тако показују да се они опредељују за одређене факултете који су мање вредновани и сходно томе заузимају нижу позицију у хијерархији факултета. Па тако на пример студенти и студенткиње истог социјалног порекла

имају једнаке шансе да стекну високо образовање и на основу тога би се могао извести закључак да модел традиционалне поделе рада међу половима ишчезава. Међутим студенткије у много већој мери у односу на студенте који припадају истој класи праве "очекиване" изборе, те је индикативно њихово већинско присуство на факултетима којима припада ниже место у хијерархији факултета. У њиховом случају, социјална припадност, која је од највећег значаја за диференцирање у студентској средини, удружена са полном припадношћу резултира изнуђеним изборима који су за њих успех, какви год да су, јер је њихов успон до високог образовања већ својеврсни социјални преседај и успех сам по себи, али су ти избори стално подешавање према колективним очекивањима примереним полу.

Студенти скромног порекла а нарочито студенткиње из ове групе, у недостатку било каквих подстицаја да приступе другачије, одређују себе за самоелиминацију, укључују се на тржиште рада и прихватају послове за које су често и преквалификовани. Бурдијеовски речено, на тај начин структуре доминације класне и родне, настављају да се репродукују, генеришући нове стратегије адаптиране измењеним условима објективне стварности. Образовне структуре су заправо, потпорни механизми ових прилагођавања који, мењајући се, доприносе конзервирању поретка доминације (Birešev, 2006: 208).

Међутим, отварање образовног система према депривираним категоријама произвело је на нивоу високог образованја последице које у неку руку поништавају позитивне ефекте ове демократизације. Ради се о томе да је повећање броја оних који дипломирају довело до девалвирања дипломе, мада не свих диплома и не у истој мери. Вредност дипломе, одређује се на економском и симболичком тржишту и зависи од врсте дипломе, односно врсте факултета који је издаје и односа понуде и потражње за том дипломом (Исто; 208)

Многа истраживања су показала да постоје значајне разлике у образовном успеху између припадника различитих друштвених група, односно да норме и вредности супкултура друштвених класа утичу на резултате у образовном систему. Интересантно је запажање Базила Бернстина (Basil Bernstein) о супкултурним разликама језика и говорних варијација и њиховом утицају на постигнуће у образовању. Будући да је говор важан медиј комуникације, ниво постигнућа у образовању може се посматрати према разликама у обрасцима говора. Он је примарно пошао од разликовања народног и формалног језика, да би касније ове формулације преобликовао у ограничени и разрађени језички код односно говорни образац. Ограничени језички код својствен је нижим слојевима, док се формалним разрађеним кодом најчешће користи средња класа. Бернстин је дошао до закључка да

социјална односно класно-слојна структура друштва одређује природу друштвених односа међу људима који опет конституишу и одређују различите језичке кодове. Ниже класе орјентисане су на одржавање солидарности, на краткорочне циљеве и живот у садашњости, док је систем средње класе орјентисан на изражавање индивидуалних разлика и дугорочних циљева. Као резултат оваквих односа јављају се два различита језичка кода. Ограничени језички код делује у оквирима партикуларистичких значења и као такви су везани за одређени контекст. Будући да се толико тога узима као саморазумљиво, а размерно се мало изражава речима, ограничени систем знакова углавном је сведен на употребу везану за предмете догађаје и односе који су познати онима који комуницирају. На тај начин, значења која се преносе тим системом знакова ограничена на одређену друштвену скупину, везана су за одређени друштвени контекст и нису одмах доступна непућенима.

Ограничени говорни образац унапред смањује могућност ученика из нижих слојева да усвоје нека знања које образовање захтева и потенцира. Образовни систем тражи уопштавања и употребу апстрактних појмова, заправо све оно што припада формалном образовању. Бернстин сматра да деца из нижих слојева која су лингвистички депривирани, имају тешкоћа у проширивању речника, функција вербалног планирања им је ограничена, што све ограничава број нових односа које могу успостављати. То може бити значајан фактор који може доприносити тешкоћама у савладавању образовних задатака, онако како су постављени у школама по стандардима средње класе. Децу из ниже класе омета културни ниво породице, чији је део свакако и тзв. култура сиромаштва, као и слабост наставника да разликују ту културу.

Средња класа намеће одређени стил живота и кроз језик који користи. Међутим, схватања Бернстина су наишла на значајне критике. Међу многим ауторима који су изражавали неслагање са његовим идејама, посебно се истиче Харолд Розен (Harold Rosen) који је Бернстинова схватања подвргао детаљној критичкој анализи. Наиме, Розен сматра да је Бернстиново схватање класе прилично неодређено, будући да донекле уопштава идеју о искључивој употреби ограниченог говорног кода код ниже класе, и употреби развијеног код више класе, не остављајући простор за разумевање и увиђање разлика унутар тих класа. Такође, Розен уочава да Бернстин није изнео довољно чврстих доказа за постојање ограниченог и развијеног језичког кода. Коначно, критикује га да ствара мит о томе како је наводно разрађени говор средње класе у неким важним аспектима супериоран говорним образцима ниже класе (Haralambos i Holborn, 2002:834).

Међутим, битно је истаћи да када говоримо о културним разликама, ту свакако долазе у обзир и материјални фактори, који у великој мери утичу на неједнакости у образовању, „економски капитал је у корену свих осталих капитала“ (Bourdieu, 1986: 252), јер с обзиром да школовање подразумева одређену финансијску моћ породице, на више и високе школе се уписују они који имају материјалне услове, што је допринело развоју неједнакости образовних шанси.

Иако је данас опште прихваћено да образовни систем представља демократски и меритократски систем напредовања у друштву који омогућује онима који су најспособнији да заузму највише друштвене положаје, многи аутори сматрају да ова представа представља демократски мит и да успех у животу не зависи од индивидуалних способности појединца већ од материјалног положаја породице из које појединац потиче.

Проучавања у великом броју земаља показују да на успешност у школи бтно утиче друштвена и породична средина из које деца потичу, а то се одражава и на ниво прихода који се касније у животу остварује. Једно од класичних истраживања у овој области обавио је у САД у шездесетим годинама прошлог века социолог Џејмс Колман. Резултати овог социолошког истраживања, које је обухватало више од пола милиона ученика показују да су. ученици белци и азијски Американци показали на тестовима боље резултате него црнци или друге етничке мањине. По Колмановим речима, одлучујући утицај на успех ученика имало је социјално порекло ученика, „неједнакости наметнуте деци посредством куће из које потичу, суседства у коме живе и средине коју чине њихови вршњаци са којима се играју, забављају и друже, преносе се и у школу и тако прерастају у неједнакости са којима се она, на крају школовања, сусрећу као одрасли. Било је, ипак, и случајева у којима се ученици нижег социјалног статуса који су се присно дружили са оним успешнијим, стицали веће шансе да буду успешни у школи. (Gidens, 2003:545)

УТИЦАЈ МАТЕРИЈАЛНОГ БОГАТСТВА НА УСПЕХ

Утицај материјалног богатства на успех ученика може се посматрати посредно, преко социјалног статуса и културног капитала и непосредно преко адекватних стамбених услова, висине финансијских средстава за задовољење образовних и личних потреба и примораности ученика да обављају неке породичне активности услед ниских материјалних породичних примања. Иако највећи број аутора анализира успех ученика са становишта социјалног статуса, схватајући социјални статус комплексно као скуп међусобно повезаних и условљених материјалних, образовних и вредносних елеманата, има

аутора који сматрају да на неке елементе образовног успеха материјално стање делује аутономно. Тако Teresa Smith i Michael Noble, анализирајући утицај тржишта и материјалних неједнакости на успех, истичу да материјално богатство код класа са ниским примањима може потпуно независно од културног капитала да се јави као ограничавајући фактор образовног успеха. "Већа материјална средства омогућују родитељима да деци обезбеде више едукативних средстава, више књига, квалитетнију исхрану, више простора за учење у кући, веће могућности за путовање, приватни курсеви и похађање квалитетних школа које се плаћају" (Majkl Haralambos, 2003:842). Поседовање адекватних стамбених услова, односно властите собе пружа повољније могућности ученицима за бољу организацију учења и својих личних активности према властитим потребама, што може подстицајно да утиче и на успех и на однос према учењу. С друге стране, поседовање финансијских средстава која омогућују задовољење личних потреба (гардероба, изласци, личне ствари, опремљеност стана) стварају код ученика већи степен самопоштовања и сигурности, осећај припадности властитој генерацији и вршњачкој култури, друштвену укорененост што све заједно буди оптимизам и даје друштвени смисао личном деловању и животу.

Вредност напред наведених теоријских схватања тестирали смо теоријско методолошком операционализацијом основних теоријских ставова у емпиријском истраживању успешности ученика у образовном систему, које је реализовано у Војводини. Узорком је обухваћено 56 школа из 20 општина (Кикинда, Сента, Зрењанин, Вршац, Панчево, Алибунар, Чока, Бела Црква, Сремска Митровица, Стара Пазова, Инђија, Рума, Нови Сад, Сомбор, Суботица, Кула и Бечеј. Анкетирано је 1226 ученика завршних разреда четворогодишњих и трогодишњих средњих школа. Компарација добијених емпиријских резултата са наведеним теоријским ставовима показује да постоји одређени степен сагласности, али и разлике које су резултат специфичности наше културе и класне природе нашег друштва.

Резулти показују да између степена материјалног богатства и успеха ученика не постоји очекивана позитивна корелација већ да постоји обрнута корелација и да деца из породица са нижим примањима у четвртом, а особито у првом средње школе имају знатно боље резултате од деце из материјално богатијих породица.

У четвртом разреду основне школе највећи број одличних и врло добрих ученика потицао је и породица које су имале исподпросечна примања (98,1%), а одмах иза њих налазили су се ученици који су потицали из породица са ниским примањима (95,6%). Најмњи број одличних и врлодобрих ученика је потицао из породица са високим

примањима (92,6%), односно просечним (94,2%). У осмом разреду материјално стање родитеља ученика скоро да није имало утицаја на успех ученика. Број одличних и врлодобрих се кретао између 91,5% (који су потицали из породица са високим примањим и 93,0% (који су потицали из породица са просечним примањима)

У првом разреду средње школе разлике у погледу успешности између ученика који потичу из нижих и виших социјалних слојева су знатно израженије. Ученици који потичу из нижих социјалних слојева имају бољи успех од ученика који потичу из виших социјалних слојева. Највећи број одличних и врлодобрих ученика потицао је из породица које су имале ниска примања (83,7%), односно исподпросечна (83,2%), док је најмањи број потицао из породица са високим примањима (71,4%), односно просечних (80,3%). Овај однос је задржан и у другом разреду трогодишњих и трећем разреду четворогодишњих школа: 66,0% одличних и врлодобрих ученика је потицало из породица са високим примањима, 77,3% из породица са просечним примањима, 80,0% из породица са исподпросечним примањима и 79,3% из породица са ниским примањима.

Непостојање корелације између висине материјалних примања и успеха, односно бољи успех ученика из породица са нижим материјалним примањима је неочекиван, јер многи аутори у својим теоријским и емпиријским студијама тврде да постоји позитивна корелација између висине породичних материјалних примања и успеха ученика. Боулз и Гинтис су својим лонгитудиналним истраживањем, као и Колман својим обимним истраживањем показали да социјални статус родитеља ученика представља најзначајнији детерминирајући фактор успеха ученика. Бољи успех ученика који потичу из породица са нижим примањима показује да материјалне неједнакости под одређеним условима могу да представљају подстицајни фактор за већим успехом. То се дешава када између породица постоје разлике у материјалном стању, али и породице и ученици деле исту културу и исти вредносни систем. а то је условљено тиме што материјалне разлике или нису тако велике или нису биле дуготрајне и нису довеле до формирања субкултурног класног система вредности. Пошто имају високе животне вредности, а низак материјални стандард то се материјално стање јавља као подстицајни фактор да би се остварили високи животни циљеви. Подаци показују да материјално стање ових ученика није изазвало осећај депривације, јер 95,6% ученика изјављује да су имали адекватне услове за учење (соду, средства за наставу и ваннаставне активности), а 93,3% изјављује да им је породица омогућила да у току школовања задовоље у

потпуности и углавном све жељене материјалне потребе.

Ако висина материјалних примања родитеља ученика нема утицаја на успех ученика, то ипак, не значи да висина материјалних примања нема утицаја на потенцијално стварање већих могућности за већи професионални успех ученика. Подаци о односу између материјалног стања родитеља ученика и избора типа школе, показују да висина материјалних примања нема утицаја на избор трогодишње односно четворогодишње школе, али има утицаја на избор средњих школа које превасходно припремају ученика за високошколско образовање и средњих школа које нуде наставак високог образовања, али и веће шансе за запослење после завршене средње школе. За гимназије које скоро да уопште не нуде шансе за запослење после завршетка, али које дају добру припрему за студирање, опредељује се знатно већи број ученика из породица са вишим материјалним примањима, док се за техничке школе опредељује знатно већи број ученика који потичу из породица са нижим примањима. Код избора гимназија важи правилност што су виша примања родитеља то се већи број ученика опредељује за те школе, а код техничких школа обрнута правилност. За гимназије се опредељује 43,6 ученика који потичу из породица са високим примањима, 34,9% који потичу из породица са просечним примањима, 28,4% који потичу из породица са испод просечним примањима и 23,7% ученика који потичу из породица са ниским примањима. За техничке школе се опредељује 19,1% ученика који потичу из породица са високим примањима, 26,3% који потичу из породица са просечним примањима, 31,0% који потичу из породица са исподпросечним примањима и 31,1% ученика који потичу из породица са ниским примањима. Определивање ученика слабијег материјалног стања за техничке школе је

израз потреба породица и ученика да се што пре обезбеди материјална егзистенција, с једне стране, а с друге стране израз страха породица са ниским материјалним примањима да неће имати довољно средстава за школовање деце на факултетима, с обзиром да ово школовање захтева додатне трошкове, прелазак у веће градове, трошкови за стан, храну.

УТИЦАЈ ШКОЛСКЕ СПРЕМЕ РОДИТЕЉА НА УСПЕХ

Школска спрема родитеља представља веома значајан фактор образовне социјализације. Успешна образовна социјализација подразумева усвајање позитивног вредносног односа према научном знању, усвајање позитивног односа према интелектуалном учењу, односно учењу апстрактних и општих категорија

Подаци показују да се са повећањем нивоа школовања, школска спрема родитеља показује као све значајнији фактор школског успеха.

У четвртном разреду основне школе школска спрема родитеља скоро да нема утицаја на успех ученика ако се одлични и врлодобри успех збирно посматрају, јер одлични и врлодобри успех има 92,9% ученика чији очеви имају непотпуну основну и основну школу, 89,8% чији очеви имају средњу трогодишњу, 96,9% чији очеви имају четворогодишњу средњу, 96,0% чији очеви имају вишу школу, 95,1% чији очеви имају високу и 95,6% чији очеви имају магистратуру или докторат. Ако се одлични и врлодобри успех посматрају одвојено, резултати показују да школска спрема има утицаја на одлични успех и да се са повећањем школске спреме родитеља повећава број одличних, али са изузетком ученика чији отац има средњу трогодишњу школу односно магистратуру или докторат.: Ученици чији отац има трогодишњу школу имају мање одличних ученика (64,7%) од ученика чији родитељи имају непотпуну основну и основну (72,0%), а ученици чији отац има докторат, односно магистратуру имају мање одличних ученика (80,4%) од ученика чији отац има високу школску спрему (86,1%), и скоро исти проценат као ученици чији отац има вишу школу (82,1%), односно средњу четворогодишњу (81,1%). Али ако се школска спрема родитеља групише у две категорије, нижу (непотпуна основна, основна, средња трогодишња и средња четворогодишња) и вишу (виша, висока и магистратуре и докторат), резултати показују да ученици који припадају категорији са нижом школском спремом имају мање одличних ученика (62,8%) у односу на ученике који припадају категорији са вишом школском спремом (82,8%).

Однос између школске спреме оца и успеха ученика показује исту правилност и у осмом разреду. Више је одличних и врлодобрих ученика међу ученицима чији очеви имају непотпуну основну и основну школу (85,5%) него међу ученицима чији очеви имају средњу трогодишњу школу (80,8%), док је број одличних и врлодобрих ученика чији очеви имају средњу четворогодишњу (95,3%), вишу школу (94,0%) и високу (98,8%) знатно различит, али знатно већи од броја одличних и врлодобрих ученика чији су очеви магистри и доктори (80,1%). Ако се одлични успех посматра посебно, подаци показују исту правилност, али са знатно израженијим разликама, што показује да се утицајност школске спреме повећава на вишим нивоима школовања. Тако међу ученицима чији родитељи имају непотпуну основну и основну школу има 54,9% одличних, а 49,2% међу ученицима чији очеви имају средњу трогодишњу, али се број одличних код ученика чији очеви имају средњу четворогодишњу повечава на 71,9%, да би се код ученика чији очеви имају вишу школу пао на 66,2%, па порастао на 80,1% код ученика чији очеви имају високу школу и на крају пао на 73,9% код ученика чији очеви имају магистратуру односно докторат.

Број одличних и врлодобрих ученика у првом разреду средње школе је најнижи код ученика чији очеви имају средњу трогодишњу школу (68,0%), а нешто је већи код ученика чији очеви имају непотпуну основну и основну (72,0%), али бележи знатан пораст код ученика чији очеви имају средњу четворогодишњу (82,3%), вишу (80,2%), високу (87,4%), магистратуру и докторат (80,5%) .. Ипак, утицај школске спреме родитеља на успех долази до пуног изражавања тек у средњој школи и најпотпутније се изражава на одличан успех, јер са изузетком ученика чији родитељи имају средњу трогодишњу школу која има мање одличних ученика (21,4%) од ученика чији родитељи имају непотпуну основну и основну (30,6%), код осталих нивоа образовања очева постоји континуирани раст броја одличних ученика са растом нивоа школске спреме очева од 39,1% одличних чији очеви имају средњу четворогодишњу, преко 41,1% одличних чији очеви имају вишу школу, 48,8% одличних чији родитељи имају високу и 52,2% магистратуру односно докторат. Ови односи су задржани у другом разреду средње трогодишње, односно трећем четворогодишње.

Број врлодобрих и одличних је најмањи код ученика чији очеви имају непотпуну основну и основну (61,4%) и трогодишњу (62,1%), знатно већи код ученика чији очеви имају четворогодишњу школу (80,5%), али са падом броја код ученика чији очеви имају вишу школу (74,7%), па поновним растом код ученика чији очеви имају високу школу (83,7%) и падом код ученика чији очеви имају магистратуру и докторат (73,9%). Одличан успех посматран посебно показује стални раст са нивом школске спреме родитеља, од 30,8% код ученика чији очеви имају непотпуну основну и основну, (са неизбежним изузетком код ученика чији очеви имају трогодишњу школску (20,9%) спремину), 38,4% код ученика чији очеви имају четворогодишњу, 41,3% код ученика чији очеви имају вишу, 50,6% код ученика чији очеви имају високу и 54,3% код ученика чији очеви имају магистратуру и докторат.

Однос између школске спреме родитеља и типа школе ученика показује да постоји утицај школске спреме родитеља на избор средње школе ученика и да на овај начин родитељи утичу на будући професионални успех своје деце. У техничким школама, економско трговачким, медицинским и хемјско технолошким постоји правилност која се огледа у томе да број ученика који похађају ове школе расте са нивоом школске спреме родитеља до средње четворогодишње школе родитеља, а од средње четворогодишње опада. У гимназијама постоји правилност сталног раста броја ученика са нивоом школске спреме родитеља, али са изузетком средње трогодишње спреме родитеља чија деца у мањој мери похађају гимназију од деце родитеља који имају основну школу и родитеља који имају магистратуру и докторате чији деца мање похађају гимназије од деце чији родитељи имају високу

школску спрему. Изузетак представљају и пољопривредне школе у којима са нивоом школске спреме континуирано опада број ученика који похађају ту школу, као и уметничке школе у којима због малог узорка и специфичности школе не постоји правилност. Ипак, утицај школске спреме родитеља на избор школе се најпотпуније показује у заступљености деце у појединим типовима школа: 1. деца родитеља са непотпуном основном и основном школом у највећој мери се опредељују за похађање техничких школа (27,9%), затим гимназија (26,0%) и економско-трговачких (15,8%); 2. деца родитеља који имају средњу трогодишњу школу у највећој мери се опрадељују за техничке школе (40,1%), гимназије (16,6%) и економско-трговачке (15,0%); 3. Деца чији родитељи имају средњу четворогодишњу у највећој мери се опредељују за гимназије (28,3%), техничке школе (27,6%) и економске трговачке (22,3%); 4. Деца чији родитељи имају вишу школу најрадије се опредељују за гимназије (38,4%), техничку (35,8%), и економско-трговачку (21,2%); 5. деца чији родитељи имају високу школску спрему најрадије се опредељују за гимназије (68,1%), економско трговачке (13,3%) и техничке (8,4%); 6. Деца чији родитељи имају магистратуру односно докторат најрадије се опредељују за гимназије (39,1%), техничке (21,7%) , економско трговачке (15,2%) и медицинску (15,2%).

Наше друштво још увек није чврсто обликовано ни у економском ни вредносно културном погледу и млада генерација није још увек у потпуности постала заробљеник класних и вредносно културних блокаде.

ЛИТЕРАТУРА

- Bernstein, B. (1979). *Jezik i društvene klase*. Beograd: BIGZ.
- Birešev, A. (2006) Burdijeova kritika muške dominacije U: Nasleđe Pjer Burdijea. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital In: J.G Richardson (ed) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York
- Gorski, P. (2001) Multicultural education and digital divide, *Multicultural Philosophy Series*, Part 4.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Koković, D (2006) Kulturni kapital kao predmet sociologije obrazovanja. U: Tripković. M. (ed). *Socijalni Kapital i Društvena Integracija*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Lalman, M. (1994) Istorija socioloških ideja II. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd
- Macionis, J, J. (2008) *Sociology*, Person Education, International, New Jersey
- Haralambos, M. and M. Holborn (2002) *Sociologija*. Zagreb: Golden Marketing.

Сретен М. Јелић^[1]

Татјана Јовановић^[2]

Универзитет у Београду

Пољопривредни факултет

Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.27(497.11)

ДЕТЕРМИНАНТЕ СИРОМАШТВА И НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ^[3]

Сажетак: У раду се указује на детерминанте сиромаштва и незапослености у руралним подручјима Србије. Рад обухвата велики број индикатора којима се могу представити стања и тенденције кретања две анализиране појаве, сиромаштва и незапослености. Пажња се, пре свега, посвећује руралним областима, која су више година бивала занемарена и налазила се у сенци градова и урбанизације, а која данас све више добијају на значају у оквиру интегралној руралној и одрживој развоја. Све земље у свету, развијене и неразвијене, воде борбу против сиромаштва. Данас, сиромаштво се сматра вишедимензионалном појавом која поред недовољних прихода за задовољење основних животињских потреба, подразумева и немогућност запошљавања, онемогућен приступ услугама здравства, образовања... Поделом територије Републике Србије на регионе на нивоу НУТС2, утврђена су стања у регионима Војводине, Београдском региону, региону Шумадије и Западне Србије и региону Јужне и Источне Србије и диспаритети који постоје међу њима. Постоје значајне разлике у развоју региона.

Са феноменом сиромаштва се суочавају становници руралних подручја, а посебно је изражено у региону Јужне и Источне Србије. Неминовност је да се утиче на равномернији регионални развој ња и рурални у Србији а самим тим и на смањење сиромаштва и незапослености што ће утицати и на побољшање животног стандарда становништва, развој руралних подручја, привреде и друштва.

Кључне речи: сиромаштво, незапосленост, рурална подручја, рурални развој, животињски стандард

^[1] sjelic@agrif.bg.ac.rs

^[2] tanja.j@sbb.rs

^[3] У раду су изложени неки од резултата на истраживачком пројекту „Рурално тржиште и рурална економија Србије-диверзификација дохотка и смањење сиромаштва“, број 179028, који у периоду 2011-2014. година финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

УВОД

Сиромаштво се дефинише као недовољност новчаних средства за задовољење минималног животног стандарда услед искључености из расподеле економских ресурса.

Незапосленост и сиромаштво као две узајамно повезане појаве увек су у центру друштвених збивања. У новије време све већа пажња посвећује се термину социјалне искључености. О њима се свакодневно пише, свакодневно се истражују и налазе се у средишту свих социјалних политика којима се налаже њихово смањење или пак искорењавање. Значај борбе против сиромаштва огледа се и у Миленијумским циљевима, дефинисаним од стране чланица Уједињених нација, пре петнаест година.

Рурална подручја се по много чему разликују од урбаних. Разлике се огледају у пољопривреди као доминантној делатности, лошем приступу услугама пре свега образовању и здравству, а многе одликује и географска изолованост. Како би поспешили развој региона и отклонили неједнакости које постоје међу њима, развој руралних области је од кључног значаја. Важност се такође огледа и у томе што у овим областима живи око 40% укупног становништва Републике Србије.

Законом о регионалном развоју Република Србија је увела НУТС класификацију са пет региона на нивоу НУТС 2: Регион Војводине, Београдски регион, Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косово и Метохија. Због необухватности података регион Косова и Метохије није анализиран.

Сиромаштво у руралним подручјима је одређено низом фактора као што су: положај на тржишту рада, приходи, број чланова домаћинства, структура прихода домаћинства и др. Оно обухвата одређене друштвене групе и заједнице. Чланови домаћинства суочавају се са сиромаштвом, не могу да задовоље основне егзистенцијалне потребе због чега су социјално искључени да партиципирају у низу активности. Сиромаштво је израженије у руралним подручјима и концентрисано у традиционално неразвијеним подручјима региона, округа и општина. Значајне су разлике између региона. Неповољно стање је у јужним деловима земље у односу на северне, као и руралним подручјима у односу на градска.

Циљ истраживања јесте приказ основних показатеља незапослености и сиромаштва, упознавање са актуелним стањем у руралним подручјима Србије као и утврђивање блиске везе између ове две ана-

лизиране појаве. На основу анализе, пре свега, Анкете о потрошњи домаћинства и Анкете о радној снази, које су биле највећи извор података, дошло се до сазнања о општем стању појаве.

Метод дескрипције, то јест компарације, коришћен је како би утврдили тенденцију кретања одређених појава. Извршено је њихово праћење и описивање, односно упоређивање у претходном периоду, од 2011-2013. године.

Смањење сиромаштва и незапослености захтева низ мера од најодговорнијих које ће утицати на смањење удела сиромашних и незапослених, а на основу идентификованих изазова и дефинисања препорука у правцу креирања оптималне политике, са аспекта процеса социјалног укључивања и смањења сиромаштва.

ДЕТЕРМИНАНТЕ СИРОМАШТВА И НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Сиромаштво у најширем смислу речи обухвата различите услове било да су економски, културни, политички, вредносни, социолошки или неки други који утичу на задовољавање потреба и одражавају се у свим компонентама живота човека. Имајући у виду да се ова појава различито дефинише постоји и више индикатора помоћу којих се одређује сиромаштво.

Када је реч о сиромаштву социолози користе углавном два приступа сиромаштву и наводе апсолутно и релативно сиромаштво. Апсолутно сиромаштво заснива се на томе да људи задовоље егзистенцијалне потребе као што су храна, стан и одећа. Уколико људи не задовоље наведене потребе сматра се да живе у сиромаштву. Овако одређење апсолутног сиромаштва има у виду основне егзистенцијалне потребе које су нужне за живот људи. Појам сиромаштва проширен је и на друге потребе људи као што су образовање, културне потребе и друге области живота човека. Концепт релативног сиромаштва је прихватљивији јер узима у обзир социо-економске, културне, политичке и друге услове који утичу на задовољавање потреба и одражавају се у свим областима људског живота.

Релативно сиромаштво не може да се мери на основу неког универзалног стандарда јер људске потребе су различите, нису свуда у друштвима исте већ се разликују па и у само једном друштву.

Према томе, у одређењу појма сиромаштва било да је реч о апсолутном или релативном сиромаштву постоје тешкоће. Границе између сиромашних и они који нису постоје али их је доста тешко одредити. Чињеница је да сиромаштво постоји и да се број сиромашних повећава.

Сиромаштво је веома комплексна појава, има више обележја и променљива је категорија. Српско друштво се такође суочава са проблемом сиромаштва. Пад производње у току неколико година претходног века и на почетку овог века погодио је у сваком случају животни стандард највећег дела становништва. Забележен је пад животног стандарда код средње класе што практично значи и њено осиромашење. Сиромашних је много, било да границу сиромаштва меримо минималним дневним, недељним или месечним приходом по глави становника или да је меримо потрошачком корпом. Ту спадају велики делови радништва, сељаштва и средње класе, ту спада и велики број бескућника (подстанара) и незапослених. Процеси интензивног привредног реструктурирања у Србији довели су до значајног пораста незапослених и веома изражених структурних неусклађености понуде и тражње за радном снагом (Петровић, 2013:157).

Услед тога што је дошло до раслојавања друштва појава сиромаштва је захватила значајан део становништва. На сиромаштво утиче низ социјалних, економских, културних и других тешкоћа које утичу на живот људи. Сиромаштво је често праћено са незапосленošћу, великим бројем запослених који остају без посла, неписмености, неисхрањености, немогућности набавке основних животних намирница и сл. Највећи број сиромашних обухвата децу, младе, старе, породице са више чланова и са малом децом, незапослене, необразоване.

У области личне потрошње домаћинства настале су промене у структури потрошње. Све већи су издаци и учешће трошкова за храну, станарину, струју, хигијену, а истовремено се смањује издвајање из буџета домаћинства за друге потребе као што су одећа, обућа, набавка неких других ствари или услуга. То указује на животни стандард и квалитет живота становништва.

У нашем друштву, на пример, доста категорија становништва социјално су искључени из свакодневног живота као што су деца, стари, незапослени, они који остају без посла, јер не партиципирају у друштву као и остали чланови, зато што нису у прилици да задовоље основне егзистенцијалне потребе и укључе се у токове друштва. Разлике постоје и између региона, локалних заједница, насеља. На социјалну искључивост посебно утиче незапосленост тим пре што су незапослени лишени запослења. Очигледне су регионалне разлике и неравномерности развоја региона и смањење регионалних неравномерности и сиромаштва (Милетић-Степановић, 2008:396).

У протеклим деценијама у Србији је порисутан неуравнотежен регионални рурални развој, што се нарочито одразило на рурална

подручја. Да би се колико толико разлике превазилазиле донети су закони и стратегије које се усклађују са реалним потребама и стањем на терену (Јелић, Јовановић, 2013:269).

ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЉИ СИРОМАШТВА И НЕЗАПОСЛОЕНОСТИ

У периоду 2011-2013.године у Србији на основу анализе података у 2012. години забележен је највећи удео сиромашних. Наиме, стопе сиромаштва приказане су по различитим категоријама: типу насеља, регионима, полу, типу домаћинства, годинама старости, статусу на тржишту рада, школској спреми...

Табела 1.Стопа сиромаштва градска и остала насеља 2011-2013. године у Србији

Године	2011.	2012.	2013.
Становништво	%	%	%
Градска насеља	4,7	6,0	6,3
Остала насеља	9,4	12,3	12,0
Укупно	6,8	8,8	8,6

Извор: Сиромаштво у Србији 2011-2013., Обрада анкете о потрошњи становништва, Издавач: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије(2014)

Стопе сиромаштва у руралним подручјима двоструко су веће од стопа сиромаштва у градским насељима. Рурална подручја су још увек у високом степену зависности од пољопривреде, а велики део овог становништва запослен је управо у овој делатности. Како пољопривреда заостаје у технолошком развоју то се и осликава ниском продуктивношћу примарног сектора и ниским дохотком. Са друге стране демографска структура руралних подручја је неповољна, довела је до старења становништва, млади одлазе, а на многим газдинствима живе стара лица чија је продуктивност мања од просечне. Највишу стопу сиромаштва има регион Јужне и Источне Србије.

Релативна линија сиромаштва, која се израчунава као 60% медијане еквивалентног дохотка, 2012. године износила је 13.680 динара просечно месечно за једночлано домаћинство, односно 26.728 динара за четворочлано домаћинство са двоје одраслих и двоје деце до 14 година. Укупно 24,6% (1,76 милиона) становништва Србије је у ризику од сиромаштва.

Имајући у виду да концепт релативног сиромаштва није најпогоднији за праћење кретања стопе ризика од сиромаштва потребно

је наставити континуирано праћење апсолутног сиромаштва према досадашњој методологији (заснованој на потрошњи домаћинстава и апсолутној линији сиромаштва). На основу података из АПД 2012 години дошло је до раста стопе сиромаштва у односу на 2011. годину, са 6,8% на 8,8% а у 2013. години је износила 8,6%.

У периоду 2011-2013. године, 2012. година бележи највећу стопу сиромаштва. Ова чињеница може се објаснити знатним подбацавањем пољопривредне производње, посебно земљорадње (смањење за око 30% у односу на 2011. годину) због катастрофалне суше. Лоша жетва значила је смањење дохотка не само непосредних произвођача, већ и целог становништва у руралним подручјима.

Табела 2. Удео сиромашних по регионима 2011-2013.године у Србији

Региони	2011.	2012.	2013.
Војводина	6,2	9,3	5,6
Београд	3,7	3,1	5,6
Шумадија и Западна Србија	5,7	5,3	7,2
Источна и Јужна Србија	11,7	17,7	18,0

Извор: Подаци су преузети из Другог Националног Извештаја о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2011-2014. године са приоритетима за наредни период, Влада Републике Србије, октобар 2014. године, стр.65.

Удео сиромашних према полу указује на веће учешће мушке популације у односу на женску. У 2011. години је било 6,7% сиромашних мушкараца, у 2012. години, 9,0% и 8,8% у 2013. години. Процент сиромашних жена је износио 6,8% у 2011. години, 8,6% у 2012. години и 7,8% у 2013. години.

Табела 3. Удео сиромашних према типу домаћинства 2011-2013. године у Србији

Број чланова домаћинства	2011.	2012.	2013.
Један члан	4,0	4,9	6,4
2члана	5,4	5,0	6,3
3 члана	3,4	7,6	5,4
4 члана	5,0	6,9	5,3
5 чланова	8,8	13,8	12,7
6 и више чланова	13,5	14,3	16,9

Извор: Исто, стр.66

Учешће сиромашних према годинама старости показује да је најугроженије становништво руралних подручја Централне Србије, деца до 14 година, млади 15-24 година, необразовани, незапослени и неактивни чланови домаћинства. Њихов положај у 2012. години је још више погоршану односу на 2011. годину.

Табела 4. Удео сиромашних према годинама старости 2011-2013. години у Србији

Године	2011.	2012.	2013.
До 13. година	10,0	12,5	11,9
14-18	9,4	12,0	10,2
19-24	7,7	12,3	10,6
25-45	6,3	8,6	7,6
46-64	5,7	7,7	8,2
65 и више година	6,2	6,9	7,4

Извор: исто, стр.66.

Највећу стопу сиромаштва имају домаћинства којима је носи-лац незапослени члан домаћинства. Али исто тако, видимо да и радна активност није довољна да се избегне сиромаштво, чему сведочи стопа сиромаштва од 4,3% у 2013. години. Неактивно становништво (пензионери) у 2011.години има стопу сиромаштва од 6,1%,са благим растом у 2013. када је била 7,2%. У поређењу са стопом сиромаштва код незапосленог становништва, стопа сиромаштва неактивног становништва и даље је ниска. Ово се углавном односи на пензионере, и томе значајно доприноси пензијски систем Србије који обезбеђује приходе старом становништву. Али са друге стране, у укупном броју сиромашних, сиромашно неактивно становништво је најбројније.

Образовање је важна детерминанта ризика од сиромаштва. Стопа ризика од сиромаштва, као и број незапослених опада с подизањем образовног нивоа.

Образовање носиоца домаћинства има велики значај, тако да само они чланови домаћинства који имају високо образовање имају веће шансе да не буду сиромашни у односу на друге чланове домаћинства који су са нижим школским спремама.

Живот у условима релативно удаљених и изолованих заједница, уска ограниченост на радни ангажман на газдинству за већину популације не стварају подстицај за образовање.

Табела 5. Стопа сиромаштва према школској спреми 2011-2013.године
у Србији

	2011.	2012.	2013.
Незавршена основна школа	16,5	19,5	21,5
Основна школа	11,1	15,0	15,1
Средња школа	4,0	5,6	5,9
Виша школа	2,5	2,3	2,0
Висока школа	/	0,7	1,8

Извор: Сиромаштво у Србији 2011-2013., Обрада анкете о потрошњи становништва. Издавач: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије(2014).

Са растом образовног нивоа становништва опада стопа сиромаштва, што може да се види из наведених података. Тако, примера ради ,становништво са незавршеном основном школом има стопу сиромаштва од чак 16,5%. У 2011. години није било сиромашних код којих носилац домаћинства има завршену високу школу што доста говори о значају образовања при изучавању феномена сиромаштва.

Исто тако, стопе сиромаштва имају тенденцију раста, где у 2013. чак и код становништва са високом школом постоји стопа сиромаштва од 1,8%.

Неопходно је ускладити образовни систем са потребама локалне привреде. То представља битан фактор који може допринети побољшању образовне структуре у руралним областима. Свако ко жели треба да има могућност и да добије прилику да се школује и усвршава. Отварањем нових радних места потребно је да се усклади понуда и тражња за радном снагом. Познато је да се млади не задржавају у региону, руралним подручјима, стога је потребно уложити велике напоре како би се радна снага задржала.

Табела 6. Стопе сиромаштва према статусу на тржишту рада 2011-2013.година у Србији

Категорије	2011.	2012.	2013.
Запослени	4,3	6,4	4,3
Самозапослени	6,3	6,7	10,1
Незапослени	17,1	21,3	20,4
Пензионери	6,1	6,6	7,2
Остали незапослени	16,2	29,2	24,1

Извор: Подаци су преузети из Другог Националног Извештаја о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, Преглед и стање

социјалне искључености и сиромаштва за период 2011-2014. године са приоритетима за наредни период, Влада Републике Србије, октобар 2014. године, стр.66.

Стопа незапослености израчунава се као учешће незапослених у укупном активном становништву старосне категорије од 15-64. године.

Табела 7. Стопе незапослености у руралним подручјима по регионима 2011-2013.годинеу Србији

Региони	2011.	2012.	2013.
Регион Војводине	17,13	17,56	17,68
Регион Шумадије и Западне Србије	17,42	18,15	18,56
Регион Јужне и Источне Србије	19,01	20,39	19,52
Укупно Србија	21,9	21,3	19,9

Извор: Анкета о радној снази 2011-2013.

Основни показатељи тржишта рада указују на разлике између региона. Разлике су посебно изражене када посматрамо стопу запошљености и незапослености (Милетић-Степановић, 2008:165).

Стопе незапослености по регионима показују да највећу стопу незапослености има регион Јужне и Источне Србије. Овај регион бележи највећу стопу незапослености у 2012. години од чак 20,39 %, што је највећа стопа незапослености у односу на све посматране регионе за назначени период.

Примера ради, млади старосне групе 15-24 године, су у неповољнијем друштвеном положају у односу на друге старосне групе становништва. Ово се види и по високој стопи незапослености ове старосне категорије од 43,89%. Пре свега, млади не располажу имовином, теже се запошљавају и теже долазе до стана. Положај младих на тржишту рада доста је нестабилан. Већини младих потребан је дужи временски период да нађу посао након завршеног школовања. У потенцијално активно становништво укључују се и обесхрабрена лица која не траже посао јер су уверена да га неће наћи. Млади из руралних подручја углавном беже у градове, како због образовања, који је практично непостојећи у руралним подручјима тако и због немогућности руралних средина да пружи младима радна места која би задовољила њихове жеље и амбиције. Углавном се задовољавају сезонским пословима или се сусрећу са радом на одређено време, или радом са скраћеним радним временом. Дугорочна незапосленост доводи до тога да се губи нада и посустаје у потрази за радним местом. Стога млади теже одласку у иностранство. Навикнути животом у великом граду, ретко се одлучују за повратак у село.

Када стопе незапослености у руралним подручјима упоредимо са стопама незапослености у градским, можемо приметити да је стање у руралним подручјима боље. Стопа незапослености у Србији 2013. године износила је у градским подручјима 25%, док у осталим 19,9%. Ово се може објаснити високом стопом samozапослености, односно запослености руралног становништва на породичним пољопривредним газдинствима, што можемо видети у табели 8.

Табела 8. Структура samozапослених у руралним подручјима 2011-2013. године у Србији

	2011.	2012.	2013.
У предузећу	10,5	10,8	10,6
На имању	74,6	76,3	76,4
Остало (у својој кући, у туђој кући, на пијаци...)	14,9	12,9	13,0
Укупно	100	100	100

Извор: Исто.

У претходној табели дата је структура samozапослених у руралним подручјима. Већина руралног становништва окренута је ка свом имању и својим газдинствима, па стога је разумљив висок проценат samozапослених на имању од 74,6% у 2011. до 76,4% у 2013. години. Са друге стране, домаћинства која средства за живот остварују од пољопривреде и самим тим од ње зависе, су угроженија и у већем су ризику од сиромаштва за разлику од оних којима значајан део средстава потиче из непољопривредних извора. Изван пољопривреде себе види велики број чланова газдинстава. Домаћинства која имају доходак из других извора не показују спремност да се ангажују у пољопривреди, већ се запошљавају ван пољопривреде или започињу сопствени бизнис, што је заступљено, али у мањој мери.

Табела 9. Структура незапослених према школској спреми у руралним подручјима 2011-2013. године у Србији

Школска спрема	2011.	2012.	2013.
Без школе	1,3	0,2	0,5
Непотпуна ОШ	3,0	3,1	3,3
Основна школа	22,2	22,4	21,7
Средња школа	65,0	66,5	65,0
Виша школа	3,9	3,1	4,0
Факултет, академија и висока школа	4,6	4,7	5,5
Укупно	100	100	100

Извор: Исто.

Структура незапослених према школској спреми је пропорционална структури укупног становништва према школској спреми, односно у структури укупног становништва има највише оних са средњом стручном спремом, тако да у овој категорији има и највише незапослених (табела 10).

Табела 10. Структура незапослених према претходном статусу у руралним подручјима 2011-2013. година у Србији

	2011.	2012.	2013.
Свега	100	100	100
Први пут траже запослење	39,5	38,7	34,9
Имали су запослење	60,5	61,3	65,1
а) Ликвидација предузећа, отказ	49,9	42,3	53,7
б) Привремени или сезонски карактер посла	12,4	15,8	29,7
в) Остало	37,7	41,9	16,6

Извор: Анкета о радној снази 2011- 2013.

Од укупне структуре незапослених лица 39,5 % је оних који траже запослење по први пут, а 60,5% оних који су имали запослење. Основни разлози губитка посла су ликвидација предузећа или отказ у 49,9%. Ово се може тумачити и као трајна последица лошег стања на тржишту рада услед светске економске кризе. Други разлог јесте што су радници запошљавани привремено, односно у виду сезонских послова у 12,4% случајева (већина запослени у пољопривреди на сезонским радовима). Општа стопа активности и запослености у Србији су

значајно ниже од ЕУ, док је стопа незапослености готово 2,5 пута већа него у ЕУ (Више стопе незапослености од Србије крајем 2012. године имале су Грчка и Шпанија (Петровић, 2013:165).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Високе стопе сиромаштва и незапослености осликавају неповољно стање и слабо развијено окружење које карактерише неефикасност пословног сектора, неповољна структура радне снаге и неискоришћеност компаративних предности, које би у великој мери побољшале и створиле услове за развој руралних области.

Искључење са тржишта рада, поготово у случају дугорочне незапослености готово сигурно доводи до сиромаштва. Највеће стопе сиромаштва управо имају она домаћинства код којих је носилац незапослен. Исто тако, проблем укључивања у тржиште рада имају и становници са нижом стручном спремом, где се фактор образовања наводи као значајан. Морају се уложити додатни напори како би се побољшала образовна структура, а циљне групе са којима највише треба радити су поред осталих и млади из руралних насеља.

Негативна корелација између образовања и стопе ризика сиромаштва указује на исплативост образовања јер тржиште рада награђује високо образоване. Зато је неопходно побољшати образовну структуру становништва у борби против сиромаштва и социјалне искључености.

Ниже стопе незапослености у руралним подручјима у односу на урбана објашњавају се високом стопом samozапослености на породичним пољопривредним газдинствима. Доминантан део радно активног руралног становништва Србије ради у пољопривреди. Зависност руралног становништва од запослености у пољопривреди, Србију сврстава је у најаграрније европске земље. Основни ресурси и потенцијали Србије нису искоришћени у довољној мери, што се одражава на ниску продуктивност пољопривреде. Како би се рурална подручја покренула и више и брже развијала тежи се развоју других грана привреде. Проблем незапосленост у руралним подручјима решио би се смањењем незапослености радне снаге привлачењем инвеститора и отварањем нових радних места, и са друге стране, променом структуре запослености кроз укључивање и осталих сектора осим пољопривреде. Све више придаје се значај руралном туризму, као једном од фактора развоја привредног развоја руралних области.

Становницима руралних подручја неопходно је обезбедити и побољшати приступ разним врстама активности и услуга. Почевши од образовања преко здравствених установа, културних институција

и др. Рекреација и култура потребно је да буду једне од многих услуга које ће бити доступне становницима и руралних подручја. Треба се тежити промени структуре личне потрошње домаћинстава јер су то самим тим одлике повећања животног стандарда становништва.

У структури прихода малих руралних домаћинстава у Србији највише су заступљени приходи од запослења ван пољопривреде, приходи од пензија и приходи од продаје пољопривредних производа. Мали број домаћинстава са дохотком из сопственог бизниса указује у руралним подручјима на слабу склоност појединаца ка интензивнијем развоју предузетништва. Структура прихода показује да је склоност ка диверсификацији изнуђена управо због незадовољавајућег дохотка из пољопривреде, да би се побољшао стандард становништва у руралним подручјима и ради смањења доходовног ризика, а не због предузетничког духа и жеље за самоиспуњавањем појединца.

За побољшање и раст животног стандарда основни предуслов је повећање запослености и смањење неједнакости дохотка тим пре што запослење знатно смањује и ризик од сиромаштва.

Београдски регион и регион Војводине има мањи удео сиромашних и незапослених у односу на друге регионе у руралним подручјима.

Угроженим групама, које су изложене ризику сиромаштва потребно је посветити више пажње као што су: млади, рурално становништво уопште, посебно оно без земље, затим, жене, које се често налазе у служби неплаћених помажућих чланова домаћинства, посебно становништво региона Јужне и Источне Србије које се по свим анализираним показатељима налазе у најлошијем положају и обухватају највећи удео сиромашних и незапослених.

На основу помоћи државе становништву у наредном периоду, низа мера и програма регионалног и руралног развоја неопходно је предузети активности ради што боље имплементације и примене да би се смањиле разлике у руралном развоју региона, смањењу удела сиромаштва и незапослености, али и формулисање политике социјалне укључености посебно осетљивих група.

ЛИТЕРАТУРА

- Анкета о потрошњи домаћинства, Београд, Републички завод за статистику, 2011, 2012, 2013.
- Анкета о радној снази, Београд, Републички завод за статистику 2011, 2012, 2013.
- Богданов, Н. (2007). Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија. УНДП, Београд.
- Други Национални Извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2011-2014. године са приоритетима за наредни период, Влада Републике Србије, октобар 2014.
- Јелић, С., Јовановић, Т. (2006). Демографска структура пољопривредних газдинстава. Монографија, Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду, Друштво аграрних економиста Србије и Институт за агрономију, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, стр.71-89.
- Јелић, С., Јовановић, Т. (2004). Радна снага у пољопривредним газдинствима у функцији руралног развоја Србије, Научни скупи са међународним учешћем, Капитал у пољопривреди, Економски факултет Суботица, Институт за економику пољопривреде Београд, Департаман за економику пољопривреде и социологију села Пољопривредног факултета Нови Сад, Палић 12. и 13. новембар, Тематски зборник, стр.161-167.
- Јелић, С., Јовановић, Т. (2013). Инститиуције за културу као чиниоци регионалног руралног развоја, Социолошки годишњак, Број 8, Часопис Социолошког друштва Републике Српске, стр.257-274.
- Јелић, С., Живковић, Д., Јовановић, Т. (2011). Домаћинства и газдинства у променама, Монографија, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду.
- Милетић-Стејановић, В. (2008). Регионални развој и породична традиционализација у Србији почетком XXI века, у С. Вујовић (ур.) Друштво ризика-промене, неједнакости и социјални проблеми у данашњој Србији, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 395-410.
- Новаковић, Н. (2015). Глобализација, друштвене неједнакости и социјални проблеми, Зборник радова Глобализација и култура, Центар за економска истраживања Института друштвених наука Београд, стр.167-172.

Општинске и рејони у Републици Србији, Београд, Републички завод за статистику, 2011, 2012, 2013.

Петровић, И. (2013). Регионалне неједнакости на територији рада у Србији карактеристике незапослених према регионима, у Лазић, М., Цвејић С. (ур) Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације, Београд, Институт за социологију Филозофског факултета, 157-177.

Сиромаштво у Србији 2011, 2012, 2013, Обрада анкете о промени ситуације, Издавач: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије (2014).

Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, Службени гласник РС број 85/14 од 12. августа 2014. године.

Шуковић, Д. (2014). Неједнакости, незапосленост и криза, Београд, Институт друштвених наука.

Шуковић, Д. (2015). Правда и једнакости, Институт друштвених наука Београд и Универзитет Доња Горица.

Закон о измени и допуни Закона о регионалном развоју, „Службени гласник РС“ Број 30/2010.

Sreten Jelić

Tatjana Jovanović

University of Belgrade

Faculty of Agriculture

Serbia

DETERMINANTS OF POVERTY AND UNEMPLOYMENT IN RURAL AREAS OF SERBIA

Abstract: *This paper presents the determinants of poverty and unemployment in rural areas of Serbia. The work includes a number of indicators that can present status and trends of two tendencies analyzed phenomenon, poverty and unemployment. Attention is primarily paid to rural areas, which have for many years been disregarded and stood in the shade of cities and urbanization, which are increasingly gaining importance in the context of integrated rural and sustainable development. All countries in the world, whether developed or not developed, fighting against poverty. Today, poverty is considered a multi-dimensional phenomenon that in addition to insufficient income to meet basic needs, means lack of employment opportunities, disabled access to health, education... Dividing the territory of*

the Republic of Serbia to the regions at the NUTS-2 level, have been established the conditions in the regions of Vojvodina, Belgrade, Šumadija and Western Serbia and the Southern and Eastern Serbia region and the disparities between them. There are significant differences in the development of the region.

Residents of rural areas are facing with the phenomenon of poverty. This phenomenon is especially pronounced in the region of Southern and Eastern Serbia. Inevitability is to influence the balanced regional development and rural to, and thus to reduce poverty and unemployment, which will affect the improvement of the living standards of the population, the development of rural areas, the economy and society.

Keywords: *poverty, unemployment, rural areas, rural development, standard of living.*

Милош Љ. Марјановић^[1]
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет
Србија

Прегледни рад
UDK: 316.344.23:316(075.8)

ПОЈАМ СИРОМАШТВА У УНИВЕРЗИТЕТСКИМ УЏБЕНИЦИМА СОЦИОЛОГИЈЕ КОД НАС

Сажетак: Све до краја 1990-их у универзитетским уџбеницима социологије није било посебне појављивости о сиромаштву, а то важи и за старије преведене уџбенике. То се доводи у везу са економским развојем и деловањем државе блатостанја. Крах „ратна пројекта сиромаштва“ и продубљивање економске кризе довели су до „новонајоткривања сиромаштва“ што је утицало и на појаву теме о сиромаштву у уџбеницима. Прекрејници представља преведени Хараламбосов Увод у социологију (1989) у коме постоји читав одељак о сиромаштву. После тога сви преведени уџбеници садрже појављивости о сиромаштву али и о социјалној искључености као о ширем и у ЕУ афирмисаном појму. После 2000. године тек сваки четврти домаћи уџбеник садржи појављивости о сиромаштву, а знатно ређе и о социјалној искључености. И о сиромаштву у нашој земљи рејко се кад ише. Анализирани су обим и стурктура садржаја појављивости о сиромаштву, а у преведеним уџбеницима нешто дејалније и садржај.

Кључне речи: сиромаштво, социјална искљученост, домаћи и преведени уџбеници социологије.

Период снажне економске коњуктеуре и деловање социјалне државе (државе благостања) после Другог светског рата учинио је да изгледа да је сиромаштво готово потпуно ишчезло. Као високополитизовано питање, комунистички режими су га прогласили искорењеним, а у капиталистичким државама се сматрало да је оно изузетна и привремена појава. Већ 1950-их година изгледало је да сиромаштво престаје бити важан друштвени проблем а оно је у земљама северне Европе сведено на спорадичну појаву, па се чинило да је само питање времена када ће и другде у Европи бити тако. Оно је готово ишчезло и као предмет научног проучавања социологије и других друштвених наука које су се више усмериле на проучавање разних проблема средњих слојева (Haralambos, 1989:146-147; Kolin, 1997:160-170; Nenadić, 2012:13).

^[1] milmarmk@gmail.com, 021 63 64 243, 062 528 114

На основу овога може се формулисати хипотеза да се у наведеном периоду, па и нешто касније, тешко могу очекивати расправе о сиромаштву у уџбеничким текстовима.

Али већ у току педесетих, а поготово шездесетих година прошлог века, међу истраживачима су се почеле појављивати сумње у „победу над сиромаштвом“. Долази до „поновног открића сиромаштва“, нарочито после Харнптоновог открића „Друге Америке“ (1962), Америке сиромашних, и Таунзендовог упозорења да „опсег сиромаштва овиси о појму сиромаштва који смо прихватили и о мјерилима којима се служимо“ (Haralambos, 1989:147). Раздијене су илузије о безграничном расту државе благостања, напуштају се старе представе о сиромаштву и прелази се на „теорију новог сиромаштва“. То је изискивало нове појмвне оквири за утврђивање димензија, облика, узрока и последица сиромаштва, а та би сазнања требало да послуже као основа за стратегије за сузбијање и ублажавање сиромаштва. Дошло је до пораста интересовања друштвених наука за проблеме сиромаштва и до појаве нових приступа и појмова, међу којима посебно ваља нагласити појам друштвене искључености (*social exclusion*), који је веома распрострањен у Европи у новије време, а код нас још увек мало познат. Сматра се да је овај широки „појам кишобран“ настао проширењем теорије новог сиромаштва (Kolin, 1997:170,174-176; Nenadić, 2012:14-18). Додајмо овоме да, најпре, криза државе благостања или социјалне државе, а данас и све дубља и све дужа економска криза, са огромним бројем незапослених просто боде очи јавности, па зато треба очекивати снажан порст интересовања друштвених наука за ове проблеме. На основу овога се може формулисати и друга хипотеза рада – да ће се у новијим издањима домаће социолошке уџбеничке литературе појавити расправе о појму сиромаштва, а у знатно мањој мери о појму социјалне искључености. Ова хипотеза се додатно појачава чињеницом да сви скорије преведени уџбеници социологије садрже расправу о сиромаштву (код Хараламбоса чак и на врло великом броју страница), а новија издања два најпознатија светска уџбеника (Хараламбос, Гиденс) садрже и разматрање односа појаве сиромаштва и социјалне искључености.

Да бисмо проверили хипотезе уложили смо поприличан (искрено – огроман) напор и прегледали све домаће универзитетске уџбенике социологије којима располаже библиотека Матице српске у Новом Саду, према којој постоји обавеза депоновања.^[2] Прегледани су и страни преведени уџбеници, старијег и новијег датума, како бисмо

[2] Прегледани су уџбеници који су штампани у послератној Југославији, а после њеног распада у Србији и Републици Српској. Укључени су факултетски али и уџбеници за више и високе школе са насловом: социологија, општа социологија, савремена социологија, основи социологије, увод у социологију. Уколико су овакви уџбеници у наслову и поднаслову имали и допунску одредницу из неке посебне социологије

видели да ли је, од када, колико и на који начин заступљена тема сиромаштва, а претпостављали смо и знатан утицај ових на домаће уџбенике. Стекли смо увид и у уџбенике из неких посебних социологија, у нади да ћемо и тамо наићи на проблематику сиромаштва у – социологији рада (незапосленост), социологији насеља (урбана беда, сеоска сиротиња) и социологији културе (култура сиромаштва).

Прегледано је укупно 140 домаћих уџбеника, од чега у 122 није било, а у 18 је било заступљено сиромаштво као поглавље у садржају. Појам сиромаштва у Србији није обрађен у 110, а обрађен је у 14 уџбеника док је у Републици Српској однос 12 према 4. Ако се ови подаци анализирају у релативним бројевима, можемо рећи да појам сиромаштва садржи тек сваки осми уџбеник (12,0%), у Србији сваки девети (11,3%), а у РС сваки четврти (25%). Стање се увелико мења ако се за Србију рачунају само најновији подаци (за период 2000 – 2014) јер је тада однос 40:13, а то значи да је појам сиромаштва анализиран нешто чешће него у сваком четвртом уџбенику (29,5%). Ово последње је смислено прерачунати зато јер се први уџбеник у коме је анализиран појам сиромаштва у Србији појавио тек 1995. године (Милован Марковић), а у РС 1998. (Милан Турјачанин)^[3]. Заправо, можемо већ извући први важан закључак нашег истраживања. Појам сиромаштва није обрађен у домаћим уџбеницима социологије све до друге половине 1990-их година, а после тога се то чини у сваком четвртом уџбенику. Али овај појам није обрађен ни у раније преведеним страним уџбеницима (Кивилије, Гурвич, Бауман). Стога сматрамо да су, што се тиче времена појављивања појма сиромаштва у универзитетским уџбеницима социологије, како домаћим тако и преведеним, обе наше хипотезе потврђене.

Пре него што пређемо на квалитативну анализу домаћих уџбеника, скренућемо пажњу на два рада (студија и чланак) за које би се могло претпоставити да ће на њих утицати. Исто тако, претходно ћемо детаљније анализирати четири новија преведена уџбеника социологије (сви садрже поглавља, па чак и одељке о сиромаштву, па и социјалној искључености), али и због очекиваног великог утицаја тих „светских стандарда“ на ауторе домаћих уџбеника.

Мирослав Радовановић (1983) је написао солидну, систематски и проблемски разубену студију, у којој се залаже за конституисање социологије беде и пауперизације. Она је могла да послужи као уџбеничка литература за један такав предмет, а у њој је аутор формулисао чак и (менаџмента, туризма итд.), они нису укључени. Анализирано је само једно издање уџбеника, по правилу најновије, због веће вероватноће да се у њему расправља о сиромаштву.

^[3] У оба случаја располагали смо само са другим издањем из 1995. и 1998. тако да је то, вероватно, било и неку годину пре.

структуру наставног програма (с. 260 – 261). На жалост, ова студија није имала утицаја на нашу уџбеничку литературу али је узета у обзир у настојањима да се формира једна таква посебна научна дисциплина на одсеку за социологију Филозофског факултета у Скопљу (Димитријевска, 2012:1190-1197). Тамо постоји наставни предмет под називом Социологија на нееднаковста и сиромаштијата, са одговарајућим уџбеником три коауторице (Доневска – Димитријевска – Новковска, 2011).

Још један рад, објављен на нашем језику и широко доступан, могао је остварити утицај на домаћу уџбеничку литературу. Марија Колин (1997) објавила је у *Социолошком ирејледу* чланак под насловом Сиромаштво и социјална искљученост. Ова два термина појавиће се у насловима обимних одељака новијих издања два светски најпознатија и најутицајнија уџбеника социологије (Хараламбос и Гиденс), чија су старија издања код нас преведена и користе се као уџбеничка литература, али таквих реакција је било мало у домаћој уџбеничкој литератури. Она наводи неке резултате анализе индекса цитираности сродних термина: сиромаштво, угроженост, маргинализација, поткласа и социјална искљученост, коју је обавио дански социолог Peter Abrahamson за период 1986 – 1995. Неупоредиво најчешће појављује се термин сиромаштво (око 500 публикованих радова годишње), а највећи пораст бележи термин социјална искљученост чија је употреба десетоструко повећана (додуше, на само 25 публикованих радова у 1995). Па ипак, социјална искљученост је уврћена у званични терминологију ЕУ крајем 1980-их у препорукама и акционим програмима у домену социјалне политике. Сиромаштво је схваћено као ужи појам који се односи на недостатак прихода и материјалних услова егзистенције, док је социјална угроженост шири, мултидимензионалан појам који укључује не само сиромаштво него и бројне друге конотације и димензије. Заправо, реч је о угрожавању људских права. Осим са сиромаштвом, социјална искљученост се преклапа са дискриминацијом, маргинализацијом, социјалном неједнакошћу. Истиче се да је сиромаштво више одговарало периоду ране индустријализације, док се социјална искљученост појављује као еквивалент за постиндустријски, постмодерни свет. Мада помиње разне типологије сиромаштва, ауторка анализира само сиромаштво као интернализирани образац понашања (у оквиру теорије сиромаштва) и нема никакав критички осврт на појам социјалне искључености. Комуникација овог текста са уџбеничком литературом је изостала. Да је укључила старији превод Хараламбоса (1989) у свој чланак би морала да укључи и анализу теорије ситуацијске или егзистенцијалне присиле која је формулисана у читавој серији истраживања која су уследила као критика теорије о

култури сиромаштва. Новија издања поменута два уџбеника садрже и критику појма социјална искљученост, а сажет преглед његових недостатака може се видети у чланку Милета Ненадића (2012:14-16).^[4]

Анри Мандра (1927 – 2003), у свом делу *Основи социологије* (2001)^[5] посвећује једно поглавље сиромаштву (с. 143-145, што чини око 1,4% укупног текста), а у оквиру одељка Традиционална друштва и индустријско друштво. Већ се из овога може закључити да он сиромаштво сматра темељном одредницом индустријског друштва. Сиромаштво је резултат „гвозденог закона најамнине“ јер „богаћење једних иде са осиромашењем других“ (с.143). Стога у Рјечнику терминологије пауперизацију одређује као „редовно и неминовно осиромашење неке групе или класе“ (с.247). Гледано из перспективе теме овог научног скупа важно је истаћи да Мандра разматра сиромаштво и са становишта друштвеног развоја. Сматрало се да је сиромаштво карактеристика индустријализације 19. века и да 20. век доноси наду у његово ишчезавање, Међутим, од недавно, сиромаштво је поново постало забрињавајућа тема али његово поновно откриће није поколебало економски оптимизам који негира проблем и који је у супротности са резултатима постојећих истраживања. „Развој индустријског друштва не обухвата читаву популацију, он оставља по страни групе које остају у својим условима живота и које сиромаше у односу на цјелину која се богати.“ (с.143).

Мандра сматра да су беда и градови беде Трећег света повезани са руралним егзодусом и тежњом ка урбанизацији и индустријализацији какву је Европа упознала у 19. веку. Стабилно сиромаштво ђумеза и градова беде је данас у индустријализованим земљама на путу да се ресорбује али у њима се рађа једно ново сиромаштво. Оно се дугује „незгодама“ професионалног, породичног и здравственог карактера као што су: незапосленост, развод, тешка болест, физичка или ментална хендикепираност, због чега појединац пада на ниво угрожених или искључених, а тиме и на терет своје породице или социјалних служби. Етикетирани као сиромашни, они носе социјални жиг кога ће се тешко ослободити. Управо зато, много је сиромашних који одбијају такву помоћ, а то додатно отежава њихов положај и потпуно их маргинализује (с.145).

^[4] У часопису Политеиа, 3/2012, с. 11 – 96, објављен је тематски број Сиромаштво и друштвене посљедице (Сиромаштво као социјални проблем).

^[5] Наслов оригинала је: Henri Mendras, *Éléments de sociologie*, Paris. Прво издање датира још из 1967, превод је са четвртог издања из 1996, након чега се појавило пето (2002) и шесто издање (2003). Нисмо успели да остваримо електронски увид у ова два поседња издања тако да не можемо рећи да ли је било промена у поглављу о сиромаштву.

У уџбенику *Социологија* америчког аутора Џонатана Тарнера (2009)^[6] сиромаштву и беди су посвећена два поглавља. У одељку о класној страификацији у Америци посебно поглавље носи наслов Сиромаштво у Америци (с. 288-291), а у одељку о глобализацији једно поглавље је посвећено беди на светском нивоу (с. 455-456), при чему ових шест страна заједно чине око 1% укупног текста уџбеника. Ова заступљеност је и нешто већа јер је расправа о овој теми „расута“ на још неколико места у књизи. Двострука формулација ове теме је врло инструктивна јер показује да сиромаштво постоји како унутар, тако и између друштава, а сугерише и схватање да је беда тежи, најтежи облик сиромаштва.

Тарнер наводи податке да се за 36 година које су посматране (1962 -1998) разлика у укупном богатству у САД повећала у корист 20% богатих – са 76,0% на 83,4%. При томе, у 1998. години 1% најбогатијих Американаца поседује чак 38,1% укупног богатства, наредних 19% располаже са 45,3%, а доњих 80% само са 16,6% укупног богатства. На основу ових података Тарнер закључује да „20% Американаца поседује већи део богатства; остатак има нешто богатства – можда у најбољем случају кућу (под хипотеком) или пензијско осигурање“ (с.282). Он наводи и табелу из које се види да је у последње три деценије удео првих 20% у дохотку растао, док је удео осталих 80% опадао (с. 283). На основу података о растућој неједнакости у дохотку и укупном богатству, он закључује: „Имајући у виду велики број сиромашних чланова друштва, јаз између богатих и мање богатих све више се шири што доводи до тога да веома велики проценат америчке популације мора да ради за нижу надницу и без бенефиција као што су здравствено и пензијско осигурање“ (с. 346).

Према званичним статистикама, стопа сиромаштва се није битније мењала у последњих 40 година, а „око 12% Американаца тренутно живи у сиромаштву“. Овај постотак је доста потцењен јер не узима у обзир стварне трошкове живота, али чак и да је тачан то „показује да 33 милиона људи живи испод прихватљивог стандарда у САД ... ови људи и породице немају одговарајуће приходе, здравствену заштиту, смештај, одећу, исхрану и друга средства за живот“ (Тарнер, 2009:288). Категорија сиромашних „преклапа“ се са другим друштвеним категоријама – младих, самохраних мајки, етничких мањина. Тако је у 2003. години стопа сиромаштва белаца који нусу латиноамеричког порекла била 8,2%, док је за неке етничке групе била значајно већа – за индијанце 20%, латиноамериканце 22,5%, а афроамериканце чак 24,4% што је три пута више. „Овако висок степен сиромаштва придодaje значајну тензију класном раслојавању...Очајни људи предузимају очајничке

^[6] Наслов оригинала: Jonathan H. Turner, *Sociology*, Englewood Cliffs, N.J.: Pearson Prentice Hall, 2006, 418 pp.

мере – придружују се насилним бандама, користе дроге, чине злочине и насиље, и на друге начине представљају опсност по чланове друштва“ (с. 288 – 289).

Говорећи о узроцима сиромаштва, Тарнер издваја незапосленост али и слабо плаћене послове за нискоквалификоване раднике чија је понуда чак и опала у првој деценији овог века. Стога, „све док наднице не могу да одрже људе изнад линије сиромаштва велико сиромаштво у Америци је неизбежно“ (с. 290). Луис (Lewis) је 1965. године формулисао идеју о узрочном дејству „културе сиромаштва“ која их спречава да изађу из њеног зачараног круга. Људи који сурођени и живе у сиромаштву развијају посебна културна убеђења да не постоји једнакост шанси и да су сви покушаји да се изађе из сиромаштва узалудни. Та убеђења они преносе на своју децу, а они својој деци тако да се из тог круга тешко може изаћи. Тарнер сматра да аргументи „културе сиромаштва“ нису у потпуности нетачни али да запостављају дејство многих других важних фактора. Ми бисмо рекли – принудно дејство егзистенцијалних или ситуационих услова сиромашних, како су то формулисали неки други аутори. У те факторе он убраја: опадање броја почетничких и неквалификованих послова који смањују шансе за прво запослење као одскочне даске за боље плаћене послове, услове у школама у сеоским срединама и сиромашним деловима града, слабе подстицаје за академско образовање, искушења и притисак криминалних група у сиромашним четвртима, растурене породице и самохране родитеље чија су деца без довољно надзора и адекватних узора итд.

Тарнер посебно разматра бескућништво као једну од последица крајњег сиромаштва и показује да у САД има преко милион бескућника. Наводи разлоге због којих бескућници, када то постану, тешко да могу да се школују, запосле или раде било шта нормално. Он закључује: „Американци треба да очекују проблеме кад више од 30 милиона људи не може да обезбеди основна средства за живот и има мале изгледе за излазак из сиромаштва“ (с. 291). На крају сажетка одељка о класној стратификацији вели: „Нарочит проблем у америчком друштву представља висок проценат сиромашних, који заправо живе у врло имућном друштву“ (с. 292). Међутим, изненађује да у прегледу кључних појмова за овај одељак (с. 292 – 293), Тарнер не помиње ни сиромаштво, ни социјалну искљученост.

Разматрајући неједнакост и беду на светском нивоу, у оквиру одељка о глобализацији, Тарнер (2009:455) примећује да је та неједнакост све већа: „Богати у богатим земљама постају све богатији, а сиромашни у недовољно развијеним земљама – све сиромашнији“. Таква неједнакост постоји и међу земљама, са претећим последицама: „Неједнакост је велики проблем глобализације јер се разлике између богатих

и сиромашних нација непрестано повећавају. Људи из сиромашних земаља воде бедан живот, па из такве неједнакости настају силни проблеми“ (с. 465). Владе тих земаља једва успевају да спрече немире и унутрашње сукобе. На врху светског стратификационог система налазе се високоиндустријализована друштва, а на „дну се налази преко милијарду људи са зарадом од једног долара дневно“ (с. 455). За одређивање степена сиромаштва УН примењују неколико дефиниција. Апсолутно сиромаштво се односи на људе који немају довољно средстава за преживљавање, а у томе се разликују две категорије – светско сиромаштво, које се односи на људе који зарађују мање од 365 америчких долара годишње, и екстремно сиромаштво, ако зарађују мање од 275 долара. У условима екстремног сиромаштва живи око 600 милиона људи, а на граници сиромаштва још много стотина милиона. Према проценама Светске банке из 2000. године готово половина (49%) становника Африке јужно од Сахаре и 44% становника јужне Азије живи испод границе сиромаштва. Понегде је тај постотак и виши од 50% (Етиопија, на пример), а и нека индустријализована друштва имају знатан број људи који живе у сиромаштву (у Русији скоро 30%, од чега скоро 14% спада у категорију екстремног сиромаштва). УН користе и инструмент који се назива двоструко сиромаштво или депривација (лишавање) јер су жене и деца заступљенији међу сиромашнима. Тако је, на пример, Комисија УН за положај жена (1996) утврдила да жене учествују са 60% у светском становништву, а само са 10% у светском приходу и 1% у светском богатству (Тарнер, 2009:455 – 456). Колику важност овај аутор придаје сиромаштву види се и по томе што је све три мере сиромаштва – апсолутно (светско и екстремно) и двоструко – укључио у кључне појмове одељка о глобализацији (с. 465).

Ентони Гиденс је написао један од најпопуларнијих универзитетских уџбеника који се код нас корист (Giddens, 1998)^[7], а по мишљењу Улриха Бека (Ulrich Beck) то је најбољи уводни текст у социологију на свету. Поглавље Сиромаштво и неједнакост (с. 184 – 187) налази се у оквиру одељка Стратификација и класна структура, има око три стране и чини око 0,9% укупног текста. Овome ваља додати да је у оквиру одељка Рад и привредни живот, незапослености посвећено нешто преко три стране (с. 214 – 217).

„Сасвим при дну класног система велики број људи у Уједињеном Краљевству живи у сиромаштву. Многи немају одговарајућу исхрану и живе у нехигијенским условима, а животни век им је нижи него код

^[7] Наслов оригинала: Anthony Giddens, *Sociology*, Cambridge, Polity Press. Прва три издања објављена су 1989, 1993. и 1997, а превод је рађен према трећем издању. У међувремену су се појавила још четири издања: четврто (2001), пето (2006), шесто (2009) и седмо, коауторско (2013, коаутор Ph. W. Sutton). Услед сталних измена, допуна и додавања нових поглавља обим је стално растао тако да последње, седмо издање има чак 1232 стране.

већине становника“ (с. 184). Оваквим алармантним упозорењима Гиденс започиње излагање о сиромаштву у сопственој земљи, једној од најразвијенијих на свету. Међутим, наставља он, сиромаштво није нова појава јер је 1889. Чарлс Бут у једном свом раду изнео податак да трећина становника Лондона живи као „тешка сиротиња“. Оно што би за нас могло бити значајно и поучно је да је јавност на изнете поразне податке реаговала бурним протестима и да су, убрзо, уследили предлози практичних програма социјалног старања и реформи како би се сиромаштво драстично смањило. Одговарајући на питање шта је сиромаштво, аутор уводи појмове апсолутно сиромаштво (које се односи на егзистенцијални минимум) и релативно сиромаштво (које се мери у односу на животни стандард већине или просек). У седмом издању коаутори истичу да се апсолутно сиромаштво, иако теоријски универзално применљиво, практично односи на земље у развоју док се релативно сиромаштво мери у развијеним друштвима. Оба мерила постављају пред истраживаче „техничке“ проблеме тако да је мерењу сиромаштва посвећена посебна пажња (од четвртог издања 2001. године). Paul Collier је сматрао да помоћ сада треба фокусирати на најсиромашније земље, које у последњим деценијама нису успеле да остваре солиднији економски напредак, па је зато увео појам доње, најниже милијарде (the bottom bilion). Та милијарда живи у око 60 земаља света. То конвенционално гледиште да се већина оних који живе у апсолутном сиромаштву налази у најсиромашнијим земљама света довела су у питање новија истраживања која показују да чак 72% од укупно 1,33 милијарде људи, који живе дневно са мање од 1,25 америчких долара, не живе у земљама са ниским него са средњим дохотком. По нашем мишљењу, распрострањеност сиромаштва у средње и високо развијеним земљама, а не само у неразвијеним, показује да је реч о структуралној, а не спорадичној карактеристици модерног света. Исто тако, да га не треба анализирати само у односу развијених и неразвијених земаља (као што је то учињено у неким нашим уџбеницима) већ и унутар њих.^[8]

У Великој Британији, за разлику од САД и многих других земаља, не постоји званично одређена „линија сиромаштва“. Због тога истраживачи користе систем бенефиција да би утврдили које су групе у сиромаштву или на његовим маргинама. Они који имају приход у висини некадашње социјалне помоћи или мање од тога сматрају се сиромашнима, а они са примањима између 100 – 140% од те помоћи

^[8] Већ у петом издању, одмах после одељка Сиромаштво, друштвена искљученост и благостање, следи одељак Глобална неједнакост (с. 382 – 431) у коме се глобална економска неједнакост анализира у односу земаља са високим, средњим и ниским доходком *per capita* и поставља питање да ли је глобална економска неједнакост растућа? Даље се анализира живот у богатим и сиромашним земљама у домену здравља, исхране (глад, лоша исхрана, оскудица) и образовања и писмености.

су „на ивици сиромаштва“. У Британији се током 1980-их драматично повећао број сиромашних у обе категорије, делом и као последица пораста незапослености.^[9]

На питање ко су сиромашни, Гиденс наводи категорије становништва које су посебно изложене опасности од сиромаштва: незапослени, они који раде са непотпуним радним временом или на несигурним пословима, деца, старији, болесни, инвалиди, чланови већих породица, самохрани родитељи (најчешће мајка), припадници националних мањина.

Британско искуство из 1980-их показује да се материјалне неједнакости повећавају уколико се више расподела богатства и дохотка препусте тржишту. Добрим програмима социјалне помоћи и адекватном политиком запошљавања, стромаштво се може смањити, као у Шведској, која га је готово искоренила. Али за то цена може бити повећање пореза и ширење бирократског апарата.

За објашњење сиромаштва постоје две главне парадигме - кривити или жртву или систем. Већина Британаца сматра, према многим анкетама, да су сиромашни сами криви за своје сиромаштво и да би могли да раде, када би заиста то желели, уместо да живе од „државне милостиње“ у виду социјалне помоћи. Овакви се ставови не заснивају на чињеницама јер четвртина сиромашних ради али су им зараде мале. Остали сиромашни су, углавном, деца, старији, болесни, инвалиди или они који траже посао али не могу да га нађу. Држава благостања је створила „културу зависности“ прималаца социјалне помоћи која их спречава да се осамостале и изађу из зачараног круга сиромаштва, а то се тврди и у теорији о култури сиромаштва. У новијим издањима постоји и расправа о поткласи сиромашних коју углавном чине сегрегирани расне и етничке групе, а које изоловано живе и у многим европским градовима. То подсећа на Марксов појам лумпенпролетаријата али идеја о поткласи рециклира тезу о култури сиромаштва.

Највећа промена у односу на треће, код нас преведено издање Гиденсовог уџбеника је што се у новијим издањима (почев од четвртог из 2001) сиромаштво посматра у односу на друштвену искљученост и благостање, а дошло је и до повећања обима текста који му је посвећен, и у апсолутном и у релативном смислу.^[10] Појам друштвене искључе-

^[9] У посебном поглављу Гиденс анализира незапосленост која је у многим земљама букнула и зато су се стопе мезапослености повећале. У новијим издањима посебно су анализирани трендови незапослености у Британији као и животно искуство незапослених.

^[10] У шестом издању (2009) 12. одељак носи наслов Poverty, social exclusion and welfare (p 480 - 520). Ових 40 страна чине око 3,5% укупног текста, од чега се на сиромаштво (480 - 497) односи 1,5%, на друштвену искљученост 0,7% и државу благостања 0,7%.

ности објашњава како су се људи нашли у положају у коме се налазе, а имплицира и однос према другима у том процеду. Три специфичнија облика друштвене искључености су: резиденцијална сегрегација, проблеми преласка из статуса младих и просторна изолација на селу. Слабије верзије друштвене искључености се фокусирају на то како искључене групе могу да се укључе и реинтегришу у друштво, док се у јаким верзијама посматра и процес у коме моћне групе стичу способност да искључе друге. Друштвена искљученост је шири појам од сиромаштва али је и његово задржавање неопходно за потпуно разумевање друштвене неједнакости. Бескућништво је екстремни облик социјалне искључености. Према неким подацима, бескућништво се у Британији од 1978 – 1992. увећало за 300%, а 1995. локалне власти у Енглеској и Велсу су регистровале 450 000 бескућника. Држава благостања различито се суочава са овим социјалним проблемом у различитим земљама, а и у овом погледу предњачи Шведска. Благодети државе благостања су почеле да се урушавају 1970-их, а поготово 1980-их година, а покушаји да се оне поново врате у великој мери нису успели. Конзервативне владе померају фокус одговорности и пружања помоћи са државе на грађане, заједнице, волонтерске групе, предузећа и добротворне организације.

Британски социолог Мајкл Хараламбос (Michael Haralambos) написао је, вероватно, најутицајнији и, свакако, најтиражнији уџбеник социологије у свету.^[11] За сврхе овог рада биће најподесније да упоредимо два загребачка издања (1989 и 2002).. Указаћемо на значај који су Хараламбос и сарадници придавали овој теми али и на најбитније промене у новијем у односу на раније издање. Колики је значај придат сиромаштву види се по томе што су овој теми у оба издања посвећени цели одељци – у првом издању 29, а у петом издању готово двоструко више – чак 56 страница! Међутим, у релативном смислу дошло је чак и до благог пада удела овог поглавља у односу на укупан текст уџбеника – са 5,5% на 5,1%, до чега је дошло због увођења два нова одељка али и проширења других одељака у новијем издању.

^[11] Хараламбосови издавачи и биографи наводе податак да је његова *Sociology: Themes and Perspectives* до 7. издања (2008) продата широм света у преко милион примерака, а са 8. издањем (2013) у око два милиона примерака. – <https://uk.linkedin.com.../mike-haralambos/85/> i www.amazon.co.uk/Haralambos-Holborn-Sociology-Themes-Perspectives/dp/0007245955. Прво издање изашло је 1980, друго 1985, треће 1992, четврто 1996, пето 2000, шесто 2006, седмо 2008 и осмо 2013. У Загребу су изашла три издања овог уџбеника: прво, под насловом *Uvod u sociologiju* 1989. (са оригинала из 1980) и оно се готово једино наводи у нашим уџбеницима социологије, друго под истим насловом 1994. и треће под насловом идентичним оригиналу (*Социологија: теме и перспективе*, 2002. (са петог издања на енглеском из 2000, године). Од првог издања сарадник је Robin Heald, а од трећег издања Martin Holborn, који се у последња два издања појављује и као коаутор.

Да су промене биле велике види се већ из удвостручавања обима, а да су оне и квалитативне природе најављује се променом наслова одељка – у првом је Сиромаштво (с. 142 – 171), а у другом Сиромаштво и социјално искључење (с. 290 – 346). Промене се рељефно уочавају ако се упореде структуре одељака у оба издања. Поглавља у првом издању су: дефиниција и мерење сиромаштва, опсег сиромаштва, теорије о сиромаштву и сиромаштво и друштвена стратификација. У другом издању су поглавља: увод, дефиниција и мерење сиромаштва, социјално искључење, службена статистика сиромаштва, индивидуалне и културне теорије сиромаштва, поткласа и сиромаштво, конфликтне теорије сиромаштва и сиромаштво и социјално искључење. Још једна промена у наслову једног другог одељка је од значаја за нашу тему – у ранијем издању је наслов био Рад и доколица, а у каснијем Рад, незапосленост и доколица, где су размотрене статистике, теорије и последице незапослености.

Хараламбосово разликовање апсолутног (егистенцијални минимум) и релативног сиромаштва (у односу на национални или светски стандард) и субјективне беде (осећај сиромаштва) је најчешће место навођено у нашим уџбеницима. Операционализација ове три врсте сиромаштва и мерење њиховог опсега задаје доста тешкоћа. О службеној статистици сиромаштва у Британији и САД постоје подаци и у првом издању али су у новијем издању наведени и подаци за ЕУ. Због различите методологије услужбеном одређењу линије сиромаштва отежана су међународна поређења. У новијем издању више пажње је посвећено и друштвеној дистрибуцији сиромаштва према породичном статусу, полу, етничкој припадности и инвалидности као и искуству сиромаштва и социјалног искључења. Новодесничарској теорији културе зависности и културе сиромаштва, у којима се инсистира на самообнављању сиромаштва у његовом зачараном кругу, суопростављена је као алтернатива теорија ситуацијске принуде која сиромашне присиљава да остану у том положају.

Велика пажња посвећена је новодесничарском схватању сиромашних као поткласе, чему је посвећено једно цело ново поглавље (с. 323 – 333). Идеју о сиромашнима као поткласи први је формулисао амерички социолог Charles Murray који је два пута боравио у Британији (1989, 1993) утврдивши да се у њој развија једна таква поткласа чија се криза продубљује. Оба пута то је изазвало велику дебату и подстакло нова истраживања. (Оно што фасцинира у целом поглављу, па и читавој књизи, је заснованост ставова на истраживањима која изазивају читаву серију нових, критичких, полемичких истраживања). Марејева теза је да су незапослени, нарочито млади, неспремни да прихвате послове који им се нуде и да поткласа сиромашних укључује криминално понашање и ванбрачну децу. Социјална помоћ ствара скупине

које нису вољне или способне за самостално зарађивање. Критичари су доказивали да Мареј непримерено и неаргументовано окривљује сиромашне који су пре жртва социјалне политике него узрок социјалних проблема. У истраживањима је утврђено да готово сви млади теже да изађу из ситуације сиромаштва, а нека ранија истраживања су показала да више од половине оних који су у сиромаштву рођени нису и касније били сиромашни. Развод брака и ванбрачна деца су честа појава не само у нижим, него у свим слојевима. Тежња да се изађе из поткласе сиромашних је чак и израженија код оних породица у којима нико нема плаћени посао, него код породица у којима бар једна особа ради. Док су неки аутори потпуно одбацили идеју о постојању поткласе, други су тврдили да у њен састав нарочито улазе дуго незапослени, самохрани родитељи и старије особе и трагали за узроцима настанка поткласе. Обављено је и неколико истраживања бескућника, за које се утврдило да теже да изађу из тог стања али да наилазе на несавладиве препреке. Бескућништво и непожељна понашања, углавном, нису одабрани начин живота, у коме се одбацују вредности друштва, већ пре последица или реакција на њихово стање. Хараламбос и Холборн закључују да су припадници поткасте жртве друштва и да они мењају своје понашање чим им се укаже права прилика да побољшају свој положај.

Особита пажња је посвећена конфликтним теоријама сиромаштва у којима се испитује однос сиромаштва и социјалне државе (државе благостања), тржишта рада и моћи, стратификације и капиталистичког система. На крају се испитују вредности предложених практичних решења за елиминацију сиромаштва и социјалне искључености. По неким ауторима, појам социјалне искључености потиче из француске социјалне политике и политичког дискурса, а односи се на друштвену дезинтеграцију појединаца и група у процесу дуготрајних трансформација и промена друштвене структуре (Kolin, 1997:171). Социјално искључење се почело схватати као потпуно или делимично неостваривање друштвене интеграције у социјалне, економске, политичке и културне системе (на пример, незапосленост, неостваривање бирачког права, старачка усамљеност). У Европској социјалној повељи, коју је усвојила ЕУ, помиње се израз социјално искључење, а под њеним покровитељством одржано је, током 1990-их, неколико семинара на тему социјалног искључења. За Алока, то искључење није стање, него процес у коме треба размотрити и улогу оних који искључују. Добра страна појма социјално искључење што у расправу о квалитету живота укључује и нематеријалне ставке, а побољшање положаја депривираних треба да укључи координацију ширег спектра политика. Његове слабе стране су: због вишедимензионалности тешко га је дефинисати и поуздано мерити, тешко га је упоређивати у различитим друштвима,

а постоји и опасност да се тиме пажња окреће од бављења конкретном материјалном бедом. „Стога би социјално искључење могло послужити томе да ЕУ ништа изравно не подузме гледе све већег сиромаштва које би могло донијети пријелаз на еуропска слободна тржишта“ (Haralambos – Holborn, 2002:304). Све је више истраживача увиђало да је рат против сиромаштва, заснован на култури сиромаштва, изгубљен. „Социолози су све више доказивали како рјешење проблема сиромаштва треба тражити у оквирима теорије стратификације, а не теорије културе сиромаштва ... Кад се сиромаштво једном схвати као облик неједнакости, а не као искључиво проблем сиромашних, рјешења укључују реструктурирање друштва као цјелине. Може се утврдити да главна запрека искорјењивању сиромаштва не лежи у понашању сиромашних, него у властитим интересима богатих“ (с. 342).

У недостатку простора наводимо само општи утисак о домаћим уџбеницима социологије у којима у подужем периоду није било посебног поглавља о сиромаштву. Уместо тога, често се појављује по који пасус са догматизованим марксистичким стереотипијама о лумпен-пролетаријату. Нико не наводи Енгелсов истраживачки рад *Положај радничке класе у Енглеској* из 1845. у коме пише: „Положај радничке класе је стварна основа и полазна тачка свих друштвених покрета данашњице, јер он је највећа, највидљивија крајност наше постојеће социјалне беде“ (Енгелс, 1951:7). Да подсетимо да је у овом свом раду он користио теренско посматрање, новинске вести и репортаже али и званичне извештаје фабричких инспектора. У новијим уџбеницима из овог периода све чешће се наводе подаци о стравичним разликама у дохотку развијених и неразвијених земаља Трећег света, врло ретко о сиромаштву у неразвијеним земљама, а никад о сиромаштву у социјализму или нашој земљи. Велики број уџбеника садржи расправе о трансформацијама средње класе из старе у нову.

У квалитативној анализи домаћих уџбеника осврнућемо се на контекст у коме је поглавље написано, обим и структуру излагања, ауторе на чијим се радовима оно заснива и по неку специфичност ако смо је запазили. Скретућемо пажњу и на 5 од укупно 18 уџбеника у којима се раправља о социјалнојискључености.

У уџбенику *Милована Марковића* (1995) о сиромаштву се расправља на крају одељка о социјалној структури и стратификацији, на три стране (с. 190 – 192) што чини 0,9% укупног текста уџбеника. Излагање се односи наопшти појам (апсолутно и релативно сиромаштво, „релативна беда“, обим и трендови) и теорије сиромаштва („функционално“ и марксистичко схватање). Рад се ослања на Хараламбоса (1989) на кога се три пута позива.

На истом броју страна (три, с. 84 - 86) али са релативно знатно већим уделом у укупном тексту (2,3%), а на крају одељка о друштвеној стратификацији, *Слободанка Марков и Смиљана Мирков* (2000) излажу: апсолутно, релативно и субјективно сиромаштво, друштвене категорије које су му најподложније и културу или супкултуру сиромашних, из чега је видљив Хараламбосов утицај иако се литература не наводи.

Осим што садржи одељак о спољним радним миграцијама, уџбеник социологије за економисте *Ирен Габрић – Молнар и Ласла Лакија* (2001) је специфичан и по томе што се о „феномену сиромаштва“ расправља у одељку о незапослености и то на четири стране (с. 280 – 284) или 1,4% укупног текста. Међутим, у целом тексту о сиромаштву размотрени су, углавном, економски индикатори незапослености.

Уџбеник *Милоша Марјановића и Слободанке Марков* (2002) садржи нешто дорађен текст о сиромаштву чији је аутор, као и у претходном коауторском раду, Слободанка Марков. У оквиру одељка о савременом друштву, на три стране (с. 276 – 279) или 1,0% укупног текста, даје се дефиниција сиромаштва из Оксфордског речника социологије а, осим о врстама сиромаштва, говори се и о осцилацијама у порасту интересовања за проучавање сиромаштва и његовим главним узроцима. Овај текст је унет тек у пето издање уџбеника и задржан је све до последњег, десетог издања (2011).

Поглавље о сиромаштву у уџбенику *Милеџа Ненадића* (2004)^[12] је једно од најобимнијих и најмодернијих у домаћој уџбеничкој литератури (с. 264 – 274, 11 страна или 3,3% укупног текста). То показује већ структура излагања: дефиниција сиромаштва и ново сиромаштво (укључујући и апсолутно, релативно и субјективно сиромаштво), сиромаштво као интернализирани образац понашања и социјална искљученост. Аутор се ослања, претежно, на старије издање Хараламбоса (1989) али и поменути чланак Марије Колин (1997). Он се у новије време истраживачки интензивније бави сиромаштвом (Ненадић, 2012).

У оквиру одељка Појам и саставни елементи друштвене структуре, а под насловом Сиромаштво: дно стратификационе лествице, *Милан Трийковић и Душан Маринковић* (2004) су ово поглавље (с. 215 – 223) написали на осам страна, а то је 2,1% укупног текста. Ауторе интересују само теоријске концепције сиромаштва у које убрајају и „теорије“ апсолутног сиромаштва, релативне и субјективне беде (што је необично), теорију повратне спреге и зачараног круга сиромаштва, и теорије ситуацијских присила и културе сиромаштва. Необично је и

^[12] Ми смо се користили 2. издањем, па је вероватно да ово поглавље постоји и у првом издању из 1999.

то што се прво излаже теорија ситуацијске присиле, па тек онда теорија културе сиромаштва, иако је ова прва била реакција ина другу и. Аутори се, углавном, ослањају на Хараламбоса (1989).

Милован Мишировић (2005) је у одељку Структура и организација друштва поглављу дао наслов Сиромаштво као друштвени и социолошки проблем (с. 199 – 202) и посветио му четири стране или 0,9% укупног текста. Најпре даје сопствену, а затим и дефиниције апсолутног, релативног и субјективног сиромаштва, описује карактеристике супкултуре сиромаштва по Оскару Луису, констатује да је сиромаштво „велики структурни и развојни проблем“ за сваког појединца, групу али и друштво ако у њега западну, а још разматра и системске функције сиромаштва, ново сиромаштво и нову сиротињу. Иако не наводи литературу, углавном се ослања на Хараламбоса (1989).

Одељак Појам и елементи друштвене структуре уџбеника *Милана Тријковића* (2006) садржи поглавље под називом Неједнакости, сиромаштво и друштвена стабилност (с. 176 – 180), а тих пет страна чини 1,3% укупног текста. Разматра само апсолутно, релативно и субјективно сиромаштво и културу сиромаштва.

У уџбенику *Пејтра Козића и Срејена Јелића*, сиромаштво се анализира на обиман и осавремењен начин. У одељку Глобализација савременог друштва, поглављу Сиромаштво и његове детерминанте (с. 333 – 342) посвећено је десет страна или 2,4% укупног текста. То је један од ретких уџбеника у коме се разматра сиромаштво у нашем друштву као и проблем социјалне искључености. Користи се чланак М. Колин, у списку литературе је препоручено издање Хараламбоса из 2002. али се у тексту користи искључиво издање из 1989.

Сиромаштво је на најобимнији и најразуђенији начин обрађено у уџбенику *Вере Минић* (2010). У оквиру одељка Структура друштва посвећено му је чак 20 страна (с. 194 – 213) што чини читавих 5,4% тако да се, по обиму, сасвим приближило Хараламбосовом уџбенику из 1989. Разматрају се: сиромаштво као глобални проблем савременог друштва, став међународне заједнице о сиромаштву, границе и карактеристике сиромаштва, ново сиромаштво у Србији, узроци и стратешки правци за смањење сиромаштва. Анализиран је и појам „социјална искључивост“. У обради су коришћени: Стратегија за смањење сиромаштва у Србији (2003), Гиденс, Хараламбос (1989), Хенкок, Колин и још неколико радова домаћих аутора.

Слободан Покрајац (2011) у оквиру одељка Друштво и његова структура на четири стране (с. 137 – 140) или 1,7% укупног текста разматра сиромаштво као социјални проблем. Сажето анализира појам и ефекте сиромаштва (депривација, социјално искључење), светску

расподелу богатства, групе које су угрожене. Осврће се и на социјални искљученост с обзиром на економски статус, породичну структуру, групну идентификацију и старосну доб.

Зоран Гудовић (2012) је под насловом Социолошка концепција беде (с. 129 – 133) написао пет страна или 2,2% укупног текста. Укључио је филозофско схватање беде, тешкоће дефинисања, податке о светском сиромаштву.

У уџбенику *Uvod u sociologiju Слободана Покрајца и Дарка Рагосављевића* (2013) налази се идентичан текст као у уџбенику *Слободана Покрајца* (2011) *Основи социологије*.

И у уџбенику *Душана Маринковића* (2014) наводи се исти текст као у уџбенику *Милана Трийковића и Душана Маринковића* (2004).

Милан Турјачанин (1998) је у оквиру одељка Структура и динамика друштва изложио и поглавље о сиромаштву (с. 77 - 80), на око три стране што чини 1,6% укупног текста. На Хараламбоса (1989) упућује у списку литературе на крају књиге, док га у тексту не наводи, иако је структура у целини преузета од овог писца: дефиниција и мерење, опсег, теорије, друштвена стратификација, решење проблема сиромаштва.

У уџбенику *Зорана Николића* (2005) у одељку Друштвене промене налази се поглавље о сиромаштву (с. 295 – 299), на пет страна или 1,3% укупног текста. Указује се на сиромаштво у неразвијеним али и развијеним друштвима, проблем дефинисања, узроке сиромаштва, сиромаштво у нашем друштву, моделе за искорењивање сиромаштва.

Поглавље о сиромаштву (с. 150 - 152) у уџбенику *Ивана Шијаковића и Драјане Вилић* има две стране или 0,6% укупног текста. Разматрани су: дефиниције и мерење сиромаштва (поседно се указује на критеријуме УН и ФАО), култура сиромаштва и узроци сиромаштва.

Нешто је обомнији и разуђенији текст у уџбенику *Ивана Шијаковића* (2013) који се односи на сиромаштво (с. 189 – 195), а тих шест страна чини 1,6% укупног текста. Одмах на почетку наводи разлике између сиромаштва и социјалне искључености (по Пуљизу и Бежовану) и анализира мерење, узроке и начине искорењивања сиромаштва. Наводи Гиденса али и неколико аутора из домена социјалне политике.

Што се тиче посебних социологија, посебно скрећемо пажњу на описе стамбене беде у неразвијеним земљама где се чак појављују не само сиромашне четврти него и читави „градови беде“. О томе видети уџбенике из социологије града Цветка Костића, Сретена Вујовића и, нарочито, Љубинка Пушића (1997). У социологији села се говори

о сиромашном сељаштву, сиромашном сељаку и сеоској сиротињи (Шувар, 1:422- 423). О култури сиромаштва и могућностима да се из ње изађе путем образовања пише Драган Коковић (1994: 237 – 243).

Можемо закључити да се појам сиромаштва релативно касно појавио у нашим уџбеницима – тек у другој половини 1990-их година. После тога се овај појам појављује тек у сваком четвртом универзитетском уџбенику социологије, док сви новије преведени уџбеници (Мандра, Тарнер, Гиденс, Хараламбос) садрже овај појам али и појам социјалне искључености. Обим страна у коме се обрађује овај појам је различит, у нашој литератури од 2 – 20 страна, а код Хараламбоса чак 56 страна (који му посвећује читав одељак) а у релативним односима од мање од 1% до преко 5% укупног текста уџбеника (преко 5% код Хараламбоса и Вере Минић). Поглавље о сиромаштву је, најчешће, смештено у одсек о друштвеној структури, стратификацији, неједнакости али и у контекст савременог друштва и глобализације. Хараламбоса (1989) користе готово сви писци домаћих уџбеника али нико није користио новије загребачко издање из 2002. Новији појам социјалне искључености, чија је употреба веома раширена у Европи, код нас се користи у једва нешто више од сваког четвртог уџбеника у коме се говори о сиромаштву. Веома је мало и уџбеника у којима се говори о сиромаштву у нашој земљи. Надамо се да ће овај прилог допринети да се сиромаштву и социјалној искључености посвети већа и адекватнија пажња у будућим издањима наших универзитетских уџбеника социологије.

ЛИТЕРАТУРА

- Gabrić – Molnar, I. – Laki, L. (2001). *Sociologija za ekonomiste*, Novi Sad, Ekonomski fakultet Subotuca.
- Gidens , E. (1998). *Sociologija*, Podgorica, CID.
- Гудовић, З. (2012). *Увод у социологију: ојшњи појмови и проблемни*, Сремска Митровица, Висока школа струковних студија за образовање васпитача.
- Димитријевска, В. (2012). „Социологија неједнакости и сиромаштва“, *Социолошки преглед*, 3-4.
- Доневска, М. - Димитријевска, Б. – Новковска, Б. (2011), *Сиромаштија состијдиво Македонија*, Скопје, Филозофски факултет.
- Енгелс, Ф. (1951). *Положај радничке класе у Енглеској*, Београд, Култура.
- Козић, П. – Јелић, С. (2007). *Социологија*, Београд, Класа.
- Коковић, Д. (1994), *Социологија образовања*, Нови Сад, Матица српска.

- Kolin, M. (1997). „Siromaštvo i socijalna isključenost“, *Sociološki pregled*, 2.
- Mandra, A. (2001). *Osnovi sociologije*, Podgorica, CID – Univerzitet Crne Gore.
- Marinković, D. (2014). *Uvod u sociologiju: osnovni pristupi i teme*, Novi Sad, Mediterran publishing.
- Marjanović, M. – Markov, S. (2002), *Osnovi sociologije*, Novi Sad, Prirodno-matematički fakultet.
- Markov, S. – Mirkov, S. (2000). *Sociologija: odabrane teme*, Novi Sad, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Ogranak u Novom Sadu.
- Марковић, М. (1995). *Социологија*, Приштина, Удружење „Наука и друштво“ АП Косова и Метохије.
- Минић, В. (2010). *Социологија*, Београд, Факултет за економију и инжењерски менаџмент.
- Митровић, М. (2005). *Социологија: основни појмови и проблеми*, Београд, Правни факултет.
- Nenadić, M. (2004). *Uvod u sociologiju*, Sombor, Učiteljski fakultet.
- Nenadić, M. (2004). „Modernizovano i dobrovoljno siromaštvo – usmerenost na supstenciju, a ne ka ekskluziviji“, *Политика*, 3.
- Николић, З. (2005). *Социологија*, Источно Сарајево, Правни факултет.
- Osnovi nauke o društvu*, (М. Пећулић. ur.). (1967), Београд, Рад.
- Pokrajac, S. (2011). *Osnovi sociologije*, Београд, Машињски факултет.
- Pokrajac, S.- Radosavljević, D. *Uvod u sociologiju*, Београд, Технолошко-metalуршки факултет.
- Pušić, Lj. (1997), *Grad, društvo, prostor*. Београд, Завод за удџбенике и наставна средства.
- Tarner, Dž. (2009). *Sociologija*, Novi Sad – Београд, Mediterran publishing – Centar za demokratiju.
- Tripković, M. – Marinković, D. (2004), *Uvod u sociologiju*, Novi Sad, Fakultet za uslužni biznis.
- Tripković, M. (2006). *Osnovi Sociologije*, Novi Sad, Stylos.
- Турјачанин, М. (1998), *Социологија*, Бања Лука, Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“ - Филозофски факултет.
- Haralambos, M. - Heald, R. (1989), *Uvod u sociologiju*, Zagreb, Globus.

Haralambos, M. - Holborn, M. (2002), *Sociologija: teme i perspektive*, Zagreb, Golden marketing.

Šijaković, I. - Vilić, D. (2010), *Sociologija savremenog društva*, Banja Luka, Ekonomski fakultet.

Šijaković, I. (2013), *Sociologija za prevnike*, Banja Luka, Udruženje sociologa.

Šuvar, S. (1988). *Sociologija sela, 1-2*, Zagreb, Školska knjiga.

Miloš Marjanovic

University of Novi Sad

Faculty of Law

Serbia

THE CONCEPT OF POVERTY IN UNIVERSITY TEXTBOOKS ON SOCIOLOGY IN SERBIA

Abstract: *Until the end of the 1990s in university textbooks on sociology was no separate chapter on poverty, and this goes for older translated textbooks. It is associated with economic development and the functioning of the welfare state. Collapse of the “war on poverty” and the deepening economic crisis has led to “rediscovery of poverty,” which resulted in the appearance of the topic of poverty in textbooks. Represents a milestone translated Haralambos’ Introduction to Sociology (1989), in which there is a whole section on poverty. After that, all translated textbooks include a chapter on poverty, but also on social exclusion as wider and in the EU affirmed concept. After 2000 only one in four local textbook contains a chapter on poverty, a much rarer and social exclusion, and more rarely on the poverty in our country. We analyzed the scope and structure of the contents of the chapter on poverty, and the translated textbooks anything more the content.*

Keywords: *poverty, social exclusion, domestic and translated textbooks of sociology.*

Милојица М. Шутовић^[1]

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет у Косовској Митровици

Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23(497)

СИРОМАШТВО ИЛИ „ЕВОЛУЦИЈА НЕРАЗВОЈА“

Сажетак: У овом раду анализираћу сиромаштво као израз структуралне друштвене неједнакости и политичког детерминизма који преставља показатељ „еволуције неразвоја“ балканских држава (друштава). Оне су постале „сметлиште“ за одлагање вишка производње развијених земаља. Њихово „аутоматско прилагођавање“ европеизацији и глобализацији, политици империје, у суштини је значило одрицање од постулата националне државе и демократске политике, одрицање од развојне политике и останак ван главних европских и светских цивилизацијских токова, простор неоколонијалне експанзије и еволуције без развоја.

Кључне речи: сиромаштво, друштвена неједнакост, еволуција неразвоја, политички детерминизам.

„С ученим човеком који њежи истиџини и сџиџи се сиромашине одеће, лоше хране и људске беде не џиреба разџоварџи“.

Конфуџије

„Највећи џосао човека јестџе да зна шџа све мора да уради како би дио човек“.

С. Бекеџи

Епикурејство састављено од етике уживања, атомистичке онтологије и материјалистичке теорије сазнања, свакако није умрло с Епикуром, и понекад се грубо спуштало у проповедању чулног уживања у којем „почетак и корен сваког благостања јесте задовољство стомака“. А „кад новац иде први, сва су врата отворена“, стоји у Шекспировим „Веселим женама Винзордским“ (Спекторски, 1997:68,166). Тако како је писао Лав Н. Толстој, „необична комбинација мозга енглеског хемичара са душом индијског будисте“, за кога би „хисторија била одлична ствар само да је истинита“ (Берлин, 2008:204,2016), „све срећне породице личе једна на другу (а) свака несрећна породица несрећна је на свој начин“

^[1] sutovic.m@gmail.com

(Толстој, 2004:7). Против несреће, према Толстоју, најбоље средство јесте рад, јер „нерад је мајка свих порока” отуда сиромашни ће се утешити, гладни наситити, а тешко богатима (Толстој, 2007:102,115,15), па и онима који су постали љубазни и свима приступачнији. Пошто „чак се и сама слобода чинила несносним народима који нису били свикли да је уживају. Тако и онима, који су живили у мочварним земљама свеж ваздух каткад шкоди” (Монтескје, 2011:239). Законом, како је запазио још Алексис де Токвил, француски аристократа и либерал, у свом славном делу *О демократији у Америци* (2002:292-293), може се укинути ропство, али сам Бог би му могао утрти траг, искоренити неухватљиве и жилаве предрасуде господара, расе и белца. Токвилу се чини, „да гаје илузију они који се надају да ће се Европљани једног дана стопити са Црнцима”. По свом разуму, није био склон да у то верује, нити је у чињеницама видео нешто што би на то указивало.

Отуда није случајно, да се сиромаштво као преживљена прошлост, процес и структура дугог трајања, у свом сажетом емпиријском искуству исказује изреком *Сиротињо и Боју си тиешка*. Поједини аутори, који се баве проблемом антилиберализма, психолошки, и сами се тако постављају, иступајући у јавности са народним доскопцима *Не дај Боже шито се тириљеи може и Злу се надај, добра бији неће* (Мацар, 2012:146). То потврђују и они који расправљајући о колонијализму говоре „о милионима људи којима су зналачки усађивани страх у кости, комплекс ниже вредности, дрхтање, клечање, очајање, слугерањство” (Е.Серез, у:Фанон, 2015:25). И Жан Ж. Русо, жесток Француз и просветитељ, осетио је у својој *Исповести* (2000:321), „да бити сиромашан и независан није баш тако пријатно као што се замишља”. „Човек је рођен слободан, а свуда је у оковима. Онај који верује да је господар других, уистину је више роб од њих” (Русо, 2011:27).

Људи су по природи једнаки, и онај ко је оградио земљиште рекавши „ово је моје”, док су му други простодушно поверовали, у ствари је оснивач „образованог друштва”- грађанског друштва у коме са развојем човековог духа друштвена неједнакост, образовањем политичких заједница и њихових злоупотреба, завођењем својине и доношењем закона, добија сталан и законит вид, стојећи „у супротности са природним правом кад год није у сагласности са физичком неједнакошћу”. То мерило јасно показује Русоу, како у овом смислу треба посматрати неједнакости које постоје код свих цивилизованих народа „пошто је изричито противно закону природе, па ма како он био схваћен, да дете наређује старцу, да будала води паметна човека и да се шака људи гуши у изобиљу, док изгладнело мноштво нема оно што му је најпотребније” (исто, 161,183). Такве преставе о људској природи радикалних критичара, на којој почива њихова „кула од карата” конзервативна реакција сматра, детињастом маштаријом. Жозеф де Местр

(Maistre) велики провокатор одговара Русоу „Тај луди проглас, човек је рођен слободан, супротан је истини”. Док угледни критичар Емиле Фагует о свом есеју о де Местру додаје „Било би једнако разумно тврдити да се овце рађају као месождери, а оне посвуда грицкају траву” (Берлин, 2000:189). Волтер се подсмева Русоу, упозоравајући филозофе, да пазе како не би почели имитирајући Русоа, пасти траву, пошто је около толико траве (Шесекс, 2004:14). У салонским расправама, Волтер, *vanitas vanitatum* (таштина над таштинама) упоређивао је Русоа са „малим мајмуном”, „сакупљачем трава”, називајући га „будалом” са којом не жели пасти траву „ходајући четвороношке” (исто, 42,70).

Свакако, Русоу би данас, требало захвалити за нашу слободу, којом се разликујемо од животиња, способношћу да се жртвујемо за друге, бринемо за њих изнова, на безброј ситних, баналних и непријатних начина сваког дана, кроз свест, пажњу, дисциплину и ред. Ту захвалност најбоље ћемо исказати, вероватно, „ако слободу искористимо за нешто значајније од посматрања сопственог пупка” (Свенсен, 2013:287), својственог меркантилном моралу неолиберализма, слепом за социјално око, вакцинисаног антителиом наизглед свеопште дозвољености ритуалима из Хајд парка, кроз нове перформансе и игроказе, које пажљиво бодујући надзире Брисел, изолацијом антикапитализма, стабилност делова Западног Балкана, у коме демократија, само наизглед у „истој мери забрањује Ромима и Милану Беку (контроверзном српском бизнисмену) да краду хлеб и подједнако допушта сиротињи и тајкунима да спавају испод Панчевачког моста”, на све стране делећи моралну неолибералну вакцину „да је незапосленост одсуство предузимљивости и да је сиромаштво срамота, а не неприлика” (сиротиње која *сече њрсиће*). Пошто је „дементно друштво заборавило на гладну класу која је потонула чим је бунар левице затрован национализмом” (Куљић, 2013:201_202,259), уз *крвави рукојис* мафије, новинара и политичара, „легитимних транзита”, незабележене инфлације, сиве економије у ојој су „санкције (Југославији-М.Ш.) деведесетих за организовани криминал на Балкану биле оно што је двадесетих (20. века у САД), била прохибиција за америчку мафију”. Све под паролом: „Новац не смрди на крв, на кокаин и хероин, али ни на сиротињу и беду” (Вуковић, 2013:19).

У ствари *мекмафија* деловала је као *дабица кайиџализма* у коме новим балканским „банана” државама управља „картел изникао из владајуће комунистичке партије, полиције, војске, мафије с председником републике као центром те паукове мреже... Племенски национализам био је незаменљиво средство картела у пацификовању својих потчињених и покриће за несметано приватизовање државног апарата” (Глени, 2008:42), и „првобитне акумулације капитала”. Она на Балкану не противречи традицији настанка „духа капитализма”, где „ни у

19. веку његови класични представници нису били отмени џентлмени Ливерпула и Хамбурга, са својом наслеђеном трговачком имовином већ скоројевићи Манчестера и Рајландвестфалема, који су се често успињали из врло скучених имовних стања. Слично је било, додуше, већ у 16. веку. Тада новонастале *индустрије* већином су створили скоројевићи” (Вебер, 2011:44). Како је писао Карл Маркс у *Осамњеном примеру Луја Бонапарте*, тадашња Национална скупштина Француске уз скандаловање политике, распадом на своје саставне ројалистичке делове, одајући се прохтевима за регистрацијом, дозволила је да на чело републике буде „само једна, мада бедна фигура, фигура Луја Бонапарте”. Заглушена је бука *парламентна* а његово распаднуто тело враћало се у нацију. Очигледно да „за успостављање правог лика те републике недостаје још само *једно*: да се распуст парламента учини сталним, натпис *републике*: *libertè, ègqlite, fraternitè* да се замени недвосмисленим речим: *infanteriè, cavalерiје, artillerie* {пешадија, коњица, артиљерија} (Маркс, 2011:55).

Разарањем Балкана и стварањем мангупских, промашених, оперетских (Труд, 2013) и недовршених и пропалих држава у рату за југословенско наслеђе, то се заиста и догодило. Геостратешким ширењем протектора империје у виду „међународне заједнице” балканске неконсолидоване државе које повезује сиромаштво, корупција, криминал придружују се „црним рупама које се шире по мапи света, онима где је производња слаба, где становништво живи само од стране помоћи, шверца или других илегалних активности као што су производња, пренос и продаја дроге”. Свакоме нису обезбеђени посао и плата. „Управо је раздајање економије од радника, система од актера, оно што је најбоља дефиниција тренутне кризе.” Пред нама нестаје, цивилизација рада раздвајањем историјског од утопијског садржаја цивилизације (Турен, 2011:70-71). Изгубљено је поверење у напредак и веровање да ће његов раст довести до демократије и среће. Страхује се од уништења темељне природне равнотеже, повећане неједнакости на светском нивоу, наметања исцрпљујућег процеса непрестаних промена, од прекида савеза човечанстава са природом и враћања на дивљаштво, управо кад се поверовало да се оно ослободило, свих традиционалних окова (Турен, 2012:291) и нерешених сукоба. „Али, онда би се заиста од критичара могло захтевати да за област теоријских израза развије одговарајуће алтернативе и да се не задовољава упућивањем на своју теорију по којој се, у засењивајућем контексту развијеног капитализма, стварност не може схватити” (Луман, 2001:29). И они који описују културу новог капитализма размишљају о ограничењима сопствене умешаности и фрустрацијама које намеће пристрасно истраживање, свесни да под тепих гурају можда најосновнији културни проблем, недокучивости социјалне стварности за људе који

покушавају да допру до њеног смисла (Сенет, 2007:14). Анализа историјске динамике доходака и богатства и расподеле богатства показују да су остале не измењене структуре капитала и неједнакости у којој се стопа приноса на капитал већ у 19.веку премашила стопу раста производње и доходака, што ће како се чини остати исто и у 21.веку. Тиме је капитализам „механички произвео неподношљиве, неконтролисане разлике, које радикално подривају меритократске вредности на којима се заснивају демократска друштва” (Пикети, 2015:13). Тома Пикети, француски економиста и амерички ђак, писац светског бестселера, *Капитал у XXI веку*, бави се неједнакошћу као најакутнијим проблемом светског капитализма (али не говори о сиромаштву као изразу структуралне неједнакости стратификованог друштва-М.Ш.) верује да демократија и општи интерес имају средства за преузимање контроле над капитализмом како би осигурали предост општих интереса над личним, избегавајући националистичке и протекционистичке реакције, пре свега вишим опорезивањем богатства које је често резултат шпекулантских ренти. (О експлоатацији Пикети ни не размишља).

Као припадник генерације, која је одрасла слушајући вести о слому комунистичких диктатора Пикети признаје да је „доживотно вакцинисан против конвенционалних или лењих антикапиталистичких дискурса”, нити га занима да денунцира неједнакост и капитализам, из простог разлога што друштвене неједнакости нису по себи проблем све док су оправдане, тј. „засноване само на заједничкој користи”, како је дефинисан у првом чланку *Декларације о њравима човека и њрађанина* из 1789, као дефиниција друштвене правде. И њега интересује праведно друштво у оквиру владавие права, али, ипак, његово централно питање јесте капитал (границе, облици, састав) из чије је дефиниције (да ли случајно) искључио људски капитал (подвикао М.Ш.) с образложењем да га не може поседовати неко други, нити може бити размењен на тржишту, понајмање трајно (исто,44,58). Остаје отворено питање како искључивање људског капитала може послужити интересима праведног друштва и демократије, поготову проблему сиромаштва, интересима најсиромашнијих, одбијање да се бавимо бројевима, тешко може да служи (исто, 631). Још мање ће им служити Пикетијево занемаривање глобализације. Јер „земље које су се отвориле међународним тржиштима капитала (попут земаља Западног Балкана, М.Ш.), суочиле су се с већим ризицима, без компезацијских користи у облику високог привредног раста” (Родрик, 2013:103). Напротив, само се повећавају стопе ризика од сиромаштва. Она у Србији која се определила за неолибералне реформе *без алтернативе*, за разлику од 2013.године, кад је износила 24,6%, у 2014, стопа сиромаштва износи 25,6%, при чему ризику од сиромаштва највише су изложена деца, и то 29,6% (Политика, 15.05.2015:05). Шири се „зао дух бескорисно-

сти”, чак се тражи сламка „спаса” у оном што се обично представља као „трка до дна”, тј. беспоштенима борба за најниже плаћеном радном снагом, коју богати глобалном понудом усмеравају у сиромашне крајеве. Најстрашнија слика економске трке ка дну јесу деца која на глобалном југу напуштају школу и дом како би у бедним условима радила за мале наднице (Сенет, 2007:75,76). Тако сваког дана 42500 људи у свету постају избеглице, интерно расељена лица, или тражиоци азила, а беој присилно расиљених лица, према узнемиравајућим подацима Високог комесеријата за избеглице Уједињених нација, повећао се у односу на 2014. годину се за 16%, док у односу на период од пре једне деценије износи 59% (*Полиџика*, 18.06.2015:08). Британске власти упозоравају да би овог лета чак 500 000 људи могли да покушају да прођу Средоземно море и допре до Европе (*Полиџика*, 8.06.2015:02). Уз то иде „метрика среће” по којој је свако лично крив за сопствену несрећу, коју сваки час прате ранг листе коефицијента среће, мерено по нацији или држави. Обично пакет првих пет места резервисан је за пет скандинавских земаља плус Швајцарска Америка је 17, Немачка 26, Шпанија 38, Италија 45, Хрватска 58, Русија 68, Црна Гора 90, Португалија 85, а Србија скоро никада не улази у првих 100 (Црнобрња, 2015:02). Како каже један афористичар, *социјалне разлике су ипакве да више није у иишању социологија него зоологија, а кад йомре сиротиња, ијајкун и йолиџичари ће морати да живе о свом йроишку* (Драгутин Минић Карло, Политика, 12.07.2015:13). Само, према подацима објављеним у медијима, у 2012. години у Србији социјалну помоћ примало је 700 000 људи, живело је 300 000, старијих и сиромашнијих, чак 140 000 деце живе у сиромаштву, 400 000 малишана прима дечији додатак, свака друга особа млађа од 25.година је незапослена, 1,2 милиона људи старије је од 65.година, 700 000 са инвалидитетом, 70% и више живе у сиромаштву, 67000 избеглих лица, 210 000 интерно расељених лица. У стању социјалне потребе налази се и Ромска популација, која се процењује између 400 000 до 600 000 особа. За ове потребе Србија је из буџета издвојила 2010.године 11,2%, а 2013, 9,4% (Политика, 25.01.2013:08). Ситуација у манипулативно демократији још више се драматизује. Тако поводом расправе о доношењу закона којим би се дозволила слободна ликвидација животиња, луталица паса и мачака, драмски писац Душан Ковачевић, предлаже да том прикључимо ликвидацију пензионера које стално виђа код контејнера, а има их 1,5 милиона (*Полиџика*, 31.05.2015:07). На тржишту рада настављају се негативне тенденције. Аналитичари Европске комисије након смањења незапослености на 18,9% на крају 2014, очекују раст незапослености на 19,3% током 2015, и знатно увећање за 20,3% у 2016, највише због окончања процеса приватизације и најављеног смањења броја запослених отпуштањем у јавном сектору. При чему се државна дуговања достићи 79,6% бруто друштвеног производа (БДП) а јавни дуг наставити да расте и током 2017.

Већ у првом кварталу 2015, забележен је пад БДП од 1,9% (*Политика*, 7.05.2015:11). Према објави Министарства финансија јавни дуг Србије на крају маја 2015.године износио је око 24,9 милијарди евра што представља 72,7% БДП, иако је Законом о буџетском систему учешће јавног дуга у БДП ограничено на 45% (*Политика*, 19.06.2015:10). Главни проблем у пословању банкарског сектора, у коме стране банке имају 74% укупне активе банкарског сектора, 74% капитала и 71% запослених (*Политике*, 5.03.2013:11), и даље су према статистици Народне банке Србије ненаплативи кредити који премашује 23% и износе 3,7 милијарди евра (*Политика*, 19.06.2015:10). Повољна околност за неприхватљиву стопу незапослености сиромаштва и неједнакости, је у томе, што Србија производи више хране него што јој треба, у размени са светом има завидан суфицит, али и даље извози чак четири петине сировина на којима се најмање зарађује (*Политика*, 26.06.2015:10). Тако ће се Србија, према истраживању Њујоршке агенције „Блумберг“, чија ће привреда напредовати 0,5%, на крају 2015. наћи међу 10 најслабијих привреда света (*Политика*, 4.07.2015:11).

Ови резултати недвосмислено потврђују оно што је амерички економиста Френк Грејем (Frank Graham) још 1925.године показао својим простим математичким моделом, по коме ће земље које се специјализују за производњу сировина са опадајућим приносима (што значи да продуктивност пре или касније мора пасти) постати сиромашније због своје специјализације у међународној трговини. Док ће земље које се специјализацију за индустријске производе (Србија је данас деиндустријализована-М.Ш.) (који сви имају растуће приносе и различите степене обима) постати богатије захваљујући међународној трговини (Рајнерт, 2010:33). Занимљиво, Грејемов чланак крајем седамдесетих пронашао је Пол Кругман (Paul Krugman) касније добитник Нобелове награде за економију и аутор бестселера *Повратак економије дејресције* (1999) и *Окончајте ову дејресцију. Одмах!* (2012). Успео је да разуме и формулише ове механизме, али је због великог идеолошког отпора на крају одбацио половину Грејемовог модела, оног који је стварао сиромаштво земљама у развоју, и усредредио се на економију обима. Истовремено норвешки економист Ерик Рејнерт (Erik Reinert) у својој докторској дисертацији, *Међународна трговина и економски механизми неразвијености* (International Trade and The Economic Mechanisms of Underdevelopment) одбрањену 1980.године, полазећи од чланка Френка Грејема, на основу архивских истраживања све до 1613.године, у библиотекама Боливије, Еквадора и Перуа, да би истражио њихове главне извозне активности у 20.веку лим,банане и памук, доказао је непобитно да су ушле у зону опадајућих приноса,и „што су се више специјализовали, утолико су постајали сиромашнији” (исто,34). Данас, и страствене баријере глобализације брину могућности да преко сво-

јих лобија мултинационалке утичу на „успостављање правила у светској трговини, интелектуалној својини, помоћи и другим стварима, и да ова правила буду штетна по интересе сиромашних земаља” (Багвати, 2008:222).

С друге стране насиље у бившој Југославији, метеж у некадашњем Совјетском блоку, узастопни колапси у Јужној Америци, слом у Африци, нији утицао на преовлађујуће гледиште да свет треба посматрати кроз призму економије. „Висока незапосленост и спори раст су институционализовани. Сад су били део инвентара” (Сол, 2011:151). А владе троше милионе пореских обавезника на рекламе како би подстакле учешће грађана на коцку. САД сваке године у ове сврхе потроше скоро 500 милиона долара, Аустралија 600 милиона. Приходи од коцкања у периоду глобализације у Немачкој порасли су са осам милијарди марака годишње на 42 милијарде почетком седамдесетих. Стопе раста свуда су високе и крећу се 10 до 15 % годишње. Мексико циља на три милијарде америчких долара, Нови Зеланд на 12. у Британији та цифра износи 25 милијарди фунти, Индији седам милијарди америчких долара. На коцкање широм света грађани троше око 900 милијарди долара и без тог прихода многе владе не могу да преживе. Упоредо међународна помоћ за развој достигла је рекордних 61,5 милијарди долара. Држави остаје основна дужност, решавање сиромаштва (исто, 159-160, 162, 163). Процењује се да у свету најмање 3,5 милијарде људи живи у великој економској беди, да отприлике половина светског становништва никад није употребила телефон и да би се више него радо преселили на неколико „острва” општег богатства на свету, што хиљаде чине свакодневно ризикујући свој живот (Рајнерт, 2010:188). На другој страни ствара се концентрација огромног богатства. Преко 90% светског капитала јесте у власништву мањем од једног процента (0,1 или 0,01), 2,7 милијарди од укупно 7 милијарди житеља планете дневно живе са мање од два долара, свако вече једна милијарда планете оде гладна на спавање, преко 2,5 милијарде нема лично ни породично купатило, незапосленост се енормно повећава, богатство и луксуз мањине расту геометријском прогресијом, глобализацијска трка за информацијама постаје важнија од живота. И поред општег осиромашења становништва планете, њих 6,2 милијарде поседује мобилни телефон. *Власници крујној кайишала, недемократски режими и мафија*, спрегнути до неслућених размера чине *фатално њројство* најтврђег заштитника неолибералног капитализма, у коме је демократија највећи страдалник, суспензијом парламентаризма и фашизације друштва, социјално незнање, чији узрок је како објашњавају неки радикални критичари, *фашистички неолиберализам, који је сисџемске њприроде* (Граховац, 2015:217-221). Раздробљени Балкан, умрежен у „свакојако кумство”, у доброј мери представља његово *очииледно* добро,

друштвену лабораторију у *природним условима* где *либерали* неолитизма (В.Граховац) све недаће објашњавају изненадном светском економском кризом, оптимистички обећавајући брз опоравак. Превелики број људи из академске средине је томе прилагодио свој рад. Не постоји „потражња” за било чим, осим теорија које показују како тржишни капитализам чини људе богатијим, како „социјализам значи ропство”, а фундаментално начело у уређивању наших послова јесте ослањање на спонтане силе друштва, са што мање принуде, где се став либерала према друштву узима као баштован који негује биљку, да би створио најповољније услове за њен развој, знајући што више о њеном функционисању и развоју (Хајек, 2012:19,23,24). Победоносно, капитализам се узима као завршен процес, и данас се не помишља у могућност да би неки конкретан систем могао да му се супростави. -садашња криза се тумачи као криза у капитализму, а не криза капитализма (Жесија, 2013:119,123).

Конзервативци већ дуго користе аргумент о сиромаштву као избору. На тај начин овековечавају класне поделе, пошто се од почетка капиталистичка идеологија ослањала на „идеју да свако може напредовати и да они који остану сиромашни напросто нису довољно вредно радили”, иако су неки аутори живећи као сиромашни радници неко време, јасно показали да радна социјала (што се настоји увести и у Србију_М.Ш.) не може да замени социјалну помоћ. Јер, „ма колико се неки сиромашни људи трудили да стекну контролу над својим животом, не могу се избавити од сиромаштва само снагом воље” (Салецл, 2014:134). Преостаје им да се осећају као „Теофан Грк који је за своје ружне особине био кажњен да преписује Библију до изнемоглости”(Е. Кустурица, *Полишика*, 6.08.2015:13).

Ретки су они који јасно кажу да *доктрине које се на речима залажу за расу, заправо ја смањују* и да се ретко дешава да се сиромашне земље обогате захваљујући економској политици слободног тржишта, и да није *тачно* како је већина богатих земаља захваљујући политици слободног тржишта постала богата, и да је истина на супротној страни, с обзиром да су се мање више, уз неколико изузетака, све данас богате земље укључив САД и Велику Британију као наводне матице слободне трговине и слободног тржишта, обогатиле „комбинацијом протекционизма, субвенција и разних других видова секторских политика од којих данас одвраћају земље у развоју”, које су имале у „лошим старим данима” знатно бржи раст, мањи број финансијских криза, равномернију расподелу дохотка, него у периоду тржишно оријентисаних реформи. „Политика слободног тржишта до сада је само мали број земаља учинила богатим и у будућности се може очекивати да тај број буде још мањи” (Чанг, 2013:108,97). И у будућности, као и прошлости, код трговинских уговора топовњаче и империјална власт и

даље ће бити „као гаранти поштовања дужничких уговора”. Иронија је да су Американци, данас највећи неплатише у свету (биле су неплатише током 19.века) на крају постале утеривачи дуга на западној хемисфери” (Родрик, 2013:48). „НАТО-ови напади на Београд 1999.године створили су увјете за брзу приватизацију у бившој Југославији_циљ који је претходио рату”, искористивши „тежак колективни шок да припреми терен за економску шок терапију” (Клеин, 2008:18). Слом комунистичких режима, и најзад европске социјалдемократије либерали су славили као свој тријумф, стигавши у садашње доба које Имануел Велерштајн сматра „уводом у црни период”, који је симболично започео 1989, (наставак 1968) и трајаће следећих бар 25 до 50.година (Валерштајн, 2005:223).

Међутим у црни период балканске „економске депресије” и празних простора зараслих у коров није дошао сасвим неприпремљен. Претходио му је 13.година кризе у Југославији од 1978 до 1990, (која је фактички банкротирала већ почетком 80-их-М.Ш.) гурајући земљу у сиромаштво, продукујући трендове његовог системског ширења. Друштвени производ СР Југославије већ 1993 се у односу на 1989, више него преполовио, смањивши се у реалном изразу целих 55,5%, или чак на 38,9%. У интервалу од 1991 до 1993, југословенски друштвени производ падао је по застрашујућој стопи од 21,2%. А од 1989, до 93, реални друштвени производ Србије падао је по годишњој стопи од 18,7%. У истом интервалу солидни друштвени производ од 3.300 УСД пао је на сиротињских 1.100 УСД. Већ 1992, реалне зараде биле су свега 38% у односу на 1989, а у наредној години су се стрмоглавиле на свега 15%. За посматраних 13.година (1978-1991) у Србији број сиромашних порастао је са 770 хиљада на 1,1 милион лица, коефицијент сиромаштва порастао је са 15,3% на 19,5%. Занимљиво коефицијент сиромаштва 1987. попео се на 23,1% (као аргумент о економском застојању и експлоатацији Србије у заједничкој држави-М.Ш.). Тако су се наслеђиване предности са сиромаштвом постепено (у потпуности) истопиле, производећи неку врсту, примитивизације друштва, и без преокрета, постало дубоко усађена структурна карактеристика друштва (Маџар, 2000:89,91-93,99,105), које смисао не убраја међу нужне услове свог постојања, стигавши до „дивљег друштва” (Пешић,2012). И „мејнстрим културе и мејнстрим политике засноване на лепљивој смеси креманских пророчанстава, масних лажи, анимистичког сујеверја, митоманије и некрофилије (С.Басара, књижевник и колумниста, *Данас*,20-21.06.2015:28).

Србија данас живи у политичком капитализму на периферији светског капиталистичког система, са просечном платом од 320 евра (смањењем плата и пензија) „што сведочи о ужасној беди у којој просечан човек живи. Овде је тренутно 70 одсто људи у беди, од којих 20

одсто живи у апсолутном сиромаштву, а остали се батргају” (Ј.Бакић, социолог, *Време*, 19.03.2015:16). Слична ситуација је у јужној српској „покрајини”, „пропалој држави” Косову под амричком заштитом која има најнижи животни стандард у Европи, 36% становништва живи на рубу сиромаштва (1,65 УСД по дану и по становнику), 47,2% активног становништва је званично незапослено, чак 75% млађих од 30.година и више од 80% неалбанског живља. Крајње сиромаштво погађа 15% становништва, нарочито децу (стопа дечје смртности је 35 промила и највиша у Европи), неписмене одрасле и хендикепиране. У суседној Босни и Херцеговини чија је *економија* на самрти незапосленост угрожава више од 40% активног становништва, а више од 60% грађана живи испод прага сиромаштва. Њен спољни дуг износи 40%. БДП стране инвестиције су све ређе а живот грађана БиХ углавном зависи од помоћи дијаспоре. Слаба економија уз помоћ дијаспоре одржава се и у Македонији, чији се дефицит трговачког биланса готово потпуно надокнађује девизним трансферима од 1,2 милијарде годишње македонске дијаспоре процењене на 400 000 људи, највиша у старосној групи од 20 и 40 година, односно 20% двомилионског становништва. Четвртина грађана Македоније живи на прагу сиромаштва, са редукцијом социјалне помоћи, са високом стопом незапослености (33% према 43% 2003), БДП у износу од 3.092 долара по становнику, тек 12% француског БДП-а (25.400 евра) и 16% БДП-а, Словеније (19.200 евра по становнику). (Труд, 2013:21,34,49,97). Дијаспора има такође велику улогу за слабашну српску економију којој прети банкрот. 23% становништва има бар једног члана породице у иностранство, а 11% према истраживањима има повремене или редовне приходе од рођака из света. Рачунице показују да српска дијаспора непосредно или на неки други начин помаже 800 000 лица. У првој деценији овог века према подацима *Свејске банке* од дијаспоре у Србији је стигло чак 43 милијарде долара дознака, у просеку 13,7% БДП (у 2014 8,8%). Дознаке Српске дијаспоре од 2000 до 2010, биле су 2,5 пута веће него директне стране инвестиције. Српска дијаспора у првој деценији овог века директно је инвестирала 550 милиона долара у српску пропалу економију, и оснивањем малих и средњих предузећа запослила око 25000 људи (*Полијтика*, 24.06.2015:11). Овдашње привреде нису успеле да обезбеде да родитељи не морају да иду у иностранство како би издржавали своју децу. Напротив још од „златног доба” Ј.Б.Тита, „привремен рад у иностранству” постао је најуспешнији извозни „артикал”, емиграција као решење сиромаштва „новог средњег века”, „кастинског система”. Балканске земље, попут привреда у источном делу Европске уније су „већ ушле у зачарни круг (неразвијености-земља је сиромашна зато што је сиромашна-Р.Нуксе) и једини излаз на крају ће бити да извезу своју радну снагу у богатије земље”(Рејнерт,2010:84,30).

Стога, није изненађење, што је сиромаштво „загубљено” у статистици, што га влади скривају, тако да је пре две године Србија, с толико оптимизма, одлучила да у сиромашне спадају само они који не примају више од 10.223 динара месечно, каквих је било 670. 000. „Једном се десило”, каже истраживач са Института друштвених наука у Београду, Данило Шуковић, „да су ми дословно забранили да причам колико је сиромашних у Србији” (*Полиџика*, 12.07.2015:13). Статистичком замању трагова сиромаштва погодује непостојање на светском нивоу јединствене методологије у процени сиромаштва, где се као кључ разликовања његове дефиниције узимају варијабле „дохотка” и „лишавања” које могу бити уско повезане и у принципу зависе од идеја одржавања живота, основних потреба и релативне оскудице, почев од стандарда „минимума за живот”, који су подстакли нутриционисти, затим „основних потреба” до строжије, обухватније формулације значења сиромаштва крајем 20.века „релативног лишавања”, која се односи на ресурсе и на материјалне друштвене услове, који не дозвољавају да грађани испуне разрађене друштвене захтеве које пред њих поставља друштво. Идеолошко самозаваравање о одсуству сиромаштва, нарочито, карактерише богате земље, где су се одсуство сиромаштва, или претпостављени низак ниво сиромаштва, показали као прикладна илузија, која је више не одржива. Као и она о повезаности појма сиромаштва само са одређеним регионима свеста (Таунсенд, 2009:1249-1255). Глобализација је сиромаштво само учинила видљивим и глобалним феноменом, претварајући његове дефиниције у отрцане фразе, чији је најважније божанство домаћи БДП, а квалитет живота затурен у статистици „горе-доле економиста”. Јер, „којегод видео како се образује економска стагистика, зна да је она поджанр научне фантастике” (Krugman, 1999:25). А „једини резултат економских прогноза јесте”, каже Џон К. Галбрајт, који се бавио моћи, сиромаштвом и системском кризом, „да у поређењу са њима, астрологија заслужује поштовање” (Рејнерт, 2010:90). Зато се „економиста” шаљиво али тачно описује као „експерт који ће сутра поуздано знати зашто се ствари које је јуче предвидео данас нису догодиле” (Флилдјерг, 2012:67). Српски економисти и социолози, посебно они који обожавају „америчку тарту” и (нео)либерализам Давида Рикарда, који је тврдио да је природан ниво плата, онај, који је довољан да одржи раднике у животу (Рејнерт, 2010:189), не престављају изузетак, и по правилу заобилазе „еволуцију неразвоја” и зачарани круг сиромаштва, политички детерминисаног и статусно-функционално усмереног у циљу очувања или повећања *стийе* профила, у чијем је паду, као што је опште познато К. Маркс, предвидео крах капитализма заснованог на друштвеној неједнакости и експлоатацији, чије је „златно доба” 19. „дуги век”.

Тај зачарани круг сиромаштва после „изгубљених деценија” неолибералне *транзиције*, данас, код земаља Западног Балкана изгледа као својеврстан „повратак” у балканске привреде око 1800-1914. године, еволуције без развоја (Паларе, 2010), глобализације у којој радник који ставља главе на чиоде, зарађује многоструко више него други радници. „Због чега је Енглеска требало да постане држава која ставља главе на светску производњу чиода”, док би се други специјализовали да буду незналице и сиромашни. Отуда била је крилатица: „Ради како је Енглеска сама радила када је ишла од сиромаштва ка богатству, не ради како Енглеска каже” (Рејнерт, 2010:55). То би требало да чују и српски славодобитни „реформатори” који су поново „открили” Маргарет Тачер и Ангелу Меркел, и „компаративне предности” Србије и Балкана, заборављајући „пирамидалне игре” и „стратешко искривљивање”, али и упозорење мудрог политичког оперативца, Немачке Ото фон Бизмарка, који је био вољан саслушати савете академских социјалиста, водећи политику чувеног брака „гвожђа и ражи”, коалиције између пољопривредника и индустријалаца, са знатно већим царицама, правдајући „нову политику, жалећи се да је Немачка постала сметлиште за одлагање вишка производње” (Родрик, 2013:42). Деиндустријализовани и сиромашни Балкан, постао је нешто више од тога. Све је јасније, имамо ли у виду, како је теорија компаративне предности у колонијалној политици постала најважнија. „Стара метафора људског тела, је упркос свему подразумевала признање да се интереси колонија жртвују и име матице” (Рејнерт, 2010:52), као што су интереси Балкана увек били жртвовани сукобљеним интересима великих сила, уз „награду” домаћих елита зависно од тога да ли више воле „руску пирошку” или „америчку тарту”, „словенску душу” или амерички либертаријанизам који зову „грађанским слободама”. „Слобода од глади, неписмености и немаштине нису обухваћени овим појмом” (исто, 113), као ни оним *првим*. Они не говоре о предузетништву, новој технологији, јакој држави, као гаранту раста, претпоставке за ослобођење од сиромаштва, политички детерминисаног, нити о *орхешиниу нерада*, који неки сматра је природним стањем човека, „науживај се”.

Балканске политичке „елите” својим „аутоматским прилагођавањем” европеизацији и глобализацији, одричу се националне државе, и нису заинтересоване да поново открију Џона М. Кејнза, енглеског економисте. Човека који је спасавао свет од кризе тридесетих година, 20. века давао решења за смањење неједнакости, али и сиромашне земље исправно саветовао о трговинској политици, „да роба буде домаћа када је то разумно и могуће и пре свега нека банкарски сектор у свему битном буде националан”. А да „идеје, знање, наука, гостопримство, путовања... по својој природи треба да буду међународне.. и истовремено, они који желе да ослободе неку земљу од њених испре-

плетаности морају то учинит веома полако и пажљиво. То не треба радити тако што ће се исчупати корен, већ тако што ће се биљци полако помагати да расте у другом правцу” (цит. Рејнерт, 2010:173). Према Кејнзу „боље је да човек тиранише свој банкарски салдо него своје суграђане”, с обзиром да „задатак промене људске природе не сме да се брка са задатком да се њоме управља”, пошто ће се пре или после показати да и „добро и зло зависе од идеја а не од стечених економских позиција” (Кејнз, 2013:364,372). Наши „богатуди” већ ограђени зидовима не одричући се „пуног чанка”, не разумеју, нити покушавају да разумеју ни *једно* ни *друго*. Још мање да схвате фундаменталну политичку трилему светске економије о којој говоре озбиљни академски економисти, тежње за демократијом, националном одређењу и економској глобализацији не иду истовремено (Родрик, 2013:16). Еволуција неразвоја, сиромаштво и глобализација, нажалост, још увек иду истовремено. Иронија је да промотори глобализације, еволуције без развоја у чијој позадини лежи сиромаштво, попут власти у Паризу и Лондону, истичу потребу како потенцијалне дошљаке треба уверити да „европске улице нису поплочане златом” (Политика, 3.08.2015:02). Сиромашни имигранти не уклапају се у њихов „закон заостајања. Опет смо, на тај начин, да се послужим исказом занимљивог и импресивног Питирима Соракина, руског емигранта, суочени са случајем у коме „једна ружна чињеница убија једну лепу теорију” (Сорокин, 2002:77). Они који су оптерећени голом егзистенцијом тешко ће постићи неки виши циљ, а сиромаштво као социокултурни процес, само ће пролазити кроз нове варијације на старе теме, зидова и ограда, ужасног комплекса инфериорности, похлепе и амбиција, варања и победе оног ко превари највише, омаловажавања и труба и таламбаса, хљеба и дувана друштвене изолације и контроле.

ЛИТЕРАТУРА

- Bagvati, J.(2008). *U odbrani civilizacije*, Beograd: Službeni glasnik.
- Berlin, I.(2000). *O nacionalizmu i drugi eseji*, Sarajevo: Buybook.
- Crnobrnja, S.(2015). *Metrika sreće, Politika* (Dodatak: kultura, umetnost i nauka, 6.06.02.)
- Čang, H.Dž.(2013). *23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu*, Beograd: Mali vrt.
- Fanon, F.(2015). *Crna koža, bele maske*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fibjerg, B.(2012). *Šta mogu društvene nauke: razlozi neuspeha i strategija za budućnost*, Beograd: Službeni glasnik.
- Grahovac, B.(2015). *Glasovi gluve sobe*, Beograd: Laguna.
- Gleni, M.(2008). *Mekmafija: kriminal bez granica*, Beograd: Samizdat B92.
- Hajek, F.(2012). *Put u ropstvo*, Beograd: Službeni glasnik.
- Kejnz, Dž.M.(2013). *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i nova*, Beograd: Službeni glasnik.
- Klein, N.(2008). *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*, Zagreb: V.B.Z.
- Krugman, P.(2012). *Okončajte ovu depresiju. Odmah!*, Smederevo: Heliks; Beograd: Interkomerc.
- Krugman, P.(1998). *The Return of Depression Economics*, New York: W.W. Norton.
- Kuljić, T.(2013). *Anatomija desnice: izbor iz publicističkih radova, 1978-2013*, Beograd: Čigoja štampa
- Luman, N.(2001). *Društveni sistemi: osnova opšte teorije*, Sremski Karlovci. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Маљавин, В.(2014). *Конфуције*, Београд: ННК Интернационал.
- Madžar, Lj.(2012). *Antiliberalizam u 22 slike*, Beograd: Službeni glasnik.
- Madžar, Lj.(2000). *Politički uzroci siromaštva*, Sremski Karlovci. Novi Sad: Istraživačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Marks, K.(2011). *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, Beograd: Službeni glasnik.
- Monteskije, Š.(2011). *O duhu zakona*, Beograd: Zavod za udžbenike.

- Palare, M. (2010). *Balkanske privrede oko 1800-1914. godine: evolucija bez razvoja*, Beograd: Službeni glasnik.
- Piketi, T. (2015). *Kapital u XXI veku*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Pešić, V. (2012). *Divlje društvo: kako smo stigli dovdje*, Beograd: Pešćanik.
- Rejnert, E. (2010). *Spontani haos: ekonomija u doba vukova*, Beograd: Čigoja štampa.
- Rodrik, D. (2013). *Paradoks globalizacije: zašto svetsko tržište, države i demokratija ne idu zajedno*, Beograd: Službeni glasnik.
- Ruso, Ž.Ž. (2011). *Društveni ugovor: O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima: rasprava o naukama i umetnostima*, Beograd: Filip Višnjić.
- Русо, Ж. Ж. (2000). *Исџовесџи: Сањарије усамљеничкої шеџача*, Сремски Карловци. Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Salecl, R. (2014). *Tiranija izbora*, Beograd: Arhipelag.
- Senet, R. (2007). *Kultura novog kapitalizma*, Beograd: Arhipelag.
- Sol, Dž. R. (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Beograd: Arhipelag.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika*, Beograd: Službeni list SRJ; Podgorica: CID.
- Spektorski, E. V. (1997). *Istorija socijalne filozofije*, Beograd: Službeni list SRJ; Podgorica: CID.
- Svensen, L. F. H. (2013). *Filozofija slobode*, Beograd: Geopolitika.
- Šeseks, Ž. (2004). *San o Volteru*, Novi Sad: Stilos.
- Tauzend, P. (2009). *Siromaštvo*, u: A. Kuper i Dž. Kuper, *Enciklopedija društvenih nauka*, tom II, Beograd: Službeni glasnik, 1249-1257.
- Tokvil, A. d. (2002). *O demokratiji u Americi*, Sremski Karlovci. Novi Sad: Istraživačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tolstoj, L. N. (2007). *Tako je govorio Tolstoj*, priredili, S. i D. Ivanović, Beograd: Neven.
- Tolstoj, L. N. (2004). *Ana Karenjina*, Podgorica: Daily Press.
- Trud, A-Ž. (2013). *Razaranje Balkana: kako su razbili Jugoslaviju*, Beograd: Mettela.

- Turen, A.(2012). *Kritika modernosti*, Zagreb: Politička kultura; Podgorica: CID.
- Turen,A.(2011). *Nova paradigma: za bolje razumevanje svate*, Beograd: Službeni glasnik.
- Valerštajn,I.(2005). *Posle liberalizma*, Beograd: Službeni glasnik.
- Veber,M.(2011). *Protestantska etika i duh*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Vuković,N.(2013). *Krvavi rukopis: mafija, novinari i političari*, Beograd: Urvis: Beoknjiga: Udruženja srpskih istraživača
- Žesia, K.(2013). *Šta je kapitalizam*, Loznica: Karpos.

Milojica Sutovic

University of Pristina

Faculty of Philosophy Kosovska Mitrovica

Serbia

POORNESS OR A `EVOLUTION OF DEVELOPMENT`

Summary: *In this work I will analysed the poorness as a expresion of a structural social unequality and political determinism, who shows the indicator of `evolution development` of states (societes) of Balcan. They stay a `garbage` for the fillment of production plus in other countries. Authomatic adoption of them to europeisation and globalization, to the politic of imperia, means in the end a deamand of a national state and democtatic politics, deamand of a politic of development and existing exo main European and world-civilisation streams.*

Key words: *poorness, social unequality, evolution of undevelopment, politic determinism.*

Биљана Милошевић-Шошо^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Босна и Херцеговина

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23:172(497.6)

СИРОМАШТВО И ЊЕГОВЕ ЕТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ У БИХ

Апстракт: *Животи савременој човјека обиљежен је борбом са поремећеним системом вриједности у свим његовим сферама. Из тој разлоја, јавља се потреба за обнављањем и јачањем етике у свим животињим семенитима са акцентом на економски, односно, друштвенополитички поредак. Сиromaштво се, поред економских неједнакости, незапослености, социјалне некохезије, несолидарности, може ирепрезентирати као један од показатеља друштвене дезорјентације, распада система вриједности. Дакле, сама етичност и праведност, која представља темељ стабилној друштву је дискредитиована, укључујући и друштво БиХ.*

Кључне ријечи: *сиromaштво, економска неједнакост, друштвени развој, етика*

УВОД

Сиromaштво, као највидљивији феномен у савременом друштву, своју најјачу експлозију има у друштвима постсоцијалистичком типа. Сиromaштво се данас најчешће сагледава као мултидимензионални концепт, јер димензије које су идентификоване као значајне за разумевање и концептуализацију појма сиromaштва су материјални стандард (доходак, потрошња и имовина), здравље, образовање, активности појединца (укључујући и рад), политички утицај, социјални контакти и везе, животна средина и несигурност (економска и физичка) (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009: 14). Мултидимензионалност се јасно огледа и у свеобухватним званичним дефиницијама које су прихватиле Европска унија и Уједињене нације. Европска дефиниција сиromaштва је по први пут усаглашена 1975. године и сматра се званичном дефиницијом коју користи Европска унија: „Појединци су сиromaшни ако су њихов доходак и ресурси у тој мјери неадекватни да им не омогућавају да остваре животни стандард који се сматра као прихватљив у друштвима у којима живе.

[1] milosevic_biljana@yahoo.com

Услијед сиромаштва могућа је вишеструка угроженост која се одражава кроз незапосленост, низак доходак, неадекватне стамбене услове, неадекватну здравствену заштиту и баријере за доживотно учење, културу, спорт и рекреацију. Важан сегмент у оквиру сиромаштва јесте и то што су сиромашне особе врло често искључене и маргинализовани и не учествују у друштвеним активностима (економским, социјалним и културним) које представљају норму за друге, а често им није омогућен ни приступ фундаменталним правима” (Council of European Union, 2004: 8). Јасно је да се тиме угрожава њихово људско достојанство, јер су лишени свих права на рад, солидан живот и сл. Свеопште сиромаштво се у копенхагеншкој декларацији Уједињених нација о друштвеном развоју дефинише као „недовољан доходак и средства за одрживо преживљавање; глад и неухраћеност; лоше здравствено стање; ограничена доступност другим основним услугама; повећани морбидитет и морталитет услијед болести; неадекватни стамбени услови и бескућништво; несигурно животно окружење и социјална дискриминација и искљученост. Сиромаштво је, поред својих димензија, препознатљиво и кроз своје облике, као што су апсолутно сиромаштво, релативно и субјективно сиромаштво. Апсолутно сиромаштво је дефинисано као „стање које карактерише изразита депривација у погледу задовољења основних људских потреба, укључујући исхрану, чисту пијаћу воду, санитарне услове, здравство, становање, образовање и информисање. Оно зависи не само од дохотка већ и од приступа услугама” (UN, 1995: 57) Сагледавање животног стандарда појединаца се углавном и даље усресређује само на материјалну димензију и на њено мјерење, превасходно у оквиру концепта апсолутног и/или релативног сиромаштва. Апсолутно сиромаштво представља немогућност да се задовоље базичне, минималне потребе, док релативно сиромаштво подразумјева немогућност да се оствари животно стандард који је одговарајући у односу на друштво у коме појединац живи. Апсолутно сиромаштво подразумјева немогућност да се задовоље основне, базичне, минималне потребе. „Сиромаштво на крају ипак мора бити схваћено као апсолутни појам”. „Ако постоји глад и изгладњивање, без обзира на то како слика изгледа релативног, у питању је сиромаштво” (Sen, 1983, 153; 159) . Историјски посматрано, ово је концепт који је најраније настао, а у оквиру кога се сиромаштво прије свега везивало за немогућност одржања голе егзистенције. Још у другој половини 19. века у Енглеској су се појавиле детаљне студије о сиромаштву, међу којима је вјероватно најважнији рад о положају радничке класе у Јорку 1899. године (Rowntree, 1902). Базирајући се на прикупљеним подацима за све радничке породице о њиховом саставу, занимању чланова домаћинства и дохотку, а за један број и о потрошњи, студија је покушала да сагледа распрострањеност, дубину и природу сиромаштва. На бази анкете процењени су различити минимални нутриционистички

износи калорија довољни за преживљавање који су, заједно са другим минималним потребама, уз помоћ минималних цијена претворени у новчане износе и дефинисани као линије сиромаштва, које су се разликовале за породице различите величине и састава. Породице чије су укупне наднице биле недовољне да покрију потрепштине неопходне макар за одржање физичких способности сврстане су међу дио популације који живи испод линије -у условима „примарног сиромаштва”. Уколико је доходак био „довољан”, а трошкови, оправдани и неоправдани, били већи, сматрало се да породица живи у „секундарном сиромаштву”. Иако налази показују да непосредни узроци примарног сиромаштва могу бити смрт или онеспособљеност мушке главе породице или пак велики број дјеце, најважнији појединачни основни проблем је заправо био у веома ниским надницама (Rowntree, 1902:121). Бавећи се питањима сиромаштва у неразвијеним и мање развијеним земљама, и Свјетска банка дефинише апсолутно сиромаштво као немогућност да се оствари минимални животни стандард (World Bank, 1990:25) методологију „трошкова базичних потреба” сличну оној која је примењена у истраживању сиромаштва у Јорку пре једног вијека (World Bank, 2001: 16-17).

За земље у развоју најзначајнија компонента линије сиромаштва су расходи за храну који су довољни да се задовоље препоручене калоријске потребе. На ове расходе се онда додају и расходи за друге минималне потребе (Ravallion, 1992, 26). Релативно сиромаштво подразумјева немогућност да се оствари животни стандард који је одговарајући у односу на друштво у коме појединац живи. Указивање на релативност појма сиромаштва није нова. Тако је, на пример, Адам Смит прецизирао да под појмом неопходних потрепштина не подразумјева само оно што је неминовно потребно за преживљавање, већ оно што обичаји једне земље налажу као нужно (Smith, 1776). И Милтон Фридман сматра да је „сиромаштво дјелимично релативан појам, те чак и у тим земљама (развијеним) очито постоји много људи који живе у условима које ми остали означавамо као сиромаштво” (Friedman, 1962: 190). Субјективно сиромаштво подразумјева осјећај личне беспомоћности, неимаштине, одбачености. Оно што је већ одавно установљено, јесте да сиромаштво није само друштвени проблем великих размјера, већ и да је проблем који доприноси развоју и ширењу низа социјално-патолошких појава.

СИРОМАШТВО И ЕТИКА У БИХ

Према најновијој листи “21 најбједније земље свијета”, коју је саставио Bloomberg^[2] узевши у обзир само земље за које су имали доступне најновије податке о незапослености и инфлацији, Хрватска се налази на седмом мјесту, Словенија на 12, док БиХ није ни на списку. Индекс биједи, који је креиран од стране економисте Артур Окуна и који је био популарно мјерило стања економије у вријеме кад су САД-ом предједавали Џими Картер и Роналд Реган обједињује ниво незапослености и стопу инфлације. Што је индекс већи, ниво сиромаштва у некој земљи је већи. Подсјећања ради, према подацима из 2014.године, разних домаћих и страних организација, око 18 посто становништва БиХ живи испод границе критичног сиромаштва, док се 48 посто налази на ивици сиромаштва или социјалне искључености. Сиромаштво у БиХ је јако изражено, а то потврђује податак да готово сваки трећи грађанин ове земље живи испод животног минимума. Више од педесет посто грађана је незапослено, а половина оних који раде примају просјечну плату која је duplo мања од потрошачке корпе. Незапосленост је једна од основних брига људи на нашем простору, а према подацима Агенције за рад и запошљавање БиХ, на крају јула 2014. године, у нашој земљи је било 548.612 особе на евиденцијама завода и служби запошљавања у Босни и Херцеговини. Подаци указују да се ситуација нешто незнатно поправила у 2015.години. У првих шест мјесеци 2015. године путем споразума о запошљавању са Словенијом 1.166 наших радника је добило посао у овој држави. У истом периоду путем договора о запошљавању медицинских радника са средњом стручном спремом у Њемачкој 446 особа је добило посао у овој држави. Пратећи стање на домаћем тржишту рада може се рећи да је у првих шест мјесеци 2015. године забиљежено: смањење броја регистрованих незапослених лица (овај број се у односу на јануар 2015. године смањило за 11.807 лица или 2,3%, а у односу на исти период 2014. године смањен је за 7.253 или 1,3%), повећање броја новопријављених лица на евиденције незапослених (укупно за посматрани период регистровано 79.265 новопријављених лица што је повећање од 2,3% у односу на исти период 2014. године), повећање броја запослених лица са евиденција завода и служби запошљавања (у односу на исти период прошле године овај број је већи за 5.014 лица или 13,1%), повећање броја пријављених потреба за запошљавањем радника (укупно за посматрани период регистровано је повећање од 12,7% у односу на исти период 2014. године), повећање броја лица којима је престао радни однос у односу на исти период прошле године овај број је већи за 2.539 лица или 6,5%), смањење броја корисника новчане накнаде (у поређењу са просјеком за исти период у 2014. години мањи је за 829

[2] Bloomberg L.P. American multinational mass media corporation

или 5,9%)^[3]. Листа најбједнијих земаља према Bloombergu^[4] изгледа овако, а да при томе нема БиХ у којој је стопа регистроване незапослености за јуни 2015. године износила је 43,0% и при чему је истовремено је за 6.935 особа престао радни однос, док су послодавци у овом периоду пријавили потребе за запошљавањем 3.771 нових радника.^[5] Дакле, с обзиром да се ради о непотпуним подацима, самопроцјеном, можемо рећи да је стопа незапослености у БиХ 50%, па чак и можда нешто више.

Земља	Индекс бијезде	Стопа инфлације	Незапосленост
Бразил	11,40%	6,5%	4,9%
Финска	11,30%	0,3%	11,5%
Чиле	11,30%	0,3%	11,5%
Пољска	11,30%	0,3%	11,5%
Ирска	11,30%	0,3%	11,5%
Филипини	11,90%	4,9%	7%
Русија	12,40%	7,5%	4,9%
Словачка	12,57%	-0,1%	12,7%
Италија	12,80%	0,1%	12,7%
Словенија	13,3%	-0,9%	13,30%
Португал	13,3%	-0,9%	13,30%
Колумбија	13,54%	2,9%	10,7%
Украјина	14,2%	12,6%	2,6%
Уругвај	15,96%	9,1%	6,9%
Хрватска	17,70%	-0,1%	17,8%
Турска	18,12%	9,3%	8,8%
Египат	23,90%	10,6%	13,3%
Шпанија	24,17%	-0,3%	24,5%
Грчка	27,10%	-0,7%	27,8%
Јужноафричка Република	31,80%	6,3%	25,6%
Венецуела	59,80%	52,7%	7,1%

[3] <http://www.arz.gov.ba/Aktuelnosti/default.aspx?id=1967&langTag=sr-SP-Cyrl>

[4] <http://www.marketresearch.com/Technology-Media-c1599/Media-c92/>

[5] <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesecni/default.aspx?id=1973&langTag=bs-BA>

БиХ је европска земља која је до рата од 1992-1995. била средње развијена. Рат је узроковао огромне људске и материјалне губитке. Током послеријатне обнове и реконструкције, БиХ је добила велику међународну финансијску и стручну помоћ. Веома комплексна административна структура земље и тражи снажан процес усаглашавања различитих интереса како би се остварила функционалност. БиХ је у послеријатном периоду пролазила кроз троструку транзицију: од рата ка миру, од међународне финансијске помоћи ка одрживом развоју и од командне економије и политичког монопола ка тржишној економији и демократији. Усвајање Миленијске декларације од стране (MRC)^[6] 189 чланица Уједињених нација у септембру 2000. године био је веома важан тренутак за глобалну сарадњу у 21. вијеку. MRC је развијен на основу концепта хуманог развоја. Приступ хуманог развоја у фокус, односно као своју основу, ставља слободу људских бића, или, боље речено, “могућност” позитивног избора, и то не у формалном смислу, већ у смислу стварног стања и увјета који ограничавају слободе чак и у најдемократскијим друштвима. Посљедњих је година концепт хуманог развоја проширен укључивањем перспективе људских права, што је довело до појаве приступа развоју који се темељи на људским правима (ХРБА), или усвајању основних међународних инструмената за заштиту људских, економских, социјалних и културних права. Циљеви Развојне стратегије БиХ су: макроекономска стабилност, конкурентност, запошљавање, одрживи развој, ЕУ интеграције и социјална укљученост.

Глобална економска криза је убрзала развој сиромаштва и у БиХ, иако је дио глобалне тенденције и релативно је мање него у другим земљама. Подаци о стопи апсолутног сиромаштва у БиХ за 2001., 2004. и 2007. годину, те процјене СБ-а за 2010. као и задати циљ за 2015. годину, дале су јасну слику динамике сиромаштва, видљиву у табели 1.^[7]

^[6] <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf/>

^[7] http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Bosnia%20and%20Herzegovina/BiH_MDG_Progress_Report_2010_bos.pdf

Табела 1. Индикатори за МРС 1

Cilj/zadatak/indikator	Polazna osnova za 2000/ 2001.	2007.		2009. ili posljednji dostupni podaci	-2015. ciljevi MRC-a	Napredak u postizanju ciljeva za 2015.
		Ciljevi utvrđeni PRSP-om				
1.A Zadatak: Prepoloviti, u periodu između 1990. i 2015. godine, udio ljudi sa prihodom ispod jednog dolara dnevno						
1.1. Procenat ljudi ispod apsolutne linije siromaštva	19,1	16,0	14,0	14,0 (2007.)	9,0	izvjesno
1.2. Relativna linija siromaštva	18,3 (2004.)	n/a	18,2	18,2 (2007.)	14,0	izvjesno
1.3. Učešće najsiromašnije petine u prihodima u %	9,5	n/a	7,2	7,2 (2007.)	>10	moгуће
2.B Zadatak: Postići puno i produktivno zapošljavanje i pristojan (određen) posao za sve, uključujući žene i mlade						
1.4. Stopa zaposlenosti u odnosu na radno sposobno stanovništvo u %	36,1	n/a	31,2	33,1(2009.) 32,5(2010.)	37,3	moгуће
3.C Zadatak: Prepoloviti, u periodu između 1990. i 2015. godine, udio ljudi koji su neuhranjeni						
1.5. Neuhranjenost djece do 5 godina u %	4,2 (2000.)	n/a	1,6 (2006.)	1,6 (2006.)	0,0	izvjesno
1.6. Udio stanovništva koji živi ispod nivoa minimalne potrebne kalorične vrijednosti ishrane u %	Manje od 5 (2002.)	n/a	d1) 0,52 (2007.) d2) manje od 5 (2004-2006.)	e1) 0,52 (2007.) e2) manje od 5 (2004-2006.)	blizu nule	izvjesno
1.7. Ginijev indeks Definicija ILO 1.8 Stopa nezaposlenosti u % registrirana 1.9. Učešće neformalnog sektora u ukupnoj zaposlenosti u %	26,0 22,9 43,4 b1) 33,3 b2) 36,5	25,0 22 30 n/a	33,3 29,0 44,1 d1) 21,4 d2) 33,6 (2006.)	33,3 (2007.) 24,1 (2009.); 29,9 (2010). 42,7 e1) 20,1 e2) 33,6 (2006.)	20,0 22,0 30,0 f1) 16,0 f2) 25	neizvjesno neizvjesno neizvjesno moгуће
1.10. Odnos najbogatije i najsiromašnije petine stanovništva (najbogatijinjajsiromašnji 20%)	35,8;9,5=3,8	n/a	41,45;7,22=5,7	41,45;7,22=5,7 (2007.)		nema podataka
1.11. Stvarna godišnja stopa rasta BDP-a u %	4,1	5,5	6,2	-3,2	5,0	moгуће
1.12. Stopa nezaposlenosti za dobnu grupu od 15-24 godine u %	34,8 dobnа група 1924	30	58,4	47,5	12	neizvjesno
1.13. Prosječna godišnja stopa inflacije u %	3,1	2,2	1,5	-0,4	manje od 4	postignuto

Рачунало се, да је уз раст БДП-а у периоду 2001-2007. година, смањењу сиромаштва допринијело је и смањивање степена неједнакости. Гинијев коефицијент^[8] је опао са 34,7 (2004) на 33,3 (2007), и то више у руралним него у урбаним подручјима.

При изради ове стратегије, у перспективи је била пројекције за 2015. годину заснивану на процјени да ће, после стагнације БДП-а у 2010., у наредних 5 година раст БДП-а бити више динамичан. Радне процјене ДЕП-а у Нацрту развојне стратегије БиХ за средњорочни период говоре о расту БДП-а од 5,8% у 2011. и 6,6% у 2012. години 13, те је реално процијенити просјечни годишњи раст БДП-а од 5,5% у периоду 2011-2015. година. Са друге стране, имплементација Стратегије социјалног укључивања, унапређење социјалне заштите, прије свега у погледу боље процјене стварних потреба корисника, убрзат ће смањење сиромаштва. Стога, сматрало се за реално оцијенити да ће сиромаштво до 2015. године опати на 9% становништва испод опште

[8] Џини коефицијент (енгл. Gini index Gini ratio) представља најчешће коришћену меру неједнакости. Џини коефицијент је италијански статистичар и социолог Корудо Џини и објавио 1912. у раду Варијабилност и промјенљивост

линије сиромаштва (методологија Извјештаја СБ-а/ДЕП-а). Међутим, БИХ као држава никада није провела стратегију смањења сиромаштва коју је усвојила прије десет година. Иако је скупо плаћена, данас се не зна ни гдје се та стратегија налази, а према процјенама смо у врху свјетске статистике по сиромаштву. Питамо се да ли треба расправљати колико је овај потез неетичан?

Апсолутно сиромаштво једнако је живоу на самом рубу опстанка, борба за преживљавање у запуштеним и понижавајућим условима. Узрок сиромаштва није да свијет не може произвести довољно хране... али јесте у томе да апсолутно богати људи могу трошити на све луксузе, и проблем је што се мало тог апсолутног богатства прелијева у сиромашне земље и допуштају да људи умиру од глади и болести. Да ли на основу ове чињенице можемо говорити о етичком еквиваленту убиства – не дајући довољно за сиромашне дозвољава се да исти умиру? Таква слика је очигледна и у БиХ, пад привредне активности, неконтролисани тренд повећања неједнакости међу појединцима, доводи до ширења сиромаштва у неслућеним размјерама. Јасно је да се може говорити о етичкој димензији сиромаштва, о свијести и савјести појединаца и одређених друштвених група који похлепно узимају од других не водећи рачуна о остатку друштва или друштвене заједнице. Трка за богаћењем, похлепа за материјалним вриједностима, егоизам, утичу на обезвијеђивање исконских људских вриједности, функционисање моралних и правних норми и стварање кризи у друштву, а самим тиме и велику социјалну дистанцу међу појединцима. На овај проблем је сугерисао и Томас Пикети у свом дијелу Капитал у двадесет првом вијеку. Он упозорава да се по неједнакости у расподјели богатства у 21. вијеку враћамо у 19. вијек, у време Балзака, када је богатство било концентрисано у рукама малог броја појединаца и када су економску елиту чинили богати наслиједници, а не они који су мјесто у друштву заслужили радом. Пикети такав капитализам назива “наслиједним капитализмом”. (T.Piketty, 2015:251). Крајем 20. и почетком 21. вијека отпочиње ера неолиберализма, праћена либерализацијом, приватизацијом и дерегулацијом. Ниво неједнакости се драстично повећава, због чега Пикети сматра да се на овај начин враћамо на “наслиједни капитализам”. Глобална финансијско-економска криза, која је отпочела 2008. године и која и даље траје, појачава процес продубљивања неједнакости, како на глобалном тако и на националном и регионалном нивоу. Продубљивање јаза неједнакости је праћено грамзивошћу власника крупног капитала, доминацијом, материјалног над духовним, индивидуалног над колективним, појединачног (и групног) интереса над националним (државним) интересом, корупцијом, похлепом, масовном незапосленošћу, одсуством солидарности и криминализацијом друштва. Све то уз пореску политику, која је била у корист богатих

и моћних, а на глобалном нивоу коришћењем “пореских рајева” или “офшор компанија” (Т. Piketty, 2015: 569-577). Пикети поставља питање како је могуће зауставити такве тенденције у 21. веку. Потребно је, по њему, развити механизме, као и институције социјалне, образовне и пореске политике, које ће спречити да дође до овакве концентрације капитала и продубљивања неједнакости, која је штетна у друштвеном, политичком и економском смислу. Пикети се, с тим у вези, залаже за увођење прогресивног пореза од капитала на глобалном нивоу. То захтјева консензус, координацију и већу сарадњу међу државама по питањима економске политике. Његова теорија неподношљиве, неодрживе неједнакости у друштву доказива је и применљива на многе земље, посебно на земље у транзицији, као и на БиХ. Примјена неолибералног концепта капитализма код нас није баш најбоље примјењен ни усвојен, што је довело до друштво без правног система, са сумњивом приватизацијом и системском корупцијом. Из овога се јасно закључује тијесна веза између политике, економије и етике. Сличног виђења је и социолог Силвано Болчић кад су у питању земље у транзицији, са освртом на Србију. Постсоцијалистичка трансформација (транзиција) у Србији одвијала се упоредо са драматичним друштвеним дешавањима. Распад СФР Југославије и ратна дејства, санкције, изолација и бомбардовање током деведесетих година прошлог вијека, неуспела приватизација, криминализација и партизација друштва више од две деценије уназад, узеле су и узимају свој данак “разарање друштва” (С. Болчић, 2013).

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Службени податци у БиХ, посебно након прошлогодисњих катастрофалних поплава које су задесиле БиХ и регију и непрезентованих, званичних резултата пописа становништва од 2013. године сигурно не би дали тачан приказ стања богатих у односу на сиромашне.

Но, и прије овога економска стагнација и изостанак кључних социјалних реформи у БиХ пријетили су и даље пријете да чак сваког шестог грађанина у БиХ одведе у изразито сиромаштво. Како Еуропска унија због економске и дужничке кризе прогнозира пораст сиромаштва, чак и у својим неким чланицама, домаћи економисти с песимизмом упозоравају да ће нови талас кризе још снажније погодити БиХ.

Економски стручњаци вјерују да се стопа апсолутног сиромаштва ове године може само још више повећавати, уз упозорење да би број оних који практично живе у биједи могао премашити 670.000 од укупно 3,7 милиона становника према незваничним, прелиминарним резултатима пописа становништва из октобра 2013. године.

Према процјенама, сиромаштво у БиХ највећа је пријетња младим особама и пензионерима. У прилог тако црној процјени говори и чињеница према којој пројекције међународних финансијских институција откривају да ће БиХ господарски стагнирати, а прилив новца из фондова ЕУ-а је све мање. Није ли неморално баратати цифрама према процјенама да у БиХ око 300 особа има у власништву седам милијарди евра^[9], док је у тој истој земљи преко 50% сиромашних? Социјално раслојавање на богате и сиромашне није случај само у БиХ, али је разлика што се овдје раслојавање врши на суров и безобразан начин. Без свијести и савјести, као основних категорија етике. Искљученост сиромашних из друштвеног, културног, па и политичког живота, је проблем етичког карактера. Није ли повечање социјалне искључености проблем са којим би се БиХ друштво требало озбиљно позабавити? За сада, није познато да постоје политике социјалне укључености на било ком нивоу власти у Босни и Херцеговини које би се на структуриран начин позабавиле суштинским узроцима сиромаштва и социјалном укључености. Као што је већ напоменуто, систем је лоше координиран, вертикално као и хоризонтално, и није у стању одговорити на бројне изазове. Грешке присутне у институционалном систему до одређене мјере јачају социјално искључивање. То резултира у мјерама које се баве само посљедицама умјесто узроцима сиромаштва и социјалне искључености.

^[9] <http://www.slobodnaevropa.org/content/sedam-milijardi-evra-u-rukama-300-ljudi/27080870.html>

ЛИТЕРАТУРА

- Atkinson, A. B., & Bourguignon, F. (1999): Poverty and Inclusion from a World Perspective, *ABCDE Europe Conference*. Paris.
- Bolčić, S. (2013): Razaranje i rekonstitucija društva Srbije na prelazu u 21. vek, *Službeni glasnik*, Beograd
- Council of European Union (2004): *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussels
- Ravallion, M. (1992): Poverty comparisons: a guide to concepts and methods. Living standards measurement study (LSMS) working paper; no. LSM 88. Washington, DC: The World Bank. Living standards measurement study (LSMS) working paper (no. LSM 88)
- Rowntree, S. (1902): *Poverty: A Study of Town Life (Third edition ed.)*, London: Macmillan
- Friedman, M. (1962): *Capitalism and Freedom*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Piketty, T. (2015): *Kapitalizam u dvadeset prvom vijeku*, Buybook, Sarajevo
- Пећуровић, М. (2001): *Економика*, Инде СО Графомедиа, Нови Сад
- Smith, A. (1776): *The Wealth of Nations*, The Modern Library, 1937
- Publisher: *Random House, Inc. Online Version: Adam Smith Reference Archive* (marxists.org) 2000
- Sociološki rečnik, priredili Mimica Aljoša, Bogdanovic Matija, Zavod za udzbenike, Beograd, 2007.
- Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J.P. (2009): Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Sen, A. (1983): Poor relatively speaking, *Oxford Economic Papers* (35), 153-169.
- UN. (1995): *The Copenhagen Declaration and Programme of Action: World Summit for Social Development*. New York
- World Bank (1990): *World Development Report*. New York, Oxford University Press
- World Bank (2001): *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, New York: Oxford University Press.
- <http://www.arz.gov.ba/Aktuelnosti/default.aspx?id=1967&langTag=sr-SP-Cyrl>
- <http://www.marketresearch.com/Technology-Media-c1599/Media-c92/>

<http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf/>

<http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesecni/default.aspx?id=1973&langTag=bs-BA>

http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Bosnia%20and%20Herzegovina/BiH_MDG_Progress_Report_2010_bos.pdf

<http://www.slobodnaevropa.org/content/sedam-milijardi-evra-u-rukama-300-ljudi/27080870.html>

Biljana Milosevic-Soso

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

POVERTY AND IT'S ETHICAL IMPLICATIONS IN BIH

Abstract: *The modern man's life is marked by the struggle with disrupted system of values in all its aspects. For this reason, there is a need for renewing and strengthening ethics in all segments of life with emphasis on economic and socio-political aspect. Poverty, in addition to economic inequality, unemployment, social non-cohesion, lack of solidarity, can be treated as one of the indicators of social disorganization and disintegration of the socio-political system values. Today's Bosnia Herzegovina is a society with discredited presence of ethics and justice, values supposed to be a foundation of a stable society.*

Keywords: *poverty, inequality, social development, ethics*

Бисерка Р. Кошарац^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Босна и Херцеговина

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23(497.6РС)

СОЦИО-ЕКОНОМСКО СТАЊЕ ДОМАЋИНСТАВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Резиме: У раду ће бити анализирано социо-економско стање домаћинстава у Републици Српској на основу података које прикућуља Завод за статистику Републике Српске у својим периодичним истраживањима (2007. и 2011. година) о њиховој и животином стандарду домаћинстава. Подаци у истраживањима говоре у прилоу веома лошем социо-економском стању домаћинстава указујући на веома раширено сиромаштво чије узроке треба истражити у крућним структуралним променама друштва које се одвијају више од две деценије.

Кључне речи: социо-економско стање, домаћинства, сиромаштво

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Процес радикалних промена бившег југословенског друштва започео је почетком деведесетих година прошлог века. У великом броју социолошких радова истраживани су различити аспекти ових промена (економски, политички, културни) (Volčić, 2013; Вратуша, 2012; Lazić, 2011). Постсоцијалистичка транзиција јесте ново прелазно раздобље у коме и стихијно и планирано дошло до мењања битних особина како бившег југословенског, тако и осталих социјалистичких друштва Источне и Централне Европе. Структуралне напетости, различите врсте друштвених неједнакости и друштвени проблеми, који су обележавали социјалистичко друштво најављивали су радикалне друштвене промене које су наступиле 90-тих година прошлог века. Реч је о институционалним променама у политичком и економском систему, чиме је отворен пут особеном процесу транзиције, односно процесу транзиционе трансформације друштва. Тај процес је у бившем југословенском друштву био праћен дешавањима који нису били карактеристични за већину бивших социјалистичких земаља. Реч је о распаду Југославије у Грађанском рату и настанку нових држава од бивших република. Грађански рат, који је у Босни и Херцеговини трајао од 1992. до 1995 године, довео је до настанка Републике Српске као посебног ентитета у оквиру

^[1] Универзитет у Источном Сарајеву

Босне и Херцеговине, која је као самостална држава била призната од стране међународне заједнице још 1992. године. Ратна дешавања, глобално пропадање привреде, избеглиштво драматично осиромашење грађана обележили су потпуну деконструкцију дојучерашњег социјалистичког друштвеног система Босне и Херцеговине.

Друштвене промене током транзиције захватају све структуре и све друштвене слојеве. Успостављање тржишних механизма без икакве социјалне контроле, ратна разарања и масовно избеглиштво уништава многобројна предузећа и избацује на улице стотине хиљада људи који остају без посла на различите начине (као технолошки вишкови, избеглиштвом, физичким уништавањем предузећа и сл.).

На основу истраживања транзициони период у Републици Српској може се поделити у неколико периода:

- 1) 1989-1991. година - направљен је искорак из социјалистичког начина производње, тако што је укинута основна категорија његове регулације -командно-планска регулација;
- 2) 1992-1995. година - Грађански рат и формирање Републике Српске;
- 3) 1995. година до данас формирање државе Босне и Херцеговине и ентитета Републике Српске, успостављање институција, приватизација и прелазак на тржишно пословање. Основна особеност овог периода је снажан и непосредан утицај међународне заједнице преко својих институција на основне процесе трансформације друштва Босне и Херцеговине.

Што се тиче глобалног друштва може се рећи да је дошло до периферизације Републике Српске, са наглашеним неједнакостима и великом улогом међународног фактора у обликовању како политичких, тако и економских развојних перспектива које су најчешће на штету становништва Републике Српске.

Последњих 25 година већина домаћинстава су се наша под утицајем друштвеног и личног осиромашења, избеглиштва и ратног моралитета. Економско расуло, ратно разарање и избеглиштво довело је домаћинства у стање општег осиромашења и беде од чега се велики број домаћинстава није ни до данас опоравио. Треба нагласити да је само мали број грађана учествовао у приватизацији и акумулацији капитала као централним економским процесима, што је довело до интензивног пораста неједнакости. Пораст неједнакости се прати преко ГИНИ коефицијента, "који за већину дивших социјалистичких земаља износи 0,40" (Свејић, 2006:21).

Након 2000. године у Републици Српској почео опоравак друштва који се манифестовао кроз раст привреде и кроз повећање животног стандарда домаћинства, али је тај краћи период прекинут снажном економском кризом након 2008. године. Од тада се бележи сталан пад животног стандарда и ширење сиромаштва са дна лествице друштвене структуре на остале категорије становништва које су под ризиком и зависе од социјалних трансфера државе (ратни војни инвалиди, пензионери, демобилисани незапослени борци, деца и породице погинулих бораца).

СОЦИО-ЕКОНОМСКО СТАЊЕ И СИРОМАШТВО ДОМАЋИНСТАВА

За потребе обог рада коришћени су подаци до којих долази Завод за статистику Републике Српске. Анкете о потрошњи домаћинства спроводе се сваке четири године, а у складу са међународним стандардима и методолошким препорукама ЕУРОСТАТ-а, што омогућава међународну упоредивост података. Прва анкета спроведена је 2004. године, затим 2007. и 2011. године. У току 2015. године спроводиле се још једна анкета чији ће резултати бити доступни почетком 2016. године. Главни циљ анкете је добијање података о величини и структури потрошње домаћинства у Републици Српској, основним демографским и социо-економским карактеристикама као домаћинства, тако и њихових чланова, условима становања, изворима и величини прихода, инвестицијама, социјалној укључености, сиромаштву и слично. Да би се добила комплетна слика, анкетом се прикупљају подаци о издацима за храну, пиће, становање, намештај, одећу, обућу, здравство, превоз, комуникације, рекреацију, културу, образовање и др. Прикупљају се подаци и о члановима домаћинства, старосна доб, образовање, статус активности, подручија делатности и сл.

За анализу положаја домаћинства коришћени су подаци добијени у последње две анкете о потрошњи домаћинства (2007. и 2011. године). Преглед основних показатеља о тим анкетама дат је у табели број 1.

Табела број 1. Преглед основних индикатора у Анкети о потрошњи домаћинства 2007. и 2011. године

	2007	2011
Број анкетираних домаћинства	2 622	2 437
Процењени број домаћинства	374 715	359 657
Просечан број чланова по домаћинству	3,11	2,95
-градска насеља	3,14	2,90
-остала насеља (приградска и сеоска)	3,10	2,98
Просечна старост (у годинама)	40,8	42
Просечни месечни издаци за потрошњу (у КМ)	1 364,31	1 381,45
-за храну и пиће	473,18	469,18
-за непрехрамбене производе	891,14	912,27
Релативна линија сиромаштва (у КМ)	350,22	381,09
Процент сиромашних појединаца	15,64	14,4

На основу показатеља из табеле 1 види се да је укупан број домаћинства и просечан број чланова мањи у 2011. него у 2007. години. Просечна старост чланова домаћинства се повећала са 40,8 на 42 године. Ови индикатори указују на последице негативних демографских трендова: снижавање наталитета и фертилитета и миграције из Републике Српске према развијеним државама Европе. Такође, подаци показују да је проценат сиромашних појединаца мањи у 2011. него у 2007. години што је врло упитно пре свега због чињенице да се друштво Републике Српске налази у дубокој друштвеној и економској кризи и да стопа незапослености стално расте. Детаљни подаци о начину узорковања нису дати у билтенима Завода за статистику, тако да се може претпоставити да узорак у последњој анкети није био адекватан.

У табели број два дати су упоредни подаци о релативној стопи сиромаштва домаћинства у Републици Српској.

Табела број 2. Релативно сиромаштво у Републици Српској у 2007. и 2011. години

	2007	2011
Релативна линија сиромаштва месечно у КМ	350,22	381,09
Укупно домаћинства	374 715	359 567
Сиромашна домаћинства	64 708	
(17,3%)	53 234	
(14,8%)		
Укупно појединци	1 166 173	1 060 290
Сиромашни појединци	182 389	
(15,6%)	152 909	
(14,4%)		

У последњој анкети као релативна линија сиромашта узет је износ од 381,09 КМ. Релативна стопа сиромаштва домаћинстава у Републици Српској за 2011 износила је 14,8%, може се претпоставити да је тај проценат у 2015. години већи, јер процес опоравка економије и пада стопе незапослености још није започео. Званична статистика је дакле регистровала пад релативне стопе сиромаштва између 2007. и 2011. године, што не одражава право стање ствари и како је речено раније може бити и резултат недовољно добро одређеног узорка. Такође, велики број домаћинстава издржава се дознакама из иностранства, чији је износ последњих година према подацима Централне банке Босне и Херцеговине око две милијарде КМ.

Релативно сиромаштво по величини домаћинстава дато је у табели број 3.

Табела број 3. Релативно сиромаштво према величини домаћинства

Година	2007	2011
Величина домаћинства	Процент сиромашних	Процент сиромашних
1 члан	26,7	20,0
2 члана	18,0	13,5
3 члана	14,4	10,4
4 члана	11,2	12,8
5 и више чланова	16,4	16,5

Подаци показују да су сиромаштвом највише погођена домаћинства са једним чланом (самачка) и домаћинства са пет и више чланова.

У табели број 4 дати су подаци о сиромаштву на основу како величине тако и типа домаћинства.

Табела број 4. Релативно сиромаштво по величини и типу домаћинства

Година	2007	2011
Величина и тип домаћинства	% сиромашних	% сиромашних
самачка < 65 година	22,9	13,3
самачка 65+ година	29,1	23,8
брачни пар без деце < 65 година	10,0	9,7
брачни пар без деце 65+ година	22,5	18,5
брачни пар са 1 дететом	13,3	10,8
брачни пар са 2 детета	9,6	10,9
брачни пар са 3 и више деце	20,2	-
самохрани родитељи	18,9	13,1
самохрани родитељи и други сродници	14,9	-
брачни пар са децом и други сродници	10,0	17,5
брачни пар са децом родитељи	16,7	-

Према типу најугроженија домаћинства су: самохрани родитељи, самачка домаћинства испод 65 година и самачка домаћинства преко 65 година. Од осталих типова међу домаћинствима која чине родитељи троје или више деце има највише сиромашних, као и код вертикално проширених породица (самохрани родитељи и други сродници и брачни пар са децом и родитељи).

У табели број 5 дати су подаци о релативном сиромаштву по статусу запослења носиоца домаћинства

Табела број 5. Релативно сиромаштво према радном статусу носиоца домаћинства

Година	2007	2011
Статус носиоца домаћинства	% сиромашних	% сиромашних
Пуна запосленост	10,6	8,8
Делимична запосленост	24,9	29,0
Незапослени	21,8	21,2
Домаћице	26,8	23,4
Пензионери	16,8	11,7
Неспособни за рад	45,9	30,4

Према статусу носиоца домаћинства највећи проценат сиромашних има у категорији домаћинстава чији је носилац "неспособан за рад" (најчешће ратни војни инвалиди и други иналиди), затим домаћинства чији су носиоци незапослени или запослени повремено или на краће радно време. Такође, велики број домаћинстава чији су носиоци домаћице спадају у категорију сиромашних.

Следећа табела даје преглед броја сиромашних домаћинстава у односу на ниво образовања носиоца домаћинства.

Табела број 6. Релативно сиромаштво према образовању носиоца домаћинства

Година	2007	2011
Образовање носиоца домаћинства	% сиромашних	% сиромашних
Без школе	37,9	32,3
Основна школа	21,4	21,6
Средња школа	12,7	8,7
Више и високо образовање	3,3	-

Према образовању носиоца домаћинства највећи број сиромашних има у категорији домаћинства чији је носилац без школе или само са основном школом, што потврђује тезу да низак степен образовања повећава ризик од сиромаштва. Међутим, мора се истаћи да због појаве тзв. "инфлације диплома" (Milošević, 2004) образовање не мора да буде сигуран пут ка бољој друштвеној позицији и самим тим бољем друштвеном стандарду. Тако да можемо очекивати и ширење сиромаш-

штва на групе које су стекле више или високо образовање, али због неразвијене привреде и посебно приватног сектора нису у могућности да се запосле.

Мора се нагласити да домаћинства иако на основу званичне статистике нису укључена у категорију сиромашних могу да буду под утицајем материјалне депривације. Стопа материјалне депривације показује да скоро половина домаћинства не може приуштити најмање три од девет добара и услуга потребних за пристојан живот. Унутар несиромашних домаћинства материјално депривираних има 47%, а 28,2% домаћинства је веома материјално депривирано. Финансијске потешкоће у плаћању станарине, режија рате за кредит има 41% домаћинства; не могу приуштити одлазак на годишњи одмор у трајању од најмање 7 дана 77% домаћинства и 73,6% домаћинства не може да из властитих средстава поднесе изненадни трошак од 400 КМ. Сиромаштво, материјална ускраћеност и домаћинства са ниским интензитетом рада представљају три индикатора за тзв. АРОПЕ индикатор (ризик од сиромаштва и искључености) чији проценат за БиХ по прорачунима Светске банке износи 59%.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу предочених података могло би се закључити да је највећи број домаћинства у РС у неповољном социоекономском положају, директно *повођено сиромаштвом или је под социјалним ризиком сиромаштва*. Наиме, *сиромаштво* највише погађа оне групе које су традиционално сиромашне (незапослени, једнородитељске породице, вишечлане породице, самачка домаћинства). *Међутим, сиромаштво се због снажне економске и друштвене кризе и брзих трансформације привреде шири на категорију образованих и запослених*. "Успорена привредна трансформација доводи до повећавања друштвених неједнакости у смислу ограничавања социјалне интеграције и повећања сиромаштва код најнижих друштвених слојева, али и у смислу повећања ризика ове врсте код прелазног и средњег слоја" (Свејић, 2006:31).

На лош социо-економски положај домаћинства и ширење сиромаштва у Републици Српској утичу најчешће следећи фактори:

- 4) Искљученост са тржишта рада (домаћинства која имају ниску радну ангажованост или чији је носилац неспособан за рад). Овај налаз може да буде и резултат неадекватне циљаности социјалне заштите према онима који су заиста угрожени;
- 5) Низак ниво образовања повећава ризик од сиромаштва како код запослених, тако и код незапослених и пензионера;

- 6) Старост такође повећава ризик од сиромаштва. Наиме, измена привредног система и тржишта рада уопште захтева брзо прилагођавање, стицање додатних знања и вештина и ироспорну мобилост на штиа њојединци у срењој и каснијој животној доби тешко пристају;
- 7) Већи број сиромашних домаћинстава и даље је на селу више него у граду и самачка домаћинства и домаћинства са више чланова су њод већим ризиком сиромаштва;
- 8) Да би се ублажила тенденција пораста сиромаштва и спречила његова структурна репродукција потребно је повећати обим инвестиција у иривреду, јачаи и тржиште рада и образовање и развији њоседне мере добро циљане социјалне њолијике којима би се од сиромаштва заштитила ризична домаћинства.

ЛИТЕРАТУРА

- Анкета о потрошњи домаћинства и сиромаштво у Републици Српској- 2007. година, Бања Лука: Завод за Статистику Републике Српске, преузето са http://www.rzs.rs.ba/front/article/348/?left_mi=100&up_mi=12&add=100
- Анкета о потрошњи домаћинства и сиромаштво у Републици Српској- 2011 година, Бања Лука: Завод за Статистику Републике Српске, преузето са http://www2.rzs.rs.ba/static/uploads/ankete/potrosnja_domacinstava/AnketaOPotrosnjiDomacinstavaBr2_TreceIzdanje.pdf
- Babović, M. (2009): Post-socijalistička transformacija i socio-ekonomske strategije domaćinstava i pojedinaca u Srbiji, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Bolčić, S. (2013): *Razaranje i rekonstrukcija društva: Srbija na prelazu u 21. vek*, Beograd: Službeni glasnik
- Врагуша, В. (2012): *Транзиција: одакле и куда*, Београд: Чигоја и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду
- Кошарац Б. (2011): *Социо-економско стање њородица на њодручију града Источној Сарајева*, Социолошки годишњак бр. 6, Источно Сарајево: Социолошко друштво Републике Српске, стр. 55- 72

- Кошарац Б. (2013): *Породица и радне стратегије у транзицији*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и Социолошко друштво Републике Српске
- Кошарац, Б. и Куљић, Р. (2013): Социјални капитал породица у Источном Сарајеву, Теме XXXVII, бр. 3, Ниш, стр. 1417-1429
- Lazić, M. (2011): *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*, Beograd: Službeni glasnik
- Milić, A. (2001): *Sociologija porodice*, Beograd: Čigoja
- Milić, A. (2004): "Transformacija porodice i domaćinstva- zastoj i strategija preživljavanja", u Milić, A. i dr.: *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 317-347
- Milić, A. (2010): "Porodica i izazovi globalne transformacije", u Milić, A. i dr.: *Vreme porodica: sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 13-32
- Milošević, B. (2004): *Umeće rada*, Novi Sad: Prometej
- Cvejić, S. (2006): "Strukturni efekti siromaštva u Srbiji", u Tomanović, S. i dr.: *Društvo u previranju*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 21-31

Biserka R. Kosarac

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy Pale
Bosnia and Herzegovina

**SOCIO-ECONOMIC STATUS AMONG THE
POPULATION OF REPUBLIC OF SRPSKA**

Abstract: *This paper will examine the socio-economic situation in the Republic of Srpska based on data collected by Republic of Srpska Department of Statistics, published in their periodic surveys (2007 and 2011) on the average cost of living statistics per each household. Data statistics collected after the research shows very poor socio-economic situation of households indicating widespread poverty, whose causes should be sought in major structural changes taking place in our society for more than two decades.*

Keywords: *socio-economic status, household, poverty*

Adnan Džafić^[1]

Amer Osmić^[2]

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet političkih nauka

Bosna i Hercegovina

Оригиналан научни рад
UDK: 316.752-053.6(497.6)

PROMJENA SOCIO-EKONOMSKIH I POLITIČKIH OKOLNOSTI KAO UZROK KRIZE IDENTITETA MLADIH U SAVREMENOM BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU

Sažetak: U radu će biti analizirane socio-ekonomske i političke okolnosti koje se mogu tretirati kao jedan od uzroka krize identiteta mladih ili "Drugim rečima, svaki poremećaj integracije, bilo personalne ili socijalne, koji dovodi u pitanje ranije ostvareni identitet, što može biti samo manifestacija krize rasta, a ne i diskontinuitet iz kojeg se rađaju anomija i osećanje gubitka i krize identiteta." Možemo govoriti o dva osnovna izvora krize identiteta: jedan je civilizacijski i socio-kulturni, a drugi kriza kao ontološka nesigurnost. U prvom slučaju analizirat će se kako kriza nastaje kao rezultat promjena i poremećaja u širim okvirima određene civilizacije i kulture, a u drugom kako ona proizlazi iz egzistencijalnih proturječnosti koje su sastavni dio svake individue, ali i kao rezultat reflektovanja civilizacijskih/kulturnih promjena na personalnu situaciju. Stoga se ova dva izvora moraju posmatrati u njihovoj uzajamnoj vezi i u konkretnim situacijama analizirati i određivati težinu jednog ili drugog na primjeru bosanskohercegovačke stvarnosti. Provedenim istraživanjem ukazat će se kako mladi percipiraju ovu problematiku, te na koji način povezuju socio-ekonomske okolnosti sa krizom identiteta, jer moderna koncepcija o kulturnom identitetu izražava se kroz multikulturalizam u smislu međuzavisnosti kultura. Kriza kulturnog identiteta nastaje kada postojeći kulturni obrasci dođu u otvoren sukob i izazovu nedoumice u pogledu poželjnih paradigmi. Veća ekonomska depriviranost, socijalna marginaliziranost i moralna dezorijentacija neke su od karakteristika društva u periodu tranzicije. Položaj mlade generacije u tranzicijskom periodu je paradoksalno određen činjenicom da je ona biološki, socijalno i politički zrela, ali još uvijek materijalno zavisna od svojih roditelja.

Ključne riječi: bosanskohercegovačko društvo, društvo u tranziciji, kriza identiteta, mladi, socio-ekonomski položaj

[1] dzafica@fpn.unsa.ba, 061/ 152 038

[2] osmica@fpn.unsa.ba, 061/ 539 052

Stanovište, kojem smo skloni, a koje na politiku identiteta gleda na način da politika identiteta svake konkretne epohe "(...) predstavlja stanje identiteta pojedinca koji odražava opseg uloga i normi od vitalnog značaja za proizvodnju, funkcioniranje i opstanak datog poretka. Identitet je ranije bio u funkciji porodice, grupe i tradicije kao okosnica očuvanja kolektiviteta, (...)“ u postmodernom dobu on je direktno u funkciji tržišta i očuvanja dominantnog modela privređivanja” (Šijaković, Đukić, 2011: 113). Dakle, u dugom vremenskom periodu problem identiteta se promatrao u smislu njegove značajne povezanosti sa socijalnom državom blagostanja. Slabljenje države blagostanja, i oduzimanje raznih njenih funkcija imalo je svog direktnog odraza i na poimanje identiteta. Razbijanje sigurnosnih funkcija države u smislu zapošljavanja, obrazovanja i radnih mjesta za velike mase populacije imalo je i direktne posljedice na razmišljanja i analize identiteta. Ako se u najkraćem može opisati povijest razvoja koncepta identiteta u sociologiji možemo kazati da je u prvoj svojoj fazi koncept bio konstruiran od strane državnog aparata radi kontrole stanovništva i resursa, i kao koncept povezan sa izgradnjom veće individualnosti u odnosu na zajednicu, porodicu i druge oblike veze u tradicionalnom društvu. U svojoj drugoj fazi razvoja koncept se širi u upotrebi u svakodnevnom životu i odnosi se više na vanjsku formu samopredstavljanja aktera u međusobnoj interakciji. U savremenom svijetu koncept identiteta biva difuznijim, analitički nejasnijim, ali i važnijim obzirom na ubrzane promjene i nesigurnosti savremenog svijeta. U kontekstu prethodno elaboriranih opservacija pojma identitet, slijedi i naše promišljanje anlize siromaštva u savremenom bosanskohercegovačkom društvu. Naime, iako je društvo u kojem živimo imalo mogućnosti da preskoči razvojne faze u smislu slijeđenja razvoja savremenih tehnologija i da se priključi tokovima savremene konzumacije istih tehnologija, isto društvo nije moglo normalno slijediti određene ekonomsko socijalne tokove zbog društvenih sukoba ranih devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Generacijska politika šireg regiona zbog slične krize imala je sličan razvojni put.

Kriza identiteta koji je izgrađen u moderno doba popraćena je pitanjima i potrebama koje su usmjerene na realizaciju individualnosti. Pojedinci imaju na raspolaganju sposobnosti za vlastito promišljanje i djelovanje kao pojedinci, mogu graditi svoj identitet kao nešto što još nije zadano već je više zadaća potencijala za koji je svatko barem djelomično odgovoran. (Melluci, 1996: 79) Pored materijalnih nejednakosti, koje su na izgled umanjene, danas se javljaju i mogućnosti kojima svako raspolaže da bi se realizirao kao pojedinac. Ali, rađaju se nove nejednakosti oko načina na koji su mogućnosti prepoznavanja i autonomne izgradnje vlastitog identiteta raspoređene. Modernost je postavila temelje za individualnu autonomiju, a informatičko društvo čini te mogućnosti dostupnim - transformacija

obrazovnog sistema, promjena obiteljskih vrijednosti, širenje kulturnih prilika stvaraju nove potrebe ali prave stvarnim mogućnost izgradnje autonomnih individualnih aktera.

Problem identiteta postaje naročito aktuelan u kriznim vremenima, u periodima naglih promjena, kada pojedinac ili grupa nisu sigurni gdje pripadaju, pa u bjekstvu od nesigurnosti pribjegavaju traganju za novim identitetom. Proces samoidentifikacije i razgrađivanja identiteta pokazat će se u toku razvoja individuacije pojedinca ili grupe i predstavlja se kao dinamična kategorija. Pitanja o identitetu i njegovu procesu razvoja postaju smisljena jedino ako pojedinac ima izbor i ako o njemu ovisi što će izabrati. U tradicionalnim društvima pitanja o identitetu nisu imala smisla jer nije bilo izražene socijalne mobilnosti, a identitet se potvrđivao kroz pripadnost i svakodnevni život određenih grupa. Ideja identiteta se rađa iz krize pripadanja, u naponu spajanja onoga što „bi trebalo biti“ i onoga što „jeste“. Moderna nacionalna država oblikovala je uslove za nastanak ideje identiteta kao i nametanje te ideje svim građanima. Pojam identiteta odnosi se na pripadanje, na ono što pojedinac ima zajedničko s drugim ljudima i što ga od njih razlikuje. Pruža osjećaj osobnog mjesta i stabilnosti individualnosti. Karakteriziraju ga društveni odnosi, složeno uključivanje pojedinca u odnose s drugima. Autori u kasnoj moderni ili postmoderni naglašavaju da kolektivni identitet nije prirodno generiran, već društveno konstruiran. “Ono što prethodi toj društvenoj konstrukciji granica simboličko je kodiranje razlika. Naravno, temelj svih kodova kolektivnog identiteta je razlika mi - drugi“ (Cifrić, Nikodem, 2006: 177). U jednom drugom kontekstu pojam krize identiteta predstavlja krizu prekomjerne upotrebe i obezvrjeđenja značenja pojma identiteta (Brubejker, Kuper, 2000: 409).

Da bi se oblikovao identitet, dakle, potrebno je da postoje uslovi za normalan opstanak i elementarnu socijalnu sigurnost; drugo, da postoje stabilni socijalni, ekonomski i kulturni uslovi koji obezbjeđuju pojedincima i grupama rješavanje protivrječnosti i smanjenje konflikata u društvenoj sredini, što omogućuje i rješavanje unutrašnjih konflikata i miran i postupan evolutivni razvoj koji obezbeđuje usklađivanje naraslih potreba sa izmijenjenim okolnostima i otklanja traume koje nastaju uslijed brzih i nenadanih promjena i društvene uzburkanosti, koje destabilizuju situaciju i izazivaju nesigurnost i otpor prema promjenama.^[3] Kriza identiteta je povezana sa nesigurnošću, koja izaziva pometnju i zabrinutost. Predstavlja poremećaj sklada konstitutivnih elemenata strukture ličnosti ili društvene grupe/zajednice, što remeti kontinuitet smisla i jedinstvo, kao osnovu zajedničkog osjećanja pripadanja jednoj cjelini. Kada je grupni/kolektivni identitet u pitanju, kriza se javlja kao neusklađenost ličnih identiteta

^[3] “Na identitet se misli kada neko nije siguran gde pripada, kako da sebe smesti među varijetete stilova i uzora ponašanja; odnosno, identitet je naziv koji se daje bekstvu od nesigurnosti” (Golubović, 1999: 31).

članova grupe/zajednice sa modelom identiteta koji postulira grupa, uslijed čega se javlja odsustvo osjećanja pripadnosti i ukorijenjenosti u sopstvenu kulturu.^[4]

Neophodna je i analiza unutrašnjih razloga u samom biću i strukturi ličnosti. Možemo govoriti o dva osnovna izvora krize identiteta: jedan je civilizacijski i socio - kulturni, a drugi kriza kao ontološka nesigurnost. U prvom slučaju kriza nastaje kao rezultat promjena i poremećaja u širim okvirima određene civilizacije i kulture, a u drugom proizlazi iz egzistencijalnih protivrječnosti koje su sastavni dio svake individue, ali i kao rezultat reflektovanja civilizacijskih/kulturnih promjena na personalnu situaciju. Stoga se ova dva izvora moraju posmatrati u njihovoj uzajamnoj vezi i u konkretnim situacijama analizirati i određivati težinu jednog ili drugog. Civilizacijski/kulturni uslovi čine preduslov formiranja identiteta jer je globalni okvir identifikacije civilizacijski, a zatim kulturni (kultura određenih naroda). Vrijednosti informacija više nego materijalne vrijednosti pokreću društvo, briga za kvalitet života zamjenjuje jednostranu težnju za ekonomskim ciljevima. Moderna koncepcija o kulturnom identitetu izražava se kroz multikulturalizam u smislu međuzavisnosti kultura. Kriza kulturnog identiteta nastaje kada postojeći kulturni obrasci dođu u otvoren sukob i izazovu nedoumice u pogledu poželjnih paradigmi. Zatim, kada nastane vakuum kulturnih vrijednosti i poremećaj u obrascima kulture, koji stvara konfuziju u pogledu poruka i propisanih standarda i normi ponašanja. Najzad, onda kada državno-politička zajednica nametne određene obrasce kulture i odgovarajuće propise kao jedini općevažeći referentni okvir i isključi svaku mogućnost izbora. Kolektivni identitet se spolja nameće i isključuje izbor kao samoopredjeljenje koje je uslov demokratske integracije kako pojedinaca tako i društvenih grupa u šire zajednice. Krizi kolektivnog identiteta najviše doprinosi poremećaj u sistemima vrijednosti i vrijednosnim orijentacijama, odnosno takva partikularizacija i relativizacija vrijednosti (po nacionalnom/etničkom, religioznom ili nekom drugom osnovu) koja onemogućuje razvoj osjećanja zajedništva i pripadanja širem kolektivitetu; zatim, odbacivanje starih simbola ili njihova fragmentacija, koja onemogućuje sporazumijevanje u zajednici kao cjelini, ili stvara konfuziju. Uprkos mnogim procesima unifikacije u modernom društvu, pojam zajedničkog se ponovo sužava na manje cjeline. Umjesto globalnog, u prvi plan se ističe svojevrsnost partikularnih grupa, težeći da u njih zatvori svijet života kroz suprotstavljanje različitim. Dileme modernog čovjeka mogu se predstaviti kao: unifikacija naspram fragmentacije,

[4] "Drugim rečima, svaki poremećaj integracije, bilo personalne ili socijalne, dovodi u pitanje ranije ostvareni identitet, što može biti samo manifestacija krize rasta, a ne i diskontinuitet iz kojeg se rađaju anomalije i osećanje gubitka i krize identiteta. Analiza konkretnih promena u socio-kulturnoj sredini i njihov uticaj na unutrašnju integraciju ličnosti pokazuje da li je u pitanju jedno ili drugo, i da li uopšte nastaje kriza identiteta." (Golubović, 1999: 31)

bespomoćnost prema dostignućima, autoritet nasuprot neizvjesnosti, personalizacija nasuprot postvarenju. Sve više se gubi povjerenje u važeće društvene vrijednosti, a dominantni socijalni model forsira dezangažman i pasivnost. Dominantni civilizacijski identitet više ne ispunjava sopstvene zahtjeve i ljudi se, u potrazi za alternativnim identitetom, okreću tradiciji. Moderni čovjek se brani od pritisaka savremene civilizacije očuvanjem ranijih kulturnih identiteta u malim, intimnim zajednicama, kao što su porodica i druge male grupe.

Izraz kriza ne sadrži samo smisao neke vrste katastrofe. Pojam krize identiteta je prihvaćen kao obilježje potrebnog momenta preokreta kada se razvoj mora pokrenuti u određenom pravcu, usklađujući rast, oporavak i dalju diferencijaciju (Erikson, 1976: 12). Ovo se može primijeniti u mnogo situacija: krizi u pojedinačnom razvoju ili pojavu nove elite, u terapiji jedinke ili napetosti brzih historijskih promjena. U navedenom kontekstu dvije sredine određuju čovjeka, sredina koja okružuje čovjeka i sredina koja se u njemu nalazi. „Poimanje društva, kao socijalno-klasne izjednačenosti i projektivne besklasnosti, trebalo je biti zamijenjeno poimanjem društva kao sklopa pravno-političkih jednakih šansi, neovisno o konkretnim – socijalnim pozicijama i dispozicijama društvenih aktera“ (Kalanj, 2007: 117).

Bosna i Hercegovina predstavlja zasebno društvo, zaseban kulturni prostor. Ni u uslovima podređenosti nije se ukidala nit njene državnosti. „Drugačije rečeno, Bosna je od svojih najranijih vremena činila jednu specifičnu prostornu i duhovno- kulturnu cjelinu.“ (Žiga, 2007: 14) Povijesnu vertikalnu bosanskog društva pratili su nemiri, ali njihovo trajanje nikada nije napuštala konstanta kohezivnog multietnikuma. Destruiranje multilateralosti izvana, atipičnost administrativno političkog ustrojstva, nova nasilno proizvedena demografska struktura te deformacija vitalnih trendova populacionog i ukupnog razvitka ovog područja predstavljaju postkonfliktnu sliku bosanskohercegovačkog društva. „Pluralizam bosanskog društva je bio otvorenog tipa, tj. bez unutarnjih omeđenja. On nije bio puki zbir različja, unutar sebe zatvorenog, kao što se to sada pokušava instalirati.“ (Žiga, 2007: 44) Ključni princip funkcioniranja bosanskohercegovačkog društva je kako zaštititi prava svih a ne kako stimulirati nečiji monopol. Uvažavanje principa autentičnih specifikuma. „Rezultat tog „susretanja“ jeste to da su svi ti sadržaji u „organskom maniru“ sedimentirali u pomenuto bosansko jedinstvo različja.“ (Žiga, 2007: 19)

KRIZA INDIVIDUALNOG I SOCIJALNOG IDENTITETA MLADIH U SAVREMENOM BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU - STUDIJA SLUČAJA

Paradigme i obrasci ponašanja u bosanskohercegovačkom društvu tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća iz temelja su promijenjeni. Koje su to vrijednosti i stavovi koje oblikuju individualni identitet savremenog bosanskohercegovačkog društva želimo provjeriti putem provedenog istraživanja. Općepoznato je da kraj adolescencije predstavlja stanje otvorene krize identiteta, a u periodu odvajanja od porodice studentska populacija ima izgrađene vlastite stavove i pogled na svijet koje samjeravaju u kontaktu sa svojim vršnjacima tokom studija. Da bi se oblikovao identitet potrebni su izgrađeni uslovi za normalan opstanak i elementarnu socijalnu sigurnost. Potrebno je da postoje stabilni socijalni, ekonomski i kulturni uslovi koji osiguravaju pojedincima i grupama rješavanje proturječnosti i konflikata u društvenoj sredini. Miran postepen razvoj koji usklađuje narasle potrebe sa promijenjenim okolnostima koje nastaju uslijed brzih i nenadanih promjena. Bosanskohercegovačko društvo se nalazi u stanju nestabilnih socijalnih, ekonomskih i kulturnih uslova koji se najviše odražavaju na mlade ljude i koji su najviše pogođeni rastvaranjem strukture savremenog bosanskohercegovačkog društva. Pojedinaac kao i grupa formiraju svoj identitet kroz dugotrajan proces prilagođavanja i distanciranja, prihvatanja i odbijanja, samoidentifikacije i šire kolektivne (društveno- kulturne) identifikacije. Identitet pretpostavlja internalizaciju svijeta okoline kao vlastitog svijeta koji se projektuje u okolinu, odnosno, samosvijest je bitna karakteristika identiteta jer označava evolucionu kvalitet čovjeka. Formiranje individualiteta ne odnosi se samo na pojedince već i na narode koji takođe moraju formirati svoje identitete da bi obilježili svoju kulturnu jedinstvenost, a ne zato da bi se od drugih izolirali, nego da bi pronašli mogućnost uzajamne komunikacije. Grupni identitet ne pretpostavlja gubljenje ličnog identiteta, već, treba da pretpostavlja uslov za konstituiranje identiteta svih „ja“ koji sačinjavaju grupu.

Identitet je proces sticanja nezavisnosti, ali predstavlja i proces odvajanja od zajednice kojoj pripadamo (porodice, socijalne grupe, kulture). Odvajanjem od zajednice kida se veza sa objektom pripadanja; čime se otvara proces neizvjesnosti i nepoznanica. Taj korak mnogi i ne naprave, žrtvujući svoj identitet radi ukorijenjenosti u dato društveno okruženje. Kada su usaglašeni lični i socijalni integritet, individua je u stanju formirati lični identitet i da se uhvati u koštac sa ambivalentnostima ljudske egzistencije. Potrebe za sigurnošću i za emocionalnim prihvatanjem u zajednici su važne komponente ličnog identiteta. To je, u stvari, kombinacija individualnih svojstava i karakteristika koje „...proizilaze iz odnosa individue i njene sredine; pri tom, položaj individue u društvenim odnosima određuje

i njen status i društvene uloge i stil ponašanja i stepen adaptacije, dok se mogućnosti razvoja sposobnosti i motivacije ne mogu razumeti bez uvida u unutrašnju strukturu ličnosti, ali se može preciznije odrediti kada taj proces intenzivnije počinje: postoji gotovo opšta saglasnost da se može uzeti period adolescencije kao konstitutivna faza u razvoju personalnog identiteta“ (Golubović, 1999: 14). Prema Eriksonu kraj adolescencije predstavlja stanje otvorene krize identiteta, ali, formiranje identiteta niti počinje niti se završava sa adolescencijom. Formiranje identiteta je doživotan razvoj (Erikson, 2008: 130). U procesu formiranja identiteta stadij marljivosti, (stadij kod razvoja identiteta kod djece od 6 - 11 godine) predstavlja društveno najpresudniji stadij, jer u ovom stadijumu produktivnost uključuje obavljanje stvari uz druge i s drugima. Osjećanje za podjelu rada i za jednakost mogućnosti javlja se u ovo vrijeme (Erikson, 2008: 104). Omladina predstavlja socijalni agens koji odrasta u datom društvenom i istorijskom kontekstu i kao takva reflektira prilike, mogućnosti i strategije ostvarivanja životnih ciljeva koje takvo okruženje pruža. „Tranzicija ka odraslosti je multidimenzionalna i determinisana važećim pravnim, političkim i socijalnim sistemom i praksom u oblasti obrazovanja i socijalne politike. Doba mladosti se u literaturi često određuje kao faza životnog ciklusa koja je strateški najznačajnija za sticanje socijalnog i političkog identiteta pojedinca“ (Čičkarić, 2006: 35). U razvoju identiteta mladih, historijski, socijalni, politički, kulturni i lični faktori oblikuju kontekst socijalizacije i predstavljaju polaznu tačku u istraživanju formiranja socijalnog identiteta. Šire poznavanje historijskih uslova razvoja jednog društva predstavlja preduslov razumijevanja i tumačenja problema političke socijalizacije. „Usled radikalnih i brzih društvenih promena veza između pojedinca i okruženja biva sve dinamičnija, a pojedinac dinamizuje društvenu sredinu u onoj meri u kojoj u njoj aktivno učestvuje. Socijalni identitet pojedinca određuje društvena i lična istorija. On se temelji na participaciji životne istorije u društvenoj istoriji i *vice versa*“ (Čičkarić, 2006: 35-36). U vremenu kasne moderne normalna biografija, vremenski tok života pojedinca, postaje biografija po izboru - refleksivna biografija. Globalizacija i individualizacija utiču na transformaciju institucija socijalizacije i slabljenje socijalnih agenasa. Identifikacija i izražavanje identiteta odvija se sve više kroz kibernetički prostor (*cyberspace*), a socijalna komunikacija na mreži (Internet). Življenje poprima obilježje virtualne zajednice koja postaje značajna arena za istraživanje i testiranje novih dimenzija ličnosti. „Suočeni sa konstantnim fluktuacijama i metamorfozama. U odrastanju mladi osećaju potrebu da njihov identitet bude ukorenjen u sadašnjosti, a ne u prošlosti“ (Čičkarić, 2006: 39-40). Kompleksnost i diferenciranost društva u savremenom svijetu otvara prostor za sve veću neizvjesnost, rizik, mobilnost i reverzibilnost izbora i odluka.

Društveni faktori koji utiču na paradigmu odrastanja su: pojedinac-njegova biologija, ličnost; društvena struktura - rod, klasa, rasa, lokalitet;

društvene institucije-sistem školovanja, sistem zapošljavanja, sistem socijalne zaštite; društveni odnosi-roditelji, vršnjaci, partner; društvene promjene-politička transformacija, ekonomska transformacija, tehnološka transformacija, moralna i duhovna transformacija, migracije i emigracije, rat. Prema Čičkarić usvajanje ideja i ideala događa se u fazi kasne adolescencije u periodu od trinaeste do sedamnaeste godine života a to je faza koja prethodi životnom dobu kategorije mladih ljudi čiji identitet nastojimo istražiti.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE – ISTRAŽIVAČKO POLJE

Istraživačko polje se odnosi na kolektivne identitete (identitetska obilježja). Identitet je istraživao kao identificiranje samih ispitanika s ponuđenim obilježjima (20 konceptualnih dimenzija). Socijalni identitet se istražuje preko:

- a) subjektivne percepcije, onako kako ispitanici procjenjuju važnost pripadnosti nekoj grupi;
- b) kako se odnose prema relacijskim dimenzijama.

Prvo je trebalo odrediti najvažnije konceptualne dimenzije socijalnog identiteta. Čovjek živi u društvu, na nekom teritoriju, u nekoj ne/formalnoj društvenoj zajednici, socijalizira se u nekoj kulturnoj i religijskoj tradiciji, svjestan je svoje osobnosti porodice itd.. Smatramo da su u bosanskohercegovačkom društvu jezik, tradicija, religija, kultura, teritorij, etnička grupa, i porodica/rod važni esencijalistički elementi kolektivnog identiteta. Trebalo je odrediti ključne uporišne tačke u odnosu prema kojima se formira odnos pojedinca ili grupe relevantan za utvrđivanje socijalnog identiteta.

Naše polazište je da se identitet formira u odnosu na nekoga ili nešto. Te tačke su relacijske dimenzije identiteta kao višestruki odnosi prema sebi, prema drugima, prema prirodi, prema Bogu i prema svijetu. Pojedinci i kolektivi se u različitim prilikama ili sistemski sreću sa entitetima koji im služe kao kriterijske odrednice za formiranje ličnih stavova i ponašanja prema drugim pojedincima i grupama za sticanje novog iskustva. Novi identiteti ili neka dimenzija identiteta postaje novi kriterij prevrednovanja ranije stečenog ličnog ili kolektivnog iskustva. Pomenute relacije su konstanta u odnosima, a njihov sadržaj se može mijenjati. Relacijske dimenzije se u populaciji pojavljuju kao vremenski „istodobne“. Čovjek ne formira odnos prema sebi ako ga istovremeno ne formira i prema drugima. Istodobnost znači da se entiteti pojavljuju u čovjekovoj i društvenoj svakodnevnicu. Relacijske dimenzije služe za utvrđivanje specifičnih identitetskih karakteristika; za utvrđivanje relacijskih dimenzija sa utvrđenim konceptualnim dimenzijama. Tako relacijski odnosi pojašnjavaju specifičnosti pojedinih konceptualnih dimenzija. Na kraju, to može pokazati neki karakterističan profil socijalnog

identiteta utvrđen na određenom prostoru i vremenu istraživanja. Profil sociokulturnog identiteta znači da se svaki faktor kao konkretizacija četiriju konceptualnih dimenzija opiše sa faktorima relacijskih dimenzija identiteta, odnosno, da se prikažu i analiziraju rezultati empirijskog istraživanja konceptualnih dimenzija socijalnog identiteta, kako bi se nastavila analiza relacijskih dimenzija identiteta. Socijalni identitet je shvaćen kao relacijski i dimenzionalan i odnosi se na kolektivni identitet. U relacijskom smislu definiran je kao odnos: prema sebi, drugima, prirodi, Bogu i svijetu; u dimenzionalnom smislu, sastoji se od četiri konceptualne dimenzije: kulturna, teritorijalna, rodno-politička i socijalna u užem smislu (Cifrić, Nikodem, 2006: 183).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Identitet često postoji i kao zavisna i kao nezavisna varijabla. Ako potiče osobu da nešto učini onda je nezavisna varijabla, a ako nešto drugo uzrokuje da osoba usvoji određeni identitet predstavlja zavisnu varijablu (Abdelal, Herrera, Iain, 2009: 3). Istraživanjem koje je provedeno u aprilu 2014. godine, obuhvaćeno je 500 studenata^[5] Univerziteta u Sarajevu. Korištena je tehnika ankete i to pristupom lice u lice (face to face). Generalna hipoteza glasila je: *Socijalni identitet mladih u Bosni i Hercegovini je u krizi zbog radikalno promijenjenih socio-ekonomskih, te političkih okolnosti u Bosni i Hercegovini u postkonfliktnom periodu. Dok su pomoćne hipoteze glasile: a) Odsustvo implementacije planske projekcije stanja i razvoja bosanskohercegovačkog društva prouzrokovalo je konfuziju kod mladih ljudi u pogledu formiranja jasnih modela društveno poželjnog ponašanja i oblikovanja vlastitih pogleda na stavove o sebi i svijetu oko sebe; b.) Dok se, s jedne strane, u nedostatku stabilnih društvenih uslova mladi ljudi okreću stabilnim društvenim identitetima kao što su porodični, identitet grupe vršnjaka, s druge strane, javlja se diskontinuitet iz kojeg se rađa anomija i osjećanje gubitka i krize identiteta.*

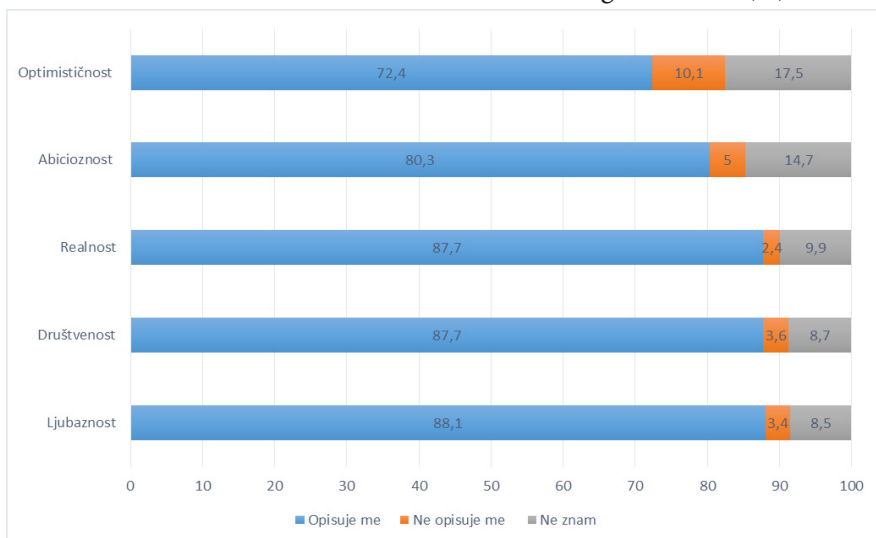
Istraživanje koje je podjeljeno u dva dijela, gdje se u prvom dijelu mjere obilježja koja se odnose na kolektivni identitet (identitetska obilježja), također, identitet je analiziran kao identificiranje ispitanika s ponuđenim obilježjima pojmovnih dimenzija, gdje je u identificiranju bitan element procjena osjećaja važnosti pripadanja ispitanika nekoj grupi. U drugom dijelu istraživanja željela se dobiti subjektivna slika studenata o individualnom identitetu prema bipolarnoj skali u kojoj su ponuđeni stavovi o vlastitoj percepciji individualnih osobina koje će studenti izabrati da bi opisali svoj individualni identitet.

^[5] U istraživanju kojim je obuhvaćeno 500 studenata Univerziteta u Sarajevu polna struktura ispitanika bila je 43% muškaraca i 57% žena, dok je prosječna starost ispitanika iznosila 20 godina, najdominantniji broj ispitanika u uzorku studira na I i II godini diplomskog studija.

INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U strukturalno-sadržinskom smislu dobijeni pokazatelji su prikazani uz odgovarajuće tabele/grafikone. Prikazane su distribucije osnovnih rezultata i faktorske strukture socijalnog identiteta, te analiza dobivenih dimenzija socijalnog identiteta i osnovnih sociodemografskih obilježja.^[6] Najveći postotak ispitanika smatra „važnim“ slijedeće ponuđene karakteristike individualnog identiteta: Ljubazan, društven, realan, odgovoran, ambiciozan, optimističan.

Grafikon br. 1: Karakteristike individualnog identiteta (%)

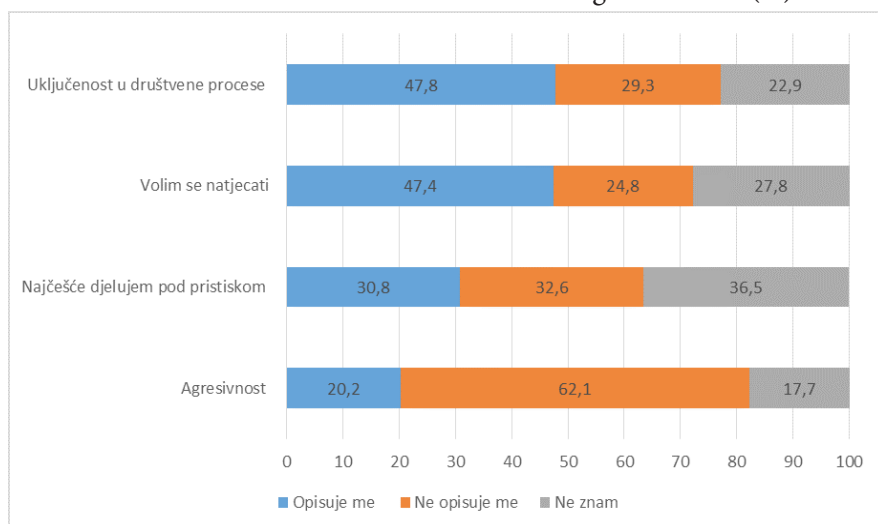

Iz prezentiranih pokazatelja vidljivo je da su stavke koje opisuju prisutnost „pozitivnih“ karakteristika individualnog identiteta dominantno zastupljene kod ispitanice populacije.

Ispitanici kao pozitivne karakteristike individualnog identiteta na prvo mjesto postavljaju ljubaznost, zatim društvenosti i realnost, zatim ambicioznost te optimističnost.

Dakako, da se ovim istraživanjem pokušalo doznati i koje su to karakteristike koje najmanje opisuju ispitanu populaciju te su dobiveni sljedeći rezultati:

^[6] Rezultati ko su prikazani su podjeljeni u četiri grupe: a) rezultati procjene osjećanja pripadnosti; b) primjena tehnike rangiranja postotaka odgovora na svako pitanje; c) rezultati za „ekstremne“ ocjene, gdje postoci pokazuju koliko se ispitanika izjasnilo za svaku navedenu česticu u upitniku; d) individualni identitet - rangovi važnosti osjećaja pripadnosti.

Grafikon br.2: Karakteristike individualnog identiteta^[7] (%)

Agresivnim u kumulativnoj kategoriji “opisuje me” se smatra 20,2% ispitanika, što je svako peti ispitanik, dok 62,1% ispitanih smatra da ih ovaj stav ne opisuje. Zanimljivo je također da je modalitet “najčešće sam pod pritiskom” ocjenjen najdominantnijom frekvencijom u polju ne znam odnosno “niti me opisuje niti ne opisuje”. Gotovo pola ispitanika smatra da je uključeno u društvene procese i da se u tim procesima voli natjecati, dok takmičarski duh “ne gaji” 24,8% ispitanika odnosno skoro svako četvrti ispitanik.

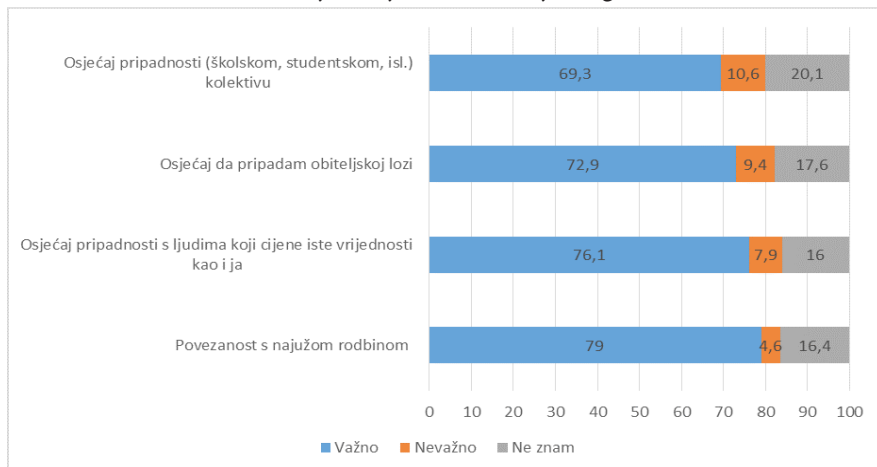
Iz prezentiranih pokazatelja koji se odnose na karakteristike individualnog identiteta prema subjektivnoj procjeni ispitanici su na ponuđene tvrdnje o individualnom identitetu izrazili visok procenat pozitivnog samovrednovanja, ali imamo i djelomičnih kontradiktornosti u vlastitom samovrednovanju. Biti motiviran, odgovoran, samokritičan a van društvenih aktivnosti je neshvatljivo, i možda interesantno za neku buduću analizu. Odgovor na ove samoprocjene možda leži u tvrdnjama da kako se društveno stanje stabilizira poslije kriznih perioda materijalističke vrijednosti i potrošačka kultura mladih sve više dolaze do izražaja.

Kada govorimo o socijalnom identitetu, rangovima važnosti osjećaja pripadnosti uočavamo da najveći postotak ispitanika smatra „važnim“

^[7] U anketnom upitniku je korištena Likertova skala sa pet intenziteta (U potpunosti me opisuje, opisuje me, niti me opisuje niti ne opisuje, ne opisuje me i u potpunosti me ne opisuje) radi jednostavnije analize i interpretaciju su objedinjeni pozitivni (u potpunosti me opisuje i opisuje me) i negativni (u potpunosti me ne opisuje i ne opisuje me).

faktore socijalnog identiteta poput: povezanost sa najužom rodbinom, povezanost s ljudima koji dijele iste vrijednosti, sa generacijom, obitelji, školskim/studentском kolektivom koje su vidljive i iz grafikona koji slijedi.^[8]

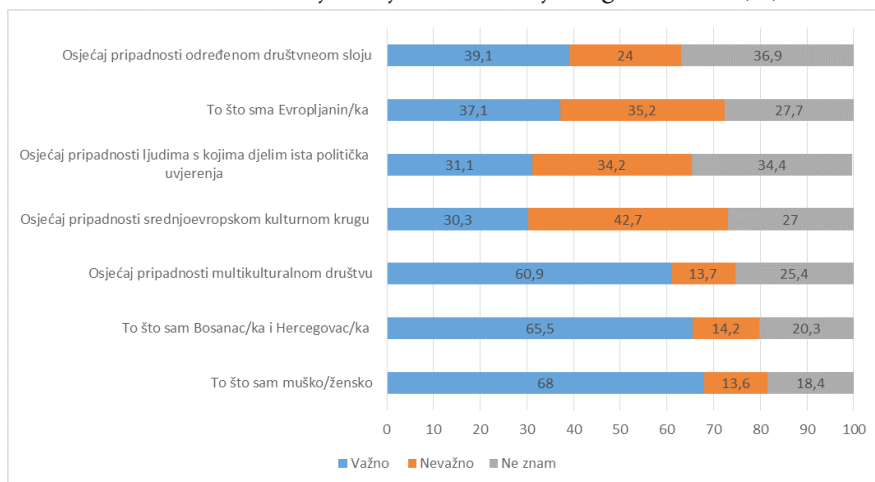
Grafikon br. 3: Najvažniji faktori socijalnog identiteta (%)

Povezanost s najužom rodbinom u kategoriji važnim smatra se 79% ispitanika, dok 16,4% ispitanika ima indiferentan stav za ovu kategoriju, 4,6% ispitanika povezanost s najužom rodbinom smatra nevažno. Osjećaj povezanosti po kriteriju istih vrijednosti smatra važnim 76,1% ispitanika, dok osjećaj pripadnosti obiteljskoj lozi smatra 72,9% ispitanika važnim, nasuprot tome skoro deset ispitanik smatra da je osjećaj pripadnosti obiteljskoj lozi nevažan. Pripadanje studentskom/školskom kolektivu važnim smatra 69,3% ispitanika. . Kao važne faktore socijalnog identiteta ispitanici također kao bitne vide i rodu pripadnost, mjesto rođenja, domovinski identitet, kulturu i običaje *kraja*.

^[8] U anketnom upitniku je korištena Likertova skala sa pet intenziteta (U potpunosti mi je nevažno, Ne važno mi je, niti mi je važno niti nevažno, važno mi je, u potpunosti mi je važno) radi jednostavnije analize u interpretaciju su objedinjeni pozitivni (u potpunosti me opisuje i opisuje me) i negativni (u potpunosti me ne opisuje i ne opisuje me).

Grafikon br. 4: Najvažniji faktori socijalnog identiteta (%)

Rodni identitet ili stav „to što sam muško/žensko“ smatra važnim 68,0% ispitanih, dok domovinsku/državnu pripadnost („to što sam Bosanac/ka) smatra važnim 65,5% ispitanika, 20,3% nema eksplicitan stav, dok 14,2% smatra ovaj stav nevažnim. Multikulturalnost kao kategoriju „važnim“ vidi 60,9% anketiranih, 25,4% ispitanih je indiferentno na ovaj stav, dok 13,7% tvrdi da im je nevažno. Najmanje važne kategorije socijalnog identiteta ispitanici smatraju pripadnost srednjoevropskom kulturnom krugu, političko uvjerenje, evropska pripadnost i društveni sloj. Pripadnost srednjoevropskom kulturnom krugu važnim smatra 30,3% ispitanih, dok pripadnost s osobama koje dijele ista politička uvjerenja važnim smatra 31,3% ispitanih. Prema svemu navedenom možemo konstatirati da je najvažnija povezanost sa rodbinom, ljudima koji dijele iste vrijednosti, te da sličan rang važnosti imaju generacijska, rodna ali i vjerska pripadnost grupi. Dakle, bitne su kategorije socijalnog identiteta koje su povezane sa primarnim grupama ali su odmah iza osjećaja pripadnosti tim grupama. Visok postotak pozitivnih odgovora uočeni je i u sekundarnim grupama - poistovjećivanje s grupom vršnjaka, identifikacija sa kategorijom roda.

Tranzicija bosanskohercegovačkog društva kod mladih ljudi, prema provedenom istraživanju, ipak ne utiče na pesimizam u znatnoj mjeri kao što se smatra u javnosti. Karakteristike socijalnog identiteta mladih, prema ponuđenim kategorijama slične su sa karakteristikama socijalnog identiteta u regionu. Krizna vremena, naročito kao što su to radikalne društvene promjene kao što je rat, upućuju na snažniju povezanost s kolektivima kao što su nacija, etnija, obitelj/porodica i druge vrste tradicionalnih kolektivnih pripadnosti. Za socijalni identitet možemo reći da je mnogo pluralniji obzirom na isprepletenost savremenih i tradicionalnih kategorija socijalnog identiteta, jer ako je važna komponenta socijalnog identiteta

primarna grupa ili rodbina, vrlo bitne kategorije socijalnog identiteta za ispitanike bile su i kategorije kao što su rodna pripadnost i generacijska pripadnost. Važne kategorije socijalnog identiteta prema datim odgovorima su i kulturna pripadnost, religijska pripadnost, tradicijska pripadnost a oko 60 % pozitivnih odgovora dobile su oznake socijalnog identiteta kao što su pripadnost multilateralom, multietničkom, multireligijskom društvu. Povezanost različitih karakteristika identiteta koje su svojstvene tradicionalnim, modernim i kasno modernim društvima nisu nikakva kontradiktornost već karakteristike savremenosti i isprepletenosti različitih kategorija socijalnog i individualnog identiteta u savremenom svijetu. Time je oprijedjeljenost mladih ljudi, u provedenom istraživanju, za različite karakteristike socijalnog i individualnog identiteta u pozitivnoj korelaciji sa karakteristikama identiteta u savremenom dobu. Faktori koji doprinose prevazilaženju kriza su i dostupnost i upotreba savremenih sredstava komunikacije ali isto tako i posljedice nasilnih migracija van države. Naime, ogromna sredstva se ulijevaju u Bosnu i Hercegovinu iz inostranstva od rodbine koja doprinosi boljoj materijalnoj i društvenoj situaciji nego što bi to bio slučaj da te podrške nema.

LITERATURA

- Abdelal R.; Herrera Y.; Johnston A.; McDermott R. (2009). *Measuring identity: a guide for social scientists*, New York: Cambridge University Press.
- Brubejker R.; Kuper F. (2003). *S onu stranu „identiteta“*, Beograd: Reč, 69/15, mart 2003.godine.
- Čičkarić L. (2006). *Društvene promene i generacijska politika*, Beograd: Rad.
- Cifrić I. i Nikodem K. (2006). „Socijalni identitet u Hrvatskoj“ Koncept i dimenzije socijalnog identiteta, *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 15, No. 3 str. 173.- 202.
- Erikson E. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*, Titograd,:NIK Pobjeda.
- Erikson E. (2008). *Identitet i životni ciklus*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Golubović Z. (1999). *Ja i drugi – Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, [http://www.yuorpe.com/zines/republika /arhiva/99/jaidруги/](http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/99/jaidруги/)

- Kalanj R. (2007). „Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta“, Socijalna ekologija, Zagreb, Vol. 16, No. 2- 3, str.113.- 156.
- Lavić S. (2015). *Metodološke rasprave*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Melucci A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Šijaković I., Đukić N. (2011). Socijalna kontrola identiteta, Politeia, br.1, jul 2011, str 107- 120.
- Žiga J. (2007). *Vrijeme „razljuđenih dvonožaca“ - paradigma Bosne koju su izdali*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
- Žiga J. (2012). „Feudalizacija“ bosanskohercegovačkog društva i njegovo odražavanje na krizu identiteta, Sarajevo: Social Sciences Review, vol.1, broj 1, jesen-zima 2012. str 263- 271.

Adnan Džafić

Amer Osmić

University of Sarajevo

Faculty of Political Sciences

Bosnia and Herzegovina

**THE CHANGE OF SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL
CIRCUMSTANCES AS THE CAUSE OF THE IDENTITY
CRISIS OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEMPORARY
BOSNIAN-HERZEGOVINIAN SOCIETY**

Summary: *This paper will analyse the socio-economic and political conditions that can be treated as one of the causes of the identity crisis of young people or “In other words, any disturbance of integration, whether personal or social, which brings into question the earlier achieved identity, which can only be a manifestation of the growth crisis, and not the discontinuity from which are born anomie and sense of loss of identity and identity crisis.” We can talk about two main sources of identity crisis: one is civilizational and socio-cultural and the other is crises as an ontological insecurity. In the first case will analyse how the crisis arises as a result of changes and disturbances in the broader framework of a particular civilization and culture, and in the second how it emerges from the existential contradictions that are an integral part of every individual, but also as a result of reflecting the civilizational/cultural changes on the personal situation. Therefore, these two sources must be viewed in their correlation and in specific situations to analyse and determine the impact of one or the other in the case of the Bosnian-Herzegovinian reality.*

The conducted research will show how young people perceive these issues, and in which manner link they the socio-economic circumstances with an identity crisis because the modern concept of cultural identity is expressed through multiculturalism in terms of interdependence of cultures. The crisis of cultural identity arises when the existing cultural patterns come into open conflict and provoke doubts about the desired paradigms. Greater economic deprivation, social marginalization and moral disorientation are some of the characteristics of a society in the transition period. The position the young generation in the transition period is paradoxically determined by the fact that it is biologically, socially and politically mature, but still financially dependent on their parents.

Key words: *Bosnian-Herzegovinian society, society in transition, identity crisis, young people, socio-economic position.*

Драгомир Ђ. Вуковић^[1]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Босна и Херцеговина

Прегледни рад
UDK: 316.344.23

СИРОМАШТВО КАО ВАЖАН ИНДИКАТОР СТАЊА ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ (ПАРАДОКСАЛНОСТ ТЕ ПОЈАВЕ У 21 ВИЈЕКУ)

Сажетак: *Сиромаштво је флексибилан друштвени феномен. Има њрије свећа историјску, нажалост и савремену димензију. Прва асоцијација на сиромаштво јесте ѿлад, али оно у социолошком смислу у доброј мјери значи одсујност важних вриједности у животиима људи у одређеном времену и ѿросиору. У којим обласиима је сиромаштво видљиво? Колико смо сиромаштво ѿрихватили као начин животиа? Зашито кријемо чињенице о сиромаштву? Који су индикатори сиромаштва? Да ли наука мора редфинисати досадашње ситавове и критерије у сагледавању ѿої феномена? Зашито смо у борби за бојасивом као одговором на сиромаштво, осиромашили у друтим сејментима. Зашито бојасиво исказујемо на ѿоирешан начин? Колико ѿлобализацијски ѿроцеси ѿенеришу ѿодијељеност на бојатије и сиромашне умјестио да иду у ѿравцу неситанка сиромаштва.*

Да ли ће сиромаштво које је ѿрисујно у већем дијелу човјечансѿтва биѿи ѿокрејачка снаѿа друшѿвених ѿромјена на ѿлобалном ѿлану?

Кључне ријечи: *сиромаштво, цивилизаѿија, ѿлобализација, духовност, кулѿура, сисѿем вриједности.*

ПРОБЛЕМИ У ПРИСТУПУ И ДЕФИНИСАЊУ СИРОМАШТВА

Упркос многобројним појавним облицима сиромаштва, огромном јазу између богатих и сиромашних, опште видљивости таквог стања па све до драматичних примјера бјежања великог броја људи од „благостања“ из својих земаља у потрази за голи опстанак, данас се ни наука а посебно политика озбиљније небава том веома важном друштвеном појавом. Колико је та тема присутна код економиста, демографа, антрополога, социолога, политиколога, историчара?

Сиромаштво се кроз историју сагледавало као стање човјекове (не)способности и (не)знања да у борби са природом створи услове свог и друштвеног држег развоја. Тај дуги историјски период трајања

^[1] dragovukovic55@gmail.com

примитивних друштава карактерисало је увјерење о вјечности постојећег стања. Ту вјечност промовисала је вјера и од „бога послани“ владари на земљи.^[2] И ако не постоји критичко, научно промишљање о стању тих друштава која су неоспорно била сиромашна, изузев фрагментарних знања која прије свега припадају етнологији, потпуно је јасно да су то била складна друштва са високим степеном солидарности. Предања која нису научна али су врло поучна казују како су у једној малој заједници са балканских простора сви живјели задовољни без богаства, како су вође те заједнице радиле за добро свих а за мало бенефиција а онда када се заједница ширила дошло је до кризе власти и заједнице, до богаћења и неодговорности. Крај те приче поучан је јер показује да су се сиромашни уморили да бирају вође који се обогате а ни зашта не одговарају, па су затражили драстичне казне за такве. Послије тога нико се није отимао за мјесто вође у тој заједници.

Расположива литература и научни извори показују нам како су разноврсне дисциплине покушавале начети и објаснити комплекс проблема садржаних у појмовном одређењу сиромаштва, развијености, неразвијености, богаства... Ради се о класичном поимању ових феномена понајвише из угла економије. Сиромаштво се одређује на бази развијености, националног дохода по глави становника и то све у успоређењу са најразвијеним земљама. Детаљније анализе још подразумијевају присуство неухрањености, болести, количине калорија које потроши човјек. Важно је истаћи да ове анализе показују како већ дуго времена постоји значајан јаз између богатих и сиромашних народа и да се он стално повећава. Примјера ради статистичке службе Уједињених нација објавиле су податак да је 1938. године животни стандард у САД био 15 пута већи него у Индији а 1952. године 35 пута. Данас пак су педантни аналитичари захваљујући високим стандардима статистике и информатике израчунали да ако би свијет свели на село са 100 становника њих 70 би било неписмених, 50 би било неухрањено, један би умирао један се рађао један би имао компјутер а само један би посједовао универзитетску диплому. (О утицају глобализације на пораст сиромаштва биће ријечи у другом дијелу рада).

Те анализе појаву сиромаштва посебно у прошлости објашњавале су као посљедицу много бржег раста становништва од пораста богаства са којим то становништво располаже. Или како је то примијетио Фридрих Енгелс, више пажње посвећивало се „репродукцији људских бића“ неголи „продукцији средстава за живот“. Радило се заправо о

^[2] Аутори који су изучавали примитивна, архајска друштва (Морган, Тонби, Малиновски и др.) установили су да је сиромаштво у тим заједницама резултат човјекове (не)моћи и (не) знања у односу према природи и да се ради о таквом начину живота који је био препознатљив по изузетној солидарности и међузависности те као такав није доводио до нестабилности друштвене равнотеже. То су била статична друштва, односно тзв. „непокретне цивилизације“

опасној утрци између демографског и економског напретка. Упркос великом морталитета који је посебно долазио до изражаја у периодима глади и епидемија, посебно код дјеце, који се врло интензивно смањивао кроз историју захваљујући кориштењу медицинских средстава, сиромаштву је допринио и веома брзи пораст трајања човјековог живота. Очекивано или просјечно трајање живота у првим деценијама 20 вијека у азијским и афричким земљама износило је око 30 година. У Индији је између 1920 и 1930. године просјечно трајање живота било испод 25 година. После Другог свјетског рата у том погледу наступиле су веома значајне промјене. Стопа смртности од 20% која је до 1940. године имала општи карактер постаје све мања. Све је то допринијело веома интензивној и наглој експанзији становништва. Та експанзија није била у складу са техничким и економским напретком, заправо била је знатно бржа од тог развоја.

Поставило се као приоритетно питање преображаја примитивних, традиционалних друштава сједне и провођење програма економског и техничког напретка с друге стране. Ту долазимо на терен флексибилности сиромаштва као друштвеног феномена. У том смислу Х Франкел је указао да „структурални и друштвени преображаји су неопходни предуслови за ублажење бијезде...“ (S.H. Frankel, 1953: The Economic Impact on Under-developed Societies, Oxford). Овдје се ради о препознатљивој зависности традиционалних друштвених структура од економског и техничког развоја, односно напретка. Та сложеност укупног преображаја сагледавала се у чињници што су друштва била аграрног типа са веома примитивним начином живота и примитивним средствима за рад. Главни субјект тих промјена био је сељак снажно обавијен спонама традиције и укоријењеним друштвеним односима старог поретка.^[3]

ФЕНОМЕН СИРОМАШТВА У МОДЕРНОМ ВРЕМЕНУ

Убрзани економски и друштвени развој након индустријске револуције занемарио је сиромаштво као реалну чињеницу иако је идеологија у том погледу имала супростављена схватања. Она западна, грађанска промовисала је слободу појединца као врховни идеал подразумије-

^[3] Многи аутори међу којима је и Франкел заступају становиште да су озбиљнији почети друштвеног и економског преображаја традиционалних друштава како у Европи тако и у Азији и Сјеверној Америци започели као „увозни“ процеси колонијализаторских сила. То није био резултат унутрашњег покрета. Та промовисана потреба за брзим промјенама довела је до озбиљнијих поремећаја друштвене равнотеже посебно између села и градова. Да ли је индустријализација у самом почетку генерисала нове облике сиромаштва. Да ли је сељак коме је одузета земља ради окупљавања посједа или који је одведен у фабрике да ради постао богатији или сиромашнији? Та привидно боља обећавајућа друштва, пропали велики пројекти о благостању су дуго времена била погодан амбијент за стварање богатства и сиромаштва малог и великог броја људи.

вајући при том и његову слободу у сиромаштву. Та слобода појединца сматрала се основном претпоставком његовог успјеха без обзира на реалне услове живота. Капетализам је као друштвену вриједност промовисао профит који се могао усмјеравати у јачању социјалне улоге државе односно према сиромашним којих је због разлога о којима је било ријечи у сваком друштву било веома много.

Идеологија социјализма понудила је пак друштво социјалне правде и једнакости као идеал. То нове привлачне вриједности послужиле су као вредоносни и друштвени оквир убрзаног економског и индустријског развоја. Та идеја социјалне правде која је као магнет привлачила сиромашне била је обећавајућа не само због снажне идеолошке пропаганде него и због брзих почетних резултата напретка. Масовно описмењавање, здравствено просвјешћавање, индустријализација, нови облици друштвености, излазак из затворених, традиционалних средина у свијет итд. јесте представљао бијег од сиромаштва и заосталости, посебно у материјалном смислу. Какве је то, међутим имало рефлексије на друштвене односе, институције и вриједности па и на сиромаштво не само као економски него и друштвени феномен? Да ли је дошло до поремећаја друштвене равнотеже посебно између града и села? Да ли су друштвене импровизације постале битна карактеристика структурисања и организовања заједница?

Опште је познато да је убрзан економски развој врло брзо разорио традиционалне односе и институције. Заправо радило се о изградњи новог друштва са „старим“ човјеком, појединцем потпуно неприпремљеним за ново вријеме и нове улоге. Та нова заједница била је хетерогено, дезинтегрисано друштво. У њему су како примјећује Г. Баландиер, „приморани да живе једни уз друге елементи који су дуго времена одржавали веома лабаве или антагонистичке односе, било да се ради о кастама, етничким групама или племенима...“ (Г. Баландиер, 1953: Социологија недовољно развијених подручја, пето поглавље у књизи Социологија, Ж Гурвич, Напријед, Загреб). Ти односи били су оптерећени сукобима због различитих начина понашања, вјеровања и начина живота. Између нестанка старог и афирмације новог долазило је до „мртвог раздобља“ погодног за рађање и развој како индивидуално-патолошких тако и друштвено-патолошких појава. У свему томе поставило се питање отуђења човјека, као посљедице његовог неуспјелог покушаја да изађе из традиционалне животне љуштуре. Отуђујући се од оног који је живио поред њега у градским блоковима, човјек покушава да прикрије своје поријекло, своју вјеру, сиромаштво.

Потреба за новим индентификацијама била је потпуно погрешна, понекада трагикомична. Експлозија те затворености дешаваће се повремено онда када криза одређеног друштва буде веома дубока и тешка.^[4]

Излазак из једног облика сиромаштва које је у традиционалним друштвима било видљиво уз висок степен солидарности, довео је до уласка у други прикривени облик сиромаштва. Нешто слично се дешава као са феноменом религије. Та невидљива страна и код религије и сиромаштва остаје заправо непозната ван појединца. Манифестациони облици и једног и другог феномена иако битно различити имају неке заједничке карактеристике. Након потиснутости вјере појединци данас у доброј мјери желе показати своју приврженост богу, од нападног веома израженог манифестационог исказивања вјерских ритуала и обичаја. А сам начин живота у овом времену са свим девијацијама заправо је негирање вјере као оквира моралног живота. Сиромаштво се пак вјешто прикрива. Данас је у групи тешко препознати сиромашне и оне мање сиромашне и богате. Данас има много младих из сиромашних породица који се ни по чему не разликују од дјеце богатих. Ту свакако не мислим на статусне симболе и погрешне потребе показивања богатства. Али како докучити суштину сиромаштва. Да ли су довољни индикатори те појаве број незапослених, потрошачка корпа, висина плата и пензија? Како установити квалитет живота једног појединца или породице? Колико људи одвајају средстава за квалитетну исхрану, хигијену, заштиту здравља, културу... Колико би данас породица дозволило да им се уђе у домаћинство и покажу своје богатство или сиромаштво? Ради се дакле о флексибилном феномену који се по правилу инструментализује и увијек је у функцији политичких манипулација а ређе фактор или покретачка снага друштвених промјена.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И СИРОМАШТВО

Након пропалог пројекта друштва благодатања и једнакости и идеологије која је то промовисала, десила се нова идеологија: глобализација као покрет који је требао да покрене и уједини свијет, учини га бољим, слободнијим, развијенијим. То су елементи глобализацијске идеологије која је понудила веома прихватљиве и примамљиве ствари: слободу и људска права, отвореност и проходност тржишта, радне снаге и капитала, нове технологије, информатичко друштво, масовну културу. Та привидна лакоћа тоталне доступности и великих шанси

^[4] Постоје различити приступи о непосредним узроцима и поводима озбиљних друштвених конфликта. Обично се полази од економске кризе, тешког живота највећег дијела становништва, веома великог присуства сиромаштва. Унутрашњи ратови у основи су подстакнути тим проблемима мада се при анализама у први план стављају вјерске и етничке разлике, мржња, лоше памћење. По правилу та друштва из рата излазе још неуређенија и сиромашнија са наглашеним улозима различитих елита.

потпуно је у нескладу са реалним животом. Поред видљивих показатеља о уништању одређених традиционалних друштава, многобројних несрећа, много је података који су запрепашћујући. Милион људи у свијету умире за једну седмицу, 500 милиона живи у страху и агонији, 75% људи на планети живи у сиромаштву... На чему онда почива та нова идеологија?

Глобализација је у основи нови неоклонијализам или империјализам и представља пројекат зависности. Мали и сиромашни потпуно су зависни од моћних и то како у економском тако и у безбједносном и сваком другом погледу. Америчко друштво које у основи профилише глобализацију, постиже глобалне друштвене трендове који подривају традиционалну, националну сувереност. Наравно Америка у том погледу користи неоспорни успјех у економији и култури потичући на такв начин економске, културне и технолошке промјене које преваходно јачају глобалну међусобну повезаност изнад и преко националних граница. Идеолози америчког друштва попут Џозефа Наја и Збигњеба Брзезинског, признају ту чињеницу: "Потрага за мудрог вањском политиком мора започети схватањем како глобализација у својој бити подразумева глобалну међузависност. Таква међузависност не јамчи једнакост статуса па чак ни једнакост у разини сигурности за све државе. Но, она значи како нити једна држава не може бити сасвим имуна на посљедице технолошке револуције, која је, међу осталим, и тако значајно унаприједила људску способност уништавања и истовремено стегнула везе које све јаче повезују човјечанство". (З. Брзезински, 2004: Амерички избор-Глобална доминација или глобално водство, Политичка култура, Загреб). Глобализација дакле промивше модеран облик ропства омотан у обланду демократије и слободе. Она заправо почива на контроли сиромашних и немоћних. Парадоксалност сиромаштва данас лежи у чињеници да свијету не недостаје хране и средстава за пристојан живот свих становника планете. Огромна концентрација богатства код малог броја људи и држава је довољна за потпуну елиминацију глади и свих других посљедица сиромаштва. Гдје је проблем?

Доступни показатељи упозоравају: према подацима америчке невладине еколошке организације НРДЦ американци сваке године баце скоро половину купљене хране у вриједности око 165 милијарди долара; просјечна америчка четворочлана породица годишње баца храну вриједну 2.275 долара; 40% прехранбених производа американци не поједу него баце у смеће што је више од девет килограма по особи; ако би становници САД уштедјели бар 15% својих obroка сваке године би могло да се нахрани 25 милиона сиромашних американаца... Проблем нерационалног кориштења хране није само амерички проблем. Према подацима организације Уједињених нација за храну

и пољопривреду (ФАО) сваке године се у свијету баца више од милијарду тона прехранбеног одпада или практично трећина произведене хране. Са храном коју Европа и САД свакодневно бацају могли би се три пута нахранити сви гладни овог свијета.

То су дакле подаци који најасније указују на сву једноставност и компликованост узрока сиромаштва у ери глобализације. Има ли одговора на овакво стање. Куда иде цивилизација, да ли је она како истиче Хунтингтон на раскршћу и да ли ће глобални сукоби довести до новог свјетског поретка? Може ли сиромаштво бити покретачка снага темељитијих глобалних друштвених промјена или ће као и у прошлости имати ограничене домете у том погледу. Из социолошког угла анализе, тај феномен је стога тешко разумјети и изучити због његове флексибилности и условљености многобројним факторима од који је знатан број ван класичних економских показатеља.

ЛИТЕРАТУРА

- Frankel S, 1953: *The Economic Impact on Under-developed Societies*, Oxford
- Balandier G, 1956: *Sociologija nedovoljno razvijenih područja*, peto poglavlje Sociologije, Ž. Gurviča, naprijed, Zagreb
- Вуковић Д, 2013: *Национални и идеолошки конфликти као фактори распада сложених државних заједница*, Сарајево, Завод за уџбенике РС
- Brzezinski Z, 2004: *Američki izbor-globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura Zagreb
- Džozef N, 2006: *Kako razumjeti međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd

Dragomir Vuković

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy Pale
Bosnia and Herzegovina

Summary: *Poverty is a flexible social phenomenon. It has primarily historical and also modern dimensions, unfortunately. The first association of poverty is hunger, but in a sociological sense, it means the absence of important values in people's lives in a certain time and space. In which cases is poverty visible? How do we accept poverty as a way of life? Why do we hide the facts about poverty? What are the indicators of poverty? Should science redefine current views and criteria in order to understand this phenomenon? In our fight to eradicate poverty, have we lost in many aspects? Is globalisation responsible for generating differences between the rich and the poor instead of moving towards abolishing poverty?*

Will poverty be the driving factor of social changes on the global level?

Key words: *poverty, civilization, globalization, spirituality, culture, system of values*

SIROMAŠTVO U BIH - PRODUKT NEEFIKASNE EKONOMSKE POLITIKE

Sažetak: *Budući da u BiH tokom dvije decenije od završetka rata nije došlo do vidljivih razvojnih promjena, to ni njeno stanovništvo, još uvijek, nije osjetilo blagodeti koje su mu uporno kroz više predizbornih i izbornih kampanja nudili i obećavali politički predstavnici. Ali dugoročno gledano, „nada posljednja umire“. Nažalost, obećano neoliberalno društvo dovelo je BiH, kao manje-više i sve tranzicijske zemlje u okruženju i šire, na rub siromaštva. Istina, mali broj onih „snalažljivih“, podobro je osjetio blagodeti „neoliberalnog kapitalizma“, jer je uzeo sve što se moglo uzeti – legalno opljačkati. Društvo je dovedeno do ruba propasti: svi perspektivni proizvodni kapaciteti su uništeni – njihovi radnici ostali su prepušteni sami sebi hodajući ulicama tražeći svoja prava. Sprovedene su silne privatizacije bez ikakvih rezultata, ali i bez odgovornosti nadležnih. Uništene su, manje-više, sve domaće banke, a na scenu stupile strane koje ionako osiromašeno stanovništvo i dalje osiromašuju, dajući mu kredite sa visokim kamatama, i što je za njih normalno dobit iznose u svoje matične centrale. Vlasti se ponekad i mijenjaju, ali rade po istim matricama – utrkuju se ko će se više zadužiti. Na drugoj strani i građani koji uporno biraju neodgovorne i nesposobne političare snose dio odgovornosti. Kakva je perspektiva društva koje ima više penzionera negoli zaposlenih radnika? Kakvu perspektivu imaju mladi i školovani kadrovi koji popunjavaju liste nezaposlenih u zavodima za zapošljavanje decenijama i više? Sve nabrojano, a i ono što nije pomenuto, znak su za alarm, jer na prostorima BiH stalno se povećava broj siromašnih. Toj pojavi svjedoče u svakodnevnom žargonu sve prisutnije riječi tzv. linije siromaštva, umjesto poželjnijih riječi koje bi govorile o napretku, blagostanju i srećnijem životu stanovništva BiH.*

Кljučne riječi: *siromaštvo, nezaposlenost, neuspješna privatizacija, socijalna zaštita, socijalna isključivost, neodgovornost.*

POJAM SIROMAŠTVA I NJEGOVO TUMAČENJE

Pojam siromaštva je istorijska pojava koja ima svoje vjekovno utemeljenje, kroz različite istorijske tokove kojima su odslikavane razne ljudske sudbine. Nažalost, ono nikada nije bilo obasjano poštovanjem, dobrobiti i ljudskošću, nego su najčešće bilo predmet patnji, tuge, boli i borbom za goli fizički opstanak. U različitim fazama razvoja društva od prvobitne zajednice do danas, ovaj pojam se razvijao i tumačio kako je kojem vlasničkom sloju

odgovarao. Huk vremena od prapočetaka ljudskog, pa do današnjih dana, nosio je siromaštvo kao ljudski usud, nikako da se oslobodi ove neljudske pojave. Siromašni je uvijek bio stradalnik. Oduvijek se borio za puko preživljavanje. Nažalost, tu sudbinu siromasi imaju i danas, bez obzira u kojim društvima živjeli. Bilo ono razvijeno, nerazvijeno, demokratsko ili nedemokratsko. Uvijek je matrica ista – borba za golo preživljavanje i fizički opstanak.

Različita su mjerila i tumačenja pojma siromaštva. Ono se nekad mjerilo prema ličnim primanjima. Danas ono ima višedimenzionalan karakter koji se najčešće temelji i veže za politiku, historiju, geografsko podneblje, različite kulture, društvene osobenosti i sl. Pošto je siromaštvo u modernom dobu naročito prisutno u zemljama u razvoju, njega najčešće karakterišu: glad, nedostatak zemlje i sredstava za život, neadekvatna politika raspodjele, nezaposlenost, nepismenost, nedostatak zdravstvenih usluga, pitke vode i veliki broj epidemija raznih vrsta koje u najnerazvijenijem dijelu svijeta, moglo bi se reći i da bez prestanka traju. Na drugoj strani, u razvijenijim zemljama siromaštvo se očituje najčešće u vidu društvene isključivosti, porasta nezaposlenosti i niskih primanja. U oba slučaja sa najvećom vjerovatnoćom siromaštvo je prisutno u drastičnim oblicima zbog nedostatka pravde, jednakosti, razumijevanja, ljudske bezbjednosti i mira.

Istorijski gledano oznake ovog pojma najčešće su vezane za nedostatak pristupa u svijet izobilja. Siromašni, htjeli – nehtjeli, nisu u stanju promijeniti svoj status i položaj, jer nemaju mogućnosti niti sredstava za to. Nedostaju im političke slobode, lična bezbjednost, ne mogu učestvovati u procesima odlučivanja, nemogućnosti učestvovanja u životu zajednice i sl. Dakle, stalnim uskraćivanjem privredne, socijalne i političke moći i sredstava od strane bogatih drži ih u začaranoj mreži siromaštva.

Postoji više definicija siromaštva. Ovom prilikom izdvojicemo samo neke: Posmatrano iz perspektive prihoda, lice je siromašno ako su njegovi/zini prihodi ispod određene granice siromaštva. Većina zemalja usvojile su granice siromaštva koje se mjere prihodima, s namjerom da uspješnije mjere i prate napredak u smanjenju siromaštva. U pravilu granica siromaštva se mjeri i definiše pomoću količine novca potrebnog za određenu količinu hrane.

U nastavku prezentujemo definicije siromaštva prema shvatanjima i izvještajima najznačajnijih svjetskih organizacija i institucija, kao što su:

- a) Izvještaj o ljudskom razvoju UN-ova Programa za razvoj iz 1997. godine: „ siromaštvo znači uskraćivanje prilika i izbora koji su prijeko potrebni za ljudski razvoj – za dug, zdrav, kreativan život, te odgovarajući životni standard, slobodu, dostojanstvo,

- samopoštovanje i poštivanje drugih“;
- b) Indeks ljudskog siromaštva (UNDP, HDR 1997) kao indikatore koristi osnovne dimenzije uskraćivanja – kratak životni vijek, nedostatak osnovnog obrazovanja i nedostatak pristupa javnim i privatnim resursima, potvrđujući time da se ljudsko siromaštvo ne odnosi samo na niske prihode;
 - c) Predstavnici Kancelarije Visokog povjerenika za ljudska prava pod pojmom siromaštva smatraju: „ ljudsko stanje kojeg karakteriše trajno ili hronično uskraćivanje resursa, sposobnosti, izbora, sigurnosti i moći neophodnih za uživanje odgovarajućeg životnog standarda i drugih osnovnih građanskih, kulturnih, privrednih, političkih i socijalnih prava“;
 - d) Kancelarija Visokog povjerenika za ljudska prava iz 2002. godine u svojim Smjernicama pod nazivom: Koncept ljudskih prava u strategijama smanjenja siromaštva ovu pojavu opisuje kao „ krajnji oblik uskraćivanja“. Dakle, radi se većinom o pomenutim oblicima uskraćivanja resursa po raznim osnovama i prioritetima koji se razlikuju od društva do društva.

Kao što vidimo rasprave o definisanju siromaštva i dalje traju. Kako označavati i mjeriti siromaštvo zbog složenosti ljudskog života? To je pitanje zbog čega ni ova pojava na ovom nivou ljudskog razvoja još uvijek nije dobila konačnu definiciju. To iz razloga što su ranjivost i uskraćivanje po naravi subjektivni elementi i ne mogu se ograničiti, ako bi i htjeli, na neki strogi okvir koji bi bio univerzalno primjenjiv za ukupno svjetsko stanovništvo. Najvjerovatnije da i nije moguće doći do jedinstvenih kriterija za univerzalnu definiciju siromaštva, jer će ono uvijek imati svoje specifičnosti i poimanja na raznim meridijanima zemaljske kugle. Najvažnije bi bilo težiti tome da se siromaštvo što više smanjuje, ali bez iluzija da se ono može u potpunosti eliminisati i iskorijeniti. Dokaz tome su, nažalost, najbogatija društva modernog doba, gdje i pored bogatstva i izobilja u njima žive i odgovarajuće skupine ljudi u drastično teškim uslovima. Kao potvrda toj konstataciji govori i podatak, da se jaz između bogatih i siromašnih, nažalost, stalno proširuje kako u razvijenom, tako i u nerazvijenom dijelu svijeta.

STANJE U OBLASTI SOCIO-EKONOMSKIH PRAVA U BIH

Poštivanje osnovnih ljudskih prava, u koja spadaju i ekonomska i socijalna prava, nije pitanje o kojem vlasti u BiH imaju samo mogućnost da odlučuju nezavisno od domaćih, inostranih i međunarodnih, vladinih i nevladinih institucija/agencija koje su aktivne u promociji i zaštiti osnovnih ljudskih prava. S puno kritičkog osnova naglašavamo da je to njihova obaveza i dužnost. Prije svega, imajući u vidu njihova izborna obećanja svojim biračima, i na drugoj strani obavezu poštivanja međunarodno

priznatih ekonomsko-socijalnih prava koja su definisana Ustavom BiH, ustavima entiteta i Statutom BD BiH, potpisanim konvencijama UN-a i Savjeta Evrope, te realizovanje postavljenih zadataka koji su trenutno vezani za integraciju BiH u EU. Ovaj aspekt informisanja međunarodnih institucija o stanju ljudskih prava svih građana koji žive u BiH, utoliko je značajniji, imajući u vidu sposobnost domaćih vlasti da daju iskrivljenu sliku o svojim uspjesima u obezbjeđivanju socijalnih prava u praksi. Potvrda tome su različiti aspekti i tretmani pojedinih kategorija korisnika socijalnih prava. Zbog nekonzistentnosti zakonodavstva koje reguliše ovu oblast, dolazi do opravdanih reakcija korisnika socijalnih prava. Dakle, u neravnopravnom položaju su invalidi različitih kategorija (mirnodopski i ratni), stara i iznemogla lica, beskućnici, višečlane porodice u kojima niko nije zaposlen, boračka populacija, nezaposlena lica različitih starosnih doba, penzioneri sa minimalnim penzijama i dr.

Budući da je shodno članu III tačka 3 Ustava BiH socijalna zaštita u nadležnosti entiteta i BD BiH, socijalna zaštita kao integralni dio socijalne politike mora i treba biti usmjerena na pružanje materijalnih davanja i socijalnih usluga licima koja se nalaze u stanju socijalne potrebe. To je stalno ili privremeno stanje u kojem je građaninu ili porodici neophodna pomoć u savladavanju socijalnih teškoća i zadovoljavanju njihovih najosnovnijih životnih potreba. Potrebno je naglasiti da bi se socijalna zaštita trebala obezbjeđivati prvenstveno korisnicima nesposobnim za rad, onim koji nisu u stanju da sebi i svojim srodnicima obezbijede sredstva za život, a to su obavezni i onima koji zbog posebnih okolnosti nisu u stanju da obezbijede sredstva za zadovoljavanje životnih potreba sebi i članovima svoje porodice.

U postratnom periodu BiH je potpisala, ratifikovala i prihvatila devet međunarodnih izvora prava UN i Savjeta Evrope, kojima se direktno ili indirektno štite socijalna i ekonomska prava. Usvojen je veliki broj zaključaka i preporuka od strane pomenutih međunarodnih institucija i organizacija, koji upućuju na otklanjanje brojnih neusklađenosti zakonodavnih okvira, mjera i politika koje se tiču socijalnih i ekonomskih prava u entitetima, BD BiH, kantonima i opštinama. Da bi nam ova situacija bila jasnija slijedi prikaz postojećeg zakonskog okvira u BiH. On se ogleda u postojanju zakona o socijalnoj zaštiti na entitetskim nivoima i nivou BD BiH koji su različito regulisani, čime se prema mišljenjima eksperata za ovu oblast ne obezbjeđuje jedinstveno pravo na uživanje socijalnih i ekonomskih prava bez diskriminacije na cijelom području BiH. Naravno da je to u nadležnosti entiteta i BD BiH, ali bilo bi dobro da se otklanjaju diskriminacijske pojave, kako bi se svim BiH stanovnicima mogla pružiti i garantovati ista ili približno ista socijalna prava. Potrebno je, dakle, dogovoriti i osmisliti minimum socijalnih prava na cijelom prostoru BiH. U ovom slučaju ne mislimo na potrebu prenosa nadležnosti sa entiteta na nivo BiH što bi bilo kršenje Ustava BiH, nego na koordinirajuću obavezu civilnih tijela BiH čiji

je zadatak, pored ostalog, da daju doprinos na obezbjeđenju usklađenijeg i održivijeg sistema socijalne zaštite u BiH. Znači i na ovim pitanjima između različitih nivoa vlasti shodno njihovim nadležnostima potrebna je veća saradnja, razmjena pozitivnih iskustava i praksi, sve u interesu dobrobiti svih građana BiH, bez obzira u kojem dijelu organizacione strukture u BiH živio. Jedino na taj način moguće je graditi zdravo i stabilno društvo, što bi svakom normalnom, dobronamjernom i civilizovanom čovjeku trebao biti najosnovniji zadatak i cilj.

Posmatrajući funkcionisanje postojećeg sistema socijalne zaštite po entitetima i BD BiH, stanje je sljedeće: U Republici Srpskoj ova je oblast centralizovana i podijeljena između nivoa entiteta i opštinskih organa. Sredstva za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite obezbjeđuju se iz budžeta Vlade RS-a i opština. U ovom entitetu socijalna zaštita definisana je Zakonom o socijalnoj zaštiti, Porodičnim zakonom i Zakonom o dječijoj zaštiti.^[1]

Prema ocjenama poznavalaca ove oblasti, a kroz analizu praktične primjene odgovarajućih zakonskih rješenja, smatra se da Republika Srpska ima efikasniji sistem socijalne zaštite i ujednačeniju zaštitu na nivou entiteta, koja se sprovodi u okviru tri ministarstva. Iako su davanja socijalno ugroženim u ovom entitetu generalno nešto niža, primjena zakona je direktna, ujednačena i ne dovodi do diskriminacije na teritorijalnoj osnovi kako je to slučaj sa kantonima u Federaciji BiH. Korisnici socijalne zaštite su pojedinci, članovi porodice i porodica u cjelini koji ostvaruju prava i usluge u skladu sa pomenutim zakonom. Ta prava se, uglavnom realizuju kroz novčana davanja, kroz različite socijalne usluge i kroz druge mjere koje se pružaju pojedincu, članovima porodice ili porodici u cjelini koje imaju za cilj zadovoljavanje socijalnih potreba i sprečavanje nastanka socijalnih problema. Shodno zakonu, ostvarivanje prava na socijalnu zaštitu vrše ustanove socijalne zaštite. Njih može osnovati Vlada RS, jedinica lokalne samouprave, pravno i fizičko lice u skladu sa zakonom koji uređuje sistem javnih službi, a to su: zavod za socijalnu zaštitu, centar za socijalni rad, ustanova socijalne zaštite za smještaj, ustanova socijalne zaštite za dnevno zbrinjavanje i usluge, centar za pomoć i njegu u kući, gerontološki centar, centar za socijalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom, centar za vaspitanje djece i omladine, centar za djecu i omladinu sa smetnjama u razvoju te odgovarajuća prihvatilišta i savjetovališta.

^[1] Zakon o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, broj: 37/12, te novi usvojeni zakon 04.04/2012, Porodični zakon RS („Službeni glasnik RS“, broj: 44/2002 i 41/2008) i Zakon o dječijoj zaštiti, („Službeni glasnik RS“, broj: 4/2002, 17/2008 i 1/2009).

Nadležnosti u oblasti socijalne zaštite u Federaciji BiH su decentralizovane i podijeljene između nivoa entiteta i 10 kantona. Na nivou F BiH su prava iz oblasti civilnih žrtava rata, dok su ostala prava iz socijalne zaštite, zaštite porodice sa djecom, uređena zakonodavstvom kantona. Kantoni u ovoj oblasti utvrđuju politiku, sprovode zakone i uspostavljaju službe socijalne zaštite. Kantonalnim zakonima bliže se uređuju prava iz socijalne zaštite i zaštite porodice sa djecom, postupak za ostvarivanje prava, obim, visina i način ostvarivanja socijalne zaštite, vršenje nadzora, finansiranje socijalne zaštite i druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava kantona. Mada su kantonalni zakoni o socijalnoj zaštiti usklađeni sa federalnim zakonom po tom pitanju, izuzetak čine tri kantona (Hercegovačko-neretvanski, Posavski i Livanjski kanton) čiji zakoni o socijalnoj zaštiti ne obuhvataju zaštitu porodice sa djecom. To u ovim kantonima dovodi do nedovoljne zaštite porodica sa djecom i civilnih žrtava rata za razliku kako je to urađeno u ostalih sedam kantona.

Zakonom o pripadnosti javnih prihoda u F BiH definisana je raspodjela javnih prihoda između Federacije i kantona. Shodno članu 15 tog zakona regulisano je da se finansiraju ustanove, odnosno zavodi od značaja za Federaciju iz oblasti socijalne zaštite dok se shodno odredbi člana 11. Navedenog zakona socijalna problematika finansira iz budžeta kantona. Dakle, značajan dio prihoda ustupljen je kantonima. Na drugoj strani kantoni svojim propisima utvrđuju vrstu i nivo prihoda koje ustupaju opštinama.^[2]

Dakle, u Federaciji BiH djelatnost socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom obavljaju Federalno ministarstvo rada i socijalne zaštite i 10 kantonalnih ministarstava nadležnih za ovu oblast, kroz rad 79 lokalnih službi (57 centara za socijalni rad i 22 službe nadležne za oblast socijalne zaštite i zaštite porodice i djece), dva kantonalna centra za socijalni rad i 66 ustanova za zbrinjavanje korisnika socijalne zaštite (Vladin sektor, NVO i privatne ustanove).

Kada je u pitanju Brčko distrikt BiH, socijalna zaštita se obezbjeđuje, shodno članu 4 Zakona o socijalnoj zaštiti BD. To se obezbjeđuje građanima Distrikta koji su nesposobni za rad, koji nemaju sredstava za život i srodnika koji su zakonom obavezni i u mogućnosti da im obezbjeđuju izdržavanje i građanima i porodicama koji svojim radom i po osnovu rada, kao i po osnovu imovinskih prava usljed posebnih okolnosti ne mogu da obezbijede dovoljno sredstava za zadovoljavanje životnih potreba. Pomoć se ostvaruje putem Pododjeljenja za socijalnu zaštitu BD koje pokriva cijelu teritoriju

^[2] Zakon o pripadnosti javnih prihoda Federacije BiH („Službene novine FBiH“, broj: 22/2006).

Distrikta. Sredstva za ostvarivanje prava obezbjeđuju se budžetom Distrikta, budžetom BiH, doprinosima, porezima, donacijama i drugim načinima u skladu sa članom 101 Zakona o socijalnoj zaštiti Distrikta.

KO MOŽE OSTVARIVATI PRAVA IZ OBLASTI SOCIJALNE ZAŠTITE?

Korisnici socijalne zaštite su po definiciji najsiromašniji i najranjiviji članovi jednog društva. To su lica koja u toku jedne godine jednom ili više puta koriste određene oblike i mjere socijalne zaštite i usluge socijalne zaštite.

Prema aktuelnom zakonodavstvu BiH, građanima BiH su garantovana sljedeća prava iz socijalne zaštite: pravo na materijalno obezbjeđenje (novčana i druga materijalna pomoć), pomoć za osposobljavanje za samostalni život i rad, smještaj u ustanove socijalne zaštite, smještaj u drugu porodicu, kućna njega i pomoć i pomoć u kući, usluge socijalnog i drugog stručnog rada, zdravstveno osiguranje i stambeno zbrinjavanje. Novčana i druga materijalna pomoć kao jedno od prava iz oblasti socijalne zaštite sastoji se od stalne novčane pomoći novčane naknade za pomoć i njegu od strane drugog lica i druge materijalne pomoći. U Republici Srpskoj odgovornost za ovaj vid pomoći je podijeljena između entitetskog i lokalnog nivoa. Ova prava u Federaciji BiH detaljno su utvrđena kantonalnim zakonima na različitim nivoima finansijske pomoći i različitim iznosima prihoda, kao uslovima za ostvarivanje prava.

Prema nekim procjenama u BiH ispod linije siromaštva živi 350.000 građana koji ne primaju nikakvu materijalnu pomoć. Jedan od problema je i zakonski okvir. Primjera radi u F BiH kao glavni kriterij za dodjelu pomoći je nesposobnost za rad. Ako to posmatramo formalno, ti građani su sposobni za rad, ali zbog nemogućnosti njihovog zapošljavanja potpadaju u stanje socijalne potrebe a istovremeno ih dati sistem ne prepoznaje kao korisnike socijalne pomoći. Na drugoj strani u Republici Srpskoj, zakonsko rješenje ne vezuje pravo na socijalnu pomoć za nesposobnost za rad. Prema podacima Svjetske banke, socijalna pomoć obuhvata samo jednu petinu siromašnih u potrebi za pomoć (samo 17% onih koji su u stanju potrebe obuhvaćeno je programima pomoći).^[3]

Glavni i osnovni problemi socijalne zaštite u BiH, prevashodno se odnose na postizanje postavljenih ciljeva i željenih rezultata, nedosljednost i neusmjerenost na stvarne potrebe korisnika, te veoma mali uticaj na smanjenje siromaštva. Zbog toga, i niza drugih faktora, nivo ostvarenja

^[3] Zaštita siromašnih u vrijeme globalne krize: Ažurirani izvještaj o siromaštvu u BiH za 2009. g., Svjetska banka i DEP.

prava iz socijalne zaštite nije zadovoljavajući, prije svega zbog nedovoljnog privrednog razvoja, ratnih posljedica, tranzicijskih procesa, ukupne političke neefikasnosti i sl. Sve to ima za posljedicu velike teškoće u ovom sistemu. Iz dana u dan se povećavaju zahtjevi za povećavanjem raznih vidova socijalne pomoći, koji i dalje rastu.

Takođe, funkcionisanje ovog sistema opterećeno je neadekvatnim zakonima koji propisuju mnogo širi opseg zaštite, nego što je to moguće finansirati iz raspoloživih budžeta. Problem je dodatno komplikovan razdvojenošću nadležnosti između nivoa vlasti, gdje F BiH propisuje nivo socijalne zaštite, a kantoni su obavezni da obezbijede sredstva za njihovu realizaciju. Doda li se tome i nepostojanje ažurnih i potpunih podataka o korisnicima socijalne zaštite, situacija je još složenija i teža.

Kratak pregled institucionalnog okvira socijalne zaštite u BiH

Pružanje usluga socijalne zaštite u BiH kojim se u cjelini zadovoljavaju socijalne i druge potrebe korisnika, odvija se putem ustanova socijalne zaštite, i to:

- e) Centara za socijalnu zaštitu kojih u BiH ima 117 – od toga u Federaciji BiH 72 centra i 28 opštinskih organa socijalne i dječije zaštite ; u Republici Srpskoj 45 centara i 20 opštinskih organa nadležnih za socijalnu zaštitu; u Brčko distriktu BiH ne postoje CSR-ovi, nego samo jedno pododjeljenje u okviru Odjela za zdravstvo Vlade BD,
- f) Ustanova za smještaj i zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, vaspitno zanemarene i zapuštene djece, te djece ometene u psihičkom i fizičkom razvoju,
- g) Ustanove za odrasla i stara lica,
- h) Ustanove za socijalno-zdravstveno zbrinjavanje invalidnih i drugih lica,
- i) Ustanove za dnevni boravak korisnika socijalne zaštite.

Takođe, treba naglasiti da u BiH ima ukupno 37 ustanova socijalne zaštite za smještaj korisnika (vladin i nevladin sektor), od toga 27 na području F BiH i 10 na području RS.

Kao što smo ranije naveli osnivanje i rad ustanova u F BiH uređuje se propisima kantona, dok one ustanove koje su od značaja za Federaciju BiH uređuju se federalnim propisima. Po tim pitanjima u Republici Srpskoj odlučuju se u nadležnim ministarstvima Vlade RS-a.

Ustanove socijalne zaštite za smještaj djece u F BiH su: ustanove za djecu bez roditeljskog staranja, ustanove za odgojno zanemarenu i zapuštenu djecu, ustanove za djecu ometenu u fizičkom ili psihičkom razvoju te dnevni centri.

U Republici Srpskoj ustanove socijalne zaštite za smještaj djece su: Dom za djecu i omladinu, Dom za djecu i omladinu ometenu u razvoju, Dom za tjelesno invalidnu djecu i omladinu sa očuvanim mentalnim sposobnostima, Dom za vaspitanje djece i omladine, Privatna stanica, Centri za usluge i dnevno zbrinjavanje.

Brčko Distrikt BiH nema ustanove za smještaj korisnika i koristi usluge entiteta za smještaj svojih korisnika.

Broj centara za socijalni rad u BiH

	F BiH	RS	BD BiH	BiH
2008	72	45	-	117
2009	72	45	-	117
2010	72	45	-	117
2011	72	45	-	117

Izvor podataka: Agencija za statistiku BiH

NOVČANA IZDVAJANJA ZA RAZLIČITE PROGRAME SOCIJALNE ZAŠTITE U BIH

Zbog permanentne teške ekonomske situacije u BiH, aktuelne vlasti, ponajprije zbog očuvanja svojih pozicija, izdvajaju značajna sredstva za različite programe socijalnih davanja. Ta izdvajanja procijenjena su na 4% BDP-a, što BiH svrstava među zemlje s izrazito visokim nivoom potrošnje na socijalnu zaštitu. Od zemalja u okruženju jedino R Hrvatska ima nešto veću potrošnju (oko 4,3% BDP-a), dok je OECD-u prosjek 2,5% BDP-a.^[4]

Mada ne postoje realni uslovi za izdvajanja za potrebe socijalnih davanja u navedenim iznosima, ona se permanentno povećavaju. Prema raspoloživim podacima taj nivo izdvajanja u posljednjih nekoliko godina u RS-u se kretao oko 14%, dok je on u Federaciji BiH iznosio između 35-43% ukupno raspoloživih sredstava. Indikativan je podatak da broj korisnika socijalne zaštite, evidentiranih u lokalnim službama socijalne zaštite na prostoru cijele BiH, stalno raste. O tome govore tabelarni podaci u nastavku.

^[4] Svjetska banka (2009), socijalna davanja u BiH

Maloljetni korisnici socijalne zaštite u BiH

	2008	2009	2010	2011
Svega	162.303	162.648	170.594	173.791
Muški	84.521	85.876	90.092	92.635
Ženski	77.782	76.772	80.502	81.156

Izvor podataka: Agencija za statistiku BiH

Punoljetni korisnici socijalne zaštite u BiH

	2008	2009	2010	2011
Svega	489.169	483.590	498.828	482.228
Muški	240.085	228.684	234661	230.326
Ženski	249.084	254.906	264.167	251.902

Izvor podataka: Agencija za statistiku BiH

U Republici Srpskoj osnovica za utvrđivanje novčane pomoći u tekućoj godini je prosječna plata ostvarena u prethodnoj godini i utvrđuje se u zavisnosti od broja članova u porodici. Za pojedinca 15% od osnovice, za dva člana 20%, za tri člana 24%, za četiri člana 27% i za pet i više članova 30% od osnovice. Na teritoriji Republike Srpske obezbijedena su sredstva za sve korisnike ovog prava, i to 50% iz budžeta RS-a i 50% iz budžeta lokalne zajednice.

U Federaciji BiH propisima kantona utvrđuju se iznosi novčanih i drugih davanja, uslovi i postupci tih davanja. Na osnovu prikupljenih podataka vidljivo je da se stalna novčana pomoć u F BiH kreće od 50,00 KM u Kantonu 10, do 170,00 KM u Kantonu Sarajevo (za jednočlano domaćinstvo 114,00 KM plus 50,00 KM za komunalije i 11,00 KM za svakog sljedećeg člana domaćinstva).

Prema aktuelnim podacima skoro jedna petina (18,6%) stanovništva u BiH živi ispod linije siromaštva. Situacija je još drastičnija i složenija imajući u visu da se oko 30% stanovništva BiH nalazi odmah iznad linije siromaštva. Smatra se da skoro polovina stanovnika BiH živi u nekom obliku socijalne isključenosti.

ŠTA ČINITI NA SMANJENJU SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI (SIROMAŠTVA) U BIH

Treba naglasiti da je BiH sa 189 država članica UN-a usvojila Milenijumsku deklaraciju sa VII globalnih razvojnih ciljeva i prvi od tih ciljeva je iskorjenjivanje krajnjeg siromaštva i gladi. Nažalost, BiH još uvijek

nema službenu liniju siromaštva, mada su po definiciji siromašni pojedinci ili porodice čija su dobra i novčani prihodi toliko niski da ih isključuju iz minimalno prihvatljivog načina života.

U stručnoj i naučnoj literaturi poznato je da se za prikaz slike linije siromaštva mogu koristiti dva načina mjerenja: relativno i apsolutno siromaštvo. Dok se apsolutno siromaštvo definiše kao nivo izdataka za potrošnju koja je niža od određenog praga, zavisno od cijene određenog potrošačkog paketa, relativnom linijom siromaštva porede se standardi jedne kategorije stonovništva s drugim u istom društvu i temelji se na određenom postotku prosječnih primanja ili potrošnje u datoj zemlji. Računanjem apsolutnog siromaštva utvrđuje se prag, odnosno generalna i ekstremna linija siromaštva. Razlike između ove dvije linije siromaštva sastoji se u tome što ekstremna linija siromaštva promatra samo prehrambene potrebe stanovništva. To su, uglavnom, one potrebe koje se temelje na minimumu kalorijskih potreba pojedinca, koja je u BiH 2007. godine iznosila 1005,68 KM, a generalna linija siromaštva iste godine iznosila je 2857,31 KM. Ova linija siromaštva pored prehrambenih potreba uključuje i neprehrambene potrebe pojedinca. Nažalost, prema mojim saznanjima posljednji podaci o siromaštvu u BiH rađeni su 2007. godine, pri korištenju reprezentativnog uzorka od 9.274 domaćinstva u BiH. Treba naglasiti da je prvo ozbiljnije istraživanje o siromaštvu u BiH sprovedeno od strane Svjetske banke 2001. godine na osnovu podataka o potrošnji. Rezultati pomenute ankete pokazali su koja su to lica izložena riziku siromaštva, a to su: porodice sa dvoje i više djece, pri čemu se rizik od siromaštva povećava brojem djece u domaćinstvu, stara lica, dugoročno nezaposleni, lica s niskim stepenom obrazovanja, lica nesposobna za rad, zaposlena lica sa primanjem koja ne omogućavaju pokrivanje minimalnih troškova života i porodice u kojima nosila domaćinstva nema ili ima samo osnovni nivo obrazovanja.

Stanovništvo i indeks siromaštva u BiH – po entitetima i po polu 2007.

	Broj stanovnika			Stopa siromašnih		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
BiH	3,447.156	1,762.908	1,684.248	18,56	15,78	19,32
FBiH	2,213.783	1,133.785	1,079.998	17,39	14,04	18,30
RS	1,166.173	595.124	571.049	20,23	18,93	20,60
BD BiH	67.200	33.999	33.201	25,03	13,19	28,10

Izvor podataka: Agencija za statistiku BiH i Anketa o potrošnji domaćinstva BiH, 2007. (APD).

Iz navedenih pregleda vidljivo je da se od ukupno 3,4 miliona stanovnika BiH, mjereno indeksom siromaštva njih 18,56% nalazili ispod generalne linije siromaštva, odnosno da je 639.781 stanovnika BiH u to vrijeme bilo siromašno. Prema prezentiranim podacima interesantno je da iako žene čine 51,5% ukupnog stanovništva, stopa njihovog siromaštva je nešto niža u odnosu na muškarce i čini 15,78%.

Kada je u pitanju stopa potrošnje u to doba u BiH prema Anketi o potrošnji domaćinstava (APD) BiH za 2007, vidljivo je da stopa siromaštva varira zavisno od nosioca domaćinstva. Analizirano po starosnim grupama, stopa siromaštva je najučestalija za sljedeće starosne grupe: 35-49 (29,6%), 50-64 (32%) i više od 64 (30,4%). Prema navedenim podacima najviša stopa siromaštva (21,28%) nalazi se među mladim licima starosti između 25-34 godine (naročito u F BiH gdje je stopa 23,8%), kao i među najstarijom populacijom (posebno u Republici Srpskoj sa stopom 24,01%). Treba naglasiti da je BiH u vremenu 2000-2008. godine bilježila značajan ekonomski rast – prosječni godišnji BDP rastao je za 6%. Apsolutno siromaštvo, procenat stanovništva ispod linije siromaštva, što predstavlja nivo potrošnje definisan kao 205 KM mjesečno, smanjio se u periodu 2004-2007. godine sa oko 18 na 14%. To su procjene Svjetske banke i Direkcije za ekonomsko planiranje (SB/DEP). Značajan procenat stanovništva BiH imao je nivo potrošnje koji je tek nešto iznad linije siromaštva. U to vrijeme na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstva za praćenje siromaštva i izvještaja (SB/DEP) za 2007. godinu bilo je procijenjeno da oko 20% stanovništva BiH ima nivo potrošnje po licu između 204-306 KM.

Prema ranije navedenim podacima, BiH troši značajan iznos sredstava na socijalna davanja u odnosu na ekonomsku mogućnost, tj. - 4% bruto domaćeg proizvoda. I pored toga i dalje je visok broj siromašnih. Oko 12% stanovništva prima naknade, dok je samo 17% onih koji su u stanju potrebe obuhvaćeno programima. Treba naglasiti da je obuhvat boračkih nadoknada znatno veći od civilnih, s tim da je obuhvat boračkih nadoknada najveći u dohodovno srednjim i najvišim petinama stanovništva. Problem vezan za ovu oblast je u tome što što je preciznost i pravičnost usmjeravanja tih naknada slaba. Veći dio izdvajanja za te namjene ide onim u bogatijim petinama stanovništva. Zbog toga 20% stanovništva koji su po primanjima u donjoj petini primaju ukupno 16,9% ukupnih davanja za socijalnu zaštitu. Prema nekim podacima oko 72% sredstava iz programa socijalne zaštite curi u gornje četiri petine, odnosno licima koja nisu siromašna. Samim tim i sličnim konstatacijama, programi u BiH su veoma loši u poređenju sa sličnim programima u regionu.^[5]

^[5] Izvor podataka „ Zaštita siromašnih u vrijeme globalne krize: Ažurirani izvještaj o siromaštvu za BiH za 2009. godinu“, Svjetska banka i DEP.

Sumirajući navedene konstatacije i podatke može se konstatovati da su osnovne prepreke u ostvarivanju prava na socijalnu zaštitu u BiH sljedeće: a) Neujednačenost međunarodnih propisa koji regulišu ovu oblast u BiH što za posljedicu ima onemogućavanje ostvarivanja prava na socijalnu zaštitu po istom pravu i u istim iznosima za sve građane BiH; b) Nedostatak sredstava za socijalnu zaštitu na entitetskim nivoima i BD BiH, što se reflektuje na kantone u F BiH i opštine u Republici Srpskoj, što posebno pogađa lica u stanju krajnje socijalne potrebe; c) Kadrovski deficit, materijalno tehnička neopremljenost i nacionalna neizbalansiranost zaposlenih u službama socijalne zaštite (centri za socijalni rad) u oba entiteta, doprinose niskom nivou kvaliteta ostvarivanja socijalne zaštite i određenog nepovjerenja u sistem socijalne zaštite; d) Zakonski nije definisano osnovno pravo svakog građanina BiH na minimum socijalne zaštite (socijalni minimum); e) Sporost u rješavanju zahtjeva za prava iz socijalne zaštite i f) Rastuće siromaštvo i sve veće socijalna isključenost.

ZAKLJUČAK

Poštivanje osnovnih ljudskih prava, posebno onih koja se tiču egzistencijalnih potreba stanovništva svake zemlje, pa i BiH, nije samo pitanje o kojem vlasti BiH imaju mogućnost da odlučuju nezavisno od domaćih, inostranih i međunarodnih vladinih i nevladinih institucija/agencija koje su aktivne u promociji i zaštiti navedenih i drugih ljudskih prava, nego je to i njihova ustavna obaveza na svim nivoima da ekonomskim i drugim mjerama stvaraju uslove i ambijent da društvo ima manje stanovnika koji su isključivo ovisni o socijalnim davanjima bilo koje vrste. To znači da je u svakom društvu i vlasti osnovni zadatak da svojim blagovremenim i kreativnim mjerama svakodnevno predano radi na stvaranju humanijeg i bogatijeg društva u kojem će svaki pojedinac imati jednake šanse da se brine o svom položaju, a tim i položaju svoje porodice i društva u cjelini. Pitanje socijalne isključivosti i i dovođenje svakog pojedinca u društvu u položaj beznadežnog slučaja, pored vlastite neodgovornosti za svoj egzistencijalni položaj duboko seže i u neodgovoran odnos vlasti koja nije u stanju da omogući svom stanovništvu da živi na dostojanstven i ljudski način. Dakle, radi se o čistom pragmatizmu na kojem u narednom vremenu svi organizovani a i neorganizovani članovi društva moraju insistirati. Nije normalno da polovina članova jednog društva živi u bijedi i siromaštvu. To je pogotovo simptomatično imajući u vidu resurse kojim konkretno BiH raspolaže. Bez iščekivanja, nadležni organi vlasti moraju preći sa ispraznih fraza i nadmudrivanja, na realno usvojene ekonomsko-socijalne programe i moraju stvarati uslove i punu zaposlenost radno sposobnog stanovništva. Samo na taj način biće razriješen gordijev čvor prevelike socijalne

isključivosti i ovisnosti i velikog broja radno sposobnog stanovništva od socijalnih davanja. Na taj način biće uveliko poboljšan položaj onih kategorija stanovnika koji su uistinu ovisni od socijalne pomoći društva.

Na osnovu prethodnih konstatacija koje su izrečene na osnovu relevantnih informacija i analiza nadležnih državnih i međunarodnih institucija i praktičnih zapažanja samog autora ovog teksta, a u cilju poboljšanja ukupnog položaja svih socijalno ugroženih kategorija stanovništva, a posebno siromašnih i socijalno ugroženih lica, predlažemo da domaće vlasti u BiH tokom 2015 godine i dalje preduzimaju sljedeće aktivnosti:

- Odmah ići na usvajanje realnih i izvodljivih programa ekonomsko-socijalne politike na svim nivoima organizovanja vezano za ustavne nadležnosti sa mjerama i rokovima izvršavanja;
- Konačno shvatiti da razvoj i blagostanje društva prije svega leži na stvaraočima novostvorene vrijednosti. To znači da bez ikakvog predomišljanja treba ići na stimulans stručnih i kreativnih kadrova koji će svojim radom voditi društvo naprijed ka blagostanju;
- Obaveza je nadležnih državnih organa da u što kraćem roku usvoje takav zakonodavno – pravni okvir koji će stimulisati i štititi stvaraoce novih vrijednosti na svim nivoima rada i stvaralaštva;
- Raditi na obrazovanju svih članova društva bez obzira na dob, pol i druge razlike. Bez školovanog, kulturno-obrazovanog stanovništva mali su izgledi za ukupan napredak. Tu posebno više povesti računa o povezanosti obrazovnih institucija sa potrebama realnog sektora kako ne bi dolazilo do disbalansa kadrova. Više razmišljati o savremenim kretanjima i novim tehnološkim dostignućima kako bi školstvo bilo u svjetskom trendu i proizvodilo kadrove potrebne modernim tehnološkim dostignućima;
- Samo radnim doprinosom i napretkom biće puniji budžeti na svim nivoima a time i rješavanje potreba stanovništva koje je u zavisnosti od socijalnih davanja i pomoći;
- Kreditno zaduživanje treba da bude samo razvojna potreba, a nikako potreba krpjenja nerealnih budžetskih stavki i nezajazljive potrošnje, kao što je u većini zemalja u tranziciji do sada bilo;
- Više se osloniti na racionalno korištenje domaćih resursa uz korištenje svjetskih tehnoloških dostignuća i stimulisati izvoz svojih vlastitih proizvoda i na taj način puniti budžete;
- Samo osloncem na vlastite snage i resurse kojim društvo raspolaže postepeno će se doći do napretka i blagostanja društva.

Niko društvu sreću neće donijeti sa strane, samo društvo treba da bude kovač svoje sreće i razvoja;

- Socijalni sektor na svim nivoima organizovanja društva biće onda riješen kad društvo vlastitim naporima i domaćinskim ponašanjem dostigne zavidan ekonomski napredak;
- U skladu sa realnim strategijama ekonomskog razvoja raditi na strategijama socijalnog uključivanja zemlje na svim nivoima shodno ustavnim nadležnostima, koristeći svjetska i evropska iskustva. Sve reforme pa i ovom sektoru shvatati kao vlastitu razvojnu potrebu, a ne kao obavezu prema nekom drugom. To se ne tiče samog odnosa prema radu, nego i odnosa prema savremenom i modernom zakonodavnom ustrojstvu na svim nivoima organizovanja društva pa i zakonodavnom okviru koji pokriva pitanja opšte socijalne zaštite;
- Shodno realnim ekonomskim mogućnostima obezbijediti da se u sistemu socijalne zaštite, novčane nadoknade i usluge usmjere prema stvarnim potrebama korisnika uz razvoj mehanizama ocjene stvarnih potreba najsiromašnijih članova društva;
- U okviru zakonske regulative potrebno je usaglasiti i utvrditi minimum socijalne zaštite (socijalni minimum) i socijalne pomoći za socijalno ugrožene grupe u stanju socijalne potrebe na svim nivoima organizovanja, kako bi se izbjegle drastične razlike socijalnih davanja i tako izbjegla diskriminacija zbog neorganizovanosti nadležnih institucija;
- Izmjenama zakonskih propisa pojednostaviti procedure i mogućnosti češćeg ostvarivanja jednokratnih novčanih pomoći za lica u stanju socijalne potrebe, koja su se, kao vid socijalnih davanja veoma afirmisala u praksi;
- Centrima za socijalni rad pomoći u rješavanju problema kadrovskog deficita, materijalno-tehničke neopremljenosti;
- Raditi na unapređenju sistema registracije korisnika i stalnog praćenja njihovih potreba;
- Jačati kapacitete inspekcijских organa radi redovne uplate doprinosa od strane poslodavaca u cilju blagovremenog prikupljanja sredstava za ukupnu socijalnu zaštitu;
- Više nego do sada raditi na unapređenju partnerstva javnog, privatnog i civilnog sektora uz neophodan socijalni dijalog među različitim akterima u cilju unapređenja politike socijalne uključenosti, socijalne zaštite i usluga;
- U budžetima entiteta i kantona u čijim nadležnostima je rad, zapošljavanje i socijalna politika, raditi na punoj primjeni

socijalne zaštite, posebno u dijelu obezbjeđenja pune primjene nivoa socijalne sigurnosti i socijalnih prava koja su garantovana ustavima na svim nivoima organizovanja u BiH. Na taj način stvaraće se pretpostavke za omogućavanje razvoja društva i implementacije politika borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti, što će omogućiti i dosljedniju koordinaciju i saradnju entitetskih politika u oblasti socijalne zaštite;

- Budžeti entiteta moraju voditi više računa na obezbjeđenju sredstava za sprovođenje programa statističkih istraživanja u oblasti socijalne politike, posebno statistike koja se odnosi na socijalne uslove;
- U punoj koordinaciji entitetskih vlada neophodno je odrediti donju granicu ukupnih prihoda dovoljnih za zadovoljenje minimalnih životnih (apsolutna granica potreba) i društvenih potreba lica, zajedno sa jasnim smjericama koje će omogućiti jedinstvene kriterije jednakog pristupa svih nadležnih organa vlasti u zaštiti socijalnih prava stanovnika BiH.
- Obezbijediti da vlasti na svim nivoima BiH uspostave programe i mjere koji će biti usmjereni na eliminaciju faktora koji proizvode ili doprinose socijalnoj isključenosti ili socijalnoj nejednakosti u korištenju javnih resursa, proizvoda i usluga.

LITERATURA

- Ashford Nigel., *Principi za slobodno društvo*, Fondacija Jarl Hjalmarson, Švedska, Štokholm, 2009.
- Čegar Dragutin., *Rad i zapošljavanje u funkciji razvoja društva*, Istočno Sarajevo, 2013.
- Čegar Dragutin., *Odgovornost i proces odlučivanja*, Sarajevo, 2012.
- Kolin Marija., *Siromaštvo i socijalna isključivost*, Sociološki pregled, 2 , Beograd, 1997.
- Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini, OSCE, Sarajevo, 2012.
- Pristup socijalnim pravima u Evropi – Evropski komitet za ekonomsku koheziju (CDCS), Savjet Evrope, 2002.
- Socijalna uključenost u BiH, Izvještaj o humanitarnom razvoju, UNDP, Sarajevo, 2007.
- Migracioni profil BiH za 2009, Sarajevo, 2009.
- Inicijalni izvještaj BiH o implementaciji Pakta o Ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Sarajevo, 2005.
- Inicijalni izvještaj BiH o implementaciji Konvencije UN o pravima svih radnika migranata i članova njihovih porodica, Sarajevo, 2009.
- Inicijalni izvještaj BiH o implementaciji Konvencije UN –a o pravima djeteta, Sarajevo, 2001.
- Inicijalni izvještaj BiH o implementaciji Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Sarajevo, 2004.
- Ustav Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2002.
- Ustav republike Srpske, Banja Luka, 1997.
- Statut Brčko Distrikta BiH, Brčko, 2010.

Dragutin Čegar

Bosnia and Herzegovina

POVERTY IN BIH - THE PRODUCT OF INEFFICIENT ECONOMIC POLICIES

Summary: *Since there were no visible developmental changes in the BiH during the last two decades, so neither its population felt the benefits that were persistently offered to them through many pre-election and election campaigns by political representatives, yet. But in the long run, "hope dies last". Unfortunately, the promised neoliberal society led BiH, as more or less all transition countries in the region and beyond, on the edge of poverty. Truly, a small number of those "worldly-wise, felt the benefits of "neoliberal capitalism" quiet well, because they took everything that could have been taken – robbed legally. Society has been brought on the brink of disaster: all promising production capacities were destroyed - their workers are left to fend for themselves by walking along the streets and demanding their rights. Many privatizations without any results and without the responsibility of originator were being implemented. All domestic banks were more or less destroyed and some foreign banks appeared and they further impoverish/deplete already impoverished population by giving them loans with high interest rates, and it is normal for them to gain amounts to the parent headquarters. Authorities are changed sometimes but they are working by the same matrix – they are competing who will borrow more. On the other hand, those citizens, who persistently choose irresponsible and inefficient politicians, bear some responsibility. What is the perspective of a society that has more pensioners than workers? What perspective do young and educated people have, who fill in the lists of unemployed people in the employment bureau for decades and more? All things mentioned above, and the facts that are not mentioned, are the cause for alarm, because the number of unemployed people in BiH is increasing every day. This phenomenon is witnessed by the words so called "the poverty line", more widespread in everyday jargon, instead of some preferable words that would speak of progress, prosperity and happier life of the population in BiH.*

Key words: *poverty, unemployment, unsuccessful privatization, social protection, socially exclusion, irresponsibility.*

Златиборка З. Попов Момчиновић^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Босна и Херцеговина

Оригиналан научни рад

UDK: 305-055.2:316.344

ПОМИРЕЊЕ И “ПРОБЛЕМИ СА РОДОМ” И СИРОМАШТВОМ ФЕМИНИСТИЧКЕ ИНТЕРПОЛАЦИЈЕ

Сажетак: *Рад се бави процесима помирења у њиховој сложености имајући у виду да он укључује више димензија и актера поновне изградње друштва након конфликта. Родна димензија је више него битна будући да се род често користи за легиимизацију конфликта кроз различите дискурзивне стратегије, у антимировним активностима иде се феминина позиција изједначава са пасивношћу или пак у мировним иде се феминина позиција пак тежи приказати као природно бенеvolentна. У сваком случају, жене су како током тако и након конфликта изложене различитим облицима насиља и културалном сиромаштву како на идентитарној тако и на економској разини, и као жена и на персоналном нивоу што води у њихово идентитарно сиромаштво и продубљује даљу маргинализацију Поред ових елаборација, рад се осврће делом и на трогодишње истраживање ЦЕИР/Единбург о процесима помирења и изградње помирења у БиХ у оквиру које је ауторка била чланица истраживачког тима, посебно за родну димензију проблема истраживања.*

Кључне речи: *помирење, конфликт, мир, род, феминизам, идентитет, сиромаштво*

УВОД

У раду се покушава елаборирати сложеност процеса помирења у његовим различитим димензијама као и интерполацијама. И док се с једне стране мир и помирење тежи приказати као једноставно одсуство или пак прекид сукоба, дубље анализе укључујући и феминистичке интерпретације указују на сву његову сложеност. Оно што ја свакако извесно је да је помирење процес, а не стање, које укључује различите димензије и интерсекције. Једна од таквих димензија и интерсекција су свакако род али и сиромаштво, тј. равноправна дистрибуција ресурса,

^[1] zlatiborka.popov.momcinovic@ffuis.edu.ba, 066 830 314

а на шта је указивано не само у феминистичким студијама и женском активизму већ и у значајним резолуцијама и декларацијама (нпр. у резолуцији УН-а 1325). Помирење претпоставља и процесе промене самоперцепције и перцепције другог и својеврсно “богађење” значења и идентитарних конструката, те укључује и богатство симбола и стално преиспитивање значења. С тим у вези, сиромаштво се у овим процесима не своди само на економски сегмент већ и на богатство људских интеракција у пост-конфликтном периоду, богађење властитог али и идентитета другог тј. друге стране у сукобу и сл. Ови сегментни помирења су повезани и са активизмом, јер се у противном мир може свести на пуку пасивност (Raffai, 2007) чиме се не сиромаша само сам појам већ и бројне мировњачке праксе свде на “јалову” оријентацију, поготово ако их инаугуришу жене (Parić, 2012: 191). Стога су феминистичке интерполације више него битне будући да су одбацивале једностране приступе процесима помирења и де(кон)струисале конфликтне и пост-конфликтне праксе и пропратне наративе.

ПОМИРЕЊЕ- РАСПРАВА ОКО ПОЈМА

Изјава једне Либанке, подручја пуног трауматичних догађаја и виолентних конфликта да је “Помирење метод понижења и увреде да би се постигли лични интереси”^[2] (Mallay-Morrison et al, 2013: 73), упозорава на контроверзност појма као и на разлике како људи перципирају и доживљавају сам појам тачније процесе. Јер, он не ретко служи, како истиче професорица Хусановић својеврсној апропријацији живих и мртвих у сврхе колективистичких, као и неолибералних политика (Husanović, 2014: 6). Оне често занемарају да процеси помирења не претпостављају некакав дискурзивни завршетак конфликта (Jansen, 2008), већ стално кретање кроз прошлост, садашњост и будућност да би се кроз другачију рефлексивност изнашла нова значења и модели људских односа. Процеси помирења стога укључују и захтевају одређену спремност да се крене даље, истину која је не само форензичка већ и наративна и дијалоска, извињење, опрост, репарацију, толеранцију, отвореност, заједничке иницијативе и пројекте, усмереност ка будућности, редефиниције идентитета итд., (Long & Brecke, 2003: 66) у којима су жене често имале битно али не увек и друштвено-политички признату улогу. У контексту БиХ друшта често можемо чути изјаве попут “нисам спреман да се помирим са неким стварима”. Стога је помирење у деридијанском смислу и недостижан идеал. Дериде је тако нпр. када је реч о опросту исти видео једино као опрост неопростиво, у противном се не може говорити о “правом опросту” (Derrida, 2005). Роберт Фрост је истакао на сличном фону да бити друштвен значи бити спреман опростити (пр. Long &

^[2] Прев. ЗПМ

Brecke, 2003). Но, ако искорачимо из оваквих идеалистичких визура, с напоменом да нам способност за отвореност и утопијско мишљење омогућава да надиђемо дуализам злопамћења, подаништва, да постане аутентични (Kristić, 2014: 77, 91), увиђамо да се на различитим нивоима дешавају драме помирења. Нека истраживања управо указују да на локалном и интерперсоналном нивоу у БиХ и региону постоје различити облици људске интеракције који упућују на сарадњу и помирење (Merđjanova & Brodeur, 2014: 146; Spahić-Šiljak, 2014a: 110;), и да жене у овим процесима заузимају више него важно место, како на личном тако на различитим групним нивоима.

Упркос томе, тиме се не негира да неки сегменти процеса помирења и даље изазивају спорења. Тако нпр. по неким тумачењима *истина* о конфликту може да допринесе даљем одржавању тензија док се с друге стране истиче, као што је нпр. подвукла истакнута феминистичка теоретичарка Џудит Батлер, да тиме долази до сталне рефлексивности чиме се спречавају нови конфликти (пр. Ross, 2003: 72). Неки аутори даље истичу да у условима када друштво није вољно или није у стању да исплаћује репарације, тзв. јавно говорење истине (*public truth telling*) може бар делимично надоместити овај аспект и дати и/или вратити људима одређени осећај дигнитета. Оно што остаје пак упитно да ли је уопште могуће доћи до истине будући да она укључује “брдо нарација” (Wingo, 2013: 142). Када је пак о извињењу реч, Дериде је нпр. указивао на опасност од хипокризије и симулакрума (Derrida, 2005), јер се наима никада не може јасно спознати да ли је извињење искрено, изнуђено, производ тактизирања и сл. И даље, у неким случајевима су репарације створиле системе повластица који имају родне, класне, етничке (не)учинке (Ni Aolain & Rooney, пр. Mlinarević, 2012: 160). Све то указује на сложеност како појма тако и процеса и пракси али и на опасности од њиховог “сиромашења” у смислу поједностављивања, поготово када је о родном аспекту реч.

КОНФЛИКТ, ПОМИРЕЊЕ И “ПРОБЛЕМИ СА РОДОМ”

Да ли жене у овим процесима можемо посматрати индивидуално или као групу? Ово је иначе питање које је поставио један учесник фокус група у оквиру Единбург/ЦЕИР истраживања о помирењу и изградњи поверења^[3], а ово питање се наметало и у тзв. женским студијама и феминистичким интерполацијама. Јер у конфликтном и

^[3] Један део овог истраживања доступан је на српском језику на <http://www.diskursi.com/uploads/2013/dec/Edinburg%20Srb.pdf>. У другој фази истраживања која је у процесу објављивања обављене су фокус групе и тзв. авни догађаји у 13 локалних заједница у БиХ у којима је спроведено и квантитативно истраживање на узорку од 2606 испитаника. Ауторица овог рада је део истраживачког тима и у истраживању је водила сегмент који се тичао родног аспекта. Фокус групе су иначе вођене

постконфликтном периоду жене су често изложене наметнутим конструктима које служе како легитимизацији конфликта али и одређеним есенцијализираним приступима у постконфликтном администрирању живота након трауме (Husanović, 2000; Helms, 2003).

Јер, жене се често посматрају скоро искључиво као жртве конфликта, будући да су маргинална група која углавном не учествује у процесима доношења одлука и да су изложене различитим облицима што структуралног што дифузног насиља, поготово у тзв. новим ратовима, а чија је једна од карактеристика и веће страдање тзв цивилног становништва. Такође, женско тело се често симболички користи за легитимизацију конфликта, где се одређена група или териториј приказује као жртва коју треба бранити, а жртву најбоље одсликава управо тело (беспомоћне) жене. Медијски дискурси о силованој Хрватској (в. Kesić, 2001), изјава босанскохерцеговачког (бошњачког) амбасадора у УН-у током рата да је читава БиХ брутално силована (Helms, 2003) указују на значај родних интерполација кроз које се често укршта питање сексуалности и тзв. сескуализираног насиља^[4]. Медијски западњачки спин је у извештавањима из БиХ често користио слику беспомоћне, руралне босанске жене, која сакрива лице и “комуницира” ћутњу, сиромашећи тако различите аспекте родно заснованог насиља у конфликту, свдећи питање родно засниваног насиља на поједностављене балканизиране конструкте. Наведена слика је тако не само симбол виолентног конфликта већ и доказ онтолошке супрематије западне либералне демократије (Žarkov, 2003), која је пак “властите” злочине током хуманитарних интервенција најчешће описивала као израз војних погрешака и потпуно их индивидуализирала, док су се нпр овдашњи злочини колективизирали да би се потврдила западњачка супремација и тзв. угњевдени оријентализам у представама о Балкану као лиминалном Другошћу Европе о чему је сјајно писала Тодорова. Нови балкански ратови су тако кроз ове родне дискурсне стратегије описивани и приказивани на ограничен, и могло би се рећи теоријски и практички сиромашан начин а што је за последицу имало и обеснаживање жена које су унапред смештане у патријархалне улоге које им намеће балкански трибализам, чак и од стране актера који се позивају на демократију, либерализацију, родну равноправност и

^[4] У феминистичким стајалиштима се силовање у рату назива сексуализирано насиље будући да његов циљ није примарно сексуално задовољство, већ деградација особе и групе којој она припада. Даље, оно нарушава односе између супружника и деце, а девојке чини “контаминираним” и “непожељним за брак” (Halilović, 2014: 77). Сексуализирано насиље над мушкарцима је такође присутно, али се оно често прешуткује да би се властити колектив којег бране мушкарци не би “показао” слабим и немоћним. Хрватски медији су тако у пар наврата извештавали о случајевима силовања мушкараца али само Муслимана с циљем њиховог приказивања као слабе, немоћне групе.

сличне еманципаторске вредности^[5]. Но да би се оснажиле и постале политички субјекти, жене су почеле да говоре и да делују, иако су и ове њихове нарације и активизми често злоупотребљавани. Тако су нпр. покрети мајки кооптирани од режима на различите начине: муслиманска страна је наводно здушно подржавала покрете мајки да им се синови врате из ЈНА “у име мира” да би их потом лако регрутовала у будућу Армију БиХ; покрету мајки из Србије је била “дозвољена” провала у скупштину да би се њихови синови вратили из Словеније али је било какав сличан покушај спречен у случају повратка из Хрватске и БиХ; режим Фрање Туђмана је систематски ушуткивао феминистичке гласове а покрете мајки здушно слао у европске земље да говоре о угрожености властите нације од стране српске стране. Иако су жене у патријархалним инаугурисаним вредносним оквирима углавном редуциране на мајчинство, занимљиво је да су жене “оног другог/оних других” протеране из мајчинства или им се увек приписивала наивност и манипулативност (Cenan, 2005).

Такође, и индивидуалне женске нарације (нпр. у књизи *Молила сам да ме убију*) се често користе у сврхе националне хомогенизације и неговања култа жртве, будући да се национална виктимологија утељавала преко тела жена (Helms, 2003: 74). Бошњачка страна је ову књигу здушно користила у сврху доказивања властитог страдања, а чињеница да на промоцији књиге у Зеници није говорила ниједна жена управо доказује да су оваквим потезима жене жртве рата потпуно дехуманизоване и злоупотребљене^[6] (Helms, 2003). Но, то не значи да нарације жена нису битне, већ да њихов циљ треба да буде, а што се истиче у феминистичким позицијима да жене поново задобију целину сопства, да властите трауме претворе у трансформативну снагу будући да рат и пораће доноси за жене и нове улоге и измештања идентитета које им патријархално друштво намеће: а то је култ жртве и његовог стоичког подношења ради доказивања моралне супрематије властите групе и тихог, контролисаног одржавања стања замрзнутог конфликта. Тиме се жене и даље држе у стању пасивности, својеврсне изолације а економска, социјална и друга питања гурају у страну у име виктимолошког групашења у којима се женским гласовима фактички

^[5] При томе треба такође подвући да су се неке тзв. хуманитарне интервенције међународног фактора, нпр. у случају Авганистана, правдале и угроженошћу жена на овом простору и потребама за њиховом еманципацијом (Mlinarević, 2012: 154-155).

^[6] Случај ове књиге је толико импозантнији јер потврђује пасивну улогу жене, жртве сексуализованог насиља у рату. Наиме, ако је преживела силовање, жени не остаје ништа друго него да почини самоубиство или да “моли да је убију” будући да је повређена не само њена част, већ и част њене породице па и етнице схваћене као проширене породице. Иначе, на промоцији ове књиге у Зеници су говорили једино мушкарци (!), а једини женски глас који се чуо је глас жене која је патетичним тоном читала наводе из књиге али ниједна жена није “добила” право озваниченог тумачења немилих догађаја.

аутоматски одузима аутентичност и трансформативност конфликта и пропатријархалних хијерархија којима се конфликти често правдају. Професор Халиловић тако нпр. у својим студијама о бошњачким удовицама указује како дискурс о женама шехида њима заправо намеће унапред задане улоге ради очувања властитог групног, често наметнутог идентитета и у исто време спречава жене да трансформативно искораче из ових наметнутих улога. Оне са једне стране “морају” да остану у статусу жена шехида и из наводно моралних, али и из економских разлога будући да статус жене шехида пружа бољу социо-економску ситуираност (Halilovich, 2013).

РОД, ПОМИРЕЊЕ И ОТПОР СИРОМАШТВУ

Жене су своје отпоре градиле како је истакнуто и кроз теорију и праксу. Јако је било битно супротставити се са једне стране интерпретацијама и конструктима које жене обеснажују, осиромашују, а са друге стране укључити у пост-конфликтном периоду различите аспекте и сегменте које сложени процеси помирења изискују. Сам мир се схвата не као пуко одсуство конфликта већ као креативност у којем нема места за било који облик дискриминације, укључујући и социо-економску^[7], и критикују се доминанте представе мира и безбедности које имају полицијску- политичку димензију и не ретко одговарају више интересима капитала и профита него истинским људским потребама и превазилажењу неједнакости и дискриминације (Mladenović & Branković, 2013: 11).

Један од битних аспеката је било указати на повезаност између тзв. мирнодопског и насиља над женама у ратном периоду да би се дубље задрло у проблеме сукоба и стекли увиди у процесе који су систематски протеривани из јавног дискурса. Истраживања Жаране Папић су тако показала да се породично насиље над женама драстично повећавало наког Другог дневника у периоду пре и након избијања сукоба, што указује да се конфликт ломио и преко тела “властитих” жена. Сваки отпор се тумачио као “јалова” оријентација новом култу мушкарца-хероја који је морао да попуни испражњено место пролет-култа. У Хрватској је чак дошло до својеврсног лова на вештице- хрватске феминисткиње које су устрајавале на миротворству и феминистичким позицијама (међу којима је најбитнија солидарност) јавно жигосане, чак и медијским наводима да “Хрватске феминисткиње силују Хрватску”, а на различите оптужбе су наилазиле и мировњакиње из Србије. Босанскохерцеговачке активисткиње и мировњакиње, препуштене борби за голи живот су биле у другачијој позицији, с тим да су одржа-

^[7] Нелсон Мендела је у својим говорима и миротворним активностима стално истицао и показивао да се без укидања дискриминације по различитим основама-класној, расној, родној не може изградити бесконфликтно друштво.

вале како тако везе са мировњакињама из регије али су с друге стране биле и препуштене њиховим тумачењима властитог положаја, оне су говориле о њима и за њих (Helms, 2003: 79). Њихов активизам је како се истиче често имао облик тзв. несвесног феминизма укључујући и период непосредно након рата када су биле усмерене на решавање конкретних проблема. Но, био свестан или не, њихов активизам је и те како био значајан и захтевао не малу дозу грађанске храбрости, као што је нпр. пружање хуманитарне помоћи током рата људима друге националности, развожење људи друге националности на сигурна места, помоћ повратницима и сл. (Aganović & Delić, 2014: 199).

Стога се у феминистичким интерпретацијама ради отпора и интерпретативном сиромаштву подвлачила важност рода и сексуализираног насиља а отпори су грађени на нишама самопомоћи, самодефиниције, солидарности иако су се и ту некад скривале хијерархије и неједнакости. Зато су нпр. за разлику од хуманитарних западних организације феминисткиње прикупљену помоћ угорженима називале поклонима да би избегле било какве хијерархије и осећаје понижења, изнуђене захвалности. На различитим сусретима су слушајући једна другу богатиле властита искуства и претакале их једна у друге. Прелазиле су линије зараћених страна, указивале да је тежња миру њихов политички, свестан избор а не природњена, орођена диспозиција али су овај избор богатиле емоцијама јер као што истичу Лонг и Бреке у својој компаративној студији о помирењу, ове имају итекако велики значај будући да мотивишу и одржавају тзв. стратешко резоновање, идентифицирају проблеме, дају снагу сећањима, представљају диспозицију за акцију (Long & Brecke, 2003: 124).

Овакве активности нису неки *новум*, јер су жене нпр. и пре и током Првог светског рата истицале да је за мир кључна равноправна дистрибуција ресурса, партиципација свих у смислу веће демократизације јавног простора и “пуштање” у етар маргинализованих гласова, укључујући и гласове жена, имајући у виду да тзв аутсајдерска позиција заправо јача на маргинама и конкурента је апологијама квазиполитика које величају сукобе (Ćurak, 2006: 62). Током Првог светског рата жене су организовале први међународни конгрес жена (Rehn & Johnson Sirleaf, 2002: 75). Прелазиле су границе зараћених страна и залагале се за стварање међународног тела за превенцију и медијацију конфликта (ibid). И даље, не само да су захтевале мир и једнакост између народа-нација, већ су препознале да је она немогућа без једнакости између мушкараца и жена. Иако су наишле на индиференцију, препознале су сложеност различитих конфликта и показале способност да виде изван националних граница упркос пропагандној машинерији својих влада (ibid). Оне су интуитивном когницијом спознале да је наводни одлазак у рат да би се спасила цивилизација доказ

виолентног, насилног темеља те исте цивилизације и структуралних насиља (Stewart, 2003: 59). Некад се овај њихов мировни рад надовезивао на њихову борбу против сиромаштва и огромних класних разлика, као што је у случају Џејн Адамс, мировњакиње и добитнице Нобелове награде за мир. Она се залагала за социјалне реформе, тзв. просвећену индустријализацију и докидање веза између милитаризма и репресивно-израбљивачких структура индустријског друштва (Krstić, 2014: 43). Но, оно што је битно истакнути је да значај ове жене није довољно препознат у мировном и феминистичком покретом, а ни у науци иако је она дала значајан допринос и социолошким и еколошким дисциплинама (ибид).

Ова противречна али битна наслеђа не само да указују да су ако су жене, у батлеровском смислу недостатак (људског) рода, оне као искључене и маргинализоване управо зато имају шире увиде јер су у маркузеовском смислу изван система који би им иначе спутао деридијанско мишљење у акцији. Јер, чак и ако су доброг економског положаја, у женама се када је о конфликту и миру реч преламају личне и јавне трауме. У том смислу гђа Доловеј, јунакиња истоименог романа Вирџиније Вулф, није само жена ограничена на кућну рутину, већ и жена која се у “обичној” па и прозаичној свакодневници “заштићене” буржујке сусреће са ратним и послератним нарацијама и проживљава их на себи својствен начин, како код куће тако и кроз шетње улицама Лондона након првог великог рата евоцирајући при том различите постратне трауме (в. Stewart, 2003: 3, 60).

ФЕМИНИНИ “ОДГОВОРИ”

Као што је истакнуто жене су на проблеме који се везују за помирење одговарале на другачије и дубље нивое и начине, а што потврђују и различите интерпретације са феминине позиције као и различита истраживања о ставовима и активизму жена. Англосаксонска парадигма “ако желиш мир припреми се за рат” је жене често остављала “неспремне” на рат али и на пораће. Либерална парадигма једнакости полова, која се своди на већу квантитативну укљученост жена у војску или у мировне активности заправо није уопште изменила родне улоге, већ их је додатно петрификовала не мењајући на суштинском нивоу родне хијерархије свдећи питање једнакости и родне равноправности на пуку декоративност. .

Жене су препознале да су жртве и мирнодопског насиља које се некад лако прелива у ратничко насиље због своје телесности, али су је стално тежиле и рефлектовати. Етнонационална припадност, која се посматра као проширена патријархална породица да би сачувала своју “чистоту” тежи да жене стави под контролу да би се “прочистило”

властито порекло (Iveković, 2000: 239). Јер, свођењем страдање жена на сексуалност се хомогенизују женска искуства (Stewart, 2003: 4) у сврхе колективистичких и маскулизованих метафора. То наравно не значи да жене нису жртве због своје сексуалности, већ да је доживљавају и интерпретирају на различите начине. Нарације притворених жена из ауторитарних режима, где су биле затваране и изложене не само сексуализираном насиљу већ и понижењима због своје телесности (нпр. за време менструалног циклуса и сл.), али и зато што су се бориле против неправди и залагале за прекид конфликта. Тиме се дешава интерсекција између жене жртве и актерке али се кроз њихово затварање (*detention*) ван очију јавности оно тежи учинити јавно невидљивим, но оно притом увек остаје “видљива одсутност”. Ово огољено насиље жене често не могу “реално” испричати. У неким случајевима, реч је о патријархалном окружењу које спутава овакве нарације (што се показало нпр. и у сведочењима жена у јужноафричкој комисији за истину правду и помирење где су жене истицале да је у култури у којој живе неприродно причати о сексуалном насиљу). С друге стране, а на шта је указала Џудит Батлер, исповест постаје ехо промењеног другог које говори ЈА. Тиме се опет ре/продукује лиминалност женског, но оно, како истиче Батлер може да ослобађа али и компромитује. У лакановском појму тзв. истине, никад није реч о њеном пуком откривању, изналажењу места за истину већ и властитог места унутар ње а што је често нелагодна позиција (Lacan, 1986: 180). Ову нелагоду су жене превазилазиле властитим нарацијама које су саме по себи увек нешто флексибилно (Fischer, 2012: 412), оне дају увиде али не закључке али које су итекако битне за процесе помирења који имају не само форензичку^[8], већ и субјективну и интерсубјективну димензију^[9]. Признавање патње оног Другог, са којим се било у сукобу, представља један од кључних сегмената успешних примера помирења. И у ЦЕИР/Единбург истраживању у БиХ су тако жене у статистички значајнијој мери него мушкарци истицале да је овај сегмент битан за процесе помирења. Јер у брду страдања и нарација тзв. пука форензичка истина је не само недовољна, већ и манипулативна, што се нпр. више него јасно манифестује у случају Сребренице и других масовних стратишта а што често истичу и сами преживели који након масовних ходочашћа остају пре-

[8] При томе се не запоставља значај форензичке димензије о чему сведочи и неуспех рада различитих комисија на државном нивоу за утврђивање размера страдања. Из тих разлога су, како истиче Татјана Секулић, грађани/ке ових простора можда заувек изгубили шансу да дођу до заједничког тумачења прошлости који би водио помирењу. (Sekulić, 2014: 80,81). Стога долази до непрекидног “пробијања болне прошлости у свакодневницу праћених стварањем различитих напетости, узајамниц стигматизација и слично” (ibid, 82).

[9] О различитим аспектима ових димензија се анализира између осталог у предговору зборника радова о религији и транзицијској правди (в. Knežević, Popov-Momčinović, 2013).

пуштени сами себи и различитим облицима искључивања, укључујући и економску. Њу у већој мери осећају жене које су у патријархалном окружењу остале нпр. без мушких чланова породице и препуштене биополитичкој борби за опстанак.

Како је за релативну стабилност пракси помирења потребан и одређени елемент сигурности- укључујући и економску, као и институционализовани концепти редистрибутивне правде за жртве, и у ЦЕИР/Единбург истраживању је придодата пажња овим интерсекцијама. У истраживању су жене показале већи сензибилитет према жртвама и угроженима, без обзира из које групе долазили/е. У статистички значајнијој мери су подржавале програме за повратнике и мањинске категорије. Иако су истицале важност економије и економске сигурности за успостављање трајног мира у БиХ, нису се задржавале на економским факторима већ и на важности богатства људских интеракција на различитим нивоима. Чешће су истицале позитивне примере, што личне, што од својих ближњих, што оне за које су чуле. То указује на почетну тезу из овог поглавља да дихотомија сиромаштво/богатство није пука економска категорија, поготово када је о људским интеракцијама реч и сложеним процесима као што је сам процес помирења.

Генерални резултати, да су испитаници/е у већој мери подржавали/е иницијативе окренуте будућности (нпр. стварање амбијента да грађани могу да боље разумеју једни друге) од оних окренутих прошлости (нпр. изградња меморијалних центара на местима где су почињени злочини) указује да су испитаници/е били више окренути будућности и економском и људском напретку (Wilkes et al, 2013). Иако постоје неке нијансе од локалне заједнице до локалне заједнице, оно што је овде у фокусу (а то су аспекти рода и сиромаштва) и што је битно је да су жене биле афирмативније према различитим активностима које се тичу помирења, посебно онима који се тичу будућности и богатства свакодневне људске интеракције. У већој мери него мушкарци су сматрале битним уважавањем сличности али и разлика између бх. грађана, што указује да су имале шире погледе и условно речено свест не само о сложености бх. друштва већ и различитих пракси помирења. Жене су такође биле афирмативније према улози различитих актера/ки у процесима помирења (политичари, верски лидери, верници лаици, наставници, жене, групе које представљају жртве и угрожене, људи који се не идентификују ни са једном етничком скупином) с тим да су сиромашније тј. жене слабијег имовинског статуса у овом случају показале мањи степен поверења у наведене актере/ке. То је веровато повезано са чињеницом да сиромаштво често рађа и неповерење па и неки облик скептицизма или “присилног” реализма (Wilkes et al, 2013).

Економска сигурност је на фокус групама и тзв. јавним догађајима^[10] организованим у 13 градова током 2014 године у била препозната као значајан фактор за помирење, поготово ако имамо у виду наведену окренутост будућности као и скептицизам који је присутан у ставовима млађе популације према овим процесима а која фактички није ни доживела ратне страхоте. Овај скептицизам код младих се често тумачи лошом економском ситуацијом, али и образовним системом и сломом вредности. Богатство се при томе схвата на шири начин као богатство различитости (нпр. на фокус групи у Јајцу где су грађани/ке имали афирмативније ставове и истицали важност културног богатства овог града као битног упоришта за процесе помирења) и као спремност на проширење властитих видика и личну трансформацију, а сиромаштво и лоша економска ситуација у земљи као могућност за заједнички рад на трансформацији друштва.

Изјава једне учеснице фокус групе, иначе Бошњакиње и наставнице по професији, да је након одласка на радионицу њеног ученика у Београд на њено питање кога је тамо упознао једноставно одговорио да је упознао људе, указује да се у контексту процеса помирења и појам сиромаштва/богатства не може и не треба схватити као пуки економистички резидиум већ и као градња нових социјалних мрежа. Овај се при том “укршта” са родом на различите начине: од више пропатријархалних наратива које смо уочили у фокус групама који су се фокусирали не само на економску стабилност породице већ и на њене вредносне темеље као значајно упориште за друштвену стабилност а где жене требају да имају значајну улогу; па до више либералних ставова који су истицали важност сваке личне нарације и искуства и нису их стављали ни у породични ни у локални ни у етнички или било какав групни контекст. Напротив, то су најчешће представљали као проблем- као овдашњу опседнутост идентитарним политикама која живућа искуства стављају у запећак.

Јер, као што је приметила професорица Хусановић, тзв. администрирање живота након трауме не само да одговара одређеним режимима истине, већ и од настрадалих и од живих прави тзв. објекте (синтагма познате феминистичке теоретичарке Кристеве) и спугава различите еманципаторске праксе (в. Husanović, 2012). Ако и пођемо од тога да су оне у бити идентитарне, што се огледа нпр. у “одстрелу” и суспензији грађанског друштва а посебно права жена током конфликта (в. Рарић, 2012:186), свођењем жена на пуку колатералну штету

^[10] Фокус групе организоване су са намером да на једном месту окупе тзв. овичне људе са различитим економским, социјалним, политичким, полним, добним преференцијама, док. су тзв. јавни догађаји у форми дискусије организовани са актерима који се сматрају од важности за процесе помирења (политичким и верским лидерима, активистима/кињама, наставницима/ама, представницима/ама жртава...)

конфликта и сл., оне се укрштају са различитим сегментима укључујући и економским који при том треба схатити као што је већ речено на шири начин. С тим у вези, чињеница да су у свим локалним заједницама наши саговорници/е истицали економију као проблем, али да су при том наглашавали и важност трансформације буџета у развојне, у измене социјалних програма и слично указује да се проблеми економије и социјалне депривације код наших саговорника/ца схватају на шири начин. То је у нешто већој мери било присутно код жена саговорница које су показале различите нивое сензибилитета према различитим рањивим категоријама становништва, укључујући повратнике/це што указује на искорак из идентитарних политика које се при томе теже произвести као задане. То пак не значи да су женске нарације, поготово ако имамо у виду хетерогеност фокус група биле фиксне, већ и да су и оне саме биле хибридне- јер, жене су се некад залагале за већу заштиту повратника и различитих угрожених група што са либералне што више са пропатријархалне позиције бриге о другоме. Ово су наравно неки иницијални увиди који произлазе из хетерогене структуре иницијалних фокус група, али који потврђују битност интерсекцијског приступа, контекста као и женских искустава, нарација, и наравно ангажмана.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Женски потенцијали у изградњи помирења су видљиви али некад и скривени, манифестни али не ретко и кооптирани, с циљем редуцирања и “сиромашења” жена њиховим свођењем на пасивитет. При томе се и женски активизам тумачи као пасивна, јалова оријентација а на шта је упозоравала Жарана Папић. Он је такође додатно депривиран фактичким слепилом и прешућивањем женског мировног активизма, или пак његовим кооптирањем. Ово кооптирање не лишава жене одговорности, као што је био нпр. случај са покретима мајки у свим бившим републикама које су вешто кооптиране од режима. Неки подаци који показују да су жене чак и злоупотребљаване да би се блокирало достављање хуманитарне помоћи другој страни у сукобу показују до којих застрашујућих размера ова кооптација може да се шири.

Но женске нарације, активизми, феминистичке интерпретације откривају нове обзоре и потенцијале када је о помирењу и уопште месту и улози жена у друштву реч, и узмичу различитим идеологизираним наративима. Оно што је битно је да су жене често препознавала важност различитих фактора који доприносе друштвеном развоју,

трансформацији конфликта, укључујући и праведну дистрибуцију ресурса али и богатство схваћено као изградња нових форми рационалности али и сензибилитета. Тиме се пак не тврди да су жене по природи беневољентније, јер тиме падамо у опасност да их сместимо у дихотомни родни преддискурзивни домен (Batler, 2010), већ да је реч или о свесном избору или о чињеници да су жене због специфичне позиције у које их је сместило друштво и култура градиле и другачије ставове и визије. Оне некад могу бити трајне и систематичне, а некад једноставне као нпр. у изјави једне жене из једног истраживања да је мир стање у којем можеш без страха да попијеш капућино на улици. Но, и овакви ставови указују на важност људске свакодневнице која укључује и задовољавање елементарних људских потреба, на интерсекције јавног и приватног а што се често заборавља у различитим мета-приступима који превиђају нпр. повезаност приватног и јавног насиља, а што је за женску историју одувек било од велике важности. Но ово лично за жене никад није било само приватно, већ и јавно да би касније било препознато као друштвено-политички трансформативно.

При томе треба задржати и једну критичку научну дистанцу. Јер, и многи феминистички приступи су, како примећују Дрезгић и Жарков категорије као што су рат, Балкан, национализам, жртва често узимале као саморазумљиве (Drezgić, Žarkov, 2005: 32) и на тај начин стварале привиде репрезентативности и селективног додиривања балканизма са феминизмом (ибид, 298). Тиме су се појачавале увезене представе о примитивном, насилном и ахистроријском Балкану и саме жене унапред смештале у такве лимитиране оквире (ибид, 290).

ЛИТЕРАТУРА

- Aganović, A., Delić, Z. (2014). “Devedesete: Rat i nakon rata u Bosni i Hercegovini”. U: J. Čaušević (prir.): *Žene i javni život u Bosni i Hercegovini u 20. vijeku*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija CURE, str. 176-244
- Batler, Dž. (2010). *Nevolje sa rodom*. Loznica: Karpos
- Derrida, J. (2005). *On Cosmopolitanism and Forgiveness. Thinking in Action*. London and New York: Routledge
- Drezgić, R., Žarkov, D. (2006). “Feminističke nevolje s Balkanom”, *Sociologija*, Vol. XLVII, No 4, str. 289-306
- Hallilovich, H. (2013). *Places of Pain. Forced Displacement, Popular Memory and Trans-Local Identities in Bosnian War-Torn Communities*. New York and Oxford: Berghahn Books
- Husanović, J. (2014). “Protiv upravljanja traumom kroz politiku terora: ka emancipativnim intervencijama u kulturnoj produkciji i proizvodnji znanja” U A. Mahmutović i A. Delić (prir.): *Trauma, pamćenje, ozdravljenje*. Sarajevo: TPO Fondacija, str. 5-14
- Iveković, R. (2000). “(Ne)predstavljenost ženskog u simboličkoj ekonomiji: Žene, nacija i rat nakon 1989. godine” U B. Arsić (prir.): *Žene, slike, izmišljaji*. Beograd: Centar za ženske studije, str. 9-31
- Jansen, S. (2008). “Frajer i otac: Međunacionalna prepoznavanja muškosti poslije rata u Bosni i Hercegovini. U: Jambrešić Kirin, R., Prlenda, S. “Promišljanje sjevera i juga u postkolonijalnosti. Radovi sa posljediplomskog seminara.
- Long, W. J., Brecke, P. (2003). *War and Reconciliation. Reason and Emotion in Conflict Resolution*. Cambridge: MIT Press
- Kesić, V., Mladjenović, L. (2001). “Laughter, Tears and Politics- Dialogue. How Women Do It”. In: Waller, M., Rycenga, G. (eds.). *Frontline Feminism. Women, War and Resistance*. New York and London: Routledge, pp. 40-43
- Knežević, N., Popov-Momčinović, Z. (2013). (ur.). *Uloga religije u pomirenju i tranzicionoj pravdi. Na prostoru Zapadnog Balkana*. Novi Sad: Centar za istraživanje religije, politike i društva
- Mlinarević, G. (2012). “Analiza feminističkih pisanja o tranzicijskoj pravdi s posebnim naglaskom na rasprave o ratnom seksualiziranom masilju”, *Dijalog*, 1-2, str. 139-174

- Melley-Morrison, K., Mercurio, A., Twose, G. (eds.). (2013). *International Handbook of Peace and Reconciliation*. New York: Springer
- Merdjanova, I., Brodeur, P. (2014). *Religija kao pokretač razgovora. Međureligijski dijalog za izgradnju mira na Balkanu*. Sarajevo: Centar za napredne studije
- Papić, Ž. (2012). „Bivša muškost i ženskost bivših građana bivše Jugoslavije“ U A. Zaharijević, Z. Ivanović i D. Duhaček (prir): *Žarana Papić. Tekstovi 1997-2002*, str. 179-199
- Popov-Momčinović, Z. (2014). “Procesi pomirenja u BiH: Rodna/e perspektiva/e” U A. Mahmutović i A. Delić (prir.): *Trauma, pamćenje, ozdravljenje*. Sarajevo: TPO Fondacija, str. 59-71
- Raffai, A. (2007). “Nenasilje- političko djelovanje iz stava neškodljivosti” U H. Rill, T. Šmidling, A. Bitoljinu (prir). *20 poticaja za buđenje i promenu. O izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*, Beograd-Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju, str. 12-30
- Stewart, V. (2003). *Women’s Autobiography. War and Trauma*. New York: palgrave macmillan
- Teidel, R. G. (2000). *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press
- Thomasson, J. (2008). *To Make Room for Changes. Peace Strategies from Women Organization in Bosnia and Herzegovina*. Kvinna till Kvinna: Johanneshov
- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press
- Wilkes, G. et al (2013). *Factors in Reconciliation: Religion, Local Conditions, People and Trust. Results from a Survey Conducted in 13 Cities Across Bosnia and Herzegovina in May 2013*. Sarajevo: Center for Empirical Research on Religion in Bosnia and Herzegovina & Project on Religion and Ethics in Making War and Peace, The University of Edinburgh
- Whitakker, D. J. (2002). *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World*. London and New York: Routledge
- Wingo, A. (2013). “Freedom in the Grounding of Transitional Justice”. In A. MacLachlan and A. Speight (eds.). *Justice, Responsibility and Reconciliation in the Wake of Conflict*. Heidelberg, New York and London: Springer, pp. 135-157

Ивана Миловановић^[1]

Универзитет у Новом Саду

Факултет спорта и физичког васпитања

Ана Марија Ивковић^[2]

Центар за развој заједница, Косовска Митровица

Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23-055.2(497.115)

КА „ОСВЕТЉАВАЊУ“ СИРОМАШТВА НА СЕВЕРУ КОСОВА (УСМЕРЕНОСТ НА СЕОСКО СТАНОВНИШТВО)^[3]

***Сажетак:** У раду се приказани резултати итеренској истраживања, реализованој на тему одлика свакодневице, уз усмереност на прејознавање сиромаштва међу сеоским становништвом на северу Косова и Метохије. Узорак сачињавају жене које живе у селима оштина Косовска Митровица, Звечан, Лейосавић и Зубин Пошок (N=12). Током реализације дубинских интервјуа са женама, старости од 14 до 65 година, у наведеним оштинама, примећен је широк дијапазон свакодневних животињих проблема жена (и њихових породица). Резултати истраживања указују на адекватност и одсуство вере у социјалне ресурсе, који би допринели унапређењу услова живота на селу. Иако веома ангажоване у сфери рада у породичном домаћинству, жене верују да је улога њихових мужева, браће, очева да ступе у контакт са представницима организација, тражећи помоћ. У малом броју случајева када су чланови њихових породица остварили контакт са представницима неке организације, кући су се враћали без конкретних информација о могућности да неки вид помоћи добију. Из тога следи да су породице у категорији сеоског становништва на северу Косова и Метохије, прејужене најпре „себи“, јер се по исказима истраживача подразумева да*

^[1] Доц. др Ивана Миловановић ради на Факултету спорта и физичког васпитања, Универзитета у Новом Саду, где предаје социологију и социологију спорта. контакт: ivana.milovanovic@uns.ac.rs

^[2] Ана Марија Ивковић је студенткиња дипломских мастер студија социологије на Филозофском факултету у Косовској Митровици. Ради као координаторка пројекта у Центру за развој заједница, у Кос. Митровици. контакт: ivkovic.anamarija@gmail.com

^[3] Рад је написан у оквиру пројекта „Важност родних питања: Сиромаштво и социјална укљученост – Ниво заштите у сеоским подручјима Косова и Србије“, у оквиру Регионалног програма подршке истраживањима у области друштвених наука на Западном Балкану (РРПП), који води Универзитет у Фрибургу, уз финансијску подршку Швајцарске агенције за развој и сарадњу (СДЦ). Мишљења изнета у овој студији су мишљења аутора и не представљају нужно мишљења Швајцарске агенције за развој и сарадњу (СДЦ) нити Универзитета у Фрибургу.

ће њомоћ добити само они који „имају некога у њим организацијама“. Такви искази, забележени у свим реализованим дугинским интервјуима, указују на одсуство транспарентности у раду њих организација, са једне стране, али и несигурности сеоског становништва на конкретније акције у циљу побољшања свакодневице, са друге стране.

Кључне речи: сиромаштво, жене, село, север Косова и Метохије.

УВОД

У академској, као и општој литератури у протеклим деценијама пуно се писало о Косову и Метохији^[4]. Новија историја КиМ, као покрајине у оквиру некадашње СФР Југославије, указује на убрзани (инфраструктурни) развој, који се одвијао у идеолошком кључу социјализма. Нагла урбанизација и индустријализација, довели су (као и у другим деловима те државе) до миграција из села у градове, а чешће “полутанство” – живот на селима, а рад у градовима. Довели су и до обавезног школовања деце и дошколовавања одраслих. Породични закон, изгласан 1954. године по први пут женама признаје право гласа на изборима, а децу рођену у брачној и ванбрачној заједници изједначава у погледу свих права. Оно што је свим осталим деловима друштва било својствено је еманципација у погледу фертилне активности жена, која је подразумевала рађање мањег броја деце и живот у нуклеарној породици. На КиМ је, међутим, и у оквиру снажне идеолошке трансформације друштва, одржан концепт вертикално проширене породице (у народу познатије као “заједнице” или “задруге”), која подразумева живот неколико нуклеарних породица под “једним кровом”. Хијерархијско, генерацијско и родно уређење таквих породица веома је стриктно. Оно је нарочито подразумевало субмисивну улогу свих жена, осим најстарије – мајке/свекрве – која је била “одговорна” за активности женског дела породице. Опстанак таквог породичног уређења нарочито је својствен сеоским срединама и демографски доминантној етничкој групи – албанској. Постојање такве породичне форме указује на снажне традиционално-патријархалне норме, које су на КиМ опстале и поред више деценија интензивних идеолошких промена, које је спроводила држава, а које су подразумевале “еманципацију” друштвених актера.

Последња деценија XX века означила је крах те државе, чији је епилог шест нових друштава, која пролазе кроз процесе постцијалистичке и постратне трансформације. Након двогодишњег етничког сукоба, јуна 1999. године, КиМ постаје територија под међународном управом, а од 2008. године једнострано проглашена независна држава. Шеснаестогодишњи постратни период подразумевао је бројне инсти-

[4] У даљем тексту КиМ

туцијалне и законодавне изазове, најпре у погледу изградње институција и законодавних оквира. Тај период, из перспективе “обичних” грађана није нужно завршен, тим пре што је свакодневица свих етничких, генерацијских, родних и образовних скупина становништва дубоко подређена дневнополитичким околностима и продуженом постсоцијалистичком и постратном трансформацијом на наведеној територији.

У средишту овог истраживања, међутим, нису сасвим сви, већ они “невидљиви” грађани – жене са села. Пратећи резултате објављених истраживања (РЗС, 2007; Цвејић и др., 2010), жене су двоструко маргинализовани друштвени актери и то првенствено на основу својих социо-демографских особености: рода, места становања, степена стручне спреме, брачног статуса. Отуда овај рад представља прилог социолошким истраживањима свакодневице и друштвеног положаја руралних жена, у постратним друштвеним условима. Специфичније, у раду је наша пажња била усмерена на жене које живе у породицама веома органичених материјалних ресурса, чије су последице дубоко укорене у свакодневицу.

Имајући у виду нашу усмереност да теренско истраживање обавимо у руралном просторном оквиру са женама наведених социоекономских карактеристика, неопходно је нагласити да је сиромаштво друштвени феномен, који није једноставно прецизно дефинисати. У социологији, и осталим друштвеним наукама, „истраживачи најчешће користе два приступа сиромашту: *ајсолутино* и *релативно сиромаштво*.“ (Гиденс, 2007: 317). Апсолутно сиромаштво подразумева одсуство елементарних животних услова, које даље води „преживљавању“ у сиромаштву (Вујовић, 2007: 517). Релативно сиромаштво, са друге стране, одређено је у односу на „укупни животни стандард који преовладава у одређеном друштву“ (Гиденс, 2007: 317). Уз то, постоје становишта која сиромашне сматрају „одговорним“ за своју животну беду, са једне стране и она која се темеље на ставу да је „друштво одговорно за животе појединаца који га чине“ (Вујовић, 2007: 517). Пратећи друго наведено становиште, чији заговорници наглашавају да је сиромаштво „резултат ширих друштвених процеса и структуралних неравнотежа због којих долази до неравноправне расподеле ресурса“ (Вујовић, 2007: 517), јасно је да сиромаштво пре свега подразумева низак животан стандард, маргинализацију појединца, или група, а уз могуће свеобухватне последице по појединца, или групу. Из тога следи да се појединци подразумевају сиромашнима уколико њихов „доходак и ресурси“ не омогућавају да остваре животни стандард који се сматра прихватљивим у друштвима у којима живе. Тако се сиромаштво јавља као „вишеструка угроженост“ у виду незапослености, ниског дохода, неадекватних стамбених услова и здравствене заштите, те баријере за доживотно учење, културу, спорт и рекреацију (Савет Европске уније,

2004). Имајући то у виду, сиромашни су „често искључени и маргинализовани и не учествују у активностима (економским, социјалним и културним) које представљају норму за друге, а често им није омогућен ни приступ фундаменталним правима“ (Савет Европске уније, 2004).

Сиромаштво се манифестује на многе начине, због чега оно може бити схваћено и као стање „које карактерише трајна или хронична оскудица ресурса, способности, могућности избора, сигурности и моћи које су потребне за одржавање животног стандарда, те остваривање других грађанских, економских, културних и социјалних права“ (Томић, 2007: 150). Из тога следи да су сиромашни људи рањиви, препуштени различитим животним околностима, над којима немају контролу, уз то неадекватно третирани и од стране државних органа задужених за пружање услуга социјалне заштите. Имајући то у виду, сиромашни друштвени актери искључени су и из процеса било каквог одлучивања и утицаја у локалној заједници и читавом друштву. Иако нема дела света имуног на сиромаштво, просторни оквир нашег истраживања специфичан је по низу већ поменутих (незавршених) процеса постратне и постцосијалистичке трансформације, у коме је рурално становништво додатно маргинализовано. С тим у вези, настојале само да теренским истраживањем „осветлимо“ одлике свакодневице руралних жена и њихових породица у постратним друштвеним условима, са посебном усмереношћу на указивање на сиромаштво у таквим контекстуалним условима.

Теренско истраживање реализовано је на северу КиМ, у општинама Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток. Узорак чини дванаест жена, старости од 11-14 година (Н=2), 15-19 (Н=2), 20-30 (Н=2), 31-45 (Н=2), 50-65 година (Н=2). Примењена техника истраживања био је дубински интервју. Истраживањем смо настојале да утврдимо одлике свакодневице сеоских жена на северу КиМ, као и евентуалне баријере у погледу приступа услугама социјалне заштите. Испитивале смо и да ли и колико су жене (и остали чланови њихових породица) преузеле иницијативу у активном тражењу помоћи од организација које пружају услуге социјалне заштите. Дубински интервјуи, обављени су и са представницима организација које пружају услуге социјалне заштите на наведеној територији. Ипак, у средишту овог рада јесу одговори испитаних жена и њихова перцепција сиромаштва у постратним друштвеним условима.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Најпре смо испитаницама поставиле питање о њиховој свакодневици: „Испричајте ми како изгледа један Ваш типичан дан“:

Јелена (60 година): „Пошто сам пензионер, моје овај имам пуно слободног времена а обавезе, једине обавезе су ми да гледам унуке и да се и да њима помогнем оно што им је потребно. Устајем ујутру од осам до девет сати, онда доручак, пошто имамо мало овде башту и цвеће око тога одрадимо оно што је потребно и онда следећи ручак а онда са децом, помажем им око домаћих задатака.“

Милица (51 година): „Дан, па шта ја знам, радно. Ујутру устанем нормално попијем то из здравствених разлога које сам вам причала, попијем чај себи, на пример све зна се јутарње. Кући имам стоку, имам овце, козице, носиље, кокошке, ове товљене пилиће, то прво све обредим доле, наредим шта треба, ако треба хлеб, замесим хлеб, ставим ручак да се кува, помогнем снаји са децом, то је нормално, да не би она на пример судове оперем, веш прострем, пеглам, у међувремену да напојим свиње доле, значи целог дана сам активна у том послу. Тако после поподне кад ми муж дође с посла, три пола четри ја што завршим, завршим, потрудим се све да завршим да ме не би после увече то уморну чекало, одем доле у башту са њим кад је радна сезона ко што је сад почела пролећна сезона, ја одем доле у башти, посијемо шта треба, урадимо шта треба. волим исто пуно цвеће тем волим да се бавим које ето још нисам изнела неке мушкатлице, то понешто сам изнела, волим да ми је чисто, волим да, трудим се пошто сам на селу и ево живим ако синови имају нове куће, ја живим овде, реновирала сам у кући, волим да ми је то што је тип топ. Ја сам много времена, значи брзо дан прође, који се ја уморим од тога, неки пут има дана када ми буде тешко, када ме глава много заболи, реума која спондилозу од тога патим већ седам година без моје проблеме што сам се оперисала и то све, одморим, легнем, значи кажем снаји ја више стварно данас не могу, осећам се лоше, па накључам се тим неким таблетицама за реуму, попијем и легнем. Значи после будем свежа, небитно да је то дванест до два или од два до три, три, то је период када мене ухвати, поготово када је промена времена, легнем, баш оно, не то што ми се спава, но заспим и ваљда ми се то мало буде после лакше и ја, даље стартујем са послом, значи не глумим болесника, идем даље. Ту имам унукице, које имам четри унуке, два одонуд она баба очешљај ме, она баба пишки ми се, промени ме, разумеш ме, све је то активно целог дана, како значи устанем од ујутру до увече, ја е после увече се можда преморим мало, волим телевизију да гледам, волим да прочитам исто, ако сам на селу и сељанка, мислим ја, ипак све волим али најмање волим да оставим сад посао и одем по комшилуку и да тамо, не разумеш не то што ја мрзим тај комшилук то, него губим време, значи ја само дан губила ако сам отишла пола сата, осим до те јетрве одем ту на ту кафу и тако те ствари. То је цео мој дан.“

Марија (34 године): „Па, устајање у шест, одлазак на посао, на брзој храни до три, у три долазак кући, спремање ручка, обавезе према деци домаћи, прање, чишћење по кући, свакодневно, село и тако изгледа један свакодневни дан.“

Ана (27 година): „Устајање у седам сати, сређивање стоке, мужа краве, спремање доручка, вођење ћерке у школу у дванаест, до четири са сином у башту, од четири, у четири сата идем ћерку да узмем, враћам се кући значи до седам сати, седам опет сређивање стоке, спремање вечере, деца на спавање и то је то, тако један дан изгледа. Значи башта, стока и деца.“

Здравствено стање испитаница и њихових укућана сматрале смо значајном компонентом свакодневице, због чега смо поставиле питање: „Јесу ли сви здрави у кући или нису?“

Јелена (60 година): „Пре, можда десетак година, пре него што смо дошли овде, ја никад нисам посећивала лекара, осим оне редовне контроле, годишње и тако, да једноставно да, да проконтролишем здравље, како сам дошла овде, то су били јаки стресови после седамнестог марта, имала сам јаке стресове и лечила сам се годину и по дана код неуролога, неуропсихијатра и неуролога и после тога било ми је добро а у оном периоду била сам баш критична.“

Милица (51 година): „Па знате шта, тренутно здравствена ситуација која не придајем много важности, не глумим болесника, није лоше задовољна сам, идем на контроле редовно, била сам на три сад на шест месеци, е овако шта мени то ме мало мучи, које немам времена да одем па кажем биће боље, добро ми је сад, разумеш то су све моји који ја сама себе да не дангубим да не идем по тија лекари, је л' ти лекари су ми више знаш како да ти не ка... Добро сам, тренутно добро, значи чим могу све овако да активно послу разумеш. Имала сам на грлићу материце карцином и то сам оперисали у Нишу на хирургији, тамо сам имала тим лекара, да сам стварно презадовољна, да су стварно што се тиче не би можда стигла до овде да није да, да, да је то све било четири године од четрнаестог јуна како сам то завршила с' тим.“

Даница (31 година): „Нису, значи ћеркица, ова мала, значи четири године, она није добро, она се родила пре времена значи и од тад, значи не прича ништа, она само чује а ништа не прича, ова мала сад, она значи није здрава, ови су сви здрави. Приметила сам кад је имала годину дана, значи није рекла ни мама ни тата, ништа, само тражи са рукама, то је то, ништа значи. Били смо у Краљево тамо, прегледале су је оно, али они су рекле да је све нормално, а ја примећујем значи да она ништа не разговара, нити да тражи да једе ил' било шта, само чује и прави са руке шта она оће.“

Одговори на питање о здравственом статусу чланова породица, показали су да је свакодневица испитаница оптерећена не само лошим економским условима већ и здравственим проблемима. У случају испитаница средње старосне доби, оне саме суочене су са здравственим проблемима попут карцинома или проблема психичке природе, условљених присилним миграцијама на север КиМ. У случају неких млађих испитаница, реч је о болесној деци, којој не могу да приуште лечење у већим здравственим центрима. Испитаница, ромске етничке припадности чија кћерка ни после навршене четврте године није проговорила, не говори отворено о баријери коју у лечењу представља њихова етничка припадност, али говори о занемаривању коју доживљавају од стране лекара, као и томе да на „лекарској комисији“ у Заводу за здравствено осигурање никада нису могли да добију упут за лечење детета у великим клиничким центрима у централној Србији. Такви одговори већ на почетку разговора указују на неједнак третман неких пацијената у државним здравственим установама, који је у сфери свакодневице усложњен чињеницом да због одсуства материјалних ресурса, људи не иду самоиницијативно на лечење ни у приватне здравствене установе. Такав здравствени статус неких чланова породице дубоко утиче на свакодневицу читаве породице, чији су сви ресурси усмерени на излечење тог члана. Наведени одговори водили су и питању: „Да ли Вам је потребна помоћ око нечега или није?“

Ана (27 година): „Па не знам како, која врста помоћи, једино то значи у раду, кад радимо, то деца што ме спутавају, волела би кад би могла дете негде да оставим да би могла да завршим посао, да стигнем на време. Ја кад радим поведем дете, седнем га у башту, завршавам посао, оно седи на врх баште док ја завршим или га одведем у шталу у просторију посебно ставим столицу, дете седне док ја помузем краву, или ћеркица пође припази га, значи пошто сад има теле које смо оставили да држимо и онда не смем самог да га остављам, мора да пође да га припази. Тако и башту, тако и кад одемо да пластимо. Прошле године је био много мањи, скоро цела година дана носили смо га, ја и супруг, и ћеркица у ливаду у хлад. Ставим ћебе, она га пази док ми пластимо. Ето, на пример то плашћење, ту су и змије и дете је мало али све кад човек мора значи мора да га заврши. То ако оставиш кад већ се с тим бавиш нема, мора да се заврши до краја.“

Јелена (60 година): „Па с обзиром да сам релативно доброг здравља, обавим све сама, још увек ми није потребна нека друга помоћ, нега и тако нешто, све то обавим сама. Овај, е сад ћу оно што мени, што мене боли, мени деца немају посао, раде приватно и син и снаја, имају троје деце, ниједно немају посао ниједно не иде радни стаж, приватно што уради приватно што заради, ето то, мени сад, ја за себе лично ништа ми не треба, ал’ ми је деци потребно то посао им је потребан,

само кад би једно од њих могло да нађе посао и да себи сутра обезбеди какву такву будућност, кад буду у мојим година да нешто прима да има неку пензију, шта ће да ради, шта ће они да раде кад дођу у шездесет пет година или седамдесет а немају право на пензију, ето то је та.“

Сања (29 година): „Па помоћ у смислу, ето сестра не ради, завршила је факултет, пет година, не ради, и просто како да ти кажем, не знаш коме би се обратио, знаш и сама како то данас функционише, или имаш неког, или вероватно неки новац негде, треба неком да се да, не знам како то иде али чим не ради пет година да ту постоји нешто, нема, нема могућност свуд је пуно а и да има услова како да ти кажем свако неко свог да ли политички да ли приватно не знам ни сама е у том смислу да.“

Милица (51 година): „Овај син што ту тренутно што има четворо деце, што не ради, снајкица и она млада се удала, ето почели су то кућу, он би желео да направи, то смо гледали некако да неки кредити ил’ код невладине организације те нешто да да би добио ко што су други јачи добијали, хтео је неку шталу да направи да би товио јунад, кокошке, пилиће и те ствари, ал’ ми то нисмо немамо никога да би дошли до те, до те праве особе која би то стварно право уложили и то урадили, ето то је овом сину жеља, овај исто има недовршене и он такорећи ето кућу, и он би нешто ево мучи се чува неку краву горе, жена која му ради, млада женица, снаја, мислим снаје су ми феноменалне, ја ти опет кажем, пред њим могу да ти кажем исто и ето то би ми било неко, ето нека помоћ и то.“

Невена (14 година): „Па мајка се много пута обраћала на пример општини за посао, државни посао, јер она ради, ради у продавници приватно, у којој прима петнаест хиљада и то баш, ја и сестра се школујемо и сад, потребно нам је све, сваке године све више и више, јер много пута се обраћала општини али они се баш не одазивају томе, тако да ништа сад, добила је неки посао у дому културе али то опет нема решење, ништа значи могли би да је избаце сваког пута, сваки дан, ту прима седамнаест хиљада, ништа нешто немамо баш.“

Марија (16 година): „Па потребна нам је помоћ на пример у неким стварима што се тиче куће, зато што мама има малу плату, не можемо да купимо на пример неке нове, већином су то неке старе ствари, ето чисто то.“

Одговори испитаница у директној су вези са њиховим социо-демографским обележјима, као што је старост, професија, односно искуство мајчинства и старост деце. Тако су испитанице, које су уједно мајке мале деце приморане да учествују у свим кућним и пољским радовима, иако неретко њихову децу нема ко да причува, чак и ако

живе у вертикално проширеној породици. То је условљено чињеницом да пољски радови захтевају ангажовање свих радно способних чланова породичног домаћинства, због чега неке од испитаница и тако малу децу воде са собом на њиву. Уједно, испитанице старије доби, чија деца су незапослена (у државном сектору) показују бригу за будућност не само своје деце, већ и унучади. Рад у приватном сектору на северу КиМ, због нефункционалности државних инспекцијских органа, подразумева само лични доходак без здравственог и пензионог осигурања. Како рад у државним институцијама, са друге стране, подразумева пензионо и здравствено осигурање, сигуран „доживотни“ посао, уз релативно високе и редовне доприносе, бонусе, могућност запослења других чланова породице, али и бољи друштвени статус – међу грађанима су увек пожељнија радна места у јавним предузећима и државним организацијама.

Одговори испитаница јасно указују на потребу сеоског становништва за услугама социјалне заштите, због чега смо и поставили питање: „Да ли сте или нисте уопште, Ви или неко из Вашег домаћинства покушали да ступите у контакт са неком организацијом која пружа помоћ?“

Марија (34 године): „Ишли смо код председника општине Лепосавић, али код њих је прво тешко да се оде, да те приме а после кад одемо они кажу ради муж и то је довољно. Онда каже: ‘па седите кући рађајте децу, а муж нек ради’, а притом што тој деци треба да се обезбеди много више, то није битно. Ишла сам и у Националну службу за запошљавање. Оно кад се јављам на Завод они питају да ли бисте нешто ви, имао је конкурс за курс компјутера или језика, не знам ти шта све, да ли би нешто или кад они буду звали да ли бисмо ми заинтересовани, мислим наравно сам рекла да сам заинтересована али они нису звали, ни за шта. Било је за енглески, за стране језике, за компјутере, за фризерски, за маникир, било је у вези хране тако нешто да, као кување тако у ресторанима, обука попут куварице или конобара. Ја сам значи се сагласила са храном пошто то волим ето ако испадне шанса да ли може, значи шта, шта, моје опредељење је било за храном, небитно шта али да кренем у некој кухињи да радим, и то је само било питање и више нису звали више нису питали. Дан данас идем у тај завод да оверим картон. Прими ме лице које ради, које оверава картон: ‘добар дан, дошла сам да оверим картон’, он напише када следећи пут треба дођем, хвала лепо довиђења и то је то. Никада нисам ни чула да је неко добио посао преко тог завода за запошљавање.“

Теодора (29 година): „Закажеш код председника општине. Има рецимо одређени дан за пријем грађана, закажеш и онда одеш тамо, чекаш једно три, четири сата да те прими, јер уђе тако један па други, па трећи, па пети, и онда док дођеш на ред јер си обичан човек, испирчаш

му ситуацију, он то све зна, све разуме али од помоћи богами тешко, како да ти кажем, биће стрпи се сачекај и тако пет година ето ти, а наравно примања има, свуда. Ја сам посао добила преко везе, после неколико година тражења. И како да ти кажем, иако смо ми приватно добри, близу живимо, на комшилуку смо, малтене смо цео живот заједно, уопште није пријатно кад ти мораш да се молиш, чини ми се много ми лакше кад ја људима могу да изађем у сусрет, да им помогнем у било ком смислу а не врло непријатно, просто размишљаш прво оно кучи, па шта ћеш да кажеш, па како да кренеш, па па онда цела та аго-нија годину иди овде иди онде, зови оног, зови оног, катастрофа, али опет кажем да није било њега ја ни дан данас не би радила, тог неког човека.“

Ана (27 година): „Обратили смо се, ја мислим да је то било ове године или прошле године, сад ћу да вас слажем, у Лепосавићу, преко пута хангара је нека организација, тада су се делиле пољопривредне машине. И ми смо баш писали то *сунце* и ту балирку и плугове, јер то нисмо имали, оно је требао да прође неки рок од петанаест дана од кад попуњаваш тај формулар, ако те за тих петнаест дана позову онда си нешто од тога добио, међутим прошло је то, прошло је много вре-мена, нису нас звали, и тако да нисмо ни добили то. А то је неко човеку, супругу рекао у Лешку, да постоји то да се пише, јер више народа је то знало, више је било упућено. Ми смо опет мало даље од Лешка и онда тешко и чујеш тако неке ствари. И онда му је тај човек рекао да постоји то у Лепосавићу да се пише, да су ти људи ишли писали, онда смо ми отишли, узели формулар, попунили, предали али нисмо добили ништа. Ја сам стекла утисак да то, да је можда лупам сад један, два човека су то знали а онда су они ближњима рекли, такав сам утисак стекла пошто није било гужве, чујеш негде неко је добио ал’ ти немаш појма ни ко је та особа ни одакле је то добио, значи имала сам такав утисак да је то само онај што ти је свој, што га знаш њему си рекао, њему си завршио посао, барем сам ја такав утисак стекла, јер више људи је писало то, више, одавде баш са ове територије знам да је више људи то писало нико није добио ни ада ништа, значи писани су и плугови и сејачице и лупам сад дрљаче трактори, култиватори, нико ништа није добио.“

Милица (51 година): „Ми смо ишли предавали папире у Лепосавићу преко пут Гоцета као писало се те машине те пластеници, ето ја би на пример имала жељу да добијем један пластеник, све је то сити-ница који добијају по пет пута овде у селу ето тај из села да не набрајам ту, ружно ми је то, али ми нисмо знали коме да се обратимо, мислим има људи који се пробили, сви исти добијају, али ето ми смо писали, нисмо ни овег пута ушли у тај круг, то зна Марина да смо ми смо...“

Одговори испитаница указују на то да су оне или неко од чланова њихових породица покушавале да ступе у контакт најпре са представницима локалне самоуправе, а потом и представницима неких организација цивилног сектора, за које су путем гласина у селу, чуле да могу бити од помоћи у виду давања донација кроз радне машине или пластенике. Ипак, ниједна испитаница није добила такву врсту помоћи, а све наводе да „има људи из села који су по неколико пута помоћ добили, иако им објективно није потребна“. Најпре стидљиво, а потом све отвореније, испитанице су у разговорима указивале на непотизам и неопходност поседовања „јаке везе изнутра“ уколико се жели помоћ и државних и невладиних организација. Са друге стране, ниједна испитаница није знала да наведе назив неке организације цивилног сектора која дели помоћ или људи који у њима раде. Та врста неупућености указује на недовољно ангажовање жена и осталих чланова њихових породица да активно траже помоћ, односно на висок ниво необавештености сеоског становништва о активностима организација анагажованих у систему социјалне заштите. Локална заједница, представља истовремено просторну и друштвено функционалну средину (Митровић, 1998: 287), због чега је неопходна локална иницијатива „којом мештани обављају различите друштвене делатности са циљем задовољења својих друштвених потреба“ (Аритонових, 2010: 192). Међутим, наше истраживање показује да све информације које дођу до испитаница и осталих чланова њихових породица, могу бити окаректерисане као гласине. Искуство једне испитаница са Националном службом за запошљавање такође говори о немогућности добијања посла кроз ангажовање те државне институције. Сведочење да никада није чула да је неко добио посао преко те службе, да су је службеници службе више пута упитали шта је то што би она радила у виду обуке, али и да није било конкретног резултата тих упита, то јест, да никада није позвана на било какав вид обуке, те да се њен контакт са овом институцијом сводио на пуко „оверавање картона“, говори у прилог томе. Осим тога, испитаницама смо поставили и питање: „Колико људи знате који су добијали помоћ од таквих организација?“

Милица (51 година): „Немам појма, они неће да кажу право, право, неће да кажу разумете драга моја, зато што на пример ја сам добила што би морала теби да кажем, да би ти мош на пример то је љубомора која постоји на селу што ја то не волим и не волим у контакт да улазим и у те приче само.“

Теодора (29 година): „Па, нико то не каже отворено да је добио помоћ, али неке ствари видимо и својим очима. Па овде код нас ја мислим да је то, да л’ је овај Црвени крст, или ја не знам где тачно они сад достављају ту помоћ, искрено да ти кажем нисам стварно видела никад да је то стигло рецимо у Црвени крст, да је ту било па да се ту

делило. Мислим да се то много пре подели него што уопште и дотле стигне. Искрено да ти кажем нисам видела, али знам рецимо немогуће је да у једној кући има три, четири шпорета, мислим шта ће ти? Објасни ми шта ће ти! Нераспакована три, четири шпорета. Рецимо, навела сам шпорет, брашно, шећера, ма магацин, мислим то је стварно, само будала не може да закључи да је, ил' је то можда неки поклон, не знам а знам да људи стварно који немају, немају право на то, и мора да обезбеди да купи и да, а неко ко има много више користи то.“

Одговори испитаница потврђују став о недовољној обавештености грађана о врстама помоћи које неке организације пружају са једне стране, али постојању гласина о „неким људима“ који помоћ примају, са друге стране. Из разговора са представницима организација, чији наводи нису део овог рада, чуле смо да активно раде на пружању помоћи сеоском страновништу. Испитанице, које су део нашег узорка ту врсту помоћи нису примиле, и тврде да рад тих организација није транспарентан, самим тим што информације не долазе равномерно до свих грађана. Отуда и толико простора за незадовољство испитаница, које је изражено тврдњама да „они који већ пуно имају“ додатно добијају и помоћ. Ипак, када им конкретније поставимо питање и таквим људима, повлаче се говорећи да нема потребе да оговарају, али да је чињеница да они којима у селу помоћ заиста треба ту помоћ не добијају. Ти одговори, ипак указују на недовољно ангажовање истакнутих мештана или представника села, који у уобичајеним друштвеним околностима „посредују између глобалног друштва и сељачког колектива“ (Митровић, 1998: 46). Уместо да ауторитет тих појединаца буде иницијална снага реализовања локалне иницијативе и помоћи најугроженијим мештанима у селу, испоставља се да су најугроженији препуштени „себи“ не само на глобалном, већ и нивоу локалне заједнице. Уједно, испитаницама смо поставили питања о томе каква врста помоћи би требало да постоји у селу, са једне стране и како сами мештани села могу унапредити услове живота у селу, са друге стране.

Ана (27 година): „Па кажем вам, они који се информишу задрже за себе ту информацију, нико неће то да шири, свака гледа свој интерес, свака гледа себе да, да подмири а други нема везе, значи нико неће никог да информише, било ко да зна, било ко какву помоћ да добије оно што може се прекрије свака ће да прикрије. А шта сами можемо? За осам година колико сам у браку један председник села, пре неких пар година можда било, пакети се неки делили, намирнице уопште, то је било обавештење, колико за осам година што овде живим.“

Милица (51 година): „Па ја мислим да може. Ја би мислим да може ако, ако већ постоји те организације и ако постоји нека правда и ако постоји на списку једна иста особа, нек је то ја, значи да, да видимо,

можда једна већ тај добијао годинама, задњих ћетри пет година у било чему ил' те култиватор, добијали су и култиватор људи који ето не могу сад ми паде на памет или тај пластеник или то воће или те саднице било шта дај да променимо, да видимо, можда је тај јесте ту дај неком другом у том селу ако постоји реалност и правда драга моја. Ето то сам хтела само.“

Марија (16 година): „То би била новчана помоћ, онда грађевински материјали, одећа, обућа, тако, предмети на пример за школу, књиге, свеске и то. Ето грађевински материјал чисто за проширивање јел' овде има доста, кажем вам више чланова који живе у малим просторијама, то највише, инаше ово остало па и није толико неопходно.“

Као конкретан пример како би могло да се помогне социјално угроженом становништву, ова шеснаестогодишњакиња наводи: Марија (16 година): „Па могла би на пример око тих послова, нешто бих ја могла да помогнем за њих, гардеробу на пример, дајем пример кад ми се омали, дајем деци којој одговара и тако.“

Невена (14 година): „Па, прехрамбрена помоћ, нешто од хране, хигијена, не знам, можда мало више новчане помоћи, то је некако најбитније, не знам шта би још можда додала. Па помоћ, то на пример ето као, као моју мајку што су одбили за тај посао, још многе друге одбијају, некако све раде погрешно, бар по мом мишљењу, излазе у сусрет некима којима то и није толико потребно, а запостављају људе којима, којима, можда зависе од тога, не знам.“

Ова испитаница је затим и навела конкретан пример, из перспективе четрнаестогодишњакиње, како би мештани сами могли да унапреде услове живота на селу.

Невена (14 година): „Па не знам, можда више мало, више сложености да буде, једни другима да помажу, не знам сад баш, неко ко би мого то. Па не знам, ми смо често пута на пример организовали преко школе нешто да скупимо новац за неку хуманитарну радну акцију, или тако нешто, једино тако, не знам неки други начин.“

Нешто старија испитаница је говорећи о врстама помоћи навела пример неасфалтираног сеоског пута.

Маша (18 година): „Па овај, ево у вези села било је лепо, зато што је овде било мрачно, и они су изградили ове светиљке што је баш лепо од њих, је л' кад иде неко мраком оно није баш ни пријатно, овај, па не знам исто горе за пут, где сте били прошли горе, хтели су да асфалтирају и тако сваке године пошто имају рупе и оно баш би било лепо по том питању да се одради, али овај они су, село ко село, никада не може баш да се сложи, неки хоће, неки неће, овај, неки живе на путу па их баш

брига за горе, овај, а баш је лепо што се тиче тога, јер имају оно баре, и канал је поред и оно баш би било лепо да се то одради, али већ две године покушавају, видећемо шта ће бити на крају.“

Говорећи о томе како би сами мештани могли да помогну другим социјално угроженим мештанима села, односно како сами мештани села могу унапредити услове живота у селу, ова испитаница објашњава.

Маша (18 година): „Па наравно да би могли, али сад зависи, имамо људе који неће, који интересује, којих интересује само њихов живот, њихова имовина, њихова породица, и тако да их баш брига за друге, битно је да ураде свој посао, а међутим постоје људи, који би више урадили за друге него за своје.“

Она, међутим, наводи и то како би она могла да учини нешто, а при том наводећи случај једне самохране мајке двоје малолетне деце.

Маша (18 година): „Па овај помоћ, наравно да би могла да јој, оно помогнем, овај, на пример она стално иде оно да оде до Митровице, да им приушти храну и тако то, и онда треба јој да јој неко причува децу, и да остави кућу саму, на пример она када би затражила помоћ ја бих увек била ту, не би било никаквих проблема, увек бих помогла.“

Одговоре испитаница можемо сврстати у две групе. Иако је више оних који указују на то да „неко други“, то јест „неко ко одлучује“ треба да препозна потребе сеоског становништва, а потом те потребе и оствари, постоје и мишљења која указују на неопходност веће солидарности и самоорганизовања мештана села, у циљу унапређења животних услова и свакодневице. Такви одговори својствени су најмлађим испитаницама, које су социјализоване управо у ратним и послератним друштвеним условима, док је старијим испитаницама и даље својствено уверење да је „држава“ та која мора водити рачуна о свим својим грађанима. Уз то, одговори неколико испитаница које наглашавају да помоћ увек добијају „једни исти људи“, компатибилни су Банфилдовој синтагми „фамилијарног аморализма“, која подразумева неопходност увећања материјалне предности домаћинске групе у што краћем року, пошто се претпоставља да и други то раде (Митровић, 1998: 380). *Морална криза* на коју је упућивао још Сретен Вуко-сављевић „указује на утицај глобалних друштвених односа на сеоско окружење“ (Аритонович, 2010: 197), које је у нашем истраживачком оквиру оптерећено сиромаштвом, чији су ефекти нарочито видљиви у фази постсоцијалистичке и постратне трансформације.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У раду смо приказале основне налазе добијене теренским истраживањем реализованом на тему одлика свакодневице сеоских жена у постратним друштвеним условима са једне стране, али препознавања потреба сеоског становништва и информисаности жена о расположивим услугама социјалне заштите у њиховом животном окружењу, са друге стране. Резултати указују на тешке животне услове, припадница свих старосних скупина, имајући у виду да различите животне доби подразумевају различите потребе и проблеме. Тако удате испитанице, мајке мале деце немају услове да децу оставе у вртићима док су оне запослене на пољопривредним имањима, у сезони пољских радова. Старије испитанице немају финансијске могућности да плате све потребне лекове и медицинске анализе. Најмлађе испитанице наглашавају неопходност материјалних ресурса, али и помоћ у виду грађевинског материјала, одеће, обуће, предмета за школу, храни, па и производима за одржавање хигијене.

Са друге стране, одговори испитаница указују на одсуство иницијативе и свести о потреби да се сами мештани села организују, у циљу унапређења животних услова и свакодневице уопште. Уз опште незадовољство и став да сви који успеју да неку помоћ добију, то ураде захваљујући познанствима са „правим људима“, испитанице остају разочаране уз осећање „препуштености себи“, које изнова подразумева самосталну борбу са свакодневним животним проблемима. У постратном социокултурном оквиру, какав север КиМ јесте, приоритет је очување безбедносне стабилности, али вишегодишња нестабилност дубоко је утицала на укореењивање апатије међу друштвеним актерима, која у спречи са мишљењем испитаница да је напожељније запослење у државној управи, не отвара довољно простора за самоиницијативу и активизам чланова сеоских локалних заједница. Са друге стране, иако у овом раду нису приказани резултати интервјуа обављених са представницима владиних и организација цивилног сектора, која пружају услуге социјалне заштите, важно је нагласити како смо сазнале да (неки) чланови сеоских заједница помоћ добијају, што упућује на закључак да помоћ није равномерно дистрибуирана, да не постоји јасан план рада у систему пружања услуга социјалне заштите, да помоћ не добијају сви којима је потребна, као и да рад наведених организација није транспарентан. Такви налази уочени током теренског истраживања указују на неопходност интензивнијег рада наведених организација, али и активизма сеоског становништва, које је и у географском погледу дислоцирано од урбаног окружења и доступности информација. Тако „неповољнија“ стартна позиција у односу на градско становништво обавезује представнике села и пред-

седнике месних заједница да много интензивније обавештавају сеоско становништво о свим расположивим услугама које пружају организације које се баве социјалном заштитом и организацијама које оснажују сеоско становништво у, примера ради покретању сопствених малих предузећа. Обавезује, међутим, и саме жене и чланове њихових породица да активније покажу интересовање у тражењу помоћи, и поред присутне апатије и уверења да ће сваки покушај добијања помоћи или покретања сопственог посла, бити осујећен.

ЛИТЕРАТУРА

- Аритонових, И. (2010). Свакодневни живот и самоорганизовање мештана у српској енклави Прилужје на Косову и Метохији. Баштина, св. 29, стр. 187–205.
- Аритонових, И. (2013а). Препознавање улоге жена у постконфликтним условима свакодневног живота на Косову и Метохији: Културно наслеђе Косова и Метохије, стр. 77–88.
- Аритонових, И. (2013б). Бриселски споразум и локални избори на Косову и Метохији – ставови Срба из централног дела покрајине. Баштина, св. 35, стр. 363–379.
- Вујовић, С. (2007). Сиромаштво: Социолошки речник. ЗУНС, стр. 517–518.
- Гиденс, Е. (2007). Социологија. Економски факултет, *Београд*.
- Информатор – економско оснаживање жена у руралним подручјима северног Косова, Удружење жена Сабор
- Марковић, О. (2014). Предузетничке инклинације жена са села”. Кос. Митровица: Зборник радова Филозофског факултета, ХЛИВ (2)
- Марковић, О. (2013). Радни статус жена са села северног Косова и Метохије. Кос. Митровица: Зборник радова Филозофског факултета, ХЛИИИ (2)/2013
- Миловановић, И. (2014). Свакодневица жена у постратној породици – случај севера Косова и Метохије. Социолошки годишњак, бр. 9, стр. 7–21.
- Митровић, Милован (1998). Социологија села. СДС, Београд.
- Савет Европске уније (2004). Заједнички извештај Комисије и Савета о социјалној инклузији, стр. 8
- Уједињене нације (1995). Копенхашка декларација и програм акције: Светски самит за социјални развој, Њујорк <http://www.un.org/documents/ga/conf166/aconf166-9.htm>
- Томић, Велинка (2007). Сиромаштво и социјална искљученост – основне дефиниције и индикатори. Социолошка луча, I/2, стр. 149-166.
- Цвејић, С., Бабовић, М., Петровић, М., Богданов, Н., Вуковић, О. (2010). Социјална искљученост у руралној Србији. Београд: Програм Уједињених нација за развој (УНДП), Србија.

Ivana Milovanović

University of Novi Sad

Faculty of Sport and Physical Education

Ana Marija Ivković

Communities Development Center, Kosovska Mitrovica

TOWARDS “REVEALING” OF POVERTY IN NORTHERN KOSOVO (FOCUS ON THE RURAL POPULATION)

Summary: *The results presented in this paper came from a field research, performed in order to explore characteristics of daily life and determination of poverty within rural population in the north of Kosovo. The sample consisted of women who live in villages in municipalities of Kosovska Mitrovica, Zvečan, Leposavić and Zubin Potok (N=12). During the performing of interviews with women, age from 14 to 65, in municipalities mentioned above, we noticed large scope of daily life problems those women are facing (as well as their families). Results acquired indicate apathy and the lack of faith in their own resources, which would promote their living conditions. Despite the fact that those women are greatly engaged in working within their family households, they believe that the role of their husbands, brother and fathers is to contact the representatives of different organisations, in order to seek for help. In very few cases, when family members did contact representatives of some of the organisations, they would be returning home without any concrete information on possibilities how to actually get any kind of help (aid). Having that said, it appears that the families belonging to a category of rural population in the north of Kosovo, are primarily left to their own, because according to interviewees' statements, the aid will receive only those “who have somebody in those organisations”. Such statements, recorded in all in-depth interviews performed, indicate lack of transparency in work of all organisations (both state and civil sector), which, at the same time represents the very first step in necessary change of work policies of those organisations.*

Key words: *poverty, women, organisations, village, north of Kosovo.*

Соња Т. Кузманчев-Станојевић^[1]

Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатић

Нови Сад

Жолт К. Лазар^[2]

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Србија

Прегледни рад

UDK: 316.344.23:2

СИРОМАШТВО И РЕЛИГИОЗНОСТ

Сажетак: У раду се фокусира на проблематизацију резултата нових емпиријских истраживања о вези између сиромаштва и религиозности. Сва ова истраживања потврђују секуларизациону тезу о неадекватној корелацији између степен религиозности и богатства некој друштва. За овај рад је првенствено од значаја да се утврди зашто је међу припадницима сиромашнијих друштва религиозност већа, односно да се укаже на сиромаштво као „друштвену ситуацију“ која може довести. С друге стране, у разматрању питања зашто степен религиозности варира између земаља са истим или сличним нивоом развоја, указује се на проблем растуће економске неједнакости и последице које производи на степен религиозности људи, како у сиромашним, тако и у развијенијим и богатим друштвима. Закључак је да класичну секуларизациону парадигму треба доунијети објашњењем утицаја неолибералног капитализма на све сегменте друштва и културе, па тако и на религију.

Кључне речи: сиромаштво, религиозност, економска неједнакост, неолиберални капитализам.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Галуп деценијама уназад спроводи истраживања како би утврдио и континуирано пратио степен религиозности становништва на светском нивоу. Међу тим истраживањима могу се наћи и подаци који пореде степен религиозности становништва по појединачним државама и њихов животни стандард. Према истраживањима из 2009. године најрелигиозније земље света су релативно сиромашне земље са *per capita GDP*-ом испод 5000\$. Ово, према датим налазима, оцртава снажну везу између социокономског статуса земље и религиозности њених станов-

^[1] skuzmancev@gmail.com +381 63 7236901

^[2] zolt@neobee.net +381 64 1532307

ника. Изузетак представља САД као једна од најбогатијих држава света, у којој се проценат религиозних, према овим истраживањима, креће око 65%. Ранија истраживања из 2007. и 2008. године показују скоро идентичне трендове, уз већи број држава укључених у истраживање.^[3]

Истраживања *индекса религиозности и атеизма* које је Галуп спровео крајем 2011. и почетком 2012. године показују сличне трендове, с тим да је у овом истраживању на основу другачијег питања мерен степен религиозности испитаника, али су и подаци о животном стандарду поред *per capita GDP-a (ppp)* утврђени и према *нивоима прихода* за сваку појединачну државу укључену у истраживање. Укрштањем података о степену религиозности и нивоима прихода добијени су резултати о паду самоидентификованих религиозних испитаника са порастом дохотка. Глобални тренд показује, наводи се у истраживању, да је религиозност већа међу сиромашнијима, те да су испитаници са најнижим приходима религиознији за 17% од испитаника из групе са највишим приходима.^[4]

Наведена истраживања су само део бројних других како Галупових, тако и других сличних истраживања која неспорно детектују постојање везе између богатства/сиромаштва земаља и степена религиозности њених становника. Слична истраживања рађена су и деценијама уназад у оквиру *World Values Survey* и *European Values Survey*. Сва она показују сличне резултате: *генерално говорећи, у сиромашнијим земљама светија религиозност је већа него у бојатијим земљама*. Једно од новијих истраживања које такође детектује наведену везу је и истраживање Истраживачког центра Пју (*Pew Research Center*), које је посебно интересантно због питања која су постављена у истраживању. Ово истраживање није се служило само стандардним индикаторима за одређивање религиозности људи, него је хтело да испита ставове о повезаности потребе за моралношћу и добрим вредностима у светлу веровања у бога. Резултати ових истраживања, спроведених у 40 држава света, у периоду између 2011. и 2013. године, показују да су људи у богатијим земљама – рачунато преко *per capita GDP (ppp)* – мање склонили ставу да је неопходно веровати у бога како би се био моралан и имале добре вредности, него људи у сиромашнијим земљама (где се као изузетак опет појављује САД)^[5].

[3] Галупово истраживање из 2009. године рађено је на репрезентативном узорку у 114 држава света, док је истраживањима из 2007. и 2008. године обухваћено чак 143 држава и територија. Интернет извор: <http://www.gallup.com/poll/142727/Religiosity-Highest-World-Poorest-Nations.aspx>

[4] Овим истраживањем је обухваћено 57 држава и укупно 51 927 испитаника. Интернет извор: <http://redcresearch.ie/wp-content/uploads/2012/08/RED-C-press-release-Religion-and-Atheism-25-7-12.pdf>

[5] Интернет извор: <http://www.pewglobal.org/2014/03/13/worldwide-many-see-belief-in-god-as-essential-to-morality/>

Разматрајући горенаведено, а полазећи од наведених истраживања само као примера начина на који се у емпиријским истраживањима прилази детектовању везе између религиозности и сиромаштва, анализа би се морала кретати кроз, најуопштеније говорећи, два правца и кроз две велике групе проблема који на овом трагу искрсавају: *проблема методолошке природе* и *проблема теоријске природе*.

Проблеми *методолошке природе* би се састојали у анализи могућности и ограничења проучавања не само односа између сиромаштва и религиозности, него, пре тога, у анализи проблема који искрсавају у истраживањима сваке од наведених варијабли посебно. У том смислу, разматрање односа између сиромаштва и религиозности захтева проблематизацију неколико кључних методолошких питања: *прво* међу њима тиче се *дефинисања појмова*, без којих нема ни потоње операционализације индикатора преко којих се ови појмови могу емпиријски верификовати; *друго* важно питање тиче се *одређивања индикатора* преко којих се могу измерити проучаване појаве – индикатора сиромаштва и индикатора религиозности; *треће* питање тиче се валидности и довољности одређених *истраживачких техника* за *прикупљање података*; *четврто* питање тиче се статистичке исправности анализе *повезаности* између наведених варијабли; *пето* питање тиче се *размајрања проблема упоредивости података* на глобалном нивоу (посебно упоредивости података о животном стандарду).

Главни циљ овог рада састоји се превасходно у проблематизацији питања шта наведени резултати ових (и истраживања о којима ће бити речи у даљем делу рада) *значе*. Приликом разматрања праваца *одјашњења* детектоване везе између сиромаштва и религиозности мора се водити рачуна о следећим питањима: *прво* питање тиче се разумевања тешкоћа које постоје када се детектовани дескриптивни ниво везе између религиозности и сиромаштва механички преноси на експликативни ниво, занемарујући, при том, не само методолошки неодрживо мешање везе између две појаве са узроцима развоја тих појава, него и једну од основних социолошких поставки – сложеност друштвеног детерминизма; *друго* важно питање тиче се прихватања одређених *теоријских праваца* у чијим оквирима се проблематизују појаве које се разматрају. У том смислу, није свеједно, на пример, да ли се сиромаштво схвата као „резидуални лични или породични“ или као „структурални феномен ширих размера“ (Townsend, 1979: 71); у вези са предходним питањима, *треће* питање би могло да гласи: да ли је религија та која мотивише или демотивише економску делатност и производи, у крајњој линији, одређен начин живота или је религија та која је производ економске делатности и (наметнутог) начина живота?

Систематизујући горенаведено ваљало би подвући да се објашњење везе између сиромаштва и религиозности креће у следећим правцима: 1) први правац анализира друштвене услове који могу да доведу до појачане религиозности, који у датом случају, религиозност сиромашних види као *одговор* на беду, економску неједнакост, друштвену дезорганизацију итд., што све заједно производи несигурност (социјалну и личну), тиме повећава рањивост и води ка религиозности (наведено се може подвести под *компензациону* функцију религије); 2) на трагу наведеног би се могло поставити питање да ли рањивост која се ублажава већом религиозношћу и значајем религије у свакодневном животу појединаца, може да допринесе и очувању *statusa quo* – чиме се долази до питања *легитимизацијске* функције религије (оправдања и очувања постојећег поретка), као и функције *социјалне контроле*; 3) даљи правац размишљања би се кретао на трагу питања како религија може повратно да утиче на свеукупни начин живота, који би у себи укључивао и одређену врсту мотивишућег или демотивишућег економског понашања, при чему се, у суштини, поставља (веберовско) питање о *економској* функцији религије – религијска етика као мотивишући, односно демотивишући чинилац привредне активности.

Социолошко разумевање односа између сиромаштва и религиозности заснива се преваходно на утврђивању *друштвених услова* њихове повезаности. Полазећи од тога да се као главно питање социологије религије јавља оно које „истражује друштвене ситуације као повољне или неповољне услове за афирмацију или опадање интереса за религијска веровања и понашања“ (Blagojević, 2005: 13-14), *за овај рад је јрвенствено од значаја да утврди зашто је у сиромашнијим друштвима религиозности већа међу њеним припадницима, односно да разуме сиромаштво као „друштвену ситуацију“, која потицаје наведеном.* С обзиром да сложеност друштвеног детерминизма имплицира да као што „знати ко је сиромашан, не говори о томе зашто сиромаштво постоји“ (Hodge and Laslett, 1980, in: Miller, 1982: 507), тако и питање повезаности између религиозности и сиромаштва у датом друштву мора бити сагледано шире и даље од субјективне процене степена религиозности од стране испитаника, односно њене представне димензије, с једне стране и објективног (доходовног), али недовољног показатеља животног стандарда, с друге стране. Оно што је такође значајно за овај рад јесте проблематизација горућег питања *економске неједнакости* и њених ефеката на степен религиозности људи, због које се јаз између богатих и сиромашних све јаче продубљује и због које сиромашни постају још сиромашнији, а богати још богатији. *Управо је проблем расиће економске неједнакости и последица које она производи, један од основних друштвених услова повећања сиромашности људи, како у сиромашним, али исто тако и у развијеним и*

дојатиим друштвима. У вези са тим, у даљем делу рада акценат ће се ставити и на новија истраживања која неспорно потврђују наведене тезе.

РЕЛИГИОЗНОСТ КАО ОДГОВОР НА СИРОМАШТВО И ЕКОНОМСКУ НЕЈЕДНАКОСТ

Бројни радови у социологији религије повезали су религиозност са сиромаштвом, али и са другим облицима лишености. Најчешћи аргумент у оквиру класичне *депривационе теорије* каже да религија треба првенствено да се схвати као утеха за оне који пате од економске и социјалне депривације. Без обзира на тренутне и будуће тешкоће и уколико не у овом, религија пружа утеху за спасењем у следећем животу (Glock, 1964, in: Solt et al., 2011: 448). Кључна идеја депривационе теорије апострофира *компензациону* функцију религије – схватање религије као утехе за свакодневне препреке и живот у незадовољавајућим условима. Компензациона функција религије ослања се на људску потребу за спасењем која је „изразита у друштвено-потлаченим, морално пониженим и психолошки увређеним класама, слојевима и групама“ (Šušnjić, 1998: 417). Концепт депривације води до Карла Маркса и његовог виђења религије која служи потребама оних на дну друштвене лествице, као извор утехе, али и облик побуне и протеста против неправде и беде (Marx, 1989; види и Furseth and Repstad, 2006: 112-113). Депривација је и међу другим класицима, не нужно марксистима, виђена као узрок и личне религијске посвећености и стварања различитих облика религијских заједница. Макс Вебер (Weber) и Ернест Трелч (Troeltsch) су били пионири у утврђивању везе између припадности сектама и црквама, с једне, и друштвеним класама и слојевима, с друге стране (Нак, 1998: 136). Међутим, док је Трелч тврдио да су „*сви* религијски покрети дело ’нижих класа’“ (Troeltsch, 1931, in: Stark, 2009: 2), Вебер је напомињао да и повлашћене класе и слојеви такође теже за спасењем те да „религија спасења може лако водити порекло из социјално-привилегованих слојева“ (Вебер, 1976: 410). Једна од критика која је упућена депривационој теорији јесте у вези са занемаривањем чињенице да не воде сви религијски покрети порекло од депривираних слојева људи, већ и од привилегованих, било да је реч „о будизму у VI веку или New Age покрету у XXI“ (Stark, 2009: 2).

Шездесетих година прошлог века депривациону теорију је најпотпуније разрадио Чарлс Глок (Glock, 1964), који је разликовао пет типова депривације који доприносе стварању различитих типова религијских заједница. У зависности од врсте осујећености постоје,

према Глоку, економска, друштвена, органска, етичка и психичка депривација. Овим типовима одговарају редом секте, цркве, покрети излечења, реформски покрети и култови (Нак, 1998: 136).

Већ од 70-тих година прошлог века депривациона теорија је доживела низ теоријских критика: од тога да не пружа адекватно објашњење зашто се само неки депривирани људи окрећу религији, док други то не чине; преко критике која каже да се депривациона теорија фокусира само на факторе који доприносе стварању захтева и потребе за религијом, али занемарује активности које религијске заједнице иницирају како би привукле нове следбенике; до критике да су религијска посвећеност, као и друге форме посвећености, резултат индивидуалних ресурса, а не њихових недостатака (Furseth and Repstad, 2006: 113). Поред наведеног, посебно је критикован већ споменут примат депривираних на оснивање религијских заједница, с обзиром да неке од њих потичу из привилегованих друштвених слојева, те да, како напомиње Старк „религијски покрети нису ’револт сиромашних’, већ духовни подухвати привилегованих“ (Stark, 2009: 13).

Скоро у исто време када депривациона теорија долази на удар бројних критика, 70-тих година прошлог века, још једна теорија у социологији религије почиње значајно да се преиспитује, али и негира. То је „најзад пронађена мудрост социологије“ (Брајан Вилсон) – *теорија секуларизације*. Док депривациона теорија полази од питања зашто људи постају религиозни и зашто иницирају стварање нових религијских покрета, секуларизациона теорија се оријентише на анализу онога што појам секуларизације, уз бројна спорења и нимало једнозначно, превасходно подразумева – *слабљење и смањење друштвеној значаја религије*.

Детектована веза између степена религиозности и нивоа сиромаштва може се врло једноставно подвести под онај део секуларизационе теорије који каже „да што друштва постају економски развијенија, тако опада религиозност међу њиховим члановима“ (Solt et al., 2011: 453). Другим речима, утврђена корелација између наведених варијабли имплицира закључак да се као најрелигиозније државе света појављују оне које су истовремено и најсиромашније и тиме потврђују тезу о повезаности, како је то Питер Бергер на једном месту окарактерисао, „између раста БДП-а и смрти богова“ (Berger, 2006: 196). Ова теза саставни је део шире секуларизационе парадигме, која, уз нужно поједностављење, узроке опадања религије и религиозности подводи под један заједнички именитељ – *модернизацију*, која „сама по себи ни у ком случају није једноставан концепт“ (Волис и Брус, 1994: 56).

Антисекуларисти, као и присталице тезе о ревитализацији религије, с друге стране, инсистирају на томе да се управо ова основна идеја

показала погрешном. Према Питеру Бергеру – некада присталици теорије о секуларизацији као појави неодвојиво повезаној са модернизацијом – се управо ова теза, као и њена претензија да буде општеважећа, показала као велики промашај социологије религије. Модернизација има ефекат секуларизације, сматра он, у неким местима више него у другим, али је, с друге стране, она потакла снажне покрете против секуларизације. Такође, „секуларизација на друштвеном нивоу није неопходно повезана са секуларизацијом на нивоу индивидуалне свести“ (Berger, 2008: 13). У том смислу, и „укратко однос између религије и модерности је прилично компликован“ (Berger, 2008: 13).

Оно што је посебно индикативно је то да разматрање односа између пораста животног стандарда и опадања религиозности (и обрнуто), које би се објаснило истоврсним модернизацијским процесима, не може никако да пружи одговор на питање зашто степен религиозности варира међу земљама са истим или сличним нивоима развоја. У вези са тим, неопходно је разумети и анализирати како стварност *многоструке модерности* (Eisenstadt), тако и свеукупну друштвену условљеност разлика у нивоима религиозности међу земљама сличних нивоа, интензитета и праваца развоја, при чему се најчешће апострофира и анализира „девијантно“ одступање САД-а.

Према мишљењу Пипе Норис и Роналда Инглехарта (Norris and Inglehart, 2006: 232) прерано је говорити о „сахрањивању“ секуларизационе теорије. Никада један индикатор није довољан сам по себи да потврди или оповргне секуларизациону тезу. Критике ове теорије, сматрају они, најчешће и најјаче се ослањају на изабране аномалије које се, пре свега, надовезују на пример САД-а, уместо да се праве системске компарације које у своју анализу укључују широк спектар богатих и сиромашних друштава (исто: 223). Секуларизација је, напомињу аутори, „тенденција, а не гвоздени закон“ (исто: 224). Не доводи се у питање, међутим, потреба за ажурирањем традиционалне секуларизационе тезе. Очигледно је да религија није нестала из света, нити се чини да ће нестати. Ипак, концептом секуларизације може се објаснити много тога што се и данас дешава. Због тога Норисова и Инглехарт у своју ревидирану теорију секуларизације сматрају да је неопходно увести још један фактор који у великој мери утиче на степен религиозности људи – а то је питање осећања *еџисџенцијалне сигурности*, односно „осећања да је опстанак довољно сигуран да се може узети здраво за готово“ (исто: 224). Наиме, аутори сматрају да религиозност најјаче опстаје међу рањивим популацијама, посебно онима које живе у сиромашним друштвима, у којима се људи суочавају са ризицима који угрожавају њихов лични опстанак. На основу података из неколико

различитих истраживања религиозности у бројним земљама света ^[6], идући уназад до 1947. године, аутори изводе закључак да је осећање угрожености и подложност физичким, друштвеним и личним ризицима кључни фактор који покреће религиозност. Сходно томе, процеси секуларизације су се најјасније појавили у најпросперитетнијим – најбогатијим, али и најсигурнијим постиндустријским друштвима (исто: 224).

Најдрастичнији, већ поменути пример који одудара од детектоване везе између степена религиозности и сиромаштва су САД, као једна од најбогатијих и истовремено веома религиозних земаља. Ово је навело многе истраживаче да пронађу дубљи одговор који се „налази у покушају да се схвати америчка различитост... и у тражењу специфичних аспеката америчког друштва, што је допринело успешном дивљем браку између вибрантне религиозности и развијене модерности“ (Dejvi, 2008: 93). Новија истраживања у покушају да одговоре на питање виталности религије у богатим друштвима, попут САД-а, укључују и додатне факторе. Најважнији међу њима је фактор *друштвено-економске неједнакости* и последица које она производи.

Разматрајући случај САД-а, Норисова и Инглехарт напомињу да оне, иако спадају у ред богатих држава, истовремено спадају и у ред најрелигиознијих држава света. Међутим, сматрају они, овим се случајем не може „срушити“ секуларизациона парадигма, већ се једно од објашњења може наћи у њеној ревидираној верзији коју су понудили. У том смислу, „девијантно“ одступање САД-а се потпуно уклапа у њихово објашњење – *религиозност је њовезана са њишањима људске сигурности и, њоседно, оним што је условљава, њишањем друштвено-економске неједнакости*. Оно што је важно за друштвену рањивост, несигурност и ризике, за шта аутори верују да покреће религиозност, нису само нивои националног богатства, већ и њихова *дисџрибуција*. Сходно томе, аутори верују да је религиозност у САД-у витална у великој мери због тога што је реч о богатом, али и о друштву са изузетно израженом неједнакошћу у односу на друга постиндустријска друштва. Америку одликује знатно дубљи јаз између богатих и сиромашних у поређењу са приближно једнако економски развијеним земљама Западне и Северне Европе. Многи сектори америчког друштва су изложени високим нивоима економске неједнакости и несигурности. Амерички грађани изложени су већем страху и несигурности од грађана других развијених друштава због лакшег губитка посла, због недовољног или

^[6] Поред упоредно-националних истраживања религиозности које је спроводио World Values Survey (1981-2001), подаци на које су се аутори ослонили су и из Галупових истраживања (Gallup Opinion Index – 1947., 1968., 1975); истраживања The Mannheim Eurobarometer Trend File (Religious participation in Western Europe 1970-2000) и истраживања US General Social Survey, NORC (Religious Participation in the United States i Religious Identities in the United States 1972-2002).

никаквог здравственог осигурања, због већег ризика да постану жртве криминалитета, због страха од тога да ли ће бити присиљени да бирају између посла и чувања деце (Norris and Inglehart, 2006: 231).

Упркос бројним могућим објашњењима која се могу узети у обзир приликом разматрања питања виталности религије у одређеном друштву (од институционалних структура, државног ограничења слобода, до историјске улоге односа између цркве и државе, итд.) нивои друштвене и личне сигурности чини се да, закључују аутори, представљају веома убедљив и чврст експланаторни фактор (исто: 232).

И према британском социологу Томасу Ризу (Tomas James Rees) *лична несигурност* повезана са економском *неједнакошћу* главни је разлог због којег су неке земље, па чак и оне богатије, религиозније од других. Ризово истраживање ослања се на студије из 2005. и 2009. године, које је извео амерички истраживач Грегори Пол (Paul), аутор конструкта *социјетално здравље*. Риз је израчунао Ђинијев коефицијент, стандардну статистичку меру економске неједнакости, за 67 држава различитог степена економског и технолошког развоја. Потом је за сваку од ових земаља израчунао и индекс религиозности – снагу религиозних уверења верника – коју је операционализовао као *број молићви у џоку дана*. Ризова статистичка анализа показала је снажну везу између два индекса: *сћеиен религиозности је већи у земљама са дубљим економским јазом између бојаиших и сиромашних, односно са економском неједнакошћу*. Риз економску неједнакост интерпретира као меру, односно показатељ (не)сигурности. Наиме, осим са степеном религиозности, његов индекс неједнакости показује високу корелацију са факторима које социолози стандардно сматрају маркерима друштвене несигурности: средње очекивано трајање живота, стопа смртности одојчади, степен корупције, стопа општег криминалитета, број убистава, итд. (Pavlović, 2013).

Варијабла личне несигурности према Ризовој анализи показује се као исто важан или чак важнији фактор који утиче на повећање религиозности људи, као и они фактори који стандардно утичу на њу – богатство земље, степен урбанизације и државна регулација религије (Rees, 2009: 12). У том смислу, напомиње Риз, ваља донекле кориговати тезу о томе да модернизација, у смислу материјалног благостања, нужно води секуларизацији, јер је то случај у неким земљама, док у другим није. Сходно наведеном, иако „не расветљава каузалност, Ризова студија помаже да се разјасне неки од парадокса, као што је питање зашто богата земља попут САД по критеријумима религиозности спада у земље Трећег света“ (Pavlović, 2013). Као и код Норисове и Инглехарта, наиме, ради се о томе да није реч о пуком богатству земље, *већ о дисјиридуцији џој бојаиштйва унушар ње и о сћеиену у којем се бојаиш-*

стиво користи да се побољша лична сигурност њених грађана (Rees, 2009: 14). У том смислу, Ризова анализа је показала да је секуларизација најизраженија у оним богатим земљама које своје богатство користе у сврху ублажавања личне несигурности својих грађана, односно у превладавању основног узрока томе – економске неједнакости. Поред материјалног богатства, његова дистрибуција важна је детерминанта личне (не)сигурности и, последично томе, религиозности (исто: 13).

И психолог Најдел Барбер (Barber) је тестирао две основне и међусобно условљавајуће хипотезе – *хијотезу еџистенцијалне сигурности* и *хијотезу несигурности* како би утврдио, на глобалном нивоу (прикупљајући податке о друштвено-економској развијености за чак 137 земаља^[7]) њихову повезаност са степеном религиозности и религиозним веровањима. Он је у два наврата тестирао наведене хипотезе и утврдио да религиозна веровања опадају са порастом еџистенцијалне сигурности, односно да „неверовање у бога“ (индекс религиозности је дефинисан као *процент становника који не верује у бога*) расте са економским развојем, доходовном сигурношћу и здравственом сигурношћу (Barber, 2011: 318). Барберова хипотеза несигурности, додатно тестирана на основу његових истраживања (Barber, 2011) и Галупових истраживања из 2009. године, такође је потврдила да је степен религиозности већи у друштвима у којима људи нису у стању да контролишу сопствену околину, било да је реч о немогућности да се контролише природно окружење (где технолошки напредак има кључну улогу), или о економској несигурности која је повезана са економском неједнакошћу или о слабом систему социјалне и здравствене заштите. Ови налази учвршћују аргумент о функцији религије која се очитује у помоћи људима да се изборе са несигурностима у свом свакодневном животу (Barber, 2012: 47).

О улози религије у ублаживању стреса, односно о религији као „менталном и душевном бранику“ у психологији је много писано, почевши од Вилхелма Вунта (Wundt) и Сигмунда Фројда (Freud). Оно што је заједничко за њих и друге класике у психологији и данашње радове, јесте то што сви они указују на емоционалну улогу религије као бране од утицаја неконтролабилних спољних недаћа (Scheve and Stasavage, 2006: 257).

Галуп је већ 2008. године у потрази за могућим објашњењима детектоване везе између већег степена религиозности и већег нивоа сиромаштва, спровео и истраживање како би утврдио да ли и какве

^[7] Поред стандардних параметара, као што су доходак по глави становника, просечна зарада и степен запослености, Барбер је у анализу укључио још читав низ показатеља: једнакост у дистрибуцији богатства/прихода, становништво обухваћено обавезним образовањем, проценат становника са највишим степеном образовања, проценат становништва који живи од пољопривреде, итд. (Pavlović, 2013).

емоционалне бенефите религија пружа, као и да установи да ли у овом погледу постоји разлика између сиромашнијих и богатијих земаља. Ово истраживање је потврдило тезу да су психолошки и социјални бенефити које религија пружа *јачи у најсиромашнијим земљама света*. Другим речима, у најсиромашнијим државама света религиозни испитаници су у значајнијим процентима изјавили да су (у току већег дела претходног дана) осећали задовољство, а мање тугу, забринутост, депресију и бес од оних испитаника који су одговорили да религија није важан део њиховог свакодневног живота. У богатијим и развијенијим земљама не постоје значајније разлике у испољеним емоционалним стањима између религиозних и нерелигиозних испитаника, осим нешто значајније разлике за два случаја и то у обрнутом смеру (испитаници којима је религија важна у свакодневном животу изјавили су да су били тужнији претходног дана за 5% и депресивнији за 4% од оних којима религија није важан део свакодневног живота).^[8]

С друге стране, једно друго истраживање које је на овом месту сврсисходно споменути у вези са психолошким бенефитима религије и њиховим последицама – а које је опет у складу са неколико пута поновљеном тезом у овом раду о односу између степена религиозности становништва датог друштва, с једне и разлици између пуког богатства земље и питања начина његове дистрибуције у односу на укупно становништво, с друге стране – је истраживање које је користило податке искључиво из приближно једнако богатих и једнако развијених индустријских друштава (укључујући САД, неколико развијених држава Европе, Јапан, Аустралију и Нови Зеланд). Реч је о истраживању које су спровели Кенет Шив и Дејвид Стасавејд (Scheve and Stasavage, 2006), а резултате објавили у чланку „Религија и преференције ка социјалном осигурању“ (Religion and Preferences for Social Insurance), са циљем да испитају да ли психолошки бенефити које религија пружа могу да буду компензација за државне издатке за незапосленост, здравствено и пензијско осигурање, односно за социјална давања. Иако аутори наглашавају да религијска повезаност појединцима може да омогући материјалну подршку заједнице верника, они превасходно акценат стављају на психолошке бенефите које она у тешким животним ситуацијама пружа и полазећи од тога тестирају своју хипотезу покушавајући да одговоре на питање да ли се „религијски ангажман и социјално осигурање могу схватити као два алтернативна механизма који имају подједнаке психолошке ефекте на нежељене животне догађаје“ (Scheve and Stasavage, 2006: 284). Тестирајући своје претпоставке, аутори су дошли до два кључна закључка: 1) да постоји статистички значајна негативна корелација између нивоа религиозности и нивоа социјал-

^[8] Интернет извор: <http://www.gallup.com/poll/116449/Religion-Provides-Emotional-Boost-World-Poor.aspx>

них давања у појединачним државама и 2) да појединци који се изјашњавају као религиозни^[9] (без обзира на конфесионалну припадност, а у односу на мање религиозне или нерелигиозне) преферирају ниже нивое државних издатака за незапослене, здравствено и пензијско осигурање (исто: 258).

Наведена истраживања потврђују тезу не само о растућој религиозности као последици веће економске неједнакости, те истој као компензацији за социјална давања, него, што је још индикативније, о створеном „општем мњењу“, које поприма обележја бурдијеовске *doxe* „где се постојећа друштвена стварност интерпретира као природна и једино могућа и где, последично, долази до мирења са сопственим друштвеним положајем као судбином и природним поретком“ (Petrović, 2013: 182). У том смислу, религијска се идеологија, удружена са глобалним процесима неолиберализације, јавља, још једном, као компатбилна очувању и оправдању постојећег поретка.

РЕЛИГИОЗНОСТ И РЕЛИГИЈСКА ИДЕОЛОГИЈА КАО ФАКТОР ОПРАВДАЊА ПОСТОЈЕЋЕГ ПОРЕТКА

Прво до чећа се долази изучавањем било које религије, старе или модерне, јесте да се све оне заснивају на страху, настајају из страху, хране се њиме – и њоме се брину о њоме извору, из којеј црпе своју храну.

(Айџон Синклер: *Религија и њрофији*)

Утицај растуће економске неједнакости на степен религиозности људи, као јаз између богатих и сиромашних слојева друштва, све се више проблематизује и у емпиријским истраживањима. Тако су Фредерик Солт, Филип Хабел и Џ. Тобин Грант (Solt, Habel & Grant), истраживачи са Универзитета Јужног Илиноиса, као основни циљ свог истраживања – објављеног 2011. године у чланку под називом „Економска неједнакост, релативна моћ и религиозност“ – желели да утврде „какве ефекте растућа економска неједнакост унутар друштва има на религиозност људи који у њима живе и да ли, како неједнакост расте, религија служи првенствено као извор утехе за депривирани и осиромашене или као оруђе социјалне контроле за богате и моћне?“ (Solt et al., 2011: 447). Такође, испитивали су и да ли „повећана религиозност може бити извор веће неједнакости, а не његова последица“ (исто: 447).

^[9] Ово важи како за индикатор религиозности у смислу изјашњавања о значају бога, тако и за индикатор религијског понашања, односно присуства религијским обредима.

Према њиховим речима, упркос дугој историји теоријског проблематизовања односа између економске неједнакости и религиозности, мало је радова који емпиријски детектују дату везу, а поготово је неодговорено остало питање „да ли већа неједнакост повећава захтеве за религијом само међу сиромашнима или их повећава и међу богатима?“ (исто: 450). Ова студија се „узима као пример до сада најригорознијег теста хипотезе несигурности и потврде да узрочно-последични однос између економске неједнакости и религиозности тече од неједнакости према веровању у бога“ (Pavlović, 2013). Поред утврђивања позитивне корелације између економске неједнакости и степена религиозности, ово истраживање је успело да, користећи сложеније једначине регресије, установи и да како расте економска неједнакост расте и степен религиозности људи на глобалном нивоу, односно да утврди да економска неједнакост снажно подстиче религиозност.

Овом анализом обухваћено је 76 земаља света различитих нивоа укупног друштвеног развоја. За сваку од њих, аутори су израчунали индекс неједнакости (мерен Ђинијевим коефицијентом) и индекс религиозности, за чији су прорачун користили 12 показатеља снаге религијских уверења (Pavlović, 2013). Резултати овог истраживања су потврдили неколико кључних ствари, од којих је најважније то да како расте економска неједнакост у датом друштву расте и религиозност свих његових чланова (не само сиромашних како је тврдила депривациона теорија^[10]). Штавише, најјачу потврду су добили за то да религиозност у друштвима са израженом и растућом економском неједнакошћу највише расте међу његовим *богатијим* слојевима, и то по свим параметрима религиозности, односно „да економска неједнакост има много веће ефекте на религиозност богатих, него сиромашних“ (Solt et al., 2011: 458).

Горенаведеним су аутори потврдили своју тзв. *relative power theory*, која се може сумирати закључком да „већа неједнакост доприноси већој религиозности повећавајући степен у којем су богати људи привучени религији и имају моћ да обликују ставове и веровања сиромашнијих од њих“ (исто: 447). Из наведеног се већ могу назрети одговори на основно питање – *зашто је религија атрактивнија богаћима када се неједнакост повећава?*

^[10] Аутори напомињу да депривациона теорија има једну додатну, ређе примећивану импликацију у контексту разматрања проблема економске неједнакости. Наиме, депривациона теорија предвиђа да ће ефекти дистрибуције економских ресурса на нечију религиозност зависити од његове позиције у оквирима те дистрибуције, односно, да ће већа неједнакост повећати религиозност код сиромашнијих слојева друштва, а смањити или неће имати никакве ефекте на религиозности његових богатијих припадника (Solt et al., 2011: 448). Ова претпоставка није потврђена у раду Солта, Хабела и Гранта.

Поред тога што богати у религији могу наћи теодицеју која оправда њихове повластице и привилегије, религија, такође, што је кључна тачка ове теорије, *повећава и њихове могућности да шире религију у свом друштву* – већа економска неједнакост производи све већу концентрацију богатства у рукама малог броја људи, а самим тим и концентрацију њихове моћи и, последично томе, могућности утицаја на обликовање ставова и веровања других (исто: 449-450). Најманифестније се ово огледа у великим донацијама религијским организацијама малог броја богатих донора.

Повећавање економских разлика између богатих и сиромашних, односно јачање економске неједнакости, може произвести незадовољство постојећим друштвеним редом и покренути захтеве за праведнијом дистрибуцијом богатства. Религија се овде појављује као „ублаживач“ стварне осујећености, правдајући постојеће стање и чувајући постојећу друштвену структуру (исто: 448).

Овде се долази до онога што је Риз назвао *циркуларном узрочношћу*, јер економска неједнакост повећавајући степен религиозности људи, заузврат смањује захтеве за (праведнијом) дистрибуцијом богатства (Rees, 2009: 14). Овим се, у суштини, потврђује стара Марксова теза о религији као „опијуму за народ“, јер „религија ослобађа од тензије коју ствара економска депривација, тиме што економске успехе замењује религијским и управо та замена има учинак опијата јер смањује притисак за променом“ (McGuire, 1992, у: Abazović i Škuljević, 2008: 262). Када су (религиозни) гласачи присиљени да бирају између левих и секуларних партија које се залажу за редистрибуцију, с једне и религиозних и анти-редистрибутивних програма десничарских политичких опција, с друге стране, често долази до тога да неки од најсиромашнијих религиозних људи гласају против својих стварних материјалних интереса, поготово у ситуацијама када им је до одређених „неекономских“ вредности, попут религијских, веома стало (Roemer, 1998: 401).

Религија као ублаживач стварне осујећености на овај начин затвара круг суштински чувајући *status quo* и одржавајући положај доминантне класе. Без обзира на бројна друга објашњења тренутног процеса ревитализације религије (иако је и ово пренаглашено) можда се најважније објашњење налази у разумевању снаге неолибералне идеологије и неолибералног капитализма – чији се први „експерименти“ јављају у исто оно време када почиње све више да се пише о „повратку светога“ – 70-тих година прошлог века.

Јачањем неолибералног капитализма и неолибералне идеологије и, последично, „растаканњем традиционалне државе и њених интервенционистичких улога“ (Marinković, 2012: 89), друштвено-економ-

ска неједнакост достигла је тачку кључања. Слабљењем државе благостања некада суверене институције државе као чувара демократије и заштитника њених грађана кроз институције социјалне и здравствене заштите, али и читавог низа уставом загарантованих права и (позитивних и негативних) слобода – чувајући грађане и од „себе саме“, временом се фактички свела на државу која не само да, веберовски речено, једина има монопол и право на „леgitимно физичко насиље“ (Вебер, 1998: 103), него је, чини се, уз стварање услова за *йоволњу йословну климу*, формирајући „друштво према моделу предузећа“ (Фуко, 2005: 224), у свему другоме одсутна. Неолиберални капитализам удружен са процесима глобализације, не само да је разградио државу, већ и *грушйво* разарајући „друштвену солидарност и друштвену интеграцију“ (Marinković, 2012: 87), и, последично „вештине друштвености“ чије се упорно губљење појављује, према Бауману, као „главни и вероватно најдалекосежнији успех тржишне офанзиве“ (Bauman, 2009: 93). Сходно наведеном, „давнашња тачеријанска најава да *не йосйоји нешйо као шйо је грушйво* била је обистињујућа чињеница која се од идеје да је непотребна држава, као регулаторни политичко-правни механизам, прелила на друштво“ (Marinković, 2012: 87).

Како то примећује Дејвид Харви (Harvey), неолиберална идеологија „саморегулативног тржишта“ и „комодификације свега“ (Harvi, 2012: 211), под плаштом идеала личне слободе, суштински сведене искључиво на „слободу предузећа“, као одговор је имала „реконструкцију друштвене солидарности, али кроз неке друге токове – отуда оживљавање интересовања за религију и морал, за нове форме удруживања... па чак и оживљавање ранијих политичких форми (фашизам, национализам, локализам, итд.)“ (Harvi, 2012: 109). У том смислу, на инхерентну нестабилност неолибералне државе и на раскорак између „заводљивог али одбојног посесивног индивидуализма“ и „жеље за смисленим колективним животом“ (исто: 95), јавља се *неоконзервативни одговор*, те се неолиберализам демаскира, иако на први поглед појмовно контрадикторно, као суштински *радикална конзервативна оријентација*. Неолиберализам као „врховни облик конзервативне социодицеје“ (Bourdieu, 1998; Burdije, 1999) и као пројекат „обнове/стварања моћи елитне класе“ (Harvi, 2012: 240), искориштава религију која се, стога, изнова јавља као верни пратилац очувања и оправдања постојећег поретка.

У том смислу, када се говори о процесима ревитализације религије или десекуларизације, морају се најпре сагледати економски, политички и шире друштвени процеси који су до тога довели. Овде није реч о личној, интимној религиозности, нити је она као таква предмет социологије религије, која изучавајући религију покушава, пре свега, да разуме друштво. Реч о је религијској идеологији која је попунила

„празан простор“, посебно са падом Берлинског зида, крахом две доминантне политичке идеологије – комунизма и либерализма, крахом државе благостања и победом неолибералног пројекта.

Реч је о матрици која се понавља, која највише долази до изражаја у друштвима у којима је религија или увек имала важну улогу, па је вешто искоришћена у служби очувања класне моћи или у друштвима у којима је гушена и забрањивана, као у земљама бившег комунистичког блока, где се „ерупција религиозности“ могла лако искоришћавати паралелно са стварањем моћи елитне (капиталистичке) класе, уз истовремену разградњу државе и било које политичке идеологије. С друге стране, данас се управо у таквим друштвима неолиберална идеологија још једном демаскира као врло компатибилна ауторитарној држави. Исто тако, кад се говори о ревитализацији ислама у муслиманским земљама, то никако не имплицира да је „ислам на изванредан начин био одсутан или да је ишчезао из муслиманског света. Исправније је на исламски ревитализам гледати као на нешто што води већој присутности ислама у муслиманској политици и друштву“ (Esposito, 2001: 36).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Првобитна идеја овог рада састојала се у проблематизацији старе тезе у социологији религије о односу између већег степена религиозности и већег нивоа сиромаштва у појединачним друштвима. С обзиром да је ова теза, као део шире секуларизационе парадигме, у последње време доста критикована, рад је имао за циљ да: *прво*, користи новија емпиријска истраживања која потврђују наведену тезу и *друго*, да проблематизује „другачију стварност“, полазећи првенствено од истог оног „девијантног одступања“ којим се ова теза најјаче и најчешће побија. У том смислу, у анализу је уврштен додатни фактор, на који су у проширењу и ревалоризацији секуларизационе парадигме указали аутори који се не слажу са њеним „сахрањивањем“. То је фактор економске неједнакости и последица које она производи. С обзиром да је економска неједнакост иманентно својство неолибералног капитализма и последица растакања државе благостања, у овом раду је било неопходно посветити пажњу наведеном. Отуда су за овај рад посебно значајна не само истраживања која потврђују повезаност између сиромаштва и степена религиозности људи по појединачним друштвима и на светском нивоу (истраживања која деценијама уназад дају сличне резултате), већ и истраживања која су 1) због „девијантних одступања“ од наведеног и 2) због измењених глобалних околности, у саму секуларизациону *парадигму* уврстила анализу *додатних услова* повећања егзистенцијалне несигурности, рањивости, итд. Дакле, услова који значајно утичу на повећање степена религиозности људи, а јесу

карактеристика не само сиромашних, већ и богатих друштава – услова изразите и/или повећане (и повећавајуће) *друшћивено-економске неједнакости*. Уводећи у традиционалну секуларизациону тезу факторе ове неједнакости, могуће је објаснити – иако не *искључиво* тиме – не само најчешће помињани изузетак „виталности религије“ у САД-у, већ и глобалну стварност „повратка светог“.

Индикативно временско подударане „повратка светог“ и ступања на сцену неолибералног капитализма – са свим његовим драматичним последицама – изискује потребу анализирања не само психолошке мотивације повећања индивидуалне религиозности као бране од утицаја „неконтролабилних“ спољних недаћа, већ потребу разумевања *друшћивеної* – повећања значаја религије у политичком и друштвеном животу, као и потребу разумевања механизма помоћу којих се манипулише њоме, у функцији очувања и оправдања постојећег. Религиозност може и не мора бити људска потреба, она може, али не мора имати улогу осмишљавања света и сопствене егзистенције. Док год је то слободан избор појединца у њега се не сме дирати. Али, када се на нивоу друштва, религија са својом интегративном и компензацијском улогом, јавља као ексклузивна „друштвена терапија“ и када сем ње од тог друштва и том друштву мало шта остане, мора се поставити питање: *за чије добро је већини пошћредна (ишаква) уићеха?*

ЛИТЕРАТУРА

- Barber, N. (2011). A Cross-National Test of the Uncertainty Hypothesis of Religious Belief. *Cross-Cultural Research* 45 (3): 318-333.
- Barber, N. (2012). Country Religiosity Declines as Material Security Increases. *Cross-Cultural Research* 47 (1): 42-50.
- Bauman, Z. (2009). *Fluidna ljubav: o krhkosti ljudskih veza*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Berger, P. (2006). Sociologija: povlačenje poziva? *Žurnal za sociologiju: sociološki godišnjak* 4: 191-202.
- Berger, P. (2008). Desekularizacija sveta: opšti pregled. U: Berger, P. (prir.). *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Blagojević, M. (2005). *Religija i crkva u transformacijama društva*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Filip Višnjić.
- Bourdieu, P. (1998). *Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time*. UK: Polity Press.
- Burdije, P. (1999). *Signalna svetla: Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dejvi, G. (2008). Evropa: izuzetak koji pokazuje pravilo? U: Berger, P. (prir.). *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Esposito, J. (2001). *Islamska prijetnja – mit ili stvarnost?* Živinice: Selsebil.
- Фуко, М. (2005). *Рађање диојполиџике*. Нови Сад: Светови.
- Furseth, I. and Repstad, P. (2006). *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. Ashgate Publishing Limited.
- Hak, D. (1998). Deprivation Theory. In: Swatos, William H. (ed.). *Encyclopedia of Religion and Society*. AltaMira Press. A Division of Sage Publications, Inc.
- Harvi, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran publishing.

- Marinković, D. (2012). Društvena struktura i promene u razdoblju neoliberalnog kapitalizma: postoji li još uvek društvo? У: Маринковић, Д. и Шљукић, С. (ур.). *Промене у друштвеној сјруктури и њокрејљивосји*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију, стр. 87-105.
- McGuire, M. (1992). Religion, The Social Context. Belmont, California: Wadsworth, Inc. (str. 213-226). У: Abazović, D. i Škuljević, Ž. (ur.). (2008). *Sociologija religije sa metodologijom*. Sarajevo: Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija, str. 259-273.
- Miller, S. M. (1982). The Culture of Poverty Research: Review Essay. Covello, T. V. (ed.). (1980). Poverty and Public Policy: An Evaluation of Social Science Research. Cambridge, MA: Schenkman. *Contemporary Sociology* 11 (5): 506-509.
- Norris, P. and Inglehart, R. (2006). God, Guns and Gays. *Public Policy Research* 12 (4): 223-233.
- Pavlović, S. (2013). Religioznost i ekonomska nejednakost: Zašto elite hoće da verujete u boga? < <http://mindreadingsblog.wordpress.com/2013/02/13/religioznost-i-ekonomska-nejednakost-zasto-elite-hoce-da-verujete-u-boga/> > приступљено 25.04.2015.
- Petrović, D. (2013). О појму habitusa – feministička kritika teorije о друштву Пјера Бурдијеа. *Filozofija i društvo* 24 (2): 174-192.
- Rees, T. J. (2009). Is Personal Insecurity a Cause of Cross-National Differences in the Intensity of Religious Belief? *Journal of Religion and Society* 11: 1-24.
- Roemer, J. (1998). Why the Poor Do Not Expropriate the Rich: An Old Argument in New Garb. *Journal of Public Economics* 70: 399-424.
- Scheve, K. and Stasavage, D. (2006). Religion and Preferences for Social Insurance. *Quarterly Journal of Political Science* 1: 255-286.
- Sinclair, U. (1951). *Religija i profit*. Zagreb: Nakladno poduzeće „Glas rada“.
- Solt, F. et al. (2011). Economic Inequality, Relative Power and Religiosity. *Social Science Quarterly* 92 (2): 447-465.
- Stark, R. (2009). Early Christianity: Opiate of the Privileged? *Faith & Economics* 54: 1-18.
- Šušnjić, Đ. (1998). *Religija*. I tom. Beograd: Čigoja štampa.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*. London: Allen Lane and Penguin Books.

Волис, Р. и Брус, С. (1994). Секуларизација: трендови, подаци и теорија. У: Ђорђевић, Д. (прир.). *Повраћајак свејој?* Ниш: Градина.

Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*. Београд: Просвета.

Вебер, М. (1998). *Духовни рад као њив*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Додатни Интернет извори:

<http://www.gallup.com/poll/142727/Religiosity-Highest-World-Poorest-Nations.aspx> (приступљено 12.04.2015.)

<http://redcresearch.ie/wp-content/uploads/2012/08/RED-C-press-release-Religion-and-Atheism-25-7-12.pdf> (приступљено 13.04.2015.)

<http://www.gallup.com/poll/116449/Religion-Provides-Emotional-Boost-World-Poor.aspx> (приступљено 12.04.2015.)

<http://www.pewglobal.org/2014/03/13/worldwide-many-see-belief-in-god-as-essential-to-morality/> (приступљено 18.05.2015.)

Sonja Kuzmančev-Stanojević, Faculty of Legal and Business Studies Lazar Vrkatić, Ph.D., Novi Sad

Žolt Lazar, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Novi Sad

POVERTY AND RELIGIOSITY

Summary: *The paper starts from the problematization of the results of recent empirical studies on the connection between poverty and religiosity. All of these studies confirm the secularization thesis on negative correlation between the degrees of religiosity and wealth of some society. For this work primarily importance is to determine why it is that among the members of a poorer societies religiosity is higher, or to point on poverty as a „social situation“ that favors it. On the other hand, considering the question of varying degrees of religiosity among the countries with same or similar level of development, suggesting on a problem of growing economic inequality and the consequences it has on the level of people’s religiosity, both in the poor and in rich and developed societies. The conclusion is that classical secularization paradigm should be supplemented by explaining the influence of neoliberal capitalism on all segments of society and culture and also on religion.*

Keywords: *poverty, religiosity, economic inequality, neoliberal capitalism.*

ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ И СИРОМАШТВО СТАРИЈИХ

Сажетак: Сиромаштво представља битну кочницу друштвеног развоја. У Србији је дугогодишње сиромаштво настало као последица територијалне сецесије, међународне изолације и санкција, домбардовања, рекордне инфлације и привредне колапса, прихвата стотина хиљада избеглица, економске кризе и високе незајослености, пољопривредних превирања, а прошле године и незајамљених поплава.

Србија је једна од најстаријих земаља, по просечној старости становништва (42,2 године). Минималне пензије има 253.000 старих, а 120.000 њих живи испод праг сиромаштва. Реформе пензионог фонда иду у правцу пројужавања радног стажа и одлагања старосне праг за одлазак у пензију. То само решава један проблем, али блокира решавање другог: запошљавање младих. Да би се остварио најбољи резултат у друштву, неопходне су свеобухватне реформе, које би свим популационим групама донеле бољи исход.

Овај текст је утемељен на Анкети о животном стандарду (која је спроведена 2002, 2003 и 2007. године), Стратегији за смањење сиромаштва (2003) и на истраживању о сиромашним старим лицима у Србији, које је реализовано почетком 2009, за подреде зајављивања за измене Закона о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана.

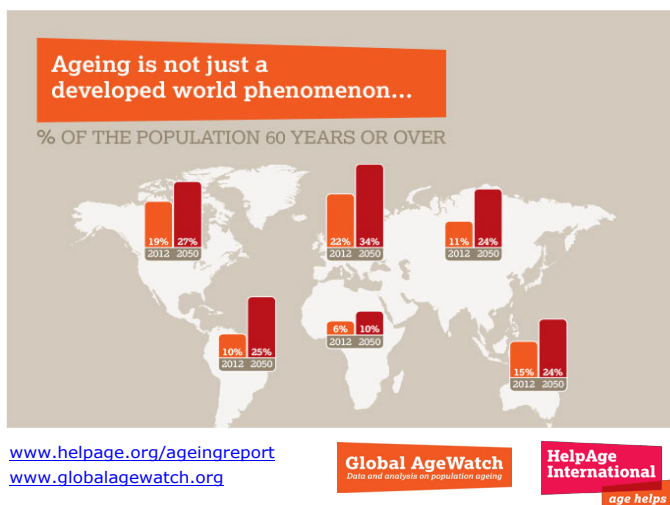
Кључне речи: старење становништва, сиромаштво, незајосленост, мере социјалне подршке, друштвени развој.

ДЕМОГРАФСКА СТВАРНОСТ У СРБИЈИ

Једна од битних цивилизацијских тековина јесте продужетак човековог живота. Људи живе дуже захваљујући бољем животном стандарду, бољој здравственој заштити, превенцији и социјалној подршци. Управо из тих разлога, у развијеним земљама света, становништво је све старије, а такав тренд се убрзано наставља (График 1).

^[1] draganadinic@gmail.com моб: +381 63 8531030

График 1: Процентуално увећавање старијих од 60 година у свету од 2012 - 2050.

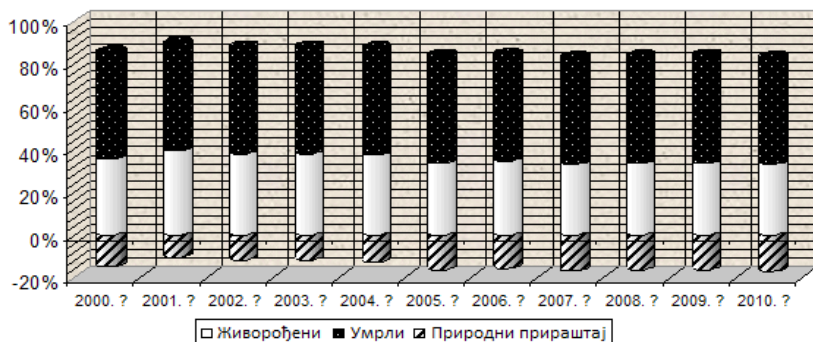
Србија се сврстава у најстарије земље Европе и света^[2], по просечној старости становништва, која по последњем Попису из 2011. износи 42,2 године. Мада спада у економски најнеразвијеније земље Европе, Србија је стара земља, не из истих разлога, већ захваљујући бројним демографским, али и друштвено политичким и глобалистичким факторима^[3]. Вишедеценијско недовољно рађање (пад стопе наталитета), уз растућу стопу морталитета (свих старосних група), довело је до депопулације (односно до негативног природног прираштаја) и до “беле куге” у скоро свим општинама. Само неколико општина које гравитирају ка Косову имају позитиван природни прираштај. За просту репродукцију становништва, односно за просту замену генерација, потребна је стопа фертилитета од 2.11 детета по жени/породици. Нажалост, стопа фертилитета у Србији је већ 2010. године износила 1,4. Ако се томе дода, да на свако живорођено дете дође 2,8 абортуса, да 10% жена у фертилном периоду не могу да роде дете, те да је 400.000 бракова без деце, да расте број развода, а одлаже се брак и родитељство; јасно је зашто је “старост” основна одредница српске демографске сцене (График 2).

^[2] Србија је на неславном петом месту по просечној старости у свету, према мапи старости коју је сачинио „Business Insider“.

^[3] Према последњем Попису из 2011. удео старијих од 65+ је 17,4%, а процењује се да ће до 2030. ова старосна група чинити 22% укупног становништва. Просечна старост у односу на претходни Попис (2002) порасла је за 2 године и сада износи 42,2 године. Процењује се да ће се до 2030. године животни век мушкараца повећати од 69,7 на 71,1 годину, а за жене од 75 на 76,4 године, а старијих од 80 година биће двоструко више - док ће се за 50 година утростручити ова најстарија групација.

У Србији данас има близу 4.800 села, а процењује се да ће их у наредних 15 година бити мање за 1.200 - нестаће свако четврто село. У 2.000 села нема ниједног становника, а у 200 нема млађих од 20 година (Попис: 2002) Миграције из села у градове довеле су до феминизације и сенилизације села. Сви који су могли, отишли су из села, остали су само жене и старци^[4].

График 2: Витална статистика за Србију у 21. веку

Извор: РЗС, Попис 2011.

Међутим, становништво Србије није само **старо, већ и нестаје**. **Растуће** исељавање из земље сврстало је Србију у државе са најбројнијом дијаспором у свету. Свеобухватан попис припадника наше дијаспоре и Срба у региону никада није извршен, али се процењује да дијаспора Србије, укључујући и Србе у региону, данас износи 4,5 милиона људи. Све чешће су то млади људи (у фертилном периоду, образовани и радно активни), па се говори о *интелектуалној емиграцији* и о “одливу мозга” (*brain drain*)^[5]. Без обзира да ли је исељавање мотивисано економским, политичким, образовно-научним или другим разлозима, оно увек представља губитак људских ресурса, урушавање националног идентитета и интегритета, а последњих деценија и изразио губитак интелектуалног потенцијала државе.

Нестајање Српског народа започело је много раније. Ако се осврнемо на историјска страдања, укључујући и најновија из 1999. године, може се рећи да од свих народа, који су некада живели на простору Југославије, Срби су 5-10 пута више страдали у свим претходним ратовима, па и у догађајима на Косову после 1991. године. Све те жртве су већ пребројане, али оне, које су последице НАТО бомбардовања, бро-

^[4] У српским селима има 260.000 мушкараца који су се приближили 50-ој години, а нису до сада засновали породицу.

^[5] Према Извештају Светског економског форума (2013/2014), Србија је према одливу мозга заузела међу 148 земаља 147 место.

јаће се деценијама. Већ постоје непотпуни подаци о томе, да осиромашени уранијум директно утиче на трудноћу, на здравствено стање и смртност новорођенчади и на здравствено стање читаве популације^[6].

Дакле, хумани ресурси Србије су структурно дисбалансирани и доведени у питање под дејством растућих миграција, морбидитета и морталитета и опадајућег наталитетског тренда, укључујући и последице ратних дејстава.

ПОЛИТИЧКА НЕСТАБИЛНОСТ

Светска политичка сцена није никада била узаврелија, него што је последњих година. Стручњаци износе бројне аргументе: да ја III светски рат већ почео и да се у најскоријој будућности може очекивати његова кулминација, која ће радикално променити глобалну политичку и економску сцену. Пренасељеност, је објашњење за актуелну демографску и економску кризу, а њене последице су глад и сиромаштво. Зато се развијене западне земље залажу за смањење броја становника (до тзв. "златне милијарде") и нуде више модела за остваривање овог циља и то: одлагање брака и родитељства, легализација хомосексуалних бракова, масовна примена контрацепције, абортуси, чак до ускраћивања здравствене заштите сиромашнима па и до геноцида. Креатори новог светског поретка, руководећи се интересима капитала и профита, одбацују традиционалне вредности и институције, те је друштво утемељено на раду и солидарности; на породичној кохезији и емотивној блискости, на фамилијарним везама и добросуседској сарадњи, на поштењу, вери, обичајима, части и на ауторитету националне државне власти; оквалификовано као анахроно и недовољно флексибилно за нове цивилизацијске потребе и трендове. Глобалистички оријентисано, модерно друштво брише националне границе, темељи се на безобзирној конкуренцији и профиту, афирмише усамљеног појединца посвећеног кари-

^[6] Према подацима Института "Батут" Просечно у Србији годишње од неке врсте канцера оболи 24.830, а умре 14.000 особа (подаци за 2010). Евидентан је пораст оболелих од рака посебно на подручјима која су бомбардована. Радиолог и професор Медицинског факултета Слободан Чикарић наводи да је пораст броја умрлих и оболелих од рака у Србији највећи је у Европи. „Србија прва земља у Европи по стопи смртности од рака, а годишње та стопа расте у просеку 2,5 одсто, што говори да је проблем малигних тумора код нас веома озбиљан: по последњим званичним подацима (за 2012. годину) укупан број новооболелих био је 36.408, док је умрло 21.269 особа". Од 2006. године енормно расте број лимфома и леукемија. То може да се објасни само доласком спољашњег фактора (чији је удео преко 90%), у виду уранијума, који је у кратком периоду дошао и прекрио целу Србију. Из интервјуа с проф. др Чикарићем, који је објавила "Политика" <http://www.nspm.rs/hronika/prof.-dr-slobodan-cikaric-za-porast-broja-umrlih-i-oboelih-od-raka-krivac-je-osiromaseni-uranijum-kojim-smo-bombardovani-tokom-nato-agresije.html> (преглед од 06. априла 2015)

јери, спремног да све жртвује како би се непрекидно увећавао капитал светских моћника. Такав појединац не сме да има сигурност и ослонац, ни у држави, ни у породици.

У последње две деценије дошло је до разбијања многих држава (Чехословачка, СССР, Југославија...), а новонастале државице и ентитети служе великим силама као полигони за ратна дејства, депоније за одлагање нуклеарног отпада, тржиште за пласирање сумњивих производа и подручје за тестирање лекова и ГМО производа. Зеленашки кредити Светске банке уводе у дужничко ропство мале државе и стварају нову врсту колонијализма, са несагледивим последицама. Поновно успостављање биполарног света и стална тензија између држава Евроазије, с једне стране и Америке и ЕУ, с друге стране, представљају амбијент у коме је сиромаштво битна одредница живота у 21. веку.

Овој глобалној слици у Србији се придодају и недавна ратна дејства, бомбардовање - уништавање људских и материјалних ресурса, ембарго, тегобна транзиција, растући спољни дуг државе, девастирана привреда и инфраструктура, недефинисане државне границе, стални притисак ЕУ држава, условљавања и уцене.

Република Србија је држава са највећим бројем избеглих и интерно расељених лица у Европи. У 1996. години било их је укупно 621.300; а 1998. године укупан број избеглица и ратом угрожених лица прешао је цифру од 650.000. Средином 2012. било је још увек 66.408 избеглица и 210.148 интерно расељених лица. Према истраживањима мање од 5% њих би желело да се врати у земљу порекла и то уз одговарајућу подршку. UNHCR и Комесаријат за избеглице Републике Србије су 2010. године спровели истраживање под називом: "Процена потреба интерно расељених лица у Републици Србији". Добијени резултати су показали да у избегличкој популацији има 20,27% старијих од 60 година, да је 1,82% старијих без породичног старања и да су старији најчешће без школе. Како је утврђена просечна старост избеглица износила 40,5 година, њихов положај из године у годину постаје све гори, што додатно оптерећује домицилно становништво и доприноси општем сиромаштву.

ЕКОНОМСКА КРИЗА И СИРОМАШТВО

На прагу 21. века, а у одговору на глобално старење, одржан је Миленијумски самит у Њујорку 2000. године^[7], а две године касније (2002) одржана је Друга светска скупштина о старењу у Мадриду, на

^[7] На овом самиту 189 земаља је усвојило и потписало Миленијумску декларацију, у којој су дати Миленијумски циљеви развоја (МЦР), који се тичу свих угрожених група.

којој је усвојен Међународни план акција који се односи на популациону групу старијих. Циљеви овог Акционог плана су МИПАА циљеви и они су уграђени у Србији у Националној стратегији о старењу (2006 - 2015), а нашли су своје место и у другим стратешким документима. Дефинисани стратешки правци налажу уважавање феномена старења у свим аспектима политике развоја; подстичу интеграцију старијих људи у друштво; промовишу праведан и одржив економски раст; инсистирају на прилагођавању система социјалне заштите; и на прилагођавању тржишта рада; заговарају доживотно образовање; квалитетан живот и одржање независног начина живљења, као и обезбеђивање подршке породицама са старијим члановима и унапређивање солидарности. Њихово остваривање се обезбеђује, пре свега, на локалном нивоу и то у домену искорењивања сиромаштва и глади, унапређивања образовног и здравственог система, очувања животне средине и подстицања економског развоја. Од степена остваривања ових (и сличних) циљева зависи и темпо приближавања Србије ЕУ. У званичној дефиницији Савета ЕУ о друштвеној искључености и сиромаштву наводи се да: Друштвена искљученост представља “процес којим су одређени појединци гурнути на ивицу друштва и спречени у пуном учествовању у друштву због свог сиромаштва или недостатка основних знања и могућности за доживотно учење, или као резултат дискриминације. Ово их удаљује од запослења, прихода и могућности образовања, као и од друштвених мрежа, оквира и активности заједнице. Овакви појединци имају мало приступа власти и органима доношења одлука и на тај начин се често осећају немоћним и неспособним да узму контролу над одлукама које утичу на њихов свакодневни живот” (Council of EU, 2004). Сиромашни појединци или породице су они чији су ресурси (добра, новчани приходи и услуге из јавних и приватних извора) толико мали да их искључују из минимума прихватљивог начина живота у држави чланице у којој живе (Council of EU, 1975).

Узимајући ове дефиниције као репер за оцену стања, лако је извести закључак, не само да је Србија сиромашна земља, већ да су старији људи у њој сиромашни и друштвено искључени. Према подацима Републичког завода за статистику (од 3.04.2015) сваки четврти грађанин у Србији, био је на граници сиромаштва^[8]. Америчко истраживање индекса сиромаштва, спроведено међу 90 земаља, показује да је

^[8] У највећем ризику од сиромаштва налазе се малди од 18 година (29,6%) - посебно они који су незапослени, а највећу стопу ризика од сиромаштва имају имају чланови домаћинстава састављених од две одрасле особе с троје или више издржаване деце.

Србија на трећем месту^[9]. Сиromaштво је све дубље и захвата све шире слојеве друштва, а висока стопа незапoслености^[10] појачава осећај бесперспективности. Поврх свега, овакав тренд предуго траје.

У развоју људског друштва сиromaштво је општа категорија: нема народа, нити историјског периода без сиromaшних људи. Прихватљива су и пожељна она друштва где се број сиromaшних смањује или где се интензитет сиromaштва перманентно ублажава. Нажалост, од распада Југославије у Србији број сиromaшних прогресивни расте, а и интензитет сиromaштва се појачава. Да је сиromaштво достигло алармантне димензије потврдила је Анкета о животном стандарду становништва у Србији (2002)^[11]. Њени резултати су показали да је дошло до општег назадовања у свим сегментима друштва, што је посебно погодило угрожене категорије становништва: децу, старе, инвалиде, избеглице и интерно расељена лица, Роме, руралну сиротињу и необразоване. “У 2002. години у Србији је било око 800.000 сиromaшних (10,6%), односно око 250.000 домаћинстава (када се линија сиromaштва одређује са 4.489 динара - 2,4 долара дневно, уколико би се прихватио стандард за линију сиromaштва од 5.507 динара - 2,9 долара дневно, сиromaшних домаћинства би било 474.000, тј. 20% би било сиromaшних). Анкетом су обухваћени реални приходи и приходи из сиве економије (подаци говоре да је око 1.000.000 људи ангажовано у овој сфери у 2002. години). Према субјективној процени испитаника, у Србији је преко 50% становника сиromaшно”. (Динић, Д: 2004; 26)

^[9] О овом истраживању више на сајту: <http://www.srbijadanas.net/svetски-indeks-siromaства-svrstava-srbiju-na-trece-mesto-od-90-posmatranih-drzava/>

^[10] У Србији је без посла 48% младих до 27 година.

^[11] Децембра 2002. на конференцији Профил сиromaштва у Србији презентовани су резултати Анкете о животном стандарду становништва код нас, која је спроведена на узорку од 6386 домаћинстава; тј. на 19.725 лица. Ово је била највећа и најобухватнија анкета рађена у Србији (без Косова и Метохије), до сада, која је утемељена на међународној методологији. Кренуло се од минималне потрошачке корпе за четворочлано домаћинство - 7605 динара месечно; од линије сиromaштва - 4489 динара; од укупне линије сиromaштва за четворочлано домаћинство - 13827 динара и од просечне потрошње сиromaшних - 3539 динара.

Т - 1 Индикатори сиромаштва^[12] у Србији:

Становништво	Материјално недовољно обезбеђени линија сиромаштва = 5.507 дин.			Сиромашни линија сиромаштва = 4.489 дин.		
	индекс сиромаштва	дубина сиромаштва	оштрина сиромаштва	индекс сиромаштва	дубина сиромаштва	оштрина сиромаштва
Урбано	16,0%	3,3%	1,1%	7,8%	1,5%	0,5%
Рурално	25,1%	6,1%	2,3%	14,2%	3,2%	1,1%
Укупно	20,0%	4,6%	1,6%	10,6%	2,2%	0,8%

Извор: Анкета о животном стандарду из 2002.

Из Анкете би посебно издвојили, за потребе овог рада, следеће податке:

- најугроженија су домаћинства са шест и више чланова, али исто тако и једночлана и двочлана старачка домаћинства;
- најсиромашнији су старији од 65 година - чине скоро 1/4 од укупног броја сиромашних, нарочито су угрожени они који немају пензију;

Срећна околност је, да велики број старих људи у Србији прима пензију (сваки пети човек је пензионер). Географски посматрано, најугроженији су стари из југоисточне Србије и они који живе у двочланим старачким домаћинствима или у мешовитим, где само једно старије лице доноси приход. "Државна помоћ старима, који имају здравствене или функционалне проблеме, обухвата смештај у домове за старе и финансирање туђе неге и помоћи у кући (по том основу свега 9.000 корисника је смештено у домове, а око 60.000 користе услуге туђе неге и помоћи у кући).

ССС заговара смањење сиромаштва код старих и пензионера кроз јачање ванинституционалне услужне заштите (кроз развијање кућне неге и помоћи, кроз проширивање мреже смештајних установа, у до сада непокривеним подручјима, кроз конверзију избегличких центара у домове за стара лица и кроз укључивање приватног сектора у ову област)". (Динић, Д: 2004; 28) На то се надовезује јачање социјалне заштите старијих лица, посебно у локалној заједници, кроз ширење мреже дневних центара, дневних рехабилитационих центара и развоја медицинске и личне помоћи у кући; а све са циљем унапређивања квалитета живота у старости.

^[12] Индекс (стопа) сиромаштва је учешће сиромашних у укупном становништву. Дубина (јаз) сиромаштва подразумева количину средстава, која су потребна људима, да би се издигли изнад линије сиромаштва. Оштрина сиромаштва показује колико су поједине категорије сиромашних дубље испод линије сиромаштва.

Сиромаштво има још једну значајну последицу, која посебно тандира старије: сиромашни имају више изгледа да оболе или умру од уобичајених болести (туберкулозе, сиде, малигних обољења, саобраћајних несрећа, насиља и сл.). Код оних, који су испод линије сиромаштва, и када лекар постави дијагнозу неке хроничне болести (таквих је по подацима око 30,3%), мала је вероватноћа да ће бити средстава за одговарајуће лечење^[13].

Међу државама Европе, Србија спада у оне са највећим регионалним разликама у нивоу развијености. Ове диспропорције су последица: демографског пражњења сеоског подручја, унутаррегионалне демографске диференцијације, атомизације насеља на неразвијеном сеоском подручју и неадекватне образовне и квалификационе структуре. (ССС, 2003. с. XXV) Зато је ЕУ захтевала, од Републичке агенције за развој југа Србије, да понуди адекватна институционална решења која могу довести до нивелације драстичних регионалних разлика.

Рурални аспект сиромаштва је изузетно комплексан, посебно када се има у виду да на селу живи половина становништва и то на 3/4 територије Србије^[14]. Овде је сиромаштво двоструко веће него у градовима и сваки седми становник је сиромашан. Ако се томе дода да је старијих од 60 година, на селу, скоро 1.000.000 (по попису из 2002. има их 855.704) и да се њихов број перманентно повећава, проблем сиромаштва добија нове димензије.

Расправа о сиромаштву старијих нужно захтева и расправу о питању пензија и пензионог система. Пензионисање представља друштвено-институционализовани облик збрињавања старијих. У *Националној стратегији о старењу 2006-2015*, као један од стратешких циљева истиче се потреба “обезбеђивања економске и социјалне сигурности и квалитета живота у старости”, али и ублажавање неповољних последица транзиције. “То укључује очување постигнутог нивоа социјалне сигурности пензионера, враћање дугова пензионерима, сукцесивно усклађивање плата и пензија и обезбеђивање редовне исплате пензија. Процењује се да је праведан и одржив економски раст друштва најадекватнији одговор на интензивно демографско старење

^[13] У документу Здравствена политика Србије, из фебруара 2002., инсистира се на праведнијој прерасподели ресурса у здравству, како би и осетљивије групама здравствене услуге постале једнако приступачне.

^[14] Од укупно 7.498.001 становника Србије, према попису из 2002. године, старијих људи од 65 година је 1.240.505 (16,54%) а старијих од 60 година 1.684.289 (22,46%). У сеоским насељима Србије живи 3.272.105 становника (43,64%), при чеми је старијих од 65 година 650.406, а од 60 година 855.704. Исти подаци за села у Централној Србији износе: преко 65 година - 501.684 становника, а преко 60 година - 653.876. У Војводини је старијих од 65 година 148.722, а старијих од 60 година 201.828. Чињеница да је преко 26% становника сеоских насеља Србије старије од 60 година, довољно говори о размерама проблема старих људи.

становништва. Растућа несразмера између броја издржаваних и запослених лица доводи у питање како систем друштвене заштите, тако и пензиони систем^[15]. У процесу имплементације *Стратегије за смањење сиромаштва*, на нивоу Републике разматра се и увођење социјалних пензија. (Динић, Д. 2014; 201)

Према актуелним прописима у Србији се осигуравање материјалних претпоставки за живот у старости постиже: путем обавезног, добровољног и проширеног пензијског и инвалидског осигурања, борачке и инвалидске заштите, допунске државне материјалне заштите корисника пензија, чија су укупна породична примања испод нивоа сиромаштва и гарантованог нивоа животне егзистенције, новчане социјалне помоћи (доскора материјалног обезбеђења породице) по основу државне социјалне заштите, државне социјалне пензије (која у Србији још увек није заживела), државног додатка за помоћ и негу, једнократне новчане социјалне помоћи, бескаматних позајмица из касе узajамне помоћи, синдикалне или пензионерске организације, алиментације, уговора о доживотном издржавању, штедње и животног осигурања и осигурања имовине, акција и новчане накнаде по основу приватизације предузећа, приходовања по основу приватне имовине, приходовања по основу личног рада, коришћења повластица у јавном превозу и олакшица при коришћењу комуналних услуга и енергената за загревање стана, коришћења пореских и комерцијалних олакшица, примања хуманитарне помоћи у природи, примања од родбине, коришћења кухиње за сиромашне, коришћења субвенционираних бањског и климатског опоравка пензионера са скромнијим примањима и сл. Може се приметити да је држава пројектовала веома широк спектар мера за обезбеђивање материјалних претпоставки за живот у старости, само је питање колико се те мере остварују и колики се обухват старијих, посебно угрожених, њима постиже.

Пензијско и инвалидско осигурање (ПИО) је облик осигурања од ризика које носи сам живот - осигураници се осигуравају за случај старости, инвалидности, смрти, телесног оштећења и потребе за туђом помоћи и негом. Закон о ПИО прописује права осигураника на старосну пензију - по основу рада; на инвалидску пензију - за случај инвалидитета; на породичну пензију - у случају смрти осигураника или корисника пензије, укључујући и надокнаду погребних трошкова; право на надокнаду у случају телесног оштећења и најзад, право осигураника и пензионера на туђу негу и помоћ. Иста оваква права може обезбедити и лице које је самостално уплаћивало потребне доприносе, а које није обухваћено поменути облицима осигурања. Пензијско и инвалидско осигурање обухвата обавезно и добровољно пензијско и инвалидско осигурање. Постоје три врсте осигураника: запослени,

[15]

осигураници самосталних делатности и пољопривредници. Сва права из ПИО обезбеђују се уплатом доприноса за ПИО, који се плаћа на зараде, основице осигурања и уговорене накнаде^[16]. (Динић, Д. 2014) Продужетак живота људи повећава број пензионера и инвалидских пензионера и представља атак на ПИО фонд, а одражава се и на потребе старијих и њихове трошкове у сфери здравствене заштите. Уз све ове неповољне околности ваља подсетити, да иако су мале, пензије често представљају једини приход у породици. Зато су многи пензионери принуђени да траже посао и након одласка у пензију.^[17]

Поставља се питање, како је могуће остварити одржив пензиони систем и у ком правцу усмерити неопходне реформе^[18]. Битно је реално сагледати и уважити демографске промене, растући степен незапослености и дефицит у фондовима осигурања; направити праведнију расподелу - условити пензије са издвајањима у фондове осигурања; смањити рад на црно и спречити избегавање уплате доприноса, увести флексибилно и постепено пензионисање, увести право на превремену и делимичну пензију итд.

У Србији има доста старијих (посебно жена на селу) које су без икаквих прихода. Од 1.220.000 људи који имају више од 65 година, чак 27%, односно њих 320.000, није у пензијском систему (Сатарих, Н. at all 2009). Институт социјалних пензија се разматра због свих оних који нису уплаћивали пензијско осигурање^[19]. Мада су социјалне пензије

^[16] Према подацима Министарства финансија Србије, крајем 2010. године односно укупно регистрованог броја запослених и укупног броја пензионера (1 626 000) био је 1,1:1. У јануару 2011. било је 1 628 715 корисника пензија. Највише просечне пензије су биле у структури запослених (22 223 - 65% просечне зараде), а најмање код пољопривредника (8 740 - 26% просечне зараде). Најниже пензије (до 11 500 динара) примало је 135000 пензионера (92 000 породични - углавном жене). Највише пензије (од 99 до 105 000 и више) имало је 140 пензионера (највише старосних).

^[17] Преко 62% пензионера у 2014. години прима пензију мању од 25.500,00 динара. Фонд ПИО, као једина овлашћена институција утврђује права и обим права из ПИО. По томе, само старосни пензионери могу да се запосле (и да по том основу увећавају своју пензиону основицу), док инвалидски пензионери могу радити само по уговору о делу (без права на кориговање пензије), а породични пензионери могу приходовати по уговору о делу уз услов да је тај приход испод 50% од најниже основице осигурања. Материјални положај пензионера би био много бољи да је Приватно ПИО код нас заживело. Не само што немају поверење у приватне пензионе фондове, већ запослени нису платежно способни да, током радног века, од својих плата издвоје средства и уплате их у ове фондове. Права је реткост да неки, добростојећи послодавци, својим радницима уплаћују поред обавезног и додатно пензионо осигурање.

^[18] Најновија студија - Посткркризни модел раста и развоја (2011-2020) као средњорочни циљ реформи ПИО предвиђа смањење учешће издатака за пензије у БДП (са 12,5% на 10%).

^[19] Пре шест година Геронтолошко друштво Србије и Мрежа ХУМАНАС водили су широку кампању за увођење социјалних пензија, у сарадњи са стручњаком ЕУ за ову област др Asghar Zaidi. Петар Манојловић, потпредседник ГДС се залагао за установља-

комплементарне са пензијским системом, оне нису део ПИО, већ су део система социјалне сигурности грађана и примењују се као централна мера за смањење сиромаштва.

На материјални положај пензионера (и старијих уопште) утиче и нерешено стамбено питање. Раније, захваљујући солидарном улагању у стамбене фондове, скоро да и није било запосленог који до краја радног века није добио стан од фирме. Приватне фирме данас не брину о стамбеним проблемима запослених, друштвена предузећа су у реструктурирању, послују са губицима, тако да запосленима преостају једино крајње неповољни, готово зеленашки кредити, за куповину крова над главом. Тако расте број старих људи и пензионера са нерешеним стамбеним питањем. (Динић, Д. 2014)

РАЗВОЈНЕ МОГУЋНОСТИ У ЗЕМЉИ СТАРИЈИХ ЉУДИ

Решавање проблема сиромаштва је, очигледно, веома комплексно и неизбежно. Централна обавештајна агенција (ЦИА), под насловом “Србија је земља беде!”^[20] износи бројне податке о Србији који показују димензије сиромаштва: скоро милион незапослених, исто толико неписмених, са најмањим платама у региону, водећи по корупцији и лошим путевима и са занемарљивим извозом. Мерено једним од најједноставнијих економских показатеља – индексом беде, који је саставио Институт „Кајто“, Србија је на неславном осмом месту од укупно 108 земаља и убедљиво се “најбоље” се котира у региону, боља од ње је чак и Албанија. Овакву позицију дугује и стопи незапослености која је међу највишима у свету (766.500 незапослених), висини инфлације (која је у рангу афричких и неразвијених азијских земаља), извозу и међународној размени која је занемарљива. ЦИА наводи да је Србија на 117. месту од 220 држава по висини друштвеног производа по становнику.

Модератори ССС су направили добру полазну основу димензионирањем сиромаштва и утврђивањем основних праваца деловања. Анкета, која је спроведена, указала је на обиље фактора који доводе до

вање система социјалних пензија - за остареле особе без икаквих редовних примања; и за заштитни додатак уз пензију - за кориснике пензија чија су укупна породична примања испод егзистенцијалног минимума. У свету су позната два типа социјалних пензија и то: 1. универзалне социјалне пензије које су доступне свим лицима без личних примања која су навршила одређен број година живота (најчешће 65/70 година) и 2. Социјалне пензије са провером које су доступне сиромашним старијим лицима која морају да испуне више услова који подлежу провери (пребивалиште, држављанство, приходи, имовина, зарада и др).

^[20] Текст од 04.07.2015, <http://www.alo.rs/vesti/aktuelno/cia-srbija-je-zemlja-bede/104676>

сиромаштва и који га даље продубљују. Угрожене популационе групе су несумњиво правилно утврђене. И крајњи циљеви су коректно формулисани, као и редослед њиховог остваривања. Али, зачарани круг управо ту и настаје - за имплементацију су неопходна средства, којих нема. Беда се продубљује и шири и на оне слојеве који, у време спровођења Анкете о животном стандарду, нису били сиромашни; штрајкови и протести су свакодневни, увећавају се обавезни трошкови (струја, вода, грејање...), образовање је све скупље и недоступније, о повољним стамбеним кредитима може се чути само у предизборним кампањама, здравствене услуге и лекови остају доступни све мањем броју корисника, радикално се редукује помоћ из иностранства, унутрашња политичка сцена је препуна нетрпељивости и искључивости, а политички притисци спољних сила расту - непрекидно се постављају нови услови које је тешко испунити, захтеви ЕУ иду у правцу даље штедње и смањивања плата и пензија - ДОКЛЕ?!?! А сиромаштво старих људи и пензионера расте, а они су све бројнији. Уз то и немају много времена да чекају неке повољније околности.

ЛИТЕРАТУРА

- Девеџић, М. (2007). Демографске карактеристике старог становништва Београда. Гласник Српског географског друштва, 87(2), 93-102.
- Пенев, Г.Д., (2011), Скорашње промене броја становника и старосне структуре становништва Србије и осталих балканских земаља са перспективама до средине 21. века, Геронтологија 1/2011, ГДС, стр. 7-28.
- Динић, Д. (2004) - Домети стратегије за смањење сиромаштва у Србији код старих људи и пензионера - Геронтологија 2/2004. ГДС, стр. 24-30.
- Стојилковић, Ј. и Динић, Д. (2012) Демографска и социјална димензија старења старих у Србији, часопис "Геронтологија" 2/2012, стр. 61-79.
- Динић, Д. (2014) - Социјалне импликације реформе Пензионог система у Србији, Предузетништво (научно-стручни часопис): "Економија и политика", стр. 197-210.
- David E. Bloom, Axel Boersch-Supan, Patrick McGee, and Atsushi Seike (2011), Population Aging: Facts, Challenges, and Responses, Program on the global demography of aging, Working paper series
<http://www.hsph.harvard.edu/pgda/working.htm>

- Сатарић, Н. Рашевић, М. Милорадовић, С. (2009): Они не могу да чекају: студија о сиромашним старијим лицима у Србији, Amity, Београд.
- Предојевић Деспић, Ј (2011): Емиграциони токови из Југоисточне Србије, главне тенденције и проблеми, извештај РЗС за мај 2011.
- Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: The 2010 Revision, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>
- Council Decision of 19 December 1984 on Specific Community Action to Combat Poverty, 85/8/ЕЕС, ОЈЕС, L 2, (1975), Council of the European Union, Brussels.
- Joint report by the Commission and the Council on social inclusion (2004) - Council of the European Union, Brussels.
- Извештај Србије за UNECE 2011.
- Стратегија за смањење сиромаштва у Србији (2003-ССС); Влада Републике Србије, Београд.
- Национална стратегија о старењу 2006-2015 (2006), Влада Републике Србије, Сл. Гласник, Београд.
- Стратегија развоја социјалне заштите (2005); Влада Републике Србије.
- О социјалном укључивању и смањењу сиромаштва (новембар 2009), Билтен бр. 1, Влада Републике Србије
- Бечки међународни план акције о старењу (1984), Преамбула, Изазови старости, ИСП, Београд.
- Међународни план акција - Друга светска скупштина о старењу, Мадрид, 2002; Београд 2003.
- World population aging 1950-2050 (2001), UN, New York
<http://www.un.org/esa/population/publications/worldageing19502050/>
- Попис 2002. Републички завод за статистику Републике Србије
- Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011. РЗС

Dragana S. Dinic

Institute for Political Studies in Belgrade

Serbia

SOCIAL DEVELOPMENT AND POVERTY OF ELDERLY

Abstract: *Poverty plays a vital brake social development. In Serbia, the long-term poverty appears as a result of territorial secession, international isolation and sanctions, bombing, record inflation and economic collapse, accepting hundreds of thousands of refugees, the economic crisis and high unemployment, political turmoil, and last year the unprecedented floods.*

Serbia is one of the oldest countries, the average age of the population (42.2 years). A minimum pension receives 253,000 elderly and 120,000 of them are living below the poverty line. Reforms of the pension fund go towards extending working years and to raise the age for retirement. It only solves one problem, but the solution of the second block: youth employment. In order to achieve progress in society, we need comprehensive reform that all population groups have brought prosperity.

This text is based on the Survey of Living Conditions (conducted in 2002, 2003 and 2007), Poverty Reduction Strategy (2003) and in research on the poor elderly in Serbia, which was implemented in early 2009, for the purpose of advocating for changes Law on Social Protection and Social Security of Citizens.

Key words: *population aging, poverty, unemployment, measures of social support, social development.*

Ранка Перић Ромић^[1]

Универзитет у Бањој Луци

Факултет политичких наука

Босна и Херцеговина

Прегледни рад

UDK: 316.42:316.334.54

ПОКАЗАТЕЉИ УРБАНИЗАЦИЈЕ – СИРОМАШТВО И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ

Сажетак: Друштвени развој условљен је квалитетним начином производње који захтијева стално уклањање вишка квалитета у нове производне, иновативне, инфраструктурне и друге пројекте. Такође условљава и проналазак нових теорија најчешће великих урбаних средина које имају потенцијал и могућности асимилирати исти. То је уједно директна веза између урбанизације и канализације вишка квалитета о чему је исцрпно говорио Дејвид Харви (David Harvey). За разлику од квалитетних земаља које су у циљу оживљавања и произвођења вишка квалитета и вишка вредности половином прошлог вијека, створиле јак банкарски систем, финансијске институције и фондације које су давале зајмове за урбани инфраструктурни развој и повољне кредитне праћанима зарад освајања банакарских права и израдне специфичних урбаних средина, у земаљама Источне Европе ситуација се није одијавала у истом правцу. Другачији процес друштвеном развоју као и развоју и планирању ширења урбаних средина могу бити одређени и у повећању урбаног сиромаштва додатно помоћу имиграција које долазе од стране оних земаља које у циљу одрживости квалитетним начина привређивања проналазе нова тржишта и јединицу радну снагу, као што је случај са неким азијским и латиноамеричким земаљама. На коначну слику инфраструктуре урбаног стањивања посљедних земаља утичу процеси транзиције и приватизације. Развој урбаних средина треба посматрати као одвојене категорије условљене низом фактора као што су: друштвено насљеђе и друштвено уређење, трансформацијски и транзицијски процеси, степен индустријализације и слично.

Кључне ријечи: урбанизација, сиромаштво, развој, трансформација, вишак квалитета ...

УВОД

У научном погледу разликујемо примарну и секундарну урбанизацију. Примарна се односи на постанак и развој градова, већу концентра-

^[1] peric.ranka@gmail.com 065/930-953

цију становништва као и развој свих дјелатности и садржаја неопходних за функционисање урбаних средина. У примарној урбанизацији настају сви предуслови за развој секундарне урбанизације, док секундарна подразумева популацијско-демографске, социјално-економске, функционалне, физиономијске и друге промјене које смањују аграрна обиљежја у корист урбаних (Вреск, 2002: 18). Секундарна урбанизација развија сектор индустрије, производних и услужних дјелатности. Она утиче чак и на принудну мобилизацију становништва из руралних ка урбаним срединама. У примарној урбанизацији настају компактно саграђене урбане средине са великом концентрацијом становништва, а у секундарној урбанизацији настају урбанизована подручја (Вреск, 2002: 18). Када се проучавају градови појединачно онда се секундарна урбанизација препознаје у виду настанка субурбаних насеља.

ШТА ПОКАЗУЈЕ УРБАНИЗАЦИЈА

Да би уопште урабанизацију посматрали као процес који је уједно показатељ друштвеног развоја, али и пораста сиромаштва, неопходно је опште разумијевање и познавање суштинских економских, глобалних, транснационалних процеса који су инкорпорирани у коначну расподелу снага и моћи у свим процесима одлучивања. Процес урбанизације је противрјечан јер не подразумева искључиво пораст друштвеног стандарда и привредног раста. Разумијевајући глобално економију, земље које улажу у индустрију и производне процесе могу очекивати ефекте „економије обима“ што подразумева смањење цијене производње робе са већим тржиштем и већом производњом. Земље Трећег свијета су углавном пољопривредне и доживљавају „економију опадајућих приноса“ јер се повећањем тржишта јавља потреба за повећаном производњом која се проширује и на неусловне дијелове земљишта што захтјева већа улагања за исту количину производа, а суштински проблем лежи у недостатку развијености индустријског сектора (Reinert, 2006: 67). У погледу друштвеног односно економског раста и развоја градова са једне стране, и повећања сиромаштва у неким урбаним срединама са друге стране, Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) суштински проблем види у коначном степену развоја урбаних средина. Дакле, ауторка сматра да градови који нису властитим снагама, привредним, политичким економским и интелектуалним ресурсима изградиле сопствене производне капацитете и престали да увозе готове производе, створили су предуслове за развој сиромаштва. Они који су успјели да надомјесте „замјену увоза“ властитим производима створили су перспективу да постану „градови региони“. *Замјена увоза* предуслов је стварања вишка капитала који се даље инвестира у производне процесе и технолошке иновације, а стари начин производње се дислоцира у мање развијена подручја и средине. Дотадашње индустрије се селе на

рудна подручја градова или чак и ван националних оквира, стварајући простор за развој услужног сектора. У погледу наведеног Џејкобсова истиче да долази до пет различитих облика раста. „1. нагло увећаних градских тржишта за нову и разноврсну увозну робу, коју углавном чине рурални производи и иновације пореклом из других градова; 2. нагло увећаног броја и врсте радних места у граду замене увоза; 3. увећаног броја градских постројења пресељених на неурбане локације, док се старија предузећа потискују; 4. нових урбаних технологија, нарочито да би се повећала рурална производња и продуктивност; те 5. раста градског капитала“ (Џејкобс, 2010: 53).

Редукујући глобалну економску политику на ниво појединачног посматрања и конкретизацију случаја као добар примјер може послужити теорија Дејвида Харвија о развоју Њујорка изазваног противрјечностима капиталистичког начина производње. Харви објашњава раст и развој америчких градова кроз улагање вишка капитала. Да би капиталистички начин производње био одржив, капиталиста мора да обезбједи поред радне снаге и нове сировине као и нова тржишта. Проблем са којим се капиталиста суочава јесте стална конкурентност, па се увођење нових технологија у производне процесе показује као једини могући начин опстанка на тржишту. Релокација индустрије може бити мотивисана остваривањем вишег профита, али исто тако конкуренција често условљава и промјену висине закупа земљишта, што поједине индустријске производње доводи до неодрживости (Харви, 2008: 40-60).

Да би вишак капитала омогућио проток ван простора производње, он се превасходно мора мобилисати у развојне токова унутар урбаних средина из којих потиче. Тај почетни двоструки пут капитала у коначници се показује као јединствен резултат стварања екстра профита који се даље може инвестирати у развојне и иновацијске токове. Може се рећи да проток капитала увијек ствара услове за пораст становништва у градовима било да доводи до потражње нове радне снаге, или исту оставља без радних позиција, што је честа појава у реструктурирању привреде. Проналажење рјешења за кризу у Њујорку током прошлог вијека утемељило је поменути град као мјесто глобалног центра одлучивања и утицало на његов урбанизацијски развој као примјер да вишак капитала утиче на урбанизацију као што може да утиче и његов недостатак (о чему ће бити ријечи). У периоду кризе у Њујорку, вишак капитала се улагао у инфраструктурне пројекте (аутоцесте, мостове, саобраћајнице) што је омогућило и мобилизацију радне снаге, а створен је, како наводи Харви, и низ финансијских институција и пореских олакшица које су кредитирале урбану експанзију што се у коначници показало као процват субурбаних насеља. Претварање Њујорка у велико инфраструктурно градилиште сворени су преуслови да овај

град постане главно преставништво за многе фирме и центар свјетске моћи (Sassen, 2001). У субурбаним насељима почео се развијати препоручени животни стил, који је средњој и вишој класи био омогућен кроз повољне, најчешће дугорочне кредите и зајмове што је за дужи низ година унутар града створило тржиште за производњу кућанских апарата, аутомобила и грађевинског материјала. Тржиште некретнина финансирано из кредитних институција путем задуживања било је крајњи узрок њујоршке кризе током осамдесетих година прошлог вијека, али у очеку и модел превазилажења исте с циљем каналања капитала у развојне токове који би омогућили његову ордживост. Урбанизација потакнута повољним кредитима од стране новостворених финансијских институција и фондација у Америци (а касније и у неким европским земљама), позитивно је утицала на апсорпцију вишка капитала код становништва које је почело да живи идеју америчког сна о мирном, комфорном и лагодном животу у предграђу. Дошло је до стварања специфичних животних стилова и потрошачких навика. Међутим, као што улагање капитала у индустрију може имати препреке у виду нпр. недостатка тржишта за пласман производа, тако и усмјеравање вишка вриједности у фиксни капитал у виду некретнина финансираних из потрошачких фондова и финансијских институција у једној фази доводи до пада њихових вриједности. Рјешење се назире у проналажењу нових глобалних односно свјетских простора за проток капитала који ће битно одредити пут многим градовима у погледу положаја у економском, политичком и културном одлучивању што директно утиче и на сам процес урбанизације градова. Паралелно са овим процесом, градови прелазе у постиндустријску фазу коју карактеришу и нови простори, „простори токова“, као транснационалне форме, а глобални свијет је окарактерисан као информатичко друштво (Castells, 2000). Будући да су градови просторни оквири унутар којих се информације умрежено шире према глобалним просторима одлучивања ван просторне и временске редуције, постиндустријско друштво карактерише повећана вриједност капитала уколико он може бити дислоциран и да у тренутку одговори захтевима тржишта. Ако повећање оваквог капитала продукује и пораст становништва кроз процесе урбанизације, онда је пораст „сервисне класе“ која је једна од најмобилнијих у структури друштва, нужан резултат наведеног процеса (Petrović).^[2]

^[2] Мина Петровић описује карактеристике нове сервисне класе. Одликује је већа потрошња него штедња, велика мобилност усљед нестандартне радне каријере, одлагање брака, коришћење урбаних ресурса (културних, рекреативних, забавних...). Видјети у: М. Petrović, *Tranzicija gradova ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Beograd, Institut za društvena istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2009. стр. 120.

ПОГЛЕД ИЗНУТРА - ЕФЕКТИ УРБАНИЗАЦИЈА УНУТАР УРБАНИХ СРЕДИНА

Урбанизација нужно доводи до социопросторне сегрегације унутар урбаних средина кроз промјене у друштвеној подјели рада и реструктурирањем тржишта рада. Може се рећи да је и то један вид апсорпције вишка капитала путем урбане реконструкције и рехабилитације. У америчким градовима због кредитираног субурбаног развоја и издвајања средње и више класе у градским предграђима, средишта градова су препуштана најсиромашнијим становницима углавном црном становништву и имигрантима. У најгорем случају стоје они градови у којима је дошло до деиндустријализације и у којима расте број црначке популације са нерјешеним питањем запослења, становања, образовања и уопште партиципације у друштвеном животу. Црнци су два пута изолиранији, него Латиноамериканци и Азијати и око 60% више сегрегисани. (Massey & Denton, 1998: 67) Немогућност остваривања кредитних задужења као и нагли пораст отплата хипотека диктираних промјеном тржишних каматних стопа за оне становнике нижих класа који се нису успјели домоћи бољих услова живота у предграђима, доводи их у готово неподношљив положај стварајући класу стигматизованих грађана окарактерисаних као групе склоне криминалу. Стварају се локалне банде сачињене углавном од тинејџера који организују кланове са унутрашњим организацијом понашања дјеловања и рада, а насеља добијају гетоизирани изглед (Anderson, 1992: 37-40).

Центрификација постоје окосница развоја градова. Приморавање локалног становништва да напусти мјеста свог становања, потпомогнуто је идејом о рехабилитацији и оживљавању градских средишта. Подизањем квалитета живота у средиштима градова и побољшањем инфраструктурних услова, повећава се и цијена станарина, ренти и уопште трошкова живота. На тај начин локалне градске власти легалним путем приморавају сиромашно становништво да напусти ужа средишта градова а иста потом постају мете за нова инвестициона улагања намјењена вишој класи и различитим пословним објектима и представништвима мултинационалних корпорација кроз изградњу модерних небодера. Џејн Џејкобс је била заговорница рехабилитације градских средишта у виду очувања њихове аутентичности што је подразумевало и опстанак локалног становништва на истим територијама. Вишак вриједности остварен кроз некретнине може да амортизује негативне посљедице настале у индустрији.

Суштинско је питање да ли капитализам зависи од урбанизације или је урбанизација чист продукт капиталистичког начина производње? Конкретније, да ли пораст становништва у градовима условава привреду да изнађе адекватне моделе стварања вишка вриједно-

сти као модел одрживости раста градова и региона, или је урбанизација продукт који је настао могућношћу оплодне капитала кроз улагање у нове развојне токове што је довело и до потражње нове радне снаге, у почетку мануелне а касније интелектуалне? Чини се да одговор није једноставан. Евидентно је да град постаје не само мјесто индустријске производње него и дрштвене производње простора који ствара вишак вриједности, па се може рећи да је урбанизација неопходна као замјена за посрнулу индустрију. Тржиште некретнина може бити модел превазилажења кризе, а задуживање изазвано незаситом потражњом створило је предуслове за нова производна улагања. Харви нагласак ставља управо на финансирање путем задуживања које покреће економију и сиромашних земаља јер се потражује сировине.

Предузетнички град је оријентација урбанизованих средина развијеног Запада које раде на улагању у поједине секторе с циљем превазилажења конкуренције и представљају евидентност преласка са фордистчког на постфордистчки облик организације. Међутим, овај вид развојне политике у циљу ствара предуслова за даљи развој привреде или апсорпцију вишка капитала могу имати само оне земље које су доживјеле индустријски развој и ушле у фазу постиндустријске производње. Промовисање неолибералних идеја као што су предузетничко понашање, самодисциплина, индивидуализам, конкурентност итд., кроз реформске промјене од привредних (кроз дерегулацију тржишта), социјалних (кроз резање јавне потрошње) до пољопривредних (које су коначне ефекте имале на осиромашено сељачко становништво принуђено да своје земљишне посједе напусти и упути се ка урбаним срединама), у земљама Трећег свијета остављају далеко сложеније посљедице.

У Азији се интензивно стварају велике конурбације унутар којих већина становника живи у сламовима, а чињеница је да у земљама Трећег свијата опада удио урбане популације у градовима и расте постотак руралне, истиче Дејвис (Davis, 2006: 8). Ипак, данас многе земље Латинске Америке биљеже већи и бољи друштвени стандард што уједно повећава и јаз између богатих и сиромашних. У земљама Латинске Америке и даље је висока извозна сировинска тржишна оријентисаност, непотпуна и неадекватна заштита домаће производње и роба, и висока кредитна задуженост земље.^[3]

^[3] Ипак, треба напоменути да су неке земље Латинске Америке и Азије показале завидну стопу привредног раста најчешће примјеном специјализоване производње. Обилна јефтина радна снага узрокује повољнију производњу и коначне производе ниже цијене него што су исти у земљама развијеног Запада. Нпр. Сингапур је искористио своје лучке ресурсе, те се специјализовао у области трговине, увозећи повољне сировине а извозећи готове производе а доминантан је у пољу електронске индустрије, хемијске, машинске и биохемијске производње. Привреда је базирана на бесцаринској производњи. Јапан се усмјерио на технологију и технолошке иновације. Јужна Кореја

Градова који су урбанизацију доживјели као посљедицу реформских промјена у просторној структури обилују појавом сламизираних насеља на ободним дијеловима градова нарочито Латинске Америке о чему је говорио М. Дејвис (M. Davis, 2006).^[4]

Док се у развијеном дијелу свијета рехабилитацијом градских средишта и подизањем њиховог квалитета врши готово легално приморавање сиромашног и социјално угроженог становништва да напусти градска средишта која потом постају мјеста становања тзв. сервисне класе и простор настанка и ширења пословних објеката, експропријација земљишта далеко се бруталније одвија у земљама у свијету у којима сиромашни становници живе у сламовима, напомиње Харви. Будући да исти никада нису ни легализовали мјеста становања, тиме ни градске управе ни локалне власти нису имале обавезу да инфраструктурно подигну квалитет становања ове популације.

Градске власти напротив у градовима Латинске Америке обично регулационим плановима о ширењу пословних и стамбених објеката легално одузимају земљиште стигматизованих становника сламова, приморавајући их да додатно погоршају свој положај у потрази за новим мјестом становања, још удаљенијим дијелом града. У неким градовима Латинске Америке као што је Сао Паоло, претјеран пораст сиромаштва условио је појаву стварања енклава богатих становника који се и физичким препрекама (у виду зидина) покушавају изоловати од сиромашних становника.^[5]

Афрички градови су доживјели урбану експлозију након признавања независности појединим државама али се и даље процес урбанизације одвијао неравномјерно. Јужни и источни дио од Сахаре слабије је урбанизован од сјеверног дијела који је због плодних поља ријеке Нил, а и због утицаја споља јаче и интензивније доживио овај процес. (Pušić, 1997: 133-135).

висок привредни раст постигла је улажући у знање и образовање. Бразил је кренуо узлазном путањом у погледу привредног раста када је постигао стабилност монетарне политике и смањио стопу инфлације. Помоћ ММФ-а усмјерена је на оне гране проишходње за које је имао природне ресурсе. Бразил је познат по извозу авиона и рудног богатства.

^[4] Дејвис (Mike Davis) у поменутом дјелу говори о узроцима настанка сламова, трендовима њиховог раста, тешком положају становника који у њима жива, о будућим предвиђањима везано за сламове итд. По њему сламови представљају модел складиштења вишка човјечанства, тријажа каснокапиталистичког човјечанства...M. Davis, Planet of slams, London, New York, Verso, 2006.

^[5] Енклаве имају свој унутрашњи живот далеко окренут од улице а понекад су тако добро организоване да су опремљене и свим пратећим установама које нормализују живот у њима. T. Caldeira u S. Low, Promišljanje grada, Zagreb, Jesenski i Turk, 2006, str.67.

Примјена програма структуралног прилагођавања^[6] (САП-а) у многим дијеловима неразвијеног свијета утицала је на појаву хиперурбанизације о којој је говорио Мануел Каstel а која је заправо одраз несразмјера између индустријског и постиндустријског раста и пораста становништва. Каstel сматра да су земље Трећег свијета доживјеле зависну урбанизацију по којој је запосленост у саобраћају, трговини и услужним дјелатностима основ прилива становништва у градове. Концентрација становништва у агломерације без укључивања у ширу урбану мрежу по Каstelу је суштинска разлика између суперагломерација земаља у развоју и метрополитских подручја индустријализованих земаља.^[7] Крај XX вијека представља прелаз из индустријског у информатичко односно умрежено друштво. Долази до просторне али и суштинске реконструкције и поимања градског средишта и субурбаног окружења (у случају америчких градова) а настају мегаградови као нови облици просторне и временске оријентације и политичке, економске културне доминације. Та привлачна моћ мегаградова апсорбује велики број становника који има способност да се инкорпорира у неку од структура доминације при томе стварајући јасну социопросторну дистинкцију међу класама. На трагу Каstelа мегаградови земаља Трећег свијета далеко више и брже биљеже пораст сиромашног становништва, чињеницом да се током хиперурбанизације створила критична маса истих, стигматизованих становника, који се реформским и транзицијским промјенама нису могли нити су имали начина прилагодити новим индустријским, а касније и потиндустријским процесима. То становништво и даље задржава исти положа или га продубљује и отежава у доба стварања мегаградова у којима доминирају информацијски процеси.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОСТОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ГРАДОВА У ПРОЦЕСИМА УРБАНИЗАЦИЈЕ

Процеси урбанизације у постсоцијалистичким земљама Европе специфични су у односу на друге развијене градове. Транзиција и приватизација те одређено културно наслеђе оставили су трајни траг на ове урбане средине. Непостојање јасних пословних средишта (ЦБД зона) заоставштина је ранијег друштвеног система у коме је држава имала улогу друштвене контроле и централнопланске организације привреде базиране на планској производњи и потрошњи. Селењи (Szelenyi, 1996) је у погледу проучавања социјалистичких градова у Европи развио неовеберијански приступ кога одликује подурбани-

^[6] Фридманови закони о слободној трговини, дерегулацији тржишта, приватизацији и резању јавне потрошње.

^[7] Детаљније видјети у: Vujović, S. (1982). Kastels-urbanizacija u zemljama u razvoju, Grad i društvo, Beograd: Istraživačko izdavački centar Srbije, str. 150-153.

зованост социјалистичких градова сматрајући да је само друштвено уређење утемељило даљи развојни пут ових урбаних средина и да производни односи у индустријској производњи нису имали самосталну слободу и логику развоја.

Развојем индустријског сектора током друге половине прошлог вијека дошло је до прилива сеоског становништва у градове, (али и даље далеко мање него што је случај са другим градовима развијеног Запада који су имали пораст индустријске производње) а расположиви стамбени фонд на жалост није могао да задовољи потребу за становањем већине пристиглог становништва. Изостанак приватизације земљишта рефлектовао се на слабији развој услужног сектора и отварање пословних простора, а утицао је на оптерећивање буџета у сфери стамбеног збрињавања. Држава је углавном располагала са грађевинским земљиштем и стамбеним фондом а првобитна идеја да радници приоритетно остваре право на стан као симбол социјалистичког уређења познат као „брига за све“ већ у раној фази није дала жељене резултате на простору бивше Југославије.

Подурбанизованост наших градова подразумијевала је више улагања у индустрију а мање у инфраструктурни развој и потрошњу, те мању концентрацију урбаног становништва, одсуство рационализације у погледу кориштења јавног простора (Basković 2005, Petrović 2000, 2009). Неолиберална политика је пружила нов концепт урбаном развоју кроз подршку приватном сектору и принципима тржишне економије. Приватизација и дерегулација утицале су на стварање нове развојне перспективе постсоцијалистичких градова. Резиденцијално и комерцијално тржиште некретнина као могући фактор стабилизације привреде и покретачка снага урбанизације има потпуно другачији развојни пут него што је то случај у америчким градовима. Приватизација државних односно друштвених станова означила је почетак економске трансформације. Ситуација се у нашим градовима додатно компликује због реституције и денационализације. У већини других градова постсоцијалистичких земаља такође се после 90-их година прошлог вијека приступило приватизацији станова са циљем смањења буџетских средстава стамбеном сектору а у сврху опоравка привреде и преласка на капиталистички модел привређивања. Ипак удио стамбеног фонда је био различит у појединим земљама. Тако нпр. у Бугарској, Мађарској и Словенији он је у већинском приватном власништву док Чехословачка биљежи крајем прошлог вијека низак удио стамбеног фонда у приватним рукама. (Stanilov, 2007: 177). Иако је приватизација стамбеног фонда требала да растерети државни буџет у погледу стамбеног улагања и омогући остваривања станарских права, ипак није значајније дошло до урбанизације постсоцијалистичких градова, јер овај процес није паралелно пратио индустријски раст и

развој односно прелаз у постиндустријску фазу, тим више што приватна грађевинска предузећа диктирају високе цијене стамбеног простора неподношљиве за велики број станованика. Нестабилна средња класа утиче на пораст малих субурбаних насеља луксузног становања у близини нових шопинг центара и пословних објеката. И резиденцијална и комерцијална субурбанизација одвија се на рудним дијеловима градова због јефтиног земљишта и већ постојећих комуналних сервиса. Становници вишег социјалног статуса задржавају се у централним дјеловима уз расељавање локалног становништва, што им је омогућено кроз ранију урбану социјалистичку политику о широким административним центрима (Petrović, 2009: 237). У Бугарској нпр. у постсоцијалистичком периоду дошло је до пораста становништа у приградским насељима као што је Витоша. Субурбанизација се даље развијала према јужним дјеловима Софије, а због нарастајућих проблема у погледу приватизације станова и неодржавања постојећег стамбеног фонда те загушености у саобраћају, становници вишег социјалног статуса који корјене вуку из предходног режима, повлачили су се из централних дијелова градова ка периферним. Нова постсоцијалистичка елита у централним дијеловима града не види примамљиве услове за становање. Земљиште је у урбаној периферији приватизовано а изградња нових станова честа је у постојећим стамбеним зонама на ободним дијеловим града што омогућују кориштење постојеће инфраструктуре. (Hirt, 2014: 167-168). Неадекватна искориштеност земљишта унутар градске језгре одлика је свих бивших социјалистичких градова што омогућава изградњу нових објеката на постојећим стамбеним локалитетима. Ово ипак даље утиче на појачан интензитет саобраћаја унутар градова, већу концентрацију становништва, онемогућавање озбиљнијег развоја пословног средишта, оптерећивање комуналних сервиса који нису били предвиђени за додатне потрошаче итд...

Бивше социјалистичке државе које су прошле кроз процес транзиције, суочили су се са многим промјенама као што су затварање непрофитабилних предузећа и укидање државне помоћи истима, отварање граница и укидање контроле цијена, пораст малих и средњих предузећа а затварање великих у власништву државе итд. Може се рећи да су бивше социјалистичке земље створили предуслове за урбанизацију али не и услове њене одрживости притиском спољних утицаја и унутрашње развојне политике. У индустријском периоду дошло је до затварања многих предузећа која нису дала очекиване резултате у погледу одрживости и прихода те долази до пораста сиромаштва у градовима. Ако се томе дода чињеница да у неким бившим социјалистичким земљама привреда зависи више од пољоривреде него од индустрије (Босна и Херцеговина, Албанија итд.) онда је сасвим јасно зашто урбанизација није била значајна (Tsenkova, 2006: 28). Земље које

су суштински индустријализоване и урбанизоване, економске промјене могу тешко утицати на урбане средине а земље које не зависе од индустријске производње односно више су ослоњене на друге гране привреде, урбанизација може бити показатељ пораста сиромаштва у урбаним срединама (Tsenkova, 2006:28). Данас се у свим социјалистичким градовима отварају шопинг центри, и тргавачки молови као симбол транзиционх промјена и модернизације градова, али у исто вријеме и одраз рефлексije позитивне урбанизације постиндустријских земаља које наше урбане просторе користе као нова тржишта за оплодњу капитала. Ипак овакав вид градње нарочито у централним дијеловима градова онемогућује развој пословне језгре од стране домаћих или иностраних инвеститора.^[8]

Иако урбанизација у постсоцијалистичким градовима и даље траје, она бар у случају градова Источне Европе и Балкана неће значајније утицати у погледу позиције наспрам глобалних центара моћи одлучивања, упркос чињеници да се налазе умрежени у глобално друштво и да стварају видљиве ефекте формалног преображаја у форми изградње небодера који су уз постојање пробелема о стамбеном збрињавању становништва и изградњи шопинг молова и тржних центара недовољан преображај ка позитивној урбанизацији.^[9] Они ће остати обиљежени као градови периферних земаља, односно оних у којима није дошло до релокације производње из земаља центра односно није постигнут постиндустријски развој о чему је говорио Волерстин (I. Wallerstein).

Ипак треба напоменути да процеси субурбанизације у готово свим постсоцијалистичким земљама Европе показују да су реформске промјене дале значајан допринос урбанизацији ових градова, и да се друштвени развој примјећује без обзира на глобалну позицију градова у сфери одлучивања и економских односа. Станилов и Сикора (Stanilov, Sukora, 2014) истичу неколико кључних промјена које су довеле до позитивне субурбанизације градова.^[10] Прва се односи на приватиза-

^[8] Детаљније о развоју шопинг молова, трговачких ланаца и ланаца брзе хране у бившим социјалистичким градовима и њиховој рефлексiji на даљи постсоцијалистички развој видјети у: М. Petrović, op.cit., 235-237.

^[9] Чалдаровић на основу ранијих истраживања истиче да изградња небодера у случају Загреба (а што се може примјетити и у другим постсоцијалистичким градовима) одаје утисак метрополитанизације урбаних средина (што јесте одлика градова развијеног Запада који су доживјели урбанизацију) али суштински не одговара потребама грађана нити развојној перспективи градова. Овакви небодери било да су пословне, стамбене или комбиноване намјене нарушавају традиционалну слику града, отежавају и загушују саобраћај, непрописно су позиционирани (и саграђен у спрези са политичким моћницима)... Видјети у: Čaldarović, O. (2011). Urbano društvo na početku 21. stoljeća, Zagreb, Jesenski i Turk, 2011, 42-99.

^[10] Што није случај са земљама Трећег свијета у којима субурбана насеља настају и шире се у виду сламова и насеља социјалне бијезде.

цију земљишта са нагласком на реституцију и приватизацију сеоског земљишта на периферији градова. Друга се огледа у дерегулацији тржишта са циљем стварања тржишне економије и могућност конверзије пољопривредног земљишта у земљиште намјењено урбаном развоју. Деретулација је унапређивала имовинска права појединаца и поспјешивала тржишни приступ урбаном планирању. И трећа подразумева децентрализацију политичке моћи ка локалном нивоу. Општине генерално раде на искориштавању урбаног земљишта у комерцијалне сврхе ради остваривања прихода што такође поспјешује субурбанизацију (Stanilov, Sykora: 298-300). Проблем који је и данас присутан код развоја субурбаних насеља у већини постсоцијалистичких градова јесте неусаглашеност развојних принципа и стратегија на националном нивоу за раст и развој урбаних средина ка њиховој одрживости, а препоруке које су постојале од ЕУ (базиране на неколико примјера) у недостатку инструмената и механизма за њихово спровођење, препуштене су слободном тумачењу од стране локалних власти (Stanilov, Sykora 2014: 300).

Када су у питању земље настале распадом бивше Југославије ситуација се додатно компликује ратним дешавањима те дугогодишњим санкцијама (случај Србије) и недостатком законске регулативе која би онемогућила корупцију и криминал^[11] у домену тржишта некретнина и друштвеног власништва, што је утицало на даљу позитивну развојну перспективу градова, далеко од оних развијених који су капиталистичким начином производње убрзали процес урбанизације. Конкретно на простору бивше Југославије због ратних дешавања дошло је до наглог прилива сеоског становништва у урбане средине које је и након завршетка рата одлучило да настави свој живот у градовима у којима је доминирала иста етничка припадност становника. Одређени дио њих остварио је права на обнову порушене имовине али ипак остаје трајно насељен у урбаном срединама. Урбанизација у поменутом случају није одговарала развојним перспективама градова изазваним идустрализацијом него је продукт ратних дешавања а то је још један у низу фактора који су наше градове далеко удаљили од могућности бржег и ефикаснијег друштвеног развоја и напретка.

ЗАКЉУЧАК

Одрживост репродукције капиталистичког начина производње условљена је процесима урбанизације у мјери у којој становништво омогућује тржиште потрошње и покретачку снагу за стварање нових облика производње. Урбанизација се на тај начин показује као нужан

^[11] У вријеме приватизације многе предузећа су продана испод њихове праве вриједности, а приватно- јавно партнерство омогућује многим моћницима да под изговором „довољно оправданих разлога“ углавном остварју властиту корист.

результат развојних токова земаља које упркос препрекама изналазе рјешења за инкорпорирање радне снаге у реструктурирано тржиште рада. Међутим, друштвени развој не значи смањење сиромаштва.

У земљама Трећег свијета хиперурбанизација је одраз реформских промјена у привреди и резултат осмишљене политике од стране развијеног Запада са циљем онемогућавања конкурентности са једне стране, и стварање тржишта за апсорпцију вишка капитала са друге стране. Доминација насеља сламова и већинског свјетског становништва које живи у њима, противтежа је друштвеном развоју и показатељ трајне поларизације свијета те неопходне констелације односа који омогућавају одрживост капиталистичког начина привређивања.

Значајни пораст становништва у градовима Источне Европе сразмјерно прати рјешавање и отклањање проблема подурбанизованости, као заоставштине предходног социјалистичког уређења. У првој фази транзиционих промјена, примјетан је пораст урбаног сиромаштва које је у већини посткомунистичких градова почетком овог вијека значајно опало. На простору Балкана ратна дешавања доприносе порасту сиромаштва. Постсоцијалистичке земље показују специфичности у погледу процеса урбанизације, па се отвара могућност научног легитимисања и терцијарне урбанизације у случајевима када долази до пораста становништва у складу са наведеним специфичностима, али и даље далеко од индустријске производње као главног узрока.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, E. (1992). *Streetwise, Race and Change in an Urban Community*, Chicago, London: The University of Chicago Press and London.
- Backović, V. (2010). *Evropski gradovi u postsocijalističkoj transformaciji*, Beograd: Sociologija, XLVII (1).
- Calderia, T. (2006). *Utvrđene enklave, novi modeli urbane segregacije u Low, S. Promišljanje grada*, Zagreb: Jesenski i Turk, str. 59-89.
- Castells, M. (2000). *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura. Usporičeno društvo*. Svezak I, Zagreb: Golden marketing.
- Čaldarović, O. (2011). *Urbano društvo na početku 21. Stoljeća*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Davis, M. (2006). *Planet of Slums*, London, New York: Verso
- Džejkobs, Dž. (2010). *Gradovi i bogatsvo nacija*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

- Harvey, D. (2008). Pravo na grad, u Kovačević, L., Medak, T., Milat, P., Sančanin, M., Valentić, T., i Vuković, V. *Operacija: grad; Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade i drugi, str. 40- 60.
- Harvey, D. (2012). *Rabel Cities: From the Right to the City and Urban Revolution*, London: Verso.
- Massey, D. & Denton, N (1998). *American apartheid, Segregation and the making of the underclass*, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Petrović, M. (2004). *Globalizacija i gradovi*, Beograd: Sociologija, XLVI (1). str. 19-44.
- Petrović, M. (2009). *Transformacija gradova ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Pušić, LJ. (1997). *Grad društvo prostor*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Reinert, E (2006), *Globalna ekonomija: Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd: Čigoja štampa.
- Sassen, S. (2001). *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princenton: Princenton University Press.
- Stanilov, K. (2007), *Taking stock of post-socialist urban development- A recapitulation; Political reform, economic development and regional growth in post-socialist Europe* in Stanilov, K. *The Post-socijalist City*, Springer. pp. 173-190.
- Stanilov, K. and Sykora, L. (2014). *Managing Suburbanization in Postsocijalist Europe* in Stanilov, K. and Sykora, L. *Confronting suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*, Oxford: Wiley Blackwell, pp. 296-321.
- Stanilov, K. and Hirt, S. (2014), *Postsocialist Suburban Growth in the Bulgarian Capital* in Stanilov, K. and Sykora, L. *Confronting suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*, Oxford: Wiley Blackwell, pp. 163-192.
- Szelenyi, I. (1996). *Cities under Socialism-and After*, in Andrusz, G., Harloe, M. and Szelenyi, I. (ed) *Cities after Socialism*. Oxford, Cembridge: Blackwell Publishers, pp. 286-317.
- Tsenkova, S. (2006). *Beyond transitions: Understanding urban change in post-socialist cities* in Tsenkova, S. Nedovic-Budic, Z. (eds) *The urban Mozaic of Post-Socialist Europe*, Physica- Verlag, Springer Company.

Volerstin, I. (2005). *Uvod u analizu svjetskog sistema*, Cetinje: OKF.

Vresk, M. (2002). *Grad i urbanizacija*, Zagreb: Školska knjiga.

ujović, S. (1982). *Kastels-urbanizacija u zemljama u razvoju, Grad i društvo*, Beograd: Istraživačko izdavački centar Srbije, str. 150-153.

Ranka Peric-Romic

University of Banja Luka

Faculty of Political Sciences

Bosnia and Herzegovina

INDICATORS OF URBANIZATION - POVERTY AND SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract: *Social development is conditioned by the capitalist mode of production, which requires constant investment of surplus capital in new production, innovation, infrastructure and other projects. It also restricts the discovery of new territories usually large urban areas that have the potential and the possibility of absorption of the same. It is also a direct relationship between urbanization and channeling of excess capital which is exhaustively spoken about by David Harvey. In contrast to the capitalist countries which with the goal to revive and produce surplus capital and surplus value, at the half of the last century, have created a strong banking system, financial institutions and foundations that have made loans for urban infrastructure development and favorable loans to citizens in order to achieve housing rights and build specific urban styles, in Eastern Europe the situation has not played out in the same direction. A different approach to social development as well as development planning and expansion of urban areas can significantly determine the path of increasing urban poverty further supported by the pressures that comes from those countries to support the sustainability of the capitalist mode of economic development of new markets and cheaper labor, as is the case with certain Asian and Latin American countries. The final image of the structure of the urban population of the post-communist countries is affected by processes of transition and privatization. Growth and development of urban areas should be seen as separate categories caused by a number of factors such as social heritage and social organization, transformation and transition processes, the degree of industrialization and alike.*

Keywords: *urbanization, poverty, development, transformation, excess capital ...*

ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ИЗВОРА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ СИРОМАШТВА

Сажетак: Досадашња истраживања сиромаштва указују на различите начине мерења ове појаве, што за последицу има веома различите податке о броју сиромашних. Неједнакости у начину мерења последица су коришћења непрецизних дефиниција, а самим тим и различите операционализације појма сиромаштво. Поред прецизно дефинисања овог појма и анализе свих његових димензија, јавља се и потреба за покушајем стандардизације инструмената за прикупљање података о сиромаштву који би омогућили поређење броја сиромашних на различитим територијама, као и истраживање временске димензије у праћењу пораста или смањења броја сиромашних и њихове улоге у укупном броју становника.

Основни циљ овог рада је анализа извора података о сиромаштву, у основи подељених у две групе: на податке званичне статистике, који се углавном односе на економску димензију, и податке прикупљене различитим инструментима, најчешће уједињеном, у социолошким истраживањима, који могу да обухвате све димензије овог појма. Анализа ових извора података, њихових предности и недостатака, може допринети бољем разумевању ове појаве која више није карактеристична само за неразвијене земље, већ постаје озбиљан проблем и у развијеним земљама Европе.

Кључне речи: извори података, уредивост података, сиромаштво, социјална искљученост, индикатори сиромаштва.

УВОД - ИЛИ ЗАШТО ПРОУЧАВАТИ СИРОМАШТВО?

Све чешћа истраживања сиромаштва и социјалне искључености указују на значај који ова тема има код истраживача различитих интересовања. Ови проблеми нису карактеристични само за неразвијене или земље у развоју, већ се и све већи број развијених земаља сусреће са овом појавом. Истраживање ових појава оправдано је пре свега из разлога што се из године у годину све већи број људи налази на граници, односно у ризику од сиромаштва, те оваква истраживања дају наду

[1] stojsin.snezana@gmail.com, 064/3833109

да ће одређени резултати или закључци ублажити или смањити број и проблеме сиромашних људи. Ипак, у истраживањима сиромаштва јавља се велики проблем разноликости дефиниција овог појма, те се у зависности од његовог обима разликују и подаци о броју и карактеристикама сиромашних. Ово се пре свега манифестује кроз различите изворе података у зависности од тога од кога ови подаци потичу. Како разлика у дефиницији појма сиромаштво условаљава и различиту операционализацију појма и различит опсег појаве која се мери, веома је важно питање усклађивања методологије истраживања сиромаштва, односно наћи одговор на питање потребе за стандардизованим инструментом за прикупљање података.

Анализирајући досадашњу литературу и малобројна истраживања о сиромаштву, јасно је да су аутори пре свега различито дефинисали овај појам, а затим користили различите индикаторе у мерењу ове појаве. Питање дефиниције и операционализације овог појма битно је поставити из три разлога. Прво, стандардизација инструмента за мерење сиромаштва „омогућила би поређење података на неколико нивоа: на различитим територијама у оквиру државе Србије, а затим, поређење броја и степена сиромаштва становника Србије и других земаља како у региону, тако и у ЕУ“ (Стојшин, 2014:75). Са друге стране постојање стандардизованог инструмента отворило би могућност ка истраживању временске димензије у праћењу кретања броја сиромашних у Србији. Као трећи разлог за што тачнијим подацима о броју сиромашних настаје „услед потребе за деловањем у правцу смањења тог броја, и што је највероватније недостижан идеал, у правцу укидања сиромаштва“ (исто, 75).

Хагтон (Haughton) и Кандкер (Khandker) разматрајући разлоге зашто треба добро измерити сиромаштво, имају на уму пре свега практичан циљ. Наиме, ови аутори наводе четири разлога потребе проучавања проблема сиромаштва (2009:3). Први разлог је тај што су сиромашни људи статистички невидљиви и уколико би се сиромаштво мерило како треба, тада би „били би пред очима онима који креирају политику“ (Haughton and Khandker, 2009:3).

Други разлог за мерење сиромаштва јесте могућа интервенција, јер се сиромашнима не може помоћи уколико се не зна ко су они. То заправо значи откривање обрасца сиромаштва који подразумева како се ова појава „понаша“ у зависности од простора, урбано-рурално, затим по регионима, према карактеристикама заједнице – да ли постоји школа или не; даље, према карактеристикама домаћинства (на пример, образовање носиоца домаћинства, број чланова) и слично (Haughton and Khandker, 2009:3-4).

Трећи разлог мерења сиромаштва јесте могућност предвиђања ефеката, а касније и процене политике и програма осмишљених да помогну сиромашнима, а четврти процена институција, јер се не може рећи да влада ради добро свој посао у борби против сиромаштва, осим уколико не постоје валидни подаци о сиромаштву (2009:5)

АНАЛИЗА ИЗВОРА ПОДАТАКА О СИРОМАШТВУ

Анализа различитих дефиниција^[2] појма сиромаштво показала је да већина аутора говори о економској димензији појма истичући пре свега доходак појединца и његовог домаћинства. Може се рећи да су статистички подаци о домаћинствима вероватно најчешћи подаци у истраживању сиромаштва. Прва дефиниција појма сиромаштво формулисана од стране Council of EU из 1975. године, истакла је управо економску страну као најважнију, а према овој дефиницији сиромашни су они појединци или породице „чији су ресурси (добра, новчани приходи и услуге из јавних и приватних извора) толико мали да их искључују из минимума прихватљивог начина живота у држави чланици у којој живе”.

Светска банка (The World Bank) данас користи податке Студије о животном стандарду (Living Standards Measurement Study – LSMS) која представља истраживања домаћINSTAVA фокусираних на стварање података са вишим квалитетом у односу на податке добијене анкетним истраживањем (<http://econ.worldbank.org/>). У циљу што опширнијег обухвата појма сиромаштво Светска банка користи податке демографских и здравствених анкетних истраживања (<http://dhsprogram.com/>).

У Србији данас Републички завод за статистику статистичке податке обезбеђује преко *Анкете о приходима и условима живота* (*The Survey on Income and Living Conditions - SILC*) која се спроводи једном годишње. Ова Анкета је први пут спроведена 2013. године, а циљ истраживања је прикупљање података „ради израчунавања индикатора о сиромаштву, социјалној искључености и условима живота“ (Саопштење 366, 2013). Истраживање је засновано на стандардизованој методологији Европске статистике (Eurostat), која се примењује у скоро свима земљама Европе.

* * *

Према подацима европске статистике у 2013. години 122.6 милиона људи, или 24,5% укупног броја становника у ЕУ-28 налазе се у ризику од сиромаштва или социјалне искључености (Еуростат, 2015). То значи да ти људи спадају бар у једну од следећих група: под ризиком су од сиромаштва након социјалних промена (сиромаштво), тешко су

^[2] Ширу анализу дефиниција појма сиромаштво види Стојшин, 2014.

материјално ускраћени или живе у домаћинствима са веома ниским интензитетом рада. Ове три карактеристике представљају према дефиницији европске статистике оно што земље ЕУ, а од 2013. године и Србија, прикупљају ради анализе сиромаштва и социјалне искључености. Колико је ризик од сиромаштва озбиљна појава, а како се све већи број становника налази близу ове границе у ризику од сиромаштва, у ЕУ је смањење броја особа у ризику од сиромаштва или социјалне искључености један од кључних циљева до 2020. године (Еуростат, 2015).

Доступни подаци из 2013. године (табела 1) показују да је више од трећине становништва било у *ризик од сиромаштва*^[3] или социјалне искључености у пет држава чланица ЕУ^[4], а то су: Бугарска (48,0%), Румунија (40,4%), Грчка (35,7%), Летонија (35,1%) и Мађарска (33,5%). Најмањи удео становништва у ризику од сиромаштва у укупном броју становника имају Шведска (16,4%), Финска (16,0%), Холандија (15,9%) и Чешка Република (14,6%) (Еуростат, 2015).

Посебну групу људи која претендује ка сиромаштву или је већ сиромашна представљају они који имају *низак интензитет рада*^[5]. Овај показатељ сиромаштва говори колико су времена радно способни чланови неког домаћинства радили током претходне године у односу на број месеци који би теоретски могли радити. Тако Европска статистика домаћинства у којима чланови од 18 до 59 година^[6] раде мање од 20% од њиховог укупног потенцијала током претходних 12 месеци, дефинише као домаћинства са веома ниским интензитетом рада. Процент броја појединаца који живе у оваквим домаћинствима у ЕУ-28 је константно растао од 2008. године, а подаци показују да највише оваквог становништва у 2013. години има у Грчкој (18,2%), Шпанији (15,7%), Хрватској (14,8%), Белгији (14,0%) и Великој Британији (13,2%), а најнижи проценти забележени су у Пољској (7,2%), Шведској (7,1%), Чешкој (6,9%), Луксембургу (6,6%) и Румунији (6,4%) (Еуростат, 2015). У Србији 18,1% становништва живи у домаћинствима са веома ниским интензитетом рада (исто, 2015).

Трећа група индикатора сиромаштва односи се на појаву *шешке материјалне ускраћености*^[7], која се према јединственој европској

[3] Подаци Еуростата за ову групу доступни су под ознаком `ilc_perp01`.

[4] Поред података за сваку земљу појединачно, израчунава се просек ризика од сиромаштва или социјалне искључености у ЕУ-28 и то као пондерисани просек националних резултата, али се тако прикривају значајне разлике између земаља чланица ЕУ (Еуростат, 2015).

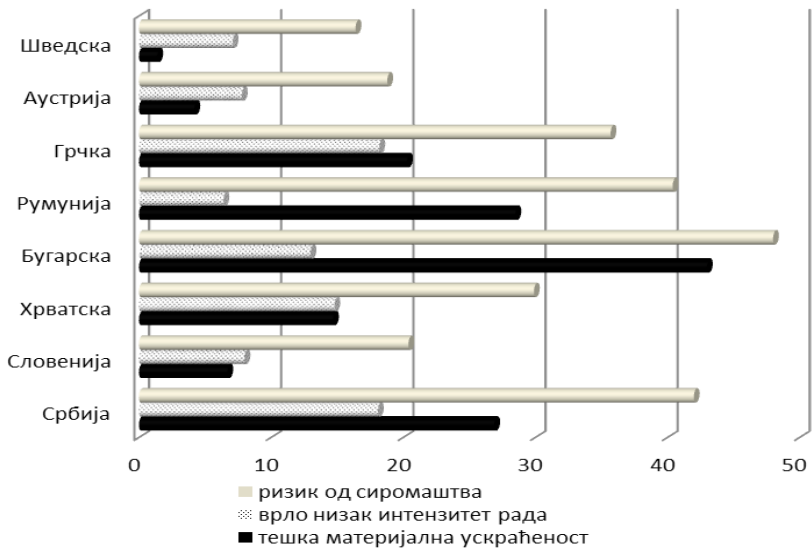
[5] Подаци Еуростата за ову групу доступни су под ознаком `ilc_lvhl11`.

[6] У ову групу не рачунају се студенти од 18 до 24 године.

[7] Подаци Еуростата за ову групу доступни су под ознаком `ilc_mddd11`.

методологији мери на следећи начин: испитују се ставке материјалне ускраћености неког домаћинства, односно (не)могућности да приушти: 1. адекватно грејање, 2. веш-машину, 3. аутомобил, 4. да свим члановима приушти недељу дана одмора ван куће бар једном годишње, 5. неочекивани трошак у износу од 10.000,00 динара који би био плаћен из буџета домаћинства, 6. телефон, 7. телевизор у боји, 8. месо или рибу у оброку (или њихову вегетеријанску замену) сваког другог дана, 9. кашњење са плаћањем ренте, рате за стан или другог кредита или комуналних услуга за стан у ком домаћинство борави (Еуростат, 2015; Саопштење, 2015:5). У складу са тим *своја материјалне ускраћености* представља показатељ финансијске немогућности домаћинства да приушти најмање три ставке, а *своја изразише или тешке материјалне ускраћености* немогућност домаћинства да приушти најмање четири наведене ставке (Саопштење, 2015:5).

Графикон 1. Сиромаштво у неким земљама Европе, 2013. године, у %

На основу података из земаља добијених по јединственој методологији, у ЕУ-28 тешко је материјално ускраћено 9,6% становништва, али се подаци веома разликују у различитим земљама. Тако је у Шведској тешко ускраћено свега 1,4% становништва, у Луксембургу 2,5%, а са друге стране у Бугарској је та стопа 43,0%, а 26,0% у Румунији и Мађарској. У Србији је 2013. године тешко материјално ускраћена била чак четвртина становништва, односно 26,9% (Еуростат, 2015).

Да ли је ова методологија прикупљања података делотворнија од мерења апсолитног сиромаштва? Чини се да јесте, јер се за разлику од досадашњих уобичајених разматрања сиромаштва преко апсолутне линије сиромаштва, добијају подаци који дају много шири обухват појма сиромаштво.

Овоме у прилог иде анализа скромних података о сиромаштву Републичког завода за статистику који су се до 2013. године углавном су се односили на податке о апсолутној линији сиромаштва^[8]. Према овим подацима у Републици Србији у 2010. години 9,2% становништва живело је испод апсолутне линије сиромаштва, односно сматрало се сиромашним, „јер је њихова потрошња по потрошачкој јединици у просеку била нижа од линије сиромаштва, која је износила 8.544 динара месечно по потрошачкој јединици. Број сиромашних у 2010. години, у односу на 2009. годину, порастао је са 6,9% на 9,2%, док је од 2008. до 2009. број сиромашних порастао за 0,8 процентних поена“ (Саопштење 117, 2011:1). Подаци показују да је сиромаштву изложеније становништво које живи у сеоским срединама, у вишечланим домаћинствима и у домаћинствима чији је носилац нижег образовног нивоа (Саопштење 117, исто). „Праг ризика од сиромаштва (релативна линија сиромаштва) у 2013. години износи 13.680,00 динара просечно месечно за једночлано домаћинство. За домаћинства с двоје одраслих и једним дететом старости до 14 година праг ризика од сиромаштва је 24.624,00 динара, док је за четворчлано домаћинство с двоје одраслих и двоје деце старости до 14 година овај праг 28.728,00 динара.“ (Саопштење 366, 2013:1). Осим броја сиромашних Анкета која се примењује од 2013. године обезбеђује нам податке о прагу ризика од сиромаштва, о старосно-полној структури сиромашног становништва, затим, о утицају радног статуса на сиромаштво, величини домаћинства, о стопама ризика од сиромаштва према типу домаћинства, о броју издржаване деце.

Дакле, иако се сиромаштво у Републици Србији израчунава од 2006. године, на основу података Анкете о потрошњи домаћинства по препоруци Еуростата, тек изједначавањем са методологијом праћења сиромаштва Европске статистике, од 2013. године, статистички подаци о сиромаштву постају богатији, те се израчунава стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености^[9]. Од доношења страте-

^[8] Апсолутна линија сиромаштва одређује апсолутни минимум животног стандарда и базира се на фиксној потрошачкој корпи хране неопходној за задовољавање минималних потреба за одређеном количином и структуром калорија, која се увећава за износ осталих издатака, као што су одевање, хигијена, огрев, осветљење и слично. Вредност апсолутне линије сиромаштва (дефинисане 2006. године) израчунава се применом одговарајућег годишњег индекса потрошачких цена (Саопштење 117, 2011).

^[9] Прикупљају се подаци о уделу појединаца који су у ризику од сиромаштва или су изразито материјално депривирани или живе у домаћинствима веома ниског

гије Европа 2020, овај индикатор постаје најважнији показатељ угрожености (Саопштење 083, 2015:5). Исто тако веома је важна и стопа субјективног сиромаштва која представља субјективни осећај испитаника о тешкоћама са којима се суреће то домаћинство, а коју су у Саопштењу дефинисали као (не)могућност домаћинства да „састави крај с крајем“ (Саопштење 083, 2015:5). Да се веома мало пажње посвећује субјективном осећају сиромаштва показује истраживање односа медија као једног извора података о сиромаштву у којем је закључено да се у улози субјекта, односно носиоца информације, „најчешће се јављају државни органи и синдикати, док се глас „социјално угрожених“ готово и не чује.“ (Пралица, 2012:297). Ово упућује на то да се вероватно најчешће износе статистички подаци, док је субјективна страна занемарена.

Расправа о показатељима сиромаштва и недостацима посматрања сиромаштва само преко апсолутне линије сиромаштва почела је 1979. године са противљењем Таунсенда (Townsend) о поистовећивању економске димензије појма сиромаштво и самог појма сиромаштво који наводи да је висина просечног дохотка само један од показатеља сиромаштва.

Мијатовић наводи да је процена сиромаштва добра „колико и примењена методологија, односно пресудно зависи од квалитета анкете о потрошњи домаћинства (АПД), а она никада није савршена: нити је узорак анкете перфектан, нити је рад анкетара изванредан, нити су одговори испитаника увек потпуно тачни, нити је сигурнио да је линија сиромаштва баш у динар тачно постављена и слично, тако да се АПД, као и сви други статистички извори, може узети као користан инструмент за оквирну оцену нивоа потрошње појединих домаћинства, а тиме и сиромаштва у Србији“ (Мијатовић, 2014:7) Овај аутор сликовито објашњава прецизност стопе сиромаштва наводећи да „суштина мерења сиромаштва на овај начин не представља тачно мерење да ли је стопа баш 7 или можда 8 процената (што није јако битно...), већ установљавање да она **није** 3%, 15% или 25%.“ (Мијатовић, 2014:7)

Табела 1. Сиромаштво у европским земљама, 2013. године, %

	тешка материјална ускраћеност	врло низак интензитет рада	ризик од сиромаштва
Белгија	5,1	14,0	20,8
Бугарска	43,0	13,0	48,0
Чешка	6,6	6,9	14,6

интензитета рада.

ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ИЗВОРА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ СИРОМАШТВА

Данска	3,8	12,9	18,9
Немачка	5,4	9,9	20,3
Естонија	7,6	8,4	23,5
Ирска	9,9	23,9	29,5
Грчка	20,3	18,2	35,7
Шпанија	6,2	15,7	27,3
Француска	5,1	7,9	18,1
Хрватска	14,7	14,8	29,9
Италија	12,4	11,0	28,4
Кипар	16,1	7,9	27,8
Летонија	24,0	10,0	35,1
Литванија	16,0	11,0	30,8
Луксембург	1,8	6,6	19,0
Мађарска	26,8	12,6	33,5
Малта	9,5	9,0	24,0
Холандија	2,5	9,3	15,9
Аустрија	4,2	7,8	18,8
Пољска	11,9	7,2	25,8
Португалија	10,6	12,2	27,5
Румунија	28,5	6,4	40,4
Словенија	6,7	8,0	20,4
Словачка	10,2	7,6	19,8
Финска	2,5	9,0	16,0
Шведска	1,4	7,1	16,4
Велика Брита- нија	8,3	13,2	24,8
Исланд	1,9	6,2	13,0
Норвешка	1,9	6,4	14,1
Швајцарска	0,7	4,1	16,3
Македноија	37,7	17,6	48,1
Србија	26,9	18,1	42,0

Извор: Еуростат, 2015

* * *

Претходна анализа показала је да статистички подаци обухватају пре свега дефиницију сиромаштва са економског становишта одређену углавном од стране различитих државних сектора. И медији се

најчешће баве економским показатељима. Према истраживању из 2012. године у медијима се најчешће извештава управо о економском сиромаштву, у 34% од укупног броја објављених прилога, затим, о незапослености (19%) и образовању (18%), док се материјална ускраћеност појављује у (17%) извештаја (Валић-Недељковић, Клеут, 2012:29).

Међутим, јасно је да у социолошка истраживања треба укључити и неекономске димензије овог појма (Стојшин, 2014), јер мерење апсолутног и релативног сиромаштва, чини се, више не задовољава истраживаче. То отвара могућност „увођења“ различитих метода, квалитативних и квантитативних у изучавање сиромаштва.

Студије о динамици сиромаштва обезбеђују информације о томе да ли се и како статус сиромаштва мења током времена, односно да ли сиромашни остају сиромашни, да ли се њихово сиромаштво повећало или су изашли из сиромаштва (Suich, 2012:5), односно у овим студијама поставља се питање да ли је сиромаштво тренутно или трајно.

Међутим, који истраживачки методи ће најбоље одговорити на питања о сиромаштву? Досадашње искуство показује да је већина извора података настала искључиво коришћењем квантитативних метода, претварајући појам сиромаштва у бројке. Међутим, у одабиру метода за проучавање сиромаштва треба користити и квалитативне и квантитативне методе, да би се искористиле предности обе метода и елиминисале њихове слабости. Квантитативне методе у истраживању сиромаштва пожељне су због репрезентативности и могућности просторног и врменског упоређивања резултата (Suich, 2012:5). Ове методе су често у предности, јер истраживањима сиромаштва доминирају мере економске димензије сиромаштва, које творцима политике често изгледају уверљивије него квалитативни подаци (Suich, 2012:6). Ипак, слабост квантитативних метода у проучавању проблема сиромаштва огледа се у тешкоћи разумевања процеса и узрочних веза.

Канбур (Kanbur, 2001) наводи да је тек у току протеклих 15 година повећана употреба квалитативних метода у истраживањима и мерењу сиромаштва. Квалитативни методи обезбеђују дубље истраживање, а коришћење посматрања са учествовањем, фокус група или дубног интервјуа, обезбеђује холистички приступ овом проблему. Ови методи дају бољи увид у узрочно-последичне односе, посебно су корисни у спремности да се одговори на неке неочекиване резултате, имају већу дубину информација у неким питањима користећи богатију дефиницију сиромаштва (Suich, 2012; Kanbur, 2001:18).

Ипак, истраживачи квалитативним методама (Suich, 2012; Kanbur, 2001) упућују и замерке које се односе на проблем малог узорка, што

условљава малу могућност генерализације, затим немогућност понављања истраживања, односно тешкоће у верификовању резултата, што свакако утиче и на објективност и уопштавање резултата.

Зато је триангулација метода право решење да се превазиђу слабости, а истакну предности и квалитативних и квантитативних метода. Међутим, Ревалион (Ravallion) наводи да је главна препрека у мешању квалитативних и квантитативних метода заправо неспремност истраживача да искораче изван традиционалних граница праксе (Ravallion, 2001:13), те наводи пример да су економисти најчешће избегавли истраживање субјективног осећаја сиромаштва, не питајући људе како се осећају. Исто тако антрополози и социолози квалитативне оријентације често окрећу леђа било каквом анкетном истраживању (Ravallion, 2001:14).

Карваљо и Вајт (Carvalho and White, 1997) и Мек Ги (McGee, 2000) у неколико речи рекли су да квантитативне методе доносе ширину, а квалитативне методе дају дубину у истраживањима сиромаштва (према Канбур, 2001:18).

ЗАКЉУЧАК

Анализа појединих извора података показала је да сваки од извора има предности, али и недостатке. Статистичке податке, најчешће коришћене, али чини се са највише недостатака, требало би корисити као основу за планирање истраживања у којем ће се комбиновати квалитативне и квантитативне методе. Јасно је да потрошачка корпа, просечан доходак или материјална депривација могу бити одговарајући показатељи сиромаштва, али без дубљег квалитативног истраживања начина живота социјално угроженог човека, не може се говорити о узроцима и последицама сиромаштва и социјалне искључености. Чини се да је праћење промена и динамике кретања сиромаштва важније од утврђивања броја сиромашних и постављања замишљене границе сиромаштва, што би требало да буде водич за даља истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Böhnke, Petra (2001). *Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison Empirical Evidence on Germany*, Berlin: Social Science Research Center
- Валић Недељковић, Дубравка и Клеут, Јелена (2012). Представљање сиромаштва у традиционалним и новим медијима, Нови Сад: Филозофски факултет
- Влада Републике Србије (2013). Праћење социјалне укључености у Србији - преглед и тренутно стање социјалне укључености у Србији на основу праћења европских и националних показатеља 2006–2012. Београд, октобар 2013.
- Gordon, D, Adelman, L, Ashworth, K, Bradshaw, J, Levitas, R, Middleton, S, Pantazis, C, Patsios, D, Payne, S, Townsend, P and Williams, J (2000). *Poverty and Social Exclusion in Britain. Research Report*. Joseph Rowntree Foundation, York. <http://eprints.whiterose.ac.uk/73358/1/Document.pdf>
- Eurostat. (2013): *Social inclusion statistics, Data from March 2014. Main tables and Database, Eurostat (ilc_peps01) online* at http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Social_inclusion_statistics
- Eurostat. (2015). *People at risk of poverty or social exclusion*, Data extracted in January 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion
- Eurostat, ilc_sip8 (2015). *Material deprivation rate - Economic strain and durables dimension*
- Eurostat, ilc_peps01 (2015). *People at risk of poverty or social exclusion by age and sex*
- Eurostat, ilc_lvhl11 (2015). *People living in households with very low work intensity by age and sex (population aged 0 to 59 years)*
- Kanbur, P. (2001). Q-Squaded? A commentary on qualitative and quantitative poverty appraisal. In *Qualitative and Quantitative Poverty Appraisal: Complementarities, Tensions and the Way Forward, Contributions to A Workshop Held, p.1-16*
- Колин, Марија (2008). Обрасци живота у сиромаштву и нове парадигме Европске Уније, *Социологија*, 2/2008.
- Lelkes, Orsolya (2006). *Socijalna ekskluzija u centralno - istočnoj Evropi - koncept, merenje i politika intervencije*, *Panoeconomicus*, 2006, no. 2, str. 131-159.

- Matković, Gordana (2006). Overview of Poverty and Social Exclusion in the Western Balkans, *Stanovništvo*, 1/2006, XLIV, p.7-46.
- Мијатовић, Бошко (2014). Сиромаштво у Србији 2011, 2012 и 2013. године, Београд: Влада Републике Србије, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва
- (2003). Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, www.inkluzijakurs.info, Београд: Влада Републике Србије
- Пралица, Дејан (2012). Сиромаштво и социјална искљученост у медијском дискурсу радио-*сџаница Србије*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Књига XXXVII (2012): 297-
- Ravallion, M. (2001). Can Qualitative Methods Help Quantitative Poverty Measurement?. In *Qualitative and Quantitative Poverty Appraisal: Complementarities, Tensions and the Way Forward*, Contributions to A Workshop Held <http://www.arts.cornell.edu/poverty/kanbur/qqz.pdf>
- Silver, Hilary (1994). *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*, *International Labour Review*, Volume 133, Numbers 5-6, pp. 531-578
- Silver, Hilary (2007). *The process of social exclusion: the dynamics of an evolving concept*, http://cskc.daleel-madani.org/sites/default/files/resources/CP_2006_Silver.pdf
- Saith, R., (2007) Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries' in Stewart, F., Saith, R. and Harriss-White, B., (eds.), *Defining Poverty in the Developing World*, Palgrave, pp. 75-90
- Стојшин, Снежана (2012): Промене у структури становништва према активности и незапосленост – методолошке специфичности истраживања, у Промене у друштвеној структури и покретљивости, ур. С. Шљукић, Д. Маринковић, Нови Сад: Филозофски факултет
- Стојшин, Снежана (2012): Незапосленост као узрок мењања социјалног идентитета омладине, Зборник радова Социјални идентитет у условима кризе: запосленост и незапосленост, Нови Сад: Факултет техничких наука
- Suich, Helen (2012). *Conceptual Framework: Poverty*, *ESPA Impact Researcher*, *ESPA Directorate*, <http://www.espa.ac.uk/files/espa/ESPA-Poverty-Framework.pdf>
- Саопштење 083 (2015). Сиромаштво и социјална искљученост Републици Србији у 2014. *ѿг. LXV*, 31.03.2015 *Анкета* о приходима и условима живота, Београд: Републички завод за статистику

- Саопштење 117 (2011). Сиромаштво у Републици Србији, 2008–2010. год. LXI, 29.04.2011. Анкета о потрошњи домаћинства, Београд: Републички завод за статистику
- Саопштење 366 (2013). Сиромаштво и социјална неједнакост Републици Србији у 2013., *Ревидирани резултати*, јог. LXIII, 30.12.2013. Анкета о приходима и условима живота, Београд: Републички завод за статистику
- Creswell, John W. (2003) *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. London: Sage.
- Fischer, AM (2008). Resolving the Theoretical Ambiguities of Social **Exclusion with Reference to Polarisation and Conflict**, DESTIN, London School of Economics
- Haughton, J. & Khandker, S. (2009). What Is Poverty and Why Measure It?, In: Handbook on Poverty and Inequality, The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank http://siteresources.worldbank.org/INT/PA/Resources/429966-1259774805724/Poverty_Inequality_Handbook_Ch01.pdf
- Шућур, Зоран (2004). Социјална искљученост: појам, приступи и операционализација, Ревизија за социологију, вол. 35, број 1-2.
- (2006). Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост, ур. Ненад Старц, Загреб: Програм УН за развој.
- (2008). Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007., Београд: Републички завод за статистику.
- (2009). Анализа карактеристика сиромаштва у Србији, Београд: Влада Републике Србије

Snežana Stojšin

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Serbia

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF SOURCES FOR RESEARCH ON POVERTY

Summary: *Previous studies on poverty indicate different ways of measuring this phenomenon, which results in different data on the number of the poor. The differences in the ways of measuring come as a result of applying imprecise definitions, and therefore different operationalization of the concept of poverty. It is obvious that there is a need for giving this term a precise definition, as well as to try to standardize an instrument for collecting data on poverty, which would enable comparison of the number of the poor in different territories, as well as research of time dimension in monitoring the increase or decrease in the number of the poor and their share in the total number of inhabitants.*

The main objective of this paper is to analyze data source of poverty, basically divided into two groups: the data of the official statistics, which are mainly related to the economic dimension, and the data collected by different instruments, mostly by questionnaires, in sociological research, which may include all dimensions of this term. Analysis of these data sources, their advantages and disadvantages, can contribute to better understanding of this phenomenon, which is not characteristic only for underdeveloped countries, but is also becoming a serious problem in the developed countries of Europe.

Keywords: *data sources, data comparability, poverty, social exclusion, poverty indicators.*

Јелена С. Ђериман^[1]

Верика Павић Центнер^[2]

Центар за етику, право и примењену филозофију, Београд
Србија

Оригиналан научни рад

UDK: 316.344.23-055.2:364(497.11)

РОД И СИРОМАШТВО: ПРИСТУП ЖЕНА И ДЕВОЈЧИЦА СОЦИЈАЛНИМ УСЛУГАМА У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ^[3]

Сажетак: *Ово је рад о родним аспектима сиромаштва, базирана на тероделном изражавању које се сироводи на територији Србије, од 2014-е до 2016-е године: реледна анализа леислаивној и функцио-налној оквира деловања инстиуција које љружају различите услуге социјалне заштите и две групе структурисаних интервјуа са етно-графским елементима са љружаоцима и љримаоцима услуга социјалне заштите из руралних области. Акциони елементи изражавања представља основу за реформске активности усмерене ка систему социјалне заштите којима би се учинио најредак у овој области. Невладине и државне организације које се баве социјалном заштитом љослују у ситуацији незавршене транзиције из државно контролисанеј системи социјалне заштите у систем малих љојединачних љонуђача услуга социјалне љодршке који се надмеђу на тржишту. Приказаћемо гео социо-љолиичкој и љравној оквира у којима ове организације љослују, као и ситуацију на терену из љила представника/ца организација.*

Кључне речи: *социјалне услуге, социјална искљученост, жене, рурална насеља, Србија*

УВОД

Процес реформе система социјалне заштите у Србији започет је током 2001. године, у условима појаве нових корисника и кори-

^[1] serimanj@celar.edu.rs Ауторка похађа докторске студије социологије при Филозофском факултету, Универзитета у Београду. Запослена у Центру за етику, право и примењену филозофију, Београд, Србија.

^[2] verica.pavic@gmail.com; verica.pavic@sidres.eu Ауторка је истраживачица из невладиног сектора чија је основна тема друштвени идентитет. Ради у НВО Social Identity Research, Беч, Аустрија и на пројектима за CELAR, Београд, Србија.

^[3] Овај текст је припремљен као део пројекта “Gender that Matters: Poverty and Social Inclusion – Social Protection Status in Rural Kosovo and Serbia” који се спроводи у оквиру Регионалног програма подршке истраживањима у области друштвених наука на Западном Балкану (RRPP) који води Универзитет у Фрибургу, уз финансијску подршку Швајцарске агенције за развој и сарадњу (SDC).

сница након ратова на територији бивше Југославије, економске кризе и немогућности постојећих институција у систему социјалне заштите да ефикасно и економично одговоре на потребе свих који су се налазили у стању угрожености. Иако се правац промена у систему социјалне заштите могао видети још током 90-их година XX века, реформа која је и сада на снази започета је почетком 2000-их. Како би систем социјалне заштите боље одговорио на изазове у развоју транзиционог друштва, Влада Републике Србије је 2005. године усвојила Стратегију развоја социјалне заштите (Службени гласник РС, 2005), којом је трасиран правац реформе система социјалне заштите ка децентрализацији надлежности и средстава, јачању професионалних капацитета запослених, изградњи јединственог информационог система, почетку процеса развоја социјалних услуга у заједници, поједностављању процедура и сл. Усвајањем Закона о социјалној заштити 2011. године (Службени гласник РС, 2011) у складу са системом услуга, у први план се постављају потребе корисника и корисница, као и развој услуга које могу одговорити потребама различитих маргинализованих и угрожених група. Овакав приступ, за разлику од система социјалне заштите који је заснован на систему установа и права^[4], базиран је на учешћу корисника/ца и њиховом оснаживању, као и на холистичкој процени корисника/ца који су партнери/ке, а не објекти заштите (Жегарац и Бркић, 2007:7). Законом о социјалној заштити уведен је принцип плурализма пружаоца услуга, па услуге социјалне заштите могу пружати, осим установа социјалне заштите и удружења грађана, предузетници, привредна друштва и други облици организовања утврђени законом (Члан 17). Додатно се принцип плурализма пружаоца услуга појачава Чланом 36 Закона, који наглашава да корисник/ца има право на слободан избор услуга и пружаоца услуга социјалне заштите. Још једна од важнијих законских новина је активно укључивање, тј. активација корисника/ца. Смисао активног укључивања је оснаживање капацитета корисника/ца за прелажење из статуса пасивног примаоца на статус економски и правно самосталне особе. Активно укључивање значи и да се са корисницима/ама новчане помоћи може направити индивидуални план активације који садржи активности и обавезе корисника/це, али и могућност умањења и престанка права на материјалну подршку у случају неоправданог неизвршавања обавеза. Недоношење подзаконских аката омета овај закон од његовог потпуног спровођења. Иако се овакав приступ правда поштовањем људских права корисника и корисница, те стога њиховим већим

^[4] Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана (Службени гласник РС, бр. 36/91, 33/93, 67/93, 46/94, 52/96, 29/2001, 84/2004 и 115/2005), који је престао да важи 12. априла 2011. године на овај начин је дефинисао систем социјалне заштите у Србији.

учешћем у креирању социјалних политика, он истовремено представља и извесну замку јер се у нео-либералном систему корисник/ца сматра знатно више одговорним за свој положај уgroжености.

Досадашња истраживања о функционисању и ефикасности система социјалне заштите у Србији указују најпре на недостатак интегрисаних, и нетранспарентност постојећих база података у овој области. Резултати истраживања о сервисима подршке за особе са инвалидитетом у локалној заједници које је спроведено у пет градова у Србији (Огњановић и Ивановић, 2013) показују да локалне самоуправе немају јасно дефинисане механизме за надгледање и евалуацију услуга које финансирају. Једнако нефункционална ситуација везана је и за базе потенцијалних корисника/ца али и њихових потреба – које не постоје. Истраживање којим је обухваћено 108 организација цивилног друштва и јавних установа (Вуковић, Вуковић, Цвејић, 2014), показало је да се подаци о услугама социјалне заштите који се финансирају из пројектних активности налазе ван општег прегледа, уз нетранспарентност цена појединих услуга, односно, за поједине услуге се не зна тачна цена јер у неким државним установама постоји подела трошкова између министарства и локалне самоуправе, а некада се трошкови покривају и из пројектних активности. Обезбеђивање обавезних социјалних услуга на локалном нивоу често зависи од финансијских могућности и приоритета локалних самоуправа, при чему нису предвиђене санкције за општине које не обезбеде обавезни сет социјалних услуга предвиђен Законом^[5]. Процес лиценцирања представља посебну тешкоћу за пружаоце услуга социјалне заштите због своје дуготрајности и сложености. Трећину од свих социјалних услуга на локалном нивоу^[6] пружају невладине организације, које су у пружању тих социјалних услуга оперативније и иновативније од јавних установа у сеоским срединама. Услуге које пружа невладин сектор првенствено су усмерене у правцу подршке корисницима за живот у заједници, а не смештају у институције. Ипак, истраживање показује да је задовољство корисника/ца услугама које добијају из невладиног и државног сектора – подједнако.

Закони и стратегије који се односе на област социјалне заштите нису родно осетљиви – не постоје посебни нормативни сегменти који би обрађивали специфичности социјалне заштите за жене и девојчице у руралним срединама, а ту је и неосетљивост за специфичне потребе руралног у односу на урбано становништво. На првом месту, непостојање статистичке дефиниције руралних подручја у Србији, као и

^[5] Према наведеном истраживању 34 општине, од 156 општина у Србији, не пружају ниједну услугу социјалне заштите коју према Закону о социјалној заштити треба да финансира локална самоуправа.

^[6] Овим истраживањем испитане су следеће услуге: помоћ у кући, дневни боравак за децу са сметњама у развоју и дневни боравак за старе.

непостојање међународно стандардизованих статистичких индикатора за праћење стања у руралним областима онемогућавају креирање политичких и других интервенција везаних за руралне области које би биле засноване на валидним истраживањима и анализама и које би биле осетљиве према различитим категоријама социјално угроженог становништва.

„Неплаћени помажући чланови приватних пољопривредних газдинстава су претежно жене, а њихов маргинализован положај у сфери рада и прихода рефлектује се и на незадовољавајуће остваривање социјалних права“ (Цвејић, Бабовић, Петровић и др., 2010: 99). Жене са села се налазе у посебно депривилегованом положају на тржишту рада будући да чине више од половине незапослених у руралним срединама (55%), од којих чак 76% није чуло ни за једну активну меру тржишта рада, а тек 13% их је учествовало у неком од програма Националне службе за запошљавање при чему је оцена жена да им ови програми нису повећали могућности за запослење. Програми подршке пољопривредној производњи намењени су газдинствима, а жене се ретко налазе у улози носиоца пољопривредног газдинства због чега не могу самостално да конкуришу за те програме (Ibid, 2010: 15). Такође, у бризи о деци, старима, болеснима и особама са инвалидитетом породице се у великој мери ослањају на сопствене, претежно женске ресурсе. Уз то, жене са села социјалну помоћ сматрају срамотом (Богданов и др., 2011: 104), те би поред подизања доступности и квалитета услуга социјалне заштите требало радити и на смањењу родних стереотипа. У прилог овој тврдњи иде и податак да се стратегије испомагања у селима базирају на родним основама, те мушкарци свој социјални капитал оријентишу на радне активности, а жене на емоционалну подршку (Цвејић и др., 2010:100-101). Такође, родне неједнакости препознате су и у компаративном истраживању о родним економским неједнакостима у Европској унији и Србији (Бабовић, 2010: 184-185)^[7] у којем се наводи податак да су јаке патријархалне норме најважнији фактор који утиче да сеоске жене у Србији рано напусте школовање: 18,5% испитаних жена одговара да су напустиле школу због притиска породице да остану и раде на газдинству или у домаћинству, а у 26% случајева разлог је био став породице да женама није потребан виши ниво образовања.

Неједнака дистрибуција ресурса између чланова и чланица различите старосне доби и рода у домаћинствима са оскудним ресурсима може се тумачити на два начина: путем културних предрасуда у корист мушкараца и путем „ефикасности“ улагања (Чант, 2006). У оба случаја, у жене се инвестира мање јер се сматра да ће добит од таквих

^[7] У наведеној студији заправо су пренети резултати истраживања публиковани у делу „Социјална искљученост у руралним областима Србије“ (Цвејић и др., 2010).

инвестиција бити много нижа него да се инвестира у мушкарце у домаћинству. То значи да се у наведеном систему вредности очекује од жена и девојчица да своје потребе ставе иза потреба других чланова домаћинства, што их ставља у неповољан положај и када је реч о приступу систему социјалне заштите и другим ресурсима. Ризици од сиромаштва жена са села повећавају се са изразитијом усмереношћу на ниско продуктивну пољопривредну производњу која им не обезбеђује приходе довољне за задовољавајући животни стандард, а често ни приступ пензијско-инвалидском и здравственом осигурању јер су најчешће мушкарци носиоци домаћинства те се преко њих остварује право на осигурање, што има својих потешкоћа, а са територијалном удаљеношћу од градског језгра долази и до проблема одсуства институционалне интеграције.

У раду се анализира осетљивост пружаоца услуга за баријере с којима се у приступу систему социјалне заштите суочавају жене и девојчице са села. Приказаћемо перцепцију баријера и оквира у ком делују организације које пружају социјалну помоћ и подршку. Представићемо анализу пет дубинских интервјуа са представницима/цама организација за пружање социјалне подршке и помоћи са територије Београда, чија корисничка структура обухвата и сеоску популацију. Интервјуи су спроведени у априлу и мају 2015. године.

АКТЕРИ У СИСТЕМУ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ ПОЈЕДИНАЦА

Питање положаја жена у систему социјалне заштите у последње две деценије у Србији све чешће се везује за дебате о схватању односа државних и тржишних компетенција у остваривању социјалне сигурности^[8]. Неколико теоријских гледишта у оквиру ових дебата разликују се у погледу схватања опсега надлежности државе у осигурању доходне и социјалне сигурности њених грађана и грађанки. Преношење надлежности државе у овој области на тржишне и приватне институције није више карактеристично само за земље либералне оријентације, већ је присутно и у земљама које се суочавају са дефицитима у државним буџетима (Перишић, 2011) те стога морају да проналазе додатне изворе којима ће обезбедити социјалну сигурност, што јесте једна од карактеристика земаља које су прошле/пролазе кроз пост-социјалистичку трансформацију.

^[8] Социјална сигурност, схваћена у најширем смислу, подразумева стварање једнаких могућности за појединце да би себи и својој породици могли обезбедити услове живота који ће им пружити шансу да задовоље своје основне и изведене потребе. У институционалном смислу, социјална сигурност је темељ организације социјалне државе са свим установама које такве могућности обезбеђују (Видановић, 2006).

Почетак 90-их година XX века у Србији, обележен је урушавањем институција и ширењем група којима је била неопходна помоћ система у савладавању егзистенцијалних криза услед присилних миграција – интерне дислокације и избеглиштва, незапослености и сиромаштва као последица ратова на територији бивше Југославије. Управо тада, у условима блокиране трансформације^[9], под утицајем српске политичке елите догађа се масовна конверзија монополистичког друштвеног положаја у приватни капитал, захваљујући увођењу и легитимизацији тржишне економије и приватног власништва (Лазић, 2005: 119-147). Деконструкција тотализацијских образаца репродукције социјалистичког система односа (Лазић, 2005: 123) означила је и раскид са самоуправним социјалистичким социјалним моделом, који се базирао на доминантној надлежности државе за социјалну сигурност грађана и грађанки, као и за јавне институције социјалне политике (Перишић, 2011: 483). Тада долази до делимичне приватизације пружања социјалних услуга, а још значајније (ре)афирмише се улога породичне заштите, чиме терет опстанка пада на леђа жена, на којима су већ почивале стратегије опстанка домаћинства у ситуацији дуго-трајне друштвене кризе. Оријентација ка увођењу тржишних елемената у систем социјалне заштите довешће до наглашавања индивидуално одговорних у тренуцима када систем не може да обухвати све особе којима је помоћ неопходна: „Проблеми сиромаштва и незапослености се индивидуализују, а жртве процеса искључености се понекад стигматизују и криве за сопствену искљученост“ (Гелдоф, 1999: 20; према Перишић, 2011: 488). Реформа система социјалне сигурности у Србији се и данас креће ка подстицању личне одговорности за сопствени положај у друштву. То представља корениту промену у односу на социјалистичку државу из 40-их година XX века^[10] која је покушала да успостављањем одговарајућих установа пружи помоћ запосленој жени-мајци у бризи, нези и одгоју деце, као и у обављању кућних послова, тако што их је преносила на услужне радионице (крпаонице, перионице, пеглаонице, ресторане друштвене исхране итд.). На пример, 1948. године донета је Уредба о јаслама и дечјим вртићима којом се предузећа, установе и организације обавезују да ће отворити јасле и дечје вртиће за децу својих радница, уколико у предузећу има преко 20-оро деце којој су те установе потребне. Данас, пак, брига о деци, старим лицима, болеснима, па чак и покрића накнада за лечење, често су циљано сведени на индивидуални ниво и одговорност породице, а

^[9] За одређење појма видети Лазић, 2005:123.

^[10] У проучавању положаја жене у кући и њеном растеређивању кроз ангажовање на отварању јаслица, обданишта, дечјих игралишта, сезонских дечјих вртића у селима и социјализацији кућног рада немерљив је ангажман Антифашистичког фронта жена (АФЖ), основаног у рагу 1942. године, а који је постојао до 1953. године када је створен Савез женских друштва.

бригу о болеснима, старима, деци и особама са инвалидитетом најчешће преузимају жене. Системски услови стварају предуслове за вишеструко оптерећење жена. Положај жене у систему социјалне заштите се може мењати само политикама које су усмерене на целокупни положај жена – који је дефинисан и родном димензијом и системом економске експлоатације.

МЕТОДОЛОГИЈА

Подаци приказани у овом тексту представљају мали сегмент истраживања о функционисању система социјалне заштите у Србији и приступу сеоског становништва услугама социјалне заштите. Истраживање се спроводи у три етапе, у периоду од 2014. до 2016. године. Прва етапа укључује прегледну или деск анализу, другу етапу чини квалитативно истраживање^[11] на две циљне групе (пружаоца и примаоца услуга N=80), а трећу етапу чини квантитативно истраживање на репрезентативном узорку за Србију које ће бити спроведено крајем 2015. године. За потребе овог рада издвојени су подаци добијени у квалитативном истраживању спроведеном на територији Београда (N БГ=5). Узорком су обухваћене организације јавног и невладиног сектора, као и хуманитарне организације које пружају: дневне услуге социјалне заштите у заједници; услуге процене и планирања стања и потреба корисника/ца, процене старатеља/ки и израде индивидуалног и породичног плана; пружања услуга подршке за самосталан живот; смештаја у хранитељску породицу и саветовања и подршке родитељима и старатељима.

Дубински полуструктурисани интервјуи обављени су са руководиоцима организација које пружају услуге, стручним особљем које координира активности организација и стручним особљем које је ангажовано у непосредном раду са корисницима/цама услуга. Све организације представљене у овом тексту имају седиште у Београду, с тим да неке од њих делују и на територијама других општина.

Циљ истраживања је стицање увида у актуелно стање и потребе организација и установа које пружају услуге, као и прикупљање информација о могућности унапређења, на стручном и организационом нивоу, квалитета и доступности услуга социјалне заштите женама и девојчицама које живе у селима Србије. Припрема документа за институционалне доносиоце одлука је акциони елемент пројекта.

[11] Истраживање је спроведено у четири региона Србије: Војводини, Београду, Шумадији и Западној Србији, Јужној и Источној Србији и обухватило је 20 организација и установа државног и невладиног сектора које пружају анализирани услуге и 60 особа из сеоских подручја (мушкараца и жена) међу којима се налазе корисници/е услуга социјалне заштите, али и они/е којима су помоћ или подршка потребни, али се суочавају са баријерама у приступу систему социјалне заштите.

Пет организација које су издвојене за потребе овог рада пружају услуге социјалне подршке и помоћи вишеструко угроженим циљним групама – особама које испољавају ментални диверзитет, суочавају се са депривацијом појачаном родним аспектима, етничким диверзитетом и ограниченим приступом систему јавних институција, укључујући образовне, медицинске, јуристичке и остале институције. Анализа дискурса одабрана је за обраду података због наративног карактера прикупљеног материјала.

АНАЛИЗА

Карактеристично за установе социјалне подршке и заштите из узорка је да ни једној од њих припадници и припаднице руралне популације нису примарна циљна група. Родно осетљиви програми им такође нису у главним циљевима, али обухватају родни дисбаланс у одређеним аспектима својих услуга (мушкарци са менталним или интелектуалним тешкоћама чешће траже радни ангажман, док су самохране мајке бројније у програмима социјалног становања и становања са подршком). Све организације обухваћене овом анализом имају за кориснике/це услуга припаднике/це руралне популације, али у различитим оквирима деловања, па самим тим постоје разлике у обухвату корисништва или учествовања. Организације којима су примарни корисници/це деца и млади укључују у своје услуге у већој мери кориснице и кориснике услуга путем партиципативних модела деловања, док су организације које се баве потребама генералне популације усмереније на однос пружалаца услуга према клијентима/клијенткињама. Организације различито дефинишу руралне области – неки према званичној државној дефиницији насеља, а неки према степену депривације и типу домаћинства из ког корисник/ца услуга долази. „Имате на Дорђолу људе који живе као на селу....У дворишту те исте зграде имате кровњаре и плехане куће, не могу ни да кажем куће, у којима исто живе људи“ (представник државне службе за бригу о деци без родитељског старања, Београд).

Модел организовања пружања услуга укључују: директно пружање услуга, рад у оквиру мреже ради испуњавања једног или више елемената до пружања потпуне услуге, пројектног рада ради оснаживања, обуке, или краткорочног решавања акутне ситуације – и у овом последњем случају је најевидентнија важност ефикасних сарадничких мрежа у процесу решавања ситуације. Ниво партиципације корисница и корисника услуге у самом испуњавању услуге зависи од врсте подршке коју организација пружа. Најизраженија партиципација корисница и корисника која је описана, везана је за децу смештену у домове и за особе са тешкоћама у интелектуалном и ментал-

ном развоју, где је један од циљева организације остваривање њиховог права на рад. Док деца која живе у домовима ипак имају малим делом улогу у системском одлучивању, за особе са интелектуалним и менталним тешкоћама то је случај тек у веома ограниченој мери. Модели обухватају програме подршке осетљивим групама, са циљем решавања хроничне или акутне ситуације социјалне депривације, насиља, губитка породичног или друштвеног оквира или нефункционалности тог истог оквира. Родне разлике су најизраженије према типовима вулнерабилности – док су дечаци подложнији уласку у свет материјалног криминала, девојчице ће пре почети да се баве проституцијом, или да повремено ступају у спонзорства ради решавања тренутне материјалне потребе или потребе за заштитом. Саговорник примећује да су деца са села премештена у градску средину додатно осетљива. Клубови за младе, које саговорник види као могући превентивни оквир, не налазе материјалну подршку, ни од државе, а ни пројектно.

Саговорници и саговорнице користе одређене изразе када говоре о истраживаној теми: осетљиве групе називају вулнерабилним групама и појединцима, а говоре и о депривацији и о вулнерабилности. Посматрано из аналитичког оквира семиотичке анализе и анализе наратива евидентно је постојање заједничког нормативног оквира организација које се баве овом проблематиком. Термин „породица у ризику“ јавља се у истом контексту. Заједнички нормативни оквир организација које сарађују на решавању социјалних проблема који припадају истом спектру друштвено дестабилизујућих ситуација показује се као неопходан предуслов за заједнички рад и умрежавање. Термини „социјална укљученост“ и „социјално укључивање“ су такође присутни у речнику свих саговорника/ца. Једина организација у којој је истакнута проблематика ометања људског права на рад је организација која пружа подршку у радном ангажману особа са интелектуалним или менталним тешкоћама: „Зато што је то један законски проблем код нас, они немају пословну способност... Па мислим, ово је једна категорија грађана која нема право да потпише никакав уговор“ (представница организације за подршку особама са интелектуалним или менталним тешкоћама, Београд).

Саговорнице и саговорници су свесни важности социјалних мрежа у аналитичком приступу последицама сиромаштва са којима се суочавају у свакодневном раду, али показују мању освешћеност о важности формалног умрежавања. Склонији су коришћењу личних контаката у решавању акутне ситуације, као и делимичном ослањању на социјалне контакте ради информисања корисника/ца. Такав модел носи опасност даљег социјалног искључивања најосетљивијих корисника/ца, актуелних или потенцијалних – посебно оних којима је искљученост из социјалних мрежа последица њиховог сиромаштва.

Корисници који су користили програм социјалног становања или програм становања са подршком се сами распитују за следеће грађевинске пројекте, и и на тај начин бивају обавештени. Јасно је да је за овакав вид добијања информације неопходна сопствена социјална мрежа – коју најискљученији немају: „Да нам се они јављају да кажу, ето мој рођак живи у Панчеву, па да л’ ћете градити у Панчеву“ (представница установе за социјалну подршку, Београд).

Важност Центра за социјални рад за функционисање организација је двосмерна: „Што се тиче Центара за социјални рад, они су нам исто важни партнери и сарадња на пројектима што се тиче пре свега обуке за пружање услуге њиховог учествовања заједно са нама у избору, селекцији корисника и касније, након што се заврши пројекат, остајемо у контакту са њима зато што ми мониторишемо квалитет пружања услуге“ (представница установе за социјалну подршку, Београд). Важност општинских и републичких власти је јасно вербализована за стварање предуслова за остваривање услуга: „Што се тиче Министарства, Комесеријата, Завода, Републичког завода, са њима свима имамо везе пре свега на неком нивоу политика (...) Закон о социјалној заштити је створио предуслове да та услуга буде део система социјалне заштите. Комесаријат је препознао и подржао да то буде један од модела кроз који ће се решавати проблем, стамбени проблем издеглица из колективних центара. Јер да није тако било, значи да Комесаријат није подржао овај модел, не би до сад било изграђено оволико станова у тих 43 општине, јер су због тога што је Комесаријат то подржао, донаторска средства из ИПА фондова, претприступних фондова Европске уније, која су била намењена за решавање колективних центара, била програмирана тако да предвиде и финансирање ових услуга (...) надамо се да ће општине и даље препознајући колико је то једна, врло повољна и врло корисна алатка у социјалном укључивању социјално најугроженијих, да ће они бити храбри да и неvezано од донаторских средстава, финансирају, онако у неким малим обимима, мислим не морају да буду то неке велике зграде (...) да могу и неки постојећи простори да се реконструишу и да се ставе у функцију за ову услугу. Мислим то чак не мора ни да подразумева новоградњу, велика финансијска средства“ (представница установе за социјалну подршку, Београд).

Умреженост невладиног сектора утиче на њихову способност заједничког конкурисања за средства и тиме одрживост: „...део неколико мрежа, рецимо Мреже против сиромаштва, Мреже СКРУГ, то је Стална конференција ромских удружења грађана, (...) ми координирамо радом Одбора за становање СКРУГА – ту наравно нам је тема становање Рома, пре свега. Део смо ФЕАНСЕ, то је међународна, европска, организација европских удружења која се баве бескућни-

штвом (...) и овако појединачно имамо блиску сарадњу са ПРАКСИС-ом, са неком организацијом СЦФИД, не знам да ли знате за них, из Новог Сада, они пружају правну подршку избеглицама. Регионални центар за мањине..." (представница установе за социјалну подршку, Београд). Организације из Србије ограничавају обим сарадње путем Интернета само на сарадње које због удаљености није могуће одржавати путем телефонских позива и личних састанака: „Па пазите, рецимо са ФЕАНСОМ, тим удружењем европским, углавном, углавном преко интернета комуницирамо пошто су они у Бриселу а ми смо овде, овај повремено се састанемо на неким конференцијама, али је сарадња више преко интернета, ето тако да можда..." (представница установе за социјалну подршку, Београд). С друге стране, међународна организација из узорка је веома умрежена и користи Интернет комуникацију за свакодневно функционисање организације и сопствену међународну сарадњу. „Повезани смо са другим канцеларијама Уницефа, значи све канцеларије Уницефа су повезане у једну мрежу“ (представница међународне организације за пружање социјалне подршке, Београд).

Социјална искљученост услед сиромаштва, хроничне или акутне ситуације насиља и депривације разликује се од случаја до случаја, од појединца или породице. Заједнички став саговорника/ца је да је вишеструко испољавање оваквих проблема пре правило него изузетак, и саговорници и саговорнице истичу важност законског препознавања вишеструкости ситуација угрожености и потребе не само за једним аспектом услуге, већ праћењем и подршком одређеној особи/породици онолико дуго колико се налазе у ситуацији угрожености. Свака од организација наводи мобилност као важан аспект свог рада, тиме указујући и на важност географске близине институцијама – подвлачећи аспект искључености који је управо везан за географску недоступност институционалне подршке. Додатни аспект социјалне искључености се односи на етничку припадност и дистрибуцију корисника/ца институционалног смештаја и бриге у односу на хранитељске породице/дневне боравке: „И ту када развијете такве услуге ви морате да, тај рад у породици, или да обезбеђујете превоз, без таквих ствари нећете доћи до најугроженијих. И код нас у Србији, дневни боравци са сметњама у развоју, често и не укључују те најискљученије. То можете да видите на први поглед кад дођете тамо, кад видите те родитеље који дођу по своју децу, да нема ромске деце, а ромска деца су презаступљена у домовима..." (представница међународне организације за пружање социјалне подршке, Београд). Важност фокуса на најискљученије: „...друге пружаоце питате да ли организују превоз, то вам је знак да нису фокусирани на најискљученије. Видећете по циљевима и исходима њиховим да они немају ту, тај критеријум, а ми имамо тај

критеријум, тако да је нама досегнути то најискљученијих баш експлицитно мени у опису посла“ (представница међународне организације за пружање социјалне подршке, Београд).

Опште посматрано, представници институција не испољавају велико незадовољство законским оквиром кроз који делују. Примедбе и сугестије се односе на неусклађености неких аспеката законске регулативе са животним ситуацијама и посебно фазама, било одрастања - ако су корисници услуге деца, или оснаживања или даље вулнерабилности - ако су корисници и кориснице услуга у ситуацији да превазиђу осетљиву фазу у сопственој биографији, или да услед различитих спољашњих или личних фактора као што је болест, дођу у ситуацију потребе за различитим моделима подршке. Даље сугестије се тичу праћења квалитета пружене услуге, укључујући одређивање маркера квалитета, поштовања финансијског плана и адекватности финансијског плана у односу на промене на тржишту, промене у вулнерабилним групама, као и могуће промене институционалног оквира везаног за поштовање људских права и за одрживо финансирање. Тренутно постојећи законски оквир не покрива све аспекте социјалног становања, и када су нпр. аспекти смештаја јасно решени и делегирани, питање даљег одржавања зграде није ефикасно решено. Такав модел указује на слабости и недоречености законског оквира које могу да изазову даље тешкоће у испуњавању примарне функције оснаживања осетљивих група. Индикативно је да у систему који до те тачке функционише адекватно потребама корисника, животне фазе корисника/ца после директног пружања услуге, ако нису адекватно испраћене, могу да доведу до испољавања слабости овог дела система.

Уочена је разлика између перцепција представника невладиних и државних институција – док представнице невладиних организација наводе евалуацију квалитета као веома важан елемент спровођења својих услуга, представник државне институције тај елемент не препознаје. Континуална и ресурсно одржива сарадња невладиног и државног сектора у пружању подршке види се као кључни елемент одрживости система. Конкретан проблем је прекид сарадње са невладиним сектором једном када је одређена услуга успостављена, што за узврат угрожава сам квалитет те услуге због недостатка капацитета за њено спровођење у државном сектору: „...Из искуства других пројеката у области социјалне заштите, оно што сам ја приметила јесте да су општине и Центри отворени за услугу, за једно ограничenu улогу цивилног сектора, значи да им се то помогне да они евентуално ту нешто поставе на ноге, али да ако локална самоуправа преузме финансирање те услуге, углавном пружалац је Центар за социјални рад и да се ту искључује невладин сектор. Што ја мислим да је велики минус, зато

што се тиме просто пропушта да се користе ти капацитети цивилног сектора који су велики“ (представница установе за социјалну подршку, Београд).

Пружање финансијске подршке организацијама је питање које постављају сви саговорници и саговорнице, и као главне изворе финансирања наводе донације ЕУ, пројектно финансирање, донације друштвено одговорних компанија и фондова, и у најмањој мери државне линије финансирања. Врсте подршке које очекују од државних институција се односе у већој мери на законску подршку, као и олакшавање приступа неопходној инфраструктури за спровођење пројеката. Приликом процене сопствених капацитета, организације из Србије као основни ресурс којим су задовољни наводе своје кадровске капацитете, као и повећање ефикасности путем коришћења неформалне комуникације са пословним контактима из локалних мрежа, док организација која делује глобално, као свој најважнији ресурс наводи утицај који има захваљујући глобалној мрежи и начин на који тај утицај може да преведе у практичан утицај приликом аргументованог деловања на законодавна тела приликом доношења одлука везаних за права деце и практичну заштиту деце у Србији, што указује на важност умрежавања и организовања у међународне формалне мреже. Тежиште рада међународне организације је и у паралелном деловању на терену и у оквиру доношења новитета и промена базираних на истраживачком раду у постојеће политике социјалне заштите, што је посебно значајно ако се узме у обзир да је једна од примедби саговорника из државне организације управо недовољна покривеност поља социјалне заштите подацима базираним на званичној статистици и истраживањима и потреби за таквим истраживањима ради формирања даљих стратегија и политика.

ЗАКЉУЧАК

Према потребама и примедбама представница и представника организација које се баве пружањем социјалне подршке и помоћи, можемо закључити да очекивања од државне финансијске подршке ради успостављања трајне одрживости система услуга на пољу социјалне заштите или не постоје или остају неизговорена. С друге стране, важност међународних контаката, пројектно и путем донација, подвучена је чак и од стране државне установе. Одрживост испитаних неопходних социјалних услуга зависи од неkontинуалног финансирања, што поставља проблем одрживости у ситуацијама привремене или хроничне политичке или економске нестабилности, тиме поново везујући питања људских права за питања иностраних послова и економске (не)стабилности. Закључујемо да је решавање структурно

условљених проблема у Србији, попут сиромаштва, чврсто повезано са форматима већ разрађених глобалних мрежа, чиме се управо ствара и развија ситуација тржишне конкурентности и у други план стављају иницијативе које би ишле ка преображају друштвених односа, првенствено оних који се тичу моћи, доминације и експлоатације депривираних. Преузимање концепата глобалних институција видљиво је и у терминологији коју користе испитане организације и установе: „социјална укљученост“ и „социјално укључивање“, према којем сваки појединац/ка поседују одређене (не)материјалне ресурсе чијом мобилизацијом могу побољшати свој положај у друштву, чиме се одговорност за тај положај пребацује са система на појединца (чешће појединку). Специфичности позиције жена и девојчица на селу нису примарна област деловања испитаних организација, те нема ни активности које би биле усмерене ка побољшању тог положаја и остварењу људских права жена. Поред тога што су жене кориснице јавних услуга, оне чине и већину радне снаге која пружа услуге социјалне заштите, те је позицију жена у оквиру овог система нужно разматрати у контексту последица неолибералних политика које су се нарочито рефлектовале на материјални статус и материјални положај жена, те је у том правцу потребно и креирати препоруке за систем социјалне сигурности у нашој земљи.

ЛИТЕРАТУРА

- Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, ISIFF u Beogradu, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Bogdanov, N., Tomanović, S., Cvejić, S., Babović, M., Vuković, O. (2011). *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*, Beograd: UNICEF.
- Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N. i Vuković, O. (2010). *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: UNDP Srbija, Sektor za inkluzivni razvoj.
- Chant, S. (2006). Re-Thinking the “Feminization of Poverty” in Relation to Aggregate Gender Indices. *Journal of Human Development* 7 (2): 200-220.
- Lazić, M. (2005). *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: IP „Filip Višnjić“.
- Ognjanović, M. i Ivanović, S. (2013). *Servisi podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici: Istraživanje u Beogradu, Leskovcu, Kikindi, Požarevcu i Užicu*. Beograd: Forum mladih sa invaliditetom.
- Perišić, N. (2011). Promena aktera socijalne sigurnosti. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 5: 473-491.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: I. Vidanović: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije, Društvo socijalnih radnika Srbije, Asocijacija Centara za socijalni rad Srbije, Unija Studenata socijalnog rada.
- Vuković, O., Vuković, D. i Cvejić, S. (2014). *Uporedno istraživanje lokalnih pružalaca usluga socijalne zaštite u Srbiji: Konkurentnost i inovativnost civilnog sektora*. Beograd: Trag fondacija.
- Žegarac, N. i Brkić, M. (2007). *Razvoj lokalnih usluga socijalne zaštite: ka standardima kvaliteta*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Стратегије и закони

- Закон о социјалној заштити, Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2011.
- Стратегија развоја социјалне заштите, Службени гласник Републике Србије, бр. 108/2005.

Jelena S. Ćeriman

Verica Pavić Centner

Center for Ethics, Law and Applied Philosophy, Belgrade
Serbia

GENDER AND POVERTY: ACCESS OF WOMEN AND GIRLS TO SOCIAL SERVICES IN RURAL AREAS OF SERBIA

Abstract: *This is a study on gender aspects of poverty, based on a three-part survey, which is being conducted on the territory of Serbia, from 2014-2016: desk research of the legislative and functional framework of institutional work that provide various social services and two groups of structured interviews with ethnographic elements of the providers and recipients of social services in rural areas. The action element of the research represents the basis for reform activities aimed at the social protection system that would create progress in this area. Non-governmental and state organisations; that are operating in the field of social protection and support; working in the situation of the incomplete transition from the system controlled by the state, to the system of small single organisations offering social support services, partaking in the market competition. We are going to show an abstract of socio-political frame in which these organisations operate, and the situation seen from the viewpoint of the representatives of the organisations.*

Key words: *social services, social exclusion, women, rural areas, Serbia*

КАСИНО КАПИТАЛИЗАМ, СИСТЕМ КОЈИ РЕПРОДУКУЈЕ БЕДУ – ШТА ЈЕ РЕШЕЊЕ?

Сажетак: *Савремени капитализам је и позни, и корпоративни, и глобални, али је најважније што функционише као коцкарница у којој би увек требало да додија онај ко држи и окреће рулеи. У иако подељеним улоима друштво са Периферије као што је српско увек јуди: пропадају му производни ресурси, убржављава се радна снага, „догађајно народа“ је само поиницијални профити капитала Империје. Транзиција и све реформе су иу само завеса иза које се сиромаштво увећава теоријском пројекцијом. Успостављање било какве одбрамбене линије на том фронту, показују примери (земље БРИКС, Исланд, Мађарска, Грчка) почиње јачањем националне државе и постепеним повлачењем из берлинских инститиција које су главни агенти у турању нација у Четврти свети, свети без наде.*

Кључне речи: *неједнакост, култура сиромаштва, Четврти свети, револуција*

Дуготрајно робовање и рђава управа моју колико здунити и унаказити схватање једног народа да здрав разум и прав суд њему ошанчају и ослабе, да се постојано извијоре. Такав поремећен народ не може више да разликује не само добро од зла, него ни своју сопствену користи од очигледне штеће.

Иво Андрић

1.

Пре више од пола века амерички антрополог Оскар Луис (Oscar Lewis) објавио је теорију културе сиромаштва (*the “culture of poverty”*). У том појму данас је садржан кључ нашег сусрета са драматичним растом сиромаштва. У ставу пред претећим ширењем културе сиромаштва садржан је наш одонос према садашњости и будућности, у њему је наш пораз и наша победа, наш крај и наш почетак.

^[1] relicars@gmail.com

Оскар Луис је истраживао живот породице Санчез у Мексику. Кроз веома сликовито описивање градске сиротиње дошао је до закључка да она живе у *култури* која је „одговор сиромашних на њихову маргиналну позицију у класној старификацији једног изузетно индивидуализованог капиталистичког друштва“. То *сиромаштво културе* се онда „преноси са генерације на генерацију и тако стиче стабилност и отпорност“. Таква култура, *култура сиромаштва*, систематски социјализује човека као „маргинално, беспомоћно, зависно биће а дубоко осећање искључености прожима сиромашову психу“ (International Encyclopedia, 2008; Mohan, 2011; Lewis, 1972).

Не без разлога Луису је приговарано да је овакав приступ „оптужба жртве“ и да подруштљавање таквог погледа на урбану сиротињу, без обзира на намере аутора, потпомаже процес „произвођења урбане подкласе“. На глобалном плану та теорија производи и – психологију другоразредности неких држава и народа. „На пример, Лешек Балцерович (Leszek Balcerowicz), шеф Народне банке Пољске, у дискусији о светском сиромаштву тврди, за разлику од Џоа Стиглица, да богате земље не сносе одговорност према сиромашним. Ово је зато што су сиромашне земље сиромашне због грађанских ратова, неповољног географског положаја или погрешне екопномске политике (IWM Newsleter, 2003). Али“, пита се Бранко Милановић, „да ли неко озбиљно може веровати да колонизација или недавни Хладни рат нису имали везе са ширењем грађанских ратова и да нису допринели беди сиромашних земаља?“ (Милановић, 2006 :165). Питање је и одговор, прецизан опомињићи одговор, али неће много узбудити компрадорску елиту на европском Истоку чија „самокритика“ је део западног пропагандног наступа, а што нема везе ни са чињеницама ни са здравим разумом.

2.

Кад је пао Берлински зид и нестало највеће социјалистичке земље Совјетског Савеза свет се суочио с тектонским поремећајем: Центар „капиталистичке цивилизације“ је отпловио до *демокраија неслободе* (democracies of unfreedom), а Периферија се сурвала у *колонијалне демокраије*.

Центар је стигао до стања да се нормализује криминализација бескућништва, крајњег обележја сиромаштва. Људско биће које је друштво довело до последњег стања – да „нема кров над главом“ – својим јединим могућим начином живота чини прекршаје закона богатих друштава. У јуну 2015, медији су објавили како лондонска општина

Хекни (Hackney) криминализује бескућништво (“criminalizing homelessness”) : због „против-друштвеног понашања, укључујући спавање на непримереном месту и просјачење“и, наравно, пијучкања на улици. Општина је регистровала 6,508 таквих лица у прошлој години и спремна је да их због прекршаја кажњава 100 фунти на лицу места, а суд би могао и да пресуђује десет пута већу казну. Судски трошкови се не спомињу (‘Criminalizing homelessness’, 2015). Дешава се то у Британском Краљевству у коме, према завичној статистици, има преко 6 милиона људи који су „плаћени мање него што је потребно за живот“, а сваке године око 400 хиљада нових се придружи том невеселом скупу. У извештају КПМГ, фирме за међународне порезе и одитиниг, стоји да је у тој групи три четвртине старих од 18 до 21 (Helm, 2013).

Много је страшније стање у *колонијалним демократијама*. Док се у западном, колонизаторском свету, још може говорити о релативном сиромаштву, у колонијалним демократијама сиромаштво постаје апсолутно, опште. У ред чињеница из уџбеника социологије спадају констатације да се „концепт општег сиромаштва заснива на идеји *йреживљавања* – основних услова које треба испунити како би се одржала физички здрава егзистенција... довољно хране, кров над главом, одећа“ (Гиденс, 2007:317). Страшна је и манипулација кроз коју је свет колонијалних демократија прошао, да би стигао до – пакла. Њему је, у тренуцима разарања тих друштава и њихових структура, обећаван земаљски пут у рај – *йозайадњавање*. За њих је то пре четврт века био изванредан прогрес и, у најгорем случају, пут у релативно сиромаштво, јер „оно што се сматра неопходним у једном друштву, у другом може бити сматрано луксузом. На пример, у већини индустријализованих земаља, водовод, тоалет и редовно конзумирање воћа и поврћа сматрају се неопходним за здрав живот; за људе који живе без таквих погодности, могло би се рећи да живе у сиромаштву. Ипак, у многим земљама у развоју, овакве погодности нису стандардне код велике већине становништва“ (Гиденс, 2007:317). А процес позападњавања, спровођен на великим обећањима, не само да није приближио релативност западњачког сиромаштва сиромашним у свету, него их је гурнуо из потенцијалног Трећег света (земље у развоју) у Четврти свет (земље без реалне наде).

У суштини *йозайадњавање* је постколонијално „наметање незападним народима и земљама социјалног поретка, економије, политичког система, идеологије, културе и начина живота, који су слични или који имитирају западне обрасце“ (Зиновјев, 1999: 68). То је пљачкашки поход подржан безграничном пропагандном операцијом која употребљава људску немоћ у добу распада Истока. „Идеолошки и на нивоу пропаганде, ово се представља као хумана, несребична и ослободилачка мисија Запада који се при том представља као центар свих замисливих

врлина. Ми смо слободни, богати и срећни – овако углавном сугеришу западна идеологија и пропаганда народима које позападњачују – и ми желимо да вам помогнемо да постанете исто тако слободни, богати и срећни, као ми. А ради тога морате да учините код себе, у својим земљама, то што вам ми саветујемо“ (Зиновјев, 1999: 68).

Крајем деведесетих година прошлог века, у општем распаду, Зиновјев је изгледао као уморни пророк, али је данас његов опис тактичког приступа саставни део искуства десетина милиона људи Периферије. Дакле, знало се: “дискредитовати све основне атрибуте друштвеног уређења земље коју је потребно позападњачити; дестабилизovati је; допринети кризи економије, државног апарата и идеологије; поцепати становништво земље на непријатељске групе, атомизирати га, подржавати све опозиционе покрете, поткупити интелектуалну елиту и привилеговане слојеве; истовремено вршити пропаганду о врлинама западног начина живота; подстицати завист међу становништвом земље која се позападњачује према западном изобиљу; стварати илизију да је ово изобиље достижно у најкраћем могућем року уколико њихова земља ступи на пут трансформације по западним обрасцима; заразити народ пороцима западног друштва, представљајући пороке као врлине, као истинско испољавање слободне личности; пружати економску помоћ земљи која се позападњава у оној мери, у којој користи разарање њене економије, рађа паразитизам у земљи и ствара Западу репутацију неседичног спасиоца позападњаване земље од мана њеног пређашњег начина живота... Позападњавање је особит облик колонизације чији је резултат принудно стварање социјално-политичког устројства колонијалне демократије“ (Зиновјев, 1999: 69).

Последице тог глобалног капиталистичког инжењеринга су стравичне. Сиромаштво се шири планетом као пустиња. Не само да је „бујање“ Четвртог света (како се број земаља које припадају категорији најсиромашнијих повећао са 25 у 1960. на 43 у 1978. и на 71 у 2000. години)“ довело до тога да је сада „четири од сваких пет афричких земаља део Четвртог света“ него је „2000. године скоро половина земаља Латинске Америке била у Четвртом свету, а само једна (у односу на њих десет из 1960.) је била богата. *Промене у Источној Европи/СССР верно су одражавале промене које су се одвијале у Латинској Америци.* Док су се 1960. године скоро све ове земље налазиле или међу земљама конкурентима (за Други свет, прим С.Р.), или у Трећем свету (при чему ни једна није била међу најсиромашнијим), 2000. године више од половине њих припадале су Четвртом свету“ (Милановић, 2006: 74, курзив С.Р.). А, иза Четвртог света – нема ништа. Тама. Садржај тога се ни у теоријским конструкцијама не може замислити.

3.

Последице бескрупулозности заводљивог наступа Запада и у српском друштву су поразне. Истраживања о томе су маргинална, јер пропагандни талас идеолошког произвођња недодирљивости „европског пута“ још није опао. Српска елита, политичка па и научна, прати „тенденцију да се појмови сиромаштва и неједнакости избегавају у литератури и пракси. Више су у моди такви појмови као што су социјална искљученост, маргинализација и социјална деиференцијација... Избегавање употребе појма сиромаштво одражава доминацију неолибералистичких идеја“ (Милосављевић, 2008: 7).

У истраживањима су кориштене две линије сиромаштва – прва, да особа има до 2,4 долара дневно, тј. 72 долара месечно и друга, особа има до 2,9 долара дневно, тј. 87 долара месечно – па је нађено почетком XXI века, према првом рачуну, 800,000 сиромаша у 250,000 породица или, ако човеку треба до 3 долара – 1,600,000 лица. Истраживањима никад није обухваћено око 300,000 регистрованих избеглица у Србији („97,692 избеглице и 206,504 интерно расељена лица“), као ни ромска популација, за коју нема ни релевантних процена бројности (Милосављевић, 2008). Тешко би било направити озбиљну процену по којој, бар петина становништва није испод „црте сиромаштва“. Што, наравно, не омета српску владу да сеје оптимизам кад промовише Стратегију за смањење сиромаштва.

Тако је у истраживању које је за Владу Србије направио Центар за либерално-демократске студије, а уз потпору Швајцарске агенције за развој и сарадњу (Swiss Agency for Development and Cooperation) – дакле, апологети западног учинка – број сиромашних се у периоду 2008-2013 кретао од 470 хиљада до 668 хиљада (Сиромаштво у Србији, 2014). Тај талас ширења оптимизма без покрића наставља се и после смањења плата и пензија номинално за петину, као део плана штедње који је за Србију направио ММФ, на почетку 2015. Ипак, ту пропагандне кампање не помажу, јер кад је „избор... неолибералистички приступ, који је доминирајући у политичком мњењу, онда се тешко може веровати у радикално смањивање сиромаштва“ јер „у том случају никаквих стратегија смањивања сиромаштва не би ни било, с обзиром на кључни став овог концепта да је слободно тржиште најефикасније и универзално средство за све економске и социјалне проблеме“ (Милосављевић, 2008:25).

И шта се једино показује као добро у том паду? Оно што Запад није успео да промени у нашем националном бићу и народном менталитету. Онај део који се није одао путу у западни Рај. „Важан фактор релативно умереног сиромаштва у Србији је уједначеност потрошње становништва: како смо видели, Ђини коефицијент, који мери нејед-

накост, врло је низак (0,25 до 0,26), чиме изражава чињеницу да су разлике у потрошњи између грађана Србије мање него у многим другим земљама у свету. Уз дати бруто друштвени производ и дату линију сиромаштва, сиромаштво је ниже у земљи са мањом неједнакошћу, као што је у Србији. На ниво неједнакости у Србији утиче, поред солидарности унутар домаћинства, већи број других чинилаца: од умерених разлика у зарадама и пореза и доприноса, преко пензијских и социјалних давања до прилива дознака из иностранства (НБС их процењује на 2,2 милијарде евра у 2013. години) и хуманитарне помоћи“, констатоваће аутор Бошко Мијатовић из Центар за либерално-демократске студије.

Ђини (или Гини, Џини) којефицијент (Gini coefficient) је мера неједнакости коју је успоставио италијански економиста Корrado Ђини (Corrado Gini) 1912. године. Којефицијент се креће између две теоријске вредности 0 и 1,00 или 0 и 100. Ако је нула, сви појединци имају исти доходак, ако је 1,00 (или 100) целокупан доходак одређене заједнице присваја само једна особа. Обе вредности су, наравно, немогуће. У свету се којефицијент креће од 0,23 у Данској до преко 0,70 у Намибији, од нордијских земаља до афричких или јужноамеричких друштава. У односи на српских 0,25 америчко друштво има око 0,40. Словенија има мањи Ђини (0,23) од Србије, а већи је у Хрватској (0,32), Албанији (0,34), Босни и Херцеговини (0,36) и Македонија (0,43).

У последња два столећа капиталистичке глобалне доминације неједнакост стално расте и данас је „међу појединцима много виша него пре 200 година, али – много драматичније – да је њена композиција потпуно преусмерена: од предоминантно националних неједнакости (то је оно што се може звати ‘класном’ неједнакошћу), данас су те разлике претежно детерминисане разликама у приходима земаља (што би се могло звати ‘локална’ или грађански основана неједнакост). Овај ‘последњи’, ‘локални’ елемент је ‘вредео’ 15 Ђини поена у раном XIX веку; данас он ‘вреди’ 60-63 Ђини поена“ (Milanović, 2009:13). Али, морају се имати на уму промене у капиталистичком друштву. Процес дехуманизације тог друштва је темељан. „У првој половини деветнаестог века људи који су се бавили размишљањима о демократији сматрали су да се она мора заснивати на широј расподели добара. Они су увиђали да екстремно богатство и сиромаштво могу да буду фатални по демократски експеримент“ (Лаш, 1996: 12).

Шта је, по Кристоферу Лашу, фаталност? Друштво без могућности да човек у њему живи достојанствено и усправно. Позивајући се на констатације у књизи *The End of Equality*, Мики Кауса уредника часописа *New Republic*, он подсећа да „како су се страни посматрачи некад дивили одсуству снобизма, разлика и класног осећања у Америци.

Није било ‘ничега потлаченог или подређеног’ у америчком раднику, писао је 1906. Вернер Сомбрат. ‘Он високо држи главу, хоџа гипким кораком и отворен је и весео у свом изражавању исто колико и било који припадник средње класе’. Неколико година касније и Р.Х. Тоуни бележи да се Америка ‘збиља истиче великом економском неједнакошћу, али такође и великом друштвеном једнакошћу’. Управо ту *културу самопоштовања* смо, по Каусу, у опасности да изгубимо“ (Лаш, 1996: 23).

Ови Лашови записи су стари преко две деценије. Култури сиромаштва је, у међувремену, друштво давало много више импута него култури самопоштовања. Активисткиња Андреа Фалер (Andrea Fuller), која је прошла кроз живот „на дну“ – и као дете и као одрасла – пише о времену садашњем: „Сиромаштво је као да сте затворени у затворској ћелији без врата и прозора. Осећате се клаустрофобично, као да излаз не постоји... Потопљени у сиромаштву знају да нема никакве гаранције да ће живот бити бољи... Не живи се живот, не напредује се, само се преживљава. Починете да сумњате да сте судбински, као у кастинском систему, искључени и одређени да не испуните животне циљеве – ни финасијске, ни професионалне ни да живите боље“ (Fuller, 2015)

Ова лична исповест носи у себи јаке елементе универзалне поруке. Пред ту опасност касино капитализам је довео цео свет. Култура самопоштовања узмиче пред клутуром сиромаштва.

4.

„Сиромаштво је најгора форма насиља“, говорио је Махатма Ганди. А радикална неједнакост из које то масиле прозилази део је друштвеног стања, ма колико се друштво као целина богатило. То произлази из западне културе – колевке капитализма - која чини да се „заштита од беспомоћности и безначајности или понижавања“ претвара у „ирационалну тежњу за својином [која је] тако распорстрањена у нашој култури да се само кроз поређење са другим културама може схватити да она није општељудски инстинкт, било да се изражава у облику инстинкта својине или у форми сублимације биолошки заснованих нагона... Нарочити страх, од кога је стицање својине одбрана, јесте страх од сиромаштва, напуштености, зависности од других“ (Хорнај, 1991:126).

Таква психологија ствара друштво највећег јаза између богатих и сиромашних и у најбогатијем друштву. Прадоксално, страх од сиромаштва постаје основ за најбрутланије понижавање оних који губе утакмицу у друштву које је подигнуто на великим идеалима - *liberté, égalité, fraternité*. „Каквог ли брбљања: једнакост, братство, љубав, част, домо-

вина; и не знам што још не“, писаће Жан-Пол Сартр шездесетих година прошлог века. „То нас није пријечило да истодобно држимо расистичке говоре – прљави црнац, прљави Жидов, прљави Арапин. Добри, слободоумни и танкоћутни духови – све у свему неоколонијалисти – сматрали су се увријеђеним због те недоследности; погрешка или нечиста савјест; ништа није досљедније у нас од расистичког хуманизма, јер Европљанин је могао постати човјеком само тако да производи робове и чудовишта“ (Sartre, 1973:XX). Кад говори о Европи, Сартр има на уму и „ону суперевропску сабласт, Северну Америку“.(Sartre, 1973:XX).

Онда се на то цинично калема „култура сиромаштва“. Упркос егзактним чињеницама!

Четири године после Другог светског рата у најбогатијој држави на свету преко 80 одсто повећања произведене вредности се делило на 90 одсто становништва. Већ 1958. на тих 90 одсто није ишло ни 70 одсто нове вредности, а седамдесетих то се распоређивало пола-пола. Кад је падао Берлински зид онај однос из 1949, већ се био окренуо на главу: 90 одсто становништва делило је само 10 одсто нововредности! На почетку новог миленијума, 90 одсто становништа је добијало – проценат, два. Године 2012, сиромашна маса је од своје беде на новостворену вредност богатима додавала 16%. Оних десет одсто је узимало 116% новостворене вредности, али и међу њима је почела диференцијација – 1% најбогатијих је узимало 94% (Tcherneva, 2014). На све ово, бити бедан, понижен и презрен постаје културни норматив. Светлости прогреса се појављују само као врх ледене – таме.

„Људска генијалност је толико усваршила уметност и науку смрти и деструкције“, каже „писац пун бола“ Бериј Мохан (Brij Mohan), одрастао у индијском сиромаштву а на америчким универзитетима се посветио „друштвеном развоју“. „’Живот’, како је писао Сартр, ‘почиње с другу страну очаја’“, тако да „брда података произведених у бирократизованим дисциплинама имају мали значај за ублажавање људске беде. Од маларије до сакаћења, од глади до етничког чишћења, од сиромаштва до беспомоћности, и од воде до рата, свуда налазимо отуђење које прожима људе... У тзв. Трећем свету још увек живи 86 одсто популације (он не прави дистинкцију између Трећег и Четвртог света, прим. С.Р.). Пропаст друштвеног развоја као међународних интервенција отвара је само химере наде, а без поништавања сила угњетавања“ (Mohan, 2011 : xiv).

Али од химера се не живи. И њихово трајање је ограничено.

Свет се после пада Берлинског зида, убрзаног растурања „државе благостања“ и нове офанзиве корпоративног (нео)либерализма поново суочио са таласом необузданог и крајње поједностављено представље-

ног либерализма који се одликује неконтролом тржишних механизма, бруталношћу менаџерских структура, безосеђаношћу богатих слојева, и који се на врхунцу претвара у *касино кайиџиализам*, периоде кад се рулет врти толиком брзином да и шеф коцкарнице више не може да играче држи у уверењу да ту има неког фер-плеја. Ханс-Вернер Зин (Hans-Werner Sin), аутор бестселера под тим насловом, на питање да ли је слом у Вол-стриту 2008. последица слепог инстинкта који је карактеристичан за играче у коцкарницама одговара: „на делу јесте коцкарски инстинкт, али не и слеп као што се виђа у касину“. Кад коцкар стави неки улог на једно од 37 поља на рулету, његове шансе да добије су 2,7%, с чим се никако не може упоредити посао банкара у Вол-стриту. „На крају крајева, данашњи губитак (банака) је повезан са екстремно високим профитима који су остваривани годинама. Шпекулације инвестиционих банака, које су срж проблема, засноване су на рационалним пословним моделима који имају сличности са коцком, али они на дуги рок доносе *огромне њривајне њрофитне на шпешу грушшва*. Ово ствари не чини бољим али показује где лежи проблем“ (Sin, 2010: 71, курзив С.Р.).

У стању кад се „профити приватизују а губици социјализују“, поразније је слепило друштва које пристаје да буде пљачкано, него безобзирност добитника. Тако се читав друштвени систем гура из рационалних односа у помахниталу трку малих група за профитима који толико расту да је немогуће да у неком тренутку не дођу до тачке – када постају немогући. Слом у Вол-стриту 2008. има своје претходнике још од Холандске источноиндијске компаније (*Dutch East India Company*), основане 1602, прве мултинационална корпорација, и прва која је издала деонице, а коју је губитак осећаја да профити имају границе одвео у слом 1798. У природи капитализма је да је само небо лимит у висини профита и да се богатство концентрише код мањине. Тако друштвени напредак постаје награда за богате а на штету сиромашних. Тако се идеја како богатије друштва укида сиромаштво претвара у обичну манипулацију.

5.

Природа капитализма има поразније последице на друштва изван западноевропске цивилизацијске сфере. Јер, у том свету где је капитализам успео, „идеје либерализма су биле (и) моћан агенс... и послужиле су западним земљама да изграде јаку државну и економску структуру, да постану успешна друштва и моћне економије“, али као „продукт западне цивилизације, идеје либерализма не могу представљати универзалне вредности... Оне се не могу успешно наметати друштвима и културама другачијег типа... Такави покушаји пре доводе до

деструкције друштава, но до њиховог процвата... Или да грубо формулишем – таква друштва пре личе ни на шта, него што личе на уређене западне демократије“ (Катић, 2015:92-93). И наша стварност је слика која овој тврдњи даје уверљивост.

А ми смо само део глобалне слике, која личи на оне приповести из Библије којима се најављују ломови и апокалипсе. Само 1 % светског становништва држи вредност чији ће збир следеће године превазићи вредност којом располаже око половине светског становништва. Извршна директорка *Oxfam International* Вини Бјанима (Winnie Byanyima) на цинични одговор најбогатијих како „ништа није савршено и нормално је да постоје добитници и губитници (и типично, добитници су талентовани губитници неталентовани)“, одговара да је то „ужасан недостатак имагинације. Какав страشان недостатак повећења у људску инвенцију, ум и дух. Ја сам сигурна у две ствари. Прво, да је другачији свет могућ; друго да он није замислив и остварив са 1% оних изнад нас“ (Byanyima, 2015). А у стварности „раст јаза између богатих и сиромашних је реалност за седам од десет људи на планети“ (Byanyima, 2015). Да се свет не сурвава у још неподношљивију беду овај тренд би ваљало заустављати. Али, како ?

Како се каже у Библији у почетку *мора* бити реч, јер „све је кроз Њу постало, и без Ње није ништа постало што је постало“ (1 Мој. 1:1), и „/у Њој беше живот, и живот беше видело људима/И Видело се светли у тами, и тама Га не обузе“/ (Јн 3:19). Дакле, прво се мора доћи до друштвеног сазнања да је слепо веровање у либералну доброту пут непрестаног пропадања. Наша Реч мора бити критичко прихватање (одбијање!) колонијалног потчињавања. Не може бити нормална јавност којој ће представник неке земље, као у Зомбиленду, наступ свог капитализма представљати као „развојну помоћ“. „Немачка је за 15 година у Србију уложила 1,6 милијарди евра у развојну помоћ, наравно већина тог новца су кредити који морају бити враћени - рекао је Хајнц Вилхем, амбасадор Немачке у Србији“ (Хајнц Вилхем, 2015).

Али, има бар век како је Рудолф Хилфердинг објаснио да ширење капитала није никаква помоћ онима које капитал окупира него поход капиталиста за брутално увећање профита. Посебно је цинично то називати „развојна помоћ“ у земљи која се, како добија ту „помоћ“, стално креће линијом потпуног пропадања на свим нивоима. Кад се говори о друштва која од силне западне помоћи „личе ни на шта“, онда „то се нажалост односи и на државе које припадају православним културама. Чини се да упорно наметање либералистичких идеја постаје облик специјалног рата против држава другачијег устројства“ (Катић,

2015:93). Са тим сазнањем српско друштво се може упустити у почетак сопственог опоравка и започети реалну борбу против сиромаштва, чије су последице по друштво горе од последица рата.

У српском друштву које традиционално егалитарно, легитимисање „културе сиромаштва“ – као идеолошке основа за успостављање колонијалне демократије - колико је анахрон толико је и драматичан процес који носи несагледиве последице. Сиромаштво па и беда нису непознати српском друштву, али они нису културни норматив. А ми живимо у добу кад се преко компрадорске елите успоставља систем коме је ред неједнакости интерес корпоративног капитала и западног геостратешког наступа, а то „семе зла“ се сеје као узвишени продукт демократије, залива нашом животном снагом, подмазује нашим знојем а као циљ дефинише – промену свести.

Иако живимо у „пост-америчком свету“ (Фаред Закарија) Америка се не одриче ни колонијалних инструмената, а који се на нашим хоризонтима као продукт тоталне пропаганде појављују као заносни „пројекти развоја“. *Developmentnet* је кључна реч у свим пројектима спонзорисаним, створеним и извођеним од експерата Светске банке и ММФ, а у реалности они само „стварају илузију промене без промена у хијерархијама које служе томе да одржавају друштвену стварност за оживљавање мртваца. ‘Сиромаштво културе’ у таквим побијањем митског круга сиромаштва постаје мантра ‘културе сиромаштва’. А ми се морамо усмерити на хегемонистичку силу неједнакости која овековечује морални несклад и немогућност спознаје“ (Mohan, 2011 : 11).

Сам ММФ је пројектован као произвођач светске беде. Гробар сиромашних и немоћних. „Најсиромашнијих 40 процената светског становништва има мање од 10 процената гласова у ММФ-у и прима тачно 10 процената светског дохотка. С друге стране, 10 процената светског становништва који живи у најбогатијим земљама има 43 процента ММФ-ових гласова и контролише 40 процената светског дохотка... највећи губитник је Кина која, са 22 процента светског становништва и 14 процената ПКМ дохотка, има свега 3 процента гласачких права ММФ-а. Другим речима, сваки Кинез броји се као једна двадесетседмина сваког Американца“ (Милановић, 2006: 158). Али, нарасла Кина је одлучила да то од 2015. године не трпи. Са осталим земљама БРИКС-а покренула је оснивање Азијске инвестиционе банке за инфраструктуру.

6.

Шта сада може стати на пут организованом наступу „пљачкашке цивилизације“(Торстен Веблен)? И то у позном капитализму у

коме „слободе“ којима се економисти баве – слободе инвестирања, слободе потрошача да бирају и слободе избора занимања... могу бити ограничене готово исто толико, а у извесном смислу чак и више, но што би то социјалистичке владе захтевале под нормалним условима“ (Шумпетер, 1960:6). Јозеф Шумпетер је већ на крају Другог светског рата писао да „капитализам уништавају његова сопствена достигнућа“ (Шумпетер, 1960:17) и да „још ништа не знамо о тачном начину на који се може очекивати да ће се социјализам остварити, изузев да заиста морају постојати многе могућности које се крећу од постепене бирократизације да најживописније револуције. Стриктно говорећи, чак и не знамо да ли ће се социјализам стварно и одржати“, писао је Шумпетер у лето 1953. године и једној фусноти додао да „не постоје чисто економски разлози зашто капитализам не би имао још један успешан период развоја“ (Шумпетер, 1960:238-9). Пола века касније ова слутња се остварила. Али је овај период био врло кратак и поново отвара питање „неке друге цивилизације која лагано сазрева дубоко испод површине“ (Шумпетер, 1960:239).

Које је ово време?

Време кад је једна велика парадигма - која се успоставила у XIX а практично реализовала као противтежа либералном капитализму XX веку - отишла у добоку историјску сенку. „У Западној Европи сасвим су минорне партије левице које баштине оригиналне циљеве социјализма. А сам социјализам се преобратио и прилагођавао новој околини у којој доминира економија. Ускоро ће ишчезнути и само то име“, каже Режи Дебре, један од најаутентичнијих живих левичара у савременом свету: образован у Паризу, шездесетих година предавао филозофију на Универзитету у Хавани, био на лицу места са Фиделом Кастром, Че Геваром и Салвадором Аљендеом; у Боливији суђен на 30 година затвора због учешћа у левичарској герили, па 1970. после великог притиска светске јавности и заузимања Жан Пол Сартра, Андре Малроа, генерала Де Гола, папе Павла VI ослобођен; по повратку био саветник француског председника Франсоа Митерана. Констатује Дебре: „Од социјалистичке партије Француске остало је само име“ (Дебре, 2015).

Социјалистичке државе су капитулирале пред неоконзервативним таласом, левичарске партије су се испразниле од своје суштине, синдикалне организације су постале део државно-корпоративне структуре, левичарски интелектуалци су изгубили добар глас. Социјализам, ограничење капитализма које се за три века појављивало у веома различитим појавним облицима и као теорија и као пракса – од утопијског социјализма, праваца анархизма, комунизма (по Париској комуни), марксизма, Прве и Друге интернационале, социјалдемократског „ревизионизма“, аустромарксизма, хришћанског сосцијализма,

бољшевизма, кинеске културне револуције, еврокомунизма, јужно-америчког демократског или герилског отпора, совјетизма у Трећем свету, самоуправног социјализма – сад је у ауту. Сем Народне Републике Кине, у којој је на власти Комунистичка партија Кине, а која је најуспешнија земља на свету у последњих четврт века?!

7.

„Зашто су сиромашни радници данас мирни?“, пита се Томас Едсал (Thomas V. Edsall), колумниста „Њујорк тајмса“, професор на Колумбија универзитету. „Нисам ја једини који се то пита“, опомиње: „Зашто сиромашни не изађу на барикаде“, пита *Економист*. „Зашто бирачи не захтевају већу редистрибуцију“, чуди се Дејвид Семјуелс (David Samuels), политиколог са Универзитета у Минесоти. Наслов у *Националном католичком рејорџеру* (National Catholic Reporter) од 7. априла био је: „Зашто Американци не протестују више против неједнакости?“, наводи Едсал у *Њујорк тајмсу* 24. јуна 2015 (Edsall, 2015). Питања су добокосмислена јер је „породични принос кроз инфлацијом усмеравани долар драстично пао, са 13,787 долара у 2000. на 11,651 долар у 2013. Према Статистичком бироу 64 милиона Американаца сада живи испод линије, у последњој петини становништва“ (Edsall, 2015).

Тако ствари стоје у земљи лидеру ове фазе капитализма – касино верзије. А у свету на који та сила доминантно утиче: „на почетку XXI века 1,2 милијарде људи или 24% укупног светског становништва има приход мањи од једног долара дневно по особи, а 2,8 милијарди или 46% светског становништва има мање од два долара дневно по особи; 29 најсиромашнијих земаља са триста милиона становника има бруто национални доходак мањи од 200 долара по глави становника... према извештајима Уницефа 80 милиона деце иде сваке вечери гладно на спавање и и да су стопе смртности око 13 у развијеним у односу на 125 у неразвијеним земљама итд“ (Милосављевић, 2008:7-8). У праву је Едсал : шта ови људи чекају?

Овакви резултати једног система, свакако му, у историјском смислу не дају шансу на опастанак. Јер он би само продубљивао кризу. Ова питања која оглашава Едсал у *Њујорк тајмсу* показују да је, и у срећеним јавним мњењима, изгледало уверење да реформе могу учинити било шта. Потребне су „корените промене“. А у ове две речи стаје дефиниција *револуције* (Хејвуд, 2004: 409). На питање *Зашто се дешавају револуције?* најревносније су одговарали марксисти. Пратећи чувену Маркову 11. тезу о Фојербаху (1845) да су „философи само на различите начине објашњавали свет, међутим, ствар је у томе да се он измени“, марксисти су окушали у пракси. Пораз који је марк-

систичка пракса доживела падом Совјетског Савеза, утиче на стање марксистичке инфериорности које траје, без обзира што се чини да је ово идеално време за такву идеологију.

Иако марксисти немају много дилема око логике избијања револуција, истина је да ти процеси нису ни лако разумљиви ни предвидиви. И да потпуно различита мишљења делују уверљиво у истој мери. На пример, Алексис де Токвил који је изучавао узроке Француске револуције из 1789, тврди да „револуције ретко настају као резултат апсолутне беде и опште лишености, које чешће доводе до очајања, мирења са судбином и политичке инертности. Револуције пре избијају онда када власт ослаби контролу коју је вршила насилним путем. Како је Токвил рекао ‘најопаснији тренутак за лошу власт је онај када покушава да се поправи’“ (Хејвуд, 2004: 414). Неки савремени теоретичари кључем за покретање револуција сматрају „релативну депривацију“, тј. јаз „између онога што људи очекују да ће добити (њихова ‘вредносна очекивања’) и онога што заиста добијају (њихова ‘вредносна способност’). Највећа вероватноћа за избијање револуције постоји кад се нагло оконча период привредног и друштвеног развитка, који је довео до пораста очекивања“ (Хејвуд, 2004: 415). Убедљив је и приступ који рачуна на страни фактор, кад су „рат и инвазије, често били одлучујући чинилац за избијање револуција“ (Хејвуд, 2004: 416).

У процесима који теку може се регистровати јачање отпора глобалним токовима. Главна тачка ослонца тог процеса је, један од најважнијих продуката „капиталистичке цивилизације“ – нација. У току је, у контакту са пропагандним током, инсистирање на јачању националне државе. То је, засад, најреволуционарнији ток. Он се одвија у крилу самог западног света, али је много израженији као отпор великих нација западној хегемонији. Тај фронт се засад означава акронимом БРИКС. Притисак западног корпоративног и финансијског капитала који своје државе засад одржава на глобалном курсу и некритичкој заштити *status quo*-а губи на снази, али постаје све бучнији и безозирнији и необазривији. „Рат и инвазије“ биће средства која ће морати све чешће да користе.

Ризик је у томе што је, како оцењује и академик Милорад Екмећић, глобално стање „слично као пред рат 1914, када су се велике силе спремале за рат, ниједна га није желела и он је избио због ћорсокака у коме је једна од сила губила ако војнички не интервенише“. И после два светска рата, а у којима су Срби имали и кржаве и историјски успешне улоге, свет опет иде у убрзано „опште наоружавање“ иако „рат нико не жели и сви страхују да не дође до тачке од које нема повратка“ (Екмећић, 2007:35). Иза таквих друштвених преварата увек следе „корените друштвене промене“.

Историјска одговорност за деструктивност тих процеса је на друштвеним структурама на којима се подиже касино капитализам. Сиромаштво које он производи је неподношљиво. А без његовог слома ништа се не може променити у основним друштвеним токовима. Овде се о револуцији говори као о последњој одбрани Човека од културе сиромаштва. И од цивилизације која је своју велику културну улогу свела на одбрану „културе сиромаштва“. Али ово је, ипак, само нова рунда бробе капитализма за опстанак, а која траје читав век. „Да би бранио Запад, један је буржоаски – и колонијалистички – коментатор пред коју годину изумио ово: ‘Ми нисмо анђели, али нас барем пече савјест’. Какво признање! Некада је наш континент имамо друге сплави за спасавање: Пантеон, Chartres (мисли се на чувену готичку катедралу Шартр, прим.С.Р.), Права Човјека, кукасти криж. Сада се зна што они вриједу: и не кане нас спашавати од бродолома другачије него кршћанским осјећањем наше кривње. Као што видите, то је крај: Европа тоне“, писао је Жан Пол Сртр, 1961. у предговору књизи Франца Фанона „Презрени на свету“.И: „Што се, дакле, догодило? Једноставно то да смо били субјекти повијести а сада смо њени објекти. Однос снага се преокренуо, деколонизација је у току: све што наши плаћеници могу покушати то је да успоре њен довршетак“ (Sartre, 1973:XXI). Успоравање је успело. Сад је на дневном реду нови круг полагање историјских рачуна.

ЛИТЕРАТУРА

- Byanyima, Winnie (2015) *Another World is possible, Without the 1 %*, <https://blogs.oxfam.org/en/blogs/15-03-23-another-world-possible-without-1>
- ‘Criminalizing homelessness’: Anger against Hackney Council’s rough sleeping ban grows (2015) http://rt.com/uk/264693-rough-sleeping-ban-hackney/?utm_source=browser&utm_medium=application_chrome&utm_campaign=chrome, RT, published: June 03, 2015
- Edsall, Thomas B (2015) Why Don’t the Poor Rise Up?, *New York Times*, june 24, 2015, http://www.nytimes.com/2015/06/24/opinion/why-dont-the-poor-rise-up.html?_r=0
- Екмечић, Милорад (2007) Историјске и стратешке основе Републике Српске, *Нова српска јолићичка мисао – Анализе*, година III, број 5-6, стр. 19-37

- Fuller, Andrea (2015) *Life Amidst Poverty*, published on May 11, 2015 by *TalkPoverty.org*; <http://www.commondreams.org/views/2015/05/11/life-amidst-poverty>
- Gidens, Antoni (2007) *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet
- Hajnc Vilhelm: 5. oktobar je bio prekretnica u srpskoj istoriji, Srbija će u narednih 15 godina sigurno ući u Evropsku uniju, 21. Jun 2015, <http://www.nspm.rs/hronika/hajnc-vilhelm-5-oktobar-je-bio-prekretnica-u-srpskoj-istoriji-srbija-ce-u-narednih-15-godina-sigurno-uci-u-evropsku-uniju.html?alphabet=1>
- Helm, Toby (2013) More than 5 million people in the UK are paid less than the living wage, *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/society/2013/nov/03/people-below-living-wage-uk>
published: 2 November 2013, last modified on 22 May 2014
- Hornaj, Karen (1991) Neurotična ličnost našeg doba, Beograd: V.Milić ("Mond")
- Katić, Nebojša (2105) Srpska ekonomska drama i intelektualni eskapizam, *Ekonomске идеје и пракса, br.16-17, mart-jun 2015, str.81-97*
- "Lewis, Oscar." *International Encyclopedia of the Social Sciences*. 2008. Encyclopedia.com. 1 Jun. 2015 <<http://www.encyclopedia.com>>
- Lewis, Oscar (1972) *The Death in the Snachez Family*, England: Penguin Books
- Milanovic, Branko (2009) *Global Inequality and the Global Inequality Extraction Ratio - The Story of the Past Two Centuries*, Washington : World Bank Research Department
- Milanović, Branko (2006) Odvojeni svetovi – merenje međunarodne i globalne nejednakosti, Beograd: UNDP
- Mohan, Brij (2011) *Development, Poverty of Culture, and Social Policy*, USA, Great Britany: Palgrave Macmillan
- Милосављевић, Милицав (2008) *Сиромаштво у свету и у Србији, Социјална мисао, 4/2008, стр. 7-27*
- Режис Дебре: Нестаће и име социјализам, Вечерње Новости, 18, мај 2015
- Sartre, Jean Paul (1973) Predgovor knjizi Prezreni na svijetu Franza Fanona, Zagreb: Stvarnost, str. VII-XXIII
- Sin, Hans-Werner (2010) *Casino capitalism – how the Finacial crises came about and what to be done Now*, Oxford: Oxford University Press

СИРОМАШТВО У СРБИЈИ 2011, 2012. И 2013.ГОДИНЕ, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије, Београд, 2014

Tcherneva, Pavlina (2014) Growth to Whom? One-Pager, No 47, Levy Economicis Insitute of Bard College, Octobar 6, 2014

Šumpeter, Jozef (1960) Kapitalizam, socjalizam i demokratija, Beograd: Kultura

Зиновјев, Александар (1999) Велика прекретница, Београд: Наш дом – L'age d'home

Slobodan Reljić

University of Belgrade

Faculty of Teacher Education

Serbia

CASINO-CAPITALISM, THE SYSTEM OF PERMANENT MISERY – WHAT IS THE SOLUTION?

Summary: *A contemporary capitalism is late, corporative and global. It functions as a casino. Casino-capitalism is based on idea that one who keeps and turns roulette always wins. In this economic system, societies like Serbian, societies in the periphery of economic system, always lose. That is because casino-capitalism continually destroys its economic resources. Casino capitalism, especially, ruins labor force of societies from its periphery. The wealth of societies from the periphery could only be understood as potential profit the Empire. In the casino capitalism, there is no economic gain or gains for the societies from the periphery.*

During the process of transition, impoverishment of the society, continually and fastly increases. It is urgent, to establish a line of the defense from the casino capitalism. Examples of BRICS, Iceland, Hungary, Greece shows that by strengthen national state you challenge the ideological hegemony of the casino capitalism. Also, in order to avoid the fate of countries of the Forth World, (world depraved of any hope) it is necessary that countries in transition decide to withdraw from the IMF and World Bank, instiutions based upon Breton – Woods Agreement in 1948.

Key words: *inequality, culture of poverty, the Forth World, revolution*

МЕТОДОЛОШКЕ ИНОВАЦИЈЕ У ИСТРАЖИВАЊУ СИРОМАШТВА

Сажетак: У раду се представљају нове методолошке тенденције у истраживању сиромаштва. У том контексту, проблематизују се недостицаји истраживачких приступа који поистовјеђују сиромаштво и економску дејривацију (ајсолутивно и релативно сиромаштво), док се предности даје истраживачким приступима који промовишу вишедимензионалну, динамичку и релациону концепцију сиромаштва. Поседна пажња се посвећује све већој улози за комбиновањем квантитативних и квалитативних метода (изв. мјешовитих метода), али и самосталној улози квалитативних метода, при истраживању друштвених појава и процеса везаних за сиромаштво. Такође, разматрају се и одређене примјењене истраживачке стратегије и методе усмјерене ка рјешавању конкретних проблема са којима се суочавају сиромашни (критичка комуникативна методологија, партиципаторно акционо истраживање и др).

Кључне ријечи: индикатори ајсолутивној и релативној сиромаштва, социјална искључено-сти, мјешовите методе, „лаичке економологије“, методологије партиципаторних истраживања

УВОД

Још од пионирских студија које су објавили Бут (Charles Booth) 1889. године и Равнтри (Seebohm Rowntree) 1901. године, посвећених утврђивању заступљености сиромашних домаћинстава у одређеним дијеловима Лондона у првом, те Јорка у другом случају^[2], до данас, унутар друштвених наука су развијани различити теоријско-методолошки приступи истраживању друштвених појава и процеса везаних за сиромаштво. У том контексту, Чејмберс (Robert Chambers) разликује три парадигматска приступа схватању и истраживању сиромаштва у друштвеним наукама:

1) економски редукционизам – стандардизован, квантитативан и

^[1] Виши асистент, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, daliborsavic@gmail.com, 065/351-829

^[2] О наведеним студијама опширније у: Glennerster, H. , Hills J. , Piachaud, D. and Webb, J. (2004). One Hundred Years of Poverty and Policy. York: Joseph Rowntree Foundation.

неконтекстуалан,

- 2) антрополошки партикуларизам – идиосинкразијски, квалитативан и контекстуалан,
- 3) партиципаторни плурализам – интерактиван и вишедимензионалан (Chambers, 2007: 16).

Узимајући у обзир претходно наведено, у наставку излагања понудићемо преглед идеоло-шких, теоријских и методолошких (прет) поставки карактеристичних за досадашњи развој сваког од поменутих парадигматских приступа, уз нагласак на нове тенденције у истраживању сиромаштва везане за методолошке иновације које подразумевају њихову међусобну сарадњу и надопуњавање. Такође, посебну пажњу посветићемо представљању парадигме партиципаторног плурализма, јер је у питању скуп примјењених истраживачких стратегија и метода које су релативно непознате нашој научној заједници, а које имају све већи значај у разумијевању и сузбијању сиромаштва широм свијета.

ОД АПСОЛУТНОГ И РЕЛАТИВНОГ СИРОМАШТВА КА СОЦИЈАЛНОЈ ИСКЉУЧЕНОСТИ

Све до 90-их година прошлог вијека већина истраживања везаних за сиромаштво била су обиљежена економским редуccionизмом, односно свођењем сиромаштва на економску депривацију. У том правцу, посебно дуго се потенцирала концепција апсолутног сиромаштва, тј. утврђивање одређеног материјалног минимума у смислу критеријума пре-живљавања (тзв. линије/границе сиромаштва). По том основу у истраживањима су најчешће кориштени неки од следећих индикатора:

- 1) одређени минимални дневни унос калорија,
- 2) проценат прихода који се троши на храну,
- 3) ниво прихода потребан за куповину минималне корпе робе широке потрошње и плаћање основних услуга (најчешће становања) (MacPherson and Silburn, 1998: 4).

Један од најутицајнијих истраживачких приступа заснован на концепцији апсолутног сиромаштва представила је америчка економисткиња/статистичарка Моли Оршански (Mollie Orshansky) 1965. године. Поменути приступ је био заснован на одређивању „прага сиромаштва“ (poverty threshold), који је представљао минималне годишње трошкове домаћинства потребне за уравнотежену, али скромну исхрану, помножене бројем 3 како би се у овај индикатор укључили

и остали трошкови домаћинства (на основу доступних статистичких података Оршански је закључила да америчка домаћинства која се не баве пољопривредом, а имају најмање два члана, на исхрану у просјеку троше око 1/3 својих годишњих прихода).^[3] Напоменимо да првобитни „праг сиромаштва“, коригован трошко-вима инфлације (Consumer Price Index – CPI)/актуелном цијеном минимално потребне хране из 1963. године, још увијек представља званичну мјеру за утврђивање стопе сиромаштва у Сједињеним Америчким Државама.^[4] Поред наведеног, један од најпознатијих индикатора апсолутног сиромаштва је интернационална линија сиромаштва Свјетске Банке заснована на паритету куповне моћи (Purchasing Power Parity) од 1, 25 америчких долара по глави дневно.^[5]

Иако најчешће подразумевају интернационалне и историјски константне линије сиромаштва, што омогућава лаку квантификацију и поређење тако прикупљених података, данас већина друштвених научника сматра да апсолутни индикатори сиромаштва нису у могућности да представе комплексност и динамичност друштвених процеса и појава везаних за сиромаштво. На примјер, Брејди (David Brady) проблематизује даљу употребу „прага сиромаштва“ који је понудила Оршански, јер је наведени индикатор споран са становишта његове поузданости, зато што није адекватно прилагођен друштвеним промјена-нама које су се десиле у међувремену (повећано запошљавање мајки, усљед тога већи трошкови везани за бригу о дјечи и здравствено осигурање, нови облици породица, повећана потрошња и стандард живота и др), али и валидности, јер њиме нису обухваћени одређени трошкови и примања која битно утичу на финансијску ситуацију у којој се налази породица (трошкови везани за дјецу и здравље, помоћ у новцу и натури кроз програме социјалне помоћи и сл) (Brady, 2003: 717-718). Из шире теоријске перспективе, партикуларан карактер истраживачких приступа заснованих на концепцији апсолутног сиромаштва онемогућава разумијевање начина на који људи схватају сиромаштво у контексту свог положаја у простору и времену, као и одређене облике депривације који нису нужно везани за њихове приходе/расходе (дискриминацију, несигурност, насиље, лоше образовање, лоше услове становања, могућност одлучивања и друге облике социјалне искључености), што потенцијално води ка развијању и имплементацији неадекватних социјалних политика усмјерених ка сузбијању сиромаштва које би биле засноване на њима. То је тзв. „парадокс концепције апсолутног сиромаштва“. Наиме, иако већина стандарних

^[3] Опширније у: Eberstadt, N. (2008). The Poverty of „The Poverty Rate“. Washington, D. C. : The AIE Press

^[4] Види: http://www.census.gov/library/infographics/poverty_measure-how.html

^[5] Види: <http://data.worldbank.org/topic/poverty>

линија сиромаштва представља снажне индикаторе масовног сиромаштва, оне су ограничени индикатори квалитета људског живота у сиромаштву (Øуеп, 2008: 333). У том смислу, чак и „несводљиво језгро апсолутне депривације“ (Sen, 1981: 17), односно очигледно одсуство основних услова за живот, може служити као идеолошко оправдање за кориштење индикатора који ће сугерисати најниже могуће стопе сиромаштва (реферишемо на неадекватна тумачења интернационалне линије апсолутног сиромаштва Свјетске Банке). Неконтекстуални карактер истраживачких приступа заснованих на концепцији апсолутног сиромаштва онемогућава ваљану процјену компаративно-историјских варијација у настанку и развоју сиромаштва. Насупрот томе, социолози (као и остали научници из области друштвених наука) морају развијати истраживачке приступе/индикаторе који испуњавају сљедеће услове:

1. имајући у виду тешкоће везане за дијахронијско и синхронијско поређење сиромаштва у различитим друштвима, научници требају тежити ка индикаторима који се односе на исте појаве у сваком друштву,
2. с обзиром на различита значења, карактер и садржај сиромаштва у различитим друштвима, научници морају тежити ка што обухватнијем/ширем концепту сиромаштва (Brady, 2003: 720).

Почетком 60-их година прошлог вијека британски социолог Питер Таунсенд (Peter Townsend) ће оспорити концепцију апсолутног сиромаштва, између осталог циљајући и ка њеној идеолошкој димензији, јер је кориштена као доказ за тврдње да је послеријатни успон концепта државе благостања довео до елиминације друштвених проблема везаних за сиромаштво: „Моја основна теза гласи да су 'сиромаштво' и 'опстанак' релативни концепти и да они могу бити дефинисани једино путем материјалних и емоционалних ресурса који су доступни припадницима једног одређеног друштва или различитих друштава у одређеном временском оквиру“ (Townsend, 1962: 210). Другим ријечима, кроз истицање релативне природе сиромаштва он је устврдио да „бити сиромашан“ увијек значи бити сиромашан негдје, некада и у односу на некога/нешто (референтне друштвене групе, општи животни стандард одређеног друштва и сл). Том тврдњом, Таунсенд је покренуо дебату између присталица концепција апсолутног и релативног сиромаштва, ко-ја траје све до данас.^[6]

[6] О значају Таунсендових идеја за развој актуелних концепција сиромаштва опширније у: Rosenfeld, J. (2010). „The meaning of poverty“ and contemporary quantitative poverty research. *The British Journal of Sociology* LXI (1): 103-110.

Пластичан примјер концепције релативног сиромаштва је „званична“ дефиниција сиромаштва Европске Уније, коју је промовисала Европска Комисија давне 1984. године: „Сиромашним ће се сматрати особе, породице и групе особа чији су ресурси (материјални, културни и друштвени) толико ограничени да их искључују из минимално прихватљивог начина живота у држави чланици у којој живе“ (ЕЕС, 1985). Овакво схватање сиромаштва нарочито је значајно у ситуацијама када се расправе о социјалној правди не свде на истицање потреба неопходних за голо преживљавање, већ подразумевају и питања везана за постојеће друштвене неједнакости (SPII, 2007: 25).

Уобичајени начини за концептуализацију релативног сиромаштва засновани су у односу на националу дистрибуцију прихода/потрошње. Најчешће кориштени индикатор релативног сиромаштва је линија релативног сиромаштва, која представља одређени проценат медијане дистрибуције прихода/потрошње појединаца или породица (коригован за број чланова домаћинства) на националном нивоу. За потребе истраживања најчешће се користи линија релативног сиромаштва чија је вриједност 50% медијане горе поменутих дистрибуција, иако се користе и вриједности од 40% и 60% медијане горе поменутих дистрибуција (званична мјера релативног сиромаштва у Европској Унији је 60% вриједности медијане дистрибуције прихода домаћинства на националном нивоу – тзв. „праг ризика од сиромаштва/at-risk-of poverty threshold“^[7]). Технократски речено, сматра се да људи са приходима/нивоом потрошње испод ове линије не располажу ресурсима који би им омогућили адекватну друштвену интеграцију.

Сумирајући аргументе за употребу индикатора релативног сиромаштва, Брејди указује да је њихова највећа теоријска врлина то што су у потпуности засновани на одређеном националном и историјском контексту, односно то што омогућавају мјерење депривације на основу културних норми и стандарда обичајности који преовлађују у одређеном друштву. Према његовом мишљењу, релативни индикатори сиромаштва су много значајнији показатељи узрока и трендова сиромаштва у односу на апсолутне индикаторе сиромаштва (нарочито у развијеним земљама), и усљед тога имају изузетну вриједност не само за социолошке анализе сиромаштва, већ и евалуацију социјалних политика усмјерених ка сузбијању сиромаштва (Brady, 2003: 722). Слична опажања износи и Ајсленд (John Iceland), који посебно истиче примјењивост релативних индикатора сиромаштва у ситуацијама када основне потребе људи стварно расту^[8], али уз упозорење

^[7] Види: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion

^[8] У том контексту, Ајсленд аргументује примјером везаним за посједовање аутомобила. Иако је у неким државама посједовање аутомобила луксуз, у другим је

да и они имају одређене недостатке (нпр. у ситуацијама када долази до нагле економске реце-сије пада вриједност медијане дистрибуције прихода, што води ка опадању измјерених стопа сиромаштва, иако то није у складу са стварним дешавањима)^[9] (Iceland, 2005: 203).

Од почетка 80-их година прошлог вијека до данас, широм свијета, а нарочито на простору Европске Уније, умјесто концепта сиромаштво све се више користи концепт социјална искљученост, и то не само у научним истраживањима, већ и при креирању ко-нкретних социјалних политика. Поменути „концептуални прелаз“, са несумњивим квалитативним/контекстуалним предзнаком, Шућур тумачи као промјену у перспективи: од статичког према динамичком приступу, од једнодимензионалног према вишедимензио-налном приступу, од дистрибуцијских према релацијским питањима, од истицања индиви-дуалних и кућних ресурса према наглашавању ресурса локалне заједнице, од континуума неједнакости према катастрофичној руптури у социјалном ткиву (Šućur, 2004: 3). Не ула-зећи дубље у актуелне расправе које разматрају међусобан однос горе поменутих концепта-та (проблеме везане за њихове дефиниције, односно садржај и обим), нагласили бисмо да се концепт социјална искљученост користи не само за означавање материјалне деприваци-је (могућност набавке роба и услуга), већ и све облике ускраћености у контексту произво-дње (учешћа у активностима које имају економску и друштвену вриједност), учешћа у политичком животу (на националном или локалном нивоу) и учешћа у друштвеној интера-кцији (са породицом, пријатељима и другим то насушна потреба заснована на међусобној условљености структуралних околности (већина породица поседује аутомобил, неразвијен/лош јавни пре-воз, удаљеност радног мјеста итд).

^[9] Арбитрарна природа процента медијане која се користи приликом одређивања линије релативног сиромаштва је један од највећих недостатака овог приступа. Увиђајући наведено, приликом израде Европске евро-пске платформе за борбу против сиромаштва и социјалне искључености, поред „прага ризика од сиромаштва“, Европска комисија је у њен текст уврстила још двије мјере сиромаштва које га допуњују:

1. индекс материјалне депривације, којим се утврђује да ли се појединци налазе у стању материјалне депривације (не могу себи да приуште 4 од 9 наведених ставки: 1. да плаћају закуп или комуналије, 2. да адекватно грију свој дом, 3. да плате непланиране трошкове, 4. да једу месо, рибу или еквивалент протеина сваки други дан, 5. седмицу одмора ван куће једном годишње, 6. аутомобил, 7. машину за прање веша, 8. тв у боји, 9. телефон),

2. индикатор веома ниског интензитета рада (који се односи на појединце старости 0-59 година који живе у домаћинствима у којима су одрасле особе радиле са мање од 20% свог укупног радног потенцијала током претходне године) (ЕС, 2010: 22).

○ предностима и недостацима горе наведене стратегије опширније у: Neil, G. (2009). European Measures of Poverty and "Social Exclusion": Material Deprivation, Consumption, and Life Satisfaction". Journal of Policy Analysis and Management 28 (4): 738-744.

заједницама/друштвеним групама) (Alcock, 2012: 182). У том смислу, квалитативна/контекстуална утемељеност концепта социјална искљученост се заснива на следећим (прет)поставкама:

1. људске потребе не могу бити сведене на ресурсе неопходне за преживљавање, већ морају подразумевати и могућност остварења достојанственог живота, реализације грађанских права и сваког другог облика партиципације у друштву,
2. вишедимензионалност концепта социјална искљученост трансцендира недоста-так материјалних ресурса, што отвара критички простор за потенцирање учешћа у друштвеним дјелатностима везаним за области рада, здравља, образовања, друштвене и културне партиципације као нужних канала вертикалне друштвене покретљивости и(ли) друштвене интеграције,
3. у контексту претходно наведеног, потребно је указати на временску и динамичку димензију феномена социјалне искључености, која је заснована на постојању/од-суству структуралних околности, али и индивидуалне перцепције, које омогућавају пуну партиципацију појединаца у друштву (нпр. способност интеграције на тржиште рада, једнаке могућности, антидискриминаторске политике и сл),
4. узимајући у обзир да су конкретни случајеви сиромаштва и социјалне искључености нужно контекстуално одређени, увијек треба имати на уму различите форме њихових манифестација, нарочито на националном нивоу (Maquet Engsted, 2013: 16).

Иако концепт социјалне искључености представља обухватнији/шири концепт у односу на апсолутно и релативно сиромаштво, што омогућава његово кориштење за потребе квантитативних, али и квалитативних истраживачких приступа, мјерење друштвених појава и процеса везаних за социјалну искљученост и даље се претежно заснива на индикаторима који су усмјерени ка прикупљању статистичких података. У том правцу, развијено је више истраживачких приступа, који наглашавају одређене димензије социјалне искључености везане за ресурсе, партиципацију и(ли) квалитет живота, као и њима својствене индикаторе^[10]. У сврху аргументације, овом приликом представимо званичне мјере социјалне искључености на простору Европске Уније – Лекен индикаторе (енг. Laeken indicators). Наведена група индикатора, први пут представљена од стране Европске Комисије 2001. године као дио Лисабонске стратегије, заснована

^[10] Опширније о тим приступима у: Šućur, Z. (2006). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. Revija za sociologiju 37 (3-4): 134-135.

је на операционализацији четири димензије социјалне искључености (материјална депривација, запосленост, обра- зовање и здравље) и обу- хвата 21 индикатор (додатно диференциран на основу пола, старосне групе, т \ddot{y} а домаћинства итд) (Табела 1)^[11]:

Табела 1: Примарни и секундарни Лекен индикатори

	Примарни индикатори	Секундарни индикатори
Финансијско сиромаштво	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стопа ризика од сиромаштва 2. Праг ризика од сиромаштва 3. Неједнакост расподеле дохотка 4. Стопа сталног ризика од сиромаштва 5. Релативни јаз ризика сиромаштва 	<ol style="list-style-type: none"> 1. проблеми везани за валидност, поузданост и репрезентативност 2. мали узорци 3. трошкови истраживања 4. нека етичка питања
Запосленост	<ol style="list-style-type: none"> 1. Регионална кохезија (дисперзија реги- оналних стопа запослености) 2. Стопа дугорочне незапослености 3. Особе које живе у домаћинствима без иједног запосленог члана 	<ol style="list-style-type: none"> 1. проблеми везани за концептуализацију и операционализацију истраживања 2. сцијентизам/објективизам 3. нефлексибилност 4. ограничен интерпретативни потенцијал прикупљених података
Образовање	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пропорција особа које рано напуштају школовање 2. Писменост исказана као слаби резултати ученика на PISA тесту 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Учешће дугорочно незапослених 2. Стопа веома дуге незапослености
Здравље	<ol style="list-style-type: none"> 1. Очекивано трајање живота 2. Субјективни здравствени статус према нивоу прихода 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пропорција становништва радног узраста које има ниско образовно постигнуће

Лекен индикатори представљају саставни дио EU SILC анкете (The Survey on Income and Living Conditions), која се на простору Европске Уније спроводи од 2004. године, а поред њих, током израде наведеног инструмента за прикупљање података у обзир су узимају још неке димензије социјалне искључености (одсуство социјалне и

^[11] Опширније о Лекен индикаторима и начину њихове примјене у конкретним емпиријским истраживањима у: Бабовић, М. , Цвејић, С. , Крстић, Г. et al. (2009). Праћење друштвене укључености у Србији. Београд: Влада Републике Србије/SECONS/CESID.

културне партиципације, услови становања и сл). Као највећи недостаци оваквог приступа истраживању социјалне искључености најчешће се наводе:

1. недостатак „индекса депривације“, индикатора апсолутног сиромаштва који би пружио корисне комплементарне информације о подацима везаним за „стопа ризика од сиромаштва“ као релативан индикатора (учешће лица чији је доходак по по-трошачкој јединици мањи од 60% медијане националног дохотка по потрошачкој јединици),
2. одсуство индикатора социјалне изолације и субјективног благостања (као кључних аспеката квалитета живота) (Lelkes, 2006: 139).

МЈЕШОВИТЕ МЕТОДЕ И ИСТРАЖИВАЊЕ СИРОМАШТВА

Глобални пораст броја сиромашних и неефикасност (над)националних социјалних политика усмјерених ка сузбијању сиромаштва отворили су многа питања везана за ефикасност квантитативних приступа/истраживања при објашњавању настанка и развоја различитих облика и димензија сиромаштва. У том правцу, од 90-их година прошлог вијека наовамо могуће је примјетити својеврстан „квалитативни заокрет“ усмјерен ка одбацивању *економског* редуccionизма, као доминантног парадигматског приступа схватању и истраживању сиромаштва у друштвеним наукама. Наиме, све већи број научника, али и политичара, увиђа да се друштвени процеси и промјене везани за феномен сиромаштва не могу свести искључиво на „бројеве“, јер то онемогућава адекватно разумијевање конкретних животних ситуација/друштвених односа са којима су суочени сиромашни, а самим тим и креирање ефикасних социјалних политика које би им помогле. Окретање ка квалитативној методологији у овом случају најчешће не значи нужно одбацивање квантитативних истраживачких приступа, већ покушај да се кроз међусобно надопуњавање поменутих методолошких парадигми превазиђу ограничења која су им својствена (Табела 2). Вишедимензионалност, динамичност и релациони карактер друштвених појава и процеса везаних за феномене сиромаштва и социјалне искључености, не могу бити изанализирани и схваћени само на основу једне методолошке парадигме/науке/методе. Из те перспективе све више истраживачких пројеката усмјерених ка истраживању сиромаштва и социјалне искључености почива на интердисциплинарним принципима, односно мјешо-витим методама.

Табела 2: Предности и недостаци методолошких парадигми

	Предности	Недостаци
Квалитативна парадигма	1. контекстуалност/историчност 2. разумијевање перспектива учесника у истраживању 3. флексибилност 4. дисциплинарна разноврсност	1. проблеми везани за валидност, поузданост и репрезентативност 2. мали узорци 3. трошкови истраживања 4. нека етичка питања
Квантитативна парадигма	1. велики/репрезентативни узорци 2. утврђивање узрочно-последичних веза 3. брзина прикупљања података 4. могућност инференцијалног закључивања 5. могућност праћења трендова	1. проблеми везани за концептуализацију и операционализацију истраживања 2. сцијентизам/објективизам 3. нефлексибилност 4. ограничен интерпретативни потенцијал прикупљених података

Комбиновано кориштење квалитативних и квантитативних методолошких приступа унутар истраживачког пројекта може бити реализовано једном од следећих стратегија:

1. секвенцијално – у једном дијелу истраживања се користи квалитативни приступ, а у другом квантитативни (нпр. полу-структурисани интервју као основ за адекватну концептуализацију и операционализацију, праћен анкетним упитником затвореног типа као инструментом за прикупљање података),
2. симултано – истовремено кориштење квалитативних и квантитативних приступа (нпр. при изради анкетног упитника који садржи питања отвореног и затвореног типа),
3. трансформационо – ослањањем на обухватне идеолошко-теоријске перспективе као водиче за пројектовање истраживања/кориштене методе (нпр. партиципаторна истраживања) (Hewson, 2006: 179-180).

Узимајући у обзир претходно наведено, кориштење мјешовитих метода при истраживању сиромаштва/социјалне искључености има низ предности: квалитативни приступи могу служити као добар основ за концептуализацију и операционализацију предмета истраживања, квалитативни приступи могу помоћи при изради валиднијих, прецизнијих и осјетљивијих инструмената за прикупљање квантитативних података; квалитативни приступи могу пружити информације неопходне за успјешно организовање реализације истраживања; „дубина“ квалитативних података бива употпуњена „ширином“ квантитативних података и обрнуто (принцип триангулације).

С обзиром да смо се већ осврнули на неколико квантитативних метода/инструмена-та/индикатора који су усмјерени ка истраживању

сиромаштва/социјалне искључености, а због потребе за додатном аргументацијом о значају мјешовитих метода у том контексту, на сличан начин представимо и неколико квалитативних метода:

1. интервју са информаторима – научни разговор са појединцима који су упућени у дешавања унутар заједнице коју истражујемо (на основу дужине боравка у заједници, на основу њиховог друштвеног статуса, на основу њиховог знања), усмјерен ка одређењу различитих облика сиромаштва и њихових узрока, утврђивању уобичајених образаца понашања сиромашних особа, утврђивању утицаја сиромаштва, евалуацији ефикасности одговарајућих социјалних политика од стране сиромашних, упознавању са стратегијама за борбу против сиромаштва које практикују припадници/е истраживане заједнице,
2. дубински интервју – за разлику од интервјуа са информаторима који у оквиру истраживања сиромаштва/социјалне искључености путем мјешовитих метода има експлоративну/хеуристичку улогу, улога ове врсте интервјуа у истом контексту је најчешће корективна, тј. усмјерена ка разјашњавању нејасноћа и пропуста везаних за претходно спроведена квантитативна истраживања,
3. посматрање са учествовањем – било као потпуни учесник или учесник-посматрач истраживач уз помоћ ове методе може да оствари најнепосреднији приступ предмету истраживања, јер има могућност да постане припадник заједнице која се истражује, што оставља широк простор за комбиновање са другим истраживачим методама,
4. биографске методе – примјена метода животне историје, ауто/биографије, усмене историје и наративне анализе у истраживању сиромаштва/социјалне искључености омогућава непосредан увид у животно искуство и перспективе појединаца (кроз њихове животне приче/[ис]повјести, али друге изворе података попут дневника, забиљешки, писама, аудио/видео записа, личних предмета, интерактивних вебсајтова, блогова и сл), што може представљати драгоцен допринос сваком истраживању,
5. студија случаја – исцрпна квалитативна (дијелом и квантитативна) анализа једног процеса/појаве у цјелини коју подразумева ова метода може имати веома значајну улогу у истраживањима везаним за сиромаштво/социјалну искљученост, јер ју је могуће користити за потребе припреме/надопуне главног истраживања (пружа добар увид у структуру процеса/појаве, олакшава формулацију прикладних хипотеза и операционали-

зацију варијабли, надопуњава налазе квантитативних метода, помаже при утврђивању оправданости планираних истраживачких пројеката итд) (Njeru, 2005: 29-31).

ПАРТИЦИПАТОРНА ИСТРАЖИВАЊА И СИРОМАШТВО

Као дио ширих кретања везаних за успон квалитативне методологије и мјешовитих метода, али и активности одређених друштвених покрета усмјерених ка покретању и реализацији социјалних реформи у многим земљама трећег свијета (теологија ослобођења, неомарксизам, промоција људских права и др), од 60-их година прошлог вијека на овамо све већи значај у истраживању друштвених процеса и појава имају тзв. партиципаторни приступи. Ријеч је о неколико стратегија примјењених истраживања, које су засноване на одбацивању позитивистичког модела истраживач-експерт/обични људи-лаици, односно на укидању разлике између (са)знања и (политичког) дјеловања. Потенцирање „лаичких епистемологија“, тј. уважавање животних искустава/перспектива обичних људи као научно и политички релевантних, као и у најмању руку равноправан положај истраживача и осталих учесника у истраживању, основне су претпоставке за остварење колаборативних, рефлексивних и еманципаторних потенцијала конкретних партиципаторних истраживања. У том правцу, њихови циљеви су усмјерени ка личном развоју појединаца, јачању солидарности унутар заједнице/друштвене групе и демократским промјенама одоздо према горе, што је нужан предуслов не само за (само)разумијевање друштвеног положаја маргинализованих појединаца/заједница/друштвених група, већ и за превазилажење постојећег стања. Овом приликом представимо два партиципаторна приступа који су изузетно актуелни у контексту истраживања и сузбијања сиромаштва/социјалне искључености: партиципаторно акционо истраживање и критичку комуникативну методологију.

За разлику од других врста акционих истраживања, партиципаторно акционо истраживање подразумијева непосредно учешће појединаца/заједница/друштвених група током читавог истраживања, односно рјешавања проблема са којим се суочавају. Основна стратегија за реализацију партиципаторног акционог истраживања је спирални модел понављајућег планирања дјеловања, дјеловања, посматрања посљедица дјеловања, евалуације посљедица дјеловања/рефлексије о посљедицама дјеловања, све до рјешења постојећег проблема. Практиковање наведене стратегије омогућава истраживачима да култивишу критички однос појединаца/заједница/друштвених група према властитом друштвеном положају/схватању друштвене старности, како би кроз заједничко планирање и реализацију одређених демократских

механизама (састанци чланова заједнице/групе, протести, штрајкови, перформанси, објављивање резултата истраживања ради указивања на потребу за мијењањем постојећег стања) измијенили по њих неповољне друштвене односе. У ту сврху, током ове врсте истраживања користе се различите комбинације квалитативних, квантитативних, али и креативних истраживачких приступа (цртања, вајања, сликања, ма-пирања, глуме, музике, плеса и др).^[12]

За потребе истраживања сиромаштва/социјалне искључености путем партиципаторног акционог истраживања користе се и за ту намену посебно устројене методе/технике:

1. специфична врста фокус-групног интервјуа – учесници се бирају на основу знања о предмету истраживања, али како би групе биле што хомогеније и кохезивније (ради што бољег увида у животна искуства специфичних подпопулација угрожене сиромаштвом/социјалном искљученошћу: дјевојчице, дјечаци, жене, мушкарци, старице, старци и сл),
2. временска оса (енг. timeline) - графички приказ хронологије битних догађаја везаних за настанак и(ли) развој сиромаштва/социјалне искључености у некој заједници/друштвеној групи (суша, поскупљења, инфлација и сл), у чијој изради учествују изузетно информисани припадници тих заједница/друштвених група,
3. анализа трендова – расправа са учесницима усмјерена ка идентификовању и расвјетљавању кључних промјена везаних за њихово искуство живота у сиромаштву (нпр. доступности основних роба и услуга),
4. родна анализа – визуелна представа професионалних и приватних улога или имовног стања појединих чланова домаћинства, како би се међу њима утврдиле специфичне родне разлике по питању сиромаштва/социјалне искључености,
5. социјално мапирање – географски приказ ресурса и услуга који су доступни некој заједници/друштвеној групи, који израђују њени припадници, а у циљу бољег разумијевања механизма (ре)продукције сиромаштва/социјалне искључености са којима су они суочени,
6. рангирање богатства/благостања – веома често се заснива на социјалном мапирању, а представља сврставање појединаца/домаћинстава у једну од група на континууму одсуства/прису-

^[12] Опширније у: Савић, Д. (2015). Партиципаторно акционо истраживање – рефлексивна методологија у служби демократских промјена. У: *Nauka – društvo – tranzicija* (Tom I), Banja Luka: Evropski defendologija centar, str. 255-270.

ства изабраног показатеља на основу перцепције припадника заједнице/друштвене групе који учествују у истраживању (нпр. изразито сиромашни, сиромашни, богати) (Njeru, 2005: 32-34; Chambers, 2007: 26-28).

Критичка комуникативна методологија представља специфичан партиципаторни пр-иступ заснован на Хабермасовој теорији комуникативног дјеловања, односно универзалној способности људи за комуникацију и интеракцију независно од њиховог културолошког/етничког/социјалног поријекла или професионалних/академских квалификација. У том правцу, основна стратегија за реализацију конкретних истраживања заснованих на овом приступу је егалитарни дијалог између различитих друштвених актера: истраживача, припадника истраживаних заједница/друштвених група, политичара, невладиних органи-зација и др. Циљеви овог истраживачког приступа су везани за евалуацију постојећег академског знања на основу животног искуства припадника истраживаних заједница/друштвених група, те кориштење тако стечених сазнања за лобирање адекватних друштвених промјена. Реализација истраживачких пројеката путем критичке комуникативне методологије подразумијева формирање посебних тијела задужених за контролу предузетих активности: мултикултурни истраживачки тим (обухвата припаднике мањинских и маргинализованих заједница/друштвених група) и савјетодавни одбор (састављен од представника заједница/друштвених група које су интересне стране у истраживању). Такође, поред употребе уобичајених квалитативних и квантитативних метода, унутар овог истраживачког приступа користе се и посебно осмишљене методе:

1. комуникативна свакодневна животна прича – разговор између истраживача и истраживаних друштвених актера усмјерен ка рефлексивном сагледавању њихове свакодневнице,
2. комуникативни фокус-групни интервју – организује се унутар тзв. „природних група“, тј. међу појединцима који се већ знају (6-8 људи), и у оквиру окружења која су им блиска (нпр. група радника на њиховом радном мјесту),
3. комуникативно посматрање – истраживач активно учествује у свакодневном животу истраживане средине, дијелећи своја опажања и ставове са људима које истражује, при том дијелећи резултате њихове међусобне интеракције (Gómez et al. , 2011: 239-240).

Нагласимо да је на основу критичке комуникативне методологије реализован истраживачки пројекат INCLUD-ED, који је као дио Шестог оквирног програма за истраживање и иновације Европске

Уније трајао од 2006. до 2011. године, а био је посвећен проучавању образовања као механизма за сузбијање сиромаштва и социјалне искључености (Valls & Padrós, 2011).

ЗАКЉУЧАК

Иако је већина истраживања друштвених процеса и промјена везаних за сиромаштво и дандас обиљежена економским редукционизмом, то у одређеној мјери треба прихватити као нужност, јер такав приступ омогућава сагледавање општих трендова. С друге стране, све више истраживача увиђа како не постоји универзалан теоријско-методолошки приступ за истраживање различитих облика сиромаштва, позивајући се на њихову сложеност и вишедимензионалност, као и на пословичну неефикасност социјалних политика креираних на основу истраживања која не уважавају „глас сиромашних“. У том правцу, примјетан је све већи број истраживања која теже ка што „обухватнијем/ширем концепту сиромаштва“, односно ка примјени мјешовитих метода/партиципаторних истраживачких стратегија. Предности таквих приступа нису везане искључиво за постизање неког облика триангулације, већ се односе и на својеврсну аналитичку отвореност за нове манифестације сиромаштва/социјалне искључености, као и храброст истраживача да одбаци сцијентитичку/идеолошку „сигурност вриједносне неутралности“ и крене пут праксиса. Сматрамо да су то нужне претпоставке за сваки истраживачки пројекат који има озбиљне еманципа-торске претензије.

ЛИТЕРАТУРА

- Alcock, P. (2012). Poverty and Social Exclusion. In: P. Alcock, M. May and S. Wright (ed), *The Student's Companion to Social Policy*, Hoboken/New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Бабовић, М., Цвејић, С., Крстић, Г. et al. (2009). *Праћење друштвене укључености у Србији*. Београд: Влада Републике Србије/SECONS/CESID.
- Brady, D. (2003). Rethinking the Sociological Measurement of *Poverty*. *Social Forces* 81(3).
- Chambers, R. (2007). *Poverty Research: Methodologies, Mindsets and Multidimensionality*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Eberstadt, N. (2008). *The Poverty of „The Poverty Rate“*. Washington, D. C. : The AIE Press.

- Glennerster, H. , Hills J. , Piachaud, D. and Webb, J. (2004). *One Hundred Years of Poverty and Policy*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Gómez, A. et al. (2011). *Critical Communicative Methodology: Informing Real Social Transformation Through Research*. *Qualitative Inquiry* 17 (3).
- Hewson, C. (2006). *Mixed Methods Research*. In: V. Jupp (ed), *The Sage Dictionary of Social Research Methods*, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
- Iceland, J. (2005). *Measuring Poverty: Theoretical and Empirical Considerations*. *Measurement: Interdisciplinary Research and Perspectives* 3 (4).
- Lelkes, O. (2006). *Socijalna ekskluzija u centralno-istočnoj Evropi – koncept, merenje i politika intervencije*. *Panoeconomicus* 2.
- Neil, G. (2009). *European Measures of Poverty and “Social Exclusion”: Material Deprivation, Consumption, and Life Satisfaction*. *Journal of Policy Analysis and Management* 28 (4).
- Njeru, E. H. N. (2005). *Bridging the qualitative-quantitative methods in poverty analysis*. In: *Quantitative and Qualitative Methods for Poverty Analysis*, Nairobi: KIPPRA.
- MacPherson, S. and Silburn, R. (1998). *The meaning and measurement of poverty*. In: J. Dixon (ed), *Poverty: A Persistent Global Reality*, New York: Routledge.
- Maquet Engsted, I. (2013). *The European Context: Measuring Social Inclusion in the European Union*. In: C. Ruggeri and S. Savastano (ed), *Poverty and the Exclusion in the Western Balkans*, New York/Heidelberg/London: Springer.
- Øyen, E. (2008). *The Paradox of Poverty Research: Why is Extreme Poverty not in Focus?*. *Forum for Development Studies* 35 (2).
- Rosenfeld, J. (2010). „The meaning of poverty“ and contemporary quantitative poverty research. *The British Journal of Sociology* LXI (1).
- Савић, Д. (2015). Партиципаторно акционо истраживање – рефлексивна методологија у служби демократских промјена. У: *Nauka – društvo – tranzicija* (Tom I), Banja Luka: Evropski defendologija centar.
- Sen, A. (1981). *Poverty and Famines*. New York: Oxford University Press Inc.

- Šućur, Z. (2006). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju* 37 (3/4).
- Šućur, Z. (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju* 35 (1/2).
- Townsend, P. (1962). The Meaning of Poverty. *The British Journal of Sociology* 13 (3).
- Valls, R. & Padrós, M. (2011). Using Dialogic Research to Overcome Poverty: from principles to action. *European Journal of Education* 46 (2).

Dalibor V. Savić

University of Banja Luka
Faculty of Political Sciences
Bosnia and Herzegovina

**METHODOLOGICAL INNOVATIONS IN
THE RESEARCH ON POVERTY**

Summary: *This paper presents new methodological tendencies in the research on poverty. In this context, it problematizes the shortcomings of research approaches that equate poverty with economic deprivation (absolute and relative poverty), while preference is given to research approaches that promote multi-dimensional, dynamic and relational concept of poverty. In the study of social phenomena and processes related to poverty special attention is paid to the growing need to combine quantitative and qualitative methods (The mixed method), as well as the independent use of qualitative methods. Moreover, it also discusses the certain applied research strategies and methods aimed at solving specific problems faced by the poor (critical communicative methodology, participatory action research, etc).*

Key words: *indicators of absolute and relative poverty, social exclusion, mixed methods, “layman’s epistemology”, applied research methodology*

УТИЦАЈ СИРОМАШТВА НА СТИЦАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА КОД УЧЕНИКА У ИНТЕРНАТИМА

Сажетак: У раду се разматра првенствено питање социјалног капитала и његовог стицања у процесу социјализације ученика у ђачким домовима-интернатима. На који начин ученици заправо стиичу социјални капитал бораваћи у ђачком интернату. Сиромаштво као неминован прадилац јошв свих транзиционих друштва која се још увијек, након слома социјализма боре и покушавају изаћи на јуи стабилности је реметилачки фактор стицања социјалног капитала. Он битно уииче на сам процес социјализације личности у интернату а посебно уииче на социјални капитал и његово стицање јер је социјални капитал уско везан са сиромаштвом. Сиромаштво је заправо детерминирајући фактор лоше изградње социјалног капитала а често се може десити да се створе услови за стицање неаитивног социјалног капитала. У раду ћемо покушати даћи одговор на основна питања везана за утицај сиромаштва на стицање социјалног капитала у ђачким интернатима.

Кључне ријечи: социални капитал, интернат, ученици, сиромаштво, ђачки дом;

УВОД

Проблем третирања феномена ђачких домова и интерната те друштвених односа унутар њега у домаћој али и страној литератури није никада у потпуности систематски разрађено нити су обухваћени сви чиниоци који битно утичу на процес формирања личности ученика за вријеме његовог боравка и одрастања у интернату као и његовог припремања за будући самостални живот и интегрисања у ширу друштвену заједницу. Боравком дјече у интернатима, њиховом социјализацијом и одрастањем у условима колективног начина изванпородичне социјализације долазимо на траг да се међу тим ученицима неминовно јављају одређене социјалне мреже односа и сплет разних околности који утичу

^[1] vidakovicdavor@gmail.com

на изградњу социјалног капитала међу ученицима. Не постоји ни једно истраживање које се бави проблемом изградње социјалног капитала у интернатима а социјални капитал као такав засигурно постоји и гради се међу средњошколском популацијом у условима домског живота. Социјални капитал, чије носеће компоненте представљају: повјерење, норме и односи унутар друштвених мрежа, између осталог може позитивно утицати на здраво васпитање о одрастање дјеце тако што ће повећати степен њихове партиципације у широј друштвеној заједници, форсирати колективно дјеловање, унаприједити норме повезане са грађанским дужностима.

Друштвени капитал може бити позициониран на различитим нивоима: на нивоу индивидуе, неформалне друштвене групе, формалне организације, заједнице, етничке групе, па на крају, и нације. Способност повезивања ових несамјерљивих објеката зависи од присуства норми реципроцитета и повјерења које се на њима заснива. Постојање три основна нивоа на којима се генерише друштвени капитал (микроиндивидуа, мезогрупа и макродруштво) може изазивати колизију у испољавању и процјењивању његових ефеката. Њихов издалансиран однос се чини важним у погледу могућности остваривања корисних ефеката друштвеног капитала (Павићевић, 2012:505).

Претпоставка је да густина мреже међу вршњачким групама директно продукује повјерење и сарадњу међу појединцима, што у коначници резултује друштвеном интеграцијом, јавном освјешћеношћу и дјеловањем у широј друштвеној заједници. Теорија социјалног капитала потенцира односе између појединаца. Најшире постављено, социјални капитал представља сет односа и вриједности које су појединци створили у прошлости, а који може бити искоришћен за рјешавање постојећих или будућих друштвених проблема (Стојановић, 2010:117). Сасвим је извјесно слиједећи ову констатацију да су некадшњи ученици-средњошколци боравећи у домовима ученика-интернатима некада у будућности користили раније израђене друштвене односе међу својим вршњацима и као такав стечени социјални капитал барем једном користили.

КРАКАТ ОСВРТ НА НАСТАНАК ИНТЕРНАТА

Домови ученика-интернати, на простору бивше Југославије настали су и развијали се под снажним утицајем СССР-а и комунистичке доктрине рачунајући период послије Другог свјетског рата из разлога тога што домови ученика-интернати какве данас познајемо уствари баштине социјалистичку традицију и у свом раду и функционисању се ослањају само на период послије завршетка Другог свјетског рата. Интернати јесу постојали и прије тог периода али су они били

у знатно другачијем облику и функционисали су на доста другачији начин. Многи интернати који су настали после Другог свјетског рата су заправо била уточишта за сиромашну и незбринуту дјецу као и за ратну сирочад. Тек касније, почетком развоја југословенског социјалистичког друштва и развојем идустијализације, тржиште радне снаге је захтјевало школован кадар којег није било у то вријеме. Илустрације ради, 1939. године је у цијелој тадашњој Југославији било 48 домова са 2417 дјеце и 68 интерната за омладину са 7649 ученика; а 1946. године 175 дјечјих и 407 ученичких домова у којима је смјештено 142 800 ученика.^[2] С обзиром да у то вријеме није било ни адекватног наставног кадра осим у већим центрима, тадашње власти су одлучиле да постојеће домове за сирочад претворе у домове за ученике за индустријске школе. Требало је брзо реаговати како би надарена и талентована дјеца из села и мањих мјеста могла да се школују у индустријским школама и касније на високим школама и да као одшколовани и формирани стручњаци са изграђеним компетенцијама уђу у процес рада. Зато се може констатовати да су се у бившој Југославији домови ученика развијали упоредо са развојем индустријализације градова.

Период сутона социјализма у Европи крајем 80-тих година прошлог вијека бива окончан падом Берлинског зида и сви догађаји који су се дешавали у том периоду али и после, битно су утицали на стање у области ученичког стандарда. Како нити једна друштвена институција није остала недирнута овим великим историјским процесом тако ни домови ученика нису остали имуни на то. Након слома социјализма на просторима бивше Југославије не само да су се десиле трансформације у смислу транзиције из социјализма у капитализам, него су се десиле и формирале и нове државе. У новим државама, ученички стандард јесте нешто што је било потребно реорганизовати и на томе се радило. Друштвено-историјске околности које су Босну и Херцеговину креирале по специфичном моделу, наметнуле су чињеницу да су се школе почеле да се отварају и у мањим мјестима ради задовољења одређених виших друштвено-политичких интереса. Самим тим, домови ученика у Босни и Херцеговини полако су почели да бивају не атрактивни јер нит индустријализације више нема, а образовање за струку полако губи свој изворни смисао какав је некада имао. Међутим, домови ученика су пред налетом нових друштвених трендова морали да се адаптирају и у том смислу, од класичног интерната за потребе смјештаја, исхране и васпитања ученика у индустријским школама, домови бивају све више мјесто у којима бораве ученици који се школују за нека друга, атрактивнија и перспективнија занимања.

^[2] Податак преузет из приручника *Васпитни рад и организација живота и рада у домовима ученика средњих школа*, Београд 1998. год.

СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ У ИНТЕРНАТУ

За теорију социјалног капитала се може рећи да, у посљедњих четрдесет година, представља један од најатрактивнијих социолошких концепата, који је на одређене начине инкорпориран у различите друштвене науке и врло често експлоатисан у јавном дискурсу. Тај концепт покушава стићи до универзалног рјешења за супстанцијални проблем свих друштвених наука, у смислу одговора на питање шта је то што одређено друштво чини хомогеним и усмјерава појединце ка дјеловању зарад колективних циљева. Теорија социјалног капитала потенцира односе између појединаца.

Најшире постављено, социјални капитал представља сет односа и вриједности које су појединци створили у прошлости, а који може бити искоришћен за рјешавање постојећих или будућих друштвених проблема (Стојановић, 2010:117).

Социолог Џејмс Колман социјални капитал одређује као разноврсне ентитете који се састоје од неког аспекта социјалне структуре и подржавају одређене активности индивидуалних и корпоративних актера унутар те структуре (Coleman, 1988: 98). При томе он прави разлику измену социјалног и људског капитала. Он утврђује да је социјални капитал релациони (дефинише се преко своје функције), он је уграђен у социјалну структуру као јавно добро, инхерентан је структури односа измену ентитета (а не унутар ентитета), док је људски капитал окренут ка приватним бенефитима (Coleman, 1990: 302).

Роберт Патнам, један од главних "промотера" концепта социјалног капитала, исти дефинише као карактеристике социјалне организације, попут повјерења, норми и мрежа, које могу да побољшају организацију друштва преко реализације координираних ангажмана (Putnam, Leonardi, Nonetti, 1993: 167).

Патнам касније своје одређење социјалног капитала реконструира тако што идентификује *йарѝишцијанѝе* умјесто друштва као *бенефицијаре* социјалног капитала (Putnam, 1995: 664–665). Он социјални капитал ипак третира као везе међу појединцима, друштвене мреже и норме реципроцитета и повјерења произашле на њима (Putnam, 2000: 19).

Изградња мреже односа и повјерења међу младима средшколског узраста у интернатима је евидентна јер норме реципроцитета у односима међу актерима по Патнаму креирају одређени социјали капитал. По његовом закључку гледано, за појединачно дјеловање у систему реципроцитета сматра да представља комбинацију кратко-трајног алтруизма и дугорочних личних интереса, те вјерује да реципроцитет може како да ријешити проблеме колективне акције тако и

помири личне интересе са солидарношћу (Putnam, Leonardi, Nonetti, 1993: 172). Социјални капитал у интернату врло често могуће да буде и плод међусобне солидарности међу учесницима. Дакле, социјални капитал у интернату међу актерима се изграђује на начин да се животно и радом у тим околностима неминовно граде мреже односа међу ученицима. Један од предуслова за изградњу социјалног капитала у дому јесте и изградња социјалног повјерења. Социјално повјерење подразумијева преузимање одређеног ризика, у смислу да носиоци односа знају да једна страна може учинити нешто што ће материјално утицати на ону другу страну, али, упркос томе, без задршке деле заједничке идеје, ставове, проблеме или питања. Повјерење може да се одреди као нечије увјерење да у најгорем случају други могу нанијети несвјесну или ненамјерну штету, док у најбољем случају могу чинити у његову корист, што чини могућим мирољубиве и стабилне социјалне односе као колективну потку успјешне кооперације (Newton, 2001: 202). Заправо без социјалног повјерења тешко да има изградње социјалног капитала који и настаје на основама међусобног искреног повјерења који се гаји међу појединцима или групама. Повјерење је уграђено у друштвене институције и не може бити потпуно схваћено и проучавано без истраживања утицаја институција на људске дужности и облигације. Фукујама сматра да ниво повјерења инхерентан друштву представља културну карактеристику која условљава благостање и компететивност неке нације, социјални капитал настаје услед преваљенције повјерења на нивоу цјелине друштва или неког његовог дијела (Fukuyama, 1995: 26, 33). На тој линији, социјални капитал и повјерење се узајамно оснажују, социјални капитал генерише односе обиљежене повјерењем, који, повратно, продукују социјални капитал. Мада се може констатовати однос измену социјалног повјерења и политичког повјерења, постоји јасна демаркациона линија између повјерења у друге људе (друштвено повјерење) и политичког повјерења (повјерења у власт), док социјални капитал и грађански ангажман стоје у јакој корелацији без обзира на образовање, приходе, пол, старост итд. (Putnam, 1995: 665–666). Средњошколци, без обзира на старост, пол, социјални статус или неке друге карактеристике, неминовно ступају у корелационе односе на интегративан начин. Посредством старијих, углавном васпитача и других овлаштених лица у интернатима, ученици стичу одређене навике, усвајају норме и програмске обрасце понашања, уважавају их и поштују, али то није у основи оно што гради изворни социјални капитал међу ученицима. Јесте битан али није пресудан фактор, јер без обзира колико ученик поштовао прописане норме и обрасце понашања и функционисања у интернату, уколико га група или остали појединци не прихвате и са њим не подијеле своја осјећања, радост и тугу, навике и остале обрасце понашања и емотивни живот, мала је шанса да се појединац може градити на начин да

ће стећи социјални капитал боравећи у интернату. Односно појединац мора стећи повјерење других да би се инкорпорирао у нову друштвену средину која представља посебну неформалну институцију у коју ученик треба да се интегрише. Клаус Офе сматра да стварање социјалног повјерења почиње повјерењем у институције, које зависи од садржинског квалитета самих институција. Оне су израз одређених вриједности и правила који својим дјеловањем настоје промовисати. Ако сами појединци вјерују да ће и већина других појединаца прихватити те вриједности и правила, онда је логично да ће се њихово повјерење са институција проширити и на друге људе. Офе набраја четири темељне вриједности које институције морају промовисати да би позитивно утицале на социјални капитал, а то су: изношење истине, испуњавање обећања, праведност и солидарност. Уколико нека од ових вриједности није довољно заступљена у њиховом раду, утолико постоји реална опасност од урушавања социјалног капитала (Шалај, 2007: 94–96).

За вријеме свог боравка у интернату, ученици изграђене мреже односа користе на начин што: или покривају једни друге у смислу ако неко од актера мреже односа има неки проблем, помажу се међусобно, штите једни друге, помажу једни другима у рјешавању домаћих задатака итд. Међутим, опасност која константно вреба јесте да се приликом стицања социјалног капитала код ученика не оде у другу крајност па да тај процес поприми неку нежељену димензију и не поприми облик негативног социјалног капитала (асоцијалног капитала), што је евидентно могуће.

УТИЦАЈ СИРОМАШТВА НА ИЗГРАДЊУ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА

У доступној литератури која третира проблематику социјалног капитала могу се уочити феномени као што су секташке организације или високо организоване криминалне мреже и гангови који имају висок степен социјалног капитала чији је ефекат смањивање и уништавање процедура колективног дјеловања и повјерења, као и поткопавање друштвених аспеката а који се сматрају виталним за остваривање ефикасних демократија. По први пут у литератури Маргарет Леви уводи термин “асоцијални капитал” (*unsocial capital*) који се односи на негативне друштвене ефекте које производе мреже својствене екстремистичким организацијама или мафији (Levi, 1996.)

По подацима које је званично 2009.godine објавила фондација FES /Friedrich Ebert Stiftung/ привреда Босне и Херцеговине је уништена током ратног периода 1992-1995. Око 45% фабрика је уништено, а Бруто друштвени производ (БДП) је пао са 8,19 милијарди америчких долара на 2,2 милијарде у 1995. години. Око 50% становништва

је остало незапослено и у сиромаштву. Неки извјештаји говоре да је запосленост у реалном сектору пала са 976.000 у 1991. години на 76.000 по окончању ратних дејстава. Ниво запослености стагнира далеко испод просјека ЕУ. Посебно је ниска стопа запослености младих особа - старости до 24 године, и старијих од 55 до 64 године. Незапосленост је значајна, дугорочног је карактера, а значајан пораст удјела несигурних послова. Статистика готово и не прати податке о вишеструкој запослености. Углавном су слаби подстицаји за регионалну мобилност, али и мобилност између различитих сектора. Процес деиндустријализације се одвија у условима смањеног или готовог никаквог напретка у реконструкцији државних предузећа, док се биљежи раст сектора са ниско квалификованом радном снагом и ниским приходовним учешћем у цијелој економији. Званична стопа незапослености у БиХ је око 44%. Држава биљежи и значајан пораст "сиве" економије која се процјењује на 33% до 50% регистроване економске активности. Велики дио становништва се налази испод границе сиромаштва, а процјена је да је око 70% становништва остало испод границе сиромаштва кроз период од три године, док је око 76% свих незапослених било незапослено дуже од двије године. Висок је и проценат (око 42%) становништва са ниским нивоом образовања, а недостају и политике за усавршавање током животног, односно радног вијека, па то додатно умањује могућности за нови почетак и, самим тим, могућности за излазак из сиромаштва. Сходно наведеним званичним подацима, евидентно је да је незапосленост и могуће сиромаштво, друштвена болест која све више узима маха. Уколико уобзиримо чињеницу да велика већина средњошколаца који у потрази за својим даљим школовањем изван мјеста свога сталног породичног боравака, користе услуге домова ученика зарад даљег школовања и образовања, лако је закључити да исти ти средњошколци потичу из породица које су погођене транзитивним процесом а који за посљедицу има изражен фактор незапослености, што ће рећи да велика већина те дјеце долази из породица у којој само један родитељ ради или врло често нико у породици нија запослен. И ако је неко запослен, његова примања су углавном минимална. Такве породице које дјецу шаљу на даље школовање одричући се врло често и основних животних потреба зарад будућности своје дјеце врло често ризикују и сопствену егзистенцију како би школовали своју дјецу. Чињеница јесте да ни дјеца средњошколског узраста нису имуна на наведене чињенице и када дођу у нову средину и сусретну се са изазовима градске средине, врло је могуће и потенцијално оствариво да се таква дјеца почну идентификовати погрешно и умјесто да им узор буду школовани и успјешни људи, узор могу да им постану социјални изузеци који у анонимним друштвеним околностима транзитивног типа, постају правило. Велики утицај на наведене околности имају и медији који свакодневно у својим програмима величају заправо медиокри-

тете који су сумњивим радњама и неморалним дјеловањем постали узор. Ту се првенствено мисли на људе из подземног миљеа, скташке организације, естрадне звијезде, ријалити звијезде, лажни пророци, видовњаци и исцјелитељи, старлете, итернет “звијезде” и слично томе. Сви наведени типови живе раскаланим животом без посебно великог труда а зарађују много и нереално за актуелне друштвене прилике. То им омогућава аморфно социјално стање у дрштву својествено друштвима у транзицији али и у оним друштвима који су наводно стекли велики степен развоја па под плаштом демократских дјеловања силом прилика али и својом вољом рецимо ЛГБТ популацију прихватају као нормалност и раде на промоцији тих “вриједности”.

У том смислу, уколико се ученици у домовима почињу идентификовати са таквим типом друштвених појава, сасвим сигурно ће врло брзо доћи до проблема, који уколико не буде на вријеме идентификован и лоциран и уколико васпитачи и они који су задужени за васпитање ученика заједно са продицом и осталим институцијама у друштву не предузму мјере на вријеме, доћи ће се до проблема односно ученици ће трагом лоших узора социјализовати у групе које провишу те “вриједности” и врло брзо почети да стичу социјални капитал у негативном смислу и доћи ће до асоцијалног капитала. Када говоримо о социјализацији ученика у негативном смислу можемо говорити и укључивању ученика у неформалне групе које могу да дјелују и у дому али им је база ипак вани. То су такозване гето зоне. Разичито од Патнамовог становишта да је у сиромашним градским областима евидентно одсуство друштвености, социјални антрополози (Stack:1997) су богато документовали присуство значајног нивоа друштвеног капитала у градским (гето) областима, с тим што средства и могућности које припадници ових заједница добијају преко њега не дозвољавају превазилажење стања сиромаштва. Афилијативна повезаност и међусобна одговорност између пријатеља и асоцијација у гету представљају ресурс за опстанак у неформалној друштвености, али им они истовремено стварају препреке и тешкоће у њиховом покушају да крену према горе и да се укључе у формалне везе, чиме их заправо држе на друштвеном дну (Monroe and Goldman, 1988; Anderson, 1992; McLeod, 1994; према Wacquant, 1998).

Потенцијалну опасност у овом смислу представља тежња непревазилаења стања сиромаштва на друштвено прихватљив начин него или изаћи из сиромаштва у апстрактно и ирационално стање лажне среће које се постиже бјежањем од стварности или стећи богатство на неконвencionалан углавном противзаконит начин то чинећи свесни чињенице да би га могли лако и изгубити. Негативним социјалним капиталом или асоцијалним капиталом који се стиче код ученика ствара се могућност да друштво изгуби појединца али понегдје и цијеле

групе јер се друштвене аномалије врло брзо шире а савремене пошести постају свакодневица поговот у друштвено осјетљивим категоријама друштва у какво спадају дјеца средњошколског узраста у условима изванпродичне социјализације у ђачким интернатима.

До сада није урађено нити једно истраживање које третира ову област, а околности и објективна друштвена реалност алармирају да је то потребно. Један изгубљени појединац је много, јер врло често то не буде један. Не постоји ни једна епидемија која се не шири. Без обзира што друштво не нагрзају биолошке епидемије као социјалне које су много опасније јер оне су у стању да заразе и униште цијеле генерације омладине. Од социјалних епидемија је битно сачувати појединца, јер здрав појединац и здрава група је основ за развој здравог друштва.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Стицање социјалног каиптала у процесу одрастања дјце у условима изванпродичне социјализације је готово неминован процес и она се дешава те га као таквог треба идентификовати и посветити му пажњу у научном смислу. Дјеца боравећи у интернатима усвајају нова правила и норме понашања, оцијализују се на њима доступне начине, усвајају нове културе и обрасце дјеловања и понашања. Отежавајући фактор који може да оспори исправну социјализацију и стицање капитала који ће сутра бити за њих употребљив у позитивном смислу може и има сиромаштво. Сиромаштво је то које може појединца али и цијеле групе окренути у правцу стицања негативног социјалног (асоцијалног) капитала. Појединац или група стичући негативан социјални капитал сасвим изгледно одлази у другу крајност која је друштвено неприхватљива и као такави представљају потенцијалну опасност неминовног изопштавања из шире друштвене заједнице због друштвено неприхватљивог понашања.

ЛИТЕРАТУРА

- Coleman, J. (1990): *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Harvard University
- Fukuyama, F. (1995): *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: Free Press.
- Кишјухас Ј. (2009): *Стратегије васпийињања-йриручник за васпийиаче у домовима ученика*, Институт за економику и финансије, Београд.
- Putnam, R., Leonardi R. i Nonetti R. Y. (1993): *Making democracy work: Civic Tradition in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.
- Stack, Carol (1997): *All our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. Basic Books.
- Елстер Џ. (2014): *Како објаснији груштвено понашање*, Службени гласник Београд.
- Коковић Д. (2009): *Друшйиво и образовни капитал*, Mediteran publishing, Нови Саг.
- Лазић, М. (1994): *Разарање друштва*, Филип Вишњић, Београд
- Мркоњић, А. (1995): *Сурадња ученичког дома и обитељи*, Ријека: Педагошко образовање *родийеља*
- Патнам Р. (2008): *Куїлаји сам – слом и обнова америчке заједнице*, Mediteran Publishing, Нови Саг.
- Шалај Б. (2007): *Социјални каийијал- Хрватска у компаративној перспективи*, Политичка мисао, Загреб књига
- Coleman, J. (1988): *Social Capital in the Creation of Human Capital*. The American Journal of Sociology, Vol. 94, 95-120.
- Levi, M. (1996): *Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's Making Democracy Work*, *Politics & Society* 24 (1), 45-55
- Newton, K. (2001): *Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy*, *International Political Science Review*, 22(2), str. 201-214.
- Putnam, R. (1995): *Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America*. *Political Science and Politics*, 28(4): 664-683.

- Wacquant, Loïc (1998): Negative social capital: State Breakdown and Social Destitution in America's Urban Core, *Journal of Housing and Built Environment*, Vol. 13, No. 1, 25- 40.
- Павићевић О. (2012): *Позитивни и негативни аспекти друштвеног капитала-случај посткомунистичких друштава*, часопис Социологија, Vol. LIV, No3. Београд, сџр 501-526.
- Ранчић Љ. (2014): Вршњачко насиље у домовима ученика средњих школа, Зборник радова, Институт за економику и финансије Београд, сџр.171-178.
- Слана, Ј. (2005): Савјетодавни рад одгајатеља у ученичком дому, Осјек: *Животи и школа др. 13.сџр.*79-85. чланак
- Стојановић Ђ. (2010): *Социјални капијтал и цивилно друштво: концепти грађанина-лидера*, Социолошка луча, ИВ/2,
- Трнавац Н.(2002): *Планирање, програмирање и припремање васпитног рада у дому ученика*, Зборник радова, Институт за економику и финансије Београд,стр.139-149.

Давор Видаковић

ЈУ Дом ученика Добој

Босна и Херцеговина

THE IMPACT OF POVERTY ON THE ACQUISITION OF SOCIAL CAPITAL AMONG STUDENTS IN BOARDING SCHOOLS

Summary: *The paper primarily discusses a question of social capital and its acquisition in the process of socialization of students' homes-boarding schools; the way students actually acquire social capital while staying in boarding schools. Poverty, as an inevitable companion of almost all societies in transition that are still struggling after the collapse of socialism and trying to get on the path of stability, is a disruptive factor in the acquisition of social capital. It significantly influences the process of character socialization in a boarding school and especially affects social capital and its acquisition, because social capital is closely related to poverty. Actually, poverty is a determining factor of a badly built social capital, and, often, it is not unusual to see that conditions for obtaining negative social capital have been made. In this paper, we try to give answers to the basic questions related to the impact of poverty on the acquisition of social capital in students' boarding schools.*

Key words: *social capital, boarding school, poverty*

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ТРАНЗИЦИЈА, МАСОВНА НЕЗАПОСЛЕНОСТ

Сажетак: *Примарни циљ рада је да скрене пажњу на проблем раста стопе незапослености, како на глобалном нивоу, тако и на нивоу појединих региона код којих је овај проблем посебно уочљив. Такав један регион је и регион Југоисточне Европе, унутар које се скоро све државе дуже времена суочавају с драматично високом стопом незапослености као константом. Та константа индикатор је економске и технолошке неразвијености, али и дубљих друштвених и политичких поремећаја, и она је истовремено детерминанта социјалне и политичке нестабилности. У раду се обрађују два временска периода, први који се односи на распад социјализма, убрзање глобализације, почешак транзиције земаља диваше Источног блока по неолибералном моделу, и други који се односи на период након издијања светске финансијске кризе, једној економској и социјалној потреби који се манифестовао кроз драматичан пад БДП на глобалном нивоу и раст глобалне стопе незапослености. Актуелизација глобализације као социолошкој проблематици коинцидирала је с распадом социјализма и почетком новог таласа преобликовања интернационалних односа у свету. Упорношћу глобализације и кристичких процеса променама које су се почеле одвијати на глобалном економском и политичком плану, као доминантан процес успоставио се онај које називамо хиперглобалистичким. Унутар афирмативне вредносне односа према глобализацији, својствене хиперглобалистичке процесе, једна од кључних антиципација била је она која се тиче глобалне економије. Уместо антиципације, од стране неолиберално оријентисаних економиста, економске стварности, данас се, шест година након светске финансијске кризе, свет суочава с бројним економским проблемима, од којих незапосленост и сиромаштво сјадају у најзначајније.*

Кључне речи: *Глобализација, хиперглобализам, транзиција, глобална економија, светска финансијска криза, раст незапослености, сиромаштво.*

^[1] e-mail:lorna.strbac@yahoo.com тел: 061 178 38 15

УВОД

Светска финансијска криза из 2008. године узроковала је озбиљне социјалне и економске потресе у земаљама Европске уније, пад привредних активности у већини земаља у свету, пораст броја социјалних немира и протеста, кризу легитимитета глобалне елите, раст стопе сиромаштва и раст социјалних неједнакости, антагонизме између социјалних слојева, итд. Један од најозбиљнијих проблема с којим се свет суочио након 2008. године је раст незапослености, како на глобалном нивоу, тако и на нивоу појединих региона у свету. Данас је висока незапосленост један од кључних проблема балканских земаља. Она је исход лошег модела транзиције који је у овим земљама спровођен након слома социјализма, резултат је економске и технолошке неразвијености региона, дубљих дрштвених, политичких и других поремећаја. Имајући у виду чињеницу социјалне обесправљености незапослених, незапосленост као константа балканских друштава представља једну од најважнијих детерминанти социјалне и политичке нестабилности овог региона.

ТАЛАС УБРЗАНЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Током последње деценије 20. века, појам глобализације постао је један од кључних појмова у друштвеним наукама. Актуелност овог појма била је детерминисана сложеним променама које су се одвијале на глобалном политичком, економском и културном нивоу. Крајем прошлог века дошло је до опште територијалне, трговинске, политичке и културне повезаности и међузависности. Све гушћа повезаност настала је као плод: "1. технолошко-информатичке револуције и њоме изазване компресије времена и простора, смањивања дидстанце и времена потребног за све разгранатије комуникације, 2. стварања глобалног тржишта, 3. све већег утицаја збивања с дистанце, утицаја догађаја у једном локалитету на живот индивидуа и заједница на другој страни планете, 4. формирања свести о повећаној међузависности, 5. само другу страну медаље представља успон све моћнијих транснационалних и наднационалних економских сила и политичких институција које преобликују социјални рељеф света, 6. распрострања истоветних форми (индустријализма, постиндустријализма, информатичке револуције, тржишне економије, вишепартијског политичког система) на готово целокупан простор социјалног света." (Печулић, 2001:17)

У друштвеним наукама појавила се потреба за појмом који ће означити сложене политичке, економске и културне промене које су се одвијале на свим нивоима- локалном, националном, регионалном

и глобалном. Мноштво међународних конференција социолога посвећено је проблему глобализације. Такође, крајем века сви они социолози, филозофи, политиколози, геополитичари који су на светском нивоу представљали сам врх друштвене науке, посветили су барем једну своју књигу променама које су се почеле одвијати на глобалном нивоу након пада Берлинског зида. Дејвид Хелд је под глобализацијом подразумевао "такво ширење и продубљивање друштвених односа и институција у простору и времену које чини да се свакодневне активности све више налазе под утицајем догађаја који се збивају на другој страни света, а пракса и одлуке локалних група или заједница могу да имају значајан глобални одјек. Отуда се глобализација може схватити као деловање на дистанци." (Хелд, 1997:37) По мишљењу Јиргена Хабермаса, појам глобализације обележава растући обим интензивирања односа комуникације и размене преко националних граница. (Хабермас:2002:71) Џозеф Штиглиц је под глобализацијом подразумевао чвршћу интеграцију земаља и народа света до које долази огромним смањивањем трошкова транспорта и комуникација, као и рушењем националних баријера за проток робе, услуга, капитала, знања и у мањој мери људи преко граница." (Штиглиц, 200:23) Џорџ Сорос ће глобализацију дефинисати као слободно кретање капитала и повећану доминацију финансијских тржишта и мултинационалних корпорација над националним економијама. Ентони Гиденс глобализацију види као процес интензификације друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одирали километрима далеко, *i vice versa*.. (Гиденс; 2003, 61) Норвешки економиста Ерик Рејнарт глобализацију одређује као нови облик савременог колонијалног освајања неразвијених земаља, односно као неоколонијални пројекат који се спроводи по Моргентауовом моделу.. Српски филозоф Михајло Марковић је сматрао да се глобализација односи на развој модерне технологије, комуникације, научног истраживања, уједињавање економских и политичких институција и моделима у разним деловима света, повезивање различитих националних и регионалних култура и цивилизација, свеопшту деградацију политичке средине итд. (Марковић, 2006)

Глобализација као процес је сложен и мултидимензионалан. Може се говорити о политичкој глобализацији, економској глобализацији, културној глобализацији, глобализацији медија, глобализацији спорта, итд. Један од најважнијих аспеката глобализације је економски, односно, економска глобализација. Током друге половине века дошло је до раста броја транснационалних корпорација, етноцентричних, геоцентричних и полицентричних. Већ почетком деведесетих година у свету је пословало око 20.000 транснационалних корпорација, од којих је преко 400 у својим рукама држало око 60% светске производње, док

је само 1 % од постојећих 20.000 корпорација у својим рукама држало око 75% укупних инвестиција у стране земље. Осим чињенице да су саме компаније постале транснационалне, постоје и инситуције наднационалног типа које имају одређену улогу у области глобалних економских односа као што су Међународни монетарни фонд, Светска банка, Светска трговинска организација итд. Затим су ту бројне организације и агенције при Уједињеним нацијама као што су Програм за развој Уједињених нација, Конференција Уједињених нација за трговину и развој, Међународна организација рада. Од 1944. године па све до краја седамдесетих година прошлог века Међународни монетарни фонд у свом деловању био је руковођен социјалдемократском оријентацијом Џона Мејнарда Кејнза. Но, ова оријентација замењена је неолибералном оријентацијом и идеологијом која је, по мишљењу Пјера Бурдијеа, представљала моћно оружје у разградњи државе благостања коју су производили, након Другог светског рата, три врсте контролисаног капитализма; амерички Њу дил, јапански протекционистички капитализам и западноевропски социјални капитализам. У ове три варијанте контролисаног капитализма држава је представљала кључну фигуру свеукупног друштвеног, па и економског развоја, усмеравајући се на стварање консензуса између послодаваца, синдиката и државног апарата, све у циљу смањивања социјалних неједнакости, подизања животног стандарда, остваривања привредног развоја, подизања стопе БДП, остваривања што веће запослености становништва. (Печујлић, 2002)

Слом Совјетског савеза, након неуспешних реформи Перестројке и Гласности, затим распад Варшавског пакта, настанак читавог јата нових држава на рушевинама Совјетског савеза, геополитички заокрет земаља бившег Источног блока, и почетак једног од најозбиљнијих процеса комплетне политичке, економске трансформације, односно, транзиције довео је до убрзања глобализације. Упркос некадашњем плурализму становишта и приступа феномену глобализације који се могу свести на хиперглобализам, трансформационизам и скептицизам, с падом Берлинског зида и сломом Варшавског пакта, као доминантан приступ глобализације наметнуо се такозвани хиперглобалистички приступ. Осим што овај приступ у себи садржи тезе о нестанку савремене државе, и нестанку нације у будућности под утицајем процеса транснационализације свих друштвених области, једна од његових кључних особености је изразито афирмативан аксиолошки, односно вредносни однос према глобализацији.

Приступ глобализацији по којем је глобализација историјски нужан и позитиван процес који води општој демократизацији света, ишчезавању неједнакости у свету, ишчезавању сиромаштва, беде и насиља, био је једна врста утопије. Он, такође, данас може бити про-

тумачен као идејни апарат чија сврха је била не само да произведе легитимацију објективног процеса глобализације, него и да с спољњег аспекта подстакне економске и политичке промене у бившим социјалистичким земљама крајем 20. века, односно, он може бити протумачен као идејни апарат чија сврха је била легитимација транзиционих процеса.

Крајем прошлог века, већина бивших социјалистичких земаља, непосредно пре распада социјализма и Варшавског пакта, налазила се у социјалној и економској депресији. Процес глобализације, као и слом социјализма, који је уследио након неуспеха Перестеројке и Гласности у Совјетском савезу, од стране већине ових земаља, дочекан је и перципиран као нова историјска могућност и шанса за ове земље да побегну од сиромаштва, неслободе, економске неразвијености. Данас је могуће претпоставити да је почетком транзиционих процеса успостављен консензус између посткомунистичких земаља, односно њихових влада и кључних институција тих земаља, са једне стране, и глобалних институција, с друге стране, око концепта по којем се спроводила транзиција. Кључне тачке тог концепта биле су тотална приватизација друштвене својине и стварање вишестраначког система чија улога је била синхронизована производња подршке транзиционим процесима. Приватизација друштвене својине у бившим комунистичким земљама детерминисала је стварање, у правно још увек недовољно уређеним друштвима, домаће капиталистичке класе, као и улазак страног капитала и мултинационалних компанија у те земље. За мултинационалне компаније, бивше комунистичке земље, биле су само тржиште које треба освојити, односно, експлоатисати ресурсе тих земаља, употребити јефтину радну снагу и исцрпити постојећи капитал.

Норвешки економиста Ерик Рејнарт, чији су радови, књиге и текстови производили експлозивне реакције у круговима неолиберално оријентисаних економиста, оних економиста који су, кад је реч о процесу економске глобализације као и глобализације уопште, на овај процес гледали као на могућност да се на глобалном нивоу изједначе цене рада и цене капитала, то јест смање постојеће неједнакости између сиромашних и богатих земаља у свету, као и чувени економиста нобеловац Џозеф Штиглиц, указивали су на грешке у тадашњем концепту транзиције бивших социјалистичких земаља.

Ерик Рејнарт, као познавалац историје економије и историје економске мисли, класификује економске теорије на две велике групе теорија. Прву групу назива стандардном економском теоријом, чији су представници Адам Смит и Дејвид Рикардо, а у новије време Фридрих фон Хајек. Ова теорија је фокусирана на трговини и размени, и заснива се на идеји да тржиште треба ослободити државног интервен-

ционизма, заснована је на математичким моделима, квантитативним елементима капитализма и метафорама преузетим из физике као што је метафора невидљиве руке. Друга група теорија које назива Други канон, фокусирана је на квалитативним елементима капитализма као што су знање, предузетништво, иновације, индустрија, синергијски ефекти. Из ове две економске традиције, по мишљењу Ерика Рејнарта, настала су два дивергентна схватања глобализације. По првом схватању, чији је представник Пол Семјуелсон, слободна међународна трговина довешће до уједначавања цена фактора производње, наиме рада и капитала. По другом схватању, чији је представник Гунар Мирдал, слободна трговина довешће до још веће разлике у ценама фактора производње, односно, она ће довести до још веће поларизације у свету између богатих и сиромашних држава.

По мишљењу Гунара Мирдала, исте оне теорије које су створиле и одржавале колонијализам, створиле су у другој половини 20. века неоколонијализам, док је укључивање држава у међународну трговину по Моргентауовом моделу, који је подразумевао деиндустријализацију, довело до социјалне катастрофе у тим државама. Период након пада Берлинског зида па све до 2008. године, Ерик Рејнарт назива идеолошким добом вукова, током којег је глобална економија била регулисана идејама неолибералне доктрине чији корен се налази у економској мисли Адама Смита и Дејвида Рикада. Током последњих 250 година та теорија је имала примат три пута. Први пут у време физикратског покрета, други пут 1840. године, када је Енглеска престала да штити своју пољопривреду и такву политику покушала да наметне другима. Тај период окончан је револуцијама из 1848. године. И трећи пут оживела је након пада Берлинског зида, и доминирала до 2008. године. Ерик Рејнарт каже: "Период од пада Берлинског зида 1989. године и избијања финансијске кризе 2008. године представљао је идеолошко доба вукова, током којег је владала илузија о спонтаном реду. Сви знаци који су указивали на нешто друго занемаривани су помоћу онога што је шведски економиста Гунар Мирдал назвао опортунистичким незнањем; идеологија је саму себе вакцинирала против способности да уочи чињенице и догађаје који противрече њеном учењу."

Слично Гунару Мирдалу, Ерик Рејнарт у својим књигама "Глобална економија" и "Спонтани хаос-економија у доба вукова", види процес глобализације, након пада Берлинског зида, као неоколонијално освајање мање развијених земаља које се остварује помоћу стратегије дезиндустријализације ових земаља. Објашњавајући разлику између Маршаловог и Моргентауовог плана за обнову Немачке након Другог светског рата, он је у начину на који се спровођена транзиција бивших социјалистичких земаља крајем прошлог века, видео кључне карактеристике Моргентауовог плана.

СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА И РАСТ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У СВЕТУ

Можда се економска катастрофа великих размера неће десити, али свакако светска финансијска криза, то јест глобални социјални, идеолошки и политички потрес произвели су уочљиве последице на пољу глобалне економије, и интернационалних, односно, глобалних политичких односа. Један од најуочљивијих квантитативних индикатора кризе глобалне економије јесте пад БДП-а на глобалном нивоу. Од краја 2007. године стопа БДП-а на глобалном нивоу, као и на нивоу региона Централне и Југоисточне Европе, Источне Азије, Југоисточне Азије и земље Пацифика, Јужне Азије, Латинске Америке и Кариба, Блиског Истока, Северне Африке и Субсахарске Африке, као и унутар развијених земаља и земаља Европске Уније, константно је падала. Подаци из следеће табеле то показују:

Табела бр.1-БДП у процентима од 2007. до 2013. године.^[2]

Регион	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Свет	5.3	2.7	-0.4	5.2	3.9	3.2	2.9
Развијене економије и ЕУ	2.6	0.1	-3.6	2.6	1.6	1.4	1.0
Централна и Југоисточна Европа	7.9	4.3	-5.9	5.8	5.6	3.0	2.5
Источна Азија	12.1	7.9	7.1	9.9	8.3	6.6	6.7
Југоисточна Азија и Пацифик	6.6	4.5	1.7	7.6	4.7	5.7	4.9
Јужна Азија	9.1	4.2	7.4	9.5	6.1	3.6	3.9
Латинска Америка и Кариби	5.7	4.2	-1.2	6.0	4.6	2.9	2.7
Блиски Исток	6.1	5.1	2.8	6.1	5.6	3.0	2.0
Северна Африка	5.7	4.9	3.5	4.2	-0.2	8.6	2.4
Субсахарска Африка	7.1	5.7	2.6	5.6	5.5	5.2	4.8

Други квантитативни индикатор, који бисмо могли сматрати релевантним показатељем глобалне економске кризе, као и економске кризе која је преплављивала све регионе у свету јесте незапосленост.

[2] http://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-employment-trends/2014/lang--en/index.htm?utm_content=bufferd469e&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer

Међународна организација рада у својим извештајима, које објављује годишње, годинама уназад упозорава на тенденцију пораста незапослености, како на глобалном нивоу, тако и по регионима у свету^[3]. Шест година након избијања финансијске кризе, глобална економија се налази у фази благог опоравка. Али, глобални економски раст и даље се налази још увек испод оног нивоа на којем је био пре 2008. године. Пад привредних активности је и даље уочљив у регионима: Централна и Југоисточна Европа, Источна Азија, Латинска Америка, Пацифик и Северна Африка. Тенденција спорог економског раста појачала је постојеће економске проблеме које се тичу социјалних неједнакости и раста незапослености. Благо опоравак глобалне економије, иако постоји, још увек није довољан како би се њиме апсорбовали бројни дебаланси на тржишту радне снаге.

Табела бр.2-Пројекције БДП-а од 2014.до 2018. год^[4]

Регион	2014	2015	2016	2017	2018
Свет	3.6	4.0	4.1	4.1	4.1
Развијене економије и ЕУ	1.9	2.4	2.5	2.5	2.4
Централна и Југоисточна Европа	3.3	3.9	3.9	3.9	3.9
Источна Азија	6.6	6.5	6.5	6.5	6.5
Југоисточна Азија и Пацифик	5.3	5.6	5.4	5.5	5.5
Јужна Азија	5.0	6.0	6.2	6.5	6.6
Латинска Америка и Кариби	3.1	3.5	3.7	3.7	3.7
Блиски исток	3.3	3.8	4.0	4.2	4.3
Северна Африка	4.8	5.1	4.4	4.2	4.5
Субсахарска Африка	5.7	5.7	5.6	5.5	5.7

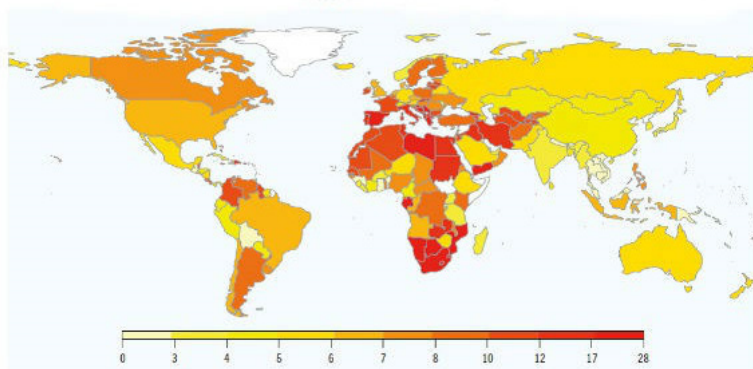
Према подацима Међународне организације рада, глобална стопа запослености је, између 1991. године и 2007. године, годишње расла 1.7%, док је након избијања кризе дошло до успоравања, односно она је од 2007. године до 2014. године расла 1.2%

[3] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_337069.pdf

[4] http://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-employment-trends/2014/lang--en/index.htm?utm_content=bufferd469e&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer

на годишњем нивоу. Године 2014. око 5.9% од укупне радне снаге било је незапослено на глобалном нивоу. "Поједине земље Северне Африке и Субсахарске Африке и Блиског Истока и даље имају високу незапосленост, у неким случајевима изнад 30% радне снаге. У земљама Југоисточне Европе још увек није дошло до деклинације стопе незапослености.... Са друге стране, у азијским земљама, посебно у Југоисточној Азији и Пацифику дошло је до малог пада у стопи незапослености, али пре свега захваљујући расту неформалне економије, која у неким земљама достиже близу 85% од тоталне запослености. Међу земљама развијене економије незапосленост је значајно опала у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама, док су неке земље Европске уније, такође, доживеле мањи пад незапослености. У Латинској Америци и Карибима, још увек се суочавају с високом незапосленошћу.

Варијације у свету у стопи незапослености израженој у процентима^[5]

Међународна организација рада, као посебно значајан проблем савременог глобалног друштва издваја незапосленост младих, односно оних који се налазе у доби од 15 до 24 године. Стопа незапослености младих, на глобалном нивоу, је 2014. године износила 13 %, док у 2015. години она износи 13.1% уз претпоставку да ће остати на том истом

^[5] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_337069.pdf

нивоу све до 2018. године. На следећој мапи приказан је очекиван раст незапослености младих до 2019. године и промене незапослености младих у свету у односу на 2014. годину, изражене у процентима^[6].

У земљама Европске уније, незапосленост је, такође, један од највећих проблема са којима се ове земље суочавају. У другом кварталу 2014. године стопа незапослености одраслих налазила се на нивоу од 9%, док је незапосленост младих (15-24) била 22%. Познато је да унутар Европске уније, кад је реч о незапослености постоје озбиљне и значајне варијације, тако у неким земљама Европске уније као што су Аустрија, Уједињено Краљевство, Немачка, та стопа се налази испод 5%, док је она на нивоу 25% или изнад 25% у Шпанији и Грчкој. Разлике у стопи незапослености младих између наведених земаља су чак и веће. Тако је стопа незапослености младих у Аустрији и Немачкој око 8%, док је она 40% у Италији, и 52% у Шпанији и Грчкој.

^[6] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_337069.pdf

Табела бр.3-Анкетна стопа незапослености у наведеним земљама од јула 2013.до априла 2014.године^[7]

	2013/ 7	2013/ 8	2013/ 9	2013/ 10	2013/ 11	2013/ 12	2014/ 1	2014/ 2	2014/ 3	2014/ 4
Евро зона-18 земља	11.9	12.0	12.0	11.9	11.9	11.8	11.8	11.7	11.7	11.6
ЕУ-28	10.8	10.8	10.8	10.7	10.7	10.6	10.6	10.5	10.4	10.4
Белгија	8.5	8.5	8.5	8.5	8.5	8.4	8.4	8.4	8.4	8.5
Бугарска	12.8	12.7	12.8	13.0	12.9	12.8	12.5	12.2	12.1	11.9
Чешка	6.9	7.0	6.9	6.7	6.8	6.7	6.7	6.6	6.6	6.4
Данска	7.0	7.2	6.9	6.9	6.8	7.1	7.0	6.9	6.5	6.5
Немачка	5.3	5.3	5.2	5.2	5.2	5.2	5.2	5.2	5.2	5.1
Естонија	8.1	8.2	8.5	8.7	8.8	8.4	8.2	7.8	7.7	7.9
Ирска	13.1	12.8	12.6	12.3	12.2	12.0	12.1	12.1	12.0	11.9
Грчка	27.8	27.7	27.9	27.7	27.7	27.2	26.9	26.9	26.8	
Шпанија	26.2	26.1	26.0	26.0	25.8	25.6	25.5	25.3	25.3	25.1
Француска	10.3	10.2	10.2	10.2	10.2	10.2	10.2	10.2	10.2	10.1
Хрватска	17.5	17.7	17.7	17.6	17.4	17.2	17.4	17.3	17.1	16.6
Италија	12.1	12.3	12.5	12.4	12.7	12.5	12.7	12.7	12.6	12.5
Кипар	16.1	16.5	16.6	16.7	16.6	16.5	16.7	16.7	16.9	16.5
Латвија	11.7	11.7	11.7	11.5	11.5	11.5	11.4	11.4	11.4	11.4
Литванија	11.6	11.4	11.2	11.1	11.1	11.3	11.5	11.6	11.7	11.2
Луксенбург	5.9	5.9	6.0	6.0	6.1	6.2	6.2	6.2	6.2	6.2
Мађарска	10.2	10.0	10.0	9.5	9.3	8.7	8.2	7.9	7.9	7.9
Малта	6.3	6.4	6.5	6.6	6.4	6.4	6.3	6.1	5.9	5.9
Холандија	7.0	7.0	7.0	7.0	6.9	7.1	7.3	7.2	7.2	7.2
Аустрија	4.9	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.9	4.9	4.8
Пољска	10.3	10.2	10.2	10.1	10.0	10.0	10.0	9.9	9.8	9.7
Португалција	16.3	16.1	15.7	15.5	15.4	15.2	15.0	14.9	14.8	14.6
Румунија	7.3	7.3	7.3	7.4	7.4	7.3	7.3	7.2	7.2	7.1
Словенија	10.0	9.9	9.7	9.6	9.7	9.9	10.1	10.2	10.3	10.3
Словачка	14.3	14.3	14.3	14.3	14.1	14.0	13.9	13.9	13.8	13.9
Финска	8.0	8.1	8.2	8.3	8.3	8.3	8.3	8.4	8.4	8.5
Шведска	7.8	8.0	8.0	7.9	8.0	8.0	8.2	8.1	8.0	8.1
УК	7.7	7.6	7.3	7.1	7.1	7.1	6.8	6.7	6.6	
Исланд	5.5	5.4	5.4	5.4	5.4	5.3	5.3	5.3	5.2	5.1
Норвешка	3.6	3.5	3.4	3.3	3.5	3.7	3.5	3.5	3.3	3.3
Турска	9.3	9.4	9.5	9.3	9.3	9.1	9.2	9.0	9.1	
САД	7.3	7.2	7.2	7.2	7.0	6.7	6.6	6.7	6.7	6.3

Као посебан регион, који се суочава с енормно високом незапослености, издваја се Балкан. Осим Грчке и Турске, које су биле капиталистичке и земље чланице НАТО-а све остале балканске земље, до краја 80.тих година, биле су социјалистичке земље једнопартиј-

^[7] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teilm020&tableSelection=1&plugin=1>

ског система и планске економије. У кратком временском интервалу, од краја 80-тих до почетка 90-тих година, комунистички режими су, попут домина, падали један за другим. Геополитички обрт, излазак из војне и безбедносне зоне Совјетског савеза, који се и сам распао 1991. године, и улазак у процес транзиције био је праћен надом становништва ових држава да га у будућности чека економска развијеност, правна уређеност друштава и висок степен слобода. Данас, више од две деценије након почетка транзиције већина балканских земаља се, по стопи незапослености, налази међу најугроженијим регионима света. Та висока незапосленост јасан је индикатор читавог низа економских, али и друштвених поремећаја, као и озбиљне економске неразвијености и сиромаштва ових друштава. Међународна организација рада, од балканских земаља које се суочавају с високом незапосленошћу, у извештају из 2015. године^[8], посебно истиче Србију (22% у 2014), Македонију и Босну и Херцеговину (27.9%). Висока незапосленост, по подацима Светске банке, такође је својствена Албанији и Хрватској. Ако се анализирају расположиви статистички подаци о броју незапослених у земљама транзиције, кад је реч о Балкану, од 2000. године па до 2014. године, уочава се један феномен. С једне стране, ова друштва су протеклих година, или чак деценија, била подвргавана константним процесима реформи, као што је то била промена власништва над оним што је у времену социјализма било у рукама државе, са друге стране, висока незапосленост, која се чак може сматрати масовном, представљала константу која се кроз деценије не мења. На пример, у Србији, од 2000. године до 2014. године, број регистрованих незапослених је исти, а њихово учешће у укупној радној снази, процентуално изражено, налази се годинама на нивоу административне стопе незапослености од 30%.

Драматично висока незапосленост, један је од најозбиљнијих друштвених проблема у региону Југоисточне Европе. У ланцу узрока који су је детерминисали, најзначајнији је онај који се тиче економске и технолошке неразвијености овог дела света. Но, такође, у времену које нам је историјски ближе, она је последица многобројних грешака које су прављене током процеса реформисања ових друштава. Са социолошког аспекта, јасно је да висока незапосленост представља озбиљну претњу по стабилност друштва, а кад је реч о Балкану, претњу по стабилност целог региона. Друштво у којем је незапосленост висока не може бити социјално и политички стабилно друштво. Данас, у Југоисточној Европи, незапосленост је кључни узрок интензификације

^[8] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_337069.pdf

емиграције према западноевропским земљама, САД, Канади итд. Један је од узрока пада наталитета, негативних демографских тенденција, нестанка села, слабљења физичког здравља становништва итд.

ЛИТЕРАТУРА

- Гиденс,Е.(2005). Одбегли свет-како глобализација преобликује наше животе.Београд:Филип Вишњић.
- Гиденс,Е. и Хантон,В(2003). На ивици-живети са глобалним капитализмом.Београд: Плато
- Голдсмит,Е и Мандер, Ц.(2003). Глобализација. Београд: Клио
- Грубачић,А.(2003) Глобализација непристајања.Нови Сад: Светови
- Чосудовски,М.(2010).Глобализација сиромаштва.Београд:Артист
- Марковић, Михајло(2006), Глобализација и Глобализам. Филозофеме: 9. Нови Сад: Српски филозофски форум.
- Лендис,Д.(2004). Богатство и сиромаштво нација. Београд: Библиотека 20. век
- Печујлић,М.(2002).Глобализација-два лика света.Београд: Гутенбергова галаксија.
- Рејнард,Е.(2006) Глобална економија.Београд: Чигоја штампа.
- Рејнард,Е.(2010) Спонтани хаос-економија у доба вукова. Београд: Чигоја штампа.
- Сорош,Ц.(2004). Мехур америчке надмоћи-поправљање злоупотребе америчке надмоћи.Београд: Самиздат 892.
- Хабермас, Ј.(2002).Постнационална констелација.Београд: Откривење.
- Хелд,Д.(1997).Демократија и глобални поредак.Београд: Филип Вишњић.
- Штиглиц,Ц(2001) Противречности глобализације. Београд:СМБ.
- World employment and social outlook/Trends 2015, International Labour Office,Geneva.
- Global Employment Trends 2014-The Risk of a jobless recovery, International Labour Office, Geneva.

Lorna Štrbac

University of Belgrade

Faculty of Political Sciences

Serbia

GLOBALIZATION, TRANSITION, MASS UNEMPLOYMENT

Summary: *The primary aim of this paper is to draw attention to the problem of the unemployment rate, both at the global level and at the level of individual regions where this problem is particularly noticeable. One such region is the region of Southeast Europe, in which almost all countries are faced with dramatically high unemployment as a constant. This constant is an indicator of economic and technological underdevelopment, but also the deeper social and political disorder, and it is also determinant of social and political instability. The paper breaks two periods, the first relating to the collapse of socialism, the acceleration of globalization, the beginning of the transition countries of the former Eastern Bloc by the neoliberal model, and the other relating to the period after the outbreak of the global financial crisis, an economic and social earthquake that has manifested itself as a dramatic drop in GDP globally and growth in global unemployment. Actualization of globalization as a social problem coincided with the disintegration of socialism and the beginning of a new wave reshaping of international relations in the world. Despite the pluralism of views and critical approach to the changes that began to take place in the global economic and political fields, as the dominant approach established the one we call hyperglobalism. Within affirmative value relation to globalization, inherent hyperglobalism's approach, one of the key anticipations was the one related to the global economy. Rather than anticipated, by neoliberal economists, the economic reality today, six years after the global financial crisis, the world is faced with many economic problems, unemployment and poverty are of the most important in the world today.*

Keywords: *Globalization, hyperglobalism, transition, global economy, global financial crisis, unemployment.*

Мирјана Чeko^[1]

Ана Бјелогрић

Универзитет у Бањој Луци

Факултет политичких наука

Босна и Херцеговина

Прегледни рад

UDK: 364-3:316.344.23(497.6)

СОЦИЈАЛНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ФУНКЦИЈИ РЕДУКОВАЊА СИРОМАШТВА

Сажетак: Уводни дио овог рада односиће се на различита теоријска објашњења феномена сиромаштва и друштвеног развоја, његова и облици сиромаштва у нашем друштву. У централном дијелу рада фокусираћемо се на објашњење схватања друштвеног развоја, као и најпогоднијих и најприхватљивијих облика истога, на нашим просторима. У завршном дијелу рада акценат ће бити стављен на појам социјалног предузетништва, као једног од типичнијих решења проблема сиромаштва босанско-херцеговачког друштва, а које, заправо и, изгледа један нови облик друштвеног развоја.

Кључне ријечи: сиромаштво; друштвени развој; БиХ друштво; социјална искљученост; социјално предузетништво

УВОД

Проблем сиромаштва предмет је изучавања различитих научних дисциплина, на различитим нивоима, политичких институција, медија и сл. Овај феномен заокупља пажњу различитих стручњака и научника: социолога, економиста, политичара, социјалних радника, психолога, антрополога, историчара и других. Неопходно је да схватимо и разумијемо сам феномен сиромаштва, те перцепцију и важност ставова према сиромаштву, различите начине превенције и сузбијања сиромаштва, подршка људима који су окарактерисани као сиромашни и сл.

Сиромаштво је феномен који је незаобилазан, како у свим дијеловима свијета, тако и у нашем друштву. О сиромаштву се свакодневно расправља, како код обичних људи, радника, предузетника, тако и у научним круговима. Оно погађа једну петину свјетског становништва, а из године у годину свијет се суочава са све већим раслојавањем становништва (Landes, 2003.; Alcock, 2006.). Разлог томе су, између оста-

[1] Мастер студиј социологије, Факултет политичких наука, Бања Лука. БиХ. Контакт подаци: miraceko@gmail.com 066 421 454; ana.bjelogric@hotmail.com 066 259 688

лог, и социјалне промјене које су посебно изражене у претходних тридесетак година, који обиљежава транзиција из индустријског у пост-индустријски начин производње, довео је до појаве нових социјалних ризика, при чему многи остају без посла, влада несигурност на тржишту рада, а карактерише га и старење популације, те раст породичне нестабилности (Dewlidge, 2003.). Сиромаштво, заправо, подразумева лош материјални статус, мањак друштвене моћи, лоше услове становања, непостојање права гласа, одређени животни стил и ставове. Проблем при разумевању сиромаштва настаје с проблемом покушаја дефинисања и мјерења сиромаштва. (Bell, 1983.) “*Дефиниције сиромаштва су оштрећене вриједносним системом оних који их креирају*”. (O’Boyle, 1999). С друге стране постоји становиште да је “*дефинисање сиромаштва њолијичка активност*” (Di Nitto, 1995), односно они који заговарају програм у којем су у средишту проблеми сиромаштва, биће склонији при дефинисању фаворизовању индекса који указује на велики број људи који живе у сиромаштву. Дефинисање, па и сам доживљај сиромаштва у САД-у другачије је него у неким другим крајевима свијета, нпр. у Индији, Етиопији, Бангладешу и сл. Посматрајући феномен сиромаштва из ове перспективе - прецизно и тачно одређење појма сиромаштва не постоји с обзиром на различите приступе односно сложеност ове појаве. С једне стране, сиромаштво се дефинише првенствено као недостатак потребних материјалних средстава за прихватљив животни стандард, док се с друге стране, сиромаштво схвата као вишедимензионални феномен који у свом одређењу укључује материјалне, социјалне, културне и психолошке аспекте живота (Palomar Lever, 2005.; Fitzpatrick i sur., 2004.; Haveman, 2009.) Међутим, без обзира на размимоилажења у мишљењима, теоретичари се слажу у једној ствари, а то је да се овај комплексни феномен не може схватити једнодимензионално.

Друштвени развој, као противтежа сиромаштву, обухвата промјене које се односе на побољшање квалитета живота људи, на стварање могућности за задовољавање и унапређење човјекских потреба. Друштвени развој, такође, подразумева подизање нивоа социјалне сигурности, побољшање животних услова, као превенцију и сузбијање социјалних проблема. Појам друштвеног развоја за теоретичаре представља контраверзу усљед комплексности самог тумачења. Сам појам развој је синоним за савршенији облик од претходног, за преображај и препород. Социјалне промјене су друштвене промјене и процеси у којима се током неког краћег или дужег времена успостављају нови облици односа између друштвених група и између појединаца. Социјални развој је промјена која значи постизање сложенијег и савршенијег стања. Друштвени напредак је промјена која значи прелазак на

бољи и просперитетнији друштвени поредак. О појму друштвеног развоја и пројенама које до њега доведе биће више ријечи у даљем дијелу рада.

Примарни циљ овог рада је да изнесемо различита теоријска схватања феномена сиромаштва и друштвеног развоја, њихове појаве и облике у нашем друштву, те да укажемо на феномен социјалог предузетништва као једног могућег рјешења проблему сиромаштва, као и примјеном метода које нуди социјално предузетништво, понудимо рјешење за успешнији друштвени опоравак и развој БиХ друштва.

ТЕОРИЈЕ О СИРОМАШТВУ

Свака дефиниција сиромаштва имплицира вриједносне ставове (Engbersen, 1999.) и свака дефиниција сиромаштва је и “социјална дефиниција” јер се све потребе социјално интерпретирају, као и ресурси потребни за њихово задовољавање. Сиромаштво представља стање депривације дохотка и других извора, било материјалних, социјалних или културних. Оно утиче на здравље и животна очекивања, као и на приступ социјалним мрежама, запошљавању, учењу и поштовању. Аутори при том такође наводе да је тешко сложити се око универзалне дефиниције сиромаштва. Материјални дефицит који најјасније одређује сиромаштво повлачи за собом широку лепезу незадовољених основних људских потреба у биолошком, психолошком и социјалном смислу. (Walker i Walker, 2009). Свјетска банка дефинише сиромаштво првенствено као материјални дефицит који има за посљедице слабе социјалне односе, несигурност изависност од других, ниско самопоуздање и беспомоћност. Вишедимензионалност сиромаштва очитује се у стању које обиљежава дуготрајна и стална ускраћеност ресурса, способности, могућности избора, сигурности и моћи које су нужне за одговарајући животни стандард и остварење других грађанских, економских, политичких, културних и социјалних права (BBC, 2005., према Бејаковић, 2005.). Разликујемо теорије на макро, мезо и микро нивоима и оне варирају од оних експланаторних до фрагментарних. Оне су усмјерене на генерални појам сиромаштва, разматрајући и фокусирајући се на узроке који доводе до сиромаштва (нпр. незапосленост), посљедице сиромаштва, живот сиромашних, јавне интервенције и индивидуалне стратегије. Неке од бројних теорија сиромаштва су: теорија неједнакости, теорија расподеле дохотка, теорија стратификације, класна теорија, неомарксистичка теорија, теорија маргинализације, теорија релативне депривације, теорија девијације, теорија успјеха, теорија социјалне промјене, теорија развоја, теорија модернизације, теорија економског раста, теорија културе сиромаштва, теорија суочавања итд (Оуен,1992.).

Међу најзначајније социолошке теорије сиромаштва у литератури убрајамо: *Теорија дейривацијској круја* конципирана на ставу да се сиромаштво преноси са генерације на генерацију, по принципу „сиромаштво рађа сиромаштво“. Сиромаштво представља зачарани круг у коме људи бивају маргинализовани и стигматизовани од стране осталих чланова друштва. Негативан став, ограничене прилике подстакнуте насљедним карактером подспјешују „гомилање“ негативних егзистенцијалних околности те за посљедицу доводе до социјалне ексклузије. Seebohm Rowntree објавио је ову теорију још 1902. године. Међутим, теорија је окарактерисана као једнострана и неефикасна.

Теорија културе или субкултуре сиромаштва чији је зачетник амерички антрополог Oscar Lewis педесетих година XX вијека. Култура сиромаштва се учи и интернализује у социјализацијском процесу (Lewis, 1966). У оквиру ове теорије сиромаштво је представљено као образац понашања који се усваја и учи. Насупрот етаблираном друштвено-културном моделу, субкултура сиромаштво се генерацијски прокламује усљед девијантних вриједности и друштвено неприхvatљивих облика понашања.

Теорија ситуацијске присиле, заступа становиште да животне околности имају најдоминантнији фактор. Дакле, људи се понашају на одређени начин јер не виде могуће одупирање узроковано факторима као што су незапосленост, болест, немогућност приступа адекватном образовању и сл. Представник ове теорије је Liebow, истиче значај саме ситуацијске присиле сматрајући да би људи без много потешкоћа промијенили своје понашање и социјални статус уколико би се олабавили окови присиле. Међутим, ова теорија има своје недостатке јер није узела у обзир да постоје резистентни облици људског понашања које су се генерацијски устаљена.

Посматрајући два супротна гледишта о узроцима сиромаштва, разликујемо: схватање које узроке сиромаштва приписује индивидуалним разликама и друго гдје је водеће мишљење да је узрок сиромаштва културне, економске и политичке природе који се јављају на друштвеном нивоу. Вишедимензионалност сиромаштва различитих социјалних група, можемо подијелити у три категорије. *Прву категорију чине индивидуални или интернални узроци* који објашњавају сиромаштво у терминима животног стила људи који живе у сиромаштву, као што су недостатак способности, труда и економичности, лијеност, алкохолизам. *Друга категорија* коју Feagin дефинише, односи се на социјалне или екстерналне узроке, односно на тзв. *структуралне узроке* који приписују сиромаштво неповољним социјалним, политичким, културалним и економским факторима, као што су неједнака расподела богатства, експлоатација људи који живе у сиромаштву, необразованост, ниски

приходи те недостатак социјалних прилика. *Трећу ирују* овај аутор назива *файализмом*, који укључује разлоге као што су недостатак среће, судбина, божја воља итд. Први тип перцепције узрока сиромаштва темељи се на претпоставци да су људи који живе у сиромаштву сами одговорни за свој положај, док се друга два базирају на вјеровању да је довођење у такав неповољни положај био изван њихове контроле те је узрокован вањским факторима. Fitzpatrick и сарадници наводе да је многобројна политичка, филантропијска и научна литература о сиромаштву писана од стране оних који нису искусили сиромаштво, нити су били у директном контакту с људима који живе у сиромаштву те су тиме ускраћени у илустровању њихове перспецтиве (Fitzpatrick, Kwon, Manning, Midgley, J. & Pascall. 2004). Cozzarelli и други указују на значај истраживања перцепције сиромаштва из перспективе људи који живе у сиромаштву. Упознавање сиромаштва из корисничке перспективе, може бити једна врста полазне тачке у креирању одређених превентивних и интервенцијских мјера од локалног до глобалног нивоа (Cozzarelli, Wilkinson, Tagler 2001.). С друге стране Ајдуковић (Ајдуковић, 2008.а) наглашава и упозорава да корисничка перспектива има недостатке ако се базира једино на посебном ангажману самих корисника. Уколико изостане дјеловање и социјални активизам социјалног рада и социјалне политике на развоју потенцијалних ресурса заједнице које је неопходно прилагодити потребама корисника. Акцентује важност интеграције социјалног рада и социјалне политике у којем ће корисничка перспектива моћи доћи до изражаја. Перципирање од стране вљадајућих политичких структура о самим узроцима сиромаштва може довести до конкретног дјеловања и сузбијања овог феномена. Приступ социјалне политике овој појави варира у односу колико је распрострањено, колико је дубоко укоријењено у поре друштва, да ли је индивидуално или структурално. Као илустрација могу послужити размишљања неких америчких економиста. Креатори социјалне политике, у зависности од личног поимања узрока сиромаштва, приступају преференцији у креирању социјалних мјера. Раправе се воде углавном око тога да ли је боље помагати људима који живе у сиромаштву путем трансфера у природи или директним готовинским исплатама. Mankiw (Manikiw, 2006) наглашава да заговорници трансфера у природи сматрају да је “дајући сиромашнима храну и смјештај друштво сигурније да не потпомаже овисности”, с обзиром да су, према његовим ријечима, овисности о дрогама и алкохолу најприсутнији код најсиромашнијих. При том наводи да су зато трансфери у природи “политички популарнији од готовинских исплата сиромашнима»” Он такође, при разматрању мјере тзв. негативног пореза на доходак као мјере помоћи људима који живе у сиромаштву, наводи да би ова мјера “субвенционирала оне који су лијени и у очима неких људи не заслужују државну потпору”. Од изразитог је значаја схватање

структуралне перспективе сиромаштва, као и важност укључивања свих значајних учесника (корисника, социјалних радника и креатора социјалне политике) у борбу против сиромаштва и развој права људи који живе у сиромаштву.

ОСОБИНЕ ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА

Друштвене промјене представљају процесе у којима се током дужег или краћег времена манифестују и инкарнирају нови облици односа између појединаца и друштвених група. Односи се консолидују из превасходних промјена структура. Промјена, обично, почне од појединих фракција, чији низ унифицира промјену појаве у цјелини. Друштвене промјене се разликују и, с обзиром, на свијест оних који те промјене изводе. У том случају говори се о: свјесним и намјерним промјенама, несвјесним и ненамјерним промјенама и промјенама у посљедицама супротних од очекивања. У оквиру друштва истичу се промјене које подразумјевају раст, развој и прогрес. Друштвени раст односи се, углавном, квантитативно увећање при чему квалитативна својства остају битно непромијењена. Међутим, појам друштвеног развоја за теоретичаре представља контраверзу усљед комплексности самог тумачења. Сам појам развој је синоним за савршенији облик од претходног, за преображај и препород.

Друштвени развој се постиже се тако што се постепено остварују могућности које су унапријед дате у некој појави. Он представља дужни процес, те се одвија се кроз одређене фазе. Развојно кретање по правилу иреверзибилно, свака следећа развојна фаза представља савшенији друштвени поредак. Појам промјене, њених узрока и посљедица које ствара, подстиче различите интерпретације из различитих углова, тако се овај појам интерпетирао још у старим митовима, религијама, здраворазумским ситуацијама као и са научног становишта. Социјалне промјене су друштвене промјене и процеси у којима се током неког краћег или дужег времена успостављају нови облици односа између друштвених група и између појединаца. Облици друштвене промјене у друштвеној структури се могу промијенити кроз: појединачне елементе који га чине; односе између појединих елемената; функције елемената у структури; подсистеме из које се састоје од комплексних структура; границе које раздвајају структуру других структура; средину у којој се објекат налази. Често се друштвене промјене разликују с обзиром на свијест оних који обављају ове промјене. У том смислу, говори се о свјесно намијењеним промјенама, те несвјесним и нежељеним промјенама и промјенама на супротне ефекте од очекиваних.

Социјални развој је промјена која значи постизање сложенијег и савршенијег стања. Друштвени напредак је промјена која значи прелазак на бољи и просперитетнији друштвени поредак. У свом историјском развоју друштво пролази кроз различита стања и фазе која означавају његове манифестне карактеристике, према којима се оно препознаје споља и односи према свом ужем и ширем окружењу. Преко неколико примјера направимо дистинкцију карактеристичних стања кроз које пролази друштво. *Статична - status quo* друштва су она која дужи временски период задржавају исти степен развоја и друштвених односа. Овакав тип друштва карактерише скептицизам према промјенама, затвореност према новом и иновативном. *Динамична друштва* су отворена за економске, политичке и културне промјене. Битно је истакнути високи степен социјалне покретљивости, подстицај за развој, иновације, способност регенерације и адаптације новонасталам стању. *Пројективна друштва* препознатљива су по економском и научно-технолошком напретку. Иницијатива напретка потиче из самог друштва, али, прихватају иновације других друштава. *Регресивна друштва* карактерише заосталост у прихватању иновација. Углавном касне за неколико корака што утиче на њихово цјелокупно стање. *Модерна друштва* су прогресивна и динамична, спремна су да прихвате савремена достигнућа у свим областима. Посебну пажњу дају култури стваралаштву, стилу и начину живота. *Традиционална друштва* су, углавном, конзервативна. Посебно су скептични према новинама у области културе и умјетности. Акценат дају традицији и повратку коријенима, а најчешће доминирају етнички, вјерски и национални интереси. *Развојна друштва* позната су по квалитативном и квалитативном напретку, гдје њени чланови остварују надпросјечан степен људских права. *Опдајаћа друштва* карактерише низак ниво енергије и покретачке снаге што се одражава на регресију и назадовање постојећег стања. Емил Диркем овакво стање описује као стање аномије, гдје друштво губи друштвену покретљивост, нарушена је друштвена структура, организација и устаљене норме и правила. Примат преузимају сукоби и нагле економске, политичке, социјалне или идеолошке промјене, етаблиране вриједности губе на значају, а чланови друштва бивају дезоријентисани и демотивисани усљед недостатка колективне свијести и одговорности. Битно је истакнути да аномија није потпуно одсуство друштвеног регулусања, већ несклад норми и правила са тренутно постојећим стањем. (Шијаковић, 2008.).

СИРОМАШТВО У БИХ

Сиромаштво се манифестује на различите начине што, између осталог, укључује недостатак прихода и средстава којима би се обезбједила егзистенција. Облици манифестовања сиромаштва су: глад и

неухрањеност, слабо здравље; ограничена или потпуна недоступност образовању и осталим темељним потребама; повећана стопа морталитета, укључујући смртност од болести; бескућништво и неадекватни стамбени услови; несигурно окружење, друштвена дискриминација и изолација. Неучествовање у одлучивању и у грађанском, друштвеном и културном животу заједнице такође су значајни показатељи негације људских права. Схватањем сиромаштва као мултидимензионалне појаве пружа нам могућност да га видимо као стање које карактеришу трајна или хронична ускраћеност ресурса, способности, могућности избора, сигурности и моћи који су неопходни за адекватан животни стандард и остварење других грађанских, економских, политичких, културних и социјалних права.

Разликујемо два основна типа линије сиромаштва су **релативна** и **апсолутна** линија сиромаштва. Када се утврђује релативна линија сиромаштва, основни приступ је да се утврди како је могуће упоредити стандард једне категорије становништва са другима у истом друштву, и обично се заснива на одређеном проценту просјечних примања или потрошње у датој земљи. Овај метод има одређене предности, прије свега да је лако одредив и да се аутоматски помјера са растом животног стандарда. Међутим, оваква граница није погодна за праћење промјене стања током времена, јер се повећавањем стандарда у земљи може повећавати стандард свих категорија становништва, а да се релативни положај сиромашних не промијени, или чак погорша.^[2] Линија сиромаштва која је одређена као апсолутна, утврђује се на основу вриједности потрошње која је неопходна сваком појединцу, независно за вријеме и мјесто живљења појединца. Двије су групе апсолутног сиромаштва: *линија екстремној* и *линија генералној сиромаштва*. Прва група овог вида сиромаштва назива се још и линије прехранбеног сиромаштва, а одређује се на основу прехранбеног пакета, који садржи минимум неопходних калорија и хранљивих твари. Генерална линија сиромаштва подразумијева и друге потребе појединца, као што су одећа, мјесто становања и слично.

С обзиром да не постоји могућност да се објективно одреди количина и врсте непрехрамбених производа и услуга, која би била прихватљива за већину становништва, генерална линија сиромаштва за БиХ је укупни износ потрошње једног домаћинства гдје се издвајањем за прехранбене производе омогућују минималне нутриционе и калориске потребе. Генерална линија сиромаштва утврђена је тако што се на монетарну вриједност минималног нивоа прехранбених производа - што у исто вријеме представља и вриједност екстремне линије сиро-

[2] Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment, Свјетска банка, Извјештај бр. 25343-БиХ, стр. 6.

маштва- додаје монетарна вриједност непрехрамбених производа и услуга, који се троше у домаћинствима која за потребе прехране издвајају износ једнак том апсолутном минимуму прехранбених потреба.

Бројни су разлози за осјећај субјективног сиромаштва као појаве, а у њих се најчешће убрајају: поређење са предратним временом, тадашњим стандардима, већа очекивања и немогућност домаћинства да себи приуште већину производа и услуга доступних тржишту, а и под великим притиском конзумеристичког начина живота, са којим се данас сви суочавамо. Додатни притисак који прати ову, нажалост, маргинализовану групу становништва је и несигурност. Лична несигурност узрокована је немогићношћу утцаја друштва и ауторитета власти, што неријетко доводи до експанзије криминала и представља препреку, посебно женама и мањинама, да се равноправно укључе у друштво и привредне активности. Други вид значајне несигурности узрокован је економским факторима, а огледа се у изложености различитим економским губицима, несигурности око стамбених права, као и све изражајнијој корупцији. Сиромашне такође изузетно погађа осјећај немоћи и немогућности да се њихов глас чује, било да је ријеч о комуникацији са другим члановима заједнице или са институцијама. Чак и у условима широке децентрализације система расподеле ресурса, сиромашнима је веома често отежан приступ институцијама које доносе одлуке од значаја за њихов живот. Овај проблем посебно тешко погађа жене. Подаци истраживања Свјетске банке, још из 2001. године дали су следеће резултате: “Сиромаштво у БиХ је раширеније него у свим другим земљама бивше Југославије (једино је распрострањеније на Косову), а неких 20 процената сиромашних изразито оскудијева у свим или готово свим кључним аспектима стандарда: од прихватљивих стамбених и санитарних услова и приступа здравственим услугама, до писмености и укључености у друштво. Поред тога, садашња релативно ниска стопа сиромаштва међу становништвом резултат је потрошње, која знатно надилази могућности садашњег нивоа производње. Потрошња се још увијек финансира из међународне помоћи, али то већ у скорој будућности неће бити могуће. Стога је неопходно убрзати економски развој, с обзиром на реалну опасност да би стопа сиромаштва могла вртоглаво порасти”^[3] Што се, како данас видимо, испоставило као тачно. У извјештају Међународног Монетарног Фонда о 15 година економске транзиције у земљама западног Балкана, као највећа грешка економског модела наводи хроничан проблем недовољног кориштења људских ресурса, односно висока незапосленост. Према подацима разних домаћих и иностраних организација, око 18 посто становништва БиХ живи испод границе критичног сиромаштва,

^[3] Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment, Свјетска банка, Извјештај бр. 25343-БиХ, стр. 7 - 22.

док се 48 посто налази на рубу сиромаштва или социјалне искључености. Те податке потврђују и најновији статистички показатељи који директно утичу на стопу сиромаштва: плате, пензије, цијене и стопа незапослености.^[4] Све ово указује на аларманто стање у нашем друштву, па је, с тога, неопходно предложити одређене мјере које би, за почетак, зауставиле овако убрзан раст сиромаштва.

Босна у Херцеговина, као и друге земље у Европи суочава се са *проблемом социјалне искључености*. Сиромаштво које је широко заступљено у БиХ друштву негативно утиче на породице и на дјецу која унутар њих одрастају, те утиче на њихов психо-социјални развој. Највећи број угрожених категорија су из породица гдје су један или чак оба родитеља незапослени, затим из категорије дјеце припадника националних мањина, које представљају засебне категорије у којима главни узрок сиромаштва висок проценат незапослености родитеља. Такође, ова категорију убраја и дјецу из повратничких породица, а овим групама треба придружити и необразована лица, старије особе или лица са инвалидитетом. Њихови проблем су најевидентнији у области образовања, те остваривању социјалне и здравствене заштите.

СОЦИЈАЛНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО КАО РЈЕШЕЊЕ ПРОБЛЕМУ СИРОМАШТВА

Социјално предузетништво у различитим земљама се углавном означава као покретач економског развоја, али и као начин рјешавање социјалних проблема и високе стопе незапослености припадника маргинализованих група. Тако, социјално предузетништво и социјална економија усљед недостатка једнозначне дефиниције и различитих тумачења, различито схватају улогу социјалних предузетника и различитих законских рјешења која уређују поље социјалног предузетништва и тиме дају значење карактеру социјалног предузетништва, чинећи га равноправним са тзв. „трећим сектором“ који је одређени покретач економског и друштвеног развоја или инструмент социјалне политике одређене државе.

Сам појам социјалног предузетништва повезан је са ширим контекстом социјалне економије који се односи на период друге половине 80-тих година XX вијека у Италији. Појмови “социјална економија” и “социјално предузетништво” почели су да се користе како би најбоље описали привредне субјекте који су се појавили у доба кризе државе благостања, гдје акценат није дат профиту и утилитаризму него допринос и подстицај друштву кроз адекватно рјешавање актуелних друштвених проблема које држава није могла сама да санира..

^[4] <http://ba.n1info.com/a34519/Biznis/Stopa-siromastva-u-BiH.html>. Преузето: 20.04.2015.

“Концепт социјалног предузетништва зачет је средином 80-их година и односио се на привредне субјекте који су тежили да помире социјалне и економске циљеве. Социјална предузећа представљају спона између бизниса и непрофитног сектора или тзв. трећег сектора. Једноставним ријечима представљено социјално предузетништво није ништа друго до предузетничке активности фокусиране на друштвене циљеве. Социјална предузећа могу имати различити правни статус али оно што је заједничко за све организације овог типа је да су усмјерене на остваривање друштвених циљева и користи што може бити у облику пружања социјалних услуга или доприноса укључивању маргинализованих група и појединаца на тржитште рада. Потенцијал социјалних предузећа у отварању радних места, пружању услуга, обезбеђивању јавних добара, борбе против дугорочне незапослености је и даље неостварен у потпуности у земљама у развоју. Многе земље Европе су биле суочене са политичком и економском транзицијом у последњој деценији прошлог вијека што је имало и своје друштвене посљедице, раст неједнакости у друштву и многе пратеће социјалне проблеме који су оживљени и продубљени са новом економском кризом из 2008. године. Не негирајући неке од позитивних ефеката транзиције као што су повећана продуктивност радне снаге и смањена инфлација, други видове социјалне сигурности су доведени у питање, што је још у већој мјери дошло до изражаја у времену поменуте кризе. Незапосленост је на константно високом нивоу, а у неким земљама на досеже и до 30 процената. Невоља је тим већа што удио дугорочне незапосленост и значајан нарочито међу дијелом становништва који спадају у такозване тешко запошљиве групе становништва. Субјекти који потичу из такозваног „трећег сектора“ који се разликује од приватног и јавног сектора, у многим земљама ЕУ су током последње три деценије почели да играју важну улогу у обезбеђивању поједних јавних добара. Међутим у многим неразвијеним земљама, субјекти „трећег сектора“, као што су фондације и организације цивилног друштва су имале углавном ограничене активности које су се сводиле на хуманитарну помоћ у подручјима погођеним ратовима и природним или другим катастрофама.

Социјална предузећа су перципирана као организације које обједињују растуће и диверзификоване потребе за социјалним услугама и услугама од општег јавног значаја које не могу бити обезбеђене на адекватан начин од стране приватних профитних и државних ентитета. Теорије тражње се фокусирају на бројне проблеме као што су асиметричне информације и неуспјеси државе у активностима које би могле бити спроведене на бољи начин од стране непрофитних организација. Карактеризација непрофитних организација као маргиналних и девијантних облика профитних предузећа или јавних установа која су осу-

ђена на пропаст услед развоја технологије и тржишне конкуренције почиње да бива превазиђена. Са стране понуде развој социјалног предузетништва приписује се специфичном понашању предузетника које се базира на алтруистичким циљевима поред економских (Керавица, 2014.). Императив за националне државне институције је да омогуће адекватан законски и стратешки оквир, са свим ефикасним мјерама подршке које су у потпуности или дјелимично финансиране из јавних средстава које су задужене за принципе инклузивне економије дефинисане ЕУ Стратегији 2020. године. Такође, неопходно је укључивање цивилног друштва, социјалних предузећа и иновативних пружалаца социјалне помоћи и заштите од локалног до националног нивоа. На тај начин ће се на најефикаснији начин омогућити достизање задатака и циљева државне социјалне политике. Иако смо свједоци драстичних разлика и поларизације у многим земљама гдје социјално предузетништво још увијек није успјело да се инкарнира и оствари свој пуни потенцијал. Међутим, морамо примјетити да социјално предузетништво све више узима маха и буди интересовање како на националном тако и на међународном нивоу. Занимање за ову тему присутно је код великог броја теоретичара, али и, практиканата који заједничким снагама унапређују развој нове пословне културе и етички одговорног пословања.

Социјална предузећа представљају значајне актере који доприносе друштвено-економском развоју на више нивоа. Као таква она значајно доприносе рјешавању проблема која се јављају у јавном и приватном сектору при пружању јавних добара у виду социјалних услуга. Задатак државе односно владе је да одреди и обезбједи адекватне јавне политике и мјере подршке за социјална предузећа као једну врсту замјене социјалне сигурности за ону групу људи који би остали изван система. “Вид подршке од стране државе обично се своди на инструменте пореске политике. Оправдање за пореске олакшице налази се у врсти услуга које социјална предузећа пружају и друштвеним користима које остварују, радећи са маргинализованим групама становништва и стварајући радна мјеста. Социјална предузећа би требало да уживају пореске олакшице за нерасподјељени профит и додатне пореске мјере за смањивање трошкова активности предузећа. Може се рећи да концепт социјалних предузећа не представља дефинитивну концептуалну разлику између постојећих ентитета трећег сектора, већ обухвата како новоформиране, динамичне организације тако и старе које су прошле кроз процес еволуције и предузетнички се преоријентисале. Овакве нове организације могу имати различите правне и организационе форме, форму задруге, удружења грађана или неку другу форму, што ће зависти од националног законодавног оквира” (Керавица, 2014). Особине које карактеришу социјална предузећа су:

производња добара или услуга; изражена аутономија; тенденција ка плаћеном раду; допринос заједници или одређеној друштвеној групи; доношење одлука није засновано на учешћу у капиталу и искљученост организација усмјерених искључиво на остваривање профита.

Социјална предузећа могу бити приватне, самосталне, предузетничке природе, која имају дјелатности производње и пружања добара и услуга, врло сличне “обичним” предузећима, али опет значајно различите, у смислу јасно дефинисаног циља - доприноса рјешавању одређених друштвених проблема. Власници ових предузећа су углавном групе грађана које њима и управљају, те је материјални интерес донатора/инвеститора ограничен. Забране и ограничења дистрибуције профита, могу бити јасно законски формулисани или структурирани тако да се профит као циљ, искључује.

На крају важно је нагласити да организације овог типа и социјална економија уопште, значајно доприносе повећању нивоа социјалног капитала, повјерења у друштво и привреду јер активности којима се баве зависе, искључиво, од ангажмана грађана локалне заједнице. Значај и утицај социјалних предузећа је како економски, тако и социјални. “Постојање различитих бизнис модела поред профитних корпорација, укључујући ту и социјална предузећа која имају различиту власничку и управљачку структуру и која имају различите циљеве у односу на корпорације, доприноси смањењу монополских утицаја, пружа могућности за развој вјештина и радну интеграцију маргинализованих група, утиче на смањење асиметричних информација, повећава конкуренцију и пружа више могућности избора потрошачима. Задруге имају нарочито важну улогу у стабилизацији економије, нарочито у секторима које карактерише неизвесност и осцилације цијена као што су пољопривреда и финансијски сектор. Организације социјалне економије такође се појављују и као пружаоци појединих услуга од јавног интереса нудећи додатни квалитет у поређењу са јавним сектором као пружаоцем, утичући на тај начин на проширивање понуде социјалних услуга и креирањем могућности за запошљавање и остваривање прихода на овај начин” (Керавица, 2014.).

Организације које су окарактерисане као социјална предузећа имају могућност да стварају пословне позиције кроз директно запошљавање или повећање запошљивости одређених маргинализованих група, те на тај начин побољшају социјалну инклузију. Таква социјална политика има потенцијал да омогући задовољавање егзистенцијалних потреба и људских права у неразвијеним општинама и државама. Социјална предузећа представљају активне и прогресивне чиниоце у реформи система социјалне заштите која ће подразумевати плурализам пружалаца услуга социјалне заштите. Из свега овог, јасно

је да организације социјалне економије тј. социјална предузећа као њихов најзначајнији представник, заиста могу да допринесу бољем стању друштва, самње ниво незапослености, сиромаштва и социјалну ексклузију, како на глобалном, тако и на локалном нивоу. Грађани БиХ, уз подршку државе и владе, треба да озбиљно приступе развоју социјалног предузетништва на нашем простору, те по узору на неке друге земље на тај начин помогне, прије свега, спрјечавању ширења сиромаштва, па самим тим и социјалном развоју.

ЗАКЉУЧАК

Полазећи од различитих теоријских приступа проблему сиромаштва, јасно нам је да рјешењу тог проблема у нашој земљи требамо приступити на начин својствен и прихватљив за наше друштво. Имајући у виду алармантне податке о обиму сиромаштва у Босни и Херцеговини, до којих се дошло бројним истраживањима како домаћих, тако и иностраних агенција, неопходно је упутити ширу јавност о феномену социјалног предузетништва као једног новог облика друштвеног развоја.

Све је већи значај социјалног предузетништва посљедњих година, у великом дијелу свијета, о чему свједочи велики број активности и иницијатива из ове области као и потреба да се размјењују праксе и искуства свјетских, европских и регионалних учесника социјалног предузетништва.

Потенцијална рјешења за ширење примјене овог феномена у нашем друштву била би:^[5]

Промоција социјалног предузетништва у широј јавности како би овај концепт био јасно схваћен и дефинисан у контексту боснаско-херцеговачког друштва, укључујући и јачање улоге медија у промоцији овог појма. Нопходан је, такође, развој одговарајућих образовних садржаја везаних за социјално предузетништво, чиме би се значајно допринијело развоју свијести о овом појму као начину постизања друштвеног развоја, те иновативном и функционалном приступу рјешавању економских и друштвених проблема. У том контексту од великог значаја било би организовање едукативних програма за руководиоце и запослене у социјалним предузећима, посебно у областима везанима за економију, социјалну и здравствену заштиту и сл. Једна од најзначајнијих ставки за развој социјалног предузетништва односи се на развијању програма финансирања, инвестирања и отварања кредитних линија за социјално подузетништво. Потребно је обезбједити

^[5] Извјештај о процјени социјалног предузетништва у Босни и Херцеговини, Фондација за социјално укључивање у Босни и Херцеговини, Август, 2012. стр. 51-52.

све неопходне услове како би се успјешно изградио цјеловит модел социјалног предузетништва и омогућило оснивање и функционисање социјалних предузећа.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдуковић, М. (2008а). Социјални проблеми, социјални ризици и савремени социјални рад. Ревизија за социјалну политику, 15 (3), 395-414.
- Alcock, P. (2006). *Understanding poverty*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Бејаковић, П. (2005). Сиромаштво. Финансијска теорија и пракса, 29 (1), 135-138.
- Coleman, A. & Rebach, H. M. (2001). *Poverty, social welfare and public policy*. In: Rebach, H. M & Bruhn, J. G. (eds.), *Handbook of clinical sociology*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 353-392.
- Cozzarelli, C., Wilkinson, A. V. & Tagler, M. J. (2001). *Attitudes toward the poor and attributions of poverty*. Journal of Social Issues, 57 (2), 207-227.
- Davis, A. & Wainwright, S. (2005). *Combating poverty and social exclusion: implications for social work education*. Social Work Education, 24 (3), 259-273.
- Dewlidge, C. & de Keulenaer, F. (2003). *Housing and poverty: The »missing link«*. European Journal of Housing Policy, 3 (2), 127-153.
- Dewlidge, C. (2003). *A life-course perspective on social exclusion and poverty*. British Journal of Sociology, 54 (1), 109-128.
- DiNitto, D. M. (1995). *Social welfare: Politics and public policy*. Boston: Allyn & Bacon.
- Engbersen, G. (1999). *Who are you calling poor?* Le Monde Diplomatique. Preuzeto sa: <http://mondediplo.com/1999/09/06poverty>.
- Feagin, J. R. (1972). *Poverty: We still believe that God helps those who help themselves*. Psychology Today, 11, 101-129.
- Fitzpatrick, T., Kwon, H., Manning, N., Midgley, J. & Pascall, G. (2004). *International Encyclopedia of Social Policy*. London and New York: Routledge.
- Garrett, P. M. (2002). *Social work and the just society: Diversity, difference and the sequestration of poverty*. Journal of Social Work, 2 (2), 187-210.

- Harper, D. J. (2001). Poverty and discourse. In: Carr, S. C. & Sloan, T. S. (eds.), *Poverty and psychology: From global perspective to local practice*. New York: Kluwer-Plenum, 185-203.
- Haveman, R. (2009). What does it mean to be poor in a rich society? *Focus*, 26 (2), 81-86.
- Керавица, Р. (2014). Социјално предузетништво као инструмент социјалне политике (Мастер рад). Суботица Универзитета у Новом Саду, Економски факултет Суботица.
- Krumer-Nevo, M., Monickendam, M. & Weiss-Gal, I. (2009). *Poverty aware social work practice: A conceptual framework for social work education*. *Journal of Social Work Education*, 45 (2), 225-243.
- Ландес, Д. С. (2003). Богатство и сиромаштво народа: Зашто су неки тако богати а неки тако сиромашни. Загреб: Масмедиа.
- Лескошек, В. (2010). Социјално у социјалној политици Европске уније. Излагање на IV. конференцији социјалних радника: Сиромаштво, социјална искљученост и социјални рад. Опаџина, Хрватска.
- Lewis, O. (1966). *The culture of poverty*. *Scientific American*, 215, 19-25.
- Mankiw, N. G. (2006). *Osnove ekonomije*. Zagreb: Mate d.o.o.
- Mead, L. (1986). *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*. New York: Basic Books.
- Murray, C. (1984). *Losing ground: American social policy 1950-1980*. New York: Basic Books.
- O'Boyle, E. J. (1999). Distribution sensitive measures of poverty in the United States: *Comment. Review of Social Economy*, 57 (3), 344-350.
- Oyen, E. (1992). Some basic issues in comparative poverty research. *International Social Science Journal*, 44 (4), 615-626.
- Palomar Lever, J. (2005). The subjective dimension of poverty: A psychological perspective. *Interantional conference: The many dimensions of poverty*. Conference paper, Brazil.
- Royce, E. (2009). *Poverty and power: The problem of structural inequality*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc
- Samuelson, P. A. & Nordhaus, W. D. (2007). *Ekonomija*. Zagreb: Mate.d.o.o.
- Saunders, P. & Tsumori, K. (2002). Poor concepts: »Social exclusion«, poverty and the politics of guilt. *Policy*, 18 (2), 32-38.

- Шијаковић, И. (2008). Социологија. Увод у разумевање глобалног друштва (Треће допуњено издање). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет.
- Шућур, З. (2001). *Сиромаштво: Теорије, концепти и показатељи*. Загреб: Правни факултет.
- Walker, C. & Walker, A. (2009). *Social policy, poverty and social work*. In: Adams, R. Dominelli, L. & Payne, M. (eds.), *Social work: Themes, issues and critical debate*. New York: Palgrave MacMillan, 74-89.
- Waxman, C. (1983). *The stigma of poverty: A critique of poverty theories and policies*. New York: Pergamon Press.
- Weiner, B. (1992). *Human motivation: Metaphors, theories and research*. Thousand oaks: Sage Publication.

Mirjana Čeko

Ana Bjelogrić

University of Banja Luka

Faculty of Political Sciences

Bosnia and Herzegovina

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE FUNCTION OF REDUCING POVERTY

Abstract: *The introductory section of this paper will refer to the different theoretical explanations of the poverty phenomenon and social development, and the emergence and forms of poverty in our society. Central part of the paper will be focused on understanding the explanation of social development, as well as the most suitable and the most acceptable forms of it, in our region. In the last part of this document focus will be placed on the concept of social entrepreneurship as one of the potential solutions to the problem of poverty in BiH society, and that, in fact, implies a new form of social development.*

Key words: *poverty; social development; BiH society; social exclusion; social entrepreneurship*

ПРИКАЗИ

КОМЕНТАРИ

ПРЕВОДИ

Бојан Ј. Ђорлука

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Босна и Херцеговина

Приказ књиге

РАД И ЗАПОШЉАВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ДРУШТВА

(Драгутин Чегар, Рад и запошљавање у функцији развоја друштва,
Матична библиотека Источно Сарајево; 2013, 268 стр.)

Књига др Драгутина Чегара „Рад и запошљавање у функцији развоја друштва“ представља веома значајно дјело јер приказује стварно стање рада и запошљавања на простору Босне и Херцеговине у постдејтонском периоду. Ова садржајна књига (обима 268 страна) структурирана је у пет поглавља, а ту су још и закључна разматрања, табеларни преглед, изводи, литература, документи и рецензије. Поговља су међусобно комплементарна, а њихови наслови су: методолошко-теоретски приступ истраживања; теоријски аспект у третирању рада и запошљавања; законодавно-правни аспекти који регулишу рад и запошљавање; људска права и основне слободе у функцији рада и запошљавања; практични аспекти: стање и положај рада и запошљавања у БиХ. Сва поглавља на карактеристичан начин освјетљавају проблемске дилеме из веома сложене области као што је рад и запошљавање. На основу емпиријских података аутор се осврће на анализу запошљавања у два ентитета у Босни и Херцеговини, као и у Брчко Дистрикту БиХ.

У уводном дијелу књиге аутор наглашава да је велики број запослених у тзв. „сивој економији“ или неформалном сектору. Транзицијски процеси произвели су појаву „радника на црно“. Босна и Херцеговина је усмјерена ка све већој приватизацији државног капитала, предузећа и банака, што ће за посљедицу имати све већу незапосленост. Посебно погођени овом појавом јесу старији радници који су остали без посла, и који имају веома мало шансе за поновно запослење. На основу егзактних показатеља, Чегар упозорава на алармантно стање у БиХ. Стопа сиромаштва од 25% је највиша у Региону, а стопа незапослености од преко 40% је једна од највиших (Чегар, 2013:11). Сходно овоме, млади људи се све више опредјељују за одлазак у иностранство, а мањи проценат младих своју перспективу види у слободном предузетништву и у запослењу код приватних послодаваца. Основни циљ

рада темељи се на чињеници да се истражи реално и стварно стање рада и запошљавања у земљи и да се предложи правци активности који ће допринијети превазилажењу веома тешког стања у овој области.

Прво поглавље под називом Методолошко-теоретски приступ истраживања (17-24 стр.) даје нам на увид методе које је аутор користио у истраживању, као и о томе шта је предмет истраживања; који је значај и циљ истраживања; као и основне проблеме који су се манифестовали приликом истраживања.

У другом поглављу „Теоријски аспект у третирању рада и запошљавања“ (24-60 стр.), нагласак је стављен на теоријској анализи рада и запошљавања кроз схватања различитих аутора. У складу с тим, аутор књиге наводи неке од најзначајнијих аутора који су се бавили овом проблематиком међу којима су: Макс Вебер, Џон Лок, Жан Жак Русо, Џон Стјуарт Мил, Карл Маркс, Божо Милошевић и др. У даљем тексту, посебан нагласак је стављен на продукт рада, који представља сталну потребу опстанка људског друштва и његовог историјског развоја. Чегар је мишљења да су запосленост и запошљавање повезани и нераздвојни дио рада. Запосленост подразумева стање које показује да ли су и како искористени сви фактори производње, за рад способно становништво и средства за производњу (Чегар, 2013: 37). Такође, веома битно је споменути и конвенције УН-а и Савјета Европе, на које се аутор осврће. Један од тих докумената јесте општа декларација о људским правима. Овај документ садржи широк опсег људских права у вези са радом. Људска права треба да се поштују, мада пракса у честим случајевима показује супротно. Као доказ овога показују нам примјери разних облика дискриминације и изабљивања радника. Веома је занимљиво ауторово тумачење социо-психолошких аспеката губитка посла, мобинга, као и улоге синдиката на заштити права радника. Па тако, аутор наводи да губитак посла најчешће доводи до стресних ситуација, као што су депресија, емоционална траума, смањење самопоштовања, итд. Ово је праћено губитком прихода и финансијске несигурности. Веома важан аспект рада који је незаобилазан у проучавању јесте мобинг. Мобинг је увијек више од повремених конфликта или канцеларијских свађа. Онај ко практикује мобинг има свјесну намјеру да нашкоди раднику и на крају да га присили да напусти радну средину (Чегар, 2013: 54). Посматрајући горе наведено, поставља се питање ко су најчешће жртве мобинга? Према истраживању, то су: „поштењаци“, тјелесни инвалиди, вишак радне снаге. И на крају овога поглавља, аутор се осврће на улогу синдиката на заштити права радника. Један од закључака је да су синдикални покрети у БиХ на маргини збивања, јер немају активног учешћа у рјешавању проблема радника.

Треће поглавље под називом „Законодавно-правни аспекти који регулишу рад и запошљавање“ (60-80 стр.), усмјерено је на правни оквир који регулише рад и запошљавање. У складу са овим, кроз историју угрожавана су права радника. Дискриминација радника један је од великих проблема у БиХ. Чегар сматра да радник не може бити стављен у неповољан положај због расе, боје коже, пола, језика, вјере, политичког мишљења, образовања (Чегар, 2013: 63). У даљем тексту, наглашава се да закони регулишу права радника и да они треба да се поштују. Међу законима у БиХ, Чегар у књизи посебно издваја Закон о раду Републике Српске, који детаљно анализира. Сходно овоме, у оквиру Закона проблематизована су питања губитка посла. Радник који је остао без посла има право на отказни рок седам дана ако га је он поднио, односно петнаест дана ако га даје послодавац. Висина отпемине регулисана је износом једном трећином просјечне плате радника исплаћене у посљедња три мјесеца (Чегар, 2013: 68). Из овога закључујемо, да и ово поглавље даје нам занимљив увид у стварне проблеме опстанка и егзистенције радника.

Четврто поглавље „Људска права и основне слободе у функцији рада и запошљавања“ (80-93 стр.) посвећено је људским правима и основним слободама. Људска права веома су значајна у оквиру рада и запошљавања. Аутор је посебно анализирао сљедећа права: право на слободу; личну сигурност; једнакост и недискриминацију; слободу мирног окупљања и слободу удруживања; право на рад, запосленост и повољне услове рада; право на социјалну и здравствену сигурност и заштиту; право на образовање.

Пето поглавље под називом „Практични аспекти: стање и положај рада и запошљавања у БиХ“ (93-221 стр.) је најкомплексније и обухвата веома важна питања везана за рад и запошљавање. У уводном дијелу овога поглавља, аутор нас упућује на економску структуру друштва, и на друштвене и природне потенцијале. Из истраживања, видљиво је да на образовној и квалификационој структури становништва у БиХ треба континуирано радити сходно новим технолошким захтјевима. Такође, да би се још више побољшало стање у БиХ потребно је интервенисати на промјени стања у природном прираштају, просторном размјештању становништва, миграционим кретањима, као и убрзаном научно-технолошком напретку. У даљем тексту, аутор у више тачака даје приједлоге, сугестије и препоруке, којим упозорава надлежне за предузимање хитних мјера за побољшање стања у области рада и запошљавања. Види се јасна ауторова намјера да освијетли „замрачени тунел“ и укаже да без запошљавања, посебно креативних кадрова, друштво неће имати перспективу. Посебан нагласак даје сарадњи између

образовних ustanova и институција које прате тржиште радне снаге, како не би долазило до раскорака у школовању кадрова односно радне снаге која је потребна тржишту рада.

Из свега реченог, са сигурношћу можемо констатовати да књига „Рад и запошљавање у функцији развоја друштва“ др Драгутина Чегара представља велико „благо“ у овом веома сложенем пољу. Такође, социолошка тематика обogaћена је дјелом у коме је приказан самосталан и оригиналан рад аутора. Теме које су обрађиване веома су значајне и помоћи ће у даљем расвјетљавању сложене области каква је рад и запошљавање. Посебно треба нагласити смјелост аутора да се посвети овом горућем проблему друштва на чијим основама треба да почива укупна развојна снага друштва. И на крају, можемо рећи да је књига др Драгутина Чегара допринијела развоју научне мисли у нашем друштву, посебно када је у питању рјешавање оних животних питања која се директно или индиректно односе на рад и запошљавање.

САДРЖАЈ

Тодор Куљић О ПРАВДАЊУ САВРЕМЕНОГ КАПИТАЛИЗМА	7

Божо Милошевић КОНТИНУИТЕТ СИРОМАШТВА И СИРОМАШНИХ У СРПСКОМ ДРУШТВУ: ОД „РАЊИВИХ ГРУПА“ ДО „ГУБИТНИКА ТРАНЗИЦИЈЕ“	27

Љубиша Р. Митровић и Драгана С. Захаријевски СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА И ПРОИЗВОДЊА СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ И СИРОМАШТВА (МАРГИНАЛИЈЕ О СОЦИЈАЛНОЈ ЦЕНИ РАЗВОЈА)	47

Срђан Љ. Шљукић и Марица Н. Шљукић СИРОМАШТВО И СУКОБИ: ГЛЕДИШТА И АНАЛИЗА	59

Лазо Н. Ристић ИДЕОЛОШКЕ ФУНКЦИЈЕ ЗАНЕМАРИВАЊА РАЗЛИЧИТОСТИ ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ И ДРУШТВЕНИХ РАЗЛИКА	71

Милица Весковић Анђелковић и Мирјана Бобић ПАРТНЕРСТВО СА ДИЈАСПОРОМ КАО СТРАТЕГИЈА СМАЊЕЊА СИРОМАШТВА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ	89

Олга Владимировна Нечипоренко, Марија Рудолфовна Зазулина и Всеволод Владимирович Самсонов THE RISKS OF POVERTY IN THE MODERN RUSSIAN COUNTRYSIDE AND THE COPING MECHANISMS OF RURAL COMMUNITIES	109

Александар Јокић ETHICS OF INTERNATIONAL ACTIVISM AND THE CRIMINALIZATION OF UNDESIRABLE FOREIGN NGOS	123

Зоран Аврамовић О ПОЈМУ СИРОМАШЕЊА КУЛТУРЕ	131

Радош Радивојевић и Соња Пејић МАТЕРИЈАЛНО СТАЊЕ КАО ОСНОВА СОЦИЈАЛНЕ РЕПРОДУКЦИЈЕ У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ У СРБИЈИ	145

Сретен М. Јелић и Татјана Јовановић ДЕТЕРМИНАНТЕ СИРОМАШТВА И НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ	159

Милош Љ. Марјановић ПОЈАМ СИРОМАШТВА У УНИВЕРЗИТЕТСКИМ УЏБЕНИЦИМА СОЦИОЛОГИЈЕ КОД НАС	175

Милојица М. Шутовић СИРОМАШТВО ИЛИ „ЕВОЛУЦИЈА НЕРАЗВОЈА”	195

Биљана Милошевић-Шошо СИРОМАШТВО И ЊЕГОВЕ ЕТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ У БИХ	213

Бисерка Р. Кошарац СОЦИО-ЕКОНОМСКО СТАЊЕ ДОМАЋИНСТАВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	225

Аднан Џафић и Амер Осмић ПРОМЈЕНА СОЦИО-ЕКОНОМСКИХ И ПОЛИТИЧКИХ ОКОЛНОСТИ КАО УЗРОК КРИЗЕ ИДЕНТИТЕТА МЛАДИХ У САВРЕМЕНОМ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ	235

Драгомир Ћ. Вуковић СИРОМАШТВО КАО ВАЖАН ИНДИКАТОР СТАЊА ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ (ПАРАДОКСАЛНОСТ ТЕ ПОЈАВЕ У 21 ВИЈЕКУ)	251

Драгутин Чегар СИРОМАШТВО У БИХ - ПРОДУКТ НЕЕФИКАСНЕ ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ	259

Златиборка З. Попов Момчиновић ПОМИРЕЊЕ И “ПРОБЛЕМИ СА РОДОМ” И СИРОМАШТВОМ ФЕМИНИСТИЧКЕ ИНТЕРПОЛАЦИЈЕ	277

Ивана Миловановић и Ана Марија Ивковић КА „ОСВЕТЉАВАЊУ“ СИРОМАШТВА НА СЕВЕРУ КОСОВА (УСМЕРЕНОСТ НА СЕОСКО СТАНОВНИШТВО)	293

Соња Т. Кузманчев-Станојевић и Жолт К. Лазар СИРОМАШТВО И РЕЛИГИОЗНОСТ	311

Драгана С. Динић ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ И СИРОМАШТВО СТАРИЈИХ	331

Ранка Перић Ромић ПОКАЗАТЕЉИ УРБАНИЗАЦИЈЕ – СИРОМАШТВО И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ	347

Снежана С. Стојшин ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ИЗВОРА ЗА ИСТРАЖИ- ВАЊЕ СИРОМАШТВА	363

Јелена С. Ђериман и Верица Павић Центнер РОД И СИРОМАШТВО: ПРИСТУП ЖЕНА И ДЕВОЈЧИЦА СОЦИЈАЛНИМ УСЛУГАМА У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ	377

Слободан Рељић КАСИНО КАПИТАЛИЗАМ, СИСТЕМ КОЈИ РЕПРОДУ- КУЈЕ БЕДУ – ШТА ЈЕ РЕШЕЊЕ?	393

Далибор В. Савић МЕТОДОЛОШКЕ ИНОВАЦИЈЕ У ИСТРАЖИВАЊУ СИРОМАШТВА	411

Давор Видаковић УТИЦАЈ СИРОМАШТВА НА СТИЦАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА КОД УЧЕНИКА У ИНТЕРНАТИМА	429

Лорна Штрбац ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ТРАНЗИЦИЈА, МАСОВНА НЕЗАПОСЛЕНОСТ	441

Мирјана Чеко и Ана Бјелогрић СОЦИЈАЛНО ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ФУНКЦИЈИ РЕДУКОВАЊА СИРОМАШТВА	455

ПРИКАЗИ, КОМЕНТАРИ, ПРЕВОДИ	

Бојан Ј. Ђорлука РАД И ЗАПОШЉАВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ДРУ- ШТВА	475

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК
БРОЈ 10

РЕЦЕЗЕНТИ

Проф. др Драган Коковић, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Драгана Стјепановић-Захаријевски, Филозофски факултет Ниш

Проф. др Зоран Аврамовић, Филозофски факултет Пале

Проф. др Лазар Жолт, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Божо Милошевић, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Лазо Ристић, Факултет политичких наука Бања Лука

Проф. др Љубиша Митровић, Филозофски факултет Ниш

Проф. др Рајко Куљић, Филозофски факултет Пале

Проф. др Слободан Антонић, Филозофски факултет Београд

Проф. др Срђан Шљукић, Филозофски факултет Нови Сад

Проф. др Драгомир Вуковић, Филозофски факултет Пале

Доц. др Биљана Милошевић, Филозофски факултет Пале

Доц. др Бисерка Кошарац, Филозофски факултет Пале

Доц. др Златиборка Попов-Момчиновић, Филозофски факултет Пале

UDK 316

СОЦИОЛОШКИ годишњак: Часопис Социолошког друштва Републике Српске / Социолошко друштво Републике Српске; Главни и одговорни уредник Лазо Ристић.- Источно Сарајево: Социолошко друштво Републике Српске, 2015, бр. 10(Пале: Dis-Company).- 24 стр

Издаје годишње.

ISSN 1840-1538

Број 10: 486 стр.

Тираж 200.

COBISS.BH-ID 15307536